

Ardahan Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ TÜRK ROMANINDA KİMLİK İNŞASI

Yavuz Sinan ULU

Doktora Tezi

Ardahan-2017

Ardahan Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı

II. MEŞRUTİYET DÖNEMİ TÜRK ROMANINDA KİMLİK İNŞASI

Yavuz Sinan ULU

Doktora Tezi

Danışman: Doç. Dr. Mitat DURMUŞ

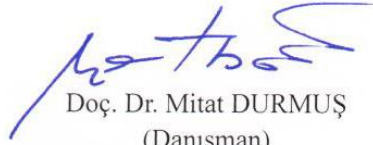
Ardahan-2017

KABUL VE ONAY

Yavuz Sinan ULU tarafından hazırlanan “II. Meşrutiyet Dönemi Türk Romanında Kimlik İnşası” başlıklı bu çalışma, 15.09.2017 tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda OY BİRLİĞİ / ~~OY ÇOKLUĞU~~ ile başarılı bulunarak, jürimiz tarafından doktora tezi olarak kabul edilmiştir.

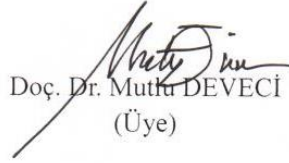
Prof. Dr. S. Dilek YALÇIN ÇELİK
(Başkan)

Doç. Dr. Mitat DURMUŞ
(Danışman)

Prof. Dr. Ceval KAYA
(Üye)

Doç. Dr. Mutlu DEVECİ
(Üye)

Yrd. Doç. Dr. Taylan ABIÇ
(Üye)

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

Yrd. Doç. Dr. Zafer AYKANAT
Enstitü Müdürü

BİLDİRİM

Hazırladığım tezin/raporun tamamen kendi çalışmam olduğunu ve her alıntıya kaynak gösterdiğimi taahhüt eder, tezimin/raporumun kağıt ve elektronik kopyalarının Ardahan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü arşivlerinde aşağıda belirttiğim koşullarda saklanmasına izin verdiğimi onaylarım:

- ☐ Tezimin/Raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.
- ☐ Tezim/Raporum sadece Ardahan Üniversitesi yerleşkelerinden erişime açılabilir.
- ☒ Tezimin/Raporumun 3 yıl süreyle erişime açılmasını istemiyorum. Bu sürenin sonunda uzatma için başvuruda bulunmadığım takdirde, tezimin/raporumun tamamı her yerden erişime açılabilir.

10.09.2017

Yavuz Sinan ULU

Özet

ULU, Yavuz Sinan. İkinci Meşrutiyet Dönemi Türk Romanında Kimlik İnşası, Doktora Tezi, Ardahan, 2017.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemi olan İkinci Meşrutiyet dönemi, savaflara, değişimlere, dönüşümlere, kırılmalara, yıkılmalara ve yeniden doğuşa sahne olmuş bir dönemdir. Canlanmak, yenilenmek doku uyumsuzluğunun yaşandığı zihniyeti bir kenara bırakıp yeni bir kimliği benimsemekle mümkündür. Dönemin aydınları ve yöneticileri imparatorluğu kurtarmak adına çeşitli kimlik önerilerinde bulunmuştur. İkinci Meşrutiyet döneminde kimlik inşasına yön veren fikir Türkçülüktür. Hayatın her alanında millî kaynaklara yönelme ve yerleşme amaçlanmıştır. Böylesi önemli siyasi ve sosyal olayların yaşandığı İkinci Meşrutiyet döneminde yazılan romanlar da tüm bu gelişmelerin izlerini taşır. Kendini, değerlerini keşfetmeden, anlamadan, kendin olmadan hiçbir şey olunamayacağının bilincine varan sanatçılar Doğu-Batı, Osmanlıcılık, İslamcılık, Türkçülük gibi ana konular üzerinden kimlik inşası sürecine katkıda bulunmuşlardır. Yazarların dile, tarihe, soya, dine, yaşam biçimine, ötekine, taşraya, merkeze, eğitim ve kadın konusuna yaklaşımları benimsenen, arzulanan kimi zamanda eleştirilen kimlik modelleri hakkında fikir vermektedir. Romanlarda millî, çağa ayak uyduran, modern, düşünen, sorgulayan, bir “yeni insan” modeli üzerinde durulmuştur.

Giriş ve üç bölümden oluşan bu çalışmada, İkinci Meşrutiyet döneminde yazılan romanların 81 tanesi üzerinden kimlik inşasının dönemin romanlarına yansımaları incelemeye tabi tutulmuş ve elde edilen bulgular interdisipliner çalışmalarla değerlendirilmiştir.

Anahtar Sözcükler: İkinci Meşrutiyet dönemi, roman, kimlik inşası.

Abstract

ULU, Yavuz Sinan. The Construction of Identity In Novels of The Second Constitutionalist Period, Ph. D. Dissertation, Ardahan, 2017.

The Second Constitutionalist period, the last period of the Ottoman Empire, is a period of wars, changes, transformations, breaks, demolitions and rebirths. It is possible to renovate the mind that the tissue dispute is experiencing and to adopt a new identity. The intellectuals and administrators of the period found various identity proposals in order to save the empire. The idea that guides the construction of identity during the Second Constitutional Period is Turkishism. In all areas of life, it has been aimed at nationalization and localization. The novels written during the Second Constitutional period, in which such important political and social events took place, bear the traces of all these developments. The artists who have realized that nothing can be done without self, without discovering their values and without being aware of themselves, have contributed to the process of identity construction through the main subjects like East-West, Ottomanism, Islamism, Turkism. Approaches to language, history, strain, ritual, lifestyle, etiquette, provincial, central, education and women give an idea of identity models that are adopted, desired and sometimes criticized. In the novels, the "new human" model, which is national, modern, thinking, questioning, is emphasized.

In this study, which consists of three parts and an introduction, 81 reflections of the novels written during the Second Constitutional Period have been subjected to review reflections of the novels of the period construction of identity and their findings have been evaluated by interdisciplinary studies.

Key Words: The Second Constitutionalist period, novel, the construction of identity.

İçindekiler

Bildirim	iii
Özet.....	iv
Abstract	v
İçindekiler	vi
Kısaltmalar.....	viii
Önsöz.....	ix
Giriş.....	1
Kimlik Kavramı Üzerine	1
Osmanlı'da Kimlik.....	7
İkinci Meşrutiyet Dönemi Türk Romanına Dair	13
Adlandırma ve Tarihlendirme Sorunsalı	13
İkinci Meşrutiyet Dönemi Türk Romanı Üzerine Genel Bir Çerçeve	15
1. İkinci Meşrutiyet Döneminde Siyasi, Sosyal ve Düşünsel Görünüm.....	23
1.1. Siyasi Görünüm	23
1.2. Sosyal ve Düşünsel Görünüm	25
2. İkinci Meşrutiyet Romanlarında Kimlik İnşası.....	42
2.1. Kimliğin İlk Varoluş Alanı: Dil	42
2.2. Kökendeki Kimlik: Tarih-Mazi	74
2.2.1. Tarihî Romanlar	80
2.2.2. An'dan Maziye Dönüş Yapan Romanlar	93
2.3. Kimliğe Doğuştan Bağlanma: Soy.....	104
2.4. Kimliğin Tamamlayıcı unsuru olarak Din.....	110
2.5. Kimliğin Günlük Yaşamdaki Yansımaları: Nesneler, Ev, Giyim Kuşam, Yeme-İçme.....	127
2.5.1. Yaşam Üslûbu (Gelenek-Töre)	127
2.5.2. Nesneler, Giyim-Kuşam, Yeme-İçme	154
2.5.3. Ev.....	172
2.6. Taşra ve Merkez Bağlamındaki Bölünmüşlük: Vatan	177
2.6.1. Kendilik Mekânı Olarak Anadolu	178
2.6.2. Karşıt Değer Olarak Merkez (İstanbul-Beyoğlu).....	192
2.7. Yeniden İnşanın Temeli: Eğitim	205

2.7.1. Arzulanan Eğitim Modelleri	208
2.7.2. Eğitimin Sorunları	212
2.8. Kadın Kimliği	217
2.8.1. Kadın Kimliğine Saygı: İdealize Edilmiş Kadınlar.....	223
2.8.2. Karşıt Kadın Kimliği	239
2.8.2.1. Kabullenilmiş Çaresizliğin Pençesinde Kadın.....	239
2.8.2.2. Metalaştırılan Kadın Tipleri.....	245
2.8.2.3. Genel Kabulden Taşan Kadın Tipleri.....	249
2.9. Sultan II. Abdülhamit Aleyhtarlığı Temelinde Gelişen Muhafız Kimlik	250
3. Öteki Kimliği.....	267
3.1. Yabancılaşan Beriki	270
3.2. Kimlik Uyarıcı Bir Unsur Öteki: Yüceltilen “Öteki”den “Beriki”ye Uyarı.....	289
3.3. Kimlik Yüceltimi İçin Ötekinin İtilmesi	296
Sonuç	309
Kaynakça.....	317
A. İncelemeye Esas Alınan Romanlar	317
B. Genel Kaynakça.....	321
Kitaplar	321
Makaleler, Bildiriler.....	328
Tezler.....	334
Yazar ve Eser Dizini	336
Öz Geçmiş	340

Kısaltmalar

a.g.e. : Adı geçen eser

a.g.m. : Adı geçen makale

C. : Cilt

Çev. : Çeviren

Hzl. : Hazırlayan

s. : Sayfa

S. : Sayı

Önsöz

İkinci Meşrutiyet dönemi Türk romanı, özellikle öne çıkan yazarlar ölçü alınarak, tek tek şahsiyetler üzerinden çokça incelenmekle birlikte bütüncül bir yaklaşımla, tematik açıdan yeterince incelenmemiştir. Osman Gündüz’ün “İkinci Meşrutiyet Romanı 1908-1918 Yapısal ve Tematik İnceleme” adlı çalışması İkinci Meşrutiyet dönemi romancılığı, yazarları, eserleri hakkında önemli tespitler içermekle birlikte, daha çok eserlerin tanıtılmasına odaklanan bu çalışma derinlemesine bir tahlile yönelmemiştir. Bu eksiklikten yola çıkılarak İkinci Meşrutiyet dönemi romanları, insanla ilgili her şeyi bünyesinde barındıran, yaşanan dönemin zihniyetine göre şekil alan kimlik kavramı etrafında incelenmeye çalışılmıştır.

Çalışma kapsamında 1908-1923 yılları arasında yazılan 81 roman incelenmiştir. O dönemde yazılan ve Latin alfabesine aktarılan bütün romanlar, bunların sayısı 60’tır, çalışmaya dâhil edilmiş; bu romanlara ek olarak İkinci Meşrutiyet dönemi romanları içerisinde kimlik inşası bağlamında malzeme vereceği düşünülen tarihî romanlar başta olmak üzere 21 roman Arap alfabesinden okunarak değerlendirilmiştir. Henüz Latin alfabesine aktarılmadığı için çoğu kaynaklarda ismen geçen ya da çok yüzeysel olarak bahsedilen bu romanlar çalışma kapsamında kimlik inşası bağlamında ayrıntılı olarak ele alınmıştır. Arap alfabesinden aktarılan romanlar incelenirken, bir fikir vermesi açısından öncelikle kısaca olay örgüsüne yer verilmiştir. Romanların genel olarak tanıtılmasını sağlayan bu girişimin, İkinci Meşrutiyet dönemiyle ilgili çalışma yapacak olan araştırmacılar ve ilgi duyanlar için kolaylık sağlayacağı düşünülmektedir. Moralizade Vassaf Kadri, Ethem Nejat, Ali Sami, Mahmut Sadık, Orhan Mithat, Mehmet Celal, Mehmet Nafi, Dündar Alp, Fazlı Necip, Ahü’s-Sakıp el-Mahrûki, Vodinalı H. Remzi, Safvet Nezihi gibi haklarında edebiyat tarihlerinde dahi sınırlı bilgiler yer alan isimlerin kimlik inşası konusunda malzeme verecek eserleri, çalışma kapsamında ele alınmıştır. Eser yelpazesi geniş tutularak çalışmanın daha kapsayıcı olması hedeflenmiştir.

Giriş ve üç bölümden oluşan çalışmanın “*Giriş*” kısmında kimlik kavramı, edebiyat ve kimlik ilişkisi, Osmanlı’da kimlik algısı ele alınmış; ayrıca İkinci Meşrutiyet dönemi romancılığı hakkında adlandırma, tarihlendirme, temalar, yazarlar ve eserler merkeze alınarak genel bir çerçeve çizilmiştir.

Birinci bölüm “*İkinci Meşrutiyet Döneminde Siyasi, Sosyal ve Düşünsel Görünüm*” başlığını taşır. Bu bölümde Osmanlı’da kimlik inşasına, zihniyet değişim ve dönüşümlerine sebep olan gelişmeler ele alınarak; İkinci Meşrutiyet romancılığının arka plan kültürü açığa çıkarılmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın esas kısmını oluşturan ikinci bölümde romanlardaki kimlik inşası süreci; dil, tarih, din, vatan, kültür, eğitim, merkez-taşra karşılaştırması, kadın kimliği ve muhalif kimlik başlıkları altında ele alınmıştır. Her başlığın romanlardaki yansımalarına geçilmeden önce kuramsal bir giriş yapılmıştır.

Üçüncü bölümde, kimliği var eden kavramlardan olan “öteki”nin romanlarda nasıl, ne şekilde ele alındığı, “öteki”nin kimlik inşası sürecini nasıl etkilediği üzerinde durulmuştur. Sonuç kısmında çalışmadan elde edilen çıkarımlara yer verilmiştir. Çalışmadan daha rahat faydalanabilinmesi amacıyla çalışmanın sonuna yazar, eser adları ve önemli kavramların yer aldığı dizin kısmı eklenmiştir.

Uzun soluklu incelemeleri gerekli kılan böylesi çalışmaların belli bir yoğunluğa/birikime ulaşması sonucunda geçmişin değerlendirilmesi ve belirli sonuçlara ulaşılması olası görülmekle birlikte bu çalışma elbette ki bir ilk adım olarak görülmelidir. Çalışmalarında edebî metne bakış ufkunu değişime ve dönüşüme sokarak ufkumu açan Prof. Dr. Ramazan KORKMAZ’a, çalışmanın akademik bir öze dönüşmesi konusunda olduğu gibi yaşamın anlamlandırılması konusunda da manevi desteğini esirgemeyen danışman hocam Doç. Dr. Mitat DURMUŞ’a, her zaman yanımda olan, tez için önerilerde bulunan, tezi okuyarak gerekli düzenlemelerde bulunan çok kıymetli dostlarım Yrd. Doç. Dr. Abdullah ELCAN’a ve Arş. Gör. Dr. Uğur UZUNKAYA’ya, emeklerini ve ilgilerini hep üzerimde hissettiğim aileme ve kendisinden esirgediğim zamana, sabrı ve sevgisiyle karşılık veren eşim Huri Ela ULU’ya teşekkürü borç bilirim.

Yavuz Sinan ULU
Ardahan 30/04/2017

Giriş

Kimlik Kavramı Üzerine

Geniş bir kavram olan kimlik, insanın benliğini oluşturan, kendine has özelliklerle ötekilerden farklılaştıran, bireyin sosyal konum ve statüsünün belirlenmesinde pay sahibi olan değerler bütünüdür. Güvenç'in kimlik tanımlaması kimliğin ne kadar sınırsız ve kapsamlı bir kavram olduğunu ifadesidir: *“En yalın tanımıyla kimlik, kişilerin, grupların, toplum veya toplulukların “Kimsiniz, kimlerdensiniz?” sorusuna verdikleri yanıt ya da yanıtlardır.”*¹ İnsan kendisini cinsiyetiyle, fiziki görünüşüyle, mesleğiyle, inancıyla, karakteriyle, başkasının kendisini adlandırmasıyla, sevdiği bir mekânla, bitkiyle, nesneyle, hayvanla, kısacası bağ kurduğu, aidiyet hissettiği her şeyle kimliklendirebilir. Bu kimliklendirme kişiye göre değişiklik gösterir. Bireyin kendini nasıl algıladığı, nereye konumlandığı, kimle özdeşleştirdiği kimliği şekillendiren unsurlardır. Kimlik, “ben kimim?”, “biz kimiz?”, “nerden geldim/k?”, “nereye gidiyorum/z?” sorularının cevaplarının sorgulanması neticesinde, bir arayışın sonucu olarak şekillenir. *“Ben gelişim süreci, kendinde bozukluk göstermeyen bir ruhun, birlik ve bütünlük içinde kendi tutarlılık ve farklılaşmasını geliştirdiği normal süreçtir. “Varım” duygusu, “Neyim?” sorusuna götürür; yani “olma” deneyimi, kendinden tedirginliğe, kendini bilmeye ve kendinin farkına varmaya yol açar.”*² Kimlik inşası süreci bir farkındalık sürecidir.

*“Kimliğin iki temel bileşeni vardır. Bunlardan ilki tanımlama ve tanınma, ikincisi ise aidiyettir.”*³ Kimlik inşası, insanın doğumuyla başlayıp ölümüne kadar devam eden çok boyutlu bir süreç olup aidiyet kavramıyla doğrudan ilişkilidir. Aidiyet bağlanmayı, bütünleşmeyi, özdeşleşmeyi sağlar; savrulmayı, kopukluğu önler. Adeta kişiyi dış tehditlerden koruyan bir sığınak işlevi görür. Bu bağlamda kimlik, insanları birbirine bağlayan sosyal bir bağ niteliği taşır.

¹ Bozkurt Güvenç, **Türk Kimliği**, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 2010, s. 3.

² Harry Guntrip, **Şizoid Görüngü Nesne İlişkileri ve Kendilik**, Metis Yayınları, İstanbul 2013, s. 195.

³ Suavi Aydın, **Kimlik Sorunu, Ulusallık ve Türk Kimliği**, Öteki Matbaası, Ankara, 1998, s. 12.

Kimlik, “ben”in ne olduğunu anlama olduğu kadar ne olmadığını, kime karşı olduğunu da anlama, anlamlandırmadır. “Öteki” olarak karşımıza çıkan bu karşıt güç “Ben”in şekillenmesinde etkin bir işlev üstlenir.⁴

Cinsiyet, ırk, dil, din, kültür, coğrafya, karakter, bireyin yaşadığı dönemin siyasi ve sosyal şartları kimliği oluşturan unsurlar olarak karşımıza çıkar. Bireyin yetiştiği çevre, bağlı olduğu kültür, sahip olduğu bellek ve bireysel yaşamışlıkları “ben” kimliğini, bu doğrultuda “ben”in kolektifleşmesi ise “biz” kimliğini meydana getirir. Ben ve biz sürekli bir etkileşim halindedir. Hegel, bu etkileşim sayesinde *“bir biz olan bir ben, ve bir ben olan bir biz” yani tin (ya da, öyle demeyi yeğlersek, kültür) doğacaktır.*⁵ der. Bilinç, bireyden topluma sirayet ettiği sürece, işlevini yerine getirebilir. *“Bilinç gerçek doyumunu ancak kendisini kabul edecek, tanıyacak bir başka bilinçte bulur. Hegel, Görüngübilim’in bir yerinde “İnsanın doğasında uzlaşma yönelim mevcuttur, onun varoluşu yalnızca bilinçlerden kurulu bir toplulukta söz konusudur” demektedir.*⁶

“Biz” grubunun nitelik ve niceliği işlevlerine göre farklılık arz eder. Aile, akrabalar, iş arkadaşları, komşular, sınıf arkadaşları, çocukluk arkadaşları, yabancı dil kursundan arkadaşlar, dernek üyeleri, siyasi parti üyeleri ve daha birçok belli bir amaç için, belli bir yerde bir araya gelen, kendilerini başkalarından ayıracak ortaklıklardan güç alarak hareket eden “biz” gruplarının, topluluklarının en büyüğü ve kapsamlısı millettir. Milletin kimlikteki görünümü ise millî kimlik olarak adlandırılabilir. “Ben”i, çevreyi ve “öteki”yi tanıyıp, anlamlandıran kişinin bunları göz önüne alarak kimliğini şekillendirmeye çalışmasını ise kimlik inşası olarak tanımlamak mümkündür.

Milletlerin oluşumu oldukça eskiye dayanır. Aynı dili konuşan, ortak bir geçmişe sahip olan, aynı dine, aynı yaradılış efsanesine inanan, belli bir toprak parçasını vatanlaştıran insanlar bir araya gelerek milletleri oluşturmuştur. Varlığını tehdit edenlere karşı birlik olma, kendini güvende hissetme arzusu, çeşitli ortak yönleri bulunan insanlarla bir arada olmanın insana vereceği ruhsal doyum, insanların toplum içindeki ekonomik döngü sayesinde geçimini sağlayabilmesi milletlerin oluşumuna zemin hazırlayan etkenlerden birkaçıdır.

⁴ Çalışmanın “Öteki Kimliği” bölümünde kimlik-öteki ilişkisine ayrıntılı olarak yer verilmiştir.

⁵ Tülin Bumin, **Hegel**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2013, s. 109.

⁶ Bumin, **a.g.e.**, s. 106.

Anthony Smith, bir topluluğun millet olabilmesi için şu altı ortak özelliğe sahip olması gerektiğini belirtir: “1. *Kollektif bir özel ad* 2. *Ortak bir soy miti* 3. *Paylaşılan tarihi anılar* 4. *Ortak kültürü farklı kılan bir yada daha fazla unsur* 5. *Özel bir “yurt”la bağ* 6. *Nüfusun önemli kesimleri arasında dayanışma duygusu.*”⁷⁷ Özel ad, ortak duyguların somutlaşmasını, bir paydada buluşulmasını; ortak soy miti milletin doğaüstü yaradılış hikâyeleriyle kendilerinin diğer milletlerden daha özel ve ayrıcalıklı olduğu düşüncesini pekiştirmeyi; tarihi anılar milletin ne kadar eski ve köklü bir geçmişe sahip olmasının verdiği gururla vatandaşlar arasında da eski ve köklü bir bağ oluşturmayı; başta dil olmak üzere ortak kültürü farklı kılan unsurlar “ötekiler”den farklılaşmasını, özel bir yurt yani vatan milletin sürekliliğini, mekânsal birlikteliğini; dayanışma duygusu ise tüm bu ortaklıklar neticesinde ortaya çıkan, olması gereken dayanışma duygusu ise milletin karşılaştığı sorunları çözmeyi, milleti ilerletmeyi, yüceltmeyi sağlar.

Milletlerin kökeni mitlere, efsanelere dayandırılır. Kendini anlamlandırmaya, kökenini belli bir zaman ve mekâna yerleştirmeye çalışan insanoğlu “neden” ve “nasıl” varolduğu sorularına mitler yoluyla cevap bulur. “*Her halkın millî tefekkürünün, millî psikolojisinin, kendine has özelliklerinin ilk ve temel kaynağı mitolojidir. Geniş mânâda mitoloji, yaşamla birebir bağlantılı dünyayı algılama sistemi olup bu algılamayı modelleştiren dünya görüşüdür. ... Mitoloji geçmişten günümüze uzanan bilgi, geleceğe dönük kehanetlerdir.*”⁷⁸ Millet bu dünya görüşü ve bilinç üzerine inşa edilir. Eliade, “*İnsan miti bilmekle nesnelerin kökenini bilir bu nedenle de nesnelere egemen olmayı ve onları istediği gibi yönlendirip kullanmayı başarabilir. ... İnsan yeniden anımsatılan ve yeniden gerçekleşme aşamasına getirilen olayların kutsal, coşku verici gücünün etkisine girmek anlamında yaşar.*”⁷⁹ der. Mitler, milletler için ilk örneklerdir ve onlara örnek yaşam biçimi sunarlar. Örnekler, ritüellerle yaşatılarak sürekli hale getirilir ve böylece millete mensup bireyler arasında ortak bir bellek oluşturulur. Bu bellek aracılığıyla kuşaktan kuşağa kimlik aktarımı gerçekleştirilir. Milletlerin doğuşu, çeşitli zorluklardan, işgallerden, esaretten vb. kurtuluşu ve bu esnada gösterdikleri mücadele, kahramanlık millet tarafından kutsallaştırılır ve millet bu kutsiyet etrafında toplanarak

⁷⁷ Anthony Smith, **Millî Kimlik**, (Çev. Bahadır Sina Şener), İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 42.

⁷⁸ Fuzuli Bayat, **Türk Mitoloji Sistemi Ontolojik ve Epistemolojik Bağlamda Türk Mitolojisi I**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2011, s. 15.

⁷⁹ Mircea Eliade, **Mitlerin Özellikleri**, (Çev. Sema Rifat), Simavi Yayınları, İstanbul, 1993, s. 23.

gelişir, büyür. “Bir insan topluluğunu bir millet haline getirmek, her şeyden önce, onları bir millet olduklarına inandırmakla mümkündür.”¹⁰ Bu bağlamda, efsaneler, yaratılış hikâyeleri, mazi ve kutsallar bir topluluğu millet olduğuna inandırmak için oldukça önemli bir işleve sahiptir. “Geçmişin versiyonlarını, geçmişi kendimize, onu temsil eden sözcüklerle ve imgelerle yeniden sunarak koruruz.”¹¹ Geçmişten aktarılan ritüeller, kelimeler, günlük yaşama ait izler geçmişle bireyi kaynaştıran milletin sürekliliğini sağlayan unsurlardandır.

Hegel, “Ulus töreldir, erdemlidir, kuvvetlidir – istediğini ortaya çıkarırken; ve nesneleştirme emeğinde yapıtını dış şiddete karşı savunur. Kendinde, öznel olarak, iç ereğinde ve özünde ne olduğu ile edimsel olarak ne olduğu arasındaki ayrım kaldırılır; kendisi iledir, kendini nesnel olarak önünde bulur.”¹² tespitiyle ulusların dışarıya karşı kendini savunma işlevinden ve her yönüyle, bütün gerçeklikleriyle kendiyi yüz yüze olduğundan söz eder.

Benedict Anderson, milletleri “hayali cemaatler” olarak adlandırır. “Ulus hayal edilmiş bir siyasal topluluktur. ... Hayal edilmiştir, çünkü en küçük ulusun üyeleri bile diğer üyeleri tanımayacak, onlarla tanışmayacak, çoğu hakkında hiçbir şey işitmeyecektir ama yine de her birinin zihninde toplumlarının hayali yaşamaya devam edecektir.”¹³ Anderson'a göre bir devlet içinde seyahat eden etnik gruplar, bu olanak sayesinde ortak bir kültürü paylaştıkları insanları tanımışlar, kendilerini bu insanlarla özdeşleştirmişlerdir; böylece oluşan ortak birikim ve ortak dil, kendilerini “ötekiler”den ayıran ayrı bir cemaat olarak “hayal etmeleri”ne neden olmuştur. Ortak alfabe, ortak dil ve yazılı ürünler bu hayali cemaatlerin oluşumunda önemli bir yere sahiptir.

Remzi Oğuz Arık, toprak parçasının vatanlaşma sürecinin, milletleşme süreciyle paralel olarak ilerlediğini ifade eder:

“İnsan kütesinin bu adsız coğrafya üstünde yaşama ve mesud olma şartlarını yaratırken birleşmeleri, birleşik kütlelerin zaman içinde müşterek hareketleri, milletin, ilk büyük şartını meydana getirir. Bu şart, müşterek tarihtir. Bu andan başlayarak kütle de coğrafyaya damgasını vurmuştur. Artık bu kütle, doğuşun karanlığını yırtmış; insan, toprağın ve toprak,

¹⁰ Erol Güngör, **Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2007, s. 79.

¹¹ Paul Connerton, **Toplumlar Nasıl Anımsar?**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2014, s. 123.

¹² G. W. F. Hegel, **Tarih Felsefesi**, (Çev. Aziz Yardımlı), İdea Yayınevi, İstanbul, 2010, s. 61.

¹³ Benedict Anderson, **Hayali Cemaatler**, (Çev. İskender Savaşır), Metis Yayınları, İstanbul, 2014, s. 20.

insanın adını almıştır. Hücüm ederken, hücüm edilirken artık ortada “muayyen” bir cemiyet ve onun yurdu vardır. Vatan doğmuştur (...) Milliyet fikrinin esası da vatanla, vatanın doğuşu ile başlar.”¹⁴

Vatan, milleti oluşturan bütün unsurları bünyesinde barındıran, insanlarda toprağa karşı bir aidiyet hissi yaratan bir kavramdır. Vatan uğruna savaşların, yok oluşların göze alındığı bir varlık mekânıdır.

Ulusların varlığı çok eskilere dayanmasına rağmen “*nation*” olarak ifade edilmesi 18. yüzyıl sonları, 19. yüzyıl başlarında milliyetçilik akımının başlamasıyla görülür. “*Milliyetçilik, bir nüfusun üyelerinin aynı genel topluluğa ait olduğunu ifade eden simgelere ortak bağlılık duyguları olarak tanımlanabilir.*”¹⁵ Milliyetçiliğin doğduğu dönem aynı zamanda modernizmin, modern kimliğin doğmaya başladığı, üretimin hızlandığı, ilerlemenin, gelişmenin toplumlar için çok önemli bir amaç haline geldiği bir dönemdir. Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk* kitabının “Giriş” kısmında milliyetçilik ve ulus-devlet oluşumlarını sanayileşmeye ve ekonomik gelişmelere bağlar.¹⁶ Gellner’e göre sanayileşme yeni bir toplumsal örgütlenmeyi beraberinde getirmiştir. Diğer topluluklarla rekabet etme ve bu yolla ilerlemeyi amaçlama kültürel bir homojenleşmeyi beraberinde getirmiştir. Hobsbawm da Gellner’in düşüncesine yaklaşarak ekonomik gelişmelerin, siyasal gücün, teknolojiye ileriye gidenlerin milliyetçiliği ve ulus-devletleri oluşumunda çok önemli bir paya sahip olduğunu belirtir. Bu isimler dil, din, tarih, kültür birliği gibi kavramları bütünüyle göz ardı etmezler; ancak onları önem sırasına göre ekonomik, siyasi ve sosyal gelişmelerden sonraya koyarlar. Hobsbawm’ın, “*Dil, kültürel toplulukları birbirinden ayırmanın bir yoluydu ama kesinlikle başlıca yolu değildi.*”¹⁷ ifadesi yazarın düşüncelerinin önceliğini gösterir niteliktedir. Ballibar ve Wallerstein de milliyetçiliğin, ulus-devlet yapılanmasının ekonomideki, devletlerarası rekabetteki önemi üzerinde durur:

“Devletlerarası sistem sözde egemen devletlerin basit bir araya gelişi değildir. İstikrarlı ama değişebilen bir kıdem sırasına sahip hiyerarşik bir sistemdir. ... Bir devletin bir ulusu olmaması demek, onun sıralamadaki

¹⁴ Remzi Oğuz Arık, *Coğrafyadan Vatana*, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990, s. 13.

¹⁵ Anthony Giddens, *Sosyoloji: Kısa Fakat Eleştirel Bir Giriş*, (Çev. Ülgen Yıldız Battal), Siyasal Kitabevi, Ankara, 2016, s. 145.

¹⁶ Ernest Gellner, *Uluslar ve Ulusçuluk*, (Çev. Büşra Ersanlı ve Günay Göksu Özdoğan), Hil Yayınları, İstanbul, 2008.

¹⁷ Eric J. Hobsbawm, *Milletler ve Milliyetçilik*, (Çev. Osman Akınhay), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2014, s. 78.

*yerinin değiştirilmesine direnme ya da bunu destekleme oyununun dışında kalması demektir. Fakat o zaman bu devlet, devletlerarası sistemin parçası olmaz.”*¹⁸

Çağın zorlaması gereği ulus-devlet, ekonomik gelişme, ilerleme için gerekli bir yapılanma olarak görülmüştür. Ayrıca iktidar-güç-halk üçgeninde ulus-devlet, iç dinamiği gereği bu üçlüyü bir arada tutan unsurlardan biridir.

*“Her bireye tek bir etnik kimlik atfeden ve böylece tüm insanlığı potansiyel olarak aynı sayıdaki ulusa tekabül eden farklı etnik gruplara ayıran evrenselci bir temsil üzerine, halkı kurgusal etnik bir birlik olarak inşa eden ulusal ideoloji, devletin toplulukları kontrol altında tutmak için kullandığı stratejileri haklı çıkarmakla kalmaz, bu toplulukların taleplerini, aidiyet duygusuna, kelimenin iki anlamında dâhil eder: kendine ait olmak ve diğer benzerlerine ait olmak.”*¹⁹

İktidarlar, ulus-devlet aracılığıyla “özne”leri bir araya getirip, onlardan ulus-devlet menfaatine, yani öznelerin menfaatine çeşitli fedakârlıklarda bulunmasını isteyebilir. Çünkü yapılacak bu fedakârlık kendi için ve benzerlerine ait olduğu grup içindir. İktidarların halkı belli bir amaca güdüleme yöntemini halk da kendi taleplerini iktidara kabul ettirmek istediğinde uygular. Kendinin ve kendine benzeyenlerin çıkarı yani milleti çıkarı olduğundan iktidardan istenen şeyler meşru bir dayanak kazanmış olur. Toplumsal devrimlerin, reformların çıkış noktası halkın kendi “milleti ve devletinin” selameti için mücadele ettiği görüşüne dayanır.

Milliyetçilik akımıyla ulus-devletlerin öncelenmesi millî kimliğin öne çıkmasına neden olur. “Modern ulus-devlet bireyciliğin toplumsal örgütlenmedeki adıdır. Nasıl ki birey soyut insan kavramının tekil örneği olarak değil, kendisini öteki üzerinden kuran benzersiz bir bütün olarak algılanıyorsa ulus da bir ümmetin parçalarından biri olarak değil, farklılık üzerine inşa edilen homojen, yeni ve “hayali bir cemaat” olarak tarih sahnesindeki yerini alacaktır.”²⁰ Diğer milletlerden farklı olan özellikler temelinde şekillenen millî kimlik, belli bir toprak parçası üzerinde bir milletin geçmişten gelip

¹⁸ Balibar ve Wallerstein, **İrk Ulus Sınıf**, (Çev. Nazlı Ökten), Metis Yayınları, İstanbul, 2013, s. 102.

¹⁹ Balibar ve Wallerstein, **a.g.e.**, s.

²⁰ Yılmaz Daşcıoğlu, **Dalgah Suda Gölge ve Suret 19. Yüzyıl Türk Edebiyatında Bireyleşme Üzerine**, Hat Yayınevi, İstanbul, 2014, s. 16.

geleceğe aktaracakları değerlerinin, duyuş ve düşünüş tarzının, millî değerler ekseninde gelişen dünya görüşünün adıdır.

Osmanlı'da Kimlik

Osmanlı'nın kimlik politikası dönemlere, siyasi ve sosyal gelişmelere göre şekillenmiştir. Kurulduğunda Türk ve Müslüman bir topluluk olarak homojen bir yapıya sahip olan Osmanlı, bir süre sonra Hristiyan ve Türk olmayan unsurları da bünyesinde barındırmaya başlar. İmparatorluklar ayakta kalabilmek için ulusları yutar ve onları imparatorluk yönetimi ortak paydasında birleştirmeye çalışır. Bu planlı yutuş etnik kimliğe yöneliktir. Etnik kimliğe göre daha kapsayıcı olan dinî kimliklerin korunmasında bir sakınca görülmemiştir. Böylece imparatorlukta din temelli bir kimliklendirme yaygınlaşır. Din temelli kimliklendirme, önceden gayrimüslim dış güçlere karşı, Müslüman toplumu bir arada tutma, onlara karşı birlik olma gaza ve cihat anlayışını uygulayabilmek için kullanılırken; çok uluslu ve çok dinli bir yapıya sahip olduktan sonra içerde de böylesi bir gruplandırmaya gidilmiştir. Osmanlı'daki bu durum aynı zamanda Osmanlı'nın din esaslı, etnik kökeni önemsemeyen geleneksel yaşam üslûbunun bir ürünüdür.

Osmanlı İmparatorluğu'nun İslam dini merkezli bir yönetimi benimsemesi, milliyeti göz ardı eden bir politika izlenilmesine neden olmuştur. Osmanlı, bu politikayı en çok da imparatorluğun kurucu ve aslî unsuru olan Türklere karşı uygulamıştır. Devşirme sistemiyle Türkler yönetimden, merkezden uzaklaştırılmış adeta Anadolu'ya hapsedilmiştir. Çiftçilik ve hayvancılıkla uğraşıp, savaş zamanı orduya gerekli askerî sağlaması ve üzerine düşen vergiyi ödemesi Türklerin yapması gereken ve onlardan beklenen tek şeydi. Türklere yaklaşım o derece olumsuz olmuştur ki Türk kelimesi “köylü”, “etrak-ı bi-idrak” gibi hakaret içeren, küçümseyici kelimelerle eş anlamlı hale gelmiştir. Köprülü bu durumun Türklerin başka etnik gruplarla karşılaştıktan sonra ortaya çıktığını belirtir: *“İşte Türkler Anadolu'da ve bilhassa Balkanlarda muhtelif kavimlerle karıştıktan sonra, şehirli medeni halk “Türk” kelimesini “köylü, medeniyetsiz, kaba” mânâsında kullanmaya başlıyor. “Türk” kelimesi adeta bir tahkir*

mânâsı ifade etmeğe başlıyor!..”²¹ Türkler, diğer milletlerin kendilerini küçümsemek için uygun gördükleri sıfatları benimsemiş ve çok uzun süre bu durumdan rahatsızlık duyulmamıştır. Diğer milletlerin “öteki” olarak gördükleri Türkler ile ilgili bu yakıştırmaları yapmaları doğal karşılanabilir; ancak hâkim unsur olan Türklerin bu hakaretleri benimsemesi ilginçtir. “*Aydınlanma çağına kadar Orta Avrupa’da “Müslüman” ile “Türk”, “İslam” ile “Türk dini” yahut “Religio Turcica” eşanlamlıydı; bu meyanda Muhammed de “Türk” olarak tanımlanıyordu. “Türk” o denli “öteki” ile özdeş hale gelmişti ki, Hristiyanlarla yakıştırılamayan edimler “Türk” sıfatıyla anlatılıyordu.*”²² Osmanlı’nın “öteki” olarak gördüğü Avrupa’da Aydınlanma Çağına kadar Türk kelimesi Müslüman dünyasını da kapsayacak şekilde geniş bir çerçevede kullanılırken, dünyanın en büyük imparatorluklarından birini kurmuş olan Türklerin, kendi kendini bu derece küçümsemesi algıda ve bilinçte körleşmenin göstergesidir.

İmparatorluk yöneticileri fethettikleri yerdeki halka din ve vicdan özgürlüğü sağlamış, ana dillerine, yaşam biçimlerine, kültür ve geleneklerini yaşatmalarına müdahale etmemiştir. Halkı yaşadıkları yerlerden ayırıp başka yerlerde yaşamaya mecbur etmemiştir. Ana dillerinden, topraklarından, kültürlerinden ve mazilerinden kopmayan imparatorluktaki azınlıklar bir kimlik kaybına uğramamış; imparatorluk dâhiline girmeden önce hangi kimliğe sahiplerse o kimliklerini sürdürmeyi başarmışlardır. Böylesi bir süreklilik imparatorluk içindeki unsurların ortak bir kimlikte birleşmelerini, azınlıkların imparatorlukla bütünleşmelerini engellemiş, entegrasyon gerçekleşmemiştir. “*Kültürel ve dinsel anlamda özerk dinî cemaatlerin aynı topraklar üzerinde bir arada yaşadığı ve insanların tek kimlik nosyonunun din olduğu eski millet sisteminin, bütün vatandaşlarından homojen bir laik siyasal kültür ve kimliği paylaşmasını bekleyen toprak esasına dayalı bir üniter devlet sistemi içinde uygulanması mümkün değildi.*”²³ Kemal Karpat’ın tanımıyla “eski millet sistemi”ne uygun bir ortam olsaydı Osmanlı’da kimlik sorunu yaşanmazdı. Osmanlı’nın düşünsel ve fiziksel çöküşüne sebep olan durağanlık, statik dünya görüşü burada da kendini göstermiştir. Ebed müddet düzenin mevcut haliyle devam edeceğine inanan yöneticiler

²¹ Ayrıntılı bilgi için bkz. Fuat Köprülü, “*Eski Devirlerde Türk’ü Nasıl Telakki Ederlerdi?*”, **Köprülü’den Seçmeler**, Millî Eğitim Bakanlığı Kültür Yayınları, İstanbul, 1972, s. 86-87.

²² Aydın, **a.g.e.**, s. 99-100.

²³ Kemal Karpat, **Osmanlı’dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji**, (Hzl. Güneş Ayas), Timaş Yayınları, İstanbul, 2011, s. 24.

İmparatorluğu bir arada tutacak planlı bir kimlik inşası sürecini başlatmakta oldukça geç kalmışlardır.

Avrupa’da Coğrafi Keşifler, Rönesans ve Reform hareketleriyle başlayıp Aydınlanma Çağı ile devam eden kendini keşfetme dönemi 1789’da Fransız İhtilali’nin oluşumuna zemin hazırlamıştır. Fransız İhtilali ile artık milletler ve milliyetçilik dönemi başlamış, kendini “eski millet sistemine” uygun olarak konumlandırmış olan devletler, imparatorluklar; dağılmayı önlemek için çareler aramaya başlamıştır. Osmanlı’daki azınlıklar için Fransız İhtilali, zaten bütünleşmedikleri imparatorluktan, imparatorluğun yıkılmasını isteyen Batılı güçlerin de desteğini alarak, siyasi olarak kopmanın, kendi millî devletlerini kurmanın gerekçesi olarak görülmüştür. Batı ise Osmanlı’yı sömürgeleştirmek ve ortadan kaldırmak için bir fırsat olarak görmüş, azınlık meselesini her fırsatta her yerde Osmanlı aleyhinde kullanmayı görev edinmiştir. Osmanlı İmparatorluğu yöneticileri ise müslim-gayrimüslim şeklinde oturttuğu din esaslı kimlik anlayışının, ulus esaslı Yunan, Bulgar, Sırp, Arnavut, Arap vb. şeklindeki çok kimlikli bir yapıyla çatıştığını, imparatorluğun bu şekilde ayakta kalamayacağını anlayınca milliyetçiliğe savaş açarlar. *“Osmanlı’nın sözlüğündeki “milliyetçilik”, devlet düşmanlığı, ayrılıkçılık veya vatan hainliği ile eşanlamlıydı. Türkçüler, devleti bölüp parçalamaya çalışan hainler olarak görülürdü. Türklükten, Türkçülükten söz edenlere, küçültücü hatta suçlayıcı anlamda “milliyetçi” denirdi.”*²⁴ Osmanlı’daki yönetici kesimdeki bu yaklaşım sadece imparatorluğun aslî unsuru olan Türkler üzerinde etkili olmuştur. Türk millî kimliğinin oluşumu diğer unsurlara kötü örnek teşkil edeceği gerekçesiyle gerek aydın kesim gerekse imparatorluk yöneticilerince engellenmeye çalışılmıştır.

Osmanlı’da Türk millî kimliğinin gecikmesinin sebeplerinden biri de Osmanlı’da yöneten ve yönetilen (tebaa) şeklinde bir ayrım olmasıdır. Dış dünya, Osmanlı’yı Türk ve Müslüman bir imparatorluk, Osmanlı adını yalnızca devletin adı olarak görürken, Osmanlı’daki Türkler kendilerini imparatorluğun aslî unsuru olmaktan çok imparatorluk dâhilindeki milletlerden biri olarak görmüş, kurucu unsur olmanın üstünlüğünü hissetmemiş, hissettirmemiştir. Dil ve tarih üzerine araştırma yapan aydınlar “Osmanlılık” anlayışına zarar gelebileceği endişesiyle ve siyasi otoriteden çekindikleri için Türk dili ve Türk tarihi gibi adlandırmalardan kaçınmışlardır.

²⁴ Güvenç, a.g.e., s. 32.

İmparatorluktaki müslim-gayrimüslim ayrımı, Müslümanların hepsinin Türk olmaması, Türklerin de bir bölümünün dünyadaki milliyetçilik hareketlerinden, millî bilinçten habersiz olmaları, halka millî kimliği anlatmak için bir bilinçlenme sürecinin gerekliliği Osmanlı'da Türk millî kimliğinin oluşumunu geciktirmiştir. Batı karşısında alınan yenilgiler, toprak kayıpları imparatorluktaki Türklerin diğer azınlık gruplarından ekonomik ve psikolojik olarak geride kalmalarına neden olmuştur. Türkler kendi ülkelerinde ezilen, sıkıntı çeken, geçim derdiyle uğraşan unsurdur.

*“Milliyetçilik bu yüzden, tarihsel hafıza, kültürel coğrafya ve modernlik düzeylerinin farklılığı ölçüsünde farklılaşan aktörlerce temsil edilir. ... Türk milliyetçiliğinin İstanbul'da toplanmış bir grup münevverin ortak kaygı ve tasavvurlarını nitelediği, toplumsallaşmadığı, bu ideolojinin baskın sosyolojik özelliği köylülük ve egemen kimliği Müslümanlık olan Osmanlı-Türk unsurlarına ulaşamadığıdır. Bu durumda Türkçülüğün toplumsal çapının, Osmanlı İmparatorluğu'nun eğitilmiş azınlığıyla sınırlı olduğu görülür.”*²⁵

Aslında halkın çoğu kesintisiz olarak sade Türkçeyi konuşarak, sözlü edebî ürünlerle belleği taze tutarak kültürel sürekliliği muhafaza ediyordu. Eksik olan şey bilinç düzeyine erişmekti. Bu da ancak Meşrutiyet'te hız kazanmış, Cumhuriyet döneminde yaygınlaşmıştır.

Tüm Avrupa'yı ve Osmanlı İmparatorluğu'nu sarmaya başlayan milliyetçilik hareketlerine karşı yöneticiler din, milliyet ve bütün farklılıkları göz ardı edip Osmanlı İmparatorluğu bünyesindeki herkesi eşit gören Osmanlı kimliğini benimsetme çabasına girişmişlerdir; ancak teknolojik gelişmeler, matbaanın kolay ulaşılabilir bir araç haline gelmesi, süreli yayınların sayısındaki artış, iletişim ve ulaşım araçlarındaki yaygınlaşma, kitlelerin gelişmelerden eskiye göre çok daha kolay ve hızlı haberdar olmalarını sağlamıştır. Böylece azınlık grupların millî kimliklerini inşa etme, kitle oluşturma süreci öne çıkmıştır. Yani Osmanlı yönetimi, tebaaya Osmanlı kimliğini anlatana kadar çoğu azınlık grubunda bağımsızlık arzuları hız kazanmıştır. Yine de Tanzimat ve Islahat Fermanı'yla imparatorluktan ayrılmamaları için azınlıklara yeni haklar verilmişse de Tanzimat ile dinî ayrıma dayalı kimlik düzeni korunuyor, Müslümanların millet-i hâkime, gayrimüslimlerin ise kanunen eşit fakat esasen ayrı

²⁵ Mehmet Özden, “Hürriyet Çağında Milliyetçilik”, **Doğu Batı**, S. 46, Ağustos-Eylül -Ekim 2008, Ankara, s. 112.

durumu devam ediyordu. Islahat Fermanı'yla ise Müslümanların hem hukuki hem de kültürel ayrıcalığı son bulmuştur. *“Tanzimat'ın ‘‘Türk Kimliği’’ne (kültürüne) kalıcı hizmeti, Türkçe eğitime başlanmış, Türkçenin, öğretim dili olarak Osmanlı okullarına girmiş olmasıdır.”*²⁶

Osmanlı kimliği, üst düzey bürokratlar arasında devletin dağılmasını önlemek için öne sürölmüş bir kimlik politikasıdır. Bu politikayı etkinleştirmek, yaygınlaştırmak için birçok girişimde bulunulmuştur. II. Mahmud'un *“Ben tebaamdaki din farkını ancak cami, havra ve kiliselerine girdikleri zaman görmek isterim.. sözleri Osmanlılık fikrinin temellerinin atıldığını göstermesi bakımından önemlidir.”*²⁷ Fes giyme kanununun çıkarılmasıyla halk arasında kıyafetten kaynaklı ayrışma kısmen giderilmeye çalışılarak fes Osmalı'nın Osmanlı vatandaşlığının simgesi haline gelmiştir. Tanzimat Fermanı ile din ve millet ayırt etmeksizin her Osmanlı vatandaşının can ve mal güvenliği devlet güvencesine alınmıştır. *“1849-1850 yıllarında Osmanlılığın oluşması için çok önemli bir adım daha atıldı. İlk defa Hristiyan köylülere devlet topraklarını bizzat kiralama hakkı tanındı. ... 28 Ocak 1856 tarihinde devlete memur yetiştirmek için her unsura açık Mekteb-i Mülkiye kuruldu.”*²⁸ Türkçenin gayrimüslimlerin okullarında tahsil edilmesi zorunlu hale getirildi. *“1864'te çıkarılan 9 maddelik Tabiiyet-i Osmaniyye Kanunnamesi oluşturuldu. Bu kanun ile Osmanlı sınırları içinde yaşayan herkesin Osmanlı vatandaşı olması kabul edildi.”*²⁹ İlk Mebusan Meclisi'nde birçok gayrimüslim ve Türk dışı unsur mebus olarak mecliste yer almıştır. Gayrimüslimlerin de askere alınması kararı kabul edilmiştir.

Daha çok devlet kanadında işlerlik gören Osmanlı kimliği fikri, hedefine tam anlamıyla ulaşamamış, halk kitleleri arasında yaygınlık kazanamamıştır. *“Osmanlı Devleti'nde tek bir Osmanlı milleti yerine birçok alt bağlılıklar hâkim olmuştur: Aile, mahalle, köy, cemaat veya ırk aidiyetleri gibi.”*³⁰ Devleti dönüştürecek burjuvazinin daha ziyade gayrimüslimler arasından çıkması, gayrimüslimlerin ayrılıkçı zihniyeti ve bu zihniyetin doğal olarak devletin üst düzey yöneticilerinin anlayışıyla uyuşamaması Osmanlı kimliğinin yerleşmesini engellemiştir. *“Osmanlı kimliği, halkta yaşayan*

²⁶ Güvenç, **a.g.e.**, s. 209.

²⁷ A. Teyfur Erdoğan, *“Osmanlılığın Evrimi Hakkında Bir Deneme: Bir Grup (Üst Düzey Yönetici) Kimliğinden Millet Yaratma Projesine”*, **Doğu Batı**, S. 45, Mayıs-Haziran-Temmuz 2008, Ankara, s. 29.

²⁸ Erdoğan, **a.g.m.**, s. 30.

²⁹ Erdoğan, **a.g.m.**, s. 31.

³⁰ Erdoğan, **a.g.m.**, s. 38.

standart kültüre dayanmadığı için milliliğini koruyamamış, marjinalde kalmıştır."³¹ Bu marjinallik halkla yönetim ve aydın kesim arasında bir kopukluğa, dolayısıyla düalizme neden olmuştur.

Osmanlı kimliği önerisi imparatorluğun yıkılışına kadar gittikçe azalarak gündemde kalmıştır. Osmanlı kimliği geniş kitlelerce kabul edilmeyip aksine imparatorluktaki azınlıklar bir bir kopmaya başlayınca zaten imparatorlukta yüzyıllardır var olan Müslüman kimliğine tekrar yönelinir. *"Müslüman kimliği, son din İslam'a mensubiyetten kaynaklanan bir mutlak üstünlük hissiyle şekillenmişti. Bu tür bir üstünlük hissi, iki ucu keskin kılıç gibiydi; hakkı verilmediği takdirde tam tersi bir aşağılık psikolojisine dönüşmesi mukadderdi."*³² Dönemin milliyetçilik fikri ve ulus-devlet örgütlenmesi modelini merkez alan siyasi ve sosyal şartları Müslüman kimliğinin de Osmanlı İmparatorluğu'nda uygulanamayacağını gösterdi. Geriye artık yalnızca Türk kimliği kalıyordu. Dönemin aydınlarından Fuat Köprülü'nün şu ifadeleri Türk kimliği fikrinin arka planını yansıtır:

*"Osmanlı Devletinin kendini terkip eden unsurların saadet ve refahını, millî inkişaflarını temin ederek tam bir ahenk dairesinde ilerliyebilmesi için, her şeyden evvel Türklerin millî bir vicdana malikiyetleri elzemdir; eğer Türk mütefekkirleri bu hakikati anlayarak Türklüğün uyanmasına bütün kuvvetleriyle çalışmazlarsa, ne Osmanlılığın bekası, ne de sâir unsurların refah ve saadeti temin olunabilir."*³³

Türk kimliği özellikle İkinci Meşrutiyet'ten sonraki dönemde büyük gelişme göstermiş; ancak imparatorluğun parçalanmasına engel olamamıştır. *"Türk milliyetçiliği modern içeriğini Jön Türk döneminde kazandı. Modernleşme, laiklik ve reformculuk fikirleriyle beraber gelişti ve 1923'ten sonra Türkiye Cumhuriyeti'nin hâkim ideolojisi haline geldi."*³⁴ İmparatorluğun yıkılışına kadar Osmanlı, Müslüman ve Türk kimliği

³¹ Orhan Türkdoğan, **Türk Ulus-Devlet Kimliği**, Çizgi Kitabevi, Konya, 2013, s. 24.

³² Bedri Gencer, **İslam'da Modernleşme**, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2014, s.154.

³³ Fuat Köprülü, *"Osmanlılık Telakkisi"*, **Köprülü'den Seçmeler**, Millî Eğitim Bakanlığı Kültür Yayınları, İstanbul, 1972, s. 39.

³⁴ Kemal Karpaz, **Osmanlı'dan Günümüze Edebiyat ve Toplum**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009, s. 200.

devrin şartlarına göre azalan ya da çoğalan ölçülerde imparatorluğun kurtarılması ortak paydasında varlığını sürdürmüştür.³⁵

İkinci Meşrutiyet Dönemi Türk Romanına Dair

Adlandırma ve Tarihlendirme Sorunsalı

İkinci Meşrutiyet döneminin adlandırması ve tarihlendirmesiyle ilgili çeşitli görüşler vardır. “İkinci Meşrutiyet dönemi Türk edebiyatı” ve “Millî edebiyat” dönemi birbirinin yerine alacak şekilde kullanılabilir. Özellikle Millî edebiyat döneminin başlangıç ve bitiş tarihleriyle ilgili çeşitli görüşler mevcuttur. İsmail Çetişli, “*Bir başka ifadeyle Millî Edebiyat, -birtakım iç farklılıklar dikkate alınmak kaydıyla- 1910-1940 dönemini kapsayan otuz yıllık devrede pek çok şair ve yazarı, “millîlik” şemsiyesi altında bir araya getirme başarısına ulaşmış güçlü bir edebiyat hareketidir.*”³⁶ diyerek Millî edebiyatı 1910-1940 yılları arasında değerlendirir. İnci Enginün, *Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat’tan Cumhuriyet’e (1839-1923)* eserinde “*II. Meşrutiyet Dönemi*” başlığında yazarların 1908-1923 yılları arasında yazdığı eserleri inceler.³⁷ Sadık Kemal Tural, Millî edebiyatı 1908-1923 yılları arası olarak değerlendirir.³⁸ Bilge Ercilasun, eleştiri üzerine çalıştığı eserinde “*II. Meşrutiyet devri 1908-1923 yılları arası olarak sınırlandırıldı.*”³⁹ der. Kenan Akyüz, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri* adlı kitabının V. Bölümünde “*Millî Edebiyat Devri (1911-1923)*” başlığını kullanarak bu konudaki görüşünü ortaya koyar.⁴⁰ Hülya Argunşah çalışmasında “... millî edebiyatın 1911-1922 tarihleri arasında devam eden dil, muhteva ve şekil olarak millî olanın tespit edilerek kullanıldığı, millet olma şuurunu uyandırarak millî bir devlete gidiş sürecini hızlandıran romantik ve ideolojik bir edebiyat olduğu görüşü kabul edilmiş ve bu

³⁵ İmparatorlukta benimsenen/benimsenmeye çalışılan kimliklerin siyasi, sosyal ve düşünsel arka planına çalışmanın “*İkinci Meşrutiyet Döneminde Siyasi, Sosyal ve Düşünsel Görünüm*” başlığını taşıyan birinci bölümünde ayrıntılı olarak yer verilmiştir.

³⁶ İsmail Çetişli vd., *İkinci Meşrutiyet Dönemi Türk Edebiyatı*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2012, s. 129.

³⁷ İnci Enginün, *Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat’tan Cumhuriyet’e (1839-1923)*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2009.

³⁸ Sadık Kemal Tural, “*Türk Aydınları Arasında Uyanış ve Millî Edebiyat Akımı*”, *Türk Dünyası El Kitabı*, Cilt: 3, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1992, s. 486.

³⁹ Bilge Ercilasun, *İkinci Meşrutiyet Devrinde Tenkit*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2013, s. 8.

⁴⁰ Kenan Akyüz, *Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri 1860-1923*, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1995, s. 164.

çerçeve içerisinde hareket edilmiştir.”⁴¹ diyerek söz konusu dönemi 1911-1922 olarak alır. Kazım Yetiş, “*Millî Edebiyat’ın başlangıç tarihi kanaatimize göre Namık Kemal’in 1866’da yayımlanan “Lisan-ı Osmanînin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazatı Şamildir” makalesidir.*”⁴² diyerek Namık Kemal’in dilde kapsamlı bir şekilde sadeleşmeyi ve Türkçe üzerine ilmi çalışmalar yapılmasını istediği yazıyı Millî edebiyatın başlangıcı sayar. Hüseyin Tuncer, *Meşrutiyet Devri Türk Edebiyatı* kitabında “*Millî Edebiyat (1911-1923)*”⁴³ şeklinde bir başlık atar.

Millî edebiyatın bir bildirisinin, beyannamesinin olmaması başlangıç ve bitiş için farklı tarihlerin ve isimlendirmelerin ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu çalışmada söz konusu döneme “İkinci Meşrutiyet dönemi” denilmesi uygun bulunmuştur. Çünkü bu on beş yıllık dönemde sadece Millî edebiyatın poetikasına uygun eserler verilmemiştir. Bu duruma örnek olarak Fecr-i Âti topluluğu yazarlarının eserlerini vermek mümkündür. Eğer çalışma için “Millî edebiyat dönemi” adlandırması yapılsaydı siyasi ve sosyal konuları göz ardı eden, millî duyarlılığın hissedilmediği eserleri çalışma dışında bırakmak gerekirdi. Belli bir dönemi inceleyen çalışmalarda sadece bir edebî görüş üzerinden elde edilecek malzemeler dönem hakkında bir hükümde bulunmak için yetersiz olabilir.

23 Temmuz 1908’de Meşrutiyet ilan edilmiş ve imparatorluğun yönetim şekli değişmiştir. 29 Ekim 1923’te Cumhuriyet’in ilanına kadar bu dönem devam etmiştir. İkinci Meşrutiyet dönemi adlandırması siyasi olayları temel alan bir adlandırmadır; ancak İkinci Meşrutiyet’in ilan edilmesi, Sultan II. Abdülhamit’in tahttan indirilmesinden sonra yaşananlar, ortaya atılan görüşler, imparatorlukta “Meşrutiyet öncesi” ve “Meşrutiyet sonrası” şeklinde bir bölümlene yapacak kadar önemli farklılıklara işaret eder. Meşrutiyet’in ilanından sonra edebî hayat canlanmış, derneklerin, sivil toplum kuruluşlarının sayısı artmış, sanat ve düşünce dünyasında kayda değer bir gelişme gözlenmiştir. Bu dönemde yazarların, şairlerin ve edebî eserlerin sayısında nicelik açısından artış olmuştur.

⁴¹ Hülya Argunşah, “*Millî Edebiyat*”, **Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı 1839-2000**, (Edt. Ramazan Korkmaz), Grafiker Yayınları, Ankara, 2011, s. 193.

⁴² Kazım Yetiş, “*Millî Edebiyatın Süreci ve Çerçevesi*”, **Yeni Lisan Hareketi ve Millî Edebiyat Çalıştayı Bildirileri**, (Hzl. Hülya Argunşah ve Oğuzhan Karaburgu), Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul, 2014, s.310.

⁴³ Hüseyin Tuncer, **Meşrutiyet Devri Türk Edebiyatı**, Akademi Kitabevi, İzmir, 1994, s. 237.

Edebî dönemleri öncesi, sonrası şeklinde kesin çizgilerle ayırabilmek mümkün değildir. Edebî oluşumlar, değişimler, dönüşümler uzun bir sürecin ürünüdür ve her gelişme, zincirin birer halkası gibi birbirine bağlıdır. Yani İkinci Meşrutiyet dönemi Türk edebiyatını 1908'den önceki siyasi, sosyal ve edebî gelişmelerden bağımsız değerlendirmek mümkün değildir. Tıpkı Cumhuriyet dönemi Türk edebiyatının, İkinci Meşrutiyet dönemi ve öncesindeki gelişmelerden bağımsız değerlendirilemeyeceği gibi. İkinci Meşrutiyet dönemi Türk edebiyatının 1908'de başlatılıp, 1923'te bitirilmesi, çalışmanın sınırlandırılması, derinlemesine bir çalışma yürütülebilmesi amacına yöneliktir. “Millî edebiyat dönemi” değil de “İkinci Meşrutiyet dönemi” adlandırması kullanıldığı için, bu dönemi 1908-1923 olarak tarihlendirmek, çalışmanın hem daha kapsayıcı olmasını hem de tarihlendirme konusunda bir belirsizliğe, boşluğa mahal vermemeyi sağlamıştır.

İkinci Meşrutiyet Dönemi Türk Romanı Üzerine Genel Bir Çerçeve

Roman türünün doğuşu Avrupa'da 16. yüzyıla kadar götürülürken Osmanlı'da roman, ancak 19. yüzyılda yazılmaya başlanır. “*Türk romanı hem geç doğmuştur, hem de aceleyle gelmiştir. Roman türüne ancak XIX. yüzyılın ikinci yarısında yaklaşılmıştır. Batı romanının çeşitli tarihsel süreçler içindeki yavaş oluşumuyla Türk romanının doğuş ortamı arasında hiçbir benzerlik yoktur.*”⁴⁴ Matbaanın dolayısıyla süreli yayınların Osmanlı'ya geç gelmesi, Türk edebiyatının daha çok sözlü ve nazım ağırlıklı bir edebiyat olması ve romanın doğduğu Batı ile geç etkileşime geçilmesi romanın Türk edebiyatına geç gelmesinin sebeplerindendir.

Tanpınar, “*Hikâye nev'inin başlaması daha sonra ve yine tercüme yolu ile dir.*”⁴⁵ diyerek çeviri faaliyetlerinin Türk romanının başlangıcındaki önemini vurgular. Tanzimat döneminde Yusuf Kamil Paşa, Fenelon'un *Telemak*'ını (1862); Münif Paşa, Victor Hugo'nun *Sefiller* romanını “*Hikaye-i Mağdurin*” (1862) ismiyle; Ahmet Lütfi Efendi, Arapçadan *Robinson Cruzoe*'yu *Hikâye-i Robinson* olarak (1864); Teodor Kasap, *Monte Cristo*'yu (1871-1873) ve Lesage'dan *Topal Şeytan*'ı, Recaizade Mahmut

⁴⁴ Güzin Dino, **Türk Romanının Doğuşu**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1978, s. 13.

⁴⁵ Ahmet Hamdi Tanpınar, **XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006, s. 263.

Ekrem, Chateaubriand'dan *Atala*'yı (1873); Berndrdin de Saint-Pierre'den *Paul ve Virginie*'yi (1873) tercüme etmiştir.

Siyasi ve sosyal alanda görülen Batılılaşma çabasının edebiyata yansması Tanzimat dönemine rastlar. “*Osmanlı Türk romanının ortaya çıkışı, Tanzimat diye bilinen ve hızla kötüleşmekte olan imparatorluğun kaderiyle Avrupalı milletlerin ilerlemesi arasındaki genişleyen uçurumu daraltmak niyetiyle düzenlenen kurumsal ve eğitimle ilgili reformların yürürlüğe konmasıyla aynı zamana denk gelir.*”⁴⁶ Yazarlar bu dönemde halkı girilmek istenen yeni medeniyet dairesine adapte etmek, bilgilendirmek, toplumun sosyal meselelerini dile getirmek misyonunu üstlenmişlerdir. Namık Kemal'in İntibah Mukaddimesi'nde ifade ettiği “*İnsan eğlencesinde de faide görececek birtakım nesâyih bulursa zarar mı etmiş olur? ... Bundan başka hikâyeye yazmakta bir vazife daha vardır. O da yalnız muhatabı ıslah etmek veya eğlendirmek için münasebetli münasebetsiz, akla, ağza ne gelirse söylemek, tarz-ı kudemâ pesendânesini terk ile tabîat-ı beşeriyyenin, tahliline çalışmaktır.*”⁴⁷ ifadesi Tanzimat romanının poetikasını açıklayacak en kısa ve net ibare olabilir. Tanzimat edebiyatında gözlenen en önemli yeniliklerden biri gerçek anlamda, somut olarak insana yöneliştir. İnsan, her yönüyle ele alınmaya başlanır. “Yeni Türk insan anlayışı bu dönemde kavramlaştırılan, akıllı, bilen, kentli/devletli, iktisâdî, ideal, inançlı ve değerler sahibi varlık”⁴⁸ olarak eserlerde işlenmiştir.

Tanzimat romanları ilk olmanın vermiş olduğu tecrübesizlikten dolayı teknik açıdan kusurlar taşır. Ayrıca yüzlerce yıllık edebiyat geleneğinin izlerini romanın konu, kurgu, öykü ve kişilerinde görmek de mümkündür.⁴⁹ Pertev Naili Boratav bu ilişkiyi şöyle açıklar:

“*Modern romanla eski hikâyenin sosyal muhitlerde bulunduğu bu müşterek zemindir ki, Türk edebiyatının daha yeni çağlarında, yüksek edebiyat mümesillerinin hikâye mahsullerini, halk edebiyatının eski bir gelenekten gelen mahsüllerine yaklaştırıyor. Eski Türk halk hikâyeciliğinin*

⁴⁶ Azade Seyhan, **Dünya Edebiyatı Bağlamında Modern Türk Romanı Kesişen Yazgıların Hikâyesi**, (Çev. Erkan Irmak), İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 46.

⁴⁷ Hakan Sazyek ve Esra Sazyek, **Yeni Türk Edebiyatında Önsözler**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2008, s. 43-44.

⁴⁸ Nurettin Öztürk, **Türk Edebiyatında İnsan**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2001, s. 455.

⁴⁹ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Gonca Gökalep Alpaslan, **Tanzimat Edebiyatında Sözlü ve Yazılı Gelenekten Gelen Unsurlar**, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 1999.

üzerine Avrupa roman sanatının aşılmasiyle meydana gelen Tanzimat sonrası hikâyeciliğinin ilk eserlerindeki halk hikâyeciliğinin belli izlerini bu şekilde anlatmak gerektir."⁵⁰

Şemseddin Sami, *Taaşuk-ı Talat ve Fitnat* (1873); Namık Kemal, *İntibah* (1876) ve *Cezmi* (1880); Recaziade Mahmut Ekrem, *Araba Sevdası* (1889); Mizancı Murat, *Turfanda mı Yoksa Turfa mı?* (1890); Nabizade Nazım, *Zehra* (1896); Ahmet Mithat Efendi, *Hasan Mellah* (1874), *Hüseyin Fellâh* (1875), *Felâton Bey'le Rakım Efendi* (1875), *Paris'te Bir Türk* (1876), *Çengi* (1877), *Henüz On Yedi Yaşında* (1881), *Acâib-i Âlem* (1882), *Dürdâne Hanım* (1882) romanlarıyla ilk dönem Türk romancılığını teşkil eder.

Tanzimat'tan sonra gelen Servet-i Fünun dönemi, Türk romanı için yeni bir dönemin, bir kırılmanın adıdır. Kendilerinden önceki nesilden gelen birikimin de etkisiyle iyi eğitim almış, Batı ile sıkı ilişki içerisinde olan Servet-i Fünun yazarları tamamen estetik gayeyle, Tanzimat sanatçılarının yaşadığı teknik sorunları aşarak o zamana kadarki Türk romanının en başarılı örneklerini vermişlerdir. "Yazar kadrosunu Halit Ziya Uşaklıgil, Mehmet Rauf, Hüseyin Cahit, Ahmet hikmet ve Safveti Ziya'nın oluşturduğu Servet-i Fünun romanı; aşk, ölüm, kaçış ve yabancılaşma ana izlekleri üzerine kuruludur."⁵¹ İçeride kapanık bir mizaç ve Fransız şair ve yazarların etkisiyle, toplumsal sorunları göz ardı etmiş, romanın entrik kurgusuna ve insan ruhuna yönelmeyi tercih etmişlerdir. Halit Ziya Uşaklıgil, *Mai ve Siyah* (1896), *Aşk-ı Memnu* (1901), Mehmet Rauf, *Ferda-yı Garam* (1897), *Eylül* (1901), Hüseyin Cahit Yalçın, *Hayal İçinde* (1901) romanlarıyla Servet-i Fünun döneminin önde gelen romancılarından olmuşlardır.

Servet-i Fünun dönemi, nitelik açısından çok verimli olmasına rağmen nicelik açısından oldukça kısır bir dönemdir. Yazarların siyasi ve sosyal sebeplerden, mizaçlarından dolayı sessiz kalmayı tercih ettikleri bu dönemden sonra İkinci Meşrutiyet dönemi hem yazar hem eser sayısı bakımından oldukça bereketli bir dönem olmuştur. Osman Gündüz, 1908-1918 yılları arası romancılığını incelediği çalışmasında "... bilinen otuza yakın roman ile birlikte 78 roman, 27 polisiye, 173 kısa roman/uzun

⁵⁰ Pertev Naili Boratav, **Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2002, s. 90.

⁵¹ Ramazan Korkmaz, "Servet-i Fünun Edebiyatı", **Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı 1839-2000**, (Editör: Ramazan Korkmaz), Grafiker Yayınları, Ankara, 2011, s. 157.

öykü, daha önce tefrika edilip 1908 sonrasında kitap biçiminde yayımlanmış 3 roman, tamamlanmış ama kitaplaştırılmamış 6 tefrika roman ve tamamlanmamış 6 tefrika roman olmak üzere toplam 293 eser adı belirledim."⁵² cümlesiyle Meşrutiyet döneminin nicelik açısından ne kadar zengin bir dönem olduğunu belirtir. 1918-1923 yılları arasında kaç romanın yazıldığı tam olarak bilinmemekle birlikte 1908-1923 arası dönemde yazılan roman sayısının 400'e yaklaştığını söylemek mümkündür.

İkinci Meşrutiyet dönemi yerlileşmenin, Tanzimat'tan itibaren Türk romanında yer alan Doğu-Batı temasının, halkın sorunlarının, kadına karşı duyarlılığın, tarihî konuların, o zamana kadar en geniş çerçevede ele alındığı bir dönemdir. Türk romanının başlangıcından itibaren işlenen bu temaların İkinci Meşrutiyet döneminde daha derinlemesine, farklı bakış açılarıyla ve çok yönlü olarak ele alınmasını Meşrutiyet dönemine gelene kadar Tanzimat, Ara Nesil ve Servet-i Fünun tecrübesinin yaşanmasına, sanatçı ve aydınlar da bilgi birikiminin artmasına ve İkinci Meşrutiyet dönemindeki yazar ve eser sayısının fazlalığına bağlamak mümkündür. Ayrıca İkinci Meşrutiyet dönemi, fikir hareketleri açısından oldukça zengindir. Osmanlıcılık, İslamcılık, Batıcılık, Türkçülük, hatta kısmen Sosyalizm bu dönem üzerinde durulan fikirlerden bazılarıdır. İmparatorluğun yıkılış sürecine tanıklık eden yazarların imparatorluğun çöküşünü engellemek, en azından sosyal çöküntüye çare bulmak için, yok olma psikolojisiyle meseleleri daha kapsamlı ele aldıkları görülür. Bunlar dışında aşk, ölüm, ayrılık gibi evrensel temalar, romanın entrik kurgusunun sağlanması, olayların, kişilerin birbirine bağlanması hususunda önemli ve işlevsel temalardır.

İkinci Meşrutiyet dönemi Türk romanında işlenen temalarda yaşanan siyasi olayların etkisi büyüktür. Sultan II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesinden sonra, çoğu Galatasaray Sultanisi, Mekteb-i Tıbbiye mezunu olan, ya Jöntürk ya da Jöntürklere sempati duyan yazarlar, Sultan II. Abdülhamit döneminde bastırdıkları, ifade etmekten çekindikleri yönetim aleyhindeki düşüncelerini bu dönemde açığa çıkarma fırsatını yakalarlar. Öyle ki İkinci Meşrutiyet döneminde yazılan birçok romanın ana teması Sultan II. Abdülhamit aleyhtarlığı olur.⁵³

⁵² Osman Gündüz, **İkinci Meşrutiyet Romanı 1908-1918 Yapısal ve Tematik İnceleme**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2013, s. 9.

⁵³ Çalışmanın "Sultan II. Abdülhamit Aleyhtarlığı Temelinde Gelişen Muhalif Kimlik" başlığı altında bu konu ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı, İkinci Meşrutiyet romanlarında bazen fon olarak (*Sözde Kızlar*, *Kiralık Konak*), bazen de romanın merkezinde yer alan, entrik kurgunun iskeletini oluşturan (*Vurun Kahpeye*, *Ateşten Gömlek*, *Kahraman Türk Kızı*, *Kanlı Muaşaka*) konular olarak dikkat çeker.

Popüler romanlar ve polisiye romanların sayısında İkinci Meşrutiyet döneminde kaydadeğer bir artış gözlenir. Bu dönemde süreli yayınların sayısının artması, süreli yayınların daha fazla satış yapabilmesi için halkı bir sonraki sayıyı da almaya teşvik edecek tefrika romanların yayımlanmasını gerekli kılmıştır. Halkta merak uyandırıcı ve sürükleyici olması dışında, bir vasfa sahip olması bekleyen bu romanlar halkın okuma alışkanlığı kazanmasında, roman türünün halk arasında yaygınlaşmasında etkili olmuştur. Ayrıca matbaaların sayısındaki artıştan dolayı kitap bastırmanın kolaylaşması yazar ve roman sayısındaki fazlalığın gerekçelerinden biridir. İkinci Meşrutiyet dönemi bir hevesle roman yazıp yayımlayan daha sonra beklediği ilgiyi göremeyen ya da daha ileri gidemeyeceğini düşünüp yazmama kararı alan isimlerle doludur.⁵⁴ Genellikle aile facialarının, cinayetlerin, trajik aşk hikâyelerinin anlatıldığı bu romanlar okuyucuya edebî zevk vermekten ziyade okuyucunun keyifli vakit geçirmesini sağlayan eserlerdir. A. Hasan'ın *Bir Bakire'nin Gebeliği* (1914); Hakkı Senih'in *Hadiye Boşandıktan Sonra* (1914); Ali Haydar'ın *Buhran-ı Hayat* (1913); Ahmet Cemal'in *Bir Hikâye-i Sevda* (1914); Ebu Mukbil Kemal'in *Nigâr'ın Aşkı* (1914); Ebü'l Behzat'ın *İki Kapılıda Bir Cinayet* (1913); Ekrem'in *Sacide* (1911); A. Rıfkı'nın *Hizmetçi Belası* (1911); Mehmet İhsan'ın *Kadınlarda Sabah Kahvesi Yahut Oğlunun Klavuzu* (1910); Ahmet Hikmet'in *Güzide'nin Hayatı* (1922); Muhip Talat'ın *Sev Sev Fakat Bir Kadın Sev* (1912); Ahmet Rıza'nın *Netice-i Aşk* (1911); Ali Bey'in *Anahtar Deliğinde* (1914); Hasan Nadir'in *Bir Hafiye Ailesi yahut Mazlum-ı İstibdat* (1910); Ayşe Zekiye'nin *Bir Pederin Hatası* (1909); M. Sezai'nin *Kız Görücüleri*; Ali Zeki Bey'in *Alev* (1920); Ebü'l Bürhan Nedim'in *Bir Çapkının Hikâyesi* (1910); Vazizzade Hasan'ın *Hamiyyetli Bir Genç* (1910); Muammer Enise'nin *Aşk ve Günah* (1920); Salime Servet Seyfi'nin *Bir Hatıra-ı Pejmürde* (1913); Ethem Veysi'nin *Besleme* (1923); Mehmet İrfan'ın *Kız mı Çiçek mi Mini Mini Nadire* (1912); Halil Zihni'nin *Nezihe* (1914), *Seniha* (1914);

⁵⁴ Osman Gündüz “II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Türk Romanında Yeni Açılımlar” makalesinde İkinci Meşrutiyet döneminde yazılan romanların tam listesini verir. Osman Gündüz “II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Türk Romanında Yeni Açılımlar”, *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi*, Cilt: 4, Sayı: 8, 2006, s. 101-164.

Mustafa Hasip'in *Güzellere* (1914); Raifbeyzade Mehmet Muzaffer'in *Zorla Zıfıf* (1912); Safveti Kemal'in *Şadan* (1911); İsmail Neşat'ın *Meliha* (1920); M. Ekrem'in *Aşka Doğru* (1912); Lem'i Nihat'ın *Uçurumlarda* (1914); S.A.'nın *Mediha Hanım'ın Sergüzeşti ve Feci Hatime-i Hayatı* (1921); Mehmet İzzet'in *Bir Leyle-i Vahdet* (1911); Muammer Vecdi'nin *Harim-i Aşk* (1913); S. Abdullah'ın *Kara Sevda* (1915); Selahattin Enis'in *Neriman* (1912); Selami İzzet'in *Geceye Âşık* (1922) romanları söz konusu romanlara örnek olarak verilebilir.

İkinci Meşrutiyet döneminin en çok eser veren ve en çok yankı uyandıran iki ismi şüphesiz ki Hüseyin Rahmi Gürpınar ve Halide Edip Adıvar'dır. Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Şipsevdi* (1909), *Sevda Peşinde* (1912), *Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç* (1912), *Cadı* (1914), *Gulyabani* (1914), *Hayattan Sahifeler* (1919), *Toraman* (1919), *Hakka Sığındık* (1919), *Cehennemlik* (1922), *Son Arzu* (1922), *Tebessüm-i Elem* (1923) romanlarıyla İkinci Meşrutiyet dönemi Osmanlı toplumunun panoramasını çizer. Halide Edip Adıvar, *Heyula* (1908), *Raik'in Annesi* (1908), *Seviye Talip* (1910), *Handan* (1913), *Yeni Turan* (1913), *Son Eseri* (1913), *Mev'ut Hüküm* (1918), *Ateşten Gömlek* (1922), *Vurun Kahpeye* (1923) imparatorluğun Batılılaşma sürecinin topluma yansımalarını, Millî mücadelenin izlerini, kadın kimliği merkezinde ele alır.

“İkinci Meşrutiyet romanı, “eskiler” ve “yeniler” olmak üzere iki ayrı koldan ilerler.”⁵⁵ Servet-i Fünun neslinden Halit Ziya Uşaklıgil, *Nesl-i Ahir* (1909); Tanzimat neslinden Ahmet Mithat Efendi, *Jön Türk* (1910) romanlarıyla romancılık hayatlarına nokta koyarlar. Servet-i Fünun neslinden Mehmet Rauf bu dönem yazdığı *Garam-ı Şebab* (1909), *Bir Zambağın Hikayesi* (1910), *Bir Aşkın Tarihi* (1912), *Genç Kız Kalbi* (1914), *Menekşe* (1915), romanlarında *Eylül*'de elde ettiği başarıyı yakalayamaz. Ara nesil yazarlarından Mehmet Celal bu dönem son romanlarını yazar: *İsyân* (1910), *Kuşdilinde* (1910), *Leman* (1910), *Nedamet yahut Bir Şairin Sernüvişti* (1910). Safveti Ziya, Servet-i Fünun döneminde yazdığı (1898-1898) *Salon Köşelerinde* romanını bazı değişiklikler yaparak 1912'de yayımlar. Ahmet Hikmet Müftüoğlu dönemin hâkim görüşü Türkçülük ekseninde *Gönül Hanım* (1920) romanını yazar.

Türk edebiyatında kısa soluklu bir topluluk olan ve daha sonra dönemin hâkim anlayışı olan Millî edebiyata katılan Fecr-i Âti topluluğunun yazarları az sayıdaki eserleriyle İkinci Meşrutiyet dönemi romancılığına katkıda bulunurlar: Cemil

⁵⁵ Gündüz, a.g.e., s. 19.

Süleyman, *Kadın Ruhu* (1908-1909), *Siyah Gözler* (1911); İzzet Melih, *Tezat* (1915), *Sermet* (1918).

İkinci Meşrutiyet döneminin son yılları Cumhuriyet dönemi Türk romanına damga vurmuş isimlerin ilk eserlerini yayımladıkları yıllardır. Reşat Nuri Güntekin *Harabelerin Çiçeği* (1918), *Gizli El* (1920), *Çalığışu* (1922); Refik Halit Karay *İstanbul'un Bir Yüzü* (1920); Peyami Safa, *Sözde Kızlar* (1922), *Şimşek* (1923); Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Kiralık Konak* (1922), *Nur Baba* (1922) romanlarıyla romancılık hayatlarına başlarlar.

Kadının toplumdaki öneminin anlaşılması, kadınların önceki dönemlere göre biraz daha sosyal hayatta görünmeye başlamasına paralel olarak İkinci Meşrutiyet döneminde kadın yazarların sayısı fazlalaşır. Halide Edip Adıvar'ın yanı sıra Fatma Aliye *Enin* (1910); Müfide Ferit Tek, *Aydemir* (1918); Nezihe Muhlis, *Şebab-ı Tebah* (1911); Halide Nusret Zorlutuna, *Küller* (1921), *Sisli Geceler* (1922); Emine Semiye, *Sefalet* (1908); Hayriye Melek, *Zühre-i Elem* (1910); Güzide Sabri, *Yaban Gülü* (1920), *Nedret* (1922), *Ölmüş Bir Kadının Evrâk-ı Metrûkesi* (1923); Ayşe Zekiye, *Bir Pederin Hatası* (1909); Pakize Şehbenderzâde, *Nihal* (1912); Sadiye Vefik, *Muhabberât-ı Hakikiye* (1913); Salime Servet Seyfi, *Bir Hatıra-i Pejmürde* (1913) romanlarıyla İkinci Meşrutiyet döneminin kadın yazarlar kadrosunu oluşturur.

İkinci Meşrutiyet döneminde roman yazan diğer önemli yazarlar ve eserleri şunlardır: Filibeli Ahmet Hilmi Şehbenderzâde, *A'mak-ı Hayâl* (1910), *Öksüz Turgut* (1910); Ebubekir Hazım Tepeyran, *Küçük Paşa* (1910); Ali Kemal, *Fetret* (1913); Celal Nuri İleri, *Perviz* (1916), *Ölmeyen* (1917), *Ahir Zaman* (1918), *Merhume* (1918); Orhan Mithat, *Küçük Gelin* (1914), *Kahraman Türk Kızı* (1917), *Kanlı Muaşaka* (1917), *Genç ve Güzel* (1918), *Şişli Hayatı* (1923); Moralizade Vassaf Kadri, *Çarşamba Karısı* (1915), *Hırsız Feneri* (1914), *Kadınlar Komitesi* (1914), *Melekper* (1914), *Ölüm Habercileri* (1914), *Safiye* (1914), *Rauf'un Geceleri* (1915), *Şimal Rüzgarı* (1915), *Yetimenin Kabri* (1915), *Yetime* (1915), *Meçhul Konak* (1915); Safvet Nezihi, *Kadınlar Arasında* (1909), *Müsebbip* (1910); Ercüment Ekrem Talu, *Evliyâ-yı Cedit* (1920), *Sabir Efendi'nin Gelini* (1921), *Asriler* (1922), *Gün Batarken* (1922), *Kopuk* (1922); Vodinalı H. Remzi, *Sevdâ-yı Medfun yahut Safahât-ı İstibdat* (1911); Fazlı Necip, *Menfi* (1909), *Dehşetler İçinde* (1909-1910), *Küçük Hanım* (1910), *Beyoğlu Alemleri* (1914); Bekir Fahri, *Jönler* (1910); DüNDAR Alp, *Timurlenk* (1914); Mehmet Nafi,

Türkün Romanı (1916); Ethem Nejat, *Çiftlik Müdürü* (1912), *Yiğit Türkler* (1912); Ahmet Naci, *Kamer Sultan* (1914); Ahü's-Sakıp el- Mahruki, *Belkıs* (1914), *Gülsüm* (1914); Ali Sami, *Kurt Masalı* (1913), *Periler İçinde* (1914), *Karagöz Beyoğlu'nda* (1915); Aka Gündüz, *Zıfıf Hatırası* (1914), *Odalığın Defteri* (1914), *Katırcıoğlu* (1916).

1. İkinci Meşrutiyet Döneminde Siyasi, Sosyal ve Düşünsel Görünüm

1.1. Siyasi Görünüm

İkinci Meşrutiyet dönemi, altı yüz yıllık Osmanlı İmparatorluğu'nun son dönemini içerir. Bir taraftan Batılı güçlere karşı, bir taraftan da imparatorluk bünyesinde bulunan çeşitli milletlerin isyanlarına karşı devleti ayakta tutma, eski günlerine döndürebilme çabalarının hâkim olduğu bu dönem birçok savaşa, ihtilâle tanıklık etmiştir. İkinci Meşrutiyet döneminin daha iyi anlaşılabilmesi için Osmanlı İmparatorluğu'nun bu aşamaya gelene kadarki sürecini genel hatlarıyla değerlendirmemiz gerekir.

Anadolu Selçukluların yıkılmasından sonra Anadolu'daki otorite boşluğu ve siyasi istikrarsızlıktan da yararlanarak 1299'da Söğüt'te kurulan Osmanlı Beyliği coğrafi konumunun ve konjonktürel şartların etkisiyle kısa sürede Anadolu ve Balkanlar'a doğru genişlemiştir. Haçlı ordularına karşı kazanılan I. ve II. Kosova ve Niğbolu Zaferi, 1453'te gerçekleşen İstanbul'un fethi, dört yüz çadırılık beyliğin imparatorluğa geçişindeki mihenk taşlarıdır. 1683 II. Viyana Kuşatması'na kadar Osmanlı'nın Avrupa'da ilerleyişi devam etmiştir. Viyana Kuşatması'nın başarısızlığa uğraması yıllardır yenilmez olarak görülen Osmanlı'nın artık eski gücünde olmadığını Avrupa tarafından anlaşılması ve Osmanlı'ya karşı psikolojik üstünlüğü elde etmeleri açısından oldukça önemlidir. Batı, Osmanlı'ya karşı hücumu geçmiş ve parçalanma ve yıkılışı getirecek olan gerileme dönemi böylece başlamıştır.

II. Viyana Kuşatması başarısızlığının sonuçları sadece siyasi olmamıştır. Osmanlı'nın Batı karşısında aldığı bu yenilgi, yenilginin sebeplerinin araştırılmasına ve Osmanlı'nın askerî başarılar elde ederken hissettiği özgüven sonucu oluşan “problem yitimi”nin yavaş yavaş yüzeye çıkmasına sebebiyet vermiştir. II. Viyana Kuşatması'nın başarısızlıkla sonuçlanmasının ardından Batılı güçler “Kutsal İttifak” oluşturmuş ve Osmanlı'ya savaş ilan etmişlerdir. Yenilgi sonucunda Karlofça Antlaşması (1699) imzalanmış ve Osmanlı İmparatorluğu Batı'daki ilk toprak kaybını yaşayarak, Sakarya Meydan Muharebesi'ne (1922) kadarki Batı karşısında geri çekilme dönemi başlamıştır. Bu yıllarda Osmanlı, özellikle Avusturya ve Venedik'e karşı savaşmış, çoğunlukla

yenilgiye uğramıştır. 1718 Pasarofça Antlaşması yenilginin resmî belgesidir. 18. yüzyılda imparatorluğun en büyük düşmanı şüphesiz ki Rusya'dır. Modernleşme sürecini başlatan Rusya, Avrupa ülkeleriyle rekabet edebilmek, sıcak denizlere inme, ticareti elinde tutma amacıyla gözünü Osmanlı'ya dikmiştir. 1774'te imzalanan Küçük Kaynarca Antlaşması, imparatorluktaki yıkım sürecini işaret eden en ağır antlaşmalardan biridir. Bu antlaşma ile Osmanlı ilk defa Türk ve Müslüman bir yerleşim yerini, Kırım'ı kaybetmiş, Ruslar, Osmanlı içindeki Ortodoksların haklarını savunma hakkını elde etmiştir. Ayrıca bu antlaşma ile ilk defa Osmanlı savaş tazminatı ödemeye mahkûm edilmiştir.

19. yüzyılda toprak kayıpları devam etmiş, Osmanlı dağılmayı önlemek, içerdeki muhalif hareketi susturmak, iç huzuru sağlamak adına çoğu zaman Avrupalı devletlerin dayatmasıyla Tanzimat Fermanı, Islahat Fermanı ve Kanun-i Esasi'yi ilan etmiştir. 19. yüzyılı etkisi altına alan ve dış politikayı belirleyen en önemli olay şüphesiz ki 1789 Fransız İhtilâli'dir. Milliyetçilik akımının yayılması, Osmanlı İmparatorluğu gibi çok uluslu devletleri derinden etkilemiştir. Nitekim 19. yüzyılın ilk yarısında Yunanistan ve Sırbistan imparatorluktan kopmuştur. Bu dönemde gerçekleşen Kavalalı Mehmet Ali Paşa önderliğindeki Mısır İsyanı, Osmanlı'nın kendi eyaletindeki bir valinin çıkardığı isyanı dış güçlerin yardımı olmadan bastıramadığını, iyice itibar kaybettiğini ve yıkılışa doğru sürüklendiğini göstermesi açısından önemlidir.

19. yüzyılda Sanayi İnkılâbı'nın gerçekleşmesi ve ham madde ihtiyacının artmasıyla Batı, sömürgecilik faaliyetlerine başlamış, bu anlamda Osmanlı, Batı'nın sömürülmek üzere hedefi haline gelmiştir. Coğrafi konumu ve doğal kaynaklar açısından zengin olan Mısır başta olmak üzere Kuzey Afrika toprakları elden çıkmıştır.

Sultan II. Abdülhamit, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin de etkisiyle 23 Temmuz 1908'de İkinci Meşrutiyet'i ilan eder. Girit, Yunanistan'a katılma kararı alır. Avusturya, Bosna-Hersek'i topraklarına katar. 1909'da 31 Mart Vakası patlak verir ve bu isyandan sorumlu tutulan Sultan II. Abdülhamit tahttan indirilir, V. Mehmet tahta çıkarılır. Dışarıda ve içerde felaketler devam etmektedir. Trablusgarp Savaşı patlak verir. Libya, İtalyanlara kaybedilir. 1912'de yüzyıllardır Osmanlı egemenliğinde olan Balkan topraklarının kaybedildiği Balkan Savaşları çıkar. Balkanların kopuşu, hem yönetim hem halk nezdinde büyük bir kaosa ve travmaya sebep olur. Artık Osmanlılık anlayışı bir kenara bırakılarak İslamcılık ve daha çok Türkçülük anlayışı politikaya egemen olur.

23 Ocak 1913'te Bab-ı Âli baskınıyla İttihatçılar yönetimi tam olarak ele geçirir. 1914'te dört yıl sürecek ve imparatorluğun sonunu getirecek olan Birinci Dünya Savaşı başlar. Bir süre tarafsız kalan Osmanlı, Almanya'nın yanında savaşa girer. Çanakkale Cephesi hariç diğer cephelerde yenilir ve 30 Ekim 1918'de Mondros Ateşkes Antlaşmasını imzalamak zorunda kalır. Bu antlaşma ile ülke fiilen İngiliz, Fransız ve İtalyan güçlerin işgaline açık hale getirilmiştir. İzmir, Yunanlılar tarafından işgal edilir. Bu olay ülke çapında büyük yankı uyandırır. İşgali protesto için mitingler düzenlenir. 19 Mayıs 1919'da Atatürk, Samsun'a çıkarak Millî Mücadele'yi başlatır. Amasya, Erzurum, Sivas'ta Millî Mücadele'yi örgütlü hale getirmek için toplantılar düzenlenir. 20 Ocak 1920'de İstanbul, İtilaf Devletleri tarafından işgal edilir. 23 Nisan 1920'de Ankara'da Türkiye Büyük Millet Meclisi kurulur. Yunanlılar Ege Bölgesi'ni işgale başlar. Birinci ve İkinci İnönü Zaferleriyle Yunan güçleri durdurulur. Sakarya Meydan Muharebesi ve Büyük Taarruz ile de son darbe indirilir. İtilaf güçleri bir bir Anadolu topraklarından çıkmak zorunda kalır. Ülke işgalden kurtarılmıştır. 29 Ekim 1923'te Cumhuriyet'in ilan edilmesiyle de yeni ve millî bir devletin temelleri resmen atılmış olur.

1.2. Sosyal ve Düşünsel Görünüm

Osmanlı'nın siyasi çöküşüyle, düşünsel ve sosyal çöküşü birbirine bağlı olarak şekillenen gelişmelerdir. Batı'daki bilimsel ve teknolojik gelişmelere kulak tıkayan, *“sonrasızlığa değişmezlik ilkesiyle erişmekte kararlı”*⁵⁶ olan Osmanlı, elde edilen askerî başarı ile her alanda başarı sağladığına inanır. Bu yanılgı çok kısa süre sonra Osmanlı'yı önü alınamayan çöküş sürecine sürükleyecektir.

Avrupa, Skolastik zihniyetten, kilise baskısı altındaki düşünce sisteminden Coğrafi Keşifler, Reform ve Rönesans hareketleriyle sıyrılmıştır. Özgür düşünce ortamının yaygınlaşması, bilimi ve sanatı destekleyen bir grubun ortaya çıkması, tercüme faaliyetlerinin başlatılması kısa süre sonra bilgi birikiminin artmasına, doğa, insan ve Tanrı'nın aklın önderliğinde bir bakış açısıyla değerlendirilmesine sebebiyet vermiştir. Askerî faaliyetlere, eğitime ve daha birçok alana egemen olan bu zihniyet Batı'nın tüm dünya üzerinde sağladığı hegemonyanın anahtar ifadesidir.

⁵⁶ Güvenç, **a.g.e.**, s. 191.

*“Geleneksel Müslüman inanışına göre Frenk Avrupası barbarlık ve inançsızlıkla dolu bir karanlıktı ve İslam’ın aydınlığının ondan öğreneceği hiçbir şey olmadığı gibi korkmasına da gerek yoktu”*⁵⁷ Padişahlar Batı’nın üstünlüğünü kabul etmekten kaçınıyor, Batı’nın elde ettiği başarıları akıl ve gerçek dışı gerekçelere dayandırıyorlardı. *“Orduyu modernleştirmek maksadıyla yabancı uzmanlardan yararlanan III. Mustafa, Yedi Yıl Savaşları’ndaki Prusya Zaferini, Büyük Frederik’in üstün yetenekli falcıları ile açıklıyordu.”*⁵⁸ Böylelikle gerçekle yüzleşme süreci gecikiyor, geciktiriliyordu. Ayrıca geri kalmanın tek sebebi olarak ordu görülüyor, eğitim sistemindeki sıkıntılar göz ardı ediliyordu. Osmanlı medreselerinde din ağırlıklı bir eğitim gören, Kur’an’ı ilmin ve bilimin tek kaynağı olarak gören, çağı takip etme vizyonundan uzak ulema, önerilen yeniliklere karşı çıkıyor, bu bağlamda modernleşme sürecinde ordudan daha çok engel teşkil ediyordu.⁵⁹

II. Viyana Kuşatması’nın başarısızlıkla sonuçlanması ve Avrupa’da büyük toprak kayıplarının yaşanmasıyla imparatorluk yöneticileri, Avrupa’dan askerî ve eğitim alanında geri kaldıklarının bilincine varmışlardır. Osmanlı’nın kötü gidişata dur demek için çeşitli önlemler almaya başladığı ilk dönem Lale Devri’dir (1718-1730). Pasarofça Antlaşması ile başlayıp Patrona Halil isyanıyla sona eren bu dönem sarayda lüks tüketimin, eğlencelerin, cümbüşlerin arttığı, aynı zamanda Batı ile savaşlar haricinde ilişki kurulan ilk dönem olması hasebiyle dikkat çekicidir. Bu dönemde 28 Mehmet Çelebi, Avrupa’da neler olup bittiğini öğrenip saraya rapor yazması için Paris’e elçi olarak gönderilmiştir. Avrupa’dan özellikle askerî alanda uzmanlar getirtilmiştir. Uzun bir süre ordunun ıslah edilmesiyle sorunun çözüleceğine inanılmış, Batı tarzı askerî okullar açılmıştır. “Kutsal”ın zarar göreceği düşüncesiyle matbaa uzun süre imparatorluğa giremez. Ulemanın karşı çıkmasından dolayı 1727’ye kadar Türkçe ve Arapça eserlerin basımına izin verilmez. Bunun sebebi, matbaanın, geçimini Kur’an-ı Kerim yazarak sağlayan hattatların ve bir kısım din adamlarının gelirlerinde azalmaya yol açacağı endişesidir. Matbaanın Osmanlı’ya bu derece geç gelmiş olması, çağın

⁵⁷ Bernard Lewis, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2013, s. 50.

⁵⁸ Güvenç, **a.g.e.**, s. 194.

⁵⁹ Bozkurt Güvenç, Osmanlı medreselerinde felsefenin ve ilmin geri plana atılmasını Fatih döneminde yaşanan şu olaya bağlar: “Fatih Sultan Mehmed, zamanının iki ünlü din bilgini sayılan Bursalı Hocazade ile İranlı Alaaddin’i İstanbul’da düzenlenen ilmi tartışmaya çağırması; ileri gelen Osmanlı uleması, Hocazade’nin Gazali’yi savunan görüşünü benimsemiş; Alaaddin İran’a dönmüş; Hocazade’nin felsefeye karşı şeriatı (akla karşı Kelamı) savunan tefahüt’ü ise, o günden sonra Osmanlı medresesiyle düşüncesine egemen olmuştur. ... Osmanlı ülkesinde felsefe yapılması zorlaşmıştı. Felsefe ancak Kelam’a (Kuran’a) ters düşmemek şartıyla yapılabilirdi.” s. 192-193.

neden gerisinde kaldığının en önemli göstergesidir. Osmanlı'nın modernleşme ve ilerleme konusundaki öncelikleri Batı'dan farklı olmuştur. İmparatorluk genelinde düşünüldüğünde küçük bir kısmı oluşturan bir kesimin uğrayacağı maddi kayıp ya da Batı'daki icatları “gavur icadı” olarak değerlendiren, İslamiyet'e aykırı gören zihniyet bir imparatorluğun fikirsel çöküşünü somut olarak ifade eder. Batı, 15. yüzyıldan itibaren matbaayı yaygın olarak kullanmış, yüzlerce dinî ve ilmî kitap basmış ve sahip olunan bilgiyi geniş çevrelere yaymıştır. Bilginin tek elden çıkıp yayılması farkındalık, bilinçlenme ve nihayetinde aydınlanma sürecini de beraberinde getirmiştir. Bu süreçlerden uzun yıllar mahrum kalan Osmanlı, matbaayı getirdikten sonra bile onu sınırlı bir çevrede ve sınırlı eserlerle kullanmak durumunda kalmıştır.

Osmanlı, bu yüzyılda Batı'yı yüzeysel anlamda tanımaya çalışmakta ve yine göstermelik ve küçük çapta önlemler almakla birlikte köklü bir değişikliğe III. Selim dönemine kadar cesaret edememiştir. Bunu yerleşik, kalıplaşmış algıların birden yıkılamamasına ve bu değişiklikleri gerçekleştirmek için gerekli alt yapının oluşturulamamış olmasına bağlayabiliriz. Gerekli şartların oluşturulmasına en büyük engel ise şüphesiz ki artık amacından sapmış olan, elindeki askerî güçle bağlı olduğu hanedanı tehdit eden, padişahları tahttan indirip, istediği hanedan mensubunu tahta çıkartan Yeniçeri Ocağı'dır. II. Osman, Yeniçeri Ocağı'nı kaldırmaya teşebbüs etmiş; ancak bedelini canıyla ödemiştir. Bu sorunla en çok uğraşan padişahlardan biri III. Selim'dir. III. Selim, Avrupa'yı daha yakından tanımak amacıyla Avrupa ülkelerinde daimi elçilikler açar. Fransa Kralı Napolyon'un yardımıyla ordunun modernize edilmesi için Nizam-ı Cedid adından bir ordu kurar. Bu durum Yeniçeriler arasında bir huzursuzluğa sebebiyet verir ve III. Selim, Kabakçı Mustafa isyanı neticesinde tahttan indirilir ve Osmanlı'nın en yenilikçi padişahlarından biri olan III. Selim dönemi sona erer. 18. yüzyılda Batı'nın askerî üstünlüğü kabul edilmekle birlikte ilmî ve edebî gelişmelere, Fransız İhtilâli gibi imparatorlukların çöküşüne zemin hazırlayan sosyal olaylara kayıtsız kalınmıştır. Osmanlı aydınları, Fransa'da aydınlanma çağıının liderliğini üstlenen Jean Jacques Rousseau ve Voltaire ile ilk olarak 19. yüzyılın başında tanışmıştır. Reisülküttap Atıf Efendi'nin Avrupa Muvazene-i Politikıyesi adlı siyasi içerikli layihası, Osmanlı aydınlarındaki ilk Rousseau ve Voltaire algısını göstermesi açısından önemlidir. Layihadaki şu cümleler bu ilk algıyı açıkça gösterir: “*Volter ve Ruso isimli zındıkların ve onlardan beter ukalaların ve haşa peygamberlere sövmek,*

büyükleri zemmetmek, bütün dinleri kaldırmak, cumhuriyeti ve müsavvâti imâ etmekten ibaret olan sözlerle alay üslubuyla neşrettikleri eserlere, her yeni şey lezzetlidir fetvasınca halk rağbet eder”⁶⁰ Bu olumsuz algı, aydınların Avrupa’ya gidip Batı kültürü ve sanatını görüp batılı düşünürlerin eserlerini okuyup ülkelerine dönmeleriyle birlikte değişmeye başlamıştır.

II. Osman ve III. Selim dönemlerini sona erdiren, modernleşme önündeki en büyük engel olan Yeniçeri Ocağı’nı kaldırmak “Osmanlı İmparatorluğu’nun Büyük Petro’su”⁶¹ olarak adlandırılan II. Mahmut’a nasip olur. Birçok askerî okulun yanı sıra eğitim kitleleştirilerek ilk ve orta dereceli okullar açılmaya başlanır. Avrupa’ya öğrenci gönderilir. İlk resmî gazete olan Takvim-i Vakayî çıkarılır (1831). Batılılaşma çabaları günlük hayata yansımıştır. Kıyafet reformu gerçekleştirilir. Fes giyme halk arasında zorunlu hale gelir. 1839 yılında II. Mahmut’un ölümünden sonra tahta çıkan Sultan Abdülmecit döneminin en kayda değer gelişmesi Tanzimat Fermanı’nın ilan edilmesidir. “*Tanzimat’a vücut veren en önemli değişim, geleneksel mutlak üstünlük ve rakipsizlik zihniyetinin yerini mukayeseli üstünlük ve rekabet duygusunun almasıdır.*”⁶² Bu fermanla etnik köken ve din ayırt etmeksizin imparatorluk dâhilinde yaşayan herkes eşit haklara sahip olacak ve bu haklar devletin koruması altında olacaktı. Osmanlı vatandaşı, Osmanlılık, Osmanlıcılık gibi kavramlar Tanzimat Fermanı sonrasında çok sık gündeme gelen ve tartışılan kavramlar arasındadır. Osmanlı yönetimi, kötü gidişatı, dış baskıları önlemeyi ve vatandaşlarını “Osmanlılık” kavramı etrafında birleştirmeyi amaçlamıştır. Bu bağlamda 1856’da Islahat Fermanı ilan edilir. Sultan Abdülaziz dönemi ise yıllar sonra birçok Osmanlı aydınının yetiştirileceği, Batılı eğitim modelini esas alan Galatasaray Sultanisi’nin açılması ve yeni medeni kanun Mecelle’nin ilan edilmesi açısından önemlidir.

Skolastik zihniyetten Coğrafi Keşifler, Rönesans ve Reform vasıtasıyla çıkmaya başlayan Batı, 18. yüzyılda var olan birikimi aklı, bilgiyi ve doğayı önceleyen bir anlayışla aydınlanma seferberliği başlatmıştır. Bu seferberliğin öncüleri, ekonomik gelişmelerine paralel olarak aristokrasiyle mücadele amacıyla ilmî gelişmelere de açılan, orta sınıfı teşkil eden burjuva sınıfı olmuştur. Yönetici sınıftan, kiliseden (belli

⁶⁰ Nurettin Öztürk, “XIX. Yüzyıl Türk Edebiyatında Voltaire ve Rousseau Çevirileri”, **Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, S. 12, 2002, s.70.

⁶¹ Lewis, **a.g.e.**, s. 107.

⁶² Gencer, **a.g.e.**, s. 157.

ölçüde) bağımsız, “kritik söylem”⁶³e, eleştirel zihniyete sahip, yönetim ve halk arasında köprü görevi gören, bilgi üreten, yeniliklere öncülük eden, geniş halk kitlesiyle aynı seviyede olmasa da bir uçurumun da oluşmasına izin vermeyen bir “aydın” sınıfı, Osmanlı’da gerileme döneminin başlaması, Batı’nın üstünlüğünün kabul edilmesiyle Osmanlı aydınları için rol model olmuştur. “*Batıda devrimci burjuvazi; matbaacılığı, kâğıt sanayisini ve yayıncılığı kapitalist biçime sokarak yeni kâr alanı hâline getirerek, hem kitlelerin eğitim düzeyinin artması yönünde rol oynamış hem de yeni bir aydın tipinin yaşamasına olanak vermiştir*”⁶⁴ Ancak Osmanlı münevveri, Batılı aydını oluşturan doğal süreçten geçmemiştir. Ülkeyi bulunduğu durumdan kurtarma ve yeniden eski gücüne kavuşturma amacına yönelen Osmanlı münevveri, bilgi üretmekten ziyade rol model olan Batı medeniyetine ait bilgileri nakletme yoluna gitmişlerdir. Bu da yoğun bir tercüme ve adaptasyon faaliyetinin başlamasına sebep olmuştur. “*Tanzimat’ın Mustafa Reşit Paşa (ve onu izleyen Ali Paşa ve Fuad Paşa) gibi kurucuları, Batı’nın askerî ve idari yapısını Osmanlı İmparatorluğu’na aktarırken Batı’nın günlük kültürü de etkin biçimde imparatorluğa girmişti*”⁶⁵. Batı ile bu etkileşim plansız, tepeden inme, ihtiyaçlar ve aciliyetler gözetilmeksizin gerçekleştirilmiştir. Burada Karpat’ın şu tespitine yer vermemiz yerinde olacaktır: “*Eski yönetici sınıfın merkezî iktidarı güçlendirme çabaları, hem anayasal hem de toplumsal düzende önceden planlanmamış değişikliklere yol açtı*”⁶⁶. Bu değişiklikler Osmanlı’yı medeniyet krizine ve sonunda yıkılışa götüren süreçte önemli bir pay sahibi olmuştur. Mitat Durmuş bu süreci şöyle değerlendirir:

“Osmanlı’nın batılılaşma süreci içerisinde hiçbir kültür gümrüğüne tâbi tutulmadan olduğu gibi ülkeye getirilen yenilikler; batılılaşma serüveninden önce de İslami kültürün aktarımında kendini gösteren bir ‘kargo kültürü’nün ortaya çıkmasına zemin hazırlar. Bir yandan ümmetçi bir kaygı ile taşınan kültür ve yaşam algısı, bir yandan da modernizm kaygısı ile

⁶³ Şerif Mardin, “*Tanzimat ve Aydınlar*”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 49.

⁶⁴ Taner Timur, **Osmanlı Kimliği**, İmge Kitabevi, Ankara, 2010, s. 72.

⁶⁵ Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 13.

⁶⁶ Kemal H. Karpat, **Osmanlı Modernleşmesi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014, s. 23.

taşınan karşısında sergilenen tutum II. Meşrutiyet yıllarına gelindiğinde – yüzyılın da zorlaması olarak- sorunlar yumağına dönüşecektir.”⁶⁷

Yeni Osmanlılar’a kadar Osmanlı aydını Batı medeniyetine ait bilgileri aktaran, nakilcilikten öteye geçemeyen bir görünüm arz eder. Bunda yenileşme hareketinin halk talebi doğrultusunda değil, devlet eliyle Bâb-ı Âli’deki paşaların öncülüğünde gerçekleştiriliyor olmasının ve halka Batı medeniyetini tanıtmaya ve bir ölçüde benimsetme arzusunun ağır basmasının büyük etkisi olmuştur. “*Tanzimat reformcuları ... devletin liberal teorisinin gerektirdiği gibi sadece bekçi rolü oynaması gerektiğini anlamadılar; devlet toplumu dönüştürmek için müdahaleci – toplumsal mühendis olarak devlet - olmalıydı*”⁶⁸ Halil İncelik da Batılılaşma sürecinde bürokratların önemine dikkat çeker: “*Osmanlı devletinde tüm radikal reformlara bürokratlar, sivil yahut askerî bürokratlar ön ayak olmuşlardır. XX. Yüzyılda Meşrutiyet’te de böyle olmuştur. Devleti devrime, batılılaşmaya götürenler, bürokratlardır.*”⁶⁹

Geleneksel yaşam tarzının hâkim olduğu halk, çoğu zaman karşılaştığı yeniliklere kayıtsız kalmış; yapılanları “frenkleşme” olarak değerlendirmiş; böylelikle halk ve Osmanlı aydını arasında bir kopukluk, bir uçurum meydana gelmiştir. Söz konusu durumun ortaya çıkmasında aydınların yapılan yenilikleri, değişiklikleri halka tanıtmada yetersiz kalması ve halkın yeni gelişmeleri kavrayabilecek bir alt yapısının olmayışı etken olmuştur. “*19. yüzyılda çağdaşlaşma hareketlerinin Tanzimat’la birlikte bütün alanlara yayılması, batılı fikirlerin Osmanlı’ya giriş kanallarının artması ve basının gelişmesi sonucu 1860’larda imparatorlukta bir aydın muhalefet hareketinin ortaya çıkmasına yol açmıştır*”⁷⁰ Eleştirel söyleme sahip bu ilk aydın grubu Yeni Osmanlılar’dır. Namık Kemal, Ziya Paşa ve Ali Suavi’nin öncülük ettiği bu grup tıpkı öncekiler gibi devlet kademesinin içinden yetişmiş “*memur - aydın tipi*”⁷¹ profilindeydi; ancak Bâb-ı Âli ile ters düşmüş, kendinden öncekilerin gerçekleştirdiği yeniliklerin ikili bir yaşam tarzına ve toplumda bölünmeye sebep olduğunu öne sürmüşlerdir. Yeni

⁶⁷ Mitat Durmuş, **Ömer Seyfettin’in Anlatılarında Kendilik Bilinci ve Öteki**, Karadeniz Dergi Yayınları, Ankara, 2014, s. 54.

⁶⁸ Faroz Ahmad, **Modern Türkiye’nin Oluşumu**, (Çev. Yavuz Alogan), Kaynak Yayınları, İstanbul, 2014, s. 39.

⁶⁹ Halil İncelik, “*II. Meşrutiyet: Anayasa Rejimi Geliyor, Cumhuriyet Yolu Açılıyor*”, **Doğu Batı**, S. 45, Mayıs-Haziran-Temmuz 2008, Ankara, s. 15.

⁷⁰ Yusuf Sarıay, **Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları 1912-1931**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1994, s. 36.

⁷¹ Yunus Balcı, **Türk Romanında Aydın Problemi (1908-1950)**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002, s. 36.

Osmanlılar, daha sistematik bir düşünce yapısına sahip olmuş ve imparatorluğu kurtarmak için meşrutî sistemin yürürlüğe konmasını ve şeriatı esas alan bir anayasanın hazırlanmasını istemişlerdir. Yeni Osmanlılar'ın ne istediğini bilen bu yaklaşımı, 1876'da Kanun-i Esasi'nin ilan edilerek meşrutî sisteme geçişi sağlamıştır; ancak kısa süre sonra meclis Sultan II. Abdülhamit tarafından kapatılmıştır. “*Genç Osmanlılar'ın fikirlerinin kuramsal alt yapısı Montesquieu'nun hukuk felsefesi, Rousseau'nun siyaseti, Smith ve Ricardo'nun iktisatından alınmıştır. ... Birçok yeni ve dikkate değer fikir, Türkçede ilk ifadesini onların yazılarında buldu*”⁷² Yeni Osmanlılar'ın şeriatı savunarak halka doğru yönelişleri; geniş bir kitleyi etrafında birleştirmeye çalıştıkları vatanseverlik, hürriyet, millet kavramları; kısa süreli de olsa sistem değişikliğine kadar giden “aydın” hareketi; Jön Türkler'in oluşumuna zemin hazırlamıştır. Onlara göre “*Tanzimat, kültürü sözde Müslüman, sözde Batılı iki parçaya bölerek ikisi arasında meydana gelen uçurumu da payandalamıştır*”⁷³ Yeni Osmanlılar üyelerinin tamamı aynı zamanda gazetelerde makaleler yazan ve sanatçı yönüyle öne çıkan kişilerdir. “*19. Yüzyılda Namık Kemal ve diğer aydınlar, saray destekli elit kültürün geleneklerine saldırmaya başladıklarında, edebî kültür, devletin üstesinden gelemediği bir başka alan haline geldi.*”⁷⁴ Edebî kültürün bu derece öne çıkmasının sebebi sanatçıların o zamana kadarki edebî anlayışın dışına çıkarak benimsedikleri fikirleri, geniş kitlelere anlatmayı öncelemiş olmalarıdır. Bu dönem aydınları yazdıkları eserlerin çoğunu, fikirlerini geniş halk kitlelerine yaymak için araç olarak görmüşlerdir. Bunun için kendilerinden önce “aydınlanma” yolunu açan Şinasi'yi izlemişlerdir. Şinasi, Batılılaşma yolunda ilk adım olarak dilde sadeleşmeyi görür. Tercüman-ı Ahvâl⁷⁵ gazetesinin mukaddimesindeki şu

⁷² Lewis, a.g.e., s. 235-236.

⁷³ Niyazi Berkes, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, (Hzl. Ahmet Kuyaş), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2013, s. 296.

⁷⁴ Carter Vaughn Findley, “*Süreklilik, Yenilik, Sentez ve Devlet*”, **Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye’si**, (Derleyen: Kemal H. Karpat), Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 66.

⁷⁵ Halil İnalcık, gazeteciliğin fikir hayatındaki önemine dair şu tespitlerde bulunur: “1861’de çıkan ilk özel gazete, Türk fikir hayatında devrimsel bir olaydır. O zaman ilk kapsamlı batılılaşma teorisi, özel gazetelerde tartışma konusu oldu. Bugüne kadar kamuoyu oluşturmakta en güçlü araç gazete değil midir? İlk kez, bu sayede geleceğe ait siyasi akımlar billûrlaştı, keskinleşti. Batı fikirlerini ve memleketin durumunu öğrenen bir kamuoyu oluştu. Meşrutiyet fikrini Şinasi gazetesinde şöyle ilân ediyordu: Bildirir haddini sultana senin kanunun. Özellikle İmparatorluğun başlıca fikir merkezlerinde, İstanbul’da, Selanik’te, Beyrut’ta böyle bir kamuoyu oluştu. Sonradan Anayasa, meşrutiyet için çalışanların elinde en güçlü araç gazete idi. Kuşkusuz gazete, II. Meşrutiyeti hazırlayan siyasî, fikrî gelişmenin kaynağı ve temelidir. ... İmparatorluğun Müslüman, gayrimüslim tebaasına açık idadî mektepleri ortak bir Osmanlı ideolojisinde, Osmanlılıkta, bu cemaatleri aynı devletin kucağında kültür ittifakında tutmayı amaçlıyordu. Böylece, Osmanlı İmparatorluğu’nda laik bir eğitim sistemi yaratılmış oldu. İdadî mektepleri fikrimce,

ifade Şinasi'nin bu konudaki yaklaşımını yansıtır: "... *giderek umum halkın kolaylıkla anlayabileceği mertebede işbu gazeteyi kaleme almak...*"⁷⁶ Bu doğrultuda Şinasi; akıl, medeniyet, hukuk kavramlarını halkın daha rahat anlayabileceği bir dille Türk edebiyatına getirmiştir. Sade dille bir yayın hayatının başlaması çok kısa süre sonra filizlenmeye başlayacak Türk milliyetçiliğini de olumlu yönde etkilemiştir. Benedict Anderson "*Türk milliyetçiliğinin tohumlarını da 1870'lerde İstanbul'da halk dilinde canlı bir yayıncılığın ortaya çıkışında izlemek mümkündür.*"⁷⁷ diyerek yayıncılığın millî kimliğin inşasındaki önemini vurgular. Tasvir-i Efkâr (1862), Muhbir (1867), Hürriyet (1867), Terakki (1868), İbret (1870), Diyojen (1870), Basiret (1870), Hadika (1872), Çingiraklı Tatar (1873), Hayal (1873), Sabah (1876), Tercüman-ı Hakikat (1878), Hazine-i Fünun (1882), Servet-i Fünun (1891), Resimli Gazete (1891), Maarif (1891), Malumat (1893), İkdâm (1894), İçtihat (1904), Sırat-ı Müstakim (1908), Sebilü'r-Reşad (1908), Tanin (1908), Genç Kalemler (1910), Türk Yurdu (1911), Rübap (1912), Peyam (1913), Vakit (1917), Yeni Mecmua (1917), Dergâh (1918), gazeteleri Tercüman-ı Ahval ile başlayan özel gazeteciliğin Cumhuriyet'e kadarki önemli örneklerini teşkil eder.

"*Farkında olmak değişme potansiyeli yaratır ve gerçekte değişmeyi teşvik edebilir ve bizzat değişmeye yol açabilir.*"⁷⁸ Osmanlı'da farkındalık 19. yüzyıl başlarında filizlenmeye başlamışsa da bu farkındalığın uygulamada görünümü Tanzimat dönemi sanatçıların çalışmalarıyla, tam anlamıyla 1860'tan sonraya denk gelir. "*Edebiyat her şeyden önce dönüşümün niteliksel bir eleştirisi biçiminde ortaya çıkar. İkinci olarak, değerler dünyasıyla ilgilenmeye devam etmekle birlikte, dönüşümün daha da ilerletilmesi ihtiyacını haklılaştırmaya çalışır.*"⁷⁹ Yıllardır devam eden Batılılaşma çabaları 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren edebiyatta da etkisini gösterir. Yeni edebî hareket, Fransız edebiyatı temel alınarak şekillenir ve yoğun bir tercüme faaliyeti başlar. Namık Kemal, Rousseau'nun Şerâit-i İctimaiye (Toplum Sözleşmesi) adlı eserini, Ziya Paşa ise Emile'i tercüme etmiştir. Ebüzziya Tevfik ise Jan Jak Ruso adlı eseri kaleme almıştır. Münif Paşa, Batı dillerinden çevirdiği Fen bilimleriyle alakalı yazıları Mecmu-

cedelci aydın diaspora kadar, 1908 ihtilalini hazırlayan kurumların başında gelir." İnalcık, **a.g.m.**, s. 12-13.

⁷⁶ İsmail Parlatır, **Şinasi**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004, s. 39.

⁷⁷ Anderson, **a.g.e.**, s. 91.

⁷⁸ Anthony Giddens, **Modernite ve Bireysel Kimlik**, Say Yayınları, İstanbul, 2014, s. 98.

⁷⁹ Karpata, **Osmanlı'dan Günümüze Edebiyat ve Toplum**, s. 189-190.

i Fünun'da yayımlamıştır. İlk özel gazete olan Tercüman-ı Ahval 1860'ta Şinasi ve Agah Efendi tarafından çıkarılır. İlk tiyatro, (Şair Evlenmesi-Şinasi), ilk roman (İntibah-Namık Kemal) bu dönemde kaleme alınır. Geniş kitlelerin anlayabileceği bir dil ve sosyal konuların ağırlık kazandığı bir içerikle yazılaya çalışılan eserlerle İmparatorluğun resmi bir politikası olan Batılılaşmanın edebi ayağı oluşturulur.⁸⁰

Yeni Osmanlılar'dan özellikle Namık Kemal, Şinasi'den etkilenerek vatan ve hürriyet kavramlarını eserlerinde işlemiştir. Sanatçılar, Osmanlı halkını uğrunda can verilebilecek kavramlarla tanıştırmış; çok sayıda etnik kimlikten oluşan halkı “vatan” birliği etrafında birleştirmeye çalışmışlardır. Şinasi ve Yeni Osmanlılar'ın Osmanlı toplumunda yerleştirmeyi amaçladıkları bir diğer konu sosyolojik eleştiridir. Aydınlar; toplumun aksayan yönlerine, ahlâki yozlaşmaya, aşırı Batılılaşarak köksüzleşen “zümme”lere dikkat çekip Batılılaşma yolundaki engelleri, boş inançları eleştirerek farkındalığı artırmışlar; Batılılaşma sürecinde halka yol gösterme misyonunu üstlenmişlerdir.

Yeni Osmanlılar, çoğunlukla geleneksel eğitim kurumları veya aldıkları özel dersler yoluyla belli bir birikime ulaşmıştır. Jön Türkler ise Batılı anlamda eğitim veren, pozitif bilimlerin egemen olduğu Mekteb-i Mülkiye, Mekteb-i Harbiye ve Mekteb-i Tıbbiye’de eğitim almış; Batı medeniyetiyle erken yaşlarda tanışmışlardır. Jön Türkler, Sultan II. Abdülhamit rejimine karşı etkili bir şekilde harekete geçme girişimini başlatmışlar ve 1908 devrimini gerçekleştiren İttihat ve Terakki Cemiyeti’ni kurmuşlardır. “*Jön Türklerin hiçbirisi derin bir teori, özgün bir teori, özgün bir siyasi formül veya zihinleri devamlı olarak uğraştırmış bir ideoloji ortaya koyamamıştır*”⁸¹ Ortak amaçları Sultan II. Abdülhamit’i devirmek olan Jön Türkler, bazı konularda fikir ayrılığına düşmüşlerdir. Jön Türkler’in ilk lideri olan Mizancı Murat İslamcılık fikrini benimserken Ahmet Rıza, Abdullah Cevdet gibi isimler pozitivistimin etkisinde

⁸⁰ Şinasi'nin önderliğinde başlayan Tanzimat edebiyatı, Divan edebiyatının soyut ve kapalı yapısına, dilinin Arapça ve Farsça kelime ve tamlamalardan örülü oluşuna karşı çıkarak yalın bir dille, sosyal konuları ele almayı amaçlamışlardır. Ancak Tanpınar'ın “medeniyet krizi” ile başlattığı ve beraberinde düalizmi getiren süreç Tanzimat sanatçıları da kendini göstermiştir. Yüzlerce yıllık Divan edebiyatı geleneğinden kopamayan sanatçılar şeklen Divan edebiyatına bağlı kalmışlar, içerikte istediklerini gerçekleştirebilmişlerdir. Dilde sadeleşme fikri de sadece Şinasi'de gerçek anlamda, Namık Kemal ve Ziya Paşa'da ise kısmen etkisini göstermiştir. Bu nesilden sonra gelen Recaizade Mahmut Ekrem, Abdülhak Hamit Tarhan ve sonrasında gelen Servet-i Fünun neslinin dilde sadeleşme gibi bir kaygıları olmamış, Arapça ve Farsça kelime ve tamlamaları yoğun olarak kullanmışlardır.

⁸¹ Şerif Mardin, **Din ve İdeoloji**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, 2014, s. 24.

kalmıştır. Yeni Osmanlılar ile biraz olsun kapanan aydın - halk arasındaki uçurum, Jön Türkler ile yine önceki seviyeye gelmiştir.

Tanzimat dönemi aydınlarının çoğunda Osmanlılık fikri ağır basar. 1839'da Tanzimat Fermanı'nın ilanıyla, Osmanlı'da yaşam üslubu olan milliyeti, dini, mezhebi ne olursa olsun Osmanlı İmparatorluğu'nda yaşayan herkesin kanun önünde eşit "Osmanlı vatandaşı" olma durumu, hukuki temellere dayandırılır. Bu eşitlikçi yaklaşımdan en çok gayrimüslim azınlık faydalanmış, kendi millî kimliklerini oluşturmak adına faaliyetlere girişmişlerdir. Tanzimat'la hukuki temellere taşınan yaşam üslubu, azınlıkların bağımsızlık arzuları yüzünden bozulmuş; hukuk ayrışma ve azınlıkların gizli niyetlerinin görünürleşmesine bir bakıma imkân tanımıştır. Osmanlı yöneticileri ise gerek dışarıda gerekse içerde tepki çekmemek adına bu faaliyetlere sessiz kalmıştır. Aydın kesim ise Türkçülük ideolojisinin imparatorlukta etnik kökenli bir ayrıma sebebiyet vereceğini düşünerek Türkçülüktan uzak kalmış, yalnızca bir kısmı Türk dili, tarihi ve kültürü üzerinde çalışmalarda bulunmuştur. Bu çalışmalar da ancak 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren yapılmaya başlanmıştır. Osmanlı kimliğini benimseyen sadece imparatorluğun aslî unsuru olan Türkler olmuştur. Devlet adından yola çıkılarak verilen, bir millete işaret edemeyen bu kozmopolit kimlik, Türklerin silikleşmesine, kimiksizleşmesine sebep olmuştur. "Osmanlı" kimliği ile Türkler adeta uyutulmuştur. Türkler kısmen uyandığında ise ellerinde kendi kimliklerinden başka sığabilecekleri bir kimlik kalmamıştır.

Hristiyan azınlıkların yavaş yavaş imparatorluktan kopmaya başlamasıyla Osmanlılık ile birlikte İslamcılık fikri de gündeme gelmiş, Yeni Osmanlılar ve Jön Türkler'in bir kısmı çözümü Osmanlılık ile paralel olarak İslamcılık anlayışında bulmuştur.

*"20. yüzyılın başında imparatorluğun yönetici sınıfı ve seçkinlerinde iki düşünce akımının, iki ideolojinin varlığından söz edilebilir: Asker ve sivil bürokrasinin oluşturduğu, kapsamı teritoryal ve siyasi nitelikte olan bir devlet vatanseverliği; diğer taraftan da aydınlar ve bir burjuvazi çekirdeği içinde kendini ifade eden, etnik ve kültürel bir ulusal kimlik anlayışına dayanan, henüz kesin şeklini almamış bir Türk milliyetçiliği"*⁸²

⁸²François Georgeon, **Osmanlı Türk Modernleşmesi (1900-1930)**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2013, s. 17.

Jön Türkler ve İttihat ve Terakki Cemiyeti 23 Temmuz 1908’de İkinci Meşrutiyet’i ilan ettirmiş, yıllardır verdikleri mücadelede başarıya ulaşmışlardır. İkinci Meşrutiyet’in ilanıyla birlikte özgür bir fikir ortamı doğmuştur. Bu dönem aydınları da tıpkı Tanzimat dönemi aydınları gibi imparatorluğun çöküşünü engellemeye yönelik olarak fikirler ortaya atmışlardır. Tanzimat ve Meşrutiyet aydınını birbirinden ayıran unsur, dönemin şartları ve bu şartlarla şekillenen siyasi fikirler olmuştur. İkinci Meşrutiyet döneminde İslamcılık, devletin siyasi ideolojisi olarak, İslam coğrafyasını imparatorluk çatısında tutmak için izlenen bir yoldur. 19. yüzyılda ise İslamcılık, Osmanlılık’ın alt kolu olarak görülür. Ortak anlayış Osmanlılık, din ise imparatorluğu bağlayan kültürel bir bağ olarak gündeme gelir. Sultan II. Abdülhamit, saltanatı döneminde dış politikada halifeliğin gücünü çokça kullanarak İslam coğrafyasını imparatorluk dâhilinde tutmaya çalışmıştır.⁸³ *“II. Abdülhamid’in İslamcı politikasını; dünyadaki bütün Müslümanları birleştirme hayali olmaktan ziyade, halkını İslamî imparatorluk düşüncesi çerçevesinde birleştirerek, Osmanlı hilafetini ve devletini Müslüman unsurlara dayanarak ve ondan güç alarak ayakta tutmak şeklinde özetleyebiliriz.”*⁸⁴ Arnavutluk’un bağımsızlığını ilan etmesi ve Arap isyanları İslamcılık anlayışının sonunu getirmiştir. İslâmcılar, Batı’nın siyasi, kültürel ve ekonomik meydan okumalarına karşı, “öze dönüş” ve “aslî kaynaklara müracaat”,⁸⁵ temasıyla çözüm aramaya girişmişlerdir. İslamcı anlayıştaki “öze dönüş” ve “aslî kaynaklar” İslam dininin ve medeniyetinin kaynaklarıdır. Mehmet Akif Ersoy, Manastırlı İsmail Hakkı, Şemsettin Günaltay, Babanzade Ahmet Naim İslamcılık fikrinin önemli fikir adamlarındandır.

⁸³ Yusuf Sarımay, İslamcılık ideolojisinin ortaya çıkış sebeplerini şöyle maddelendirir: “1. Avrupa sanayi ve kapitülasyonlarının Osmanlı devletinde yarattığı iktisadi sistemin Türk ve Müslüman kitle aleyhine gelişmesi, gayrimüslimlerin milliyetçilik hareketleri ile Tanzimat reformları sonuç itibarıyla Osmanlı toplumunda dini tepkiye yönelişte önemli rol oynamıştır. 2. Batı yayılcılığı ile tehdit edilen Türk ve Müslüman dünyası, İslam dünyasının güçlü devleti sıfatıyla Osmanlı devletinden yardım istemeye başlamıştır. Yardım talepleri hilafeti ön plana çıkardığı gibi, İstanbul da dünya Müslümanlarının birleşmesi fikrini geliştirecek olan aydınların hareket noktasını oluşturur. 3. On dokuzuncu yüzyılda kaybedilen topraklarda Müslüman Türklere yapılan kötü muamele sonucu Anadolu ve Rumeli’ye yapılan göçler bütün Müslümanların dini bilincini yükseltmiştir. Bu olaylara paralel olarak Hindistan’dan Cezayir’e kadar uzanan zulüm hikâyeleri ve ardından Fransızlar’ın Tunus’u, İngilizler’in Mısır’ı işgalleri bu duyguyu güçlendirmiştir. 4. Ernest Renan ve Sir William Muir gibi batılıların İslamiyetin akla karşı olduğu tezine ve 1870’lerden sonra Avrupa’da kristalleşmeye başlayan Pan-milliyetçiliklerine özellikle de Panslavizme duyulan tepkiyi sayabiliriz.” (s. 62-63).

⁸⁴ Sarımay, **a.g.e.**, s. 63.

⁸⁵ Adem Efe, *“II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1925) İslâmcıları ve Çağdaşlaşma Görüşleri”*, **Doğu Batı**, S. 46, Ağustos-Eylül -Ekim 2008, Ankara, s. 253.

Jön Türk dönemi, Türk milliyetçiliğinin filizlendiği, İkinci Meşrutiyet dönemindeki kurumsallaşmanın temellerinin atıldığı bir dönemdir. “*Her uygarlık, zirveye veya sona ulaştığı zaman kaygılanır; özkaynaklarını araştırmaya başlar.*”⁸⁶ 19. yüzyılın sonlarına doğru Türk aydını, imparatorluğun ve Osmanlı medeniyetinin beka sorununu derinden hissetmeye başlar ve kendine döner. Bu dönemde Mizancı Murat, Tarih-i Umumi adlı eserini kaleme almış, Şemseddin Sami dil alanında Türkçülük anlayışını benimsemiş, Türk dili üzerinde çalışmalarda bulunmuş, Bursalı Mehmed Tahir Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri; Necip Asım, Türk Tarihi; Veled Çelebi ise Türk Diline Medhal isimli eserleri kaleme almıştır. Bu çalışmalar henüz siyasi bir ideoloji olarak ortaya çıkmasa da Türkçülük şuurunun oluşumu ve gelişimine büyük katkı sağlamıştır. Mehmet Emin Yurdakul’un 1897’de yayınlanan *Cenge Giderken* şiirinde “*Ben bir Türküm/Dinim cinsim uludur*” dizeleriyle Türklük şuurunu ilk kez edebiyata taşımış olur. “*Türk milliyetçiliğinin gelişmesi, Jön Türk döneminin başta gelen fenomenlerinden biridir. ... Türk milliyetçiliğinin iki boyutu vardı: Osmanlı Türkleri arasında uzun süredir kaybolmuş bulunan bir ulusal Türk kimliği arayışı ve bilinçlenen Türkler tarafından toplumsal birliğin kurulması ve güçlendirilmesi.*”⁸⁷ Mehmet Emin Yurdakul’un edebî alandaki bu adımı bu bağlamda oldukça önemlidir.

İkinci Meşrutiyet’e gelene kadar Türkçülük siyasi bir akım haline gelmemiş, millî kültürü, millî bilinci artırma fikri etrafında kültürel Türkçülük programı uygulanmıştır. 1905’te Yusuf Akçura “*Üç Tarz-ı Siyaset*” makalesinde imparatorluğu çöküşten kurtarmanın yolunun Osmanlılık ya da İslamcılık değil, Türkçülük olduğunu savunur. Akçura Türkçülüğün faydasını ve uygulanabilirliğini şöyle ifade eder:

“Tevhid-i Türk siyasetindeki fevâide gelince, memâlik-i Osmaniye’deki Türkler hem dinî, hem ırkî revâbıt ile pek sıkı birleşecek ve esasen Türk olmadığı halde bir dereceye kadar Türkleşmiş anâsır-ı sâire-i Müslime daha ziyade Türklüğe temessül edecek ve henüz hiç temessül etmemiş ve fakat vicdan-ı millîleri bulunmayan anâsır da Türkleşebilecekti. Lâkin asıl büyük fayda, dilleri, ırkları, âdetleri ve hatta ekseriyetinin dinleri bile bir olan ve Asya kıt’asının büyük bir kısmıyla Avrupa’nın cihet-i şarkıyesine yayılmış bulunan Türklerin birleşmesine ve böylece diğer büyük milliyetler arasında

⁸⁶ Güvenç, a.g.e., s. 215.

⁸⁷ Masami Arai, **Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği**, (Çev. Tansel Demirel), İletişim Yayınları, İstanbul, 2011, s. 20.

muhafaza-i vücud edebilecek azîm bir milliyet-i siyasiye teşkil eylemelerine hizmet edilecek ve işbu büyük hey'atta Türk cemiyetlerinin en kavî, en müterakkî ve en mütemeddini olduğu için Devlet-i Osmaniye en mühim rolü oynayacaktı."⁸⁸

Devrin şartları gereği Akçura'nın bu fikri gereken desteği göremez. İkinci Meşrutiyet ile birlikte gayrimüslim azınlıktaki artan milliyetçilik hareketleri Türkçülük hareketinin teşkilatlanma sürecini hızlandırmıştır. 25 Kasım 1908'de Türk Derneği, Nisan 1911'de Genç Kalemler, 31 Ağustos 1911'de Türk Yurdu, 25 Mart 1912'de Türk Ocağı kurulmuştur.

Kasım 1908'de kurulan Türk Derneği, Türkçülük fikri etrafında şekillenen ilk dernektir. Yusuf Akçura, Veled Çelebi, Necip Asım, İsmail Gaspıralı, Hüseyinzade Ali, Mehmet Emin Yurdakul, Ağaoğlu Ahmet, Hüseyin Cahit Yalçın, Ahmet Hikmet Müftüoğlu gibi isimlerin yer aldığı dernek dönemin şartları gereği, siyasi fikir olarak Osmanlıcılık'ı benimserken Türkçülük fikri kültürel alanda uygulanır. Derneğin kuruluş amacı şöyle ifade edilir:

"Cemiyetin maksadı Türk diye anılan bütün kavimlerin mâzi ve âsâr, efâl, ahvâl ve muhitini öğrenmeğe ve öğretmeğe çalışmak yani Türklerin âsâr-ı atikasını, tarihini, lisanlarını, avâm ve havâs edebiyatını, etnoğrafya ve etnologiyasını, ahvâl-i içtimaiye ve medeniyet-i hazıralarını, Türk memleketlerinin eski ve yeni coğrafyasını araştırıp tarastırıp ortaya çıkararak bütün dünyaya yayıp dağıtmak ve dilimizin geniş ve medeniyete elverişli bir dereceye gelmesine çalışmak ve imlâsını ona göre tetkik etmektir."⁸⁹

Dernekte Türk dili, tarihi ve kültürü alanında çalışmalar yapılır. Orta Asya ile Osmanlı arasında dil ortak paydası etrafında bir bütünlük oluşturulmaya çalışılır. Dernek, Osmanlı Türkleri ile Orta Asya Türkleri arasında kültürel bir köprü görevi görür. Orta Asya Türklerini, Osmanlı'daki Türklere tanıtmaya işlevini üstlenir. Türk Yurdu ve Türk Ocağı'nın kurulması ve dernekteki kişilerin yeni kurulan bu cemiyetlere geçmesi sebebiyle Türk Derneği bir süre sonra kapanır.

⁸⁸ Arslan Tekin, *Üç Tarz-ı Siyaset ve Tartışmalar*, Bilge, Kültür, Sanat Yayınları, İstanbul, 2015, s. 78-79.

⁸⁹ Sarımay, *a.g.e.*, s. 95.

İstanbul'da Türkçülük, örgütlü bir şekilde faaliyet göstermeye başlarken imparatorluğun bir diğer canlı ve kozmopolit şehri olan Selanik'te Genç Kalemler Dergisi etrafında yeni bir hareket şekillenir. Ali Canip Yöntem ve Ömer Seyfettin'in öncülüğünde kurulan, daha sonra Ziya Gökalp'in fikirleriyle şekillenen hareket, dilde ve edebiyatta millileşmeyi esas alır. Genç Kalemler de Türk Derneği ve Türk Yurdu Cemiyeti gibi Türkçülüğü kültürel alanda işler.

Ömer Seyfettin'in 11 Nisan 1911'de kaleme aldığı Yeni Lisan makalesi, Millî edebiyat akımının manifestosu ve başlangıcı sayılır. Arap, Fars ve Fransız dili ve edebiyatının taklidinden sıyrılmış, millî konuları, millî dil, millî ölçü ve millî nazım şekilleriyle yansıtan edebî eserlerin yaygınlaştırılmasının önemi üzerinde durulur. Edebiyattaki bu öze dönüş aslında yeni bir zihniyetin ürünüdür. “Yeni Hayat” adı verilen bu görüş her alanda öz kimliğine, kendilik değerlerine dönüşü merkeze alan bir yaklaşımdır.

Nazım H. Polat, Yeni Lisan hareketinin başarısını şu faktörlere bağlar: *“Toplumsal dönüşüm programının bir ayağı olarak düşünülüp eğitim, öğretim, fikir, kalkınma gibi alanları da kapsayan bir dünya görüşüne bağlanması.”*, *“Ortaklaşa (kolektif) çalışma ruhu”*, *“Yapılan işleme çekici bir ad bulma”*, *“Yeni Lisan'ın yeni nesillerle ilgisini kurmuş olmak da başarıya ulaşmada etkili olmuştur.”*, *“Yapılmak istenen şeylerin adeta bir doktrin gibi belli kurallara bağlanıp zikredilmesi.”*, *“Fikirlerin nazari alandan bırakılmayıp edebi eserlerle desteklenmesi.”*, *“Devrin siyasi iktidarında etkili söz sahibi kimselerce desteklenmesi.”*, *“Devrin siyasi ve toplumsal zemininin millileşmeyi bir mecburiyet olarak dayatması.”*⁹⁰

Bu yönleriyle Yeni Lisan, yalnızca İkinci Meşrutiyet döneminin değil, Cumhuriyet dönemine de sirayet eden bir dünya görüşünün adı olmuştur.

Türkçülüğü merkeze alan ikinci dernek 31 Ağustos 1911'de kurulan Türk Yurdu Cemiyeti'dir. *“Kendini açıktan açığa Türk nasyonalisti olan biricik mecmua”* olarak tanımlayan⁹¹ Türk Yurdu'nun kurucuları arasında Yusuf Akçura, Ahmed Ağaoğlu, Hüseyinzade Ali, Âkil Muhtar yer alır. Türk Yurdu Cemiyeti'nin en önemli işlevi

⁹⁰ Nazım H. Polat, “Yeni Lisan-Yeni İnsan”, **Yeni Lisan Hareketi ve Millî Edebiyat Çalıştay Bildirileri**, (Hzl. Hülya Argunşah ve Oğuzhan Karaburgu), Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul, 2014, s. 248-253.

⁹¹ Füsün Üstel, **İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 43.

günümüzde de yayın hayatına devam eden Türk Yurdu dergisinin çıkarılmasıdır. Türk Ocağı'nın kurulması üzerine Türk Yurdu Cemiyeti kapanmıştır.

Türk Ocağı, Türkçülük ideolojisini merkez alan en etkin, en işlevsel dernektir. 25 Mart 1912'de resmen kurulan Türk Ocağı'nın kurucuları çoğunlukla Askerî Tıbbiye'de yetişmiş, imparatorluğun kurtuluşunu Türk milliyetçiliğinde gören vatansever, milliyetçi gençlerdir. Türk Ocağı'nın daha önce kurulan Türk Derneği ve Türk Yurdu Cemiyeti'nden farkı, kültürel Türkçülüğün yanı sıra Türkçülüğü siyasi ideoloji olarak benimsemeleridir. Bunun sebebi ise Balkan Savaşları'nın patlak vermesi, azınlık hareketlerinin artık önü alınamaz seviyeye gelmesi, dönemin en ünlü aydınlarının derneğe katılması, 1913'te Bab-ı Ali baskınıyla resmen yönetime el koyan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yönetiminde Türkçülük ideolojisini benimseyerek Türk Ocağı'nı desteklemesidir. Yusuf Akçura, Ahmed Ferid, Ahmet Ağaoğlu, Mehmet Emin, Fuad Sabit derneğin kurucularıdır. Balkan Savaşlarından sonra Ömer Seyfettin ve Ziya Gökalp'in İstanbul'a gelerek Türk Ocağı'na katılmaları derneğin kamuoyunda güçlenmesini; Halide Edip Adivar, Müfide Ferit gibi dönemin kadın aydınlarının ocağa dâhil olmaları ise derneğin kadınlar arasında da yaygınlaşmasını sağlamıştır.

Türk Ocağı öncelikle imparatorluğun aslî unsuru olan Türkleri merkez alan bir anlayışla “millî mefkûre” doğrultusunda faaliyetlerde bulunmuştur. Türk Ocağı “II. Meşrutiyet döneminden sonra Türk unsurunun Osmanlıcı politika nedeniyle içine düştüğü kimlik bunalımına yanıt vermiş, yeni bir seçkin tipi yaratmıştır.”⁹² Yusuf Akçura, Ziya Gökalp, Hamdullah Suphi, Mehmet Emin Yurdakul gibi Türkçülüğün imparatorlukta gelişip yayılmasını sağlayan isimler ocakta faaliyet göstermiştir. Halide Edip, derneğin ilim heyetinde yer almaktadır. Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp tüm dünya Türklerini siyasi, ekonomik, kültürel açıdan birleştirmeyi yani Turancılık fikri etrafında birleşirken, Halide Edip imparatorluğun içinde bulunduğu şartlar gereği Turancılığın gerçekleştirilemeyeceğini düşünerek Türkiye Türklerinin kalkınmasını esas alan Türkiyecilik fikrini savunur. Meşrutiyet aydını; Rusya'dan gelen Yusuf Akçura, İsmail Gaspıralı, Ahmet Ağaoğlu, Hüseyinzade Ali gibi Türk aydınlarının da etkisiyle çözümü Türkçülükte aramaya başlamıştır. Türk Yurdu, Türk Derneği ve Türk Ocağı kurulmuş; aralarında bazı fikir ayrılıkları (Turancılık, Oğuzculuk, Türkiyecilik) bulunmakla birlikte millî kültürü, millî değerleri, Türkçeyi önceleyen bir zihniyet şekillenmiştir.

⁹² Üstel, a.g.e., s. 62.

İkinci Meşrutiyet döneminde imparatorluğu kurtarmak adına savunulan fikirlerden biri de Batıcılıktır. Batıcılar, imparatorluğun gerilemesini, Batı her alanda ilerlerken, Osmanlı'nın bu ilerlemeyi takip edememesinden dolayı bilgisizlik ve cehalet batağına saplanmasına bağlarlar ve çözümü Batı medeniyetini benimsemekte (aydınlar arasında bu ölçü değişmekle birlikte) bulurlar. Batıcılığı en şiddetli savunan aydınlar Abdullah Cevdet, Celal Nuri ve Ali Kemal'dir. Abdullah Cevdet'in çıkardığı İçtihat gazetesi, Batıcıların yayın organıdır.

Jön Türkler içerisinde önemli bir yere sahip olan Prens Sabahattin'in ortaya attığı, Jön Türk grubunun ikiye bölünmesine sebep olan; ancak cemiyet içinde merkezî yönetimin ağır basması sonucu çok da ilgi görmeyen, azınlıkların kendi içinde bağımsız olmalarını ön gören adem-i merkezîyetçilik fikri de İkinci Meşrutiyet döneminde imparatorluğu kurtarmak için öne sürülen fikirlerden biridir; ancak bu fikir, imparatorluğu kurtarmaktan çok parçalayacağı endişesiyle ilgi görmemiştir.

Sosyalizm de İkinci Meşrutiyet döneminde imparatorluğa girmiş fikir akımlarından biridir; ancak Osmanlı İmparatorluğu'nda sosyalizmin alt yapısına uygun bir sosyal yapının olmayışı Sosyalizmin gelişmesini ve yayılmasını engellemiştir. Osmanlı'da *"İşçi sınıfı olmadığı gibi, onun karşılığını oluşturacak çağdaş bir burjuvazi de yoktu."*⁹³ Sosyalizm daha çok azınlıklar arasında gündeme gelmiş, tartışılmış ve imparatorluk yönetimine karşı örgütlenmeye uygun bir görüş olduğu düşünülmüştür. Feroz Ahmad azınlıkların sosyalizm fikrine uygun olmalarını, onların imparatorluk içerisinde sosyal ve ekonomik manada ileri olmalarına bağlar: *"Bir burjuvazi ve çağdaş terimlerle düşünebilen bir intelligentsia yaratmış olduğu söylenen topluluklar, Rumlar, Bulgarlar, Ermeniler ve Selânik Yahudileriydi."*⁹⁴

İkinci Meşrutiyet döneminde her biri belli ölçülerde belli bir kesim tarafından kabul gören fikirler birbirini kesen, biri varken diğerinin olmadığı bir görünüm arz etmez. Aynı dönemde az ya da çok ölçüde bu fikirler yaşamıştır; ancak konjonktüre göre bazı dönemlerde bazı fikirler daha plana geçmiştir. İkinci Meşrutiyet döneminde, özellikle 1913'ten sonra (Balkan Savaşları hezimetleri ve İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin

⁹³ Feroz Ahmad, *"Osmanlı İmparatorluğu'nun Son Dönemlerinde Milliyetçilik ve Sosyalizm Üzerine Bazı Düşünceler"*, **Osmanlı İmparatorluğu'nda Sosyalizm ve Milliyetçilik**, Derleyenler: Mete Tunçay – Erik Jan Zürcher, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 16. Ahmad, Sosyalizmin varolabilmesi için zorunlu nesnel koşullar arasında şunları sayar: "1. Bir işçi sınıfının ve sendikaların olması; 2. Sınıflı bir toplum ve sınıf mücadelesi olması; 3. Genel oy hakkı; 4. Enternasyonalizm; ve 5. Yandaş aydınlar" Yazar 5. Madde dışında Osmanlı'da diğer unsurların yer almadığını ifade eder.

⁹⁴ Ahmad, **a.g.m.**, s. 13.

Bâb-ı Âli baskısıyla yönetimi ele geçirmesinin ardından) bu fikir şüphesiz ki Türkçülüktür. Osmanlıcılık, İslamcılık, Batıcılık gibi fikirler etkisini azaltarak devam eder.

Aydınlar; imparatorluğun yıkımını önlemeye yönelik olarak geliştirdikleri fikirleri, ülkenin yeniden inşa sürecini, içinde bulunduğu şartları eserlerine yansıtmışlardır. Bu hususta en önemli araç şüphesiz ki toplumu çok farklı açılardan yansıtmaya imkânına sahip olan romanlar olmuştur. “*Yazar bir taraftan roman vasıtasıyla toplumu bilgilendirmeye çalışırken diğer taraftan Batılılaşmış bir aydın olarak yine romanı kullanıp kendi tipinin devamlılığını da sağlamak ister*”⁹⁵ Romanların başkışileriyle yazarların fikirleri çoğu zaman paralellik arz eder. Yazarlar yeniden inşa etmek istedikleri imparatorluğun kurtuluşuna dair fikirlerini, çözüm önerilerini yayma misyonunu başkışiler ve norm karakterlere yüklerler.⁹⁶

Görülüyor ki Osmanlı düşün hayatının, modernleşme, bilinçlenme ve aydınlanma sürecinde en dikkat çeken özelliği gecikmişliği ve yüzeysel, sığ bakış açısıdır. Önü arkası düşünülmeden, yeterli alt yapı oluşturulmadan, tepeden inme, bazı güçlerin dayatmasıyla, taklit esaslı yenileşme çabaları hiçbir zaman amaçlanan hedefe tam anlamıyla ulaşamamış ve bunun bedeli savaşların, toprakların kaybedilmesi ve nihayetinde imparatorluğun çökmesiyle ödenmiştir. Ödenen bu bedel Türk millî kimliği esasına dayalı olarak kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin temellerini oluşturmuştur.

⁹⁵ Balci, a.g.e., s. 190.

⁹⁶ Yavuz Sinan Ulu, “*Turfanda mı Yoksa Turfa mı ve Yeni Turan Romanları Örneğinde Tanzimat ve Meşrutiyet Aydını*”, **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, Sayı: 4/4 2015 s. 1582-1586.

2. İkinci Meşrutiyet Romanlarında Kimlik İnşası

2.1. Kimliğin İlk Varoluş Alanı: Dil

İnsanoğlu dil ile kendini ifade eder, dil ile var olur, dil ile dünyayı anlamlandırır. İnsan olduğunun farkındalığına dil ile ulaşır. *“İnsanı kainatın boşluğunda dönüp duran bir yıldız gibi kendi başına, ayrı ve yalnız olmaktan kurtaran, dildir. Birlikte tespit ettikleri sembollerden oluşan dilleri, şahısları sıkıca birbirine bağlar; onlara hayvan topluluklarının çok ötesinde olan bir organik bütünlük, bir birliktelik sağlar.”*⁹⁷ Böylelikle dil, kimliğin en önemli unsurlarından biri haline gelir. Dil, bireysel edinimlerin kazanılmasındaki rolüyle bireysel kimliğin, bireyler arasında ortak bir sembol olması, insanları birleştirip, bütünleştirip bir grup haline gelmelerini sağlayan en önemli ortak payda olması dolayısıyla da toplumsal kimliğin oluşumunda kilit rol üstlenir. Alimjanova bu kimliklere ek olarak bir de dilsel kimlikten söz eder. *“Dilsel kimlik, bireyin dil ile ifade edilen kimliği olarak açıklanır.”*⁹⁸ Bu kimlik toplumsal ve bireysel kimlik unsurlarının dile gelmiş halidir.

*“Toplumsal kimlik olarak adlandırdığımız sosyal aidiyet bilinci, ortak bir dilin konuşulması ya da daha genel bir ifade ile ortak bir simgesel sistemin kullanımı ile ulaşılan ortak bilgi ve belleğe katılıma dayanır.”*⁹⁹ J. Paul Sartre *“... dünyayı dil ile keşfettiğim için dili dünya sandım.”* diyerek dil, varlık ve anlamlandırma süreci arasındaki ilişkiyi net olarak ortaya koyar. *“... insanın belli bir tarihsel dönemdeki tüm tinsel gerçekliği onun dilde durduğu yerdedir ve dil ile olan ilişkisinin aldığı biçime bağlıdır. Dilde durma, nihayetinde, dünyada durma, dünyada olma’dır.”*¹⁰⁰

⁹⁷ Günay Karaağaç, **Dil, Tarih ve İnsan**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2005, s. 26.

⁹⁸ G.M. Alimjanova, **Karşılaştırmalı Kültürdilbilim**, (Çev. Seyhan Uçar – Şekip Aktay), Gazi Kitabevi, Ankara, 2016, s. 111.

⁹⁹ Jan Assmann, **Kültürel Bellek**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001, 139.

¹⁰⁰ Taylan Altuğ, **Dile Gelen Felsefe**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008, s. 7.

Taylan Altuğ, birey-dil diyalektiğini şöyle anlamlandırır: *“İnsan dilde ışıldar. Burada ışık, tüm varolanlara varlığını kazandıran şeydir ve insan da bu ışığın kendisinde ışıldadığı şeydir. İnsani deneyiminin dilsel olması, insanın dilde yaşaması, kendisini dilde bilmesi, tanıması anlamına gelir. İnsanın özünü gerçekleştirme yönünde bir “imkân olarak dil” şeklinde anlamakta bir sakınca yoktur.”* (s. 8) *“Varolan her şey, dil dolayımından geçerek “bizim için” olur.”* (s. 9) *İnsanın özü, insan ister tür varlığı isterse birey olarak alınsın, dile gelmekle ve dile geldiği ölçüde varolur. Dilin anlamlama zinciri içerisine dâhil olmakla, bireysel varoluşumu gerçekleştiririm. Benim konuşmam, benim sözüm, benim “söylem”imdir. Söylem, bireyin bir yaşama pratiği olarak kendisine malettiği, özümselediği dil’idir. Bir*

Dilin en önemli işlevlerinden biri geçmiş ile şimdiyi birbirine bağlaması, tecrübelerin, bilgi birikiminin aktarılmasını sağlaması ve tarihsel şuur ile bireyin bir millete aidiyetini gerçekleştirerek, onu bir noktaya konumlandırmasıdır.¹⁰¹ Kendini konumlandıran birey, savrulmaktan, aidiyet karmaşasından sıyrılır, güven duygusu hisseder. Erasmus “*Bende, benden gelmeyen hiçbir şey yoktur.*” der. Dil, “benden gelen” şeylerin aktarıcısı ve “ben”in süreğenliğini sağlayan unsurdur. “*Dil, hem millet kurgusunda, ortak kimliğin ve “biz”lik bilincinin temel bir göstergesi ve ispatı sayılmış, hem de bu kurgunun siyasî pratiğe döküldüğü durumlarda, ulus-devlete mensup nüfusu dönüştürmek yolunda aslî bir araç olarak kabul edilmiştir.*”¹⁰² Balibar ve Walterstein, dil-köken ilişkisini şöyle açıklar: “*Dil cemaati en soyut kavram gibi görünüyor: Oysa gerçekte en somutudur, çünkü bireyleri, içerik olarak onların karşılıklı ilişkilerinin ve konuşulan dilin araçları ile yazılı ve kayıtlı metinlerin sürekli yenilenen bütününi kullanan gidimli iletişimlerinin ortak edimine sahip olan, her an fiile gelebilecek bir kökene bağlar.*”¹⁰³

Bir dilin ortaya çıkması ve şekillenmesinde, yapısında konuşulan milletin hayata bakışının, yaşayışının, kültürel, düşünsel ve tinsel yapısının önemli etkisi vardır. Örneğin kutuplarda yaşayan bir toplulukta, çöl ile alakalı kelimelerin, kavramların olmayışı; aynı şekilde çölde yaşayan bir grubun konuştuğu dilde kutup ve kutba ait kelimelerin olmaması o dilin eksik olduğu, yetersiz olduğu anlamına gelmez. “*Bir dilde ne kadar kelime varsa, o milletin dünya görüşü o kelimelerle sınırlıdır. İnsanoğlu bildiği ve dikkat ettiği varlıklara, duygu ve düşüncelere ad koyar, bilmediklerinin o*

ben olarak onun hakikati, onun söylemindedir. Bu bakımdan insan, bireysel söz almayı başaramadığı yerde kendi hakikatinden kopar, kendisi olma hakkından el çeker. Şüphesiz o, dilin açtığı açıklıkta bir bilinç varlığı olarak yaşamasını sürdürür; fakat tam anlamında özbilinçli varlık haline gelemmez. O, dil içinde durduğu yeri ve dolayısıyla dünya içinde durduğu yeri bilmez. Bunu bilmek istemediği gibi, bilme ihtiyacı da duymaz. Oysa ki, özbilinç olarak insanın kökeni, dil aracılığıyla kendisini açığa vuran “ben”den başka bir yerde bulunmaz.” (s. 15)

¹⁰¹ Günay Karaağaç birey, dil, tarih ve gelenek bağintısını şu ifadelerle açıklar: “*Diğer varlıklar gibi “bugünde” ve “burada” yaşamakta olan insanı, “bugünden” ve “buradan” ayırıp geçmiş ve geleceğe bağlayan, dil dediğimiz bu ortak sembollerdir. Bu sembollerin arkasında idrak, bilgi ve tecrübelerin toplamından ve düzeninden ibarettir.*” (s. 25-26) “*Dil, insanlar arasındaki ortaklaşalıkların temelidir.*” (s. 26) “*Varlıklar içinde yalnız insan, bir tarihe sahip olabilmıştır. İnsan demek, gelenek ve tarih demektir. Gelenek ve tarih, süreklilik; idrak, bilgi ve tecrübe birikimi demektir.*” Yazar şu ifadelerle de dil ve birey arasında soyut bir mekânsal bağ kurar: “*Ana yurdumuz ana dilimizdir.*” (s. 112) “*İnsanın beden varlığı dünyanın herhangi bir yerinde veya her yerinde yaşayabilirken, onun “insan” varlığı ancak ana yurdu olan ana dilinde yaşayabilmektedir.*” (s. 112)

¹⁰² M. Berk Balçık, “*Milliyetçilik ve Dil Politikaları*”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt: 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 777.

¹⁰³ Balibar ve Wallerstein, **a.g.e.**, s. 120.

dilde adları da yoktur.”¹⁰⁴ Her dil, konuşanlarının ihtiyaçlarını karşılayabilecek özelliğe sahiptir. Çünkü dil, milletle bir bütündür. “Ona rağmen” gelişmez, değişmez. Eğer millet, dil ile çatışır bir duruma gelirse, “millet” olmanın en önemli ortak paydası olan dili kaybeder ve millet olmaktan çıkar. “*Dil ve yazı, toplum halinde yaşama içgüdüüne sahip insanoğlunun zaman ve mekân menziline arttırıyor, bu gelişme de toplumun menziline kableden millete taşıyor.*”¹⁰⁵ Dil, zaman ve mekânın sınırlarını aşan, toplulukların yapısını değiştiren unsurdur. Humbolt, dil ve milletin temelini dil ve millet ilişkisinde görür.

“*Dil ve tinin iç içeliğinde, ulusun karakteri birliğini kazanır ve ulusun tüm yapıp etmeleri, duygu ve düşünceleri, sanatlarda ve kurumlarda kendini ortaya koyuş biçimi bu karaktere dayanır.*” (s. 60) “*Dil sanki halkın tininin dış görünüşüdür, dil halkın tini ve tin de halkın dilidir.*” (s. 60) “*Dil, bireylerin ve insan topluluklarının iç ruhunun dolaysız taşıyıcısıdır ve bu ruhun kendiliğinden ifadesidir. ... Bir halkın dilinin anaçizgileri, o halkın düşünme şeklinin yönüne karşılık gelir.*” (s. 61) “*Her dil, insan kültürünün bütün diğer biçimleri gibi bireyselliğin damgasını taşır. Dil ulusal zihniyetin bir yansıması ve en yüksek ifadesidir ve özgül bir zihniyetle özdeş olmakla, dünyayı kendine özgü biçimde yansıtır. “Her ulus düşündüğü şekilde konuşur ve konuştuğu şekilde düşünür. Bir ulusun şeylere, kendisi ile baktığı görüş açısı ne kadar çeşitli ise, ulusun şeyleri belirtmesi de bu şekildedir.” Bir ulus için dil, kendi tarihinin yapıp etmelerinin, sevinç ve üzüntülerinin bir yansımasıdır. Öyle ki bir halkın dehası, kendisini en iyi biçimde, konuşmasının fizyonomisinde açığa vurur.*”¹⁰⁶

Dil, milletin ortak paydalarının, etkinliklerinin, geleneklerinin yani kolektif bilincin dışavurumudur. Dil adeta milleti oluşturan bireylerin ortak sesidir. “*Bu, tamamen yaratıcı bir edimdir ve bir halkın paylaştığı tinsel güçten başka bir şeye dayanmaz. Yaratıcı bir etkinlik olarak dil, bir halkın içsel özgürlüğünün ve enerjisinin ifadesidir. ... Dil kollektiv bir varlığın, bir topluluğun kendiliğinden özetkinliği ile*

¹⁰⁴ Mehmet Kaplan, **Kültür ve Dil**, Dergah Yayınları, İstanbul, 2014, s. 112.

¹⁰⁵ İskender Öksüz, **Millet ve Milliyetçilik**, Panama Yayıncılık, Ankara, 2016, s. 304.

¹⁰⁶ Altuğ, **a.g.e.**, s. 62.

doğar. Topluluğun üyeleri ayrı ayrı bireyselliklere sahip olmadıkları için, sanki paylaştıkları kökenselel tasarımın tümelliğinden çıkan bir ses ile konuşurlar.”¹⁰⁷

Her dilin kendine özgü bir düşünce sistemi vardır. Milletin düşünce yapısı, karakteri dili etkilediği gibi dilin bu kendine özgü düşünce sistemi de milletin karakterinde, tinsel görünümünde önemli bir yere sahiptir. Bu karşılıklı etkileşim dilin ve milletin eş zamanlı olarak değişip dönüşmesini, gelişmesini sağlar.¹⁰⁸ “... bir ülkedeki tüm kişilerin ortaklaştığı ve diğer kişilerden ayrıldığı tek şey dil. ... bir milliyet etkisini, karakterini, ferdiyetini, her defasında olmasa da, fiziki coğrafyadan veya biyolojik ırktan değil kültürel ve tarihi güçlerden alır. Dil’i, bunların ilki ve önde geleni sayıyorum.”¹⁰⁹

Heidegger’in dil felsefesi dili bir aracı, vasıta olarak görmez. Dili varlığın merkezine koyar, dünyada var olmanın (dasein) temel varoluşsal yapıların biri olarak görür. Heidegger’e göre dil/söylem varlığın kurucu bileşenidir. Söylem, dilin bireyselleşmiş halidir. Diğer bileşenler ruh durumu ve anlamdır. İnsan, söylem yani dille anlamlar dünyasına eklemlenir, varlığını hissettirir, var olduğunun farkına varır. İnsan kendisi üzerine sorgulamalara, kendini aramaya başladığında dille karşılaşır. Dilin kendisine sunduğu düşünce sistemiyle dünyayı algılar, kendini konumlandırır.

¹⁰⁷ Altuğ, a.g.e., s. 68-69.

¹⁰⁸ Dile Gelen Felsefe kitabında Humbolt’un düşüncelerine açıklık getiren Taylan Altuğ, dil ve ulusal karakter arasındaki bağı şöyle açıklar: “Ulusal karakter ile dil arasında bütün bütüne bir çakışma, adeta bir özdeşlik vardır. İnsan ancak dil aracılığıyla düşünüp duyumsadığı için, ortaklaşa bir ürün olan dilin, ulusal karakter üzerinde bir etkisi vardır. dillerin kendine özgülüğü, ulusların tinsel doğası üzerinde etkiye bulunur. Öte yandan dil yapıları da bu dili konuşanların farklı tinsel özelliklerinin damgasını taşır. O halde, bir ulusun karakteri ile dilinin birbiri üzerinde karşılıklı etkisi vardır. Ulusun tinsel bireyselliği, bir halkın sahip olduğu dilde yansır; buna karşılık dil de halkın gerçekliği düşünme, algılama ve anlama şeklini belirler. Ancak bu etkileşim öylesine içsel ve sıkı bağlılık içindedir ki dildeki original karakter, ulusun sahip olduğu tinsel karakterle özdeşdir. Sonuçta, bir dilin ayırt edivi özellikleri, hem dilin kendine özgü, kökenselel anlamlama/kavramsallaştırma biçimine (dünya görüşü), hem de dilde kendini açığa vuran ulusal karakterin etkisine bağlanmak durumundadır.” (s. 73) “... insanın konuştuğu dil, onun belli bir biçimde, dünyayı belli bir tarzda algılamasına yol açar ve insana belli bir dünya görüşü verir. Dilsel farklılık, bu yüzden, dünya görüşü farklılığı anlamına gelir.” (s. 73) “Dil, biçimini, ulusu oluşturan bütün bireylerin bağdaşan eğilimlerinden alır.” (s. 77) “Her dil verili bir zamanda, bu dili konuşan topluluğun meydana getirmiş olduğu veya kullanmış olduğu tüm kavramsal içeriği temsil eder. “Ne şekilde olursa olsun, her dil, varoluşunun her bir noktasında, o anda ulus içerisinde geliştirilebilen bütün kavramların ifadesini taşır. Her dil, ayrıca, yaşamının her noktasında, ulusun o andaki kavram alanına eşdeğerdir. Her dil, nihai olarak, kendi durumlarının her birinde bir dünya görüşü bütünlüğü geliştirir, yani ulusun dünya hakkında ortaya koyduğu bütün tasarımların ve dünyanın ulusta meydana getirdiği bütün duyumların ifadesini içerir.” (s. 78) “bir halk nasıl düşünüyorsa öyle konuşur ve nasıl konuşuyorsa öyle düşünür ve onun böyle düşümesi ve konuşması, özünde, o halkın cismani ve tinsel yatkınlıklarında temel bulur.” (s. 78-79) “Ulusal karakter, ortak yerleşim yeri ve ortak etkinlikler tarafından desteklenir ve yoğunlaştırılır ve aslında bir dereceye kadar bunlar tarafından meydana getirilir.” (s. 79) “Bir halkın dili tinidir ve tini de dilidir.” (s. 82)

¹⁰⁹ Carlton J. H. Hayes, **Milliyetçilik: Bir Din**, (Çev. Murat Çiftkaya), İz Yayıncılık, İstanbul, 2010, s. 13.

Dil, milletle olan yoğun ilişkisinden kaynaklı olarak kültürle de iç içe geçmiş bir kavramdır. Doğan Günay, “*Dil, kültürün aynasıdır.*”¹¹⁰ diyerek dil ve kültür arasındaki bu sıkı ilişkiyi vurgular. Dilsel yozlaşma yaşayan bir millet aynı zamanda kültürel bir yozlaşma da yaşıyor demektir. “*Millet hayatı, siyasi süreklilik ve kültürel devamlılık ister. Bu sürekliliği sağlayacak olansa millî bir dil aracılığıyla inşâ edilen kültürel bellektir. Kültürel bellek, bir kültür coğrafyasıdır.*”¹¹¹ Dil toplumun kültürel belleğini oluşturur ve böylece milletin devamlılığını sağlar.

Dilin en önemli işlevlerinden biri farklılık yaratarak “öteki”nin oluşumunda pay sahibi olmasıdır. “*Milletler “ben” hissine millî dilleriyle, millettaşlarıyla aynı dili konuştuklarını görerek ulaşmaktadırlar. Bunun tersi de doğrudur. “Benden değil” anlayışı da konuşunca anlaşılmadıklarını görmekten doğmaktadır.*”¹¹² Kişinin konuştuğu dilin onu “ötekiler”den ayırması, bireyin aynı dili konuştuğu grupla aidiyet bağlarını güçlendirir.

Osmanlı, devlet politikası olarak, imparatorluğu kurtarmak adına Türkçülüğü çok geç benimsese de halk özellikle dil konusunda gösterdiği hassasiyetle Türkçülük fikrini farkında olmadan dil sahasında yüzyıllardır uygulamaktaydı. “*Cumhuriyet öncesinde Osmanlı’daki egemen siyaset kurumu etnik “Türklük”le özdeşleştirilmekten sistemli olarak kaçınmış olsa da, gerek söz konusu kurum gerekse halk “Türk” dilinin çeşitlerinden birini kullanmaya devam etmiştir. Osmanlı-Türk tarihinin bu özelliği, modern bir Türk milliyetçiliğinin doğmasını da kolaylaştırmıştır.*”¹¹³ Halkın büyük bir kısmının anadile bağlılığı, fark etmeden anadil bilincinin Anadolu’ya yerleşmesini sağlamıştır. Dilin kimlik inşası üzerindeki etkisi düşünülecek olursa Türk kimliğinin inşası yolunda önemli bir mesafe alınmasını sağlamıştır.

Türkçe tarih boyunca çeşitli dillerin etkisinde kalmış, bir o kadar dili de etkilemiştir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde Türkçe özellikle Arapça ve Farsça ile yoğun ilişki içine girmiş ve Osmanlı Türkçesi adında bir yazı dili ortaya çıkmıştır. Devlet kademesinde ve eğitimli kesim arasında kullanılan Osmanlı Türkçesi zamanla anlaşılmaazlığa, toplum içinde bir kaosa yazı dili ve konuşma dili şeklinde ikiliğin ortaya

¹¹⁰ V. Doğan Günay, **Kültürbilime Giriş**, Papatya Yayıncılık, İstanbul, 2016, s. 50.

¹¹¹ Tarık Özcan, “*Bellek Mekânı Olarak Ömer Seyfettin Hikâyeciliği*”, **Yeni Lisan Hareketi ve Millî Edebiyat Çalıştayı Bildirileri**, (Hızl. Hülya Argunşah ve Oğuzhan Karaburgu), Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 191.

¹¹² Öksüz, **a.g.e.**, s. 309.

¹¹³ Şerif Mardin, **Türkiye, İslam ve Sekülerizm**, (Çev. Elçin Gen, Murat Bozluolcay), İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 110.

çıkmasına sebebiyet vermiştir. Ayrıca “Kim ki bilmez Farisi / Gider dinin yarısı” ya da “Arapça cennet/ahiret dilidir.”; “Tanrı insanı öte dünyada Arapça sorgulayacak”; “Cennet ehlinin dili Arapçadır, onlar Allah’ın huzurunda Arapça konuşurlar.”¹¹⁴ gibi dinî ve akli bir zemine oturmaktan ziyade Arap ve Fars şovenizminden temellenen söylemler, Türk toplumunda bilinç parçalanmalarının yaşanmasına sebep olur.”¹¹⁴ İnsanı, dünyayı dille anlamlandırdığına göre kendi dile dışında bir dille konuşan/konuşmaya çalışan birey, kendi dünyasının dışına çıkar ve başka bir dünyaya eklemelenmeye çalışır. Böylece kendi dünyasından koptuğu gibi eklemelenmeye çalıştığı dünyada da varlık gösteremez.

Osmanlı’da millî kimlik arayışı dil çalışmaları ile başlar. Tanzimat dönemi sanatçılarının o dönem gerçekleştirmek istedikleri ilk alan dilde sadeleşme olmuştur. “Şinasi'nin başlattığı Türkçecilik ve halkçılık hareketi, devamlılık göstermese de Türkçülüğün ilk işaretidir. 1897'de Mehmet Emin'in şiirleri ise harekete daha şuurlu bir yön verir. ... Bahçe mecmuasında Mehmet Emin'in dili ve şiirleri etrafında Rıza Tevfik'le Ömer Naci arasında meydana gelen edebî münakaşa, 1911'deki harekete doğru ikinci adımdır.”¹¹⁵ Namık Kemal’in 1866’da yazdığı *Lisan-i Osmanî’nin Edebiyatı Hakkında Bazı Mülâhazatı Şamildir* makalesi dilde ve edebiyatta millîleşmenin beyannamesi niteliğinde bir yazıdır. Dili edebiyatın temeli, edebiyatı ise milletin ruhu olarak gören Namık Kemal, edebiyatın ve dilin milletle bütünleşmiş bir yapı arz etmesi gerektiğini ve bu bağlamda herkesin anlayabileceği bir dille millî yaşayışın, düşüncesinin edebiyata hâkim olması gerektiğini ifade eder. Celal Mukaddimesi’nde ise “İki sayfalık bir yazı okumak için herkesi seksen defa Kamûs’a müracaat mecburiyetinde bulundurmak niçin ma’rifetten ma’dud olsun.”¹¹⁶ diyerek dilde sadeleşmenin gerekliliği üzerinde durur. Ziya Paşa, *Şiir ve İnşa* makalesinde yerlilikten ve millîlikten uzak gördüğü Divan edebiyatını ve dilini eleştirir, bizim esas edebî ürünlerimizin halk edebiyatı olduğunu ifade ederek dilde sadeleşmenin gerekliliğini vurgular. Dönemin aydınları Türk dili üzerine çalışmalarda bulunur. Ahmet

¹¹⁴ Mitat Durmuş, “Kimlik, Dil ve Öteki İlişkisi Açısından Türkçenin Konumlandırılması”, *Türk Dili*, S. 782, Şubat 2017, s. 22.

¹¹⁵ Ercilasun, *a.g.e.*, s. 46. Mehmet Emin Yurdakul’un saf Türkçe ve hece vezniyle yazdığı şiirler Rıza Tevfik ve Ömer Naci arasında bir hece-aruz tartışması başlatmıştır. Rıza Tevfik, Mehmet Emin’in şiirleri çok başarılı bulduğunu belirterek kendisi de hece ve sade bir dille şiir yazmaya başlar. Ömer Naci ise Mehmet Emin’in şiirlerini kuru ve ahenksiz bulur. Bunu da hece vezni ve sade bir Türkçe ile yazmasına bağlar. Bu tartışma 1911’de Yeni Lisan hareketinin oluşumuna zemin hazırlayan önemli bir merhaledir.

¹¹⁶ Sazyek ve Sazyek, *a.g.e.*, s. 156.

Vefik Paşa 1876'da *Lehçe-i Osmanî*'yi yayınlar ve Osmanlı Türkçesinin Türk dillerinin kollarından biri olduğunu söyler. Ebûl Gazi Bahadır Han'ın *Eşâl-i Şecere-i Türkî*'sini Çağatayca'dan Osmanlı Türkçesine tercüme eder. Şemsettin Sami 1901'de Türk adının geçtiği ilk Türkçe sözlük olan *Kamus-ı Türkî*'yi yazar. Şemseddin Sami: "... Biz bu edebî dilin yalnız Osmanlı ülkesine ait olmasıyla kanaat etmeyip, Kırım'da, Kazan'da, Şirvan'da, Azerbaycan'da, Taşkent'te, Kaşgar'da da konuşulmasını arzu ettiğimizden edebî dilimizin oralarca da kabul edilebilecek bir halde bulunması lazım geldiğine inanıyoruz."¹¹⁷ diyerek dil ortak paydasında geniş bir Türklük coğrafyasına işaret eder.¹¹⁸

İlm-i Sarf-ı Türkî adlı eserinde "Süleyman Paşa, yazdığı gramerde "Türkçe" adını kullanmasının sebebini "Osmanlı" isminin bir devlet ismi olduğunu, Türk dili ve edebiyatı için kullanılmaması gerektiğini ifade ederek açıklamıştı."¹¹⁹ Ali Suavi, "Lisan ve Hatt-ı Türkî" başlıklı yazısında Türkçenin sadeleşmesi gerektiğini savunur. Veled Çelebi de *Türk Diline Medhal* adlı eserinde dilde sadeleşmenin önemi ve gerekliliği üzerinde durur. Mehmed Necip, "Türkçe Dilimiz" başlıklı makaleleri yayınlar.

Servet-i Fünûn döneminde dilde sadeleşme hareketi sekteye uğramıştır. Servet-i Fünûn şair ve yazarları Arapça ve Farsça kelimelere Tanzimat öncesi ve sonrası dönemden çok daha fazla rağbet etmişlerdir. Arapça ve Farsçanın edebî dil olarak Türkçeden daha ahenkli bir dil olduğuna inanmışlar, adeta bilinçli bir çabayla sözlüklerden eserlerinde kullanmak üzere Arapça ve Farsça kelime aramışlardır. Faruk Kadri Timurtaş, Servet-i Fünuncuların sadeleşmeye karşı olan bu tavrını "tiyatro eseri ve gazete yazıları gibi doğrudan doğruya halka hitab eden konularda yazmamaları"¹²⁰na bağlar. Servet-i Fünûn sanatçılarının bu yaklaşımını İkinci Meşrutiyet'ten sonra Fecr-i Âti sanatçıları sürdürmüştür. Onlar da Servet-i Fünuncular gibi Arapça ve Farsça kelime ve tamlamalar olmadan sade Türkçe ile edebî eserin yazılamayacağını düşünmüştür.

¹¹⁷ David Kushner, **Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu**, Kesit Yayınları, İstanbul, 2009, s. 146.

¹¹⁸ Şemseddin Sami dilin önemini şöyle ifade eder: "Kavmiyet ve ırkın birinci işareti, esasî bütün fertlerin eşit olarak ortak malı, söylediği lisandır. Bir lisanı konuşan halk, bir kavim ve bir ırk teşkil eder. Bundan dolayı ırkî varlığını temin etmek isteyen her kavim ve ümmet en önce lisanını düzeltmeğe, yoluna koymağa, ilerletmeğe, kelime ve kaidelerini, özel taraflarını tespit etmeğe ve tahsilini teşkil ile mükemmelliyetine hizmet ilim, fen ve muhtelif sanatlara ait kitaplarla ve klasik sayılmağa değer seçkin edebî eserlerle zengin etmeğe borçludur." Kushner, **a.g.e.**, s. 124-125.

¹¹⁹ Kushner, **a.g.e.**, s. 119.

¹²⁰ Faruk Kadri Timurtaş, "Tarih Boyunca Türkçecilik Cereyanı", **Makaleler**, (Hzl. Mustafa Özkan), Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1997, s. 271.

Kişinin zihinindeki sorunlar, sorunsallar, rahatsızlık duyduğu şeyler, onları o konuda adım atmaya, bir şeyler yapmaya sevk eder. Servet-i Fünun nesli gerek mizaçları gerekse benimsedikleri poetik anlayış gereği, gittikçe yükselen Türkçülük fikri ve millî kimlik inşası sürecine karşı menfî bir tavır almıştır. Bu yüzden eserlerinde anadile karşı hassasiyetleri zayıf kalmıştır.

“*Dünyada, edebî dillerde millî unsurların artışına iki temel sebep vardır; resmî yönlendirişler ve savaş, iç savaş, sınıf çatışması gibi hallerde millî hislerin galeyânı...*”¹²¹ İkinci Meşrutiyet döneminde bu iki unsur da görülür. Bu dönemde yaşanan savaşlar, Türklerde beka sorunsalıyla beraber millî unsurlara yönelimi de artırmıştır. “*Cihan Harbi sürerken Harbiye Nâzırı Enver Paşa’nın hece vezniyle ve sade bir Türkçe’yle yazılmış şiir kitapları bastırarak cebhedeki askerin moral takviyesi için, vatan sevgisini ve şecâat hissini kuvvetlendirmek için orduya bedava dağıttırışı “Millî Edebiyat Cereyanı”nın güçlenmesinde önemli rol oynar.*”¹²² Resmî yönlendirişler ve savaşlara ek olarak, belki de bu girişimlerin sonucu olarak kurulan dernekler dilde sadeleşme konusunda önemli aşamaya gelinmesini sağlamışlardır.

İkinci Meşrutiyet’in ilanından sonra kurulan Türk Derneği, Türk Yurdu ve Türk Ocakları Türk dili üzerine yapılan çalışmaları yoğunlaştırarak, dil çalışmalarını derneğin kuruluş amaçlarından biri olarak görürler. “*Osmanlılar, Orta Asya ve Volga bölgesinde yaşayan Türk topluluklarındaki Türk edipleri ile de temas kurmuşlardı. Orta Asya’dan gelen dervişler, İstanbul’da tekkelerini devam ettirebilmişlerdir. Bunların en önemlisi de Özbekler Tekkesi idi. ... Süleyman Efendi, 1882’de Lügat-i Çağatay ve Türkî-i Osmanî adlı bir kitap yayınlamıştı. Kitapta Osmanlı okuyucularına Çağataycayı ve Doğu Türklerini tanıtmış, Osmanlı dili ve edebiyatının Çağataycadan türediğini iddia etmişti. ... Özbekler Tekkesi’nin bir başka müridi olan Mehmed Sadık da 15 yıl sonra Üss-i Lisan-ı Türkî (İstanbul, 1313) adını taşıyan bir sözlük yayımlamıştı.*”^{123 124}

¹²¹ M. Kayahan Özgül, **Divan Yolu’ndan Pera’ya Selâmetle Modern Türk Şiirine Doğru**, Hece Yayınları, Ankara, 2006, s. 352.

¹²² Özgül, **a.g.e.**, s. 353.

¹²³ Kushner, **a.g.e.**, s. 35.

¹²⁴ Kushner, Orta Asya’daki gelişmelerin Osmanlı’daki Türk millî kimliğinin oluşumunda etkisi olduğunu belirtir: “Türklerin kendi tarih ve dillerini tanımaları, diğer Türkçe kavimlerle olan münasebetlerinin artması, Osmanlı İmparatorluğu’nun gerek içinde ve gerek dışında yaşayan Türkler arasında bir kardeşlik duygusu uyandırmıştı. Bu duygular çok önce başlamış ve ilk olarak 1860-1870 yıllarının sonlarında Orta Asya’daki Rus ve Çin işgalleri sırasında ifade edilmişti.” (s. 88.)

“Hive hanının Hive’de akademide öğretim dili olarak Farsça yerine Osmanlı Türkçesini seçmesi üzerine bir yorumda bulunan İkdâm gazetesi, bu tercihi çok iyi karşılamış ve bu hususta pek çok gerekçe ileri sürmüştü.” (s. 98)

Mehmet Emin Yurdakul ise dilde sadeleşme fikrini başarılı bir şekilde şiirde uygulanan ilk isim olmuştur.

“Dernek, Osmanlı İmparatorluğu’nda yaşayan Türk ve Türk olmayan unsurlar arasındaki tek ayrılığı dil sorununa indirgemektedir: “lisanları ayrı fakat gönülleri ve duyguları beraber olan Osmanlı anasını aynı maksad-ı mukaddes üzere yetiştirmek ve kâffesini –ana dillerinde serbest bırakmakla beraber- aynı lisân-ı millî ile yani Türkçe ile müdâvele-i efkâra sevk etmek lazım geliyor.” Başka bir anlatımla Türk Derneği, Osmanlı Türkçesini tüm Osmanlı unsurları arasında konuşulan bir ulusal dil haline getirmeyi amaçlamakta, Türk dili üzerine araştırmalar yapılmasını, resmi kurumların yazışmalarında Türkçe kullanımını yaygınlaştırmayı üstlenmektedir.”¹²⁵

Yapılan çalışmalarla Türklük bilinci uyanmıştır. Artık Türkler dil, edebiyat ve kültürlerinin hem Osmanlı hem de daha geniş bir Türk mirası olduğunu açıkça görmüşlerdir. Dilde sadeleşme ulus bilincinin yerleştirilmesi için önemli bir aşama, milliyetçiliğin temel uygulama sahası olarak düşünülmüştür. Arapça ve Farsça kelime ve tamlamalarla örülü Osmanlı Türkçesinin halkın duygu ve düşüncelerini yansıtmada zorluk yarattığı, yalnızca bürokrasi ve aydın kesimin anladığı, bir gruba hitap eden Türkçe, Arapça ve Farsçanın karışımından oluşan yapay bir dil olması, bunun da taşra ile merkez; eğitilmiş kesim ile halk arasında ayrıma sebep olduğu düşünülmüştür. Ayrıca Osmanlı Türkçesi yalnızca bir yazı dilidir, konuşma dili değildir. Türkçü aydınlar, ilk etapta yerleşik algıları kırmakta zorlanmışlardır. Dilden, gereksiz Arapça kelimelerin atılması fikri, dine aykırı bir şeymiş gibi algılanmıştır. Aydınlar, Arapça ve İslam dininin farklı şeyler olduğunu anlatmaya çalışmışlardır. İnanç ve iman insanın dili ile alakalı kavramlar değildir. *“Basiret gazetesine göre, dil millî birliğin temeli idi. Hatta dinden bile daha fazla önemliydi.”¹²⁶*

11 Nisan 1911’de Genç Kalemler dergisinde yayınlanan “Yeni Lisan” makalesi dilde, edebiyatta millîleşmenin yanı sıra arka planında millî değerlere dayalı “Yeni Hayat”ı öne sürer. “Yeni Hayat”ın ilk aşaması, temeli olarak da dil görülür.

“Kimsenin inkâr edemeyeceği bir şey var: Türkler sanatta, edebiyatta, ilimde ve fende pek geri kalmışlardır. Bunun için birçok sebepler bulunur ve

¹²⁵ Üstel, a.g.e., s. 26.

¹²⁶ Kushner, a.g.e., s. 175.

söylenabilir. Lâkin başlıcası lisandır. Türklerin lisanları yoktur. Konuştukları lisanı yazmazlar. Yazdıkları lisanı anlamazlar. İçlerinde ne kadar edip, şair, âlim gelmişse eserleri millete meçhul kalmıştır. Çünkü bir Türk kendi lisanıyla yazarsa anlar. Onlar Türk lisanını, Türk sarfını tahkir etmişler, diğer ecnebi lisanlardan aldıkları kelimeleri, yine o ecnebi lisanlardan istiare ettikleri yabancı kaidelerle kullanmışlar, başımıza anlaşılmaz, idrak olunamaz, meş'um ve muhtelit bir lisan çıkarmışlar."¹²⁷.

Ömer Seyfettin, millî bir dilin yoksunluğundan, millet ve dil arasındaki kopukluktan yakınır. Türkler kendi öz dillerini bir kenara bırakıp başka dillere meyletmişler ve ortaya Türk milletini tinsel ve düşünsel yaşamını yansıtmayan gayr-ı millî bir dil çıkmıştır. Millî edebiyat, millî bir lisanla meydana gelir. *"Edebiyat bir dil sanatıdır; dolayısıyla yazıldığı ulusal dilin özellikleri onun ulusal özgüllüğünün doğrudan bir ifadesidir. Ulusal dilin sözlük zenginliği, edebiyat eserlerinin tasvir bölümlerinde olsun, kişilerin karakter belirleyici söylemlerinde olsun, hep gün ışığına çıkar. Ulusal dilin sözdizimi hem düzyazının, hem de dizeli metnin seslendirmesini belirler. Sözcüklerin seçil yapısı, eserin yinelenemez tınısını yaratır.*"¹²⁸

Yeni Lisan hareketinin öncülerinden Ali Canip Yöntem, dil ve millet ilişkisini şöyle anlatır:

"Milletleri tutan taştan, topraktan, çelikten yapılmış kaleler değildir; zengin bir dil ve bu dilin üstünde yükselmiş yine zengin bir edebiyattır; öyle ki asırlarca evvel istiklâlini kaybeden nice milletler vardır ki vatanlarının üstünde esen istiklâl kasırgaları onların kökünü kazıyamamış ve bir gün yine meydana çıkmışlardır; çünkü o milletler mâzide zengin edebiyatla tetevvüç etmiş zengin lisanlarını muhafaza etmişlerdi, ve çünkü milliyetle lisan birdir."¹²⁹

¹²⁷ Ömer Seyfettin, **Bütün Eserleri Makaleler 1**, (Hzl. Hülya Argunşah), Dergah Yayınları, İstanbul, 2000, s. 136.

¹²⁸ Gennadiy Pospelov, **Edebiyat Bilimi**, (Çev. Yılmaz Onay), Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2014, s. 512.

¹²⁹ Ahmet Sevgi ve Mustafa Özcan, **Prof. Ali Canip Yöntem'in Yeni Türk Edebiyatı Üzerine Makaleleri**, Tablet Kitabevi, Konya, 2005, s. 356

Ali Canip, milletin sürekliliğini, sağlam köklere yani zengin, köklü dillere bağlar. Millet ve dil bir olmadan diğerrinin olmadığı kavramlardır. Millî dilin arkasında ulusal karakter, ulusal karakterin arkasında da millî dil vardır.¹³⁰

Ömer Seyfettin, mevcut dildeki sorunları ifade ederken, çözüm önerileri sunmaktan geri kalmaz. Yeni Lisan makalesinde Arapça ve Farsça edatların, tamlama yapılarının atılması gerektiğini, ancak artık Türkçeye yerleşmiş geniş kullanım imkânı bulmuş yabancı kökenli kelimelerin dile zarar vermeyeceği, aksine dili zenginleştireceği ifade edilir. Makalede fesahatçıların (Arapça ve Farsça kelimelerin Türkçeye ahenk kattığını ve korunması gerektiğini düşünenler) ve tasfiyecilerin (Bütün yabancı kökenli kelimelerin Türkçeden atılması, onların yerine eski Türkçe kelimelerin bulunup kullanılmasını savunanlar) dil konusundaki görüşlerine karşı çıkılır. Yabancı dillerin dil bilgisi kural ve kaidelerinin dile zarar verdiği vurgulanır.

Yıllar süren dilde sadeleşme tartışmalarında en net programı ortaya koyan ve savunan isim Ziya Gökalp olmuştur. *Türkçülüğün Esasları* kitabının “*Lisani Türkçülüğün Umdeleri*” başlıklı bölümünde dile dair görüşlerini maddeler halinde ifade eder. Gökalp’a göre yazı dili ile konuşma dili bir olmalı, bu doğrultuda İstanbul Türkçesinde uzlaşılmalı, İstanbul Türkçesi hem konuşma hem yazı dili olarak benimsenmeli. Türkçede karşılığı bulunan Arapça ve Farsça kelimler dilden atılmalı; ancak anlam farkı yaratan ve Türkçede karşılığı bulunmayan kelimeler korunmalı. Yabancı dillerden alınan kelimeler Türkçenin dilbilgisi kurallarına ve yapısına göre uyarlanmalı. Unutulmuş, kullanımdan kalkmış eski Türkçe kelimeler kullanılmamalıdır. Gökalp burada tasfiyecilere karşı çıkar. Terimler halk dilinden üretilmeli, eğer bu mümkün değilse terkipsiz olmak şartıyla Arapça ve Farsçadan terim alınabilir. Türkçede Arapça ve Farsça gramer yapıları kullanılmamalıdır. Bu dillere ait edatlar ve tamlamalar dilden atılmalıdır. “*Türk halkının bildiği ve kullandığı her kelime Türkçedir, halk için*

¹³⁰ Dil-millet ilişkisi bağlamında Jusdanis şu tespitlerde bulunur: “Bir millî bilinç yaratmanın en önemli aracı yerel dildir. ... Yerel diller ortak deneyimler biriktirilmesini sağlayarak grupların birbirlerinden ayrışmasına yardımcı oldu. Her millî cemaat standart bir dilde konuşan, okuyan ve yazan ve (yapma) bir kültürel mutabakat alanı içinde çalışan bireylerden oluşuyordu.” Gregory Jusdanis, **Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür**, Metis Yayınları, İstanbul, 2015, s. 78-79) “Dilin bir milletin tekilliğinin en derin ifadesi olduğu düşünülüyordu. Edebiyat milletin, böyle bir birliğin üyeleri olarak yaşayan insanların, kendini yansıttığı hayali aynaydı. Hem bir milletin tezahürü hem de millet oluşturma sürecinin bir parçasıydı. Edebiyat kanonu bir anlatılar toplamı olarak, bir cemaatin üyelerinin ortak bağlarını anlamalarını sağlayan hikâyelerini kapsar. Edebiyat bir anlamda bir milletin günlüğüdür, onun geçmişinin, şimdisinin ve geleceğinin hikâyesini anlatır. Edebiyat kültürü, millet olarak bütünlüklerini pekiştirmek ve modernliğe hazır olduklarını (geçmiş olarak) göstermek isteyen etnik cemaatler için vazgeçilmez önem taşımıştır.” (s. 87)

mûnis olan ve sun'i olmayan her kelime millîdir. Bir milletin lisanı kendisinin cansız cezirlerinden değil, canlı tasarruflarından terekkep eden canlı bir uzviyettir."¹³¹ Gökâlp burada önemli olanın kelimenin kökeninin, nasıl türetildiğinin değil, halkın o kelimeyi benimseyip benimsemediği mevzusu olduğunu vurgular. Kelime yapaysa, halk tarafından kullanılmıyorsa, zaten o kelime çok yakın bir süre içerisinde yok olur. Önemli olan kelimenin halk ağzında canlı bir şekilde kullanılıp kullanılmadığıdır. Gökâlp, İstanbul Türkçesine diğer Türk lehçelerinden herhangi bir yapının uygulanmasına gerek olmadığını; Türkçe anlam derinliğinin daha net anlaşılabilmesi için Türk lehçelerinin iyice araştırılmasını ister. Son olarak Gökâlp Türkçeye girmiş olan Arapça ve Farsça kelimeleri de içeren bir Türkçe sözlük ve gramer kitabının yazılması gerektiğinden bahseder.¹³²

*"Yazarın dil kullanımı kendisiyle okuyucuları, ya da dinleyicileri arasında bir iletişim aracıdır. Yazar, bu iletişim aracıyla ölçülür ve değer kazanır."*¹³³ İkinci Meşrutiyet dönemi Türk edebiyatı yaşanan gelişmeler ekseninde dilde sadeleşmenin ve millî konuların ağırlık kazandığı bir dönem olmuştur. Sanatçılar hem daha geniş bir kitleye hitap etmek hem de dönemin hâkim düşüncesi olan Türkçülüğün gelişip olgunlaşmasının paralelinde Türkçe konusunda önemli derecede hassasiyet göstermişler ve bu bağlamda eserler kaleme almışlardır.¹³⁴ Yazarlar bu zihniyetle eserlerini kaleme alırken, eserlerin içeriklerinde de dil konusuna ayrıca yer vermişlerdir. Bunu bazen anadil bilincinden uzak, kendilik değerleri yitimine uğramış yozlaşmış karakterlere yer vererek bazen de dil konusunda farkındalığa sahip bilinçli karakterler vasıtasıyla gerçekleştirirler. Romanlarda karakterlerin dil kullanımı, onların dünya görüşünün, fikirlerinin anlaşılması konusunda malzeme verecek niteliktedir. Yazarlar vermek istedikleri ileti doğrultusunda karakterleri konuşturur. Dil kullanımı bu bağlamda bir aracı işlevi görür.

Modernleşme arayışı ve çabasına girildiği 18. yüzyıldan itibaren Osmanlı'nın askerî, teknik, ekonomik ve sosyal anlamda rol modeli Fransa olmuştur. Bunun birçok

¹³¹ Ziya Gökâlp, *Türkçülüğün Esasları*, Elips Kitap, Ankara, 2006, s. 116.

¹³² Gökâlp, *a.g.e.*, s. 115-116.

¹³³ Ünsal Özünlü, *Edebiyatta Dil Kullanımları*, Multilingual Yayınları, İstanbul, 2001, s. 20.

¹³⁴ Ağâh Sırrı Levend, İkinci Meşrutiyet dönemindeki dil kullanımlarını 4 gruba ayırır: "a) Edebiyat-ı Cedidecilerin dilini kullananlar, b) Türkçeciler, c) Yeni Lisancılar, ç) Yabancı kelimeleri, hatta tamlamaları kullanmakla birlikte kişilikleri ve edebi zevkleriyle Türk dilinin güzelleşmesine hizmet edenler." Ağâh Sırrı Levend, *Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri*, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1972, s. 348-349.

sebebi vardır. Fransa'nın Avrupa ve dünya siyaseti ve ekonomisinde önemli bir yere sahip olması, dünyayı etkileyen birçok düşünsel akımın merkezi olması ve belki de en önemlisi dünya çapında yetiştirdikleri ünlü Fransız yazar ve şairler bu sebeplerden bazılarıdır. Bunun yanı sıra Fransa'nın Osmanlı'ya fizikî yakınlığı Osmanlı politikacılarını ve aydınlarını Fransa'ya yönelten önemli bir etken olmuştur. Bu duruma paralel olarak Fransızca, Osmanlı'nın yabancı dili haline gelmiştir. Özellikle Tanzimat'tan sonra Fransızcanın kullanımı gittikçe artmış, hatta bir süre sonra Fransızca konuşmak modern, Batılı görünmenin bir ölçütü haline gelmiştir. Bir kimlik yanılması sebebiyet veren bu gelişme yarım yamalak Fransızca konuşup, çevresine Batılı imajı vermeye çalışan yozlaşmış, kendilik değerlerini yitirmiş, değerlerine yabancılaşmış alafranga karakterler ortaya çıkarmıştır.

Anadili dışındaki bir dili kendi kimliğinin bir yansıtıcısı olarak gören her kişi kimlik çatışması içindedir. Bu çatışma, bireyi savrulmaya, onun ne “orada” ne de “burada” olmasına sebep olur. Kökleri “burada” olan birey düşünsel olarak kendini “orada” görmek ister ve “oranın” dilini benimseye çalışır. Burada sosyolojik ve psikolojik bir kopuş yaşanır. Kopmadan sonra birey bilinçlenerek ya köküne yeniden eklemleme yolunu seçer ya da tamamen kimliksizleşerek yok oluşa doğru sürüklenir.

Meşrutiyet dönemi roman karakterleri anadil hassasiyeti bakımından iki açıdan incelenebilir. Birincisi anadil bilincine sahip, idealize edilmiş, yüceltilmiş, olması istenen karakterler; ikincisi ise toplumun aksak yönlerini, sosyal sıkıntılarını, göstermek amacıyla romanlarda yer alan dil bilincinden yoksun, köksüz karakterler. Yozlaşmış karakterler, romanlarda, olumlu karakterlerin yüceltilmesi için karşılaştırma unsuru işlevi görür. Yazarlar bu suretle millî değerlere sahip olmayı önceleyen bir kimlik inşası modelini savunur.

Halide Edip Adıvar'ın yazdığı *Seviyye Talip* romanında anadil bilincinden uzaklaşmış olan karakterlere eleştiri getirilir. Modernleşme, Batılılaşma yüzeysel, göstermelik, konuşurken Türkçenin içine birkaç Fransızca kelime ekleyerek gerçekleşmez. İyi bir eğitimle, sorgulayarak, düşünerek köklerinden kopmadan benimsenecek bir Batılılaşma üzerinde durulur. İstanbul'da Batılı yaşamın egemen olduğu, zengin ailelerin hüküm sürdüğü bir çevrede geçen *Seviyye Talip*'te, *Seviyye* gibi Cemal gibi ideal, modern insanlar olduğu gibi Batılılaşmayı yanlış anlayan, sıg, cahil karakterler de mevcuttur. Romanda Batılılaşmayı yarım yamalak Fransızca

konuşma olarak algılayan zihniyet yansıtılır: “Maşer, lakin ben yeni fırka meselelerini ciddi bir pasyonla takip ediyorum.” ... Pardon, azizem şık Şpigele lakırdı söylerseniz protesto ederim; İstanbul’daki biricik Comme il faut terzi.”¹³⁵ Romanda böylesi dejenere karakterler varken, tam anlamıyla Batılılaşmış bir kadın olan Seviyye, iyi derecede Fransızca bilmesine rağmen konuşurken herhangi bir Fransızca kelime kullanmaz. Oldukça düzgün ve kusursuz bir Türkçe konuşur.

Raikin Annesi romanında da Seviyye Talip’teki dil hassasiyeti Siret aracılığıyla açıkça dile getirilir:

“Bakınız ben nasıl bir kadın isterim. Dil, isterse bilsin, hatta iki, üç; fakat hiçbir zaman Beyoğlu’nda Fransızca pazarlık etmesin. Fransız kadınlarını taklit edeceğim, diye sahte gülüşler, garip el oğuşturmalar, baş sallamalar, sıçrayarak, hoplayarak yürümeler yapmasın. Her lüzumsuz şeye Fransızca hayret etmesin. Babasını görünce “oh! Mon per”, bir şeyden korkunca (oh! Mondiyö) demesin tanrıya inansın, arasına camiye gitsin.”¹³⁶

Fransız taklitçiliği sahtelik olarak adlandırılır. Batılılaşacağım diye kendini kaybeden, değerlerinden ödün veren kişiler eleştirilir. İdeal kadın, ideal insan tarifi verilir. Kaç yabancı dil bilirse bilsin Türkçe konuşan, kendini Türkçe ifade eden kişiler öncelenir, model olarak sunulur.

11 Nisan 1911’de Ömer Seyfettin tarafından Selanik’te Genç Kalemler Dergisi’nde yayımlanan *Yeni Lisan* makalesi hem Türkçülük hareketinin teşkilatlı bir şekilde resmen başlangıcını hem de yol haritasını verir. Hareketin başlangıcı olarak da Türkçenin millî varlık için önemi üzerinde durulur. Dilde sadeleşmeyi, Türkçeyi gereksiz yabancı sözcüklerden arındırmayı hedefleyen yazı, bir yıl sonra Türk Ocağı’na katılan Halide Edip Adıvar’ı da etkilemiştir. Yazar bu duyarlılığını *Yeni Turan*’da dile getirir: “Hayır monşer... Hem başbuğ nedir? Şu sizin lider mi? Onun da Yeni Turanlı damarı kabardı. Sertçe, “Bir kere monşer deme rica ederim. Bu yabancı kelimeler sinire dokunuyor.”¹³⁷ Romanda Asım’ın Fransızca “monşer” kelimesini kullanması *Yeni Turan*’lı genci rahatsız eder. Böylece Türkçülüğün dil alanındaki programı işlenir. Romanda, Osmanlı İmparatorluğu’nun egemenliği altındaki topraklarda izlediği dil politikası eleştirilir. Dilin farklı milletleri bütünleştirici özelliğinin kullanılmadığı,

¹³⁵ Halide Edip Adıvar, **Seviyye Talip**, Atlas Kitabevi, İstanbul, 1967, s. 25.

¹³⁶ Halide Edip Adıvar, **Raik’in Annesi**, Atlas Kitabevi, İstanbul, 1967, s. 21.

¹³⁷ Halide Edip Adıvar, **Yeni Turan**, Can Yayınları, İstanbul, 2010, s. 22.

bunun imparatorluğun parçalanma sürecinde etkili olduğu Arnavutluk örneği üzerinden verilir: “*Vakt ü zamanıyla Türk mektepleri açılmış, Türkçe tahsili verilmiş olaydı bir Arnavut milliyetperver cereyanı karşısında bulunmazdık.*”¹³⁸

Şıpsıvdi’de Meftun ile bakkal arasında geçen şu diyalog tiplerdeki dil yitimini, yozlaşmayı örneklendirir.

: “- Bakkal sizden küçük bir ‘ranseyiman’ almak isterim.

Bakkal (darılarak): Yağlı Süleyman mı dedin?..

Hayır... ‘Ranseyiman’ dedim... Hiç Fransızca anlamaz mısın?”¹³⁹ Meftun’un en önemli alışkanlıklarından biri “*Türkçe söylenmesi en kolay sözlerin telaffuzunda zorluk çekmek; bazen en alışılmış sözcüğü unutmak... Söz arasında konuya uygun olsun olmasın Fransızca deyimler söylemek.*”tir. Şıpsıvdi’de dil yitimi o dereceye ulaşmıştır ki Türkçe “kötü” sayılır, Fransızca tercih edilir: “*Bu evde birçok şeylerin Türkçeleri kötü sayılarak Fransızcaları kullanılıyordu. Bunları Zarafet bile öğrenmişti.*”¹⁴⁰

Heidegger “*Dil varlığın evidir.*” der. Romanlarda işlenen tipler dil yitimiyle varlıklarının, ruhlarının, kendilik değerlerinin evini yitirerek ve köksüzleşerek “*Ah varlıklarıyla hakikaten utanacak soyum sopum varmış...*”¹⁴¹ diyecek aşamaya gelirler.

Hüseyin Rahmi Gürpınar, Şıpsıvdi’de dilin öneminden şöyle bahseder: “*Bir milleti ilerleme yolundan geri koyan etkinin en birincisi dilindeki kapalılıktır. Bu kapalılığın en müthiş bazı hakikatleri söyletmek için edip ve bilginlerin kekeme edilmesidir. Anlaşılmayan sözlerle dimağlar doldurulmaya uğraşıldıkça düşünce ve zekâ söner.*”¹⁴² Yazar Osmanlı aydın kesimindeki dil yitimi meselesini ifade eder. Dil, düşünce ve ilerleme arasındaki paralelliği vurgular. Halkın anlamadığı bir dille ilerleme, aydınlanma olmaz. Aydınlar kapalı bir dille halkı yönlendiremez. Dil aydınlar ve halk arasındaki en önemli köprü, bir ortak unsur olarak dikkat çeker.

Hüseyin Rahmi’nin 1923 yılında yayımlanan *Tebessüm-i Elem* romanı kendi değerlerine yabancılaşmış, dejenere olmuş, ahlâkî zaafa düşmüş, cahil Kenan’ın felaketlerle sonuçlanan aşk kaçamağını anlatır.

Hüseyin Rahmi her düşüncedeki aşırılığı eleştiren bir yazardır ve genellikle romanlarında olmaması gerekeni göstererek ideal olanı, olması gerekeni işaret eder.

¹³⁸ Adivar, a.g.e., s. 95.

¹³⁹ Hüseyin Rahmi Gürpınar, Şıpsıvdi, Everest Yayınları, İstanbul, 2015, s. 142.

¹⁴⁰ Gürpınar, a.g.e., s. 462.

¹⁴¹ Gürpınar, a.g.e., s. 126.

¹⁴² Gürpınar, a.g.e., s. 379.

Romanda kimlik inşa süreci yoğun olarak üç tip üzerinden yürütülür: Kenan, Yağlıkçı Hasan Efendi ve Uncu Ahmet.

Kenan, katı determinizm felsefesine bağlı yaşamasından dolayı hayatın gerçeklerini kestiremeyen, bu yüzden sürekli darbe yiyen, tecrübesiz, cahil, kendi değerlerine yabancılaşmış, “*Kıyafeti “a la mode” olanın tahsili, ahlâkı, her şeyi de düzgün*”¹⁴³ zanneden “*züppe*” bir tiptir. Yazar, Kenan’ın Batı konusundaki aşırılığını, kendisini “*eski kafa*”¹⁴⁴ olarak nitelendiren, muhafazakâr, yeniliklere kendini kapatmış Yağlıkçı Hasan Efendi ile karşılaştırmak suretiyle öne çıkarır. Bu iki tip aracılığıyla bir eski-yeni tartışması başlar.

Romanda Kenan ve Yağlıkçı Hasan Efendi arasında geçen şu diyalog Kenan’daki dil yitimini göstermesi açısından önemlidir.

“Que faire? Il est la betise meme...” (Ne yapmalı? Bu herif belahat-i mahza...)

Tanrıma bin hamd ü senalar olsun. Fransızca anlamam.

Eh öyleyse adiyö...

*Adiyodan da çıkmam. Benim bildiğim “Allaha ısmarladık”tır.”*¹⁴⁵

Dil konusunda Yağlıkçı Hasan Efendi, Kenan’a göre çok daha fazla duyarlılığa sahip gibi görünür. Onun bu görünürdeki duyarlılığının temelinde dile duyduğu hassasiyet değil, Batı karşıtlığı ve muhafazakâr yapısı yer alır. Yağlıkçı Hasan Efendi, Batı’dan gelen iyi kötü ayırt etmeksizin her şeye karşıdır. Eğer Fransızca bir Batı dili değil de İslam diniyle bağlantılı bir dil olmuş olsaydı Yağlıkçı Hasan Efendi’nin tavrının bu derece kesin ve sert olmayacağı kanaatindeyiz. Ona göre Doğu’dan, gelenekten gelen her şey iyi ve doğrudur. Bu zihniyetin karşıt tarafını da Kenan oluşturur. Kenan’a göre de Batılı olan Batı’dan gelen her şey benimsenmesi, uygulanması gereken şeyler olarak görülürken, gelenek ve Doğu medeniyetine has değerler küçük görülür, ötelenir. Kenan’ın Arapça ve Farsçaya yaklaşımı da bu şekildedir:

“Efal-i Arabiye, Farsiye ve Türkiyenin Fransızca ‘conjugasion’lara tatbikat-ı cedidesini görmedin mi?’ ‘Asla... Neler işitiyorum efendim!’ ‘Biz darebe’yi aherine bir he gayrıresmiye ilavesiyle birinci ‘conjugasion’a naklettik. Yani darbe yaptık.’ ‘İsabet buyurulmuş. Lisan alafrangalaşacaksa

¹⁴³ Hüseyin Rahmi Gürpınar, **Tebessüm-i Elem**, Everest Yayınları, İstanbul, 2012, s. 113.

¹⁴⁴ Gürpınar, **a.g.e.**, s. 7.

¹⁴⁵ Gürpınar, **a.g.e.**, s. 8.

bütün bütün olsun gitsin vesselam...’ ‘Bu usulde zaman-ı hazırda darbeyi tasrif et bakalım.’ ‘Jü darabe. Tü darabe. İl darabe. Nu darabon. Vü darbe. İl darab.’”¹⁴⁶

Kenan; Arapça, Farsça ve Türkçeyi, Fransızca yapılar içerisinde kullanılmaya başladığını söyler. Darbe kelimesini Fransızca dilbilgisi kurallarına göre çekime uğratar ve bir dil garabetinin oluşmasına sebebiyet verir. Cahilliğin verdiği cesaret, Kenan’ı her türlü yanlışlığı yapmasında özgür kılar ve rahatlatır.

Kenan kendisine karşı yapılan “*Oğlum karşımda Frenkçe sakız çiğneme... Ecdadının dilini neye beğenmiyorsun? Böyle neslini, örfünü, cinsini, adât-ı milliyetini beğenmemekle iş yürümez*”¹⁴⁷ yolundaki eleştirilere ve uyarılara aldırılmaz. Kenan’ın konuştuğu/konuşmaya çalıştığı dili “*Türkçeye en az benzeyen lisan mucidi alkışlanır.*”¹⁴⁸ ifadesi oldukça iyi yansıtır. Kenan için önemli olan Fransızca ya da başka bir Batı dili değildir. O dönem Türkçeye en az benzeyen ve o dönemin yaygın yabancı dili Fransızca olduğu için Kenan tercihini Fransızcadan yana kullanır. 15.-16. yüzyılda yaşayan Kenan’lar için bu dil Arapça ve Farsça iken; günümüzün “modern” Kenan’ları için bu dil İngilizcedir. Dönemler farklılaşsa da zihniyetler aynıdır. Kendi dilinden utanan, küçük gören ve o dönemin baskın medeniyetinin/kültürünün diline kendini hapsetmeye çalışan bu taklitçi zihniyet kimliksizleşerek, silikleşerek kendi kendini yok etmeye mahkûmdur.

Yazar taassup içinde, yeniliklere kapalı Yağlıkçı Hasan Efendi’yi Kenan vasıtasıyla; değerlerinden kopuk dejenere bir yaşam tarzına sahip Kenan’ı ise Yağlıkçı Hasan Efendi aracılığıyla eleştirir. İki tarafın da eksikleri, yanlışları vardır. İki taraf da savundukları fikirlerde aşırıya kaçmıştır. Ayrıca iki taraf da savundukları görüşleri derinlemesine anlayamamış ve yaşamlarında uygulayamamıştır. Batı ve Doğu şekilsel olarak algılanmış ve o şekilde temsil edilmiştir.

Romanda bu iki farklı görüş “onlar” ve “biz” ayrımına gidilmesine sebep olmuştur: “*Onlar mı bizi aldatıyor, biz mi onları?*”¹⁴⁹ Aslında “onlar” ve “biz” diye ayrılan bu iki taraf da büyük bir yanlış içindedirler ve aldanmaktadırlar. İki taraf da

¹⁴⁶ Gürpınar, a.g.e., s. 64.

¹⁴⁷ Gürpınar, a.g.e., s. 9.

¹⁴⁸ Gürpınar, a.g.e., s. 146.

¹⁴⁹ Gürpınar, a.g.e., s. 9.

kendi değerlerinden uzaklaşmaktadır ve işin daha acı tarafı içine düştükleri çıkmazın farkında olmamalarıdır.

Cehennemlik romanında eski edebiyat ve dil eleştirisi bir Ermeni'nin bakış açısıyla yapılır.

“Sultan Murat ‘katır hazretleri zaman-ı meymenet-i hümayunlarında kahveyi, tütünü yasak buyurdukları gibi şuaralar için Kağıthane, meyhane, şarap, bade, mahbub, mahbube, ‘çarkıfelek’, melek, gül, bülbül ve keza lafları diyenler hakkında bir ceza koymuş ola idiler bugün Türkçede hiçbir poezi bulunmaz idi. Sizin şuara dediğiniz dalgın dalgın kimselerdir ki bu dünyayı bir ‘rev’ yani Avrupa zannederler. İşret içerler, esrar çekerler ve daha her bir haltı yerler. Kantarı vezneye uydurmaktan başka hiçbir zenaat tutmazlar. Binaenaleyh bunların hepsi de kokozdur. Büsbütün parasız kalınca büyüklere bulaşırlar ve öyle acıklı beyitler veznelerler ki okuyanların barut gibi beyinlerine kaçır. Fakat bunlara asla acımaya gelmez. Konağa çağır. Üstünü başını giydir. Karnını doyur. Biraz aklı başına gelince ertesi günü velinimetini aleyhinde ‘hicriye’ düzer.”¹⁵⁰

Ermeni doktor, Divan şairlerini soyut olmakla, gayriahlâkî yaşam tarzını benimsemek, samimiyetsizlik ve çıkarıcılıkla suçlar. Burada bu eleştirinin bir Ermeni tarafından yöneltilmesi önemlidir. Ermeni, Divan şairlerini eleştirecek kadar Türk tarihi ve edebiyatı hakkında ayrıntılı bilgiye sahiptir. Toplumda genel olarak “öteki” olarak görülen Ermeni'den gelen bu eleştiri, aslında Türklere yönelik bir eleştiridir. Ermeni Türk edebiyatı üzerine düşünüp, kafa yorup eleştiri mekânizması geliştirirken Türkler geçmişlerinden bihaber “Arapça ve Farsça mı konuşmalı, Fransızca mı konuşmalı, Fransızca gelirse Arapça ve Farsça kelimeler gider mi?” gibi soruların cevaplarını düşünmektedirler. Sorusu doğru olmayanın cevabı ve bulduğu çözüm de elbette doğru olmayacaktır. Yazar, Ermeni ve Türkler arasında bu bağlamda bir karşılaştırmaya gider ve acı tabloyu gözler önüne serer. Türkler kendi dil ve edebiyatları üzerine endişelenmemekte, düşünmemekte ve bu konuyu sorun etmemektedirler. Çünkü henüz Türklerde o bilinç yerleşmemiştir. Yazar da bir Ermeni aracılığıyla Türkleri kendi dilleri ve edebiyatları üzerine biraz olsun düşünmeye, sorgulamaya, farkındalık sahibi olmaya ve bir şeyleri değiştirmeye davet eder. Ermeni Alemyan şu sözleri söylemekten kendini

¹⁵⁰ Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Cehennemlik*, Everest Yayınları, İstanbul, 2010, s. 248.

alamaz: “Progre’ dediğin öyle olur işte... Yaşasın koca Osmancığın ensal-i necibeleri. ‘Fatih lö kongeran’ taştan top içinde barut koyduysa şimdiki Türkler de terakki aygırına binmek için mekteplerde beyinlerine dinamit yerleştiriyorlar... Hevet zamane Türklerinin kafalarında ‘ekspulziyon’ vardır.”¹⁵¹ Alemyan, Osmanlı’nın en görkemli döneminin padişahlarından biri olan Fatih ile şimdiki Türkleri karşılaştırır. Fatih Sultan Mehmet, 15. yüzyılda Osmanlı’nın birçok savaşı kazanmasını, hatta İstanbul’u fethedilmesinde büyük pay sahibi olan havan topunun mucididir. Dönemine göre büyük bir buluş gerçekleştiren ve birçok ülkenin sınırlarını değiştiren Fatih Sultan Mehmet, havan toplarıyla düşman kalelerini bombalarken; şimdiki Türkler oturdukları yerde kendi zihinlerini, görkemli mazilerini, dil ve edebiyatlarını, kısacası bütün belleklerini bombalamaktadırlar. Üstelik bunu modernleşme, ilerleme ve gelişme uğruna yapmaktadırlar. Türklerin zihnindeki bu patlamanın sebebi Türklerin ilerleme ve modernleşmeyi anlayamamaları, yeterli bilgi birikimine ve alt yapıya sahip olamamalarından kaynaklanır. Bunun sebebi de şüphesiz modernleşme çabalarının yukarıdan birileri tarafından dayatılması sonucu herhangi bir adaptasyon süreci geçirilmeden, doğrudan Batı’yı taklit esaslı ve göstermelik bir modernleşme/modernleşememe sürecinin yürütülmesidir.

Romanda Bir Ermeni’nin gözünden Türklerde dil yitimi sergilenir. Ötekinin eleştirisiyle berikinin kimlik inşası gerçekleştirilir: “Herze yiyiniz, zerde yiyiniz, ona bir lafım yok. Fakat bu zavallı Türkçe sizin gibi yüksek bir ‘edukasyon’ almış ağır beyefendilerin, paşaların ağızlarında kuş dili gibi anlaşılmasız bir çalım alır. Biz Ermeniler Türkçeyi sizlerden daha nazık ve anlaşılır bir letafetle konuşuruz.”¹⁵² Burada da Türkler, kendi ana dillerini yeteri kadar iyi konuşamadıkları gerekçesiyle bir Ermeni tarafından eleştirilir. Üstelik Ermeni, kendilerinin Türkçeyi Türklerden daha iyi konuştuklarını belirtir. Yazarın bir Ermeni’nin, Türkçenin değerini Türklerden daha iyi bildiğini göstererek Türklerde bir uyanışı sağlamayı amaçladığı açıktır. Bu eleştiride dikkat çeken bir diğer husus Türkçenin iyi eğitim almış, makam mevki sahibi kişiler tarafından yanlış kullanıldığı mevzudur. Bu doğru bir tespittir. Her dönemde taşrada, köylerde yaşayan halk Türkçeyi en saf, en temiz, en doğru kullanan kesim olmuştur. Bunun sebebi taşranın geleneklerine sıkı bir şekilde bağlı ve kapalı bir yapıya sahip olmasıdır. Taşra, kitle iletişim araçlarının son derece sınırlı olmasından dolayı

¹⁵¹ Gürpınar, a.g.e., s. 252.

¹⁵² Gürpınar, a.g.e., s. 44.

merkezdeki Batılılaşma girişimlerinden, arayışından uzak kalmış ve bu bağlamda millî değerlerini dış müdahalelerden uzak tutmayı başarmıştır. Ayrıca Osmanlı'da Batı ile iletişime geçen, Batılılaşma, modernleşme çalışmalarını başlatan ve yürütenler çoğunlukla İstanbul'da, bürokraside çalışan eğitilmiş, devlet adamları ve aydınlar olmuştur ve bu çalışmalar taşraya sirayet edememiş, merkezle sınırlı kalmıştır. Dolayısıyla taşra, aydınların ve alafranga kesimin Batı'yı yanlış anlamalarından kaynaklanan yıkıcı etkisinden kendini kurtarabilmiştir. Burada üzerinde durulması gereken bir diğer husus; romandaki Ermeni kahramanın, “beriki”yi dil konusunda uyarırken kendisinin de kendi anadilinin dışına çıkması, hatta bir başkasını, kendi ana dilini iyi konuşmadığı gerekçesiyle eleştirecek kadar bir başka dilin hâkimiyetine girmesidir. Ermeni roman kişisi, “beriki”ni inşa etmesinden ötürü “öteki” iken; kendi anadilinin dışına düşmesi dolayısıyla da bir “başka öteki”dir. Bu yönüyle Ermeni roman kişisi hem örnek hem de karşıt örnek konumundadır.

Dil ve edebiyatın kimlik inşası üzerindeki etkisinin bilincinde olan Hüseyin Rahmi Gürpınar, roman karakterlerinin bu husustaki fikirlerini dil ve edebiyat üzerinden yansıtmayı tercih eder:

“Frenk kelimelerine yaraşır yaraşmaz, salta şalvar giydiriyorlar. Yaptıkları bu... Eski Karagöz'ümüzün frakla, klakla, kravatla öküz arabasında baloya gidişindeki kıyafeti gördünüz mü? İşte yeni üslubumuzun edebiyata giydirdiği kisve-i terakki! Lisanımızı Arabî, Farisî kelimelerden tasfiye yaygarasına kalkanların maraz-ı aslînin ne olduğundan haberleri yok. Son devr-i edepte dilimizi bozan Arap ve Acem değil Fransızlardır. Fransızcadır. Bu hakikat-i mühimmenin kimse farkında değil. Bu teceddüt Fransızca düşünüp Türkçe yazan bazı üdebamızın hamiyetiyle başladı. Buna bir de 'sembolizm' ve estetik sanat perdazlığı karıştı. İşin içinden çıkılmaz oldu. ... Sonra cümlemizin inşasındaki eda-yı samimimiz, tatlı ana şivemiz bozuldu. Yeni yazılarda söze öyle terkipler, cümleler bulayım ki fâilin, mefulün, mübtedanın, haberin yerlerini değiştirmeden Frenkçeye çevirerek Türkçede kaybettikleri vuzuh-i şive ve selasetlerini ifade kabil olunsun...”¹⁵³

Özellikle 19. yüzyıldan itibaren Osmanlı bürokrasisi ve aydınlar arasında yaygınlaşmaya başlayan Fransızca artık yabancı dil olma amacından sapıp geleneğe

¹⁵³ Gürpınar, a.g.e., s. 251.

saldırma aracı haline gelince, bu sadece dili değil, bütün geleneksel değerleri tehdit etmeye başlar. Bu durum Karagöz'ün frakla, öküz arabasıyla baloya gidişine benzetilir. Dil hususunda ise Fransızcanın, Türkçeyi Arapça ve Farsçadan daha çok bozduğu vurgulanır ve Fransızcaya saldırılır. Bu görüş daha çok İslamcılık fikir hareketinin taraftarlarınca savunulur. Özellikle Arapçanın Kur'an dili, din dili olduğunu benimseyen kesim, Yeni Lisancıları, dilde sadeleşmeyi savunan kesimi eleştirir ve onları asıl tehlikenin Fransızca olduğuna ikna etmeye çalışır. Oysaki Yeni Lisan hareketi Türkçe dışında herhangi bir dilin savunuculuğunu, koruyuculuğunu üstlenmez. Bu alıntıdan Yeni Lisan hareketinin bazı çevrelerce yeterince anlaşılamadığı ya da herkesin kendi fikri çerçevesinde dilde sadeleşme meselesine yaklaştığı anlaşılmaktadır.

Romanda İslamcılık fikrinin temsilcisi durumunda olan Hasan Ferruh Efendi dildeki Arapça ve Farsça kelimelerin muhafaza edilmesi gerektiğini vurgular:

“Yalnız Türkî kelimât üzerinde heceyi kemkümlemekle iş biter mi? Ötesi var... ‘Gül’, ‘kurban’, ‘deriçe’, ‘yakın’ yazıyorlar. Yeni imlaya uygun fakat akliselime, terakki-i ciddiye muvafık mı? Senin ‘gül’ün, ‘kurban’ın, ‘deriçe’n, ‘yakın’ın yoksa Arap ve Fars’ın o güzel kelimelerini eşkal-i asaletlerinden tevriden huruf-i imla ile parçalayıp maskaraya çevirmeye ne hakkın var? Kelime bulmak için Uygur, Çağatay lehçelerini karıştır bakalım birtakım ucubeler koy. İmr-ül-Kays’ın, Hafız’ın, Sadi’nin bize geçmiş zeban-zed kelimâtını bırakalım da birtakım garibeler kekeleyelim. Asya’nın medfen-i nisyanından çıkararak bin lehçe arasan akıl ve izan kelimelerini bulamazsın. Çünkü cenab-ı lem-yazel hücre-i dimağiyene bunlardan zerre nasip kılmamış...”¹⁵⁴

Hasan Ferruh Efendi, Arapça ve Farsça kelimelerin dilde var olması gerektiğini savunurken tasfiyeci yaklaşımı eleştirir.¹⁵⁵ O kelimelerle Arapça-Farsça kelimeleri karşılaştırır ve Arapça ve Farsçayı ahenk açısından, anlam derinliği açısından daha zengin bulur. Hasan Ferruh Efendi’nin Uygur ve Çağatayca kelimeleri “ucube”, “garibe” diye nitelendirip Arapça ve Farsça kelimeleri üstün görmesi kimlik yitiminin

¹⁵⁴ Gürpınar, a.g.e., s. 16.

¹⁵⁵ 19. Yüzyıl sonu ve 20. Yüzyıl başlarında dilde sadeleşme fikri iyice yaygınlaşmaya ve çözüm önerileri sunulmaya başlayınca bir takım aydın, Türkçedeki bütün yabancı kökenli kelimelerin tasfiye edilmesini, bunların yerine Orta Asya’dan araştırılarak öz Türkçe kelimelerin getirilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Bu görüş özellikle Yeni Lisan hareketinden sonra, onların yerleşmiş, halk tarafından yoğun olarak kullanılan kelimelerin dilde kalması gerektiği fikrinden sonra gittikçe önemini kaybetmiştir. Böylesi bir yaklaşımın dilin akışını bozacağı ve iletişimde sıkıntılara sebebiyet vereceği vurgulanmıştır.

Araplaşmış, Farslaşmış boyutunu gösterir. Uygurca kelimeleri yüzyıllar sonra getirip dile eklemek elbette doğru bir tavır değildir; ancak bir Türk'ün Yunus Emre'nin, Karacaoğlu'nın Türkçesinden koparak Hafız'ın, Sadi'nin dilini benimsemesi bir yozlaşma örneğidir. Hasan Ferruh Efendi, kendilik bilincine erişememiş, gelenek diyerek, kimlik yitimine uğramış bir karakterdir. Burada gelenek, bağlam kaymasına uğramış, yobazlığın, çağ dışılığın, modernizm karşıtlığının karşılığı haline gelmiştir.

Batı'nın yıkıcı etkisi, kendisini en çok gençler üzerinde hissettirmiştir. Batılı görünmekle kendilerini gerçekleştirebileceklerine, çevrelerinde sosyal bir statü kazanacaklarına inanan gençler bu isteklerine ulaşma uğruna edebî belleklerini unutmayı, onların yerini Fransız yazar ve şairlerle doldurmayı tercih etmiştir.

“Bu çocuklar Fuzuli'yi, Nefi'yi, Nab'i'yi filanı yalnız ismen tanırılar. Muzaffer Bey oğlumuz biraz nezaketle deminden anlattı ya... Eski divanlar bunlar için birer mezar eş'arından başka bir şey değil, onların bugün mal bulmuş mağribi gibi kapıştıkları 'sembolizm' garbı tanımazdan evvel şarkta vardı. Sembolizm bizim sanayi-i lafziyedeki istiarâtımız envaından biridir. Tasavvuf sembolizm değil midir? Hem de ekstrası, ne yapalım ki içinde âmâ-yı gafletle yaşadıkları şark onlara garptan daha uzaktır. Buradan Avrupa'ya giden kaba şıra, orada ince şampanya olarak avdet ettiği gibi sembolizm de Mallerme, Verlaine ve emsali Frenklerin kafalarına girip çıktıktan sonra burada makbul oluyor.”¹⁵⁶

Alıntıda geçen “yaşadıkları şark onlara garptan daha uzaktır” ifadesi, Şeyh Galip'in “*ol mahiler ki derya içredir deryayı bilmezler*” dizesini hatırlatır. Gençler kendi sahip oldukları değerlerin farkında değildir. Bu durum sembolizm ve tasavvuf karşılaştırması üzerinden ifade edilir. Tasavvuf, Allah'a ulaşma yolunda, yüzlerce yıllık bir birikimin oluşturduğu, zengin, sembolik ağa sahip bir öğretilerdir. Divan edebiyatı tasavvufun bu yönünden yoğun olarak beslenmiştir; ancak hem tasavvuftan hem de Divan edebiyatından habersiz olan yeni nesil, sembolizmi Fransız şairleriyle özdeşleştirmiş, kendi şiir geleneklerinin temelinde sembolizmin yattığını göz ardı etmişlerdir. Kendilik değerleri yitimine uğramış gençlerde Batı karşısında tam bir teslimiyet söz konusudur. Oradan gelecek herhangi bir şeye karşı, kendinde olan her

¹⁵⁶ Gürpınar, a.g.e., s. 253.

şeyi bırakabilecek, feda edebilecek bir psikoloji yaralı bilinçlerin ortaya çıkardığı bir zihniyettir.

Romanda Türkçenin durumuyla ilgili ciddi sorgulamalar yapılır: “Yirmi otuz sene zarfında Türkçedeki bu tahavvül hiçbir lisanın başına gelmemiş garabetlerdendir. Bu bir terakki mi, tereddi midir?”¹⁵⁷ Her dil zamanla, doğal süreç içerisinde çeşitli değişimlere uğrar. Bu değişimler dilin kendi imkânları çerçevesinde gerçekleştiği ölçüde doğaldır, hatta gereklidir; ancak dili dışarıdan müdahalelerle, imkânlarını zorlayarak yapılan değişiklikler dilin doğasına aykırı gelir ve bu gelişmeler dili bozar. Zaman geçtikçe dil, bu garabetten kendini kurtarır. Dilin kendi doğal yapısına kavuşana kadarki geçen zamanda yarattığı yıkım ise milletin terakkisine değil, tereddisine sebebiyet verir.

Romanda tüm bu tespitlerden sonra dil konusunda şu fikre varılır: “Ölmüş fikirlere âlem olan pejmürde kıyafetli, yıpranmış kelimeleri ayıklayalım, yeni fikirlere yeni dil lazımdır. Tarz-ı edayı değiştirelim. Aruzun bahrleri içinde bir ördek bataetiyle dolaşmasın... Eski, çürümüş bağlarından kurtaralım. Feza-yı sünuhâtını açalım, kanatlarını serbest çırpındırsın.”¹⁵⁸ Türkçenin Arapça kalıplardan, kurallardan kurtularak özgürlüğe kavuşması arzulanır.

Hüseyin Rahmi Gürpınar’ın *Hakka Sığındık* romanında, *Cehennemlik*’te yer alan Hasan Ferruh Efendi’nin zihniyetiyle uyuşan karakterler yer alır. Türkçenin içine Arapça kelimeler katarak konuşmayı İslamcı kimliğin bir göstergesi olarak gören; ancak ne Türkçeye ne de Arapçaya hâkim olan, yüzeysel bir dil algısı mevcut olan bu kişiler şöyle eleştirilir: “Bu üç zat, kendi aralarında güya sofuca böyle bir samimi dille görüşürlerdi. Fakat sözleri ne Arapçaya benzerdi, ne Farsçaya... Yalan yanlış bildikleri de kırık dökük birkaç cümle ve kelimedden ileri geçmezdi. Bir iki hoş beşten sonra o dillerdeki (repertuvar)ları tükenirdi. Hemen Türkçeye dökülürlerdi.”¹⁵⁹ Göstermelik, sığ bir birikimle toplumda “Müslüman” görünmeye çalışanlar, bu konudaki eksikliklerini kapatmak adına, en görünür şey olan dili kullanmakta, kendi ana dilleri dışında bir dilde saklanmaktadırlar.

İkinci Meşrutiyet dönemi, Türkler açısından bilinçlenmenin, uyanışın ve yeniden doğuşun dönemi olmakla birlikte, bir taraftan da Batılı yaşam tarzının özellikle İstanbul,

¹⁵⁷ Gürpınar, **a.g.e.**, s. 255.

¹⁵⁸ Gürpınar, **a.g.e.**, s. 254-255.

¹⁵⁹ Hüseyin Rahmi Gürpınar, **Hakka Sığındık**, Hilal Matbaacılık, İstanbul, 1968, s. 37.

İzmir, Selanik gibi şehirlerde daha da yaygınlaştığı bir dönem olmuştur. Bu durum İkinci Meşrutiyetle birlikte hissedilen özgürlük havasıyla da birleşince aşırılışmayı da beraberinde getirmiştir. Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun, *Kıralık Konak*'ta, Sultan II. Abdülhamit döneminden itibaren anlattığı 3 neslin son nesline örnek olarak yer verdiği Seniha, kimlik yitimine uğramış İkinci Meşrutiyet dönemi neslini temsil eder. Türklüğe ve Müslümanlığa dair her şeyden nefret eden Seniha, elbette Türkçeye karşı da menfi bir tavır alır: "... hele inkılaptan beri bu konakta artık hiç Türkçe konuşulmuyordu."¹⁶⁰ Fransızca zenginliğin, lüks yaşamın, modernliğin göstergesi olarak anadil yerine tercih edilen dil haline gelmiştir.

Ahmet Hikmet Müftüoğlu'nun *Gönül Hanım* romanında kız kardeşini ve kendini Kaplanof soyadı ile tanıtan Ali Bahadır'a, Mehmet Tolun'un "*Niçin Kaplanof? Kaplanoğlu demek daha yakışmaz mı?*"¹⁶¹ şeklindeki itirazı üzerine Gönül Hanım, Mehmet Tolun'a hak verir ve şunları söyler:

*"Subay Bey'in hakkı var. Taklide, benzeşmeye sebep ne?.. Bizim de bir büyük milletimiz, tarihimiz, varlığımız yok mu? Baştanbaşa bütün Asya'yi, bir kısım Afrika'yi, Fransa sınırına kadar Avrupa'yi istila eden bizim ırkımız olduğu hâlde bu asâleti ne çabuk gönlümüzden çıkardık?.. Biz benliğimizi tanımazsak, kimse bizi tanımağa tenezzül etmez. Başkasının artığını yiyen, elbisesini giyen saygıya lâyık değildir... İşte ben kartımı düzeltiyorum."*¹⁶²

Gönül Hanım, Mehmet Tolun'un uyarısından sonra tam bir bilinçlenme yaşar. Rusların etkisiyle, baskısıyla soyadlarını değiştirmek zorunda kalan Tatarların, Orta Asya Türklerinin bir temsilcileri olan Gönül Hanım ve Ali Bahadır, 19. Yüzyıldan sonra Osmanlı'daki Fransız, Orta Asya'daki Rus taklitçiliğinin yaygınlaşmasına tepki gösterir. Taklitçilik benlik yitimidir. Bir kişi eğer başka bir kişiyi taklit ediyorsa kendinden, sahip olduklarından ödün vermek, vazgeçmek zorundadır. Çünkü o "kendi olmayanı" olmak istemektedir. Romanda dil bilincinden hareketle Türklerin çok geniş bir coğrafyada hüküm sürmüş, köklü bir tarihe sahip büyük bir millet olduğu, başka bir milleti taklide ihtiyaç duyulmaması gerektiği vurgulanır.

¹⁶⁰ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Kıralık Konak*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 15.

¹⁶¹ Ahmet Hikmet Müftüoğlu, *Gönül Hanım*, (Hzl. Fethi Tevetoğlu), Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1971, s. 5.

¹⁶² Müftüoğlu, *a.g.e.*, s. 6.

Romanda Macarların Türklükten uzaklaşmasının sebepleri üzerinde yoğun olarak durulur. Bu sebeplerin en önemlisi olarak Macarların Hristiyan oluşu görülürken diğer sebep ise Macarların dil yitimine maruz kalmasıdır: “*Bugün Miladi ondördüncü yüzyıla ait Macarcada bir mısra’a, bir mesele, bir masala mâlik değilsiniz. Dilinizin lügatlerinin yüzde yetmişinden fazlası Latin, Cermen, İslav kelimelerinden müteşekkildir. Yüzde ancak onbeşi Altaidir, onlar da asılları anlaşılmayacak derecede tahrif ve tahrir olunmuş lafızlardır.*”¹⁶³ Macarlar anadillerini koruyamamış, millî kimlik yitimi de beraberinde gelmiştir.

Ahmet Hikmet Müftüoğlu’nun dil konusunda Yeni Lisan makalesinde, daha sonra Ziya Gökalp’ın *Türkçülüğün Esasları* kitabının “*Lisani Türkçülük*” kısmındaki dil görüşlerini benimsediği görülmektedir:

“Çünkü dikkat edilirse nazar – rübâ (göz çeken), dildûz (gönül delen, kalbe batan) gibi mantığa uygun bir mânâ ifade etmeyen cilveli, aşifte Fârisi terkipler eski edebiyatımızda ciddilikten, sağlamlıktan eser bırakmamışlardır. Şâirlerimiz, ediblerimiz de bu parlayıp sönen ateşböceklerine benzeyen birleşik sıfatlara aldanarak göğüslerini yakması gereken alevlerden, faydalanamamışlardır. Bu felâket ile o koca edebiyat, mânâsız ve faydasız bir gürültü gibi miras kalmış. Doğrusu eski edebiyatımızla iftihar edemem.”¹⁶⁴

Yeni Lisan makalesinde Divan edebiyatı taklitten ibaret, millîlikten uzak, soyut bir edebiyat olarak ifade edilir. Burada da eski edebiyattan “manasız ve faydasız bir gürültü” olarak söz edilir. Şairler ahenkli olduklarına inandıkları Arapça ve Farsça kelimelere kapılıp kendi ana dillerinden kopmuş, ortaya Türk sanatçılar tarafından yazılan, Türkçeden uzak, acayip eserler çıkmıştır.

Halit Ziya Uşaklıgil, Mehmet Rauf, Ali Kemal ve Celal Nuri İleri, İkinci Meşrutiyet döneminde Batı’ya ılımlı yaklaşan, çeşitli açılardan Batıcılık anlayışını benimseyen yazar ve aydınlardır; ancak onların Batı’ya karşı ılımlı yaklaşımları anadil bilincinden ve Türkçeye olan hassasiyetlerinden uzaklaşmalarına sebep olmamıştır. Bu hassasiyetlerine eserlerinde sıklıkla yer vermişlerdir.

Halit Ziya Uşaklıgil, son romanı olan *Nesli Ahir*’de Türkçe duyarlılığını Azra karakteri üzerinden yansıtır. Azra, Batılı eğitim sistemiyle yetişmesine rağmen kendilik

¹⁶³ Müftüoğlu, a.g.e., s. 21.

¹⁶⁴ Müftüoğlu, a.g.e., s. 88.

değerlerine sahip çıkan, anadili bilincine sahip bir genç kızdır. Romanda Azra şöyle tasvir edilir: “*Satıcılarla konuşmasında, babasıyla Fransızca konuşurken onların bozuk Frenkçesine temiz Türkçesiyle cevap verme inadında*” olan biridir.”¹⁶⁵ Batı ile sıkı ilişki içerisinde olan, el sıkışma isteği için “Bir shake hand”¹⁶⁶ ifadesinin kullanıldığı bir çevrenin anlatıldığı romanda, Azra dikkat çeker.

Ferda-yı Garam’da Mehmet Rauf, yiyip içip gezmekten, eğlenmekten, aşk yaşamaktan başka bir derdi olmayan gençlere yer verir. İkinci Meşrutiyet döneminin alafranga, züppe tiplerinin anlatıldığı romanda, karakterler Fransızca kelimeleri Türkçeye eklemlemeye çalışarak bilgisizliklerini, cehaletlerini örtmeye, kendilerini olduklarından farklı göstermeye çalışırlar: “*Şüphesiz yine bir entrik damur (aşk entrikası) olmalı...*”¹⁶⁷ Halbuki bu tarz ifadeler onları tam anlamıyla tanımlamaya, yozlaşma derecelerini anlamaya yeterlidir. Batılı görünmeye çalışırken, cahil ve kimliksiz göründüklerinin farkında değillerdir.

Ali Kemal’in 1911’de kaleme aldığı *Fetret* romanı, Ali Kemal’in İngiliz eşi Winifred Brun’dan olan oğlu Wilfred’e *Fetret* adını vererek yazdığı, oğlunun yirmili yaşlarını anlattığı ütöpik bir eserdir. M. Kayahan Özgül bu bağlamda romanı otobiyografik bir roman olarak değerlendirir. Romanda *Fetret*, Ali Kemal’in hayal ettiği, arzuladığı yeni neslin idealize edilmiş karakteridir. “*Bu mânâda onu Tevfik Fikret’in Halûk’a yahut Mehmed Âkif’in Âsım’a yüklediği misyonda görürüz.*”¹⁶⁸ Romanda Doğu-Batı sentezi fikri *Fetret* ile bütünleşir. Bu bağlamda dil ve edebiyat konuları da romanda yer verilen önemli konulardan biri haline gelir.

İkinci Meşrutiyet döneminin önemli aydınlarından biri olan Ali Kemal, *Fetret* romanında dil ve edebiyata dair ayrıntılı tespitlerde bulunur:

“*O terakkıyâtın bize göre en ciddi bir râhberi lisanımızdır, lisanımız ki ne kadar irtika ederse bizi o mertebe ihyâ eyler. Kim bilir? Asırlarca öyle mahkûm-ı tedennî kaldığımızda büyük bir sebep de lisanca noksanımız, za’fımız değil mi idi? Saf, gümrahi metin bir Türkçemiz olmazsa terakkıyyât-ı ilmiye vü fenniyyeye mazhar olabilir miyiz? O ulûmu, o fûnûnu etfâlimize, şebâbımıza ne vasıta ile telkin edebiliriz?*”¹⁶⁹

¹⁶⁵ Halid Ziya Uşaklıgil, **Nesl-i Ahîr**, Özgür Yayınları, İstanbul, 2009, s. 170.

¹⁶⁶ Uşaklıgil, **a.g.e.**, s. 192.

¹⁶⁷ Mehmet Rauf, **Ferda-yı Garam**, (Hzl. Mehmet Yaman), Kitapzamanı, İstanbul, 2011, s. 10.

¹⁶⁸ Ali Kemal, **Fetret**, (Hzl. M. Kayahan Özgül), Hece Yayınları, Ankara, 2003, s. 10.

¹⁶⁹ Ali Kemâl, **a.g.e.**, s. 73.

Ali Kemal, Osmanlı'nın gerileme sebeplerinden biri olarak mevcut yapısıyla geniş kitlelere erişimi engelleyen Osmanlı Türkçesini görür. Sade, geniş kitlelerin anlayabileceği bir dil olmazsa halk ilimden, fenden, bilgi birikiminden uzak kalır, bu da ilerlemenin önünde engel teşkil eder. Bir ülkede ilim, bilim üretenler o ülkenin aydınlarıdır. Dil, aydınlar ve halk arasında bir iletken görevi görür. Osmanlı'da bu iletken işlevsizleştirilmiştir. Aydınlar, eserlerini Osmanlı Türkçesiyle yazarken, halk bu dili çoğunlukla anlayamamakta ve aydın-halk arasında iletişimsizlik söz konusu olmaktadır. Fetret, İngilizceyi, Fransızca'yı ve Arapça'yı iyi derecede bilen bir gençtir; ancak yazılarını Türkçe yazma hassasiyetini gösteren, anadilin var oluş, var olma açısından öneminin farkındadır.

Ali Kemal dilde sadeleşmeye dair önerilerini sunar: *“Türkçe karşılıkları varken ‘bir faide, memûl olmadıkça, bir zarûret görülmedikçe’ Arapça ve Farsça kelimeler kullanmanın da ‘üslûb-ı Türki’yi kıymetten düşüreceği fikrindedir.”*¹⁷⁰ Ali Kemal'in 1911'de yazdığı romanında dilde sadeleşme tartışmalarını yakından takip ettiği ve Yeni Lisan'dan etkilendiği açıktır. Ömer Seyfettin ve arkadaşlarının savunduğu gerek kalmadıkça Arapça ve Farsça kelimelerin kullanılmaması önerisi Ali Kemal tarafından da benimsenir ve yazar Fetret aracılığıyla şöyle devam eder:

*“Terkipleri, fazla lûgatleri lisanımızdan atmalıyız, Arab ve Acem'e karşı Türk'e meyl etmeliyiz, diyoruz. Evet, bu hak bizimdir, bir lisan asırdan asra, devirden devre tekâmül etmezse muasırlaşamaz. Düşündüklerimizi ifade için kullandığımız bu illet muttasıl ıslâh edilmedikçe biz de ilerleyemeyiz. Fakat böyle olmakla beraber o koca Nef'i'yi mazimizin ebedî şâşalarından biri olmak üzre hafızalarımızdan saklamağa, hatta zaman zaman temaşa ile, tetebbu'la mahzûz, müstefid olmağa, ilmen, edeben terakkimiz için bile muhtac değil miyiz? (...) Zaten pek öyle zengin olmayan mazî-i irfanımızın bu çeşit hazinelerini hiçe satmak, hiç değilse, kıymet bilmezliktir, gafilliktir.”*¹⁷¹

Yazar dildeki değişimleri doğal ve gerekli görür. Türkçenin Arapça ve Farsça fazlalıkları atarak, saf haline dönerek yapacağı değişiklik Osmanlı'nın ilerlemesini sağlayacak önemli bir adımdır. Bu gerçekleştirilirken mazideki değerlerin bir kenara bırakılmamasını ister. Bazı Divan şairleri Osmanlı Türkçesiyle ile muazzam eserler

¹⁷⁰ Ali Kemal, **a.g.e.**, s. 83.

¹⁷¹ Ali Kemal, **a.g.e.**, s. 37.

kaleme almışlardır. Onlar adeta Osmanlı medeniyetinin ihtişamının, büyüklüğünün edebiyata yansımasıdır. Zengin bir sembolizm ağıyla yazılmış eserler Türk edebiyatının en seçkin eserlerinden olmuştur. Divan şairleri her ne kadar kendilerini belirli bir zümreye hitap etmekten kurtaramamışlarsa da ortaya koydukları eserler sadece o zümrenin değil Türk edebiyatının, kültürünün, belleğinin birer mahsulü olmuşlardır. Dilde sadeleşmenin, Millî edebiyat zihniyetinin yerleşmeye başladığı İkinci Meşrutiyet döneminde yazarlar ve aydınların büyük bir kısmı Divan şairlerini eleştirir. Millî edebiyatın manifestosu olan *Yeni Lisan* makalesinde Divan şairleri yerden yere vurulur:

“Onlar sözde Türkçe yazdıkları divanlarının yanına şöhret ve iktidarlarını teyid ve takviye etmek için bir de Farisî divan yapmasını ihmal etmezlermiş. ... Evet bir takım Türk şairleri hâkimleri hep Arapça veyahut Acem lisanı üzere yazmışlar. Padişahların hükümet adamlarının Farisî bilmeleri lâzım gibiymiş. Padişahlardan Farisi divan yapanlar gelmiş. Vehbî bu lisanın kolaylıkla tenessülü için Tuhfe’sini yazmış ve büyük bir hizmet ediyorum zannetmiş. ... Bizim medeni İslamiyet’imiz kadınlarla erkekleri şiddetle birbirinden ayırdığından hakiki ve mariz aşklara meydan kalmamış. Hakiki aşklar olmayınca şairler hayalleriyle muaşakaya başlamışlar. Şiirlerinde hakikatin o basit sadeliğine mukabil hayalin mutantan alacalı boş sun’iliği husule gelmiştir. Samimi hareket edenler hakikati yazmak isteyenler de ahlâksızlıkları Bizans hislerinden ma’mûl heykeller dikmişlerdir. Nedim’in “Hammâmnâme”si Fâzıl’ın “Hûbabnâme”si Vehbî’nin “Şevkengiz”i Rahmi’nin “Nâme-i Dil” gibi... Yüzlerini şarka doğru çevirerek yazan şairlerin hitaplarını ahlârlarını ohlarını gazellerini gözyaşlarını umumiyetle kadınlar için zannedenler bir sünnet çocuğu kadar masumdurlar. O neslin son şairi olan Muallim Nâci’nin son neşrolunan “Hederler”ini okuyunuz. Bugünkülerin ihtimal mânâsını bile bilmedikleri “hat-âver çâr-ebrû” gibi tabirler görecektir bazı soğuk telmihlerini pek iğrenç ve ahlâksızca bulacaksınız.”¹⁷²

Ömer Seyfettin, Divan şairlerini toptan Acem taklitçiliği yapmakla suçlar. Ali Kemal ise dil yönünden eleştirmekle birlikte, Divan edebiyatını milletin edebî belleğindeki bir değer, Türk şiir geleneğinde zincirin bir halkası, mazinin bir parçası

¹⁷² Ömer Seyfettin, “Yeni Lisan”, **Genç Kalemler Dergisi**, (Hzl. İsmail Parlatır, Nurullah Çetin), s. 75-76.

olarak görür. Yazar geçmişe eleştirel bakmakla birlikte geçmişi toptan yok sayma yoluna gitmez. Büyük Divan şairlerini yok saymayı “kıymet bilmezlik” olarak görür.

Romanda dil ve edebiyata dair görüşler Fetret ve Selman Bey aracılığıyla verilir. Fetret, bir arkadaşının Fransızca eserini başarıyla Türkçeye çevirir. Selman bu çalışmayı çok beğenir ve memnun olur. Selman Bey yeni neslin konuştuğu Türkçeyi batılılaşmış sayar: “*Yok, Türkçemizi bu terakkîye mazhar kılmak, Şark’tan bî-perva sökerek, çıkararak böyle bir Garb lisanı vaz’ına, vaziyetine sokmak bir harikadır. Bu harikayı gösteren bir kavmin âtîsinden me’yus olmak, hiç değilse, insafsızlıktır, hiffettir, sabırsızlıktır.*”¹⁷³ Romanda Batı edebiyatının, Türk edebiyatından üstün olduğu savunulur. Bu da Batı dillerinin Osmanlı Türkçesinde olduğu gibi yapay, karmaşık, geniş kitleler tarafından anlaşılmasız olmayışıyla açıklanır. Türkler önce mevcut dillerini ıslah etmeli, daha sonra bilinçli ve kararlı bir şekilde Batı’ya yönelmelidir. Bu şartlar gerçekleştirildikten sonra ülkenin ilerlemesi ve başarısı muhakkaktır.

Romanda şiir ve şairin toplumdaki önemi üzerinde durulur: “*Şiir, şâir odur ki tahassüsâtıyla, teheyücatıyla, âsârıyla bir halkın baştan başa, avamdan havassına, gencinden ihtiyarına kalbini, fikrini, hayalini halecana düşürür, fakat mutlak bir nokta-i nazardan tekemmülüne, teheyüçüne, tealisine, tasaffisine hizmet eder; hatta yalnız bir kavim ile, bir devir ile, bir muhit ile kalmaz; akvama, edvara, muhitlere ve gittikçe hulûl eyler, pâydâr olur.*”¹⁷⁴ Şiir ve şair milletin düşünce dünyasını, duygularını yansıtır, yönlendirir. Yazarın dil, edebiyat ve sanatçılar üzerinde bu derece durmasının sebebi budur.

Celal Nuri İleri’nin Beyoğlu çevresini anlattığı *Merhume* romanında imparatorluğun aslî unsuru olan, ülkede çoğunluğu oluşturan Türkler, kendi dillerini savunmaktan utanır duruma düşmüşlerdir. “*Bu beyler ve efendilerden her biri cârî modaya uymak için, ekseriyeti Rum, ekalliyeti Ermeni, biri de İtalyan olmak üzere birer canlı sarf u nahiv risalesi tedârik ve peydâ etmişlerdi. Aralarında ufak bir fısıltı oldu. Biri – Hemşehriler, bir Rum’dan, Ermeni’dan, Frenk’ten canlı sarf u nahiv cümlesi edineceğimize, şu efendi gibi dürüst Türkçe söylemek için zî-hayat bir Türk kâmusu veya ansiklopedisi alsak olmaz mı? dedi; fakat pek mahcûbdu.*”¹⁷⁵ Rumca, Ermenice,

¹⁷³ Ali Kemal, **a.g.e.**, s. 63.

¹⁷⁴ Ali Kemal, **a.g.e.**, s. 164.

¹⁷⁵ Mustafa Kurt, **Celal Nuri İleri’nin Romanları [Perviz-Ölmeyen-Merhûme-Âhir Zaman]**, Kurgan Edebiyat Yayınları, Ankara, 2012, s. 151.

İtalyanca sözlük alıp bu dilleri öğrenmek isteyenlere karşı Türkçeyi savunan bir Türk mahcubiyet içindedir. Bu mahcubiyeti iki türlü yorumlamak mümkündür. Birincisi, milletin içine düştüğü durumdan, millî değerlerin hiçe sayılmasından dolayı roman kişinin kendini suçlaması, mahcup hissetmesi; ikincisi ise hâkim anlayışın dışına çıktığı, azınlığa düştüğü için kaynaklanan ve çekinmeyle birlikte gelen mahcubiyet. Bu mahcubiyetin iki türlüsü de benliği kaygıya düşürecek, sarsacak türden durumlardır. Anadilini savunan birinin içine düştüğü durumla yazar, korkunç bir tabloyu gözler önüne serer. Türkler kendi vatanlarında yabancı, öteki konumuna gelmişlerdir. Asıl mahcup olması gerekenler ana dillerine kayıtsız kalarak, azınlık dillerine meyledenler olması gerekirken iş öylesine çığırından çıkmıştır ki bir Türk için bu diyalogun geçtiği ortam Türk için adeta labirentleşen mekâna¹⁷⁶ dönüşür.

İkinci Meşrutiyet dönemi romanlarında Beyoğlu, alafranga tiplerin, Türklükten nefret eden ya da onları küçük gören azınlıkların, gayrimüslimlerin ya da kendini bu gruba dâhil hisseden ama aslen Türk olanların en yoğun yaşadığı yer olmuştur. *“Beyoğlu’nun yeni sekenesi Rumca öğrenmeye koyuldular. Bir nezâket ve zerâfet buhrânı oluyordu. Bir hayli zevât tebdil-i kisve ve câme ile destâr u imâmeyi bıraktılar. Sakallar kısaltıldı. Bıyıklar kırpıldı. Amerikan kunduruları ta’ammüm etti. Paris yolu açıldı. Muallimeler para kazandı. Eksilen paraların da’vet ü istimdâdı üzerine yeni yeni teşebbüsât-ı şahsiyye ve gayr-ı şahsiyye başladı. Hâsılı, geceler gündüz oldu.”*¹⁷⁷ Beyoğlu sakinleri, Rumca öğrenmekte, Amerikan kunduraları giymekte, sakallarını kesmektedir; ancak Türklük adına hiçbir şey yapmıyorlar. Yazar alıntının son kısmında “geceler gündüz oldu” der. Halbuki gündüzler gece olmakta, mevcut karanlık tüm devri sarmaktadır. Batı karşısında menfi bir tavır takınmayan Celal Nuri, Batı’yı değil, Batı’yı yanlış anlayanları, umutsuz, çaresiz ve karanlık bir tablo içerisinde gösterir. Batılılaşmak demek kendi değerlerini hiçe sayıp, Batı’yı taklit etmek demek değildir.

Osmanlı’da dil sorunu Anadolu’da taşrada yaşayan halkın sorunu değil, aydınların, devletin çeşitli kademelerinde çalışanların sorunudur. Arapça, Farsça, Fransızca kelimeleri sıkça kullandıklarında bilgili, elit olduklarını zanneden zihniyet söz

¹⁷⁶ Ramazan Korkmaz “Romanda Mekânın Poetiği” başlıklı yazısında labirentleşen mekânı şöyle açıklar: *“Labirent izlekli anlatılarda mekân, yalıtık ve tek boyutludur; karakter, zaman, mekân ve onu çevreleyen bütün elemanlarla hatta kendisiyle bile kavgalıdır. Böyle durumlarda mekân, insanı ezmek için üzerine yürüyen karşı güçlerin simgesel bir göstergesidir.”* Ramazan Korkmaz, “Romanda Mekânın Poetiği”, **Yazınsal Okumalar**, Kesit Yayınları, İstanbul, 2015, s. 83.

¹⁷⁷ Kurt, a.g.e., s. 153.

konusu sorunun kaynağını oluşturur. Celal Nuri İleri'nin *Ahir Zaman* romanında dil yitimi bir Osmanlı paşası aracılığıyla dile getirilir: *“Paşa'nın Türkçesi çetrefildi. Yedi kelimeden ikisi Fransızca kaçıyordu. Beş dakika mübâhaseden sonra zımnî bir muvâfakatla musâhebe Fransızca'ya çevrildi.”*¹⁷⁸ Romanda dil yitimi öylesine üst boyutlara ulaşmıştır ki *“Hacı babalar Fransızca ilan-ı sevdâ ediyorlar. Şark ile Garb birbirine geçiyor, karışıyor.”*¹⁷⁹

Ahir Zaman'da Celal Nuri'nin Meşrutiyet dönemindeki Türkçülük faaliyetlerinden etkilendiği söylenebilir. Türk dünyasındaki dil sorunundan hareketle Turancı görüş vurgulanır:

*“Asya lisanlarının, hususiyle turan dillerinin sarfı, nahvi, beyânı, bedii, edebiyâtı fenniyâtı noksan... Biz ki onların ağabeyleriyiz. Olanca himmetimizi bezl ile bu dilleri ilerletmeliyiz. Şöyle üç beş senede Özbekçe, Başkurtça, Çağatayca, Kalmukça, ila ahire Fransızca gibi katmerli İngilizce gibi açık, Almanca gibi ismi terkiplere müsaid birer dil olmalı. Bütün malzemeyi sipariş ettik. Bir vakıf da tesis eyledik. Artık kararımız karardır: Bir Kalmuk, bir Özbek bundan sonra Rusça öğrenmeyecek. Kendi öz dilinde her kitabı bulacak. ... Bu kadar himmetle Sibirya cümûdiyyeleri (Oxford)a, (Kembriç)e dönmez mi? O zaman göreceksiniz: O uzun kollu, bukaletun hırkalı, kaba çizmeli, pis turnaklı, kirli ve üzerinde bitlerin resmi geçit yaptıkları Buhara, Hive, Semerkand, Yarkend, Taşkend, Kulca, Merv, Hokand hacıları bıyıkları matruş, gözlerinde “monokl”, turnakları sivri, yakaları “rabota”, paçaları “retrose” şampanya içer, mezesi sahibi, mefkûreci birer muâsır olacaklar... İşte Beykoz akademisi bunu yapacak.”*¹⁸⁰

Romanda geniş bir coğrafyayı kapsayan, imparatorlukta Türklerin hamiliğinde gerçekleşecek bir dil girişimiyle Türk dünyasındaki geri kalmışlığın çözüleceği üzerinde durulur. Dildeki sorunların giderilmesi, modernleşme, ilerleme, gelişmeye zemin hazırlayacaktır. Türk dillerinin, dünyaya hükmeden diller olan İngilizce, Fransızca ya da Almanca'dan bir eksikliği yoktur. Eksiklik dilin öneminin farkına varamamak ve bu konu üzerine çalışmamaktır. Türk dünyasındaki dil sorununun çözülmesi, Türklere yeni

¹⁷⁸ Kurt, a.g.e., s. 247.

¹⁷⁹ Kurt, a.g.e., s. 262.

¹⁸⁰ Kurt, a.g.e., s. 285-286.

bir dünyanın kapılarını açacaktır. Dilimiz düşüncelerimizin, anlayışlarımızın, algılarımızın sınırlarını belirler. Sorunlu bir dil, sorunlu bir dünya görüşü ve zihniyet demektir. Romanda Türkler bu konuda uyanışa çağrılır.

Sözde Kızlar'da Nevin ve Siyret'in dil kullanımları gençlerdeki dil yozlaşmasına örnek teşkil eder: Nevin: “*Bonjour*”¹⁸¹, “*Reste-lâ tranquille*”¹⁸², “*Pek ‘vatreyan’ ... Söyle Türkçesini... pek... pek cazip*”¹⁸³ Siyret: “*Monşer sana bir şey söyliyeyim mi, artık çay davetlerinden, aniverselerden, parti döplezirlerinden bıktım.*”¹⁸⁴ *Sözde Kızlar*'da yabancı, özellikle bazı Fransızca kelimeler dile o kadar yoğun olarak girmiş ve o kadar yaygınlaşmıştır ki milliyetçi, vatansever yönüyle öne çıkan Nadir bile Mebrure ile konuşurken “*bonjour*”¹⁸⁵ demekten kendini alamaz. Bonjour, merci gibi kelimeler günlük dile yerleşmiş adeta Türkçenin bir parçası haline gelmiştir.

Aynı şekilde *Aydemir* romanında Demir, Hazin'den ayrılırken “*Adiyö Hazin Adiyö*” demekten kendini alamaz. Özellikle selamlaşma ve vedalaşma sözcükleri Fransızcanın etkisindedir ve bu durum çok doğal ve yaygın olarak görülür.

Sonuç olarak, İkinci Meşrutiyet dönemi romanlarında dil ve bununla birlikte edebiyat konusu yoğun olarak işlenir. Dil konusunun eserlerde çok geçmesi, dönemin “kimlikler yüzyılı” olması ve dilin kimliği belirleyen temel etmen olmasıyla ilgilidir. Buna ek olarak İkinci Meşrutiyet'e kadar dilde sadeleşme konusunun sıkça gündeme gelmesi, süreli yayınlarda bu konuda yazarlar arasında tartışmaların yaşanması ve bu birikim sonucu Yeni Lisan hareketinin başlamasıyla, dilde sadeleşme konusunda büyük oranda uzlaşma sağlanması, İkinci Meşrutiyet dönemi yazarlarının dile yönelik hassasiyetlerinin sebeplerindendir. Dil, her aydının kendi ideolojisi bağlamında oluşturmak istediği “yeni” insan ve kimlik modelinin ilk ve en önemli merhalesini oluşturur. İkinci Meşrutiyet döneminde Türk kimliğine yönelişin hız kazanması yaygınlaşması ile dilde sadeleşme konusu birbirlerini doğru orantılı olarak etkileyen gelişmelerdir.

Yazarlar hangi ideolojiye sahip olurlarsa olsunlar anadil Türkçenin yabancı dillerden arındırılmış olarak her kesim tarafından anlaşılabilir şekilde kullanılmasını arzularlar. Romanlarda, yozlaşmış, kimlik kaybına uğramış, Türklük bilincinden uzak

¹⁸¹ Safa, **a.g.e.**, s. 12.

¹⁸² Safa, **a.g.e.**, s. 15.

¹⁸³ Safa, **a.g.e.**, s. 18.

¹⁸⁴ Safa, **a.g.e.**, s. 37.

¹⁸⁵ Peyami Safa, **Sözde Kızlar**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2000, s. 72.

kişileri belirgin kılmak ve onların bu yönünü eleştirmek için o karakterlerin dil konusundaki görüşleri ve dil kullanımlarına dikkat çekilir. Doğululuğunu vurgulamak isteyen karakterler, Arapça ve Farsçaya; Batılı görünmek isteyenler ise Fransızcaya meyletmişlerdir. Bunlar kendi millî kimliklerini tanımadıkları, bilmedikleri, yok saydıkları gibi sahip olmak istedikleri ve kendilerini ait hissettikleri medeniyet dairesini de yalnızca şeklen tanırlar ve bu bağlamda en görünür kimlik göstergesi olarak dili kullanırlar. Anadili bir kenara bırakıp, dili bozarak yaptıkları konuşmalar onlara psikolojik bir rahatlama, kendilerini gerçekleştirme hissini verirken, içine düştükleri bu yanlış onların kimliksizliğinin göstergesi olması açısından önemlidir.

Romanlarda yozlaşmış karakterlerin aksine bilinçli, dilin ulusal karakterin, ulusal karakterin de dilin yansıtıcısı olduğunun farkında olan, Türkçeye önem veren karakterler de vardır. Yazarlar bu kişilerle karşıt değer konumundaki karakterleri karşılaştırarak olması gereken, idealize edilmiş insan tipini öne çıkarırlar.

2.2. Kökendeki Kimlik: Tarih-Mazi

Tarih, kimlik inşası sürecinin en önemli duraklarından biridir. Bir milletin oluşumunda çeşitli ortaklıkların olması gerekir. Ortak geçmiş, bu ortak yönlerin en anlamlı ve en çok bir arada tutanıdır. Tarihsel geleneğe sahip bir topluluk olduğunun bilincine varmak milletleşme sürecindeki en önemli adımdır. Güçlü bir mazi millet olduğunu kendi üyelerine ve diğer milletlere ispatlama yolunda en güçlü referanstır. Köklü ve görkemli bir maziye sahip olan milletler aynı zamanda dünya medeniyetine, tarihine yön veren milletlerdir. Böylesi milletlere mensup bilinçli insanlarda bir özgüven hissi hâkim olur. Bu da karşılaşılan zorluklar karşısında psikolojik bir rahatlama sağlar. Ballibar ve Wallerstein tarihi, geçmişlik olarak niteler ve “geçmişlik”in çok yönlülüğüne ve “geçmişlik”in yalnızca geçmişle ilgili değil “modern” bir görünümünün de olduğunu belirtir:

“Geçmişlik insanları bugün, aksi takdirde davranmayabilecekleri şekilde davranmaya ikna eden bir kiptir. Geçmişlik kişilerin birbirlerine karşı kullandıkları bir araçtır. Geçmişlik bireylerin toplumsallaşmaları, grup dayanışmasının korunması, toplumsal meşruiyetin oluşturulması ya da ona meydan okunması için merkezi bir öğedir. Bu nedenle geçmişlik en başta

törel bir görüngü, bu nedenle siyasal bir görüngü ve her zaman için çağdaş bir görüngüdür.”¹⁸⁶

Geçmişin törel, siyasal ve çağdaş görünümü onun geçmişi, geleceği ve manevi değerleri bir araya getiren, bütünleştirici bir kavram olduğunun göstergesidir.

Tarih bir millet için sığınaktır. Yüzlerce, binlerce yıllık geçmişte elde edilen tecrübeler, deneyimler ve oluşturulan ortak bellek, milletin devamlılığını, karşılaşılan çeşitli afetlere, istilalara ve savaşlara karşı ayakta durmayı sağlayan bir dayanaktır.

“Kolektif kimliğin bütünlüğü zaman içerisinde, kolektif bellek ve ortak gelenekler, ortak ve yaşanmış bir tarih duygusu vasıtasıyla sürdürülmelidir. Bunun aynı zamanda uzam içerisinde de, karmaşık bir biçimde toprak ve sınır belirlenmesi, “onlar” karşısında “bizi” tanımlayan içerme ve dışlama koşulları vasıtasıyla sürdürülmesi gerekir. Belirli anlarda, kültürel kimliğin yerleşik ve normatif tabanı bunalıma düşer. Bütünlük ve süreklilik, parçalanma ve kesintiye uğrama tehdidi altında girer. Kimlik duygusuna anlam kazandıran duygusal yatırımlar kesintiye uğrar.”¹⁸⁷

Söz konusu kesintileri ve parçalanmayı durduran ve bütünleştiren en önemli unsurlardan biri tarihtir. Tarih bilinci olmayan milletler, milletin varlığını tehdit eden en ufak tehlikede savrulmaya, yalpalamaya, bocalamaya mahkûmdur.

Kimlik, millet ve tarih çok yönlü bir ilişkiler ağına sahiptir.¹⁸⁸ Tarih, bireyi ve milleti ötekilerden ayırıcı unsurdur. Her milletin kendine özgü, onu diğer milletlerden ayıran, bireyi “kendisi” yapan, aynı zamanda ait olduğu grupla bütünleşmesini, ötekilerden bağımsız bir kolektif bellek oluşturmasını sağlayan bir mazisi vardır. “... bir kültürün ulusa doğru genişletilmesi ya da olmayan bir kültürün yaratılması ve bu

¹⁸⁶ Balibar ve Wallerstein, **a.g.e.**, s. 97-98.

¹⁸⁷ David Morley ve Kevin Robins, **Kimlik Mekânları**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2011, 107.

¹⁸⁸ Sadri Maksudi Arsal, Tarih, millet ve milliyetçilik ilişkisini şöyle açıklar: “Milliyet duygusu, yani milliyetçilik bir millete mensup ferdlerin, millî tarihlerine, milletlerinin mazideki başarı veya felâketlerine kutsî nazarı ile bakma şeklinde kendini gösterir.” Sadri Maksudi Arsal, **Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları**, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1972, s. 79.

“Renan’a göre, milliyet bir ruhi prensipten ibarettir. Bu ruhi halet birbirine bağlı iki unsur teşkil eder: biri maziye (tarihe), diğeri istikbale müteveccihdir. Şöyle ki, birincisi maziden kalma irsî hatıralar, ikincisi bir millete mensup fertlerin beraber yaşamağa devam etmek, seleflerden tevarüs edilen millî hatıraları (millî servetleri) yaşatmak arzu ve iradesidir. Milletler yoktan varolmazlar. Millet uzun ve çetin mücadelelerin, müşterek fedakârlıkların, karşılıklı sadakatların neticesidir.

Milliyetin istinatgahı milletin kahramanlıklarla dolu tarihidir... Milliyetin en meşru tecellisi atalara hürmettir, çünkü milleti yaratan atalardır. Milliyet bir taraftan bir millete mensup fertlerin tarihte beraber, milletin iftiharını mucip büyük işler yapmış olmalarından doğan hatıralara ve yaratılmış millî manevi servetlere bağlılıktan, diğ taraftan bugün ve gelecekte de tekrar beraber büyük işler yapmak arzu ve iradesinden ibarettir.” Arsal, **a.g.e.**, s. 100.

yapılırken de “olmaması gerektiği” farz eden “öteki” kültürlerin yok edilmesini düzenleyen sistematik bir programın yürürlüğe konulması yoluyla “ulusal kimlik” denilebilecek total bir mitoslar yumağına varışın izlenebildiği süreçte milliyetçiliğin kullandığı en önemli araç tarih olmaktadır.”¹⁸⁹

“Tarih, akışını sürdürürken bir bellek oluşturucu olma özelliğini de barındırır.”¹⁹⁰ Bu bellek vasıtasıyla birey hem ötekinin hem de milletine has bir kimliğe sahip olduğunun farkına varır.¹⁹¹

“Kolektif bellek, inşa edilmeye çalışılan kimliğe bir tarihsel töz verme, bir derinlik kazandırma işlevi görmekte ve topluluk üyelerinde aynı bir kaderi paylaşma duygusu uyandırmaktadır. ... Kolektif bellek, bireysel belleklerin sadık bir ‘yansıması’ değildir. Bireyselden kolektife geçiş, geçmişin bazı yanlarını, diğer yanları aleyhine göre çıkaran bir ayıklama işlemi gerektirir. Bu işlem, aidiyet grupları adına konuşan insanlar tarafından gerçekleştirilir. Bu kişilere ‘bellek müteşebbisleri’ de denilebilir.”¹⁹²

Nuri Bilgin’in söz ettiği “bellek müteşebbisleri” geniş halk kitlelerini yönlendirebilecek, halkın güvendiği kişiler olmalıdır. Osmanlı’da bu kesim her ne kadar geniş kitlelere ulaşma konusunda istenen düzeye ulaşamamışlarsa da aydınlar, yazarlar ve şairler olmuştur.¹⁹³

“Geçmişin imgeleri bir araya gelince, o sırada var olan toplumsal düzeni meşru gösterirler. Herhangi bir toplumsal düzene katılmış bulunanların, ortak anıları olduğunu varsaymaları gerektiği örtük bir kuraldır.”¹⁹⁴ Tarihin eskiliği, kökeninin sağlamlığı yönetimler için yaptıkları icraatların meşruiyetini sağlama yolunda bir araç olarak görülmüştür. Tarih, ortak davranış kalıplarının da meşru bir zemine oturtulmasını

¹⁸⁹ Aydın, **a.g.e.**, s. 46.

¹⁹⁰ Fatih Kanter, **Millî Edebiyat Dönemi Türk Şiirinde Benlik Algısı ve Kimlik Kurgusu**, Kitabevi, İstanbul, 2014, s. 108.

¹⁹¹ Assmann, Kültürel Bellek kitabında kolektif belleğin millet için öneminden şöyle bahseder: “Milletin çağdaş ideallerine kolektif bellek içinde referanslar aranır. Millet eski fikirleri yenileriyle değiştirmez. Toplumsal bellek tarihe ve geleceğe gönderme yaparak çift yönlü işler. Böylece her bir milletin kendisi olarak ilerleyebileceği, modernleşebileceği ve değişebileceği varsayılır. Millî bellek geçmişi kurgularken eşzamanlı olarak iş görür.” Assmann, **a.g.e.**, 46.

¹⁹² Nuri Bilgin, **Tarih ve Kolektif Bellek**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 30.

¹⁹³ Aydınların halka ulaşma konusunda istenen düzeye ulaşamamalarının çeşitli sebepleri vardır. Halkın okuma yazma oranının düşük olması, yayımlanan eserlerin İstanbul, İzmir, Selanik gibi büyük şehirlerin dışına, taşraya ulaşmasında yaşanan zorluklar ve dolayısıyla halkın yaşanan gelişmeler karşısında yeterli alt yapıya sahip olmaması bu sebeplerden bazılarıdır.

¹⁹⁴ Connerton, **a.g.e.** s. 11.

sağlar. “Tarihin kolektif kimlikler için işlevi, ortak geçmiş anlatıları inşa ederek biz kategorisinden beklenen ortak davranış kalıplarının meşrulaşacağı zemini ortaya çıkarmaktır.”¹⁹⁵ Bundan dolayı romantik tarih yazımı özellikle uluslaşma sürecinin yoğun olarak yaşanmaya başladığı 19. yüzyıl ile birlikte yoğunluk kazanmıştır.

*“Romantik dönem, ulus birliğini güçlendirecek ve anlamlı kılacak tarihsel çalışmaların önemsendiği bir süreçtir. Bu dönemde ulusun ne kadar eski bir geçmişe sahip olduğu, tarihinin nasıl başarı ve zaferlerle dolu olduğu gibi kalıp sözler ve inançların yanında pek çok kahraman yetiştirmiş şanlı bir geçmiş algısı yaratılmaya çalışılmıştır. ... Bu çerçevede ulusun çekirdek kadrosunu oluşturan topluluğun ya da toplulukların sözlü kültür ürünleri olarak mit, destan ve efsanelere de ayrıca yer verilmiştir. Böylelikle ulusun nasıl şanlı bir geçmişe sahip olduğunun vurgulanmasının yanında geçmişte de büyük zorluklara nasıl göğüs gerdikleri, nasıl destansı başarılar kazandıkları ele alınmıştır.”*¹⁹⁶

Türk aydın ve araştırmacıları 19. yüzyılın son çeyreğinden itibaren romantik tarih yazımı esasına uyan eserler ortaya koymuştur; ancak dönemin şartları gereği Türkçülüğün çok fazla gündeme getirilemeyeişinden dolayı olması gereken seviyeye ancak İkinci Meşrutiyet döneminde ulaşılmıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin iktidara gelmesi ve özellikle 1913’ten itibaren alenen Türkçülük politikasına ağırlık vermesi, Türk Ocağı’nın çalışmaları, Türkçülük esaslı bir kimlik inşası modelinin benimsenmesi, romantik tarih yazıcılığının bu dönemde çokça uygulanmasının önünü açmıştır.

1789 Fransız İhtilali’nden sonra milliyetçilik hareketleri öncelikle Avrupa’da, daha sonra dünya çapından yayılmaya başlamıştır. Milliyetçilik ideolojisi millî kimlik arayışını beraberinde getirmiş, bu da toplulukların tarihine yönelimi hızlandırmıştır. Millî kimlik arayışı doğrultusunda atılan ilk adımlardan biri tarih araştırmalarıdır. Ülken, “*Milliyetçilik tarih şuurudur.*”¹⁹⁷ der. Bu dönemde toplumlar öncelikle var oluşlarının sürekliliğini, devamlılığını sağlamak, nereden, nasıl geldiklerinin, hangi aşamalardan geçerek bugüne geldiklerinin bilincine varmak ve bu bilinçle

¹⁹⁵ Akif Pamuk, **Kimlik ve Tarih**, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul, 2014, s. 219.

Pamuk çalışmasında tarihin kimlik için temellendirme, inkâr etme, ikna etme, demagoji üretme ve refleksif düşünme aracı olduğunu ancak meşrulaştırma işlevinin bunların hepsini kapsadığını ifade eder.

¹⁹⁶ Ahmet Şimşek ve Ali Satan, **Millî Tarihin İnşası**, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2011, s. 18-19.

¹⁹⁷ Hilmi Ziya Ülken, **Millet ve Tarih Şuuru**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016, s. 138.

vatandaşlarına millet bilincini aşlamak, geleceklerini bu doğrultuda şekillendirmek amacıyla atalarının, köklerinin tarihini araştırmaya koyulmuşlardır. 19. yüzyılın son çeyreğinde Osmanlı aydınları, öze dönüş kapsamında kendi kimliklerine yönelmeye başlayınca yaptıkları ilk işlerden biri de Türk tarihi üzerine araştırmalar yapmak olmuştur. Batı’da Türk dili, tarihi ve kültürüyle ilgili yapılan çalışmaların 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında yayımlanmış olması Osmanlı aydınları arasında tarihe olan yönelimin bir başka boyutudur. Ziya Gökalp’in “*Türkçülüğün memleketimizde zuhurundan evvel Avrupa’da Türklüğe dair iki hareket vücûda geldi. Bunlardan birincisi Fransızcada “Turquerie” denilen “Türkperestlik”tir. (...) Avrupa’da zuhur eden (ortaya çıkan) ikinci harekete de Türkiyât (Türkoloji) nâmi verilir.*”¹⁹⁸ ifadeleriyle tespit ettiği bu ilgi, Türk millî kimliğinin inşasında yapıcı bir etkiye sahiptir. Çoğu zaman “öteki” olarak algılanan Avrupalı, Türk tarihini yazacak kadar Türklerle ilgilenirken; Osmanlı aydınının bu konuya daha fazla duyarlı kalması beklenemezdi. Avrupalıların tarih çalışmaları bu yönüyle Osmanlı aydını üzerinde uyarıcı/uyandırıcı bir etki yaratmıştır. Mizancı Murad, *Tarih-i Umumi*’yi (1880-1882); Ahmet Mithat Efendi *Mufasssal Tarih-i Kurun-u Cedide*’yi (1887); Bursalı Mehmed Tarih, *Türklerin Ulûm ve Fünûna Hizmetleri*’ni (1898), Necip Asım, Leon Cahun’un *Asya Tarihine Giriş* eserinden hareketle Türk Tarihi’ni (1899) kaleme almıştır.

Tarih ve edebiyat ilişkisi 19. yüzyılda başlar. Dönemin hâkim akımı romantizmin özneyi, bireyi, onu var eden değerleri merkeze alan yaklaşımı, tarihi öncelemesi, millî kimlik arayışlarının hız kazanması ve aydın ve yazarların bunu geniş kitlelere ulaştırma gayeleri tarihi edebiyatla buluşturmuştur. Hülya Argunşah, tarih ve edebiyat ilişkisini şöyle açıklar:

“Halbuki tarihin varlık sebebiyle bağlantılı olarak düşünüldüğünde, üstlendiği fonksiyonları yerine getirebilmesi yani etrafında bir millî şuur oluşturabilmesi için geniş kitlelere mal olması gerekmektedir. İşte burada devreye edebiyat girer. Edebiyat asırlarca devam eden sözlü ve yazılı anlatım yollarıyla tarihin malzeme ve misyonunu yüklenmiş ve aktarmıştır. Bu durumyla tarih bir bilim olmanın dışına çıkmış, güzel sanatlar ve onun kollarından biri olan edebiyata malzeme ve ilham kaynağı olmuştur.”¹⁹⁹

¹⁹⁸ Ziya Gökalp, *Türkçülüğün Esasları*, Elips Kitap, Ankara, 2006, s. 9-10.

¹⁹⁹ Hülya Argunşah, *Tarih ve Roman*, Kesit Yayınları, İstanbul, 2016, s. 10.

Edebiyat vasıtasıyla tarih, halk nazarında daha çok bilinir, okunur, nesilden nesile aktarılır bir görünüme kavuşmuştur.

İkinci Meşrutiyet dönemi savaşların, imparatorlukta derin kopmaların ve toplum açısından trajik olayların yaşandığı bir dönemdir. “*İkinci Meşrutiyet nesli tarihi yeniden canlandırır.*”²⁰⁰ Bu dönemde yazar ve şairler imparatorluğun, İslam tarihinin ya da Eski Türk Tarihinin görkemli dönemlerinden bahseden eserler vererek halka ve orduya moral vermek, köklü, zengin, büyük bir maziye sahip milletin bir devamı olduklarını hissettirerek, yine o ihtişamlı dönemlere dönebilecek kudrete sahip oldukları umudunu aşlamak istemişlerdir. Tarihteki başarıların canlandırılması, anlamlandırılması, anlaşılması hedeflenmiştir. Tarih bu bağlamda bir motivasyon kaynağı ve milleti bir arada tutan harç görevi görür. “*Şimdiki zamanın felaketleri büyük ve anlaşılmaz olduğça, karanlığa ışık saçan tarihin hatırlanması o kadar kurtarıcı olur.*”²⁰¹ Assmann’ın da ifade ettiği gibi tarih milleti karanlık dönemlerden kurtaran bir kurtarıcıdır. Genellikle büyük savaşlar, istilalar, krizler neticesinde kurulan devletler ve milletler için tarih, aşağılanan kimlik imajını onarma, bireylerin kendilerine güven duygusunu tekrar yükseltme işlevini üstlenir.

İkinci Meşrutiyet dönemi aynı zamanda bir yeniden inşa sürecinin yaşandığı bir dönemdir. Modernleşme ve öze dönüş arayışları temelinde gelişen bu kimlik inşası sürecinde tarih, bazı aydınlar ve sanatçılar için rol-model olur. Türklerin kurduğu devletler, yetiştirdiği devlet adamları, bilim adamları ve sanatçılar, bunların zor şartlara, dönemin imkânsızlıklarına rağmen elde ettikleri başarılar verilerek, bu başarıların aynı inanç ve kararlılıkla İkinci Meşrutiyet döneminde de elde edilebileceği üzerinde durulur. “*Millî romantik*” duyuş tarzı, II. Meşrutiyet döneminde yazılan tarihî ve tarih temalarını içeren romanlara hâkimdir. Aktaş’a göre “*millî romantik duyuş tarzına sahip insan kendi ‘ben’ine yönelerek temelde millî ve mahallî olan bu değerleri ait oldukları iklimde tespit edip değerlendirdikten sonra insanlığın hizmetine sunar.*”²⁰² Milletin köklü ve güçlü geçmişine, değerlerine, yadigârlarına yönelen yazarlar kendi benliklerini inşa ettiği gibi millî kimliğin inşasına da hizmet eder.

²⁰⁰ Ömer Türkeş, “*Millî Edebiyattan Milliyetçi Romanlara*”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt: 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 812.

²⁰¹ Assmann, **a.g.e.**, s. 290.

²⁰² Şerif Aktaş, **Yenileşme Dönemi Türk Şiiri ve Antolojisi 1**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1996, s. 171.

İkinci Meşrutiyet dönemi romanlarında tarih aracılığıyla kimlik inşası iki şekilde ele alınır: Tarihî romanlar ve An'dan maziye bakan romanlar.

2.2.1. Tarihî Romanlar

Tarihsel olay ve kişileri merkeze alan romanlar olan tarihi romanlar millî kimlik inşası sürecinde halkı bu bağlamda etkileyen işlevsel eserlerdir. Pospelov, tarih ve mazi konulu eserlerdeki bakış açısını “kahramanlıkçı heyecansal bağlanım kapsamında değerlendirir ve bu bakış açısını şöyle anlatır:

“Kahramanlık'çı heyecansal bağlanım (heroik patos), bir kişinin veya bir topluluğun gerçekleştirdiği ve bir halk, bir ulus ya da tüm insanlık için büyük önem taşıyan bir eylem yüceliğinin olumlanmasında söz konusudur. Yani, edebiyattaki kahramanlıkçı heyecansal bağlanımın nesnesi, gerçekliğin kendisindeki kahramanlıktır, ulusun ve insanlığın ilerlemesinin çıkarına ilişkin bir görevi yerine getiren aktif bir insan eylemidir. Kahramanlığın içeriği, ulusal tarihin somut koşullarıyla bağıntılıdır. Doğa güçlerine egemen olmak, yabancı saldırganları geri püskürtmek, toplumsal ve siyasal yaşamda veya kültürel alanda bir ilerleme uğruna savaş vermek ya da toplumdaki gerici güçlere karşı mücadele etmek, bütün bunlar, kişilerin kendilerini topluluğun amaç ve çıkarlarına adanmalarını, bunu en önde gelen kendi sorun ve ödevleri olarak benimsemelerini gerektirir. O zaman genel çıkarlar kişinin bir iç gereksinmesi haline gelir, onun istencini ve gücünü harekete geçirir ve onu büyük eylemlere götürür.”²⁰³

Tarihî romanlarda başkişi, çoğunlukla toplumun hafızasında çeşitli kahramanlıklarla yer etmiş, halkın çıkarları için mücadele eden, gözü pek, cesur, dürüst, olumlu, idealist tiplerdir. Romanlarda konu olarak milletin gurur duyacağı, ona öz güven aşılayan, tarihin görkemli sayfalarından konular seçilir. “Kimlik, bir gruba aidiyetin, o grubun üyelerine saygınlık sağlaması ölçüsünde pekişir. Bu nedenle kolektif bellekte, grubun geçmişindeki başarılar öne çıkarılır, etik-dışı, olumsuz eylemler, hatalar ise örtülür. Böylece öz-saygı korunmaya ve yükseltilmeye çalışılır.”²⁰⁴ Kolektif

²⁰³ Pospelov, **a.g.e.**, s. 135-136.

²⁰⁴ Bilgin, **Tarih ve Kolektif Bellek**, s. 35.

belleğin bir parçası olan mazi, romanlara konu olduğunda başarıları yücelten, başarısızlıkları milletin derin bilinçaltına atan bir yaklaşım sergilenir.

İkinci Meşrutiyet döneminin birçok savaşa tanıklık eden bir dönem olması, Türk milletinde ister istemez bir birlik ve beraberlik ruhu yaratmıştır. “*Bir halk, zaferin kutlanmasından çok, yenilginin ıstırapıyla daha bir tek vücut ve milliyetçi hale gelebilir.*”²⁰⁵ Bu birlikteliği sağlayan unsurlardan biri de o dönem yazılan, halkı mücadeleye çağıran propagandist eserlerdir.²⁰⁶ “*Mevcut norm ve kriterlere uygun bir geçmiş seçimi, andaki eylemlerimizi de haklı gösterir.*”²⁰⁷ Yazarlar, Türk halkının haklı mücadelesini desteklemek amacıyla kimi zaman eserlerinde düşman güçlerinin Osmanlı toprağında gerçekleştirdiği mezalimi, bazen de Türklerin tarihteki düşman güçlere karşı elde ettiği büyük zaferleri konu etmişlerdir.

Tarihî roman yazarı eserini kaleme alırken benimsediği ideolojiden, dünya görüşünden bağımsız bir eser ortaya koymaz ve romanına bu doğrultuda konu seçer. İkinci Meşrutiyet döneminde Osmanlıcılık, İslamcılık, Batıcılık, Türkçülük gibi çeşitli fikir hareketleri belli ölçülerde varlık göstermekle birlikte Türkçülük fikri diğer hareketlere üstünlük sağlamıştır. Bu sebeptendir ki tarihî roman yazarları ya eski Türk tarihinden konu seçmişler ya da Osmanlı tarihinden konu seçtiklerinde yoğun bir Türklük vurgusu yapma gereği hissetmişlerdir. Tarihî romanlar, Türkçülük ideolojisi merkezinde ulus inşasına ve maziden ilham alarak “şimdi”yi kurma işlevini gören edebî eserlerdir.

Moralizade Vassaf Kadri’nin *Yetimenin Kabri* eserinde Osmanlı ve Rusya arasında yapılan Prut Savaşı dönemi anlatılır. Rusya Türklerinden Fatma Konikov adlı bir kadın Türklüğün içinde bulunduğu buhranlı döneme dayanamayarak intihar eder ve Rusya Türklerinin sembolü haline gelir. Fatma Konikov’un ölümünün yıl dönümünde yazara Rusya Türklerinin durumunu ve Fatma Konikov’un önemini anlatan bir mektup

²⁰⁵ Carlton J. H. Hayes, **Milliyetçilik: Bir Din**, (Çev. Murat Çiftkaya), İz Yayıncılık, İstanbul, 2010, s. 15.

²⁰⁶ Erol Köroğlu, propaganda içerikli eserlerin mahiyeti ile ilgili şu tespitlerde bulunur: “*Propaganda, görünür kılınan milliyetçilik mesajlarıyla kitlelerin arzulan doğruya hareket etmesini amaçlar. Propagandada kuramsal derinlik, karmaşıklık, sanatlı dil kullanımı tercih edilmez; temel amaç güdüleme ve güdüleme olduğu için stratejiler ve planlar minimumlar üzerine kurulur. Mesaj en basit biçimde alıcıya ulaştırılmaya çalışılır. Akılda kalıcı olmak ve mümkün olduğunca geniş bir kitleyi ikna etmek önemlidir. Bütün temeller minimumlar üzerine kuruludur, ama bu minimumlara ancak derin ve köklü bir ulusal kültürün hazır olduğu durumlarda ulaşılabilir.*” Erol Köroğlu, **Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010, s. 32.

²⁰⁷ Bilgin, **a.g.e.**, s. 35.

gelir. Yazar da Fatma Konikov’a eşdeğer nitelikte bir öykünün İstanbul’da da yaşandığını belirterek Fatma Şerife’nin intihara doğru giden hayatından bir kesit aktarır.

Rusya ve Osmanlı İmparatorluğu savaş halindedir. O gece tüm İstanbul halkında bir huzursuzluk hâkimdir. Fatih Sultan Mehmet türbesinin türbedarı, Fatih’in sesini duyar: Vatan tehlikededir. Türbedar ne olup bittiğini öğrenmek için manevi kızı Fatma Şerife’nin konağına gider. Onlar da huzursuzdur. O sırada cephede olan Fatma Şerife’nin abisi Ali’den mektup gelir. Osmanlı ordusu, Rus ordusunu yenmesine rağmen Baltacı Mehmet Paşa’nın hatası sebebiyle hak ettiği galibiyeti alamamıştır. Askerin morali bozuktur. Üstelik İstanbul’daki komşularının oğlu şehit olmuştur. Bir sonraki mektup ise yine cephede olan Fatma Şerife’nin kuzeni Kerimullah’tan gelir. Mektup, Ali’nin şehadet haberini vermektedir. Fatma Şerife, Türk ordusunun içine düştüğü bu vahim duruma ve kardeşinin acısına dayanamaz ve intihar eder. Fatma Şerife, Türklüğün, fedakârlığın, vatan aşkının ve tarih bilincinin sembolü haline gelir.

Romanda Fatma Şerife’nin kardeşi Ahmed’in küçük yaşına rağmen vatan için savaşma isteği, Ali ve komşularının oğlunun şehadeti ve Fatma Şerife’nin intiharı vasıtasıyla kahramanlık, vatan sevgisi temaları yoğun olarak işlenir. Romanda tarihî bir olay üzerine bir kimlik kurgusu inşa edilir. 1711 yılının anlatıldığı romanda Osmanlı’dan ziyade yoğun bir Türklük vurgusu vardır. İslam kimliği ise Türklükten sonra gelen, Türklüğü tamamlayan bir unsur olarak dikkat çeker.

Baltacı Mehmet Paşa’nın diplomatik hatası yüzünden bir nevi kazandığı savaşı kaybeden Osmanlı İmparatorluğu’nda bu durum hem devlet nazarında hem de halkta büyük bir travmaya sebep olmuştur. Romanda bu yenilginin sebebi olarak Baltacı’nın eğitimsizliği, vizyonsuzluğu gösterilir: “Bugün bizim başımıza gelen felaket Baltacı’nın baltadan başka bir şey bilmediği, görmediğidir. Kardeşimi okut. Ve ona anlat ki okumayınca hakikati tamamıyla ve nefren bu millet anlamadıkça bir adım ileri gidemeyecektir.”²⁰⁸ Romanda tarihi olaylar üzerinden kimlik inşasının en önemli ayaklarından biri olan eğitim üzerinde durulur. Eğitimli, bilgili, dünyayı, kendi yurdunu anlayan, anlamlandırabilen, sorgulayan bir birey, yaratılmak istenen “yeni insan” tipinin en önemli özelliklerindendir. Tarihte yaşanan olumsuz olaylar, sonrasında ders çıkartılması gereken olaylar olarak görülür. Baltacı Mehmet Paşa’nın hatasının nelere mâl olduğu ve bu hataların bir daha yaşanmaması gerektiği üzerinde durulur.

²⁰⁸ Moralızade Vassaf Kadri, **Yetimenin Kabri**, İstanbul, 1915, s. 34.

Romanda yalnız Osmanlı dönemine değinilmez. İki bin yıllık Türk tarihine göndermede bulunulur: “*Artık ben yaşayamaz idim. İki bin seneden beri Asya’dan hâkim birer millet olarak yaşayan Altay Sultan var Tuğrul Şah sülalesi olan necip Türklüğün tahkire zillate hiçbir suretle tahammül edemez.*”²⁰⁹ İslamiyet öncesine uzanan geniş bir tarih bilinci vardır. Böylelikle Türklerin ne kadar köklü, geniş coğrafyalara uzanan bir medeniyetin ürünü olan bir millet olduğu vurgulanır. Bu yıllarda Türkçülük akımı hem siyasi hem sosyal alanda hâkimiyetini kurmuştur. Orta Asya Türkleriyle bütünleşme ülküsü olan Turan fikri de o dönem gündemde olan konulardandır. Yazarların da bu ortamdan uzak kalması pek mümkün görünmediğinden romandaki geniş Türk coğrafyası, iki bin yıllık Türk medeniyeti vurgusunun o dönemin konjonktürel şartlarından kaynaklandığını söyleyebiliriz.

Birinci Dünya Savaşı’nın başladığı, Çanakkale Zaferi’nin yaşandığı 1915 yılında yazılan *Yetimenin Kabri*’nde Türklerin uyanışı ve Türklüğün kurtarılması, üzerinde durulan konulardan biridir. Söz konusu savaşlar Türkler için varlık-yokluk anlamına gelen Türk tarihi açısından sonuçları itibariyle son derece önemli olaylardır. Türklük tehdit altındadır. Türkler “var” olmak istiyorlarsa her açıdan uyanmak zorundadır.

İkinci Meşrutiyet döneminde yazılan tarihî romanların çoğunda görülen Türklere ve Türklüğe övgü *Yetimenin Kabri*’nde de mevcuttur. Türklerin kahraman, cesur, ahlâklı bir millet olduğundan bahsedilir: “*Türkün ordusu Allah’tan ve padişahdan başka hiç kimseden korkmaz.*”²¹⁰

Moralizade Vassaf Kadri’nin bir diğer tarihî romanı *Şimal Rüzgarı*’dır. İstanbul’un fethinden sonraki sürecin anlatıldığı romanda, Vesito adlı bir papazın Türk ve Bizans halkına, mevcut ve fetih öncesi İstanbul’a ait gözlemlerine yer verilir. Öteki’nin gözünden Türkler gayet ahlâklı, çalışkan, adaletli, merhametli, yardımsever insanlar olarak anlatılır. Büyük bir yıkımın yaşandığı, imparatorluğun çöküşe sürüklendiği 1915 yılında Birinci Dünya Savaşı yıllarında yazılan romanda maziye sığınma ve bu yolla halka nereden geldiğini, nasıl bir ecdada sahip olduğunu hissettirmek, mevcut sorunları aşabileceğine dair güven aşılama Türk tarihinin ne kadar eski ve görkemli bir tarih olduğu vurgulanmak istenir.

Romanda geniş perspektifli tarih algısı mevcuttur:

²⁰⁹ Moralizade Vassaf Kadri, **a.g.e.**, s. 31.

²¹⁰ Moralizade Vassaf Kadri, **a.g.e.**, s. 27.

“Bunda bir âmil-i hakiki vardı ki.. O da, Türklüğün büyük bir şair ve dahisi aynı zamanda büyük hâkim-i siyasisi, müthiş ve kuvvetli ordularının en büyük kumandanı ve bütün Türklerin bir hâkim-i mutlağı olan padişahları Sultan Mehmed’in yed-i kiyasetinde tedvir edilmekte olmasıydı. Asırlarca saz dallarıyla bağlanan, keçi tüyünden mamul çadırları içinde imrar-ı hayat eden bir millet; Moğol unsur-ı muazzamanın kavi bazusu olan Türkler, Asyâ-yı suğrada az bir müddet zarfında icrâ-yı hükm ve saltanat eyledikten sonra Avrupa’daki binâ-yı saltanatını kavi temellere rapt eylemiş, mozaikler ile ziynetyap olan mebanî ve maabit-i muhteşemeye sahip ve malik olmuştu.”²¹¹

Fatih Sultan Mehmet görkemli Türk tarihinin bir parçası, devamı, zincirin bir halkası olarak görülür. Romanda Moğollara karşı olumlu bir yaklaşım söz konusudur. Yazarın Yetimenin Kabri romanında olduğu gibi geniş kapsamlı, Turan ülküsüne yaklaşan bir Türkçülük anlayışı izler. Altaylara, Çin’e, Tuna’ya kadar uzanan Türk coğrafyasında Moğollar da güçlü bir Türk topluluğu olarak ele alınır.

Şimal Rüzgarı’nda “öteki” konumundaki Bizans halkının Osmanlı’ya karşı sergilediği olumlu tutum ve yaklaşım Türklerin yüceltilmesi doğrultusunda araç işlevi görür. “Bizans halkı bile Türkleri takdir ediyor” imajını yaratmak yazar bolca Bizans halkının Türkler hakkındaki düşüncelerine yer verir: “Türk ricali fevkalade bir surette terbiye görmüş, birkaç lisana vakıf, dur-endiş asilzadelerden müteşekkildir.”²¹² Türk askerinin disiplini Bizanslıların en çok dikkatini çeken ve Türklerin başarılarının sırrı olarak görülen özelliğidir: “Amirlerinin emri olmadıkça hiçbir Türk neferi bir şey iştirasına mezun olmadıkları gibi Ayazma önlerinde küşat bulunan çeşmelerinden bir yudum su içtiklerini görmedim.”²¹³ Bizans halkı, Osmanlı’nın şehri almasından dolayı mutlu ve gururludur:

“Ne tuhaf... Siz Türk tebaası olduktan sonra ne kadar mağrur olmuşsunuz.. Evvelleri kiliselerin daimi münaazatı arasında onların nam ve Menfiat hesabına olarak gırtlak gırtlığa geldikleri bir sırada sizler miskin birer külkedisi gibi mütereddit ve korkak bir hâlde oturur idiniz. Çehrenizde renk kalmamış idi... Bilmem farkında mısınız?... Sesiniz de hâl-i ihtizarda

²¹¹ Moralızade Vassaf Kadri, *Şimal Rüzgarı*, s. 22.

²¹² Moralızade Vassaf Kadri, *a.g.e.*, s. 30.

²¹³ Moralızade Vassaf Kadri, *a.g.e.*, s. 29.

bulunan tilki gibi boğuk ve kesik olarak çıkardı.. Bugün bak ne kadar mağrur ve kuvvetlisiniz!.. Sesiniz gür, harekâtınız hür ve serbest, gözleriniz piton gibi parlak!..

- Mehmed Sultan tebaası olduk... ”²¹⁴

Bizans halkı için Türkler, yıllardır devam eden zulümden ve adaletsizlikten kurtaran bir kurtarıcıdır: *“Türk askerî Konstantineye'ye girdiği vakit ölüm korkusuyla titremekte olan ahali, asker bütün şehrin aksamını taht-ı işgale aldığı dakikadan itibaren birçok seneler görmedikleri intizam ve asayiş ile yaşamaya ve refah-ı saadetle teneffüs eylemeye başladılar.”²¹⁵*

Tezli bir roman olan *Şimal Rüzgarı*'nda yazar, romantizm temelinde, kimi zaman abartıya kaçarak Türklerin üstünlüğünü, büyüklüğünü göstermeye çalışır. Osmanlı ile Bizans karşılaştırılır:

“Miskin, kansız ve lakayt Kostantinye'nin yerine vakur, azimperver, cesur ve alicenap bir Sultan Mehmed'imiz var!.. Korkak.. Birbiriyle didişir... Ana, evlat, baba, kardeşi düşman olarak telakki eder.. Çalışmayı unutmuş insan olduğuna pişman olmuş bulunan kötü bir Bizans milleti yerine şimdi cesur rahim ve şefik, namus ve haysiyetini tanır bir Türk milleti var... Güneş üstümüze doğuyor. Mehtap yine şaşaa-i ikmalatını iklim-i lâtifemize ibzal ediyor... Dünya yine o dünya... Âlemimiz yine o âlem.”²¹⁶

Osmanlı ve Bizans iki uç noktadır. Osmanlı ne kadar şerefli, adaletli, cesur, ahlâklı, bilgili, disiplinli ise Bizans o kadar şeref yoksunu, adaletsiz, korkak, ahlâksız, bilgisiz ve disiplinsizdir. Türklerin adaletli olması, askeriyedeki disiplini, ve yönetim şekli en önemli özellikleri olarak görülür.

Bizans'a karşı romanda net olarak olumsuz yaklaşım vardır. Problem yitiminin hâkim olduğu, çevresinde yaşananları umursamayan, tehlikeleri görmeyen, dünyevi arzular peşinde koşan bir zihniyet tarafından yönetilen Bizans yıkılmaya mahkûmdur, her anlamda çöküntü içindedir: *“Şeref-i millî mahvolmuştu. Biz başka milletleri değil kendi kendimizi çekemez bir hâlde idik. Baba oğul ile oğul ana ile kardeş kardeş ile düşman-ı bîâman idi...”²¹⁷*

²¹⁴ Moralızade Vassaf Kadri, **a.g.e.**, s. 41.

²¹⁵ Moralızade Vassaf Kadri, **a.g.e.**, s. 26.

²¹⁶ Moralızade Vassaf Kadri, **a.g.e.**, s. 45.

²¹⁷ Moralızade Vassaf Kadri, **a.g.e.**, s. 58.

Romanda Fatih Sultan Mehmet'e gıyaben, tasvirler aracılığıyla, yaptığı işlerle, söylediği sözlerle yer verilir:

“Padişahın gözlerini gören herkes titremeye mecburdur. Kalın sesli, büyük ve parlak gözlü, enli, enseli ve büyük kollu bir adam tasavvur ediniz... Bunun simasına bir vakur ve azamet veriniz... Büyük ve sarığı üstüne büyük ve elmas hilâlli bir sorguç takınız. Yanına enli ve altından mamul bir pala kuşatınız... İşte Türklerin padişahı olan Sultan Mehmed'i görmüş oldunuz... Bu kalın ve kuvvetli zat, Bizans lisanına ve Ceneviz edebiyatına, Arap lisanına vâkıf olsun, tarihi pek iyi bilsin. Hatta hareketini evvelden çizmiş olduğu bir program dairesinde yürütsün... Adil olsun, rakikü'l-kalp olsun fakat Türklük şeref ve Menfîati uğrunda her şeyi ve hayatını fedaya hazır bulunsun... İşte Fatih'in siyaseti ve hayatı...”²¹⁸

Fatih Sultan Mehmet, ihtişamlı, azametli bir görünüş içerisinde tasvir edilir. Korkusuz, cesur, vatani ve milletin selameti için her şeyi yapmaya hazır, gözü pek, aynı zamanda âlim denilebilecek kadar bilgili, iyi eğitim almış bir devlet adamıdır. Moralızade Vassaf Kadri, Fatih Sultan Mehmet aracılığıyla zihnindeki, idealize edilmiş, örnek insan modelini de sunar. Osmanlı'nın son dönemindeki karanlık dönemden kurtuluş, Fatih Sultan Mehmet gibi yöneticilerle ve toplumda böylesi insanların çoğalması ile mümkündür.

Romanda Türklerin mağrur tavrından, kadın düşkünlüğünden faydalanıp; Türkleri ticaretten uzak tutmak; ihtida eden kadınlar sayesinde onları güçlü gelenek ve kültür dairelerinden uzaklaştırıp kimliksizleştirmeye çalışmak, *“Türk heyet-i içtimaiyyesini zehirlemek”²¹⁹* amaçlanır. *“Hurafat... İtaatsizlik... Lâkaytlık... Hissizlik... gibi fikirleri orta başlı Türk kadınlarıyla genç kızlara ve genç Türk çocuklarına telkin eylemek”²²⁰* Rusya ve Vatikan'ın Osmanlı'dan kurtulma çarelerini oluşturur. İmparatorluğun yıkım döneminde bu eseri kaleme alan yazar burada hem imparatorluğun bu yıkım sürecine nasıl girdiğine dair bir mesaj vermekte hem de bu sayede yıkımdan kurtarmak için uyarılarda bulunmaktadır. Osmanlı'nın çöküşünü yalnızca savaşlara, dış politikaya bağlamak doğru değildir. Devlet kademesinde ve

²¹⁸ Moralızade Vassaf Kadri, **a.g.e.**, s. 70.

²¹⁹ Moralızade Vassaf Kadri, **a.g.e.**, s. 84.

²²⁰ Moralızade Vassaf Kadri, **a.g.e.**, s. 86.

ordudaki itaatsizlik²²¹, Batılılaşma adına kimlik ve değer yitimine uğrayan insanların sayısının artması neticesinde ahlâkî çöküntünün yaygınlaşması çöküşü hazırlayan sosyolojik sebeplerdir.

Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi'nin *Öksüz Turgut* romanı Yıldırım Beyazıt döneminde geçer. Annesi ve babası ölen Turgut, kahramanlığıyla I. Murat'ın ve oğlu Yıldırım Beyazıt'ın en yakın adamlarından biri olan Deli Mustafa'ya evlatlık olarak verilir. Cesurluğu, kahramanlığı, hünerleri ve devlete, vatana, padişaha bağlılığıyla dikkat çeken Öksüz Turgut, Niğbolu'ya kale savunmasına yardım için gönderilir. Orada akıncıların başına geçer. Niğbolu kalesi, Haçlıların saldırısına uğrar. Yıldırım Beyazıt komutasındaki kahraman, cesur Osmanlı ordusu kendilerinden kat kat üstün Haçlı ordusunu mağlup ederek Niğbolu zaferini elde eder. Öksüz Turgut, bir asilzadenin kızı olan ve zorla rahibe yaptırılmak istenen ve paha biçilmez bir hazinenin sahibi olan Julya'yı bir rahibin tecavüzünden kurtarır. Hazineyi padişaha getirir ve Müslüman olup Cemile adını alan Julya ile evlenir.

Romanda Mustafa Ağa, ülkü değer kapsamında değerlendirilebilecek insanlardandır. “*Mustafa dindar, imanı ve itikadı sağlam, temiz yürekli, doğru sözlü ve özlü bir adamdı.*”²²² Mustafa ağa evlatlık aldığı çocuğu da kendisi gibi yetiştirmek ister: “*Onu öyle bir surette büyüt ki kuvvetlilerin önünde baş eğmesin, zayıfları da ayaklarının altına almasın. Kadınlara, çocuklara, ihtiyarlara riayet ve yardım etsin, parasını küpte değil, yoksulların karnında saklasın. Hilekâr, kancık olmasın, hasılı milletimize layık iyi bir müslüman, iyi bir Türk, iyi ve kâmil bir insan olsun.*”²²³ Romanda bireyin yardımsever, ahlâklı, inançlı bir Müslüman ve Türk olma yönü öne çıkarılır. Yazarın gerek Mustafa Ağa tasvirinde gerekse yukarıdaki alıntıda İslam kimliğini bir adım önde tuttuğu görülmektedir. Burada yazarın benimsediği ideolojinin etkisinden söz edilebilir. Tasavvuf felsefesine, Vahdet-i Vücut anlayışına gönül veren, maddeciliğin pozitivizmin her zaman karşısında yer alan Filibeli Ahmet Hilmi'de İslamcılık anlayışı ağırlık kazanır. 1908'de İstanbul'da İttihad-ı İslam adında bir dergi çıkarmaya başlar. Daha sonra 1910'da çıkardığı Hikmet gazetesinde yazılarını neşreder.

²²¹ İmparatorluğun çöküşünü hızlandıran Balkan Savaşlarının ordudaki itaatsizlikten ve düzensizlikten dolayı kaybedildiği bilinen tarihi bir gerçektir.

²²² Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *Öksüz Turgut*, (Hzl. Ubeydullah Küçük), Bedir Yayınevi, İstanbul, 1972, s. 10.

²²³ Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, *a.g.e.*, s. 26.

Hikmet Matbaa-i İslamiyesi'ni kurar. Yazarın İttihat ve Terakki Cemiyeti ile fikir uyuşmazlığı içinde olduğu, bu yüzden Bursa'ya sürgüne gönderildiği bilinmektedir.

Filibeli Ahmet Hilmi'nin İslamcı yönü ağır basmakla birlikte Türkçülüğü dışlamadığı, Türkçülüğü, İslamcılıkla birbirini tamamlayan fikirler olarak gördüğü anlaşılmaktadır. Romanda geçen şu kısım yazardaki Türklük bilincini göstermesi açısından önemlidir: “*Mustafa Ağa, Türkistan'daki ataları Oğuz Türklerinin adet ve törelerine bağlı kimseydi.*”²²⁴ Romandaki Türkistan ve Oğuz Türkleri vurgusu; koyu, milliyetçiliği reddeden bir İslamcılık anlayışının görülmediğinin ispatıdır. Öyle ki Türkler, İslam dünyasının koruyucusu olarak görülür: “*Lakin bugün İslam'ın muhafızı Türklerdir. Şayet kuvvetlerini, muvakkat bir zaman için kaybedecek olurlarsa, bundan bütün Müslümanlık çok ziyan çeker.*”²²⁵ “*Müslüman Türkler İslam aleminin kenarlarını tutarak vücudlarından kaleler yaptılar, din-i İslamı düşman hücumundan korudular.*”²²⁶

Tarihî romanlarda savunulan, yüceltilen kesimi daha belirgin kılmak, berikinin gücünü, iyiliğini vurgulamak amacıyla muhakkak bir “öteki”ne yer verilir. Öksüz Turgut'ta yer alan ötekiler Haçlılardır. Onlar ne kadar tembel, ahlâksız, korkak, yeteneksiz ise Türkler bir o kadar çalışkan ahlâklı, cesur ve yeteneklidir. Haçlılarla, Türkler karşılaştırılır. Bu karşılaştırmalar genellikle ifrat ve tefrit noktasına varır. “*Babalığım Deli Mustafa'dan duydum ki bir Türk askerine nisbetle, Frenklerin ancak on tanesi bir adam hükmündeymiş.*”²²⁷ Frenkler, Türklerin onda biri edecek kadar küçük, güçsüz ve zavallı insanlar olarak sunulur; ancak burada vurgulanmak istenen Frenklerin zayıflığı değil, Türklerin onlardan on kat daha güçlü olduğudur.

Frenkler, gayriahlâki yaşam tarzını benimsemiş, sefahat batağına sürüklenmiş insanlardır: “*Şövalyeler, başta Korkusuz Jan olarak, Macar kızlarıyla, Fransız matmazelleri arasındaki farkı anlamak için gelmişler gibi en iğrenç bir fuhşiiyata koyulmuşlardı. ... Diyanet denilen yüksek ve ulvi his ile hiç bir münasebeti olmayan çapkın papaz, fıçı gibi sarhoş idi.*”²²⁸ Frenkleri, gözden düşürmek, Türkler nazarında daha da küçültmek için toplumlar da manevi değerlerin olumlu bir temsilcisi olan din adamlarından örnek verilir. Frenklerin papazı kadın ve içki düşkünüdür. Bu

²²⁴ Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, **a.g.e.**, s. 28.

²²⁵ Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, **a.g.e.**, s. 48.

²²⁶ Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, **a.g.e.**, s. 115.

²²⁷ Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, **a.g.e.**, s. 40.

²²⁸ Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, **a.g.e.**, s. 66.

örneklendirmeye yazar, Frenklerin fiziki güçsüzlüğünün yanı sıra manevi anlamdaki çöküntüsünü de belirtmiş olur.

Din adamları milletin zor zamanlarında halka yol gösteren, mücadeleye teşvik eden, vatan ve milletin iyiliği için çalışan biri olması gerekirken romandaki papaz bunun tam tersi olarak tasvir edilir. “... *korkak papaz yine avazı çıktığı kadar bağırmağa ve gözlerinden yağmur gibi yaşlar dökmeğe başladı.*”²²⁹ Papaz, korkak, kendi çıkarını, milletin çıkarından üstün gören bir zattır. Papaz evlenebilmek için dinini değiştirip Müslüman olmak, yemekleri güzel olduğu için Türklüğü benimsemek ister: “*Ve müslüman olursam evlenebilir miyim? Bana müslümanlar kız verirler mi? ... ben de iki hanım alabilir miyim?*”²³⁰ “*Türklerin dini ve yemekleri çok güzel. Ben var Türk olmak diyordu.*”²³¹ Romanda Papaz ve diğer Frenkler Batı’yı temsil eder. Papazın bu derece sığ düşünceli, basit birkaç dünyevi şey için bir insan için hayattaki en kutsal şeylerden biri olması gereken dinini ve milliyetini değiştirme niyetinde olması Batı’daki manevi çöküntünün, madde uğruna milliyet ve dinin nasıl bir kenara bıraktıklarının göstergesidir. Yazar, Hristiyanlığın karşısında İslam’ı yüceltir. Maddeyi merkez alan Batı zihniyeti kimliksizleşmiş, değer yitimine uğramıştır. Anlamlar dünyasındaki hakikî “anlam”larını yitirmiştir. Türkler, papazın nasıl biri olduğunun farkındadır: “*Bu ihtiyar çapkının cehaleti yalnız fazilet ve ilimlerdeydi. Yoksa hiyle ve riyada iblise ders verecek kadar muktedir ve zeki idi.*”²³² Papaz, Türkler için tehlike arz eden biri olarak görülür.

Romanda Türklerin yüceltimi, yalnızca “öteki”ni küçümsemek yoluyla yapılmaz. Öteki görünümündeki kişinin Türkleri, kendileriyle karşılaştırdıktan sonra övmesine de tanıklık edilir: Şövalye Dö La Tur’un, ötekinin gözünden Türk övgüsü şöyle gerçekleştirilir: “*Sizi temin ederim ki, muharebe ilminde olsun, bir memleketi idare ilminde olsun Türkler bizden çok ileridir. Yıldırım Bajazet, büyük bir kumandan, cesur bir şövalyedir.*”²³³ Osmanlı padişahı Yıldırım Bayezit’tan “*Büyük Türk*”²³⁴ olarak söz edilir.

Yazarın Türklerle ilgili en çok öne çıkardığı husus Türklerin cesur, kararlı, askerî dehaya sahip ve vatanları için her şeylerini feda edebilecek insanlar olmalarıdır.

²²⁹ Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, **a.g.e.**, s. 77.

²³⁰ Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, **a.g.e.**, s. 84.

²³¹ Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, **a.g.e.**, s. 105.

²³² Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, **a.g.e.**, s. 86.

²³³ Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, **a.g.e.**, s. 71.

²³⁴ Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, **a.g.e.**, s. 98.

“Yıldırım Bayezid, askerinden fedai istemişti. On bin kahraman, ölüme doğru gittiklerini bildikleri halde fedai yazılmışlardır. Allah onlara rahmet eylesin.”²³⁵ “Türklerin akını dehşetli olurdu. Ölüm seli gibi akıp giden Türk kahramanlarının önünü kesecek, onları yolundan çevirecek milletler pek az görülmüştür.”²³⁶ Türklerdeki bayrak sevgisinin derecesi şöyle ifade edilir: “Velhasıl asker doğmuş, asker yaşaması Allah tarafından takdir edilmiş olan büyük Türk milleti, bayrağını ırzından, namusundan canından daha aziz, daha ulu biliyordu.”²³⁷

Romanda Türk hükümdarlarına, bilim adamlarına, sanatçılara övgü sıklıkla yer alır: “İşte bütün hükümdarların mezarlar, saraylar, hazinelerle iftihar ettiği yıllarda bir Türk padişahı milletini zengin ettiği için sevinip öğünüyordu! O eski zulüm ve istibdat yıllarında, her milletin büyükleri zenginlikleri ile öğünürken bir Türk büyüğü ancak muharebelerde aldığı yaralarla iftihar ederdi.”²³⁸ Türk hükümdarlarının hiçbir zaman kendini halkından üstün görmediği, yalnızca halkına hizmetle övündüğü vurgulanır. Çağ açıp, çap kapatan, Türk ve dünya tarihi açısından önemli bir figür olan Fatih Sultan Mehmet’e ayrı bir yer verilir. “Fatih Sultan Mehmet, zamanında Latince ve eski Yunanca bilenlerin en âlimlerinden, gayrette eşi gelmez, akıllılıkta benzeri bulunmaz büyük bir Türktür. O kadar ki tarih-i beşeriyetin Kurun-ı Vusta (Orta Çağ) denilen devresinin kapandığı ve devr-i hâzırın açıldığı zaman, o büyük padişahın İstanbul’u aldığı zamandan başlar.”²³⁹ Türklerin geniş bir coğrafyaya yayılması, başarılarla dolu tarihi böylesi yöneticiler sayesinde gerçekleşmiştir. Bu başarıda pay sahibi olan bir diğer kesim ise bilim adamları ve sanatçılardır. “Türklerden Farabi’ler, İbni Sina’lar, Tusi’ler, İbni Kemal’ler, Ali Şir Nevai’ler, Uluğ’lar, Evliya Çelebi’ler gibi her milletin yüzü suyu sayılmağa yaraşır binlerle, yüzbinlerle büyük âlimler, hekimler, fazıllar yetiştirmiştir.”²⁴⁰ Türkler dünya medeniyetine yön veren, insanlık tarihinde olumlu katkılarda bulunan birçok değerli ismi bünyesinde barındıran bir millettir.

Yazar romanın 24-42 sayfaları arasında Türklerin ortaya çıkışı, yaşam biçimi, gelenekleri, görenekleri, savaşları, ordu ve devlet düzenleri, geçim kaynakları, dünya medeniyetine katkıları, yetiştirdikleri önemli şahsiyetleri hakkında bilgi verir.

²³⁵ Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, **a.g.e.**, s. 95.

²³⁶ Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, **a.g.e.**, s. 124.

²³⁷ Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, **a.g.e.**, s. 117.

²³⁸ Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, **a.g.e.**, s. 112.

²³⁹ Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, **a.g.e.**, s. 119-120.

²⁴⁰ Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, **a.g.e.**, s. 118.

Altaylar'dan başlayıp Osmanlılar'a kadar uzanan geniş bir Türklük ve tarih bilinci mevcuttur. Romanda, böylesi geniş ve köklü bir tarih anlayışının yer alması, romanın yazıldığı İkinci Meşrutiyet döneminin zor şartları düşünüldüğünde kendini, milletini mağlubiyetlerle, kayıplarla değil de zaferlerle, köklü, başarılarla dolu bir tarihle görmek, böyle bir tarihin bir parçası olmanın verdiği mutluluk, huzur ve gururla dönemin sıkıntılarının yarattığı travmayı sağaltmak istemiştir.

Mehmed Nafi'nin 1916 yılında yazdığı *Türkün Romanı*, geniş perspektifli bir Türklük bilinci içeren tarihî bir romandır. Roman 13. yüzyıl Türkistanı'nda geçer. Tayhan Sultanı Kamer Sultan, bir buçuk milyon askeriyle Türklerin Şark Hükümdarı Alparslan Han'ın yurduna gelir. Cengiz Han, Kamer Sultan ile evlenmek ister. Kamer Sultan ise Alparslan'ın oğlu Can Bey'e âşık olur ve teklifi reddeder. Cengiz, şehzade kılığında gelir ve Kamer Sultan'ı kaçırmak ister. Plan başarısız olur. Cengiz Han, savaş ilan eder. Kamer Sultan ve Can Bey Türklerin ilerlemesi, gelişmesi, birleşmesi ve selameti için aşklarını dahi feda etmeye hazır vatansever, milliyetçi kişilerdir.

Romanın içeriği önsöz kısmında şöyle ifade edilir: “*Türk tarihinin merak-aver ve hakiki maceralarına ve bilhassa Osmanlı Türklerinin Anadolu'ya hicretlerine sebep olan vaka-i tarihiyyeye müsteniden yazılan bu kitap her Türkün okuması lazım olan bir romandır. Bu romanda aşk ve Beyoğlu maceraları değil, belki hakiki Türklüğün, Türkün mazarını ve bu mazarın pür ihtişam rekaini mutasavverdir.*”²⁴¹ İkinci Meşrutiyet döneminde yazılan çoğu eser okuyucunun ilgisini daha çok çekeceği düşüncesiyle yazılan polisiye ve aşk romanlarıdır. Yazar okuyucuya yeni bir ufuk açmaktan, düşünmeye ve sorgulama yöneltmekten uzak, sıg eserlerin popüleritesinin farkında olmakla birlikte söz konusu duruma eleştirel yaklaşmaktadır. Türklerin yoğun olarak kimlik arayışına girdiği, imparatorluğun her yerinde savaşların, toprak kayıplarının yaşandığı bu dönemde okunması gereken eserlerin Türklük ve Türk tarihi üzerine yazılan eserlerin olduğunu ifade eder. Türkleri kurtaracak olan “Beyoğlu maceraları” değil, millî kimlik inşasına hizmet eden gerçek kahramanlık hikâyeleri ile dolu Türk tarihidir.

Yine romanın girişinde Napolyon'un Türklerle ilgili söylediği övgü dolu sözlere yer verilir: “*Dünyayı zapt etmek için bir Türk ordusunun başında bulunmak kafidir. Fakat eski Türklerin ahlâklarına malik bir ordusu olmalıdır ki Atilla'nın, Cengiz'in,*

²⁴¹ Mehmed Nafi, *Türkün Romanı*, İstanbul, 1916, s. 1.

Timur'un seferlerini tekrar edilebilsin."²⁴² Türklerin dünyada en çok tanındığı konu askerî disiplinleri ve kahramanlıklarıdır. Yazar ünlü Fransız Kralı Napolyon'un sözüne yer vererek Türklük övgüsünü öznellikten kurtarmaya, uluslararası bir gerçeklik kazandırmaya gayret etmektedir.

Romanda iki öteki bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Türklerin tarihte uzun süre mücadele ettikleri Çinliler; ikincisi ise romanda Türk olarak ifade edilen Cengiz'dir. Romanda Çinli hizmetçi vasıtasıyla cirit oyunu üzerinden Türkler ve Çinliler karşılaştırılır ve Türklerin yiğitliği, cesareti; Çinlilerin ise korkaklığı, esareti üzerinde durulur.²⁴³

Eserde Cengiz Han'a karşı olumsuz bir yaklaşım gözlenir. Cengiz Han, Türk halklarına yaptığı zulümle, Türk birliğini engellemesinden dolayı eleştirilir: "*Ey Türklerin uğursuz evladı*"²⁴⁴ "*Eğer Cengiz bu memlekette kalırsa Türk yurdu tarih sayfalarında siyah lekelerle yazılacaktır.*"²⁴⁵ Romanda Cengiz'in Türk olduğu kabul edilir: "*Biliniz ki siz Cengiz iseniz, ben de sizin neslinizden ve sizin gibi bir Türküm. Benle sizin aranızda bir isim farkından başka bir ayrılık yoktur. Sizdeki cesaret ve belki de istihkâr-ı hayat bende de mevcuttur.*"²⁴⁶ Cengiz Han, karakteri ve Türk birliği aleyhinde yaptığı çalışmalardan dolayı eleştiriye uğrar. Aynı dönemde yazılan Şimal Rüzgarı romanında Moralızade Vassaf Kadri, Moğolları över, onları Türklerin güçlü bir kolu olarak görür. Anlaşıyor ki o dönemde yazarlar arasında Moğollara yaklaşım konusunda bir uzlaşma bulunmamaktadır.

İncelenen diğer tarihî romanlarda da gözlenen Türk birliği fikri *Türkün Romanı*'nda da dile getirilir: "*Bu dünyada yegane gayem Şimal Türkleriyle bu Cenup Türklerini birleştirerek eski atamız Oğuz Han'ın muhteşem hükümetini ihya etmektir.*"²⁴⁷ Dönemin hâkim ideolojisi Türkçülüğün etkileri göze çarpar. "*Türklüğün saadeti, şerefi için hayatlarını feda ...*"²⁴⁸ etmekten kaçınmayan Türklerin onurlu mücadeleleri, ahlâkî yaklaşımları ve kahramanlıkları romanın ana çizgisini oluşturur.

Ziya Gökalp'in fikir önderliğini yaptığı Türk birliği, Turan fikri İkinci Meşrutiyet dönemi yazarları üzerinde etkili olmuştur. Dönemin şartları düşünüldüğünde

²⁴² Mehmed Nafi, **a.g.e.**, s. 3.

²⁴³ Bu kısım "Öteki kimliği" başlığında ayrıntılı olarak işlenmiştir.

²⁴⁴ Mehmed Nafi, **a.g.e.**, s. 27.

²⁴⁵ Mehmed Nafi, **a.g.e.**, s. 28.

²⁴⁶ Mehmed Nafi, **a.g.e.**, s. 97.

²⁴⁷ Mehmed Nafi, **a.g.e.**, s. 100.

²⁴⁸ Mehmed Nafi, **a.g.e.**, s. 95.

gerçekleştirilmesi çok uygun görülmeyen bu fikir Meşrutiyet dönemi yazarları için “hâl”den uzaklaşmak için bir kaçış yolu, bir sığınak olmuştur. Yazarlar, romantik bir tavırla realiteden koparak kurgusal bir âlem yaratmışlardır. Bu yaratımın ilham kaynağı ise şüphesiz ki tarihtir.

İkinci Meşrutiyet döneminde özellikle yüzyıllardır vatan toprağı olarak görülen Balkan topraklarının elden çıkmasıyla tarihsel güçlü bir bağın olduğu Orta Asya’ya yönelme söz konusu olmuştur. Yazarlar, Balkanların kaybının açtığı yarayı Türkistan ile kapatmayı tercih etmiştir.

2.2.2. An’dan Maziye Dönüş Yapan Romanlar

İkinci Meşrutiyet romanlarında tarih konusu yalnızca tarihî romanlarda işlenmez. Yazarlar benimsedikleri ve savundukları fikirler doğrultusunda tarihe yönelir. Bu anlamda tarih bir nevi araçtır. Yazarlar kimi zaman kimlik yitimine uğramış kahramanları bilinçlendirmek, kimi zaman ülkenin geri kalmışlığının sebeplerini araştırmak, kimi zamansa karanlık ve zor bir dönemden geçen Türk halkına güçlü bir tarih bilinci vermek, birlik ve beraberliği sağlamak amacıyla romanlarında tarihe yer verirler.

Yeni Turan’da geniş ve derin bir tarih perspektifi mevcuttur. İslamiyet öncesi Türklükten, Orta Asya’dan, Selçuklulara, Osmanlılara uzanan bu birikim yeni insanın kültürel kodlarının parçalarıdır.

*“Ta miladın on dördüncü asrına, hicretin sekizinci asrının sonuna ve dokuzuncu asrın iptidasına gidelim. Evvela Asya-yı Vusta’ya, sonra Avrupa’ya doğru yayılarak eski Selçuk ve Bizans hükümetlerinin harabeleri üzerine yeni bir hükümet ve yeni bir hüviyetle çıkan Osmanlı Türklerinin iptidasına, ecdadımıza avdet edelim. Yalnız Selçuklar ve muhtelif küçük Türk aşiretleri üzerine hükümetlerini bina ederken Osmanlı Türklerini seyredelim.”*²⁴⁹

Yeni Turan’da tarihe yaklaşım aynı zamanda arzulanan vatanın sınırlarını belirler. Bilinçaltındaki vatan sınırları, tarih yoluyla dile gelir. Türkler, İkinci Meşrutiyet ve sonrasında Anadolu’ya, hatta Anadolu’nun ortasına sıkıştırılmaya çalışılır. Bir zamanlar

²⁴⁹ Adıvar, *Yeni Turan*, s. 35.

ataları Asya ve Avrupa'ya yayılan Türkleri dar bir bölgeye sıkıştırmaya çalışmak, onların yalnızca yaşam alanlarını daraltmak değil, yaşam enerjilerini ellerinden almak anlamına gelmektedir. Bu durum, yazarları “murdar” bir hâlden muhteşem bir maziye kanatlanmaya yönlendirir.

Kaya, ecdadının tarihi içinde yaşamaya, ona sığınmaya o kadar meyyaldir ki bir ney sesi Kaya'yı köklerine götürmeye yeter: *“Bu güzel, pürüzsüz sesler, neyle beraber ruhlarımızda, dimağımızda, muhitimizde çarpınarak ta göklere çıkarken beni de ecdadımın eski yolu, ecdadımın eski ruhu çağırıyor zannettim.”*²⁵⁰

Sosyal konular üzerinde oldukça duyarlı bir yazar olan ve eleştirel bir yaklaşımla meselelere temas eden Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Cadı* romanında mimariden, Fatih Sultan Mehmet'in türbesi ve civardaki mezarlıklardan hareketle Türk toplumundaki tarihe ve mazideki değerlere karşı ilgisizliği eleştirir:

*“Bu duvarların her bir taşı bizim için birer cümle-i hikmet, belîğ birer yadigar-ı tarihidir. Gönül ister ki şu burç ve bârûların etrafını, azamaet-i maziymizi düşünmeye buraya gelecek züvvarın müfekkirlere inkişaf-i sünuhat verecek bû-yu şiir ihsas eleyecek birer ravza-i dilara halinde görsün... İşte Avrupalı gelir, Türk'ün ruhunu bu mezbeleden arar ve hakkımızdaki hüküm-i müdhişini verir. Çünkü Avrupa'da bir demiryolu makasçısının bahçesi, bir Fatih'in maneviyat-i mehibesi uyuyan bu yerlerden pek nazif ve dilnişindir.”*²⁵¹

Yazar, toplumu tarihine sahip çıkmaya, halkın geniş bir kesimi tarafından “öteki” olarak algılanan Avrupa ile karşılaştırmak suretiyle davet eder. Böylece durumun vahametini, aciliyetini daha etkili bir şekilde okuyucuya iletir. Avrupa'da bir demir yolu makasçısının bahçesi bile Fatih Sultan Mehmet'in yattığı yerden çok daha güzel ve bakımlıdır. Bakımsız, virane, izbe bir mezarlık tasvirinden yola çıkılarak Türklerdeki tarih bilinci eksikliği vurgulanır. Mezarlıklar bir toplumun hafızası, binlerce yıllık mazisinin somut görünümleridir. Oraları yıpratmak, sahipsiz bırakmak geçmişle bağın zayıflamış olduğunu gösterir. Ayrıca ülkenin dış dünyadaki imajı açısından mezarlıklar önemlidir. “Doğu maneviyatın, Batı maddenin merkezidir” ön yargısı mezarlıklara verilen önem açısından bakıldığında çürümektedir. Batı toplumlarında mezarlıklara çok büyük önem verilir. Batıda mezarlıklar temizdir, bakımlıdır.

²⁵⁰ Adıvar, **a.g.e.**, s. 29.

²⁵¹ Hüseyin Rahmi Gürpınar, **Cadı**, Everest Yayınları, İstanbul, 2013 s. 93.

Doğu'daki görünüm ise yazarın tasvir ettiği şekildedir. Yani bu durumda Doğu, maddeye, teknolojiye, bilime sahip olamadığı gibi maneviyatı da tam anlamıyla elinde tutamamış, maneviyatla olan bağıntısı sözde kalmıştır.

Aydemir romanında tarihin, mazinin kimlik inşasındaki, hatırlatıcı ve şekillendirici etkisi üzerinde durulur. Türkleri bilgilendirmek, millî kimliklerinin oluşumuna hizmet etmek için Türkistan'a giden orada halkı Türk dili, tarihi üzerine bilgilendiren Demir *"basit bir Türk tarihini onlara okuyordu. Her akşam bir saatlerini işgal eden bu kıraat onları yormadan meraklarını celbederek milliyet fikrine yaklaşıyor, kendi ırklarını, kendi mevcudiyetlerini tanımlamalarına hizmet ediyordu."*²⁵² Mazisine sahip olmayanın millî kimliğe sahip olması beklenemez. Bu doğrultuda Demir, Türkistan'da halkı bilgilendirme, bilinçlendirme çalışmalarına girer. Romanda Türk tarihi ve o tarihe yön veren önemli kişiler yüceltilerek millî kimlik inşası gerçekleştirilmeye çalışılır:

*"Hem Türklük yalnız cihangirler, kahramanlar değil, insanüstüler de yetiştirmiş bir millettir. Mesela Odin! Bugüne kadar baki bir dinin, tabiat perestliğin kuvvet, şecaat zeka ve irfan mabudu Odin! O, Karadeniz sahillerinden Fin iline akın etmiş bir Türk Bey'i idi. Cesaretin hükümler olduğu bir memlekette Odin yalnız bir şecaat timsali olmadı; tabiatın ilahi ihtişamını hissederek, hislerini yaşatarak, yazıyı, şiiri, edebiyatı, musikiyi halk ederek ulûhiyete kadar yükseldi."*²⁵³

Türk kimliğini öncelemek, ne kadar büyük ve köklü bir millet olduğunu göstermek amacıyla yazarlar bazen edebiyatın kurguya uygun yapısını kullanır. Bu alıntıda böyle bir yaklaşım söz konusudur: Odin, İskandinav mitolojisinde yer alan, paganizmdeki en büyük tanrı olarak bilinir. Savaş ve bilgelik tanrısıdır. Türk mitolojisi ve inanç sisteminde Odin yer almamaktadır. Yazar Odin'in yaygın ününden faydalanarak Türklerin etkisinin İskandinavya'ya kadar hissedildiğini vurgular. Öyle ki Odin anlatıda Türk Beyi'dir. Daha sonra ilahi bir kudrete ulaşmıştır.

Ali Kemal, *Fetret*'te tarih-medeniyet ilişkisi üzerinde durur: *"O sergüzeşt, bu tarih bilinmediği için, bu tarzda irfan-ı lâbüd-i hakikîden mahrum, asırlardan beri mahrum kaldığımızdandır ki, bir medeniyetin vâzu, hâdimi, muakkibi olamadık."*²⁵⁴

²⁵² Müfide Ferit Tek, **Aydemir**, (Hzl. Recep Duymaz), Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2002, s. 89.

²⁵³ Tek, **a.g.e.**, s. 17.

²⁵⁴ Ali Kemal, **a.g.e.**, s. 148.

Hüseyin Rahmi'nin yakındığı şeyi Ali Kemal de dile getirir. Tarih bilincinden mahrum olduğuna için medeniyetten uzak kalınmıştır. Yazar, tarih bilincini medeniyete sahip olmanın temel, vazgeçilmez unsuru olarak görür. Bilgisine sahip olunamayan bir mazinin, kültürün medeniyet inşa etmesi ya da bir medeniyetin parçası haline gelmesi mümkün değildir. Medeniyet kültürlerarası bir kavramdır. Kendi kültürünün bilincine tam anlamıyla varamayan, kendini tanımayan bir topluluk bir medeniyetin temsilcisi olamaz. Çünkü henüz varoluş sürecini tamamlayamamıştır, işin henüz çok başındadır.

Orhan Midhat'ın *Kanlı Muaşaka* romanında Birinci Dünya Savaşı yılları anlatılır. Seyfettin, Osmanlı-Rus Savaşı sırasında büyük kahramanlıklar göstermiş kahraman bir paşanın oğludur ve yıllardır sevdiği amcasının kızı Saliha ile nikâhlanmıştır. Düğünleri ise çok yakındır. O sırada seferberlik ilan edilir. Seyfettin orduya çağrılır. Seyfettin, Saliha'dan ayrı kalmaktan ve ölmekten korkmaktadır. Cepheye gitmek istemez, hatta intihara dahi teşebbüs eder. Babası çok kızar. Nihayetinde orduya katılmaya karar verir; ancak cephede bir çatışma sırasında korkarak, oradan kaçıp İstanbul'a evine gelir. Oğlunun ordudan firar ettiğini öğrenen baba, gönüllü olarak savaşa katılır. Annesi ve Saliha, ordudan kaçtığı için Seyfeddin'i saklamak istemezler. Seyfettin bir süre sokakta kaldıktan sonra metruk bir konağa sığınır. Seyfettin konaktayken, konağa 5 Rus süvari komutanı gelir. Haritalar ve evraklar eşliğinde Türk ordusu için kanlı tuzak planlarını tartışırlar. Seyfettin büyük bir cesaretle silahlanıp Rusları etkisiz hale getirir ve planları alıp gider. Peşinden Ruslar kovalamaya başlar, bu sırada yaralı bir şekilde Türk ordusuna sığınır, Rusların kanlı planlarını teslim eder. Babasını görmek ister, ondan af diler. Saliha gelir ona son kez sarılır ve şehit olur. Ordudan kaçmakla yaptığı hatayı canı pahasına unutturmaya çalışır.

Osmanlı-Rus Savaşı gazisi baba, savaştan korkan oğlunu Türklerin tarihteki başarılarını hatırlatarak cesaretlendirmeye, cepheye gitmeye ikna etmeye çalışır:

“Bilmiyor musun ki bizi buralarda hür ve bahtiyar yaşatan bu şanlı günlerdir. Bu günler ölüm değil hayat günleridir. Senin şanlı ecdadın hep böyle zamanlarda arslanlar gibi çarpışır, düşmanları tepelerdi... Sen tarihi okumadın mı? Padişahından en aciz ferdine kadar cidal ü kıtal meydanlarında ölüm arayan ecdadını unutuyor musun? Ben yetmiş senelik hayatımın yegane semere-i saadeti olan evladımı ... seni ... o şan, kan meydanlarında görmekle iftihar edeceğim, yok gitmelisin. Dünyevi gel geç

zevkler seni bu büyük vazifeden alıkoymamalıdır. ... Seyfi sen Batum önünde geçen Moskof muharebesinde esaret zilletine düşer olmamak için fırkasıyla beraber düşmana saldıran yedi yerinden kurşun süngü ile yaralanan kahraman babanın evladı değil misim?”²⁵⁵

Baba, oğluna tarihî bellek hatırlatması yapar. Seyfullah duyguları, dünyevi arzuları ile millî kimlik değerleri arasında müthiş bir çatışma yaşar. Bu çatışmada önce dünyevi arzular ağır basar. Seyfullah’ın bir bilinçlenme evresi geçirmesinden sonra ise Seyfullah vatani için canını vermekten bile kaçınmayan bir gence dönüşür. Romanda tarih, bellek yitimine uğrayan ve yanlış yollara sürüklenen Seyfullah’ı kendine döndüren, yanlış yoldan çeviren kaynaktır. Baba, mazi ve Seyfullah arasında aktarıcı işlevini görür.

Çiftlik Müdürü romanında tabiatla iç içe yaşamayı seven ve hatta geçimini bir çiftlikte kâhyalık yaparak sağlayan genç, sahip olduğu bu fikri eski Türk tarihinden verdiği örneklerle destekler: “Eski Türkler de kırların meftunu değil miydiler? Ecdadımız tabiatın en güzel noktalarına çadırlarını kurup hayvanlarını otlatmaz mı idiler? Kaya Alp oğlu Süleyman Şah kırdan dolaşırken, tabiatın güzelliklerini temaşa ederken rahlet edip Gündüz Bey’in, Savcı Bey’in, Osman Bey’in ve bütün kabile halkının matemini mucib olmamış mı idi?”²⁵⁶ Osmanlı’nın kuruluş döneminden örnek verilir. Türklerin yaşam tarzından kaynaklanan tabiat esaslı dünya algılarına yer verilir. Öyle ki Türklerin inanç sisteminde dağ, ay, yıldız, güneş, akarsu vb. tabiat varlıkları kutsal sayılırdı. Romanda Türklerin tabiatla iç içeliğinin roman başkişisine kolektif bellek vasıtasıyla aktarıldığı hissettirilmektedir.

Menfî’de maziye dönüş, Sultan II. Abdülhamit yönetimini eleştirmek ve halka o dönemden kurtulma umudunu aşlamak için yer alır. Tıpkı tarihte yaşandığı gibi her kötü dönem elbet bir gün geçecektir:

“Bir millet ebedi mahvolmaz. Uyanır yeniden bir sabavet-i hayatiye ile gençliğe, tekamüle doğru koşar. Tarih bize bunun pek çok numunelerini gösterir. Osmanlılarda öyle pür-zendegi hayat yaşamak, yükselmek için öyle bülend bir istidat vardır ki inkişaf için zaman bekliyor. Bu millet-i muaazamayı uyandırmak bütün faaliyet ve taravet-i hayatiyle gençleştirmek için bir teşebbüs kafidir. Her taraf o kadar kurumuş, istibdad-ı idare o

²⁵⁵ Orhan Midhat, **Kanlı Muşaka**, Çavuşoğlu Matbaası, İstanbul, 1917, s. 16-17.

²⁵⁶ Edhem Nejat, **Çiftlik Müdürü**, Babıali Matbaası, İstanbul, 1912, s. 4-5.

kadar çürümüştür ki bir kenardan çıkacak bir yangın, hayır yangın değil tasfiye edici pak bir ateş, bir ateş-i ihtilal bir anda memleketin her tarafını saracak sonra bu istibdad-ı idare enkazının, küllerinin gübreleyeceği bu feyzli arz üzerinde parlak bir hayat refah ve saadet başlayacaktır.”²⁵⁷

Osmanlı içinde bulunduğu bunalımlı dönemi atlatacak, refah ve saadet içinde yaşayacak tarihî arka plana, güce, her şeyin yoluna gireceği bir düzen potansiyeline sahiptir. Bunun için bir kıvılcım yeterli olacaktır. Yeter ki tarihte yaşananlardan ders çıkarılsın ve eldeki fırsatlar değerlendirilebilsin.

Nesl-i Ahir'de, tarih konusu şimdiye kadar incelenen romanlardan farklı bir işlevde yer alır. Örneğin *Menfi*'daki olumlu görünümün aksine romanda mazi ümitsizliğin kaynağıdır. “*Navarin! Âfaka alevlerini savuran mazlum bir yangın. Sinop! Siyah bir yevm-i matem... Daha dün, Karadeniz’de, Tuna sularında kaybedilen fırsatlar, öldürülen ümitler. Bunun yanında, bu hâtırat-ı meyûsenin kenar-ı ibtikâsında fütur-ı sernigûnanesiyle Haliç’in çamurlarında çürüdükten sonra Çanakkalesi’nin eteklerinde can çekişen bir yığın enkaz...*”²⁵⁸ Bedbin, karamsar bir tablonun çizildiği romanda mazi, an’ı güçlendiren, moral veren bir kaynak değil; aksine mevcut durumdaki kötü durumu pekiştirir. Hatta mevcut olumsuz şartlar mazideki olayların devamıdır.

İzzet Melih’in *Tezat* romanı Sultan II. Abdülhamit’in baskısı, bir Rus kızı ile olan aşkı, Behire ve kendilik değerleri arasında sıkışmış Naşit’in kendini arama ve bulma serüvenini anlatır. Naşit, Sultan II. Abdülhamit baskısından sıkılıp Batum’a amcasının yanına gider. Rusların hâkimiyetinde bulunan Batum’da Rus kızı Miliça ile tanışır ve ona âşık olur. Naşit aynı zamanda iyi eğitim almış, tam bir İstanbul hanımefendisi olan Behire ile nişanlıdır. İki kadın arasında kalan Naşit bir ara Miliça için Behire’den mazisinden kökeninden kopmaya karar verir; ancak bir Rus askeriyle yaptığı konuşma, askerin Osmanlı ve Türklük aleyhindeki sözleri karşısında vatanına, milletine mazisine ait değerlere geri döner ve Miliça’yı terk eder.

Eserde kolektif belleğin bireyler üzerindeki etkisi üzerinde durulur: “*Ecdadımızdan miras olarak kalmış bazı hisler vardır ki zamana tevafuk etmediğini, hatta sebepsiz ve yanlış olduğunu bilseniz, buna katiyen emin olsanız bile onların hafî, kuvvetli ve mütemadi tesirinden kurtulamazsınız...*” *Güzide* bu cümle ile temayülât ve

²⁵⁷ Fazlı Necip, **Menfi**, İstanbul, 1909, s. 142.

²⁵⁸ Uşaklıgil, **a.g.e.**, s. 100.

hissiyatını doğru halletmekle beraber yalnız bizde değil, her millette vasi' bir zemin-i tatbik bulan "mazinin kuvveti" nazariyesine temas ediyordu."²⁵⁹ Bireyler kendi milletlerinin mazisine ve belleğine taraflı bir şekilde yaklaşırlar. Mazide yaşanan olumsuz gelişmeler kimi zaman unutulmaya çalışılsa da onlar kolektifin belleğin bir kenarında tıpkı insanın bilinçaltında olduğu gibi zamanı geldiğinde hatırlanmak, gündeme gelmek üzere bekler. Bireyi bir millete mensup kılan, davranışlarını, tutumlarını etkileyen, olumlu-olumsuz tüm yanlarıyla bireyin hafızasında yer alan tarihsel bellektir.

Menfî romanındaki olumsuz şartlardan kurtulmak için Türk tarihine dönme fikri *Tezat*'ta da dile getirilir:

*"Zira havf ve dehşet içinde sükût edip sürüklenen o milletin damarlarındaki kan Kanuni Sultan Süleymanların, Yavuz Sultan Selimlerin kanıdır. Bu kan belki korku ile uyuşmuştur. Lakin o asla sulanmaz. Yalnız onun renk ve hararetini meydana çıkaracak bir kuvvet, bir kıvılcım lazım. Yarın memleketin bir köşesinden cesur, kavi, müessir bir feryat yükselsin de görürsünüz. Ölmüş farz ettiğiniz o koca milletin nasıl bir heyecan ile nasıl bir faaliyet ile uyanacağını görürsünüz. Ve emin olunuz, vatanımızın üzerine çökmüş olan sükût-ı mevt arasında bütün kalplerin beklediği o feryat-ı mukaddes bir gün ışıtilecektir. Türkler bu halde kalamaz. Onlar cihanda işgal etmiş oldukları mevkii yakında yine alırlar. Zira onların hüviyetinde öyle bitmez tükenmez bir servet-i hayat vardır ki mümkün değil mahvedilemez. Avrupa devletleri Türklerden kurtulduk zannetmesinler; yakında mirasımıza konacaklarını hatırlarına getirmesinler!"*²⁶⁰

Tarih burada tam anlamıyla bir sığınaktır ve menbadır. Osmanlı İmparatorluğu'nun en görkemli padişahları Kanuni Sultan Süleyman ve Yavuz Sultan Selim'in kudreti karanlıktan sıyrılmak için bir ışık ve umut kaynağı olur. Türklerin sahip olduğu zengin birikim sayesinde ölmüş zannedilen millet, küllerinden yeniden doğacak, ayağa kalkacak, tıpkı eski günlerindeki azametli günlerine geri dönecektir.

Meşrutiyet döneminin önemli yazar ve aydınlarından biri olan, Türk Yurdu, Türk Ocağı gibi derneklere dâhil olarak Türkçülük fikrinin yaygınlaşması ve yerleşmesi için önemli çalışmalarda bulunan Ahmet Hikmet Müftüoğlu'nun *Gönül Hanım* romanı,

²⁵⁹ İzzet Melih, **Tezat**, (Hzl. Dr. Mehmet Yılmaz), Kesit Yayınları, İstanbul, 2014, s. 142.

²⁶⁰ İzzet Melih, **a.g.e.**, s. 188.

1920’de Tasvir-i Efkâr gazetesinde tefrika edilmiştir. Romanın anlatma zamanı 1917 Eylülünde başlar. Mehmet Tolun, Ruslara esir düşmüş bir Osmanlı subayıdır. Mehmet Tolun yıllardır Türk, Macar, Alman ve Avusturyalı esirlerle birlikte Sibiry’a tutsak edilmektedir. Bazen Rus askerlere rüşvet vererek bazen de “*Tatar dindaşlarımızın*”²⁶¹ yardımıyla ihtiyaçlarını gidermekte, zaman zaman dışarıya çıkmaktadır. Bir gün kitapçıdan Radloff, Thomsen, Le Coq gibi Türk dünyası, Türk dili ve tarihi üzerine çalışma yapan yazarların kitaplarını aldıktan sonra bir lokantaya gider. Burada Tatar abi kardeş olan Ali Bahadır ve Gönül Hanım ile tanışır ve Türk dünyasının sorunları ve Türk tarihi ile alakalı bir sohbe başlarlar. Sohbetin sonunda bir Türk, iki Tatar ve daha sonra kendilerine katılacak olan Macar Kont Bela Zichy ile Gönül Hanım Sefer Heyeti adını verdikleri bir gezi gurubu oluştururlar ve atalarını, tarihlerini, kendilerini arayıp bulmak için yola koyulurlar. Çin’e, Moğolistan’a, Ergenekon’a, Ötüken’e, Karabalasagun’a, Karakurum’a, Semerkant’a, Buhara’ya, Taşkent’e ve daha birçok Türk medeniyetinin izlerini, eserlerini taşıyan Türk yurduna giderler. Hava şartları, coğrafya, maddi imkânsızlıklar, yabani hayvanlar gibi çeşitli zorluklarla karşılaşır; ama hiçbir zorluk onları çıktıkları bu yoldan döndürmez. Özellikle Orhun yazıtları ile ilgili çalışmalarda bulunurlar. Bu sırada Mehmet Tolun ve Gönül Hanım birbirlerine âşık olurlar. İki âşık, Macar Kont (Bilal) ve Ali Bahadır’ın aracılığıyla nişanlanırlar. Gezi sona erer. Ali Bahadır ve Gönül Hanım Sibiry’a, Mehmet Tolun ve Kont Zichy İstanbul’a döner. İstanbul’u gezip gören Kont, birkaç hafta sonra memleketi Macaristan’a gider. Mehmet Tolun sağlık sorunları sebebiyle askerlikten istifa etmek zorunda kalır. Ali Bahadır ve Mehmet Tolun birbirlerine gönderdikleri ürünleri satmak suretiyle ticarete başlar. Maddi durumunu düzelter Mehmet Tolun Bebek’ten bir ev alır. Ali Bahadır ve Gönül Hanım İstanbul’a gelir. Uzun süredir birbirlerine hasret kalan Mehmet Tolun ve Gönül Hanım evlenir. Türk milletinin selameti için birlikte çalışmaya azmederler.

Romanın başkışı Mehmet Tolun, millî bilince sahip, eğitilmiş, araştırmayı seven, milleti için her türlü fedakârlığı yapmaya hazır, “*Seni bu çöllere düşüren Gönül derdi değil, millet aşkıdır.*”²⁶² diyen idealist bir gençtir. Türk dünyasına yapacağı gezi için lazım olan pasaportu çıkaracak parayı temin etmek için İzmir’deki evini satmak ister.

²⁶¹ Müftüoğlu, a.g.e., s. 4.

²⁶² Müftüoğlu, a.g.e., s. 44.

Mehmet Tolun, Türk dünyasının sorunlarının farkında olan, bilinçli bir aydındır. Türk tarihinin, medeniyetinin ihmal edildiği vurgulanır.

Romanda Türklüğün yüceltilmesi, Türk dünyasındaki sorunlar tespit edilmekle kalınmaz. Altı maddelik bir çözüm önerisi sunulur. Türkler akli, millî çıkarı ve eğitimi önceleyen bir politika izlemelidir. Yabancılar tanınan özel haklar kaldırılmalıdır. İslam dininin esasları göz önünde bulundurulmalı ve iyi bir şekilde anlaşılmalıdır. Arap harfleri ıslah edilmeli ve imla bu doğrultuda düzenlenmelidir. Ülkedeki asil ve zengin aileler korunmalıdır, çünkü onlar sanat, iş dünyası vb. açısından milletin lehine çalışmaktadır. Türkler terzilik, marangozluk, kunduracılık, duvarcılık gibi çeşitli el sanatlarına teşvik edilmelidir. Ülkede bu işlere genelde azınlıklar sahip çıkmış, Türkler tarım ve hayvancılığa mahkûm edilmiştir.

Tarihî romanlarda Türklerin en çok öne çıkan özelliği kahramanlıklarıdır. *“Bizim memleketimizde, yani Türklerin memleketinde, ecel beğinin yolu yoktur. Biz ecelimizle ölmeyiz ve ta’ziyet –başsağlığı- dileme tanımıyoruz. ... Vatanımdaki gençlerin belki yüzde otuzu eceliyle ölmemiş, savaş meydanlarında veya kışlalarda can vermiştir.”*²⁶³ Romanın Millî Mücadele yıllarında yazılmış olması, vatan uğruna savaşma ve şehit olma duygularının daha yoğun anlatılmasına zemin hazırlamıştır.

Romanda Turanî kavimlere has özellikler Macar Kont Zichy’nin tasviriyle övülür. *“Turâni milletlerin büyüklüğüne has olan vakar ve kalb yüksekliği bu zâtın her halinde açıkça görüliyordu.”*²⁶⁴ Yazar kavmî gururu, ırka has olarak gördüğü özelliklerle ifade eder. Türklerin esarete boyun eğmeyen, bağımsızlıklarına düşkün, gururlu karakterleri romanda sahip oldukları zengin kültürel birikimin destekleyicisi olarak yer alır.

Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp tüm dünya Türklerini siyasi, ekonomik, kültürel açıdan birleştirmeyi esas alan Turancılık fikri etrafında birleşirken, Ahmet Hikmet Müftüoğlu, *Gönül Hanım* romanında imparatorluğun içinde bulunduğu şartlar gereği Turancılığın siyasi boyutunun gerçekleştirilemeyeceğini, Türkiye’nin askerî yolla Rusya’yı, Orta Asya’yı istila etmek gibi bir düşüncesinin olmadığını ifade eder:

“Türklerin ittihadı, İslamların ittihadı gibi, Avrupalıların, bilhassa Avrupa’daki düşmanlarımızın bize yönelttikleri iftiralar. Türkiye’de hiç ama hiç kimse yoktur ki Asya’yı, Rusya’yı istilayı hatırandan geçirsin.

²⁶³ Müftüoğlu, a.g.e., s. 15.

²⁶⁴ Müftüoğlu, a.g.e., s. 11.

Türkler Asya'dan evvel, Türkiye'yi fethetmelidirler. Yurdumda hâli, şanı bilinmeyen, el değmemiş, unutulmuş öyle yerler, bölgeler var ki saysam hayret edersiniz. Bence Türk Birliği, hatta İslam Birliği demek Türk kültürünün, İslam ilminin birliği demektir. Daha umûmî bir deyişle Türklerin aydınlanması, medeniyet yolunda ilerlemesi demektir."²⁶⁵

Ahmet Hikmet Müftüoğlu, "İrfan ve ilim ile yalan ve çürük fikirlerin ortadan silineceğine hiç şüphe yoktur."²⁶⁶ diyerek askerî çözümleri reddederek eğitim ve ilmi araştırmalar yoluyla Türkler arasında kültürel bir birliği savunur. Türkler aydınlanmadan, bilinçlenmeden siyasi bir birlikteliğin anlamı yoktur. Türkler ancak ortak tarihlerini, kültür ve medeniyetlerini araştırarak ilerleyebilir, ortak bir ülküde buluşabilir.

Türklerin kendilerine has, zengin, köklü bir geleneğe sahip oldukları, özellikle Arap ve İran medeniyetinden daha ileri bir seviyede bulundukları vurgulanır: "Türklerin, fakat, ayrı ve binbeşyüz yıllık bir medeniyeti vardır. Bu medeniyet, Anadolu'da, edebiyatı, mimarlığı ve kültürü ile Arab ve Acem'den bir hayli ayrılır."²⁶⁷

İslamiyetin kabulü ve Anadolu'nun yurt edilmesinden sonra Türkler, Araplarla ve İranlılarla sıkı bir etkileşim içerisine girmiştir. Osmanlı döneminde bu etkileşim daha yoğun yaşanmış, hatta bazı alanlarda, özellikle dilde, Arap ve İran unsurları Türklerin geleneklerini bastırmış ve bu durum kimlik bunalımına sebebiyet vermiştir. Millî kimlik oluşturma arzusunun en yoğun yaşandığı Meşrutiyet döneminde aydınlar, yazarlar gereksiz Arap ve İran etkisinden sıyrılmak için kendi kültürlerinin onlardan daha zengin ve ilerde olduğunu vurgulamışlardır.

Romanda Türk tarihine tek taraflı olumlu bir yaklaşım görülmez. Tarihteki gerçekleştirilmiş bazı uygulamalara eleştirel yaklaşılır: "Ancak, Şiilik duvarını delemeyen Birinci Selim'in torunları böyle tecrübelerle girişmediler ve kuvvetlerini boş yere Hristiyan Avrupa'da tükettiler. Temel çürük olduğundan kurdukları saltanat binâsı da Avrupa'da geçici oldu."²⁶⁸ Osmanlı'nın sürekli Batı'ya yönelmesinden dolayı Doğu'yu ihmal ettiği üzerinde durulur. Din, kültür, yaşam tarzı vb. açısından tamamen farklı olduğu Batı'ya yönelme yerine, birçok ortak paydanın bulunduğu Doğu'ya

²⁶⁵ Müftüoğlu, a.g.e., s. 19.

²⁶⁶ Müftüoğlu, a.g.e., s. 43.

²⁶⁷ Müftüoğlu, a.g.e., s. 54.

²⁶⁸ Müftüoğlu, a.g.e., s. 123.

yönelme durumunda Hindistan’a kadar olan coğrafyanın şimdi Türklerin elinde olacağı fikri savunulur.

Gönül Hanım Sefer Heyeti, gezdikleri yerlerde karşılaştıkları izbe, virane, olumsuz tablo karşısında üzürlüler, şaşırırlar, kimi zaman umutsuzluğa kapılırlar:

*“Buradan daha kirli bir şehir, bura insanlarından daha miskin ve pis mahluklar tasavvur edilemez: Köpeklerin insanlara hâkim olduğu bir ülke. Burunlarımızı tıkadık, gözlerimizi yumduk.”*²⁶⁹ *“Atilla’nın, Batu Han’ların, Çingiz’lerin, Yavuz’ların ecdadı bu miskinler midir? Hindistan’ı, Çin’i altüst edenler, Fağfurlara “Çin Seddi’ni” yaptıran “Hiyungnu”lar bu mendeburlar mıdır? Altınordu kahramanlarından bu paslanmış teneke parçaları mı kalmış?”*²⁷⁰ *“Buhârâ’da, Semerkand ve Türkistan’da artık bundan sonra İslamların öğüneceği bilginlerin çıkması, tekrar İbni Sinâ’lar, Buhârî’ler, Fârâbi’ler, Uluğ Bey’ler yetişmesinin ihtimalini göremiyorum.”*²⁷¹

Türk dünyasının mevcut durumu o yerlerin tarihteki halleriyle karşılaştırılarak eleştirilir. Bir zamanların görkemli, zengin şehirleri Buhara, Semerkant, Türkistan şimdi virane haldedir. Türklerin yetiştirdiği dünyaca ünlü isimlerden İbni Sina, Buhari, Farabilerin yerini şimdi tembel, miskin, fiziksel ve düşünsel anlamda uykuda olan, tarihine, geleneklerine kayıtsız, vizyonsuz insanlar almıştır. Türkler ancak kendi köklerindeki öz suya ulaşarak, ondan feyz alarak bir gelişme kaydedebilir ve mevcut sıkıntılarından kurtulabilir.

Romadaki eleştirilerden biri de Doğu’nun hayalperest dünya görüşüne yöneliktir: *“Tam Şarklılar gibi hulyâ ile vakit geçirirken asıl meseleyi unutuyorduk.”*²⁷² Doğuda meselelere gerçeklikten, icraattan, üretimden uzak yaklaşım, Doğu toplumlarının geri kalmasındaki en önemli etkidir. Tanpınar’ın Doğu tanımlaması “Şark oturup beklemenin yeridir.”, romanda eleştirilen noktayı aydınlatır. Bu bağlamda *Gönül Hanım* romanında tarihin bir özelliği de gelenekselleşmiş, süregelen yanlış tutum ve davranışları eleştirmektir.

²⁶⁹ Müftüoğlu, a.g.e., s. 27.

²⁷⁰ Müftüoğlu, a.g.e., s. 29.

²⁷¹ Müftüoğlu, a.g.e., s. 119.

²⁷² Müftüoğlu, a.g.e., s. 22.

Sonuç olarak İkinci Meşrutiyet dönemi romanlarında tarih; “şimdi”nin ve geleceğin inşa edicisi, örnek modeli olmakla beraber, yazarların benimsedikleri fikirlerin, nasıl bir kimlik istediklerinin yansıtıcısıdır. Güçlü, zaferlerle dolu bir tarih, “yeni insan” kimliğinin temelini oluşturacaktır.

2.3. Kimliğe Doğuştan Bağlanma: Soy

Milletlerin, millî kimliklerin oluşumunda soyun, etnik kökenin ne derece pay sahibi olduğu, hatta herhangi bir etkiye sahip olup olmadığı üzerine çeşitli görüşler mevcuttur. Balibar’a göre “*Hiçbir ulus (yani hiçbir ulusal-devlet) gerçekte etnik bir temele sahip değildir.*”²⁷³ Araştırmacıya göre toplumsal oluşumlar süreç içinde ortak paydalar neticesinde etnikleşir. Bu da olsa olsa “*kurgusal etniklik*”²⁷⁴tir. Renan da “*Milleti yaratan ırk olmadığı gibi toprak da değildir. Millet, tarihin derin karmaşıklıklarından ileri gelen manevi bir ilke, manevi bir ailedir, toprağın yapısını belirlediği bir grup değil.*”²⁷⁵ diyerek milletin oluşumunda soyu geri plana iter. Smith ise “*Etnik bir köken olmadan millet-olma (süreci) yarım kalırdı.*”²⁷⁶ ifadesiyle soyu, milletlerin oluşumundaki temel faktörlerden ve ortak paydalardan biri olarak görür. “*Milletin sine qua non’u (olmazsa olmaz şartı) etnik ayırt edicilik vasfıdır ve bu müştereken paylaşılan soy mitleri, ortak tarihi bellek, eşsiz kültürel yapıcılar ve şayet seçilmişlik iddiası sözkonusu değilse, bir farklılık duygusu anlamına gelir.*”²⁷⁷ Sadri Maksudi Arsal da milleti oluşturan unsurları sıralarken maddelerden birinde “*Millet ekseriyetinin aynı ırktan olması.*”²⁷⁸ gerektiğini vurgular.

Bu iki farklı görüşten Smith ve Arsal’ın yaklaşımı millî kimlik inşası süreci düşünüldüğünde daha kabul edilebilir görünmektedir. Birey, kan bağının bulunduğu insanların yer aldığı bir ortamda doğar ve büyür. Akrabalıklar neticesinde küçük gruplar oluşur ve bu gruplar gittikçe büyüyerek ortak bir dil, yaşam üslûbu, tarih, din vb. temelinde milletleri teşkil eder.

²⁷³ Balibar ve Wallerstein, **a.g.e.**, s. 66.

²⁷⁴ Balibar ve Wallerstein, **a.g.e.**, s. 121.

²⁷⁵ Mehmet Karakaş, “*Millî Kimlik İnşası ve Dil İlişkisi Açısından Yeni Lisan Hareketi’nin Türk Millî Kimliğinin İnşasına Etkileri*”, **Yeni Lisan Hareketi ve Milli Edebiyat Çalıştayı Bildirileri**, (Hzl. Hülya Argunşah ve Oğuzhan Karaburğu), Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul, 2014, s. 157.

²⁷⁶ Smith, **a.g.e.**, s. 73.

²⁷⁷ Smith, **a.g.e.**, s. 114.

²⁷⁸ Sadri Maksudi Arsal, **Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları**, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1972, s. 68.

Millî kimlik, 20. yüzyılda en çok öne çıkan, devletleşme sürecinde en etkin rol oynayan unsurdur. Halk arasında bu kimlik bilincini oluşturan unsur ise soydur. Kendi soyunun diğer soylardan farkı, soy birliği içinde olduğu insanlarla ortaklıklarının fazlalığı bireyin millî aidiyetini pekiştirir.

Osmanlı'da millî kimliklerin en çok gündeme geldiği İkinci Meşrutiyet dönemi, Türklerdeki soy bilincinin en net biçimde görüldüğü dönemdir. Soy bilincine erişen azınlıkların, imparatorluktan kopması ve imparatorluğun yıkıma doğru sürüklenmesi Türklerin bu bilincinin görünür hale gelmesini sağlayan gelişmeler olmuştur. Ayrıca İkinci Meşrutiyet dönemine yön veren fikir adamlarını bir araya toplayan bir dernek olan Türk Ocağı'nın, soyun millî kimlik inşası sürecindeki önemi üzerinde durmasının soy bilincinin yayılmasındaki ve yerleşmesindeki etkisi göz ardı edilmemelidir. “Özellikle Balkan Savaşı'nın büyük bir yenilgiyle sona ermesinden sonra, Türkçülük hareketinin İttihat ve Terakki Fırkası'nın da onayı ile siyasal bir silaha dönüşmesi ile başlayan süreçte Türk Ocakları içinde ırk ile temellendirilen bir milliyetçilik anlayışının belirtileri görülmektedir.”²⁷⁹ Türklerin soy bilincine erişmesi, siyasi ve sosyal gelişmelerin gerektirdiği zorunlu bir sürecin ürünüdür. Siyasi ve sosyal gelişmelere, psikolojik etkenleri de eklemek yerinde olacaktır. “1897 yılında bir İngiliz gezgini şöyle yazıyordu: Günümüzde Türk ismi çok nadir olarak kullanılmaktadır. Bu ismi yalnız iki şekilde kullanılırken duydum: Ya bir ırkı ayırtılabilmek için (Mesela, bir köyün Türk köyü olup olmadığını soruyorsunuz) ya da hor görme için (Mesela, İngilizcede birisine nasıl blockhead "beyinsiz" diye bağırılırsa Türkler de "Türkkafalı" tabirini kullanıyorlar)”²⁸⁰ Yüzyıllardır aslî unsuru oldukları imparatorlukta, hor görülen Türklerin, bu olumsuz tavra karşı duruş sergilemeleri, kendi soylarını tanımaya başlamalarıyla mümkün olmuştur. Kendi gücünün, yapabileceklerinin farkına varan, bilinçlenen Türkler, yüzyıllardır hapsedilmeye çalışıldıkları “miskinlik, tembellik, köylülük” kalıbını kırmaya başlamıştır.

İkinci Meşrutiyet dönemi romanlarında soy, imparatorluğun içinde bulunduğu zor şartların yarattığı travmayı sağaltan bir unsur olarak güçlü bir mazi ve geniş bir vatan coğrafyasıyla bütünleşmiş halde ortaya çıkar. Yazarlar, Türklere soya mensubiyet şuurunu aşılama ve yerleştirmeye çalışır. *Yeni Turan*'da Kaya, Türk soyunu Altaylardan Avrupa'ya kadar uzanan bir coğrafyada, köklü bir tarih içerisinde bulur.

²⁷⁹ Üstel, **a.g.e.**, s. 63.

²⁸⁰ Kushner, **a.g.e.**, 47.

Gönül Hanım'da Gönül Hanım ve ekibi Türk soyunun var olduğu, varlık bulduğu, dünyaya yayıldığı Orta Asya'da atalarının izlerini sürer. *Aydemir*'de Demir, Türk soyunu Rus istilasından korumak için fitili ateşlemeye Türkistan'a gider. Türklerin eğitimi ve bilinçlenmesi için çalışır.

Özellikle tarihî romanlarda soya yöneliş yoğundur. Tarih, soyun üzerine inşa edilir. Türklerin cesaretini, kahramanlığını, adaletini, yardımseverliğini vurgulamak tarihe dönüşün sebeplerindendir. Moralizade Vassaf Kadri'nin *Şimal Rüzgârı*, Mehmet Nafi'nin *Türkün Romanı* adlı eserleri bu anlayışla yazılmış romanlardır. Türklerin *Şimal Rüzgârı*'nda Rumlardan, İtalyanlardan; *Türkün Romanı*'nda Çinlilerden üstünlüğü vurgulanır. Söz konusu üstünlük soydan gelen ve milletin tinsel duyuşuna işlemiş özelliklerdir.²⁸¹

İkinci Meşrutiyet dönemi romanlarında soy, genellikle kültürel ve tarihsel bağlamda ele alınır. Moralizade Vassaf Kadri'nin *Yetimenin Kabri* eserinde soy esaslı koyu bir Türk milliyetçiliği anlayışı söz konusudur. Türk Ocakları'nda dile getirilen ancak dönemin şartları gereği uygulanamayacağı düşünülerek göz ardı edilen ırk ve kan esaslı milliyetçilik anlayışı romanda dile getirilir: “Çünkü biz de Türkünüz. Fatma Kumiku'nun ve Fatma Şerife'nin akıttıkları al kanlar vücutlarımızda cevelan eden aynı kandır. Öyle bir kan ki... Alem-i insaniyet içinde her daim medeniyet ve adalet neşredeceği hâkim bir milletin kanı. Bu güne kadar hiç zillate tahammül etmemiş ve hiçbir düşmanı zelil etmeye tenezzül eylememiş olan Kayıhan sülalesinin, ... Han ırkının has evlatlarının kanı.”²⁸² Gayrimüslim azınlıkların, Müslüman dünyasının imparatorluğa indirdiği darbeler 1915 yılına gelindiğinde imparatorluk için elde sadece kurucu ve aslî unsur olan Türklerin kaldığını/kalacağını haber vermekteydi. Yazar Türkçülüğün tam anlamıyla sistematize edilmediği o yıllarda Türklüğü kan bağıyla bağlamak, bütünleştirmek isteyen bir yol izlemiştir. Bunu yaparken Türkleri yüceltmekten geri durmaz.

Halide Edip Adivar, *Seviyye Talip* romanında “yeni Türkler” olarak adlandırdığı ideal insan tipini şöyle açıklar: “Biz olgunlaşmış, insancıl görünüşleri hayatına uygulamış, batının ilerleyişini kabul etmiş uygun ve bütün anlamıyla ırkının eğilimlerine

²⁸¹ Bu iki roman “Tarihi Romanlar” ve “Kimlik Yüceltimi İçin Öteki'nin İtilmesi” başlıkları altında ayrıntılı olarak incelenmiştir.

²⁸² Moralizade Vassaf Kadri, *a.g.e.*, s. 45.

*bağlı yeni Türkler olacağız.”*²⁸³ Yazarın “*bütün anlamıyla ırkının eğilimlerine bağlı*” ifadesi oluşturulmak istenen kimlik inşası modelinde ırka önemli bir yer ayrıldığının göstergesidir. “*ırkın eğilimleri*” ifadesi aynı zamanda soyun, kimlik inşasındaki “diğerlerinden farklı kılan” niteliğini vurgular. Soyun; bir şeylere, bir tarafa eğilimi bir başka tarafa eğiliminin olmadığı, bu eğilimlerle farklılaştığının ifadesidir. Türk soyunun sahip olduğu eğilimler, ideal insan tipi için önemli bir boyuttur. Yazarın, insanları “ırkın eğilimlerine” uymaya davet etmesi mevcut durumda bu eğilimlerden uzaklaşıldığını hissettirir. Romanda Türk soyunun ayrıcalığından sıklıkla bahseden yazar, bu eğilimlere uyulması halinde Türklerin hak ettiği ayrıcalıklı konuma gelebileceğini ifade eder.

Yeni Turan’da Türk soyunu içinde bulunduğu zor şartlardan kurtarmak adına Türkçülüğün alt kollarından olan Türkiyeciliğin adem-i merkeziyetle uygulanma fikri önerilir. Halide Edip, imparatorluğa dair siyasi çözüm önerilerini romanda Yeni Turan Partisi lideri Oğuz aracılığıyla verir:

*“Artık bırakmalı, herkes kendi vilayetinin, herkes kendi ırkının, tarlasının ve şahsının medeniyet ve terakkisinden mesul olsun. Ve artık bırakmalı, herkes kendi, ayrı, küçük memleketini ve ırkını bir müşterek vatan fikri etrafında idareye alıssın. ... Demek ki Yeni Turan’ın programı, vasi bir adem-i merkeziyete fakat federasyon bağları altında bir kuvvetli noktaya, bir hükümdara, hükümete bağlayacak müşterek menfaat ve muhabbet.”*²⁸⁴

Jön Türkler içerisinde önemli bir yere sahip olan Prens Sabahattin’in ortaya attığı, Jön Türk grubunun ikiye bölünmesine sebep olan; ancak cemiyet içinde merkezi yönetimin ağır basması sonucu çok da ilgi görmeyen, azınlıkların kendi içinde bağımsız olmalarını ön gören adem-i merkeziyet fikri *Yeni Turan*’da imparatorluğu çöküşten kurtaracak olan yol olarak görülür. Batılılaşma mevzusunda İngiltere ve Amerika’nın rol model olarak alınmasını isteyen Halide Edip, romanda Amerika Birleşik Devletleri’nin federasyonlardan oluşan devlet yapısını örnek alır. Federasyon olması durumunda azınlıkların bağımsızlıklarını ilan edeceklerini ve imparatorluğun dağılacağını öne süren Yeni Osmanlı Partisi’nin itirazlarına karşı Amerika Birleşik

²⁸³ Adıvar, **Seviyye Talip**, s. 41.

²⁸⁴ Adıvar, **Yeni Turan**, s. 42-43.

Devletleri'nden örnek verir. Amerika'da isyan eden federasyona karşı diğer tüm federasyonların birleşerek savaş yoluyla engel olduğunu, kendilerinin de böyle bir yolu izleyebileceklerini ifade eder. Yazara göre ırk, devletleşme yolunda belirleyici bir unsurdur.

Halide Edip'in *Yeni Turan*'da savunduğu Türkiyecilik ve adem-i merkeziyet görüşü, bir merkezî yönetim etrafında tüm dünya Türklerini birleştirmeyi amaçlayan dönemin Türkçülük anlayışıyla uyuşmamaktadır. Yazar, romanda Türkleri imparatorluğun aslî unsuru olarak görür: “*Bu kavi, adil ve binası sağlam hükümetin unsur-i asliyesi, temeli yekpare bir Türk ırkı, ötekiler o ırk, o temel etrafına, üzerine toplanıyor. Ve bu Türk ırkı o gün için maddi manevi bütün faziletlerle cidden mücehhezdir.*”²⁸⁵ İmparatorluktaki Türk olmayan unsurlar ise dışlanmaz, onların selameti için de çalışılacağı ifade edilir: “*Sevgili ırkımı kurtarmak, yaşatmak arzusuna öteki ırkların menfaat ve selametlerini mezc etmiş olmak itikadını da gönlümde ve vicdanımda taşıyorum.*”²⁸⁶ Romanda ırk, Türkleri diğer unsurlardan ayıran, ötekileri de “biz”den olmayan yapan, onları konumlandıran en önemli unsurdur. Türk ırkı, sağlam bir geçmişe ve kaynaklara sahip olduğu için yazar, ırk esaslı bir ayrımın Türklerin lehine olacağını düşünür.

Romanda Türklerin sürekli savaşa katıldıklarına ve Anadolu'nun hak ettiği yatırımları almadığı için eğitim, ekonomi, yaşam standardı açısından imparatorluğun en geri kalmış milleti olduğuna ve adem-i merkeziyetin uygulanmaya başlamasından sonra yirmi yıl boyunca imparatorlukta Türklerin kalkınmasına öncelik verileceğine vurgu yapılır. Halide Edip, romanda Türkçülük fikri etrafında savunduğu görüşleriyle gerçekleşmesi mümkün olmayan, ütöpik bir anlayışı işler. Bu doğrultuda romandaki ideal aydınların ülkenin içinde bulunduğu siyasi şartları, konumu tam olarak doğru bir şekilde değerlendiremediği, uygun çözüm önerileri sunamadığı açıktır.

Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Hayattan Sahifeler* romanında Türkleri içinde bulunduğu gafletten, tembellikten, uykudan kurtarmak, durumun vahametini anlatmak, böyle giderse Türk ırkının yok olma tehlikesiyle karşılaşabileceğini vurgulamak için Türkleri deveyle karşılaştırır ve deveyi konuşturur:

“*Türk, benden ibret al. Allah beni deve yaratmış, fakat seni insan...*

Süratle, sanatta, fende, ilimde onlara benzemek için nen eksik? Ortalıkta

²⁸⁵ Adıvar, **a.g.e.**, s. 37.

²⁸⁶ Adıvar, **a.g.e.**, s. 35.

baş döndürücü bir terakki faaliyeti var. Medeniyet kendine hâdim görmediklerinin hayat gıdalarını vermeyecek, ırkın sönmeye mahkûm kalacak. Seni de bu saltan, bu iskemlen, bu nargilenle müzeye nakledecekler. Başlangıcı pür-zafer, fakat nihayeti feci tarihini okuyacak, yeni batın evlatları netice-i mütâla'alarını çehrene tatbik için seni temaşaya gelecekler. Biçare Türk, bir asır sonra ne beni burada nakliye hizmetinde, ne de seni bu hâlde görecekler... Elveda...”²⁸⁷

Birey, değer verdiği, kaybetmekten korktuğu şeylerle sınanır. Yazarın arzu ettiği şeylerin gerçekleşmemesi durumunda Türk ırkının yok olacağını belirtmesi, yazardaki ve değişmesini istediği Türk halkındaki soya verilen öneme işaret eder.

Aydemir romanında, Demir, Türklerde soy bilincini yerleştirmek için Hazin'i İstanbul'da bırakarak Türkistan'a gider: “*Basit bir Türk tarihini onlara okuyordu. Her akşam bir saatlerini işgal eden bu kıraat onları yormadan meraklarını celbederek milliyet fikrine yaklaşıyor, kendi ırklarını, kendi mevcudiyetlerini tanımlamalarına hizmet ediyordu.*”²⁸⁸ Soya bağlılık, her türlü duygunun üzerindedir: “*Bütün bir ırka muhabbet bağlayan, beşeri aşk önünde eğilir mi?*”²⁸⁹

Soya değinen romanlar içerisinde, Türk soyuna karşı olumsuz yaklaşan tek roman Mehmet Rauf'un *Menekşe* romanıdır.

*“Hürriyet her şeyi bahşedecek bir tılsım bile olsaydı, bu istidadı veremezdi... Çünkü onun için asırların, kanın, terbiyenin, ırkın tesir-i batîsi lazımdır... Avrupa'da ale-d-devam ortaya konulan masnuât-ı nefiseyi görüp tetkik eden bir adam oradaki adamların herhalde bize benzemekle beraber, pek büyük esaslı farklarla bizden başka adamlar olduğunu tasdike mecbur olur; biz ise hala kendimizi onlarla hem-ayâr tutmaktayız; asırlardan beri ilim ve fenle hurfet ve zanaatle cilalanmış bir heyet-i içtimaiyyeyle cehl ve zulmet içinde pıhtılanmış bir heyet arasında mukayese mümkün müdür?”*²⁹⁰

Romanda, Batılılar Türklerden üstün tutulur ve Türklerin Batılıların seviyesine ulaşması için birçok şeyle birlikte soya ait unsurların da değişmesi gerektiği vurgulanır. Batıcı bir yaklaşımın dikkat çektiği romanda, diğer romanlarda görülen soy bilincinin

²⁸⁷ Gürpınar, *Hayattan Sahifeler*, s. 42-43.

²⁸⁸ Tek, *Aydemir*, s. 89.

²⁸⁹ Tek, *a.g.e.*, 76.

²⁹⁰ Mehmet Rauf, *Menekşe*, s. 22-23.

aksine soy yitimi söz konusudur. Türk soyunu Batılılaştırmak yerine gerçek anlamda kendi soyuna dönülürse sorunların çözümüne ulaşılacağı roman kişinin aklına gelmez. Çünkü rol-model olarak Batı, kendi soyunun önüne geçmiştir. Kendine soyuna dönmek, değerlerinin bilincine varmak, Batılı bir çevrede yaşayan Bülent için oldukça zor gelmektedir.

Görülüyor ki İkinci Meşrutiyet dönemi romanlarında soy bilinci, millî kimlik inşası için gerekli görülen, örnek teşkil eden bir unsurdur. Yazarların kimlik inşa modelini anlayabilmek için soya yaklaşımına bakmak bu konuda önemli ipuçları vermektedir.

2.4. Kimliğin Tamamlayıcı Unsuru Olarak Din

İnsanlık var olduğundan beri birey, kendini güvende hissetmek, psikolojik olarak rahatlatmak, yer aldığı toplulukla aidiyet hissini, bağlılığını güçlendirmek amacıyla kutsiyet atfettiği şeylere inanmak ihtiyacı hissetmiştir. Bu ihtiyaç bireyleri bir arada tutan, bireyin kimliğini şekillendiren en önemli unsurlardandır. *“İnsanı insan yapan ve onu diğer yaratıkların hepsinden ayıran özellikler –konuşma, soyut düşünce, vd.- arasında din hemen dikkati çekmektedir. Tarihinin başlangıcından itibaren, insan “din hissi” denebilecek bir şeyle; yani bir ilâha, kendi dışında esrarlı ve denetleyici bir güce duyduğu inançla, korku ve huşu duygularıyla birleşen ve genellikle afakî ayin ve törenlerle katılınan bir inançla diğer varlıklardan ayrılır.”*²⁹¹ Her din, inananlarına belli bir dünya görüşü sunar. *“Din, insanlara çevrelerindeki dünyayı özel “gözlük”lerle görmeyi sağlayacak kavramsal görüş imkânlarını sağlar. Din bir semboller kümesidir.”*²⁹² Din, kendine has bir zihniyet çerçevesinde bireylerin düşün dünyasını biçimlendirmede rol sahibidir. İnsanların çeşitli durumlar ve olaylar karşısında nasıl ve ne şekilde bir yol takip etmesi gerektiğini önerir.

Din, geleneksel ve muhafazakâr yapısıyla kültür aktarıcısı işlevini de görür. Milletin değerlerini koruyarak, kuşaktan kuşağa aktarılmasını ve sürekliliğini sağlar. Assmann’ın şu tespitleri de bu yargıyı destekler niteliktedir: *“Etnik kökene süreklilik vermenin en etkin aracı ise din olmuştur.”*²⁹³ *“Dinin bir kültür içinde geçmişi yaratma*

²⁹¹ Hayes, a.g.e., s. 23.

²⁹² Mardin, **Din ve İdeoloji**, s. 63.

²⁹³ Assmann, a.g.e., s. 159.

işlevini üstlendiği doğrudur. Dinin genel işlevi, hatırlamak, canlandırmak ve tekrarlamak yoluyla geçmişin devamına aracı olmaktır.”²⁹⁴ Din, insanlar için davranış kalıpları oluşturur ve bu kalıplara uymaya çalışan insanlarda ortak bir bakış açısı, tavır ve tutum gelişir. Ayrıca dinlerdeki kadercilik anlayışı, insanları günlük hayatın sıkıntılarından bir nebze olsun arındırır, teslimiyet psikolojisi ile ruhlarını dinginleştirir.

Dinin bireysel ve toplumsal kimliğin oluşumu ve şekillenmesinde önemli bir işlevi olduğu konusunda birçok araştırmacı hemfikirdir. “Çünkü din, formüle edilebilen insan zihninin biricik tutumudur.”²⁹⁵ Calhoun, dini etnisitenin yanı sıra ulusu ulus yapan unsurlardan biri olarak görür: “Uluslar, ortak ata ve paylaşılan kan bağı ideolojilerine sahip olsalar da, esas olarak, çeşitli kültürel atıflar -ortak dil, din, görenekler, isimler, vs.- temelinde birbiriyle özdeşleşen tekil üye kategorileri halinde örgütlenir.”²⁹⁶ Şerif Mardin, dini bireyin kendini anlamlar dünyasında konumlandırmasında başat öncüllerden biri olarak düşünür: “Din, bir dünyayı anlama ve kendini o dünyada belirli bir yere yerleştirme modeli olarak fonksiyon görmektedir.”²⁹⁷ Ömer Seyfettin, din ve milliyeti bir bütünün ayrılmaz parçaları olarak görür: “Millet: Bir lisan konuşan, bir din, bir terbiye, bir maarifle birbirine merbut insanların mecmuudur.”²⁹⁸ “Milliyet ile dinin de farkı yoktur. İkisi birbirinden ayrılamaz. Milletsiz bir din olmadığı gibi, dinsiz bir millet de olmaz.”²⁹⁹ Tarihte bazı milletler dinlerini değiştirdikten sonra millî değerlerini de kaybetmişler, kimlik yitimine uğramışlardır. Hristiyanlığı kabul ettikten sonra Türklüklerini yitiren Macarları bu tespiti örnek olarak verebiliriz. Ziya Gökalp da milliyet ve dinin benzerliği üzerinde durur ve milliyetin dinin yerine geçtiğini ifade eder: “Milliyet de din gibi ‘kalben tasdik ve lisanen ikrar’ şartlarına bağlıdır. Lisaniyle “Türküm” deyene ve samimi olarak kalbinde bu kanaati taşıyan her fert Türktür.”³⁰⁰

Din, her dönem iktidarlar için topluma hâkimiyeti kolaylaştıran bir unsur olarak önemsenmiştir. Din, “Mezopotamya’da, sınıflı toplum aşamasında, devletleşmeyle birlikte ortaya çıktı. Egemenler tarafından ezilenleri yönetmek, artı değere el koymak

²⁹⁴ Assmann, **a.g.e.**, s. 86.

²⁹⁵ Carl Gustav Jung, **Din ve Psikoloji**, (Çev. Cengiz Şişman), İstanbul, İnsan Yayınları, 1993, s. 20.

²⁹⁶ Calhoun, **a.g.e.**, s. 62.

²⁹⁷ Mardin, **a.g.e.**, s. 30.

²⁹⁸ Ömer Seyfettin, **Bütün Eserleri Makaleler 1**, (Hzl. Hülya Argunşah), Dergah Yayınları, İstanbul, 2000, s. 323.

²⁹⁹ Ömer Seyfettin, **a.g.e.**, s. 360.

³⁰⁰ Ziya Gökalp, “Türk Kimdir?”, **Makaleler IX**, (Hzl. Şevket Beysanoğlu), Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1991, s. 77.

amacıyla kullanılan bir inanç sistemi olarak şekillendi. Dinin amacı toplumun hâkimiyet altına alınmasıdır. Önceki dönemlerin kutsal varlıkları insanüstü bir güce sahip değilken, dinin tanrısına insan ulaşamaz, ona ancak biat eder, önünde eğilir, küçülür, yalvarır, tanrıya ulaşabilmek için bu dünyadan vazgeçmek gerekir.”³⁰¹ İktidarlar için din, çoğu zaman egemenliği güçlendiren bir araç olarak görülmüştür. Bir toplumda insanların büyük çoğunluğunun dine karşı önemli derecede hassasiyet göstermesi, hayatlarını, aldıkları kararları şekillendirmede etken olması dinin, iktidarlar için önemini artırmıştır.

Din, gerek bireyin tutum ve davranışlarında, gerekse kurum, kuruluş ve iktidarın aldığı kararlarda meşrulaştırıcı bir işleve sahiptir. Okumuş, bu işlevin toplumun her kademesinde hissedildiğini ifade eder: “*Toplumsal kurumların geçerliliği ve sürekliliğinde, toplumsal ilişkilerde, sınıf içi ve sınıflar arası ilişkilerde, toplumsal farklılaşmada, toplumsal değişimde, toplumsal hareketlilikte, ekonomik hayatta, toplumsal eşitsizliklerde, kültürel hayatta, siyasette, din meşrûlaştırım gücüyle etkin bir varlık gösterebilmektedir.*”³⁰² Anderson da dinin meşruiyetin kaynağı olduğunu belirtir: “*Geleneksel toplumlarda sosyal örgütlenmenin ve siyasal meşruiyetin kaynağı genellikle dindir; modern dönemde ise sosyal örgütlenme ve siyasal meşruiyetin kültür ekseninde sağlanır.*”³⁰³ Mardin de dinin toplum üzerindeki meşru kılma işlevinden söz eder: “*Din, sığınılacak, kendisinden kuvvet alınacak, meşru toplum eyleminin yapılarını tanımlayacak olan, hem koruyucu zırh ve hem de “had” dır.*”³⁰⁴ Dinin kaidelerine uygun karar almak ya da öyleymiş gibi göstermek bireyi ve kamu vicdanını rahatlatır, kabullenebilirliğini ve uygulanabilirliğini hızlandırır.

Türkler, İslamiyet’i kabul ettikten sonra İslam medeniyeti dairesine girmişlerdir. Araplar ve Farslarla olan siyasi, sosyal ve komşuluk ilişkileri de Türkler üzerindeki bu etkinin artmasındaki etkenlerden olmuştur. Türkler özellikle Selçuklu İmparatorluğu döneminden itibaren İslam dünyasının koruyucusu olmayı devlet politikası haline getirmiştir. “*Selçuklular, bir yandan “Cihan hâkimiyeti” fikri, öte yandan da İslam adına cihat yapmak ve onu dış tehlikelere karşı korumak endişesinden dolayı Hristiyan âlemi ile de mücadele etmek gereğini duymuş dolayısıyla Ermeni, Gürcü ve*

³⁰¹ İlker Belek, **Din, Toplum, İktidar**, Yazılama Yayınevi, İstanbul, 2016, s. 7.

³⁰² Ejder Okumuş, **Dinin Meşrulaştırma Gücü**, Özgü Yayınları, İstanbul, 2005, s. 203.

³⁰³ Anderson, **a.g.e.**, s. 25.

³⁰⁴ Mardin, **a.g.e.**, s. 75.

*Bizanslılarla büyük ölçüde çatışmaya dayanan bir ilişki içerisinde olmuşlardır.*³⁰⁵ Selçuklular dönemindeki bu siyaset Osmanlı döneminde de devam etmiştir. Osmanlıların daha çok Hristiyan dünyasına yönelen fetih politikası, imparatorluk bünyesinde birçok Hristiyan unsurun bulunmasına neden olmuştur. Böylelikle imparatorluk içinde müslim - gayrimüslim ayrımıyla şekillenen kimlikler meydana gelmiştir. Bu durumun ortaya çıkmasında imparatorluk yönetiminde ve halkın yaşamında dinin en önemli konu olmasının payı büyüktür. Kemal Karpat, Osmanlılık fikrinin müslim - gayrı müslim ayrımını keskinleştirdiğini ifade eder: *“Osmanlılık, birlik yaratmak yerine, kullarını Müslümanlar ve Hristiyanlar olarak ikiye bölüp, dinî kimliklerin keskinleşerek siyasileşmesine yardımcı oldu. Karşılığında, bu kimlikler, Hristiyanlar arasında ve sonraları daha az düzeyde Müslümanlar arasında, siyasi, etnik ve dil birliği bilincini besleyen siyasal bir kimliğe dönüştü.*³⁰⁶ Özellikle Tanzimat’la birlikte, milletler arası eşitlik politikası bağlamında gayrimüslimlere verilen çeşitli haklar, Müslümanlarda raharsızlık uyandırmış ve gayrimüslim azınlığa karşı bir tepkinin oluşmasına neden olmuştur. Bu süreç de zaten kısmi oranda mevcut olan müslim-gayrimüslimler arasındaki ötekileştirme sürecini hızlandırmıştır. *“Türk kimliği, bu konjonktürde gayrimüslim kimliğinden farklılık ekseninde ve ‘İslâmî Anadolu Yurtseverliği’ olarak adlandırılabilir bir hegemonik söylem etrafında Anadolu’nun etnik ve dinsel çoğulluğuna karşı verilen bir mücadele içinde kuruldu.*³⁰⁷ Zımni olarak adlandırılan gayrimüslim grup, inanç özgürlüğü esasında dinî vecibelerini, ibadetlerini istedikleri şekilde yerine getiriyorlar, yalnızca askerlik görevinden muaf olmalarına karşılık olarak cizye adında bir vergi ödüyorlardı. *“Zira cihâd farizesi sadece Müslümanlara aid idi. Zimmilere ait bu hükümler Tanzimat’a kadar devam etmiştir.”*³⁰⁸

Osmanlı’da “milliyet” kavramı uzun bir süre dinî anlamda kullanılmıştır. *“Meşrutiyet dönemine kadar, ‘millî’ kavramı, ‘dinî’ anlamında kullanılmış; bu iki kavram, yani ‘ulusal’ ile ‘dinsel’, neredeyse eşanlamlı sayılmıştı.*³⁰⁹ Bu algıdan kaynaklı olarak Batı’da da Türk, Osmanlı ve Müslüman kimlikleri birbirlerinin yerine

³⁰⁵ Ahmet Ocak, **Selçukluların Dinî Siyaseti**, Tatav Yayınları, İstanbul, 2002, s. 48.

³⁰⁶ Kemal Karpat, *“Tarihsel Süreklilik, Kimlik Değişimi ya da Yenilikçi, Müslüman, Osmanlı ve Türk Olmak”*, **Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye’si**, (Derleyen: Kemal H. Karpat), Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 29.

³⁰⁷ Zafer Yörük, *“Politik Psişe Olarak Türk Kimliği”*, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt: 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 312.

³⁰⁸ Osman Turan, **Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2005, s. 153.

³⁰⁹ Hilmi Yavuz, **Osmanlılık, Kültür, Kimlik**, Boyut Matbaacılık, İstanbul, 1996, s. 13.

kullanılmaktaydı. “Aydınlanma çağına kadar Orta Avrupa’da “Müslüman” ile “Türk”, “İslam” ile “Türk dini” yahut “Religio Turcica” eşanlamlıydı; bu meyanda Muhammed de “Türk” olarak tanımlanıyordu. “Türk” o denli “öteki” ile özdeş hale gelmişti ki, Hristiyanlarla yakıştırılamayan edimler “Türk” sıfatıyla anlatılıyordu.”³¹⁰ Gerek imparatorluğu bir arada tutmak, gerekse milliyetçiliğin ortaya çıkacağı zemine geç ulaşılmasından dolayı din, insanları tanımlayan en önemli kimlik unsuruydu. “İmparatorluk döneminde insanlarımız kendilerini Müslüman olarak algılamış ve öyle dile getirmişlerdir; öznel kimlik. Millî kültürümüzü oluşturan öğelerin en önemlisi olarak din unsuru öne çıkmış ve birey de, toplum da kendisini bu öğe ile kavramış, ifade etmiştir. ... Osmanlı’nın bu yapısı, bütün cemaatlerin kendi kimliklerini korumalarına ve millî bilinçlerini canlı tutmalarına imkân vermiştir.”³¹¹ Osmanlı’da uygulanan milliyetçilik politikalarında da din hiçbir zaman dışlanmamış, aksine din, milliyeti belirleyen, milliyetçi programın uygulanması ve geniş kitlelere yaygınlaştırılması hususunda başvurulmuş önemli unsurlardan biri olmuştur. “İttihadçılar, Osmanlı Müslüman milliyetçiliğinin kendine has tepkisel bir biçimi ile harekete geçirildi. ... Osmanlı Müslümanlarının oluşturduğu bir ulus için istiyorlardı. Başka bir deyişle burada görülen şey, dinin, etnik bir biçime sokulmasıydı. Milliyetçi program, üyeliğin büyük ölçüde dini ilişkiyle belirlendiği etnik bir temele dayanıyordu.”³¹²

19. yüzyıl Doğu’nun Batı ile karşılaşmayıp adeta çarpıştığı/çarpıldığı bir dönemdir. Tanpınar’ın deyişiyle 19. yüzyıl yalnızca Osmanlı için değil tüm Doğu medeniyeti için bir “medeniyet krizi”nin yaşandığı yüzyıldır. Aydınlanma Çağı ile dinin yerine aklı koyan, maneviyatın yerine maddeyi koyan, ilerlemeyi, sanayileşmeyi, laikliği düstur edinen Batı, modernitenin getirdiği bu kavramlarla ekonomik gücü elde etmiştir. Batının fiziksel ve maddi dünyanın gerçekliğine dayanan, tabuları sorgulayan anlayışı, yüzyıllardır maneviyatı hayatlarının merkezine alan, kaderci anlayışla günlük hayatını sürdüren, maddeye yalnızca fiziksel ihtiyaçlarının tatmini ve daha refah yaşamak adına kıymet veren Doğu toplumları için farklı, kabul edilemez, dinî kaidelere aykırı gelen bir zihniyetti. Osmanlı modernleşmesinin geniş halk kitlelerine

³¹⁰ Aydın, a.g.e, s. 99-100.

³¹¹ Nevzat Köseoğlu, “Türk Milliyetçiliği İdeolojisinin Doğuşu ve Özellikleri”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt: 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s.215.

³¹² Jan Erik Zürcher, “Jön Türkler, Müslüman Osmanlılar ve Türk Milliyetçileri: Kimlik Politikaları, 1908-1938”, **Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye’si**, (Derleyen: Kemal H. Karpat), Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004, s. 286.

ulaşamamasında bu algının payı büyüktür. Halk, Batı'dan gelen her şeyi Hristiyanlığa ait, İslama karşıt olan şeyler olarak görmüş ve modernleşme çabalarına direnmiştir. Bu doğrultuda üç çeşit tepkiden bahsetmek mümkündür. Birincisi halkı Batılı değerlerle tanıştırma ve kültür taşıyıcılığını üstlenen Batı'yı kısmen tanıyan Osmanlı aydın ve bürokratlarının Osmanlı toplumunun değerlerine zarar vermeyecek şekilde toplumun ihtiyaçlarını gözeterek sürdürülmeye çalışılan adaptasyon sürecini günlük hayatlarında doğru bir şekilde uygulayan kesimi, ikincisi yukarıda söz edilen modernleşme çabalarına kendini tamamen kapatan muhafazakâr kesimi, üçüncüsü ise modernleşmeyi, Batılılaşmayı kendi değerlerini hiçe sayıp tamamen Batılılar gibi yiyip, içip, giyinmek şeklinde algılayan, kimlik yitimine uğramış kesimi içerir.

Din, Türk kimliğinin en önemli paydalarından biridir. Öyle ki İslamiyet'i kabul etmiş, Türk örf ve adetlerine göre yaşayan bir Rum, Hristiyanlığı kabul etmiş bir Türkten daha Türktür. Ziya Gökalp'in terbiye esaslı milliyetçilik anlayışı dinin kimlik üzerindeki etkisini daha belirgin kılar. Çünkü din, bireyin terbiyesinde, eğitiminde, yetişmesinde oldukça önemli bir yere sahiptir.

Gökalp'in "Milletin ve kültürün özünü oluşturan din"³¹³ varsayımı İkinci Meşrutiyet dönemi aydınlarının din konusundaki fikirlerini şekillendiren görüşlerden biridir. Gökalp, "*Milliyetçilik dinin yerine geçince onun bir arada tutma misyonunun yerine de edebiyat ikame edilir.*"³¹⁴ diyerek edebiyatı, milliyetçiliğin bir vasıtası olarak görür. Nitekim İkinci Meşrutiyet döneminde Osmanlı aydın ve yazarları için edebiyat milliyetçiliğin en önemli uygulama alanı haline gelir. Bu dönemde yazarlar din ve modernleşmenin birbirinin zıttı kavramlar olmadığını, modernleşmenin dine zarar vermeyeceği gibi inançlı bir insan olmanın da modernleşmeye engel olmadığı üzerinde dururlar. Osmanlıcılık, İslamcılık, Batıcılık, Türkçülük gibi dönemin fikir hareketlerinden hiçbirisi dini dışlamamıştır. "*Hangi kelime kullanılırsa kullanılsın, Osmanlı döneminin bu son yıllarında Türk aydınları arasında kendilerinin ve millî varlıklarının üç mihraka sahip olduğu görüşü kuvvet kazanıyordu. İkdâm'daki bir yazarın sözleri ile "Din cihetiyle İslam, heyet-i içtimaiyemiz cihetiyle Osmanlı, kavmiyet cihetiyle Türküz."*"³¹⁵ Pozitivist anlayışın temsilcilerinden biri olan Abdullah Cevdet dahi Cihan-ı İslâm'a dair yazısında dinin Doğu toplumları için

³¹³ Güvenç, **a.g.e.**, s. 28.

³¹⁴ Gökalp, **a.g.m.**, s. 77.

³¹⁵ Kushner, **a.g.e.**, s. 56.

gerilemenin gerekçesi olmadığını, asıl meselenin dinin yanlış ve kişilerin işlerine geldikleri gibi yorumlanmasından kaynaklandığını, dinin varsayılanın aksine ilerlemeyi geliştirmeyi, okumayı teşvik ettiğini Kur'an'dan verdiği örneklerle ifade eder:

“Bir din ki, “Leyse li’l-insâni illâ mâ seâ” [53. Necm 39], yani “İnsan için mesaisinden, çalışmasından başka dayanağı yoktur” der, mensuplarının tembel, âtıl, iradesiz yaşamalarına nasıl mantıkî bir imkân bulunabilir? Bir din ki “Utlubu’l-ilme mine’l-mehdi ile’l-lahd”, “Utlubu’l-ilme velev bi’s-sîn”, “el-Hikmetu dâlletu’l-mu’mini eynemâ vecedehâ iltekâtehâ”. Yani “beşikten mezara kadar ilim ve fen tahsil et”, “Ulûm ve funûn Çin’de bile olsa tahsil için Çin’e kadar git”, “Hikmet müminin kaybolmuş malıdır, nerede bulursa alır” der. ... Men teâlleme lisâne kâvmin emene min mekrihim”, yani, “Bir kavmin lisanını öğrenen o kavmin hile ve oyunlarından emin olur” der, mensuplarının “Kim ki okur Farisi, gider dinin yarısı” hezeyânını diline dolayarak lisân öğrenmekten geri durması ve kaçması nasıl makûl görülebilir? “Talebu’l-ilmi farizâtun âlâ kulli muslimin ve muslimetin” Yani “İlim ve irfan tahsil etmek, öğrenmek, erkek ve kadın her Müslim üzerine farzdır” der ve ilim öğrenmenin emir ve gerekliliklerinde erkekleri kadınlardan katiyen ayrı tutmaz.”³¹⁶

Abdullah Cevdet’e göre sorun İslam dininde değil, dini halka hükmetmek, sömürmek için kullanan yöneticiler, dini ekonomik çıkar unsuru olarak gören şarlatanlar ve toplumun ilerlemesi, gelişmesini istemeyen bağınaz, mutaassıp kişilerdir.

Din, hem imparatorluğun dağılmasını önleyecek, imparatorluk bünyesindeki halkları bir arada tutan toplumsal bir harç hem de inşa edilmek istenen, ahlâklı, vazife bilincine sahip, çalışkan, dürüst, kendilik değerlerine bağlı “yeni” insan tipinin oluşturulması yolunda önemli bir vasıta. Ayrıca Türk kimliğinin vazgeçilmez bir unsurudur.

Gönül Hanım’da dinin kimlik inşasındaki yeri o derece önemli görülür ki cinsiyetin ve milliyetin, insan hayatında ikincil ve üçüncül önemli unsurlar olduğu ifade edilir: *“En medeni insanlardan, en vahşi beşeriyete kadar her kavmin, düşüncesine,*

³¹⁶ Abdullah Cevdet, *“Cihân-ı İslâm’a Dair”*, **İçtihad’ın İçtihadı**, (Hzl. Mustafa Gündüz), Lotus Yayınevi, Ankara, 2008, s. 73-74.

*yaşayışına, mensup olduğu dinin tesiri inkar edilemez. İnanışın yanında, cinsiyet ve milliyetin yeri ikinci derecede kalıyor.*³¹⁷

Gönül Hanım romanında, heyette bulunan Macar Kont Bela Zichy vasıtasıyla Macarların Türklükten ve Doğu medeniyetinden kopma sebepleri üzerinde durulur ve en önemli etken olarak Macarların Hristiyanlığı kabulü gösterilir: “*Macarları Şarktan ayıran tam on asırdır. Sizde bugün Şark kültür ve medeniyetinden zerre kalmamıştır. Hristiyanlıktan sonra evvela Latin medeniyeti, sonra Alman kültürü arasında kaldınız. Latin, Cermen, İslav dalgaları ortasında tarihinizi, geleneklerinizi, hatta dilinizi ve hatta ecdadınızı unuttunuz.*”³¹⁸ Hristiyanlığı kabul eden Macarlar, sonra Batı kültür ve medeniye dairesine girmiş, tarihlerini hatta dillerini yeni girdikleri bu yeni kültür ve medeniyet dairesi doğrultusunda değiştirmişlerdir. Romanda Macarların bu girişimi eleştirilir. Macarlar kökü başka, kendi başka bir millete dönüşmüştür.

Eserde Moğolların atalete sürüklenmesinin; güçlü, kahraman, cesur, çalışkan atalarının izinden ayrılmasının sebebi olarak, Moğolların Budizme inanmaları gösterilir:

“Bir zaman kafa taslarından ehramlar, insan vücutlarından duvarlar, siperler yapan Çingiz’lerin, Temürlenk’lerin çağdaşları, idâreleri altında bulunan Moğollar bu teşebbüslere bir itaat imânı ile giriyorlardı. Budilik, korkunç devlerin torunlarının bu körü körüne imân hasretini “Nirvana”ya erişmeye hasrettirmiş. Moğolların biraderleri Türkler din değiştirerek ve göç ederek bu miskinlik tehlikelerinden kurtulmuşlardır.”³¹⁹

Budizmin “Nirvana”ya erişme adına Moğolları tembelliğe, miskinliğe sürüklediği vurgulanır. Batı’ya göç eden Türkler, İslam dinini kabul ederek dinamik yaşam tarzlarını sürdürmüşlerdir. Budizmin Moğollar üzerindeki etkisi üzerinden dinin milletler üzerindeki değiştirici/dönüştürücü etkisi ön plana çıkarılır.

Romanda dinin önemi mimari ve çeşitli el sanatları açılardan ele alınır. “*Türklerde, hayır bütün Doğuda, hünerlerin kaynağı dindir.*”³²⁰ Dinî inanç sisteminin günlük hayatta hatırı sayılır derecede önemli olduğu Doğu’da insanlar inançlarının gücünü göstermek, Tanrıya olan bağlılıklarının ifadesi olarak yaptıkları işlerde dinî

³¹⁷ Müftüoğlu, **a.g.e.**, s. 28.

³¹⁸ Müftüoğlu, **a.g.e.**, s. 20-21.

³¹⁹ Müftüoğlu, **a.g.e.**, s. 32.

³²⁰ Müftüoğlu, **a.g.e.**, s. 56.

hassasiyetlerinin etkisi altında kalmışlardır. Doğu şehirlerinin en görkemli yapılarının cami, tapınak vb. ibadet yerleri olmasının sebebi dine olan saygıdır.

Eserin başkışı Mehmet Tolun Bey dinî hassasiyetleri olan, inançlı biri olarak tasvir edilir: “*Tolun Bey bütün ruhuyla Bismillâhirrahmânir-rahim*” dedi.”³²¹ Romanda İslamiyet, Türklüğü tamamlayan, muhafaza eden unsur olarak yer alır. Macarların Hristiyanlığı, Moğolların Budizmi kabul ettikten sonra yozlaşma sürecine girmeleri ve Türklükten gittikçe uzaklaşmaları bu fikri destekleyen örneklerdir.

Yeni Turan’da din, bir yaşam biçimi, kültürün, arzulanan ideal “yeni” insanın medeniyetle birlikte önemli bir parçası olarak ele alınır:

“*Medeni olmayı İslamiyet’e mugayir görmeyen, bütün vezaif-i hayatiyeleri ve medeni eğlenceleri arasında bile ibadete yer bulan hakiki dindar bir alay Yeni Turan genci vardı. ... Dini, komşusunun her hareketine müdahale, sırf her medeni şeye karşı bir duvar bilen cahil takıma bu yeni yetişen gençleri dinsiz göstermek kabildi.*”³²² “*Yeni Turan’ın çocukları medeniyeti nasıl taassup ve riya manalarına galebe çalarak fakat İslamiyet’i muhafaza ederek yaptı!*”³²³

Romanda dinin ve medeniyetin birbirine zıt kavramlar olmadığı, muhafazakâr olan bir insanın aynı zamanda modern bir insan da olabileceği vurgulanır. Hüseyin Rahmi’nin *Tebessüm-i Elem* romanında ise din ve ilerleme iki zıt kavram olarak sunulur: “*Terakki etmeyelim. İstemez. İstemez. İstemez. Terakki ettikçe dinden, imandan bütün bütün çıkıyoruz. Mümkünse üç dört yüz sene evvelki zamanımıza avdet edelim.*”³²⁴ Romanda cahilliği ve yobazlığıyla öne çıkan Uncu Ahmet, ilerlemeyi istemediği gibi üç-dört yüz sene öncesine dönmeyi arzu eder. Uncu Ahmet şüpheleri üzerine çekmemek için dindar görünüp mahallede genelev işleten bir adamdır. Din, maske olarak kullanılmaktadır. Türk toplumunun dindar insana karşı saygınlığı, onların kötü, gayr-ı ahlâki davranışlardan münezzeh görülmesi çıkarıcı ve kurnaz bir tip olan Uncu Ahmet tarafından suistimal edilir. Terakki etmek, farkında olmak, bilinçlenmek, uyanmak demektir. Uncu Ahmet ve onun gibi dini kullanarak halkı sömüren insanlar için terakki, kurmuş oldukları ahlâk dışı düzenin bozulması, geçim kaynaklarının

³²¹ Müftüoğlu, **a.g.e.**, s. 14.

³²² Adıvar, **Yeni Turan**, s. 20.

³²³ Adıvar, **a.g.e.**, s. 44.

³²⁴ Gürpınar, **Tebessüm-i Elem**, s. 88.

tıkanması anlamına gelmektedir. Bu yüzden ilerlemeye, bilime, gelişmeye, modernleşmeye karşı direnmektedirler. Romanda bu tarz kişilere karşı eleştirel bir yaklaşım görülür.

Tebessüm-i Elem'deki eleştirel yaklaşım Hakka Sığındık romanında da göze çarpar. Romanda sözde dindarların yaşam biçimi, tutarsızlıkları eleştirilirken; toplumda meydana gelen sosyolojik uçurum, buna sebep olan etmenler sorgulanır. Hümanist tavır öncelenir ve her şeyden önce vicdanlı, merhametli, "iyi" insan modeli örnek kimlik unsuru olarak sunulur. Dini kullanan cahil insanlar örnek insan tipine tezat teşkil eden kişilerdir. "*En çok Tanrı adamı gibi ibadet edenlerin hırsız, rüşvetçi oldukları şu zamanda bu nazik işi vicdanına, doğruluğuna, dinine ısmarlayıp emanet edecek bir adam bulamıyorum.*"³²⁵ Romanda sosyolojik bir eleştiri vardır. Toplum samimiyetsizliğin, ikiyüzlülüğün, güvensizlik ortamının, sahtekârlığın yayıldığı toplumsal bir hastalığa yakalanmıştır. Bu sosyolojik hastalıktan kurtulmanın çaresi ise aklın, bilimin ışığında, bilinçlenmek, sorgulamak, hastalıklı köklerden kurtulmak ve geleceği bu doğrultuda inşa etmektir.

Toraman'da dinin şahsi çıkar doğrultusunda sömürülmesine yer verilir: "*Binnaz'ı alırım. Ber-mutat olurum. İşin alt tarafı uygunsuz çıkarsa bırakırım. Elhamdülillah, din-i mübinimiz ona da müsait.*"³²⁶ Din, her zaman ahlâklı, doğru yaşamayı öncelerken farklı zihniyetteki insanların elinde ahlâksız davranışı meşrulaştırıcı bir vasıtaya dönüşür. Romanda evlilik konusunda dinin, erkeklere tanıdığı boşama hakkı, erkeğin elinde kadını metalaştıran, kötü emellerine alet eden, gayriahlâkî yaşamın kapılarını açan bir dayanaktır.

Gulyabani romanında Muhsine Hanım bir konakta hizmetçi olarak çalışmaya başlar; ancak bu konakta olağanüstü şeyler yaşanmaktadır. Konakta çalışan iki hizmetçi ve konağın sahibi Hanımefendi, evde cinlerin, perilerin dolaştığını, bazı geceler gulyabaninin görüldüğünü iddia etmektedir. Bu sır konakta çalışan Hasan tarafından ifşa edilir. Aslında konakta ne cin, ne peri ne de gulyabani vardır. Bütün bunlar Hanımefendi'nin yeğenleri tarafından Hanımefendi'yi delirtip mallarının kontrolünü ele geçirmek için düzenlenen bir oyundur. Din kisvesine bürünmüş, akıldan, bilimden uzak, topluma hâkim olan batıl inanç ve hurafeler eleştirilir. Halkın cehaleti gözler önüne serilir.

³²⁵ Gürpınar, **Hakka Sığındık**, s. 34.

³²⁶ Hüseyin Rahmi Gürpınar, **Toraman**, Everest Yayınları, İstanbul, 2012, s. 205.

Şıpsevdî'de Kasım Efendi'nin servetini ele geçirmeyi arzulayan Meftun, eniştesi Mahir'i tuzağına düşürmek için onu metres tutmaya yönlendirir ve onu dinî kaidelerle, uydurma birkaç felsefî sözle ikna etmeye çalışır: “*Allah kadını erkek, erkeği kadın için yaratmış... Fakat bir erkek tek bir kadınla yaşayacaktır diye emretmemiş.*”³²⁷ Burada yazar Meftun'un cahilliğini, aynı zamanda da bilginin şahsi çıkarlar için kullanımını eleştirir.

Yobazlık eleştirisi *Şıpsevdî* romanında işlenen önemli temalardandır. Romanda Kasım Efendi ve kızı Edibe ile yoldaşı Azize Hanım yobazlığa varan muhafazakârlıklarıyla dikkat çeker. Kasım Efendi cimri, cahil, Batı'ya ait her unsura körü körüne, dini bahane ederek karşı çıkan bir tiptir. Kasım Efendi, Meftun, kızı Edibe'yi isteyince şiddetle reddeder; ancak Meftun'a piyango çıktığını öğrenince kızını Meftun'a verip onca servetine rağmen karşılığında para alır. Edibe ve Azize'yi Meftun ile Edibe'nin evliliğinden sonra köşke gelmeleriyle tanırız. Evdekilerin Fransızca konuşmalarını, duvarda asılı tabloları ve heykelleri dine aykırı bulan Edibe ve Azize, çatalla yemek yemeyi bile mekruh görür: “*Hepsi görünüşte Müslüman, fakat yaşamları hiç bizimkine uymuyor. Elle yemiyorlar. Çatal dedikleri o zıkkımı kullanıyorlar. Kör olasıyı kaç defa damağıma batırdım... Ağzım şişti. Dünyada o zıkkımla yemek yiyenlere yarın ahrette zebaniler uçları sivri kızgın çatallarla yemek verecekler. Aman Rabbim merhametine sığındım. Allah'ın verdiği parmaklar dururken demir parçalarıyla yemek yenir mi?*”³²⁸ Böyle bir zihniyete sahip olan Edibe ve Azize romanın sonuna gelindiğinde odalarına erkek almaya başlayan kadınlar haline gelir. Kapalı bir ortamda yetişen bu kişilerin daha özgür bir yaşama kavuştukları zaman ortaya çıkan bu değişim yazarın sorgulanmasını istediği bir mesele olarak karşımıza çıkmaktadır. Gürpınar burada sağlam bir karakter ve ahlâk anlayışı olmadıktan sonra yobazlığın, dine dayalı bir yaşam tarzının ahlâksızlığa uzanan sürecin müsebbibi olacağının altını çizer.

Filibeli Ahmet Hilmi'nin *Amak-ı Hayal* romanında Raci adında dönemin aydınını temsil eden bir gencin Doğu ve Batı medeniyeti arasında kalmışlığı, geçirdiği buhran ve değerler karmaşası sonucunda Aynalı Baba ismindeki bir din büyüğü ile tanışması ve onun yanına her gittiğinde rüya yoluyla yaşadığı tasavvufî yolculuk anlatılır. Vahdet-i vücud anlayışı vurgulanır. İnsanın nefsinden sıyrılıp Allah'a ulaşması gerektiği üzerinde durulur. Doğu medeniyeti öncelenir. Doğu efsanelerinden

³²⁷ Gürpınar, *Şıpsevi*, s. 413.

³²⁸ Gürpınar, *a.g.e.*, s. 335.

mitolojisinden örnekler sergilenir. Padişah, vezir, ejderha, Buda, Zerdüşt, Hürmüz, Ehrimen, Leyla, Mecnun, Konfiçyüs, Brahma, Lokman, Hızır, Simurg, Anka, Kaf Dağı gibi kahramanlar işlenir. Gazel okuma, dede, ney de Doğu medeniyetine gönderme yapar.

Romanda Raci'nin çocukluktan itibaren dinî bir eğitim aldığı vurgulanır: *“Mütedeyyine ve pek iyi bir validenin ihtimam-ı tamıyla geçen çocukluğum bende sökülmez bir hiss-i dinî ve yıkılmaz bir düstur-ı ahlâki bırakmıştı.”*³²⁹ Burada dikkat çeken unsur din esaslı yaşam tarzının ahlâkları bir bireyin oluşumunda etkili olmasıdır. Ahlâkları olmak, İkinci Meşrutiyet romanlarında yazarların inşa etmek istedikleri yeni insan tipinin öne çıkan özelliklerinden biridir. Dinin toplumsal yaşamı düzenleyici, nizamı sağlayıcı, bireyi ahlâk dışı davranışlardan uzak tutan özelliğı, yazarların dine daha fazla yönelmelerine sebep olmuştur.

Raci, aklıyla gönlü, hisleri arasında kalmış, tezatların arasında bocalayan biridir. *“Ben küfür ile imandan, ikrar ile inkârdan, tasdik ile reybden mürekkep bir şey olmuşum. Kalben inkâr ettiğimi aklen tasdik eder, aklen reddettiğimi kalben kabul ederdim.”*³³⁰ Raci'de özellikle Tanzimat sonrasında Batı medeniyetinin birden Osmanlı'ya nüfuz etmesiyle ortaya çıkan Tanpınar'ın “medeniyet krizi” olarak tespit ettiğı durum söz konusudur. Raci, Şinasi'nin Vahdet-i zatına aklımca şehâdet lâzım” diyerek akli gönülden üstün tuttuğı, ancak daha sonra “Eder isyanıma gönlümde nedâmet galebe/Neyleyim yüz bulamam ye's ile afvım talebe” dizeleriyle geri adım attığı kararsız tavrın ve Ziya Paşa'nın felsefi huzursuzluğunun İkinci Meşrutiyet'teki yansımasıdır.

Romanda dinin toplumun çeşitli kesimlerindeki görünümüne değinilir. Bu görünümle aracıılığıyla istenilen, örnek insan tipinin özellikleri verilir:

“Bunların bir kısmı ihtisas peyda eylediğı ilim ve fenle ve vazifesiyle meşgul olarak intihaiyat ve hikmet denilen muamma-yı mevcudiyetle iştigal etmezdi. Bazıları ise hiss-i dinîden âdetâ tecerrüt etmiş, din ve hikmete bakiye-i esatir nazarıyla bakmakta bulunmuştu. Garip kanaat! Ben bunlara gıpta ederdim. Cidden garip kanaat! Bir kısmı ise ramazan kandillerini gördüğü vakit Müslüman olduğunu derhatır eden Müslümanlardandı.

³²⁹ Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, **A'mak-ı Hayal**, (Hzl. Osman Gündüz), Akçağ Yayınları, Ankara, 2013, s. 20.

³³⁰ Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, **a.g.e.**, s. 20.

Kandiller yandı mı? Elllerine tespihlerini alırlar, dinlememek ve hiçbir şey anlamamak şartıyla camileri dolaşarak Kur'an ve vaaz istimal ederler ve ikinci vakti kalkmak şartıyla oruç bile tutarlardı. Oruç tuttuğu halde namaz kılmağa lüzum görmeyenleri de vardı. Uzun bir namaz olan teravihe hiçbiri yanaşmazdı. Ramazan bitimi, bunların hiss-i dinîsi de elveda eder, giderdi. Mevsim elbisesi giyme kabilinden olan bu nev dindarlığa ben her sene taaccüp ederdim."³³¹

İlimle uğraşan kesimin dine karşı ilgisiz olduğu, bazılarının ise din konusunda yüzeysel, göstermelik, samimiysiz bir hassasiyete sahip olması eleştirilir. Buradan hareketle ilimle dinin bir arada yürümesi gerektiğini, ilimle dinin tezat kavramlar olmadığı vurgulanır ve dinin bilerek, anlayarak, isteyerek günlük hayatın içinde yer alması gerektiğine değinilir.

Yazar romanda akla, ilme karşı bir tavır sergilemez; ancak her şeyin akılla açıklanamayacağını ifade ederek pozitivist yaklaşıma karşı çıkar: "*Muadele-i akliye ile hakkı itiraf mümkündür, fakat bilmek, anlamak mümkün mü? Ne konuşalım! Terkib-i huruf ile nokta-i hikmet bilinir mi?*"³³² Osmanlı aydınlarının Batı ile karşılaştıktan sonra onları adeta çarpan ve kimi zaman düşünsel buhrana, çıkmaza sürükleyen pozitivist yaklaşım her şeye akılla yaklaşmayı ön görüyordu. Bu ise kimi zaman yeterli, tatmin edici sonuçların alınamamasına ve aklın da sorgulanmasına sebep oluyordu. "*Hakayık-ı fenniye hiçbir şey denilemez, lakin bir hakikatin vücudu diğer birinin vücuduna mani olamaz. Bazı vicdanlar var ki gaye ile mebde arasında bir hat, bir hatt-ı fasıl vazifesi görmek isteyen hakayığın önünde kalıp duramıyor. Ben niyet ettim ki bu hayatı, dünyaya neye geldiğimizi, ne olacağımızı, bizi göndereni anlamadan, terk etmeyeyim. Ah ne olurdu ki bu suallere ispati veya inkari birer cevap verebilsem?*"³³³ Yazar akıl ve gönül kavramları hususunda bir terkip önerisinde bulunur. Akıl yoluyla çözülecek şeyler vardır, gönlü esas alarak sonuca ulaşılabilecek şeyler vardır. "*Teleskopların göremediği avalim-i baideyi benim mana gözlerim görüyor. Henüz müttefiklerimizin mahiyetini tayin edemediği sehab-ı mazilerle ben temasta bulunuyorum.*"³³⁴ diyerek maneviyatın önemini vurgular. "*Hayatı bir makine, ruhu bir hayal, vicdanı adi bir*

³³¹ Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, **a.g.e.**, s. 22.

³³² Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, **a.g.e.**, s. 28.

³³³ Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, **a.g.e.**, s. 115.

³³⁴ Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, **a.g.e.**, s. 116.

*irsiyetten ibaret görmek ve yaşamak manasını fedakârlık ve vazife gibi kelimelerle tavsif eden fuzala ile eğlenmek demek değil midir?”*³³⁵ Maneviyatı hayattan dışlamak, bireyi eksik kılar. İnsan aklın, gönlün, maddenin ve maneviyatın birleşiminden oluşan sentez bir varlıktır.

Maneviyata sahip bir birey, ihtiraslardan, kötü huylardan uzaklaşır. Yazar karıncalarla insanları karşılaştırarak adil, vazife bilincine sahip bir insan modelini önceler:

*“Evvelâ karıncalardaki intizam-ı maişet ve usul-ı sa’y, beşerdekilere nispetle pek mükemmeldi, iktisat ve tedbir-i münzil hususunda ise beşeriyete nazaran gayr-ı kabil-i tavsif bir fark-ı tekâmül var. Lakin karıncaların beşere kat-ender-kat faik olduğu cihet (terbiye meselesi)dir. Karıncalar bu işte insanları çok geride bırakmışlardır. Tevzi-i adalet meselesinde dahi aynı mütalaa bilâ-tereddüt yürütülebilir. ... Bir karıncada en birinci haslet vazife hissidir. Ve bu his her hisse galiptir. İhtirasat ve ihtiyacat-ı nefsanîyesi uğrunda vazifesini feda değil tekâsül eden karınca hemen hiç bulunmaz.”*³³⁶

Çalışkanlıklarıyla, gayretleriyle dikkat çeken karıncalar, vazife bilincine sahip olmaları, adil olmaları yönüyle insanlardan üstün tutulur. İnsan maneviyatını, imanını güçlendirirse istenilen eşref-i mahlukat sıfatına tam anlamıyla nail olacaktır.

Romanın bir yerinde de eşek ile insan karşılaştırılır: *“Eşek idrak sahibi olmadığından boyadan vehleten aldanır, arz-ı kâla-yı visal eyler. Halbuki sahib-i idrak olan insanların dışısı bu gibi şeylere aldanmayacağından bu çeşit ameliyeyi yapanlar dışileri değil kendilerini aldatıyorlar.”*³³⁷ İnsanoğlundaki sahtekarlık ve iki yüzlülük eleştirilir. Yazarın insanlarla hayvanları karşılaştırmasının sebebi; hayvanlardan her anlamda daha üstün olması gereken insanoğlunun içine sürüklendiği acizliği, vahim tabloyu daha etkili bir şekilde ifade etmek ve insanların bir an önce bilinçlenip doğru yola girmelerini hızlandırmaktır.

Ahmet Mithat Efendi, *Jöntürk* romanında din üzerinden Avrupa toplumları ile Osmanlı kıyaslanır. Dinin insanları kötü işler yapmalarını dizginleyen bir kontrol mekânizması olma yönü üzerinde durulur: *“Hiçbir dinin semtine uğramamış ve*

³³⁵ Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, **a.g.e.**, s. 149.

³³⁶ Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, **a.g.e.**, s. 126.

³³⁷ Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, **a.g.e.**, s. 170.

uluhiyetten hiçbir şemme almamış olan böyle bir mel'unu en büyük cinayetlerden men edecek ne gibi ihsas tasavvur olunabilir. Avrupa gazetelerinde her gün birkaç intihar havadisi okunmaktadır. Bunlar hep dinsizliğin netayic-i mukteziyatıdır."³³⁸ Avrupa'yı dinsiz olarak gören intihar ve öldürme olaylarının sıklığını buna bağlar. Yazar, "*Hakayık-ı islamiyenin aynıyla hakayık-ı medeniye olduğunu işitmiş bulunanlar*"³³⁹ ifadesiyle İslamiyet ve medeniyeti bir tutar. İslamiyetin kaidelerine uygun bir yaşam tarzı benimsenirse medeniyete de ulaşılmış olunacaktır.

Ahmet Mithat yeni fikirlerin din ve kültür süzgecinden geçirilerek, adaptasyon sürecinden sonra uygulanması gerektiğini düşünür: "*Her milletin kavanin-i diniye ve dünyevîsinden mütehasıl bir usul-ı medeniyeti vardır.*"³⁴⁰

Romanlarda dikkat çekilen en önemli hususlardan biri dindarlık ve bağnazlık ayrımıdır. Yazarlar dindar olmayı Türk kültürünün sürekliliği ve Türk kimliği inşasının devamı olarak görüp olumlu bir yaklaşım sergilerken, bu konuda aşırı bir tavra karşı çıkarlar, eleştirirler. Bu düşünce *Fetret*'te Şeyh Nehban Efendi tasviri aracılığıyla hissettirilir: "*Şeyh Nebhan Efendi o muhit içinde yetişmiş olmakla beraber mutaassıp değildi.*"³⁴¹ İkinci Meşrutiyet döneminde yerleşen kanı, "Şeyh" unvanını alan bir kimsenin mutaassıplıktan, yobazlıktan kendi kurtaramayacağı yönündedir. Bu tespiti ulaştırmamızı sağlayan şey alıntıda geçen "olmakla beraber" ifadesidir. Cümleye "rağmen", "fakat" gibi anlamlar katan ifadede şeyh olmakla mutaassıp olmamak arasında zıtlık olduğu anlaşılmaktadır. Yazar zıtlığı belirtmekle birlikte mevcut durumdan memnundur.

Cumhuriyetin ilan edilme, tekke ve zaviyelerin kapatılma sürecinde, 1922'de yazılan *Nur Baba*, yeni yönetim ve zihniyetle oluşturulmaya çalışılan Batılı, akli ön plana alan, modern kimlik inşasına hizmet eden bir romandır. Romanda bu amaç, yüzyıllardır Anadolu'da binlerce kişiye etkisi altına alan Bektaşî dergâhındaki yozlaşma vasıtasıyla işlenir. Dergâh, içkinin, uyuşturucunun, zinanın, eğlencenin mekânı haline gelmiş, amacından sapmıştır. Yazar; romandaki gayri ahlâki yaşam tarzından hareketle, dini kendi çıkarlarına alet eden, onu maske olarak kullanıp insanların duygularını

³³⁸ Ahmet Mithat Efendi, **a.g.e.**, s. 242.

³³⁹ Ahmet Mithat Efendi, **a.g.e.**, s. 252.

³⁴⁰ Ahmet Mithat Efendi, **Jön Türk**, (Hzl. Osman Gündüz), Akçağ Yayınları, Ankara, 2010, s. 52.

³⁴¹ Ali Kemal, **a.g.e.**, s. 84.

sömürüp, ahlâksız bir yaşamın içine çeken, istenmeyen, olumsuzlanan kimliği vererek ahlâklı, modern ve sağlam karakterli bir kimlik önerisinde bulunur.

Nur Baba, zevk ve sefa için yaşayan, dergâhı bunun için kullanan, kadın ve içki düşkününü bir adamdır. Dergâhın yozlaşmasıyla, eski zihniyetin köhneleştiği, değişmesi gerektiği vurgulanır. Romanda Macit, Nur Baba'ya ve dergâhtaki diğer kişilere kanmayan, akıllı, ahlâklı, eğitilmiş yönüyle örnek kimlik oluşturur. Nigar Hanım evli, çocuklu zengin ama zayıf karakterli bir kadındır. Evini, eşini, çocuklarını bırakıp Nu Baba'nın gayri ahlâki düzeninin bir parçası olur. Dergâha en son dâhil olan Nur Baba ile nikahlanan genç ve güzel Ferhunde'de de dergâhın bataklığına düşen son kurbandır.

Nigar Hanım dâhil olduğu Bektaşî dergâhını şöyle tasvir eder:

“Evet Macid, pek canlı ve pek hususi bir âlem. Vakıa bu herkesin bildiği bir sürü hayat unsurlarından mürekkep... Muhabbet gibi, kin ve haset gibi, içki, mehtapta terennüm gibi şeyler bu âlemin esaslarını teşkil ediyor. Fakat o ne hudutsuz muhabbet! O ne derin kin ve haset! O ne çok musiki, ne çok içki, ne çok terennüm, Macid! Bu âlemde her şeyin sonuna kadar gidiliyor. Musiki sabaha kadar devam ediyor, içki son damlasına kadar içiliyor, muhabbet ekseriya yıllarca sürüyor. Hülâsa; bu öyle bir sofraya ki, insan onun başından ağız ağza dolu ve taşkın kalkıyor; en tatlısından, en acısına kadar manevi gıdaların her türlüünü tadıyor.”³⁴²

Dergâh, her türlü kötülüğün, çirkinliğin, sefahatin uygulandığı bir yer olmuştur. Dergâhlar Türk toplumunun zihninde ne kadar dine dair, olumlu çağrışımlarda bulunuyorsa, romanda yer alan dergâh o derece olumsuz, dinle tezat teşkil edecek mahiyettedir.

İnsanları iyiliğe, güzelliğe yöneltmesi beklenen dergâhlarda “güzellik ve zenginlik, önünde her başın eğildiği iki büyük kudret”³⁴³ haline gelmiş, “... dergâha hizmeti dokunmayanlar insandan sayılmaz ve dergâha hizmet ancak paraca kabildir.”³⁴⁴ zihniyeti hâkim olmuştur. Romanda eleştirilen konu din değil, dinin cahil, zevk sefa düşkününü, paragöz insanların elinde ne hale geldiği, nasıl onların elinde bir vasıtaya dönüştüğü gerçeğidir. Dergâhın liderleri bunu tek başına gerçekleştirmemektedir. Onlara bu gücü veren, onlara her anlamda kendilerini teslim

³⁴² Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Nurbaba**, İletişim Yayınları, İstanbul, s. 73.

³⁴³ Karaosmanoğlu, **a.g.e.**, s. 99.

³⁴⁴ Karaosmanoğlu, **a.g.e.**, s. 78.

eden, her türlü sorunu çözebilecek, olağanüstü güçlere sahip kişiler olarak gören halktır. Halkın çaresizliğe bürünmüş cehaleti ve bağınazlığı romanda eleştirilen dergâhların derin yapısını oluşturmaktadır. Halk bilinçlenip, kendilerini bu insanlardan bağımsız bir birey olarak gördükleri vakit dergâhlar böyle çürümüş zihniyetlerden arınacaktır.

Halide Edip Adıvar'ın *Vurun Kahpeye* romanındaki Hacı Fettah Efendi, Nur Baba'nın Anadolu köylerindeki yansıması şeklinde değerlendirilebilecek bir tiptir. Dini ön plana çıkaran kimliğinden hareketle halkı Kuvayi Milliyecilere karşı galeyana getiren, kendi çıkarı uğruna Yunan ordusu ile işbirliği yapan, vatansever ve idealist bir öğretmen olan Aliye'nin feci şekilde ölümüne sebebiyet veren Hacı Fettah Efendi, milleti bir arada tutan önemli bir harç vazifesi gören dinin kötü zihniyetlerin elinde nasıl bir canavara dönüştürüldüğünün vücut bulmuş halidir. "Toprağınız toprağım, eviniz evim. Burası için, bu diyarın çocukları için bir ana, bir ışık olacağım ve hiçbir şeyden korkmayacağım; vallahi ve billahi." diyen, vatanın kurtuluşu için canı pahasına her şeyi göze alan Aliye'nin Hacı Fettah Efendi'nin fahişelikle suçlaması neticesinde öldürülmesi aslında Aliye'nin değil, Hacı Fettah Efendi ve onun gibi bağınaz ve çıkarıcı zihniyete sahip insanların manevi ölümlerinin, yok oluşlarının habercisidir. Dinin, vatanseverlikle birleşerek başat kimlik unsuru olduğu romanda, diğer romanlarda olduğu gibi din değil, yobazlık, bağınazlık eleştirilir. Halide Edip Adıvar, tüm eserlerinde dini önemli bir kültür tamamlayıcısı olarak görür. Aşırılıkları eleştirir. Enginün'e göre Hacı Fettah Efendi ve Uzun Hüseyin Efendi *"İslamiyet gibi, her şeyi güzelleştiren, sonsuz müsamahaya sahip bir dini bile kendi kötülüklerine göre tefsir etmişlerdir. Bu bakımdan, romanda üzerinde uzun uzun cami motifi ve Mevlid, İslamiyet'in gerçek yüzü ile yanlış yorumu arasında bir mukayese fikrini devam ettirir."*³⁴⁵

Ahü's-Sakıp el-Mahrûkî'nin *Gülsüm* romanında din, dünyayı, insanı kötülüklerden arındıran, dünyayı güzelleştiren, daha yaşanılır kılan unsurdur:

"Bakınız burada hırs ve melanet yok! Buğuz ve adavet yok. ... Desais yok! Bir dilenci yok! Bir sefil yok. ... Fakat yalnız bir cevher zi kıymet hayır hayır!! Hakkıyla tarif edilmesi mümkün olmayan bir şey, bütün manasıyla arz-ı çehreyi gülgün eden bir şey var: Din!.. Asarıyla anlıyoruz ki: saadeti, medeniyet-i hakikiyi dimağımızda canlandıran, gözümüzün önünde tecessüm

³⁴⁵ İnci Enginün, **Halide Edip Adıvar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2007, s. 520.

ettiren yalnız “din”dir. Çünkü mukayese-i fikriyemiz saiki ve bedeviyetin, medeniyetin kat kat fevkinde hükm-i kavisini veren nedir?.. Hiç şüphe yok ki: “Din”in asarından olan sahavet!..”³⁴⁶

Yazar dinin en önemli işlevlerinden biri olan insanlara huzur veren, kötü huylardan uzak tutan yönüne değinir. Dinlerde bol bol öğütlenen cömertlikle medeniyet sayesinde elde edilecek refah ve mutluluktan çok daha fazlası elde edilmektedir.

Görülüyor ki İkinci Meşrutiyet dönemi romanlarında din, yazarların kimlik inşasında en çok önem verdikleri hususlardan biri olan “ahlâklı yaşam”ın ve Türk kimliğinin vazgeçilmez bir parçası, en önemli tamamlayıcı unsurlardan birini oluşturur.

2.5. Kimliğin Günlük Yaşamdaki Yansımaları: Nesneler, Ev, Giyim Kuşam, Yeme-İçme

2.5.1. Yaşam Üslûbu (Gelenek-Töre)

Kültür bir yaşam biçimidir ve bireyin sahip olduğu kimlik konusunda önemli ipuçları verir. Türk Dil Kurumu sözlüğünde kültürün tanımı, “*Tarihî, toplumsal gelişme süreci içinde yaratılan bütün maddi ve manevi değerler ile bunları yaratmada, sonraki nesillere iletmede kullanılan, insanın doğal ve toplumsal çevresine egemenliğinin ölçüsünü gösteren araçların bütünü.*”³⁴⁷ şeklinde yapılmaktadır.

Bir toplumun günlük hayata yansıyan, ilk bakışta çok dikkat çekmeyen ancak kültür ve kimlik hususunda zengin bir malzeme sunan somut görünümlemler birleştiğinde bir dünya görüşü ortaya çıkar. “*Kültür bir cemiyetin sahip olduğu maddî ve manevî kıymetlerden teşekkül eden öyle bir bütündür ki, cemiyet içinde mevcut her nevi bilgiyi, alâkaları, itiyatları, kıymet ölçülerini, umumi atitüd, görüş ve zihniyet ile her nevi davranış şekillerini içine alır. Bütün bunlar, birlikte, o cemiyet mensuplarının ekserisinde müşterek olan ve onu diğer cemiyetlerden ayırt eden hususi bir hayat tarzı temin eder.*”³⁴⁸ Yaşam üslûbu milletleri birbirinden ayıran, bu yönüyle birbirinden farklılık temelinde şekillenen milletlerin ortaya çıkmasını sağlayan unsurlardandır.

³⁴⁶ Ahü's-Sakıp el-Mahrûkî, **Gülsüm**, Nefaset Matbaası, İstanbul, 1330, s. 27.

³⁴⁷ Kültür: TDK Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü. Erişim, 25.12.2016, <http://tdkterim.gov.tr/bati/kelime=kültür&kategori=terim&hng=md>.

³⁴⁸ Mümtaz Turhan, **Kültür Değişmeleri**, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2006, s. 48.

Binlerce yıllık yaşanmışlığın, tecrübenin ürünü olan yaşam üslûbu devrin şartlarına, kişilerin karakterine ve öz yaşam üslûplarına göre değişiklik gösterebilir.

Erol Güngör, “*Bir cemiyetin tutum ve davranışları onun kendisi ve temas ettiği yabancılar hakkındaki idraklerinin, bilgi ve inançlarının, heyecanlarının, kısacası tutumlarının mahsulüdür.*”³⁴⁹ diyerek yaşam üslûbunu şekillendiren amillerden bahseder ve “ben/biz”in yaşam üslûbunda “öteki”nin etkisini ifade eder. Öteki, kimliğin her aşamasında olduğu gibi yaşam üslûbunda da inşa edici bir konuma sahiptir. “Öteki”nden daha iyi olmak, daha iyi şartlarda yaşamak, ondan üstün olmak arzusu, berikinin yaşam üslûbu üzerinde olumlu etki eder.

İkinci Meşrutiyet dönemi öze dönüşün, Türk kültürüne farkındalığın arttığı bir dönem olmakla birlikte Batılı yaşam tarzının da giderek yoğunlaştığı bir dönemdir. Bunun romanlara yansımaları da bu ölçüde gerçekleşmiştir. Murat Kacıroğlu “*1919-1928 Yılları Arası Türk Romanında Yapı ve Tema*” başlıklı doktora tezinde İkinci Meşrutiyet dönemi romanlarıyla ilgili şöyle bir tespitte bulunur:

*“Meşrutiyet dönemi romanında, bunun tam tersine Batı ve Batıya ait değerler övülürken Doğuya ve içinde yaşanan topluma ait değerler, toptan reddedilmiştir. Romancılar, beslenecekleri kaynak olarak Batıyı seçmişlerdir, eğitimleri, hayata bakışları Doğu kaynaklı değil, Batı kaynaklıdır. Bunun sonucu olarak da eserlerinde Batıya ait değerlerin propagandasını yapan yazarlar, bir senteze ulaşmanın gayreti içindedirler.”*³⁵⁰

Kacıroğlu’nun bu tespitine katılmak mümkün değildir. Meşrutiyet romanlarında Batılı değerlerin benimsendiğini Doğu’ya ve içinde bulunan değerlerin toptan reddedildiğini belirten araştırmacı ifadenin sonunda yazarların bir sentez gayretinde olduğunu söyler. Bu çelişkili bir ifadedir. Doğuyu ve sahip olunan değerleri toptan reddeden bir zihniyetin, Doğunun ve Batının kötü yönlerini atıp iyi yönlerini birleştirmek suretiyle ortaya çıkacak bir sentezi benimsemesi mümkün değildir. Ayrıca İkinci Meşrutiyet dönemi romanlarında Doğu’nun bütünüyle reddedildiği söylenemez. Millî edebiyatın manifestosu sayılan Yeni Lisan makalesinde Ömer Seyfettin, taklitçi ve kendi millî değerlerini reddeden zihniyeti topa tutar ve millî değerler ölçüsünde bir dil

³⁴⁹ Erol Güngör, **Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2007, s. 130.

³⁵⁰ Murat Kacıroğlu, **1919-1928 Yılları Arası Türk Romanında Yapı ve Tema**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, , Doktora Tezi, Erzurum, 2007, s. 481.

ve edebiyatın oluşturulmasını ister. Nitekim Meşrutiyet dönemi poetikası dil ve edebiyatta yerleşmeyi esas alır. Batıcı fikirleriyle öne çıkan Halit Ziya, Ali Kemal gibi yazarlar dahi toptan reddiyeci bir yaklaşımda bulunmaz. Doğu'nun tembelliği, bağınazlığı eleştirilirken; Batı'nın ilmi, tekniği, aklı ve bilimi önceleyen zihniyeti yüceltilir.

Osmanlı İmparatorluğu'nun son döneminde, Tanzimatla başlayan Türk romanı, Osmanlı'nın Batılılaşma serüveninin ve “medeniyet krizinin” izlenebileceği malzemelerdir. Şerif Mardin de bu konuya dikkat çeker ve “*İlk Osmanlı romanlarının büyük çoğunluğu toplumsal ve siyasal değişimin yarattığı sorunları inceleyen tezli romanlardır.*”³⁵¹ der. İkinci Meşrutiyet dönemi romanları da bu bağlamda ilk Osmanlı romanlarının tematik açıdan devamı niteliğindedir.

İkinci Meşrutiyet dönemi romanlarında Batılı yaşam tarzının en yoğun yansıtıldığı romanlardan biri Safvet Nezihî'nin *Salon Köşelerinde* romanıdır. “*Şekip'in “giyime, eşyaya, lüks ve zengin mekânlara aşırı ilgisi, bütün bunların son derece ayrıntılı bir biçimde romana yansıtılmasına neden olur.*”³⁵²³⁵³ Romanda Batılı yaşam biçiminin ayrıntılarına yoğun olarak yer verilmesinin nedeni Batılıların, Türklere karşı yaklaşımını öğrenmek amacıyla Batılıların yoğun olduğu bir çevrenin anlatılmasıdır.³⁵⁴

Sözde Kızlar'da Nevin şampanya, Nazmiye Hanım şarap içer. Behiç ve Nevin kumar oynamayı sever. Mevrure'yi zorla öpmeye kalkar. Çünkü onun için istediği kadına sahip olma, gönül eğlendirme normal bir davranıştır. Siyret ve Salih, kendilerinden yaşça büyük hanımlarla birlikte olurlar. Salih, “*Ben yaşlı kadınları tercih ediyorum. Hediye istemezler, mükemmel bir kıyafet aramazlar, sitem etmezler, fazla kıskanmazlar, cefaya katlanırlar, hatır almasını bilirler, can sıkımazlar... Naciye Hanım bu bapta enfes bir numunedir. ... Elbette... her randevuda iki papet alırdım.*”³⁵⁵ der. Salih aynı zamanda Nevin ve Behiç'in annesi Nazmiye Hanım ile de ilişki yaşar.

³⁵¹ Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 30-31.

³⁵² Nihayet Arslan, **Türk Romanının Oluşumu**, Phoneix Yayınları, Ankara, 2007, s. 543.

³⁵³ Salon Köşeleri romanının başkişisi Şekip ile ilgili Nihayet Arslan şöyle bir tespit bulunur: “*Romanın başkişisi, Tanzimat edebiyatıyla kendini gösteren alafranga tipin bir başka örneğidir.*” Arslan, **a.g.e.**, s. 543. Şekip, Batılı gibi yaşamak isteyen bir gençtir; fakat kendi köklerinden kopmak istememesi, memleket meselelerine, Osmanlı'nın neden Batı'nın gerisinde kaldığı üzerine kafa yorması yönüyle Tanzimat döneminin alafranga tiplerinden ayrılır. Şekip, Tanzimat döneminin sembol alafranga, züppe tipi olan Bihruz'un; II. Meşrutiyet dönemindeki, düşünen, sorgulayan, Türkçülük akımından kısmen de olsa etkilenmiş halidir.

³⁵⁴ Çalışmanın “Nesneler” bölümünde *Salon Köşeleri* romanına ait ayrıntılı bir tablo bulunmaktadır.

³⁵⁵ Safa, **Sözde Kızlar**, s. 42.

Nesl-i Ahir'de "Romada Offenbach, Charles Lecocq, Audran, Varney, Blangini"³⁵⁶, piyano çalmak, vals yapmak, Fransızca konuşmak, resim yapmak leight motif olarak tekrarlanır ve Batılı yaşam tarzı öncelenir. Bonjour, bonnuit gibi Fransızca ifadeler sıklıkla tekrarlanır. Batılı yaşam tarzını yüceltmenin yöntemi olarak Doğu ve Batı karşılaştırılır. Yıkık, viran, sinmiş bir Doğu coğrafyası ve toplumu tasvir edilir:

*"Nasıl yaşayıp nasıl doydduğuna akıl ermeyen sürü sürü, zelil, alil hasta bir halk. Şehre girseniz yine böyle, az çok temiz denilebilecek üç beş mahalleden sonra bütün sokaklar hep aynı sefalet ve meskenet içinde, hep o köhne siyah evler, o murdar sokaklar içinde hep o fakir halk; köylere gitseniz yine öyle; Boğaz'da, o dünyanın en güzel yerinde gözler biraz sahillerden ayrılıp da köylere girecek olsa yine onları bulacak, o yıkık, belleri bükük evlerle sarı çehrelerini, fersiz gözlerini aç bir hayatın içinde gezdiren biçare hasta halkı. Bunu saklamak mümkün mü, azizim? Mademki mümkün değil, bunu bir meziyet, Şark'a ait bir meziyet olmak üzere sermek, müftehirane teşhir etmek, ayıbından utanmayacak kadar ulüvv-i cenab sahibi olmak lazım gelir."*³⁵⁷

Romanda Batılılaşmayı giyim kuşamdan ibaret sanan, dejenere olmuş, kendilik değerlerinden uzaklaşmış tipler Gıyas Bey örneğinde eleştirilir: "*Çırçır'a da gider, Summer Palace'a da... Boter'da giyinir, Pgymlion'dan çorap alır. Dört sene evvel Şehzadebaşı'nın bir mekteb-i hususiyesinde ikmal etmeyerek çıkmış, her gün İkdam ve Sabah'ı muntazaman okur, yegane gıda-yı maneviyesi, Fransızca Stamboul'u da muntazaman cebinde görürsünüz, galiba hemşiresine götürür, kendisi Tokatlıyan'da garsonlara Fransızca söyler.*"³⁵⁸ Yazar, kendi değerlerini hiçe sayan, Batılı yaşamı abartan, şekilsel şeylerle Batılı olduğunu zanneden kişileri eleştirir. Batı, akla, bilime gelişim, sanata verdiği değerlerle benimsenmelidir. Romanda bu yönleriyle Batılı ve vatansever nesil ön plana çıkarılır: "*Bunlar burada, hayat-ı Garbın velvelesinde memleketlerini unutamayarak, uzaktan hep onun enîn-i ihtizarını dinleyerek, onunla ağlayıp sızlayarak ve onunla beraber ölüyorlardı.*"³⁵⁹ Vatanını, kendi değerlerini

³⁵⁶ Uşaklıgil, **a.g.e.**, s. 40-41.

³⁵⁷ Uşaklıgil, **a.g.e.**, s. 77.

³⁵⁸ Uşaklıgil, **a.g.e.**, s. 103.

³⁵⁹ Uşaklıgil, **a.g.e.**, s. 119.

unutmayan, Batı'yı, kendi vatanını yükseltmek, refaha kavuşturmak için anlayan, anladıklarını hayata geçiren bir zihniyet öncelenir.

Halit Ziya, Batılı yaşam tarzını *Nesl-i Ahir*'de yoğun olarak hissettirmekle birlikte Türk kültürünü göz ardı etmez. Temelde Türk kültürü vardır. Batı teknik imkânları, modern zihniyeti ile önem kazanır. İki kültür birbiriyle çatışır durumda değildir. Batı, Türk kültürünün, zihniyetinin eksik ve yanlış yönlerini kapatan, Türk kültürünü özellikle sağladığı imkânlarla modernize eden bir kaynak olarak görülür. “*Süleyman Nüzhet, dışarıdan züppe bir şahıs gibi görünmesine rağmen, Türk örf, âdet ve kültürüne son derece bağlıdır.*”³⁶⁰

Bekir Fahri'nin Mısır'da geçen *Jönler* romanında Doğu medeniyetine ve yaşam biçimine ağır eleştirilerde bulunulur. Halit Ziya'nın *Nesl-i Ahir* romanında olduğu gibi Doğu ile Batı karşılaştırılır; ancak *Nesl-i Ahir* romanından farklı olarak *Jönler*'de eleştirilen Doğu'nun düzelmesi için bir yaklaşımda bulunulmaz. Roman adeta oryantalist bir yaklaşımla Doğu'yu kötülemek, Batı'yı göklere çıkarmak için yazılmıştır. Edward Said oryantalizmi şöyle tanımlar: “*oryantalizm, Doğu'yla -Doğu hakkında saptamalar yaparak, ona ilişkin görüşleri meşrulaştırarak, onu betimleyerek, öğreterek, oraya yerleşerek, onu yöneterek- uğraşan ortak kurum olarak, kısacası Doğu'ya egemen olmakta, Doğu'yu yeniden yapılandırmakta, Doğu üzerinde yekte kurmakta kullanılan bir Batı biçimidir.*”³⁶¹ Bekir Fahri'nin Doğu'yu kötüleme yaklaşımı daha çok şekilseldir. Şekilden düşünce boyutuna geçilememiş, eleştiri gözleminden ibaret kalmıştır.

“*Önünde gittikçe bir haraplığa doğru açılan caddenin dar yolları arasında gözüne ilişen bir cami eseriyle kendini bir İslam memleketinde bulmaktan başka fikrini destekleyecek bir şey göremiyordu. Her şey bir pislik, intizamsızlık içinde yüzüyordu. ... Deminden beri dar sokakların ortasında kabaran pis kokulu havayı teneffüsten göğsü daralmıştı. Kendi kendine, - Oh, ne pislik, dedi. Avrupalılar'ın tahakküme hakkı varmış.*”³⁶²

Romanda şehrin bakımsızlığı, halkın sefaleti Batı dünyasının Doğu'ya hükmetmesini meşrulaştıracak unsurlar olarak gösterilir.

³⁶⁰ Zeynep Kerman, *Uşaklıgil'in Romanlarında Batılı Yaşayış*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2008, s. 198.

³⁶¹ Edward Said, *Şarkiyatçılık*, Metis Yayınları, İstanbul, 2012, s. 13.

³⁶² Bekir Fahri, *Jönler*, (Hzl. Atilla Özkırımlı), İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 96-97.

Yazar, Mısır'daki Arapların durumunu öylesine vahim bir tablo içerisinde gösterir ki zengin Mısırlılar da Avrupalıların esiri olarak gösterilir ve zenginliklerinin kaynağı da yine Avrupalılardır: *“Canım bu Mısırgiya İslam memleketiydi. İşte bütün bu yapılar Avrupalılar'ın gayretiyle işliyor, onların elinde bulunuyordu. Şu muhteşem arabalarla geçen fesli kibarlar onların esiri idi. İslamlar burada belki her yerden ziyade Avrupalılar'ın hakareti altında yaşıyorlardı.”*³⁶³ Alıntıda geçen “fesli kibarlar” tamlaması yazarın Müslümanlara yönelik tavrını söylem analizi yoluyla da tespit etmeyi mümkün kılmaktadır.

Mısır'daki ahlâkî ve ekonomik çöküntü sürekli olarak İslamiyet'e ve İslamî yaşam tarzına bağlanır. Parçada Mısır'ın öncelikle bir “İslam memleketi” olduğu vurgulanır ve sonrasında Batının himayesinde olduğu üzerinde durulur. “İslam memleketi” olmak ile Batının sömürgesi olmak sebep-sonuç ilişkisi bağlamında değerlendirilir. Meşrutiyet döneminde aydın ve yazarların bir kısmı Doğu ve Batı medeniyeti arasındaki temel farklılığı din olarak görmüştür. İslami yaşam tarzının Doğu toplumlarının gerilemesine sebep olduğu düşünülmüştür. Kimi aydınlar, İslam dininin Doğu toplumları tarafından daha iyi anlaşılması, dinin ilerlemenin önünde bir engel teşkil etmeyeceği düşüncesi temelinde konuya yaklaşmaktansa radikal bir yaklaşımla İslam dinini kötülemeyi, halkın gözünden düşürmeyi ve İslamiyeti her türlü sorunun müsebbibi olarak göstermeyi tercih etmiştir. İkinci Meşrutiyet döneminde imparatorluk hem hızlı bir siyasi çöküş hem de hızlı bir toplumsal değişim/dönüşüm içerisine girmiştir. Sağlam bir zemine, düşünsel bir arkaplana dayanmayan, daha çok kaotik bir ortamın günün şartlarına göre şekillenen sonuçlarıyla yürüyen süreçte aydınların kafa karışıklığı yaşaması doğal karşılanmalıdır. Yerleşmiş bazı olumsuz anlayışları düzenlemektense, onu kötülemek sorunu kısa yoldan çözmek açısından daha işlevsel görülmüş olabilir.

Romanda İslamiyete yönelik eleştirinin temelinde Arap Müslümanlarının uygulamaları yatmaktadır:

“Muallim burasını titiz, hüznü tabiatıyla garip tasvir ediyordu. Onun yumuk nazarlarında burası bilgisizlik ile istibdadın, garaz ile gizli düşmanlığın kaynadığı dipsiz bir çukur, bir gayya idi. Bu köhne binayı idare edenler onun için birer cehennem zebanisi, dinsiz imansız, nefsine

³⁶³ Bekir Fahri, **a.g.e.**, s. 68.

düşkünlük ile hareket eden, zulm ile kirlenmiş insanların en bayağı takımı idi. Burası mabeyn takımının baskı isteklerinin aracılığı, yıkıcılık arzusunu, cinnet ve cinayetini yürüten kör aletlerin toplandığı bir hafife deposu idi. Bunlar halkın zulüm görmesiyle geçinen dalkavuk reziller idi. ... O hükümetin bu yönetim şeklini İslami hükümlere büsbütün muhalif buluyordu. Nazarında İslamiyet cinnet ve cinayetin kurban olmuş, hilafet bütün değersiz emeller ve dünyanın değerini arttırma aracı kesilmişti. Doğrusu hükümetin bu derece alçaklığına karşı kayıtsız davranan millet eşek idi.”³⁶⁴

İslamiyet kötü niyetli, çıkarıcı, bencil insanların zenginleşme, sefil halka hükmetme aracı olarak görülmektedir. Yazar dinin bu hale gelmesinde halkın önemli bir payı olduğunu düşünür ve halka yönelik ağır hakaretlerde bulunur. Müslüman toplumlar gerek yönetenleri gerekse yönetenleriyle bir bataklıkta gösterilir.

Celal Nuri İleri'nin 1917'de yazdığı psikolojik tahlillerle örülü *Ölmeyen* adlı romanı doğrudan Avrupa'da geçer. Roman kişileri Fransızdır. Romanın arka planında bütünüyle Batılı yaşam tarzı aktarılır. Romanın olay örgüsüne kısaca değinecek olursak; Cim Hopkins, Marsel'e âşık olur. Bir süre sonra, birbirlerini tanıdıktan sonra evlenirler. İki çocukları olur. Marsel psikolojik bir hastalığa yakalanır. Eşini birçok adamla aldatır. Özellikle Tom Piç adında bir çingeneye adeta taparcasına, rahatsızlık derecesinde âşık olur. Zina yaptıkları ve Cim Hopkins'e suikast yapmak istedikleri gerekçesiyle tutuklanırlar. Bir süre sonra serbest bırakılırlar. Marsel akıl hastanesinde yatmaya başlar. Büyük bir hayal kırıklığı ve buhran yaşayan Cim Hopkins için eşi Marsel “ölmeyen” bir cesetten ibarettir.

Celal Nuri'nin *Merhume* adlı romanı da roman kişileri ve mekânı açısından *Ölmeyen* romanı ile benzerlik gösterir. Romanda Sirkengübin Bey ve Fransa'da bir gece kulübünde çalışan Marta arasındaki aşk anlatılır. Sirkengübin Bey, Marta'yı her türlü rezilliğin yaşandığı mekândan Marta'yı kurtarır, evlenirler, çocukları olur. Marta doğum sonrasında yakalandığı hastalıktan kurtulamaz, ölür. Sirkengübin Bey ölüm acısı neticesinde buhrana sürüklenir. Romanda Sirkengübin Bey, Doğu ve Batı arasında kalmış, zihinsel bölünmüşlük yaşayan biridir. Ne bütünüyle Doğulu ne de bütünüyle Batılı bir yaşam biçimine sahiptir:

³⁶⁴ Bekir Fahri, *a.g.e.*, s. 58.

“Fessiz kostüm konpleye razı değilim; bize şarklılığımızı der-hatır ettirecek bir remz, lâkin o kadar lâzım; fazlası fazla! Bir iki cilt Fransızca roman ile “vodvil” okuduktan sonra, âdetâ deniz üstünde haftalarca kalmış bir adamın karaya tahassürü gibi, ben de, (Gülñihal) ve (Zavallı Çocuk)u isterim. Güzel ve Fransızca tabh edilmiş yemeklerin terkiibinden mütehassıl bir ziyafetten ziyadesiyle hoşlanırım; o şart ile ki bir yalancı dolma ve bir de revani bu mâidelere, iltihâk ve inzimâm etsin. Haftanın beş gecesinde “pijama”, iki gecesinde gecelik entarisi telebbüs ederim. Hele şıp şıp terliklere bayılırım. Mümkün olsa “rûh-nüvâz” bir kadınla izdivâc edeceğim, lâkin, Üsküdar’da Harem iskelesinde veya Salacak’ta bir Çerkes odalığım olmak şartıyla... Zihnim de öyle: Avrupa’da bir Türk’üm, burada bir Garblıyım. ... Eskiler pek eski; yeniler de çok yeni. Ah bunların bir ortasını bulan zuhûr etse...”³⁶⁵

Sirkengübin Bey’in yaşadığı çatışma ve kaos “Avrupa’da bir Türk’üm, burada bir Garblıyım. Eskiler pek eski; yeniler de çok yeni. Ah bunların bir ortasını bulan zuhûr etse...” ifadesiyle özetlenebilir. Doğu ve Batı’nın yaşam biçimlerine de yansıyan çatışması ne tam anlamıyla Doğulu ne de tam anlamıyla Batılı bir kimliksizlik ortaya çıkarmıştır.

Ahir Zaman romanında Celal Nuri “ahir” nesildeki çöküntüyü, Batı hayranlığını, kendi değerlerine yabancılaşmayı halkın cehaletini ve cehaletten faydalanarak zengin olan tipleri eleştirir. Ecmel Bey, Avrupa’da eğitim görmüş, genç, yakışıklı biridir. İstanbul’a döndüğünde birçok kadının dikkatini çeker. Bunlardan ikisi anne-kız olan Şehlevend Hanım ve Şemsa Hanım’dır. Bir diğeri kocası yurt dışımda tedavi gören, daha önce üç evlilik yapmış Mahzuze Hanım, sonuncusu ise Mikail Bey’in eşi Sena Hanım’dır. Üstelik Ecmel Bey’den hamile kalmıştır. Ecmel Bey tarafından aldatıldıklarını öğrenen kadınlar onu terk eder. Şemsa Hanım akıl hastanesine yatırılır. Şehlevend Hanım erkeklerden intikam almak için hafif meşrep bir kadına dönüşür. Behor, Mikail, Zülfikar ve Ecmel Bey Hava-yı Nesimi İdaresini kurarlar. Havayı kapatıp satmaya karar verirler. Halkın cahilliğinden faydalanıp milyoner olurlar.

Romanda Avrupa’ya giden Batı hayranı gençlerin zihniyeti, yaşam biçimi eleştirilir. Gençlerdeki İstanbul algısı şöyledir: “İstanbul’a döneceğiz. Yine çarşaf içine

³⁶⁵ Kurt, a.g.e., s. 156.

*tıkılacağız. Hep o âlem. Hep o hacinneler, hep o haminneleler. Laklaka, sigara, kavga.*³⁶⁶ Türk kültürünün ve İstanbul'un yeni nesildeki intibası şekilseldir ve İslam dini temelli bir yaşam tarzına karşı tavır almaktadırlar. Çünkü Batı'nın Doğu toplumlarına ilişkin ilk ve en çok öne çıkartılan özelliği Müslüman olmalarıdır. Batılı bir yaşam tarzını, Batılı bir kimliği benimsemeye çalışan insanların bu yüzden ilk olarak saldırdıkları, eleştirdikleri, belleklerinden silmeye çalıştıkları başlıca şeylerden biri dinî ritüeller ve inanç sistemine dair unsurlar olmuştur. Meşrutiyet yıllarındaki Batılılaşma ve Batılı bir kimliğe sahip olma; yeni model arabalara binme, “şık” giyinme, Türk-İslam geleneklerini, örf ve adetlerini göz ardı etme, sefahati yaşam tarzı haline getirme olarak görülür. İslam dini, böylesi bir yaşam tarzını uygun bulmadığı için Batılı bir kimliğe sahip olmak isteyen kesim, dini hedef haline getirir.

Şehlevend, eleştirilen dejenere tiplerden en çok öne çıkanıdır. Şehlevend, İstanbul'u Paris kadar bilmeyen biridir: *“Doğuş itibariyle Türk olan Şehlevend, Fransa'da kendisini yabancı bulmadı. ... Kâbil değil, İstanbul'u, Fatih'i, Vefa Meydanı'nı, Eyüp Sultan'ı, Soğan Ağa'yı bu kadar ince bilmezdi.”*³⁶⁷ Şehlevend'in yabancılaşması hem soyut hem somut düzeyde aktarılır. O, değerlerine yabancı olduğu gibi muhitine de yabancısıdır. İnsanın fiziken bir yerde bulunması onun orada olduğu anlamına gelmez. Aslolan bireyin kendini nereye ait hissettiği, kendinde eksik olduğuna inandığı parçaları nerede tamamlayacağına inandığıdır. Şehlevend'in hayalleri bile Fransız etkisindedir: *“Şehlevend Hanım, hiçbir işle mukayyed olmayan paşa efendinin kerimesi Şehlevend Hanım, zihninde, Fransız romanlarından mürekkeb bir âlem kurmuştu. Saray hayalinin çatısı Fransız romanlarından, mefrûşatı Fransız tanine (sone)lerinden, müzeyyenâtı Fransız tablolarından, bahçesi (Lö Notr)un pastişlerinden müteşekkildi. Kendi odası alafranga.”*³⁶⁸ Şehlevend'in tercih ettiği yaşam biçimi oldukça yapay ve gerçeklikten uzaktır. Şehlevend nesnenin körleştirici etkisine kapılıp kimlik yitimine uğramıştır.

Romanda Şehlevend gibi tiplerin olmasının sebebi olarak millî bir yaşam biçiminin eksikliği gösterilir: *“Bizde millî talim ve terbiyenin noksanı. Bizde romanın noksanı. Bizde millî bir hayatın, asra uyar bir hayatın olmayışı.”*³⁶⁹ Celal Nuri, Türk

³⁶⁶ Kurt, a.g.e., s. 203.

³⁶⁷ Kurt, a.g.e., s. 203-204.

³⁶⁸ Kurt, a.g.e., s. 205.

³⁶⁹ Kurt, a.g.e., s. 206.

toplumunun modernleşme sürecinde ahlâki bozuklukları bir kenara bırakılırsa Batı'nın model alınmasını; ancak yerli kültür unsurlarının ön planda olması gerektiğini savunan bir aydındır.³⁷⁰ İleri, hem millî hem de çağdaş bir yaşam biçimi önerir.

Yozlaşmış yaşam biçimi evlilik teması üzerinden yansıtılır:

“Gençlerin gözü evde değil, dışarda... Erkek kısmı da öyle, kadın taifesi de öyle. Var mı Beyoğlu, Paris... Bugün evlen, yarın boşan. Hem de zamâne kızları kocalarını kendileri bulup eve getiriyorlar. Anaya, teyzeye, ablaya, babaya iş kalmadı. Terzi dükkanında, dişçinin odasında, sokakta, vapurda, tramvayda tanışıyorlar. Al sana rezalet. Herkes eyvallah demeye mecbur oluyor. Ale'l-acele imam geliyor. Nikâh kıyılıyor. Sonra da kolaycacık kıyıldığı gibi kırılıyor. Fe-sübhan Allah acemden beter olduk. Hani Mut'a nikâhı yokmuş? ... Evlilik karı kapatma gibi bir şey oldu.”³⁷¹

Batılı yaşam biçiminde geleneksel Türk aile yaşamının aksine bireysellik hâkimdir. Aile bağları nispeten zayıftır. Aileyi karar mekanizmasının dışında bırakan, evliliği basite indirgeyen yozlaşmış gençlik, toplumun temel yapı taşı olan aile kurumunun çökmesine, dolayısıyla toplumun sosyolojik bir bunalıma sürüklenmesine sebep olmaktadır. Batının sanayileşmeyle birlikte hızlı üretme ve tüketme anlayışıyla yaygınlaşan hızlı yaşama birtakım değerlerin yıpranması sonucunu doğurmuştur. Evlilik kurumu romanda tespit edilen yozlaştırılan değerlerden biridir.

Romanda Batı'nın akli önceleyen yaşam biçimi yetersiz bulunur. Akıl, ahlâkla birleşirse istenilen düzeye ulaşılabilir:

“Avrupa'ya gidenlerden bir hayır görülmedi. Hepsi züppe çıktı. Para yediler. Kollarında bir kokot, nikâh kıymak için mahalle mahalle dolaştılar. Vâkıâ Avrupa akıllı, lakin akıl kaç para eder? Eğer akıl insanı insan etse idi şeytan-ı racîm böyle bâb-ı ilahîden koğulmuş olmazdı. Reşid Paşa frenk mukallidliğini çıkarır çıkarmaz millet de frengiye uğradı. Âlemde tat kalmadı. Eski edep gitti, eski terbiyenin yerinde şimdi yeller esiyor.”³⁷²

Hızlı ve temelsiz bir şekilde uygulanmaya çalışılan Batılılaşma/Batılılaşamama sürecinde kimi çevreler yeni yaşam biçimine yer açmak için eski yaşam biçimine ait

³⁷⁰ Ayrıntılı bilgi için bkz. Necmi Uyanık, “Batıcı Bir Aydın Olarak Celal Nuri İleri ve Meşrutiyet'ten Cumhuriyet'e Türk Kadınına Bakışı”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S. 36, 2014, s. 137-161.

³⁷¹ Kurt, *a.g.e.*, s. 216.

³⁷² Kurt, *a.g.e.*, s. 260-261.

değerleri bütünüyle ortadan kaldırmayı tercih etmiştir. Bu, çaresi öze dönüş olan toplumsal bir hastalıktır.

Reşat Nuri Güntekin'in *Gizli El* romanının başkişisi Şeref'in ahlâklı düzgün duruşunun, karaktersizleşmeye doğru gidişinin, Şeref'in değişim/dönüşümünün anlatıldığı romanda Şeref, eleştirdiği yanlış gördüğü her şeyi uygulayan bir kişi haline gelir. Eserde Müslüman kimliğine sahip olmayı yalnızca başını örtmek olarak algılayan zihniyet eleştirilir:

*“Allah seni inandırсын, ben gece âlemlerinde öyle karılar gördüm ki, çırılçıplak ve edep yerleri tabak gibi açık olduğu halde saçlarını örterler. Çünkü ne olsa Müslümandırlar. Bunlar sözümona namuslu aile kızları. Sonra, hepsi bir aileden... Yani kardeş demek... Böyle olduğu halde kollar, göğüsler açık, erkeklerle kucak kucağa dolaşıyorlar.”*³⁷³

Kafası karışan, kendini bir kimliğe konumlandıramayan insan, ne orada ne buradadır. Doğuştan bağlı olduğu kültür dairesinden bütünüyle kopamayacağını; ancak o kültür dairesinin gerektirdiğince yaşarsa arzuladığı hayatı yaşayamayacağını da bilir. Böylelikle iki tarafı da kendince yaşamaya çalışır; ancak iki tarafa da uzaktır. Üstelik tercih edilen bu yol, benimsediği değerlerin de yozlaşmasına sebep olur. Alıntıda sözü edilen kişi hem İslamî değerleri, hem de Batılı değerleri yıpratmaktadır. İslam dinini başörtüsü takmaktan; Batılı yaşam biçimini ise açık seçik giyinip, karşı cinsle eğlenmekten ibaret olarak görür.

Çalikuşu'nda kız çocukların okula başörtüsüyle gelmesi, Hatice Hanım'ın Feride'ye okulda başını örtmesini istemesi eski-yeni; doğu-batı zihniyet çatışması örneğidir. Feride gördükleri ve kendisine yapılan ihtar karşısında şaşkındır. Bu yolla Hatice Hanım'ın mutaassıp tavrı eleştirilir.

Peyami Safa'nın *Şimşek* romanında Sacid vasıtasıyla Doğu'ya eleştirel bir gözle bakılır. Sacid, Müfid'i şöyle tasvir eder:

*“Ve, bir Asyalının dünyaya bakışıyla arkasına dayanıp, derin bir nefes alarak, başını geriye bırakarak, tam bir tevekkül içinde gözlerini süzerek biraz sonra bir daha hatırlamıyacağı hayallere daldı.”*³⁷⁴ *“Çünkü bu ruhen zayıf bir adamdır, vücutça da öyle. Kadınlar daima kuvvete perestiş ederler. Bu çocuk; küçükten beri zaafın timsalidir. Bu bir şark çocuğu, ne diyeyim,*

³⁷³ Reşat Nuri Güntekin, *Gizli El*, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2014, s. 65.

³⁷⁴ Peyami Safa, *Şimşek*, Ötüken Yayınları, İstanbul, Yıl: ?, s. 35.

meclis çocuğudur canım.”³⁷⁵ ... “*Bu hastalıklı, âciz, bîçare bir adamcağızdır.*”³⁷⁶

Romanlarda Doğu’nun en çok eleştirilen yönü tembelliği, sorgulamadan uzak, bütün iradesini Allah’ın takdirine bırakan tavrıdır. Yazar, Sacid aracılığıyla Doğu’nun bu yönünü eleştirir. Müfid’in hayat karşısındaki edilgen tavrı, aile kurup idare edecek ferasete sahip olmaması sonu felaketle biten bir aile faciasına sebep olan etkenlerden biridir; ancak Sacid’in yeğeninin karısıyla birlikte olacak kadar ahlâken zayıf bir insan olması, Batılı yaşamı, serbest yaşama, geçici zevkler peşinde koşma olarak algılaması yazarın Doğu ve Batı medeniyetinin birer temsilcisi olarak gösterilen Sacid ve Müfit’in temsil ettikleri zihniyeti onaylamadığını gösterir. İki tarafın da yaşam biçimi eleştirilir.

Türklerin, Türklüğün, Türk yaşam biçiminin yüceltildiği romanlarda, Türklerin her zorluğa göğüs gerdiği, kahramanca mücadele ettiği vurgulanır. Aka Gündüz’ün *Katırcıoğlu* eserinde halka zulmeden, malına mülküne el koyan zalim Katırcıoğlu’na en etkili karşı çıkış Karacaören’in delisi tarafından gerçekleştirilir. Paşayı dahi öldüren Katırcıoğlu, Osmanlı yönetiminin zaafından dolayı affedilir. Karacaören’in delisi “*Bu boyun Türk boynudur, kesilir fakat eğilmez.*”³⁷⁷ diyerek Katırcıoğlu’na meydan okur. Ayrıca şu dizeleri söyleyerek Türklerin merhametli ve yardımsever yönüne dikkat çeker:

“*Zulüm yaraşır mı Türk evladına?*

Kulak verilmez mi her feryadına?

Bir yiğit Türk isek koş imdadına!”³⁷⁸

Özellikle tarihî romanlarda Türk-İslam yaşam biçimine dair önemli ipuçları bulunur. Dündar Alp’in Timurlenk romanında Timur, Moğol adetleri yerine İslamî gelenekleri uygulayarak tahta çıkar. Gayrimüslimlere karşı Türklerden oluşan bir birlik oluşturmak ister. Eski Türk adetlerini çiğneyen Toktamış’a karşı savaş kararı alır. Eski Türklerde yaşam biçimi töre esastır. Devletin başındaki Kağan da dâhil olmak üzere tüm mevki, makam ve güçlerin üstünde töre vardır. Devletin iç ve dış meseleleriyle ilgili karar verirken ve günlük yaşamda töreye göre düşünülür ve kararlar alınır. Töreye uymamak Timurlenk romanında da olduğu gibi savaş sebebidir. Töre, Türkleri birbirine

³⁷⁵ Safa, a.g.e., s. 80.

³⁷⁶ Safa, a.g.e., s. 46.

³⁷⁷ Aka Gündüz, *Katırcıoğlu*, Cem Kütüphanesi, İstanbul, 1916, s. 10.

³⁷⁸ Gündüz, a.g.e., s. 40.

bağlayan, tek çatıda toplayan birleştirici bir unsurdur. Gerek dış güçlere karşı tek vücut olma, gerekse içerde dayanışmayı artırmak için sağlam bir Türk kimliğinin oluşturulması hususunda töre önemli bir işleve sahiptir.

Mehmet Rauf'un, *Genç Kız Kalbi* romanında yıkık, dökük, izbe bir Şark tablosu çizilir: “*Vapurlardan çıkarılan un çuvallarıyla, sair eşya ile yüklü, bir tarafı en adi, hatta en sefil gazinolarla, kahvehanelerle kapalı birkaç arşın eninde bir rıhtımcık, sonra yük arabaları, kira faytonları arasında ezilmeden nasıl gezdiklerine hayret edilecek karmakarışık bir halk, yani bir şark şehri...*”³⁷⁹ Servet-i Fünun neslinin bir temsilcisi olan Mehmet Rauf, genel olarak Doğu’ya menfi bir tavırla yaklaşmış, Batı medeniyetini yüceltmış bir yazardır. Servet-i Fünun sanatçılarının genel özelliklerinden olan içinde bulunduğu durumdan sızlanma, şikâyet etme Mehmet Rauf için de geçerlidir. Edebî eserler yazarın dünya görüşüne bağlı olarak şekillenen tercihlerin bir ürünüdür. Yazar Doğu’yu eleştirme amacına uygun olarak bir yer seçer ve tasvir eder. Doğu yaşamına atfedilen düzensizlik, dağınıklık, kaos ve sefalet içeren görüntüden bahsedilir.

Mehmet Rauf’un *Menekşe* romanında da Osmanlı ile Batı karşılaştırılır. Batı, bilim ve sanatta üstün tutulur:

“Avrupa’da ale-d-devam ortaya konulan masnuât-ı nefiseyi görüp tetkik eden bir adam oradaki adamların herhalde bize benzemekle beraber, pek büyük esaslı farklarla bizden başka adamlar olduğunu tasdike mecbur olur; biz ise hala kendimizi onlarla hem-ayâr tutmaktayız; asırlardan beri ilim ve fenle hurfet ve zanaatle cilalanmış bir heyet-i içtimaiyyeyle cehl ve zulmet içinde pıhtılanmış bir heyet arasında mukayese mümkün müdür? Fen ve sanat burada da terakki edip kendine mahsus erbâb yetiştirmek için daha bir seneler var, ve bu seneler zarfında, biz, zavallılar, mahrum, her şeyden mahrum bekleyeceğiz... Daha, belki ricâlimiz var ki, sanayi-i nefise hakkında bir fikirden mahrumdur; Avrupa’da en adi bir ferdin bile fikri, ruhu her günkü dilek ve temasıyla sanat hakkında bir incilâyâ maliktir, bizde ise, en münevver fikirlilerimizin fikri bile asırlık akâmetle, asırlık atâletle, küflenmiş, paslanmıştı. İşte farkımız... Küflü ruhların emelleri de küflü, paslı fikirlerin icraatı da paslı olur... İşte yalnız bunun için, daha çok

³⁷⁹ Mehmet Rauf, *Genç Kız Kalbi*, Elips Kitap, Ankara, 2011, s. 6-7.

seneler, İstanbul ve hayatımız değişmeyecek, değişmeyecektir; bu mukadder ve zaruridir!..”³⁸⁰

Batı’nın ilerlemeye, gelişmeye odaklı zihniyeti övülürken; Doğu’nun durağan, yeni gelişmelere kapalı tavrı eleştirilir. Umutsuz, karamsar bir tablo çizilir. İkinci Meşrutiyet dönemi yazarlarının Doğu ve Batı’yı karşılaştırıp, Batı’yı açık ara önde gösteren, Doğu’yu acımasızca eleştiren üslubunu iki açıdan değerlendirmek mümkündür. Birincisi yazar toplumu uyarmak, uyandırmak, durumun vahametini anlatabilmek için, sorunların bir an evvel çözümü için öz eleştiri mekanizmasını kullanmış olabilir. İkincisi ise yazarın Batı hayranlığı merkezinde gelişen, kayıtsız şartsız Batı’nın üstünlüğünü kabul eden yaklaşımı benimsemiş olma ihtimalidir.

Yazar Bülend, İngiliz şair Shelley’i çok beğenir. Avrupalı birçok sanatçıdan bahseder; ancak herhangi bir Türk sanatçıyı beğenmez, örnek almaz. Osmanlı’ya yönelik eleştirilerine devam eder: *“Bari, diye inledi bari hayatımızda şu tezahürat-ı hüsn ve sanattan mahrum olmasaydık da ruhlarımızın mahrum olduğu saadetlere gözlerimiz olsun nail olsaydı... Halbuki yok... Hüsn yok, zarafet, yok, yok, irfan, yok... Sanat, hiç, hiçbir şey yok... Ve sonra, genç Türkiye’nin saadetinden nasıl bahsolunur bilmem ki...”*³⁸¹

Bülend, iyi eğitim almış, Batılı tarzda yetişmiş bir Türktür. Memleketin geri kalmışlığından hareketle kendi milletinden nefret edebiliyor: *“Türklerden o kadar nefret ediyordum ki inkılapta maddeten gösterdikleri kahramanlıkla beraber ma’nen onların daha asırlarca terbiye ve maarife muhtaç olduğunu görerek niçin ma’nen ve medeniyetçe bu kadar geri kalmış âtil ve miskin bir millete mensup olduğumu kendi kendime kemal-i teallümle düşünürdüm.”*³⁸² Shayegan, *“Bütün toplumsal evrimler birer yabancılaşma sürecidir.”*³⁸³ der. Bülend, yabancılaşma sürecini ileri dereceye taşımış kolektif belleğini, köklerini reddedecek konuma gelmiştir. Batılı yaşam biçimini benimsemeyi, doğuştan sahip olduğu Türk ve Müslüman kimliğini reddetmek olarak algılamıştır. Sözde kendini Batılı olarak tanımlayan Bülend’in zihnen ve ruhen çatışma yaşamaması mümkün değildir. Binlerce yıllık kültürel birikimi silmek, zihni boşaltmaktır. Yeni karşılaşılan Batı’ya ait değerleri onun yerine ikâme etmek ise insan

³⁸⁰ Mehmet Rauf, **Menekşe**, (Hzl. Ertan Egin), Palet Yayınları, Konya, 2012, s. 22-23.

³⁸¹ Mehmet Rauf, **a.g.e.**, s. 39.

³⁸² Mehmet Rauf, **a.g.e.**, s. 55-56.

³⁸³ Daryush Shayegan, **Yaralı Bilinç Geleneksel Toplumlarda Kültürel Şizofreni**, Metis Yayınları, İstanbul, 2014, s. 46.

ömrünün yetmeyeceği kadar uzun bir süreci kapsar. Bu bağlamda Bülend'in Batılı kimliğini benimsemiş görünmesi kimliksizlikle eşdeğerdir.

Bir Aşkın Tarihi romanında Cemil de Bülend ile aynı zihniyete sahiptir. Cemil, kendini, değerlerine, topluma yabancılaşmasını şöyle tarif ediyor: “*Ben bu memleketin, bu hayatın adamı değilim ki. Ben o hayat için doğmuşum. Zevk için, israf, sefahat, içki için. Ben böyle bir adamım. Başka bir şeye ihtiyacım yok!*”³⁸⁴ Dünyevi zevkleri yaşam gayesi haline getiren Cemil, nesnenin körleştirici etkisine kapılıp pasivize olmuştur.

Romanda Avrupalı kızlar, Türk kızlarına üstün tutulur: “*Özellikle bizim hanımlarımız gibi ilk görüşmede gelip insanın kucağına oturan bir kadın olmadığı; yabancı, bayağı sözlerle görüşmenin zevkini bozmayıp görünüşünün cazibesini hatırında tuttuğu şeylerle, bilgisiyle güçlendirdiği için. Tam bir Avrupalı kız gibi beni, karşısına çıkan bir erkeği önce araştırıp inceleyerek nihayet sevgiye layık bulduğu vakit kalbini verecek kadar asil ruhlu bir kız olduğu için.*”³⁸⁵ Avrupalı kızların övülmesi İstanbul'daki “batılılaşayım” derken yozlaşan Türk kızlarının düştüğü durumu yansıtmaması ve roman kişisindeki oryantalist bakış açısını göstermesi açısından önemlidir. Bu bilinçsel çöküş, yeni gelişmeleri göz ardı eden Batılılaşmaya çalışan çevrelerce eleştirilen durağan zihniyetle paraleldir. Bir grup kendini köhnemiş, çağ dışı bir yaşam biçimine hapsederken; diğer grup modern, Batılı olduklarına inandıkları yaşam biçimine saplanmışlardır. İki gruba da önyargılar, korkular, yanlış inanışlar, kaçış ve bilinçsizlik hâkimdir.

Mehmet Rauf'un sözü edilen romanlarında yer alan kendi milletinin değerlerini küçümseyen, hor gören, nefret eden tiplerin aksine Salon Köşelerinde Şekip “... *bütün bir kavmin, asırlardan beri hükmetmiş güçlü bir milliyet ve hâkimiyet kaynağının unsur ve ruhu ...*”³⁸⁶ nun farkında olan biridir. “*Ben memleketimi cidden severim; ve emin olunuz ki onun için, vatanımız için bizler her şeyimizi feda ederiz.*”³⁸⁷ diyerek vatan ve millet bilincini ifade eder. Şekip, kendi kimliğini yok sayanları, küçümseyenleri eleştirir: “*Bizleri kendilerine yabancı, kendilerinden uzak, başka bir âlemden, başka bir*

³⁸⁴ Mehmet Rauf, **Bir Aşkın Tarihi**, Artemis Yayınları, İstanbul, 2010, s. 10.

³⁸⁵ Mehmet Rauf, **a.g.e.**, s. 42.

³⁸⁶ Safveti Ziya, **Salon Köşelerinde**, (Hızl. Nuri Akbayan), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009, s. 53.

³⁸⁷ Safveti Ziya, **a.g.e.**, s. 54.

*cemiyetten, başka bir mayadan sayan o halktan nefret ediyordum. Bütün gençlik gücüm bir araya gelmiş, isyan ediyordu.*³⁸⁸

Halide Nusret Zorlutuna'nın *Sisli Geceler* romanında eski-yeni yaşam biçimi anne ve çocuk arasındaki nesil çatışması üzerinden verilir: “*Annemin çalışan kadınlara karşı bilmem nasıl garip bir kini, bir nefreti var. Onların hepsini havai meşrep, adi telakki ediyor!*”³⁸⁹ Anne, kadını çalışma hayatının dışında tutan, geçmişten süregelen yaklaşımın temsilcisidir. Yeni nesilde ise Batılı yaşam biçimi özümsemiştir: “*Piyanonun sesi yükselince herkes birden sustu. Mine ikinci defa, “Şopen'in Noktürn'ünü çalıyordu.*”³⁹⁰ Romanda Batılı yaşam biçimine uygun yaşamın geleneği, millî değerleri hiçe saymak anlamına gelmeyeceği vurgulanır. Yeni nesil milletin tehlikede olduğunun, fedakârlık yapılması gerektiğinin farkındadır: “*Biz Tanrının hâkim olmak için yarattığı ulu millet, biz nasıl esir oluruz ablacığım?.. Ne çok insan ölüyor! diyorsun. Hakkın var; hakkın var; bu çok elim bir hakikat. Fakat fertler milletin yaşaması için ölüyor ablacığım... Eğer Ahmet'ler, Mehmet'ler ölmezlerse Türk milleti dünya haritasından silinecek!*”³⁹¹ “Tanrının hâkim olmak için yarattığı ulu millet” ifadesi millî kimliğin dilsel görünümüdür.

Orhan Midhat'ın *Kahraman Türk Kızı* romanı vatanın, milletin selametini her şeyin üstünde tutan Vicdan ve Vecdi'nin hikâyesini anlatır. Birinci Dünya Savaşı yıllarıdır. Vicdan ve Vecdi İstanbul'da komşu köşklere oturan iki gençtir. Birkaç mektuplaşmadan sonra birbirlerine âşık olurlar. Vicdan bir mektubunda Vecdi'den işgal altında olan vatanı ve dini uğruna fedakârlıkta bulunmasını ister. Vecdi ise askerliğinin bedelini ödediğini söyler. Buna çok kızan Vicdan, bu durumun cephede her şeyini ortaya koyarak savaşan askerler ve şehitler için bir hakaret sayar “mümkünse vatan için öl”³⁹² der ve aşkının karşılık bulmasını istiyorsa cepheye gitmesini ister. Vecdi yaptığı hatanın farkına varır vatanı ve aşkı için savaşa katılır, orada şehit olur ve “*fedakârlık ölüm ve ateş üzerine bina edilen bu aşk*”³⁹³ edebî âlemde devam eder. “*Din yolunda*

³⁸⁸ Safveti Ziya, **a.g.e.**, s. 34.

³⁸⁹ Halide Nusret Zorlutuna, **Sisli Geceler**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2002.s. 32.

³⁹⁰ Zorlutuna, **a.g.e.**, s. 44.

³⁹¹ Zorlutuna, **a.g.e.**, s. 96.

³⁹² Orhan Midhat, **Kahraman Türk Kızı**, Cemiyet Kütüphanesi, İstanbul, 1333, s. 34.

³⁹³ Orhan Midhat, **a.g.e.**, s. 58.

vatani yolunda ölen ecdadımızın ulvi ruhları”³⁹⁴ndan söz edilerek kahramanlıklarla dolu Türklerin mazisine yönelir.

Romanın dikkat çeken taraflarından biri şudur: O dönemde yazılan birçok romanda İstanbul'da yaşayan zengin ailelerin imparatorluğun çeşitli bölgelerinde süren savaşa kayıtsız kaldığı, kendi rahat yaşamlarını umarsızca sürdürdükleri ve dejenere tipler oldukları ifade edilir. Bu roman bu anlayışı kıran yegâne eserlerden biridir. Hem Vecdi hem Vicdani köşklerde yaşayan, maddi zorluk çekmeyen kişilerdir; ama vatan ve din hassasiyetleri üst düzeydedir. Nitekim Vecdi bu yolda canını verir, Vicdan ömrünün geri kalanını acı içinde geçirir.

Romanda Vicdan, vatana olan borcunu sevdiği adamı savaşa göndermekte bulur:

“... Hem sen düşünmüyor musun ki: Masum kanlarıyla serapa bir tarih-i şehamet yazan, rahatını, ailesini, yavrusunu bütün sevdiklerini arkada bırakıp düşmanlarla çarpışmaktan pençeleşmekten başka bir zevki vatan için ölmekten başka bir emeli olmayan kahraman şanlı ecdadın muharebe zamanlarını ne büyük sevinçlerle karşılardı. Bilmiyor musun ki mertlik para ile satın alınmaz... Bizi ve gelecekleri yaşatan din ve vatan için açılan kanlı sahalara büyük kalpli her vatan yavrusunun kanı dökülmelidir. ... Kanını canını bu topraklarda feda eden milyonlarca şehit babalarımızın ulviyetinde puyan olan ruhları acize bir kızdan ders-i hamiyet alacak kadar pür-fütur kalan gençliğe lanetler ediyorum... İman, nihayetsiz denizlerde ıssız sahralarda kızgın çöllerde seller gibi kanı akıtarak düşmanlarına saldıran cihangir ecdadın zaman zaman kanlı, şanlı kargılarının ucuyla dünyayı herc ü merc etti. ... Bugün bana kavuşmak değil düşmanlarını ezmek parçalamak kanlı kefenleriyle gaza meydanlarında gazilerimize pişdarlık eden masumların intikamını almak iste. ... Seni severim lakin vatanıma aşığım... Canım kadar seviyorum, lakin bilsen seni kahraman sınıfında görmeyi de ne kadar istiyorum, kalbim o kadar büyük bir gurur-ı vatanperverane ile dolacak ki... Ben de vatanıma karşı bir fedakârlık etmekle iftihar edeceğim. İhtimal tahassürüne dayanamayarak seni orada

³⁹⁴ Orhan Midhat, **a.g.e.**, s. 58.

ateş ve ölümle oynar masum kanınla vatanını tarihini yıldızlarken ben de kanlı yaşlar dökerek seni yad edeceğim."³⁹⁵

Romanda vatan her türlü değer, kıymetin, kişinin üzerinde, uğruna can verilebilecek bir kavramdır. "*Vatan, hiçbir zaman bir nazariye değil, bir topraktır. Toprak cedlerin mezarıdır, camilerin kurulduğu, ezanların okunduğu yerdir. Sanâyi-i nefise namına ne yapılmışsa onun sergisidir.*"³⁹⁶ Romanda vatan, tüm imparatorluk coğrafyasıdır.

Vecdi İstanbul'daki rahat yaşamını bırakıp Kafkas cephesine gider. Kafkas cephesinden izlenimlerini Vicdan'a yazdığı mektupta şöyle ifade eder: "*Oh sevgilim emin ol! Al şehit kanıyla boyanan o dağlar altı yüz senelik tarihi şehamet bugün en şanlı bir abidesidir.*"³⁹⁷

Savaş dönemlerinde yazılan bazı eserler, okurda millî birlik ve beraberlik bilincini sağlama, savaşı topyekün milletin meselesi haline getirip düşmana karşı tek vücut olma anlayışını aşıl原因an psikolojik bir terapi işlevi görür. Orhan Midhat'ın Kahraman Türk Kızı romanı bu anlayışa hizmet eden romanlardandır.

Şebab-ı Tebah'ta piyano ve opera vasıtasıyla Batılı yaşam biçiminin izleri gözlenir: "*Şimdi çoktan beri uyuyan piyanodan fışkıran "Traviata" operasının nagamat-ı ahengdarı salonu doldurarak mebhut duvarlarda bir aks-i garib hâsıl ediyordu.*"³⁹⁸

Sabir Efendi'nin Gelini romanı, Sabir Efendi'nin Şark kültürüne bağlı, gelenekçi, bağnaz, şekilci, cahil, zayıf karakterli gelini Huriye ile Paris'te eğitim görmüş, yabancı dil bilen, samimi, olgun, yardımsever, merhametli Belkıs'ın karşılaştırılması üzerine kurulmuştur. Romanda Batıcı bir yaklaşım egemendir. Belkıs sürekli övölüp, yüceltilirken Huriye o derece eleştirilir ve bu iki kadın üzerinden Doğu ve Batı medeniyeti karşılaştırılır.

Huriye, eltisi Belkıs'ı kıskanmaktadır ve onu gözden düşürmek için kâhya, Eda ve hizmetçi Sofi ile birlikte çeşitli iftiralar atar. Belkıs'ın kayınbiraderlerini ayarttığını dahi dile getirir. Belkıs'a bir tuzak kurar; ancak kurduğu tuzağa kendisi düşer. Saim Bey ile ilişki yaşar, kocasını aldatır. Bunu gören Belkıs, kimseye bir şey söylemez hatta ona

³⁹⁵ Orhan Midhat, **a.g.e.**, s. 38-39.

³⁹⁶ Beşir Ayvazoğlu, **Yahya Kemal-Eve Dönen Adam**, İstanbul, 2008, s. 526.

³⁹⁷ Orhan Midhat, **a.g.e.**, s. 47.

³⁹⁸ Nezihe Muhiddin, **Şebab-ı Tebah**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006, s. 46.

yol gösterir, Saim Bey ile görüşmemesini ister. Sonunda Saim Bey ile yakalanan Huriye, Saim Bey'in Belkıs'ın dostu olduğunu söyler. Belkıs evden ayrılır. Sofi'nin itirafı sonucu iş anlaşılır. Huriye evden gönderilir. Kocas, Belkıs'a eve geri dönmesi için mektup yazıp af diler; ancak her şey için çok geçtir.

Huriye eğitimsiz, çağa ayak uyduramamış bir tiptir:

“Huriye, pek bayağı terbiye görmüş bir kadındı. Çocukluğu pek cılız ve hastalıklı geçtiği için evvelce babası tarafından şımartılmış, okutulmamış, daima sinnen kendisinden büyük kadınların meclisinde, ahlâksızlığın envainı öğrenmişti. Hırs, haset, bedbahtlık, dedikodu, iftira, hiyanet, mugayiri tabiat huzuzata meyil, esafil ile ülfet, bu kadının umumen ihtisası dâhilinde bulunuyordu. Ancak, gayet zeki olduğundan, bütün bu fezayihi pek alâ ketm etmesini biliyor, insana hulûl ederek, kendisini sevdirdiyordu. Aynı zamanda, pek adi bir muhitte perverişyab olduğu cihetle sanat-ı tezeyyündeki ilmi, rastık, sert kokulu levanta, pudra, düzgün gibi şeyleri yüzüne gözüne bulaştırmak, Papas Köprülü Modistra Kalyopi'nin diktiği mai kavun içi açık tirşe, yanar döner kumaşlardan, fena biçimleri hep örnek elbise giymekten ibaretti.”³⁹⁹

Romanın arka planında Doğu ve Batı medeniyetine dair değerlerin çatışması mevcuttur. Huriye, Doğu medeniyetinin eleştirilen yönlerinin hepsinin uygulayıcısıdır. Yazarın Huriye'yi tasvir ederken kullandığı, “bayağı”, “cılız”, “şımartılmış”, “okutulmamış”, “ahlâksızlığın envai”, “hırs”, “haset”, “bedbahtlık”, “dedikodu”, “iftira”, “hiyanet”, “adi”, “fena” gibi kelimeler yalnızca Huriye'nin tasviri seçilen kelimeler değil, İkinci Meşrutiyet döneminde, yeni insan, yeni kimlik inşası sürecinde istenmeyen unsurlardır.

Romanda halkın genelindeki Batılı algısı şöyle verilir: *“Frenklerde çıplak gezme adettir.”*⁴⁰⁰ Toplumun genelinde Batı'ya, Batılı yaşam biçimine karşı sathi, şekilci bir yaklaşım söz konusudur. Bu durum hem Batılılaşmak için çabalayan kesim, hem de Türk-İslam kültür dairesi içinde bulunup, Batı'yı ötekileştiren çevre için geçerlidir. Birinci grup Batılılar gibi giyinip, yiyip içerek Batılılaştıklarını, modern bir insan olduklarını zannederken; ikinci grup da Batılı gibi giyinmeyerek, onlar gibi beslenmeyerek yaşadıkları zaman Türklük ve Müslümanlık değerlerini yücelttiklerini

³⁹⁹ Ercüment Ekrem, **Sabir Efendi'nin Gelini**, Gayret Kitabevi, İstanbul, 1939, s. 11.

⁴⁰⁰ Ercüment Ekrem, **a.g.e.**, s. 16.

zannetmektedir. Meselenin düşünsel kısmı atlanmış, iki medeniyet arasında şekilden ziyade zihniyet farkının olduğu anlaşılamamıştır.

Belkıs, toplumda gelenekselleşmiş, kanıksanmış yanlış kabulleri ve önyargıları eleştirir:

“Size samimiyeti safiyeti bir cürüm gibi göstermişler, her üryanlık sizi ürkütmüş. Çıplak bir kalp çıplak bir fikir size çıplak bir vücuttan farksız gösterilmiş. Hepsini aynı suretle takip etmeyi öğrenmişsiniz. Siz, her şeyi, aldığınız terbiye iktizası, o türlü, sımsıkı kapalı görmek istersiniz, aksi olursa çirkin bulursunuz. Sizin terbiye telakki ettiğiniz bütün sahteliktir.”⁴⁰¹ “Bir insan evlenirken nasıl iyice düşünmeli ise boşarken de öyle düşünmelidir. Sizin muhitinizde hemen bütün ailelerin akibetini felakete isal eden düşünmemezliktir. Sizde bir kadın ne saadetinden, ne de atisinden emin olabilir. Sizin kadınlarınız kocalarına bir kelime ile bağlanırlar, biz kalbimizle bağlarız. O bir kelimelik bağı yine bir tek kelime; bizim rabıtai kalbimizi ise ölüm çizer.”⁴⁰²

Belkıs, göstermelik yapılan, kişinin gerçek duygu ve düşüncelerini yansıtmayan, gelenek kisvesi altında yok olan sahte hayatları eleştirir. Toplumsal normlar, gelenek ve görenekler toplumu düzene sokmak için oluşturulmuş, temeli yüzyıllar öncesine dayanan anlayışlardır. Bunlar insanlar tarafından ortaya konulan, insana yaşam biçimi öneren deneyimlerdir. Yani amaç insandır. Gelenekler, örf ve adetler birer vasıta; ancak bir süre sonra gelenekler amaç, insanı geleneği uygulamak için yaşayan bir vasıta konumuna gelmiştir. Gelenek etken, insan edilgen olmuştur. Özellikle çağın gerisinde kalan bazı yanlış uygulamaları zaman geçtikçe çağa, yeni insana uyarlamak yerine, katı bir yaklaşımla kendini ona bağımlı, onu yaşatmakla yükümlü olarak gören zihniyet yaşadığı devirle çatışma halindedir. Kendinde, kendini değiştirecek bir güç bulamayan insanın tek çıkar yolu çevresini, kendi gibi olmayanı eleştirmek, kınamak ve onlardan şikâyet etmektir. Romanda Belkıs’ın karşısında yer alan kesim tam da bu özelliklere sahip kişilerdir.

İkinci Meşrutiyet dönemi romanlarında önerilen ideal tipler bedbin değil, nikbin, zorluklar karşısında sinmek yerine mücadele eden, sorunlardan sızlanmaktansa sorunları çözmeye çalışan kişilerdir. *Sermet* romanında Vedat, ülkeyi içinde bulunduğu zor durumdan kurtaracak idealist neslin bir temsilcisidir: *“İdaresizlik ve cehaletle, takdirsizlik ve tembellikle bu hale gelen memleketin karşısında ümitsiz inlemek, biz*

⁴⁰¹ Ercüment Ekrem, **a.g.e.**, s. 67.

⁴⁰² Ercüment Ekrem, **a.g.e.**, s. 80.

gençlere yakışmaz. Bilakis çalışmalıyız, uğraşmalıyız. ... Benim gibi tahsil görmüş gençler çoğalsın, bizim neslimiz sesini işittirecek mevkie gelsin de görürsünüz.”⁴⁰³

Sorunlar yumağı içinde boğuşan memleketi ümitli ve eğitilmiş gençler kurtaracaktır.

“Gördüğünüz hataları tenkit ediniz. Memleketi idare edemeyenler varsa onları deviriniz ve vicdanınız size o ehliyeti veriyorsa, re's-i hükümete kendiniz geçiniz. Muhitin muhalefeti, müşkülâtın dehşetiyle kırılırsanız bile ne beis var? Vazifenizi yapmış olursunuz. Hem hayatta bir gayeye doğru gitmek kadar asil ve tatlı bir şey var mı?”⁴⁰⁴

Vedat, gençlerin yönetime dahi geçebileceği umudunu taşıırken Sermet, bedbin, hayattan ümidini kesmiş miskin bir tiptir: “Tabiatın bu derece lutf-didesi olan şu memleket niçin böyle metruk, niçin böyle me'yus?!..”⁴⁰⁵ diye düşünür; ancak eyleme geçmez. “Cidâl-i siyasi, edebiyat, bir gaye-i hayal için çalışmak... Bütün bunlar benden uzak, pek uzak! Fakat ben ne olacağım?”⁴⁰⁶ diye sorarak belirsizliğe saplanır. Hayata karşı pasif, edilgen bir tavır alır. Yönünü bulamaz.

İkinci Meşrutiyet dönemi romanlarında Batılılaşmaya çalışırken kimliksizleşen kesimin en önemli özelliği ahlâk yoksunu, cahil, bilinçsiz ve en önemlisi içinde bulundukları garabetin farkındalığına ulaşmaktan çok uzakta olmalarıdır. *Asriler*'de Fazıl'ın kadınlara yaklaşımı şöyle ifade edilir: “Sevmek kelimesinin manasını bilmiyordu. O yalnız kadınlarla eğlenir, daha doğrusu nefisini tatmin eder, pek mütelevviz olursa altı ay kadar düşer kalkar, bırakırdı.”⁴⁰⁷ İnsanoğlunu diğer canlılardan ayıran unsur bazı manevi değerlere, değerler dünyasına sahip olmasıdır. Fazıl'ın değerleri, değersizleşmiştir. Beden ve ruh arasında ontolojik bir çatışma söz konusudur. Çürümüş ruh, bedeni esir almakta, beden ruhun etkisiyle evrende bir nesne gibi savrulmaktadır.

Romanda kendilik değerlerinden yoksun “asri” genç Fuzuli'nin Avrupalı bir şair olduğunu iddia edecek kadar cahildir. Nurettin, Türklüğün, kendilik değerlerinin temsilcisi olarak değerlerini savunmaya geçer. “Monşer! Bizde (emprimori) yi ilk tesis eden İbrahim Müteferrika, en meşhur kumandanlarımızdan, vezirlerimizden Mihal Gazi, Kuyucu Murad Paşa, Mehmet Ali Paşa, Matematisiye Şahbaz Efendi, bütün bunlar Avrupa'dan gelmiş, sonra da müslüman olmuş. Daha böylece bin kişi ...

⁴⁰³ İzzet Melih, *Sermet*, s. 210.

⁴⁰⁴ İzzet Melih, *a.g.e.*, s. 211.

⁴⁰⁵ İzzet Melih, *a.g.e.*, s. 218.

⁴⁰⁶ İzzet Melih, *a.g.e.*, s. 211.

⁴⁰⁷ Ercüment Ekrem, *Asriler*, Şirket-i Mertebiye Matbaası, İstanbul, 1927, s. 80.

Anlamıyorum, Fuzuli dediğin poetin de Anglosakson olmasına ihtimal vermiyor musun?” diyen gence Nurettin şöyle cevap verir:

- “*Beyefendi. Fuzuli Türk oğlu Türktür. Bunu kendi asarıyla, eş'arıyla muhtelif tezkirelerdeki tercüme haliyle en büyük ediplerimizin şهادetiyle her zaman isbata hazırım.*”⁴⁰⁸

Romanda millî değerlerin temsilcisi Nurettin'dir. Millî bir yaşam biçimini benimsemiştir ve millî değerleri güçlü bir şekilde savunur:

“*Efendi efendi! dedi. Üç buçuk kelime Frenkçe öğrenmişsin, Türkçenin elifbasını bilmiyorsun, muhitini tanımamışsın gelip karşımda türlü hezeyan ediyorsun. Bu memleket senin gibileri yetiştirdiği gibi Nedimler, Nefiler, Bakiler, Hamidler, Ekremler, Fikretler de yetiştirmiştir. Bugün hala Mehmet Akif'in vücuduyla iftihar eder. O Mehmet Akif ki bu büyük Türk milletinin Şehnamesini yazmaya layık olduğunu vaktiyle üstat Ekrem söylemiş.*”⁴⁰⁹

Nedim, Nefi, Baki, Hamid, Ekrem, Fikret ve Mehmet Akif millî değerler olarak sunulur. Nurettin, bilinçli, çalışkan, cesur ve vatansever bir gençtir. Bu nitelikler, İkinci Meşrutiyet dönemi romanlarında millî kimliğe sahip kişilerin ortak özelliğidir.

Yazar, namusuyla yaşayan sefil bir kadını, daha refah, lüks bir yaşam için hiç tanımadığı, yabancı bir adamla yakınlık kuran Süheyla'dan üstün tutar. Ahlâklı, kendilik değerlerine sahip bir kimlik önerisi sunar. “*Bir dilim ekmek için bu sefaleti ihtiyar eden biçare kadın, bir az evvel bir yabancının kucağından tatmin-i nefis eyleyen küçük hanımdan her hususta yüksekti.*”⁴¹⁰ Yazar, yozlaşmış nesle karşı acımasız bir üslup kullanmaktan çekinmez. Yozlaşmaya, kimiksizleşmeye karşı net bir tavır alınır. Yozlaşmayla, millî kimlik sahibi olma; Batı taklitçisi olmak ile millî değerlere bağlı olmak iki zıt kutup olarak yansıtılır. Batı taklitçiliğini eleştiren yazarların, millî yaşam biçimini öne çıkarma yollarından biri hatta en sık başvurulanı taklitçi yaşam biçimini tefrit düzeyinde eleştirmek ve millî yaşam biçimini övmek ve ona en geniş ölçüde yer açmaktır.

Nurettin, Avrupa'ya ameliyat olmak için gitmek isteyen Süveyda'ya şu yanıtı verir: “*Oraya gidip de kendi memleketimin hakkı olan bir parayı yabancılara*

⁴⁰⁸ Ercüment Ekrem, **a.g.e.**, s. 85.

⁴⁰⁹ Ercüment Ekrem, **a.g.e.**, s. 87.

⁴¹⁰ Ercüment Ekrem, **a.g.e.**, s. 136-137.

yedirmem.”⁴¹¹ Millî ekonomi, özellikle İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin iktidarı döneminde uygulamaya başladığı, artmaya başlayan milliyetçiliğin ekonomiye yansımalarıdır. Millî kimliğin oluşturulabilmesi için millî ekonomi, önemli bir merhalelerdir. O dönemde, “*Osmanlı Rumları yatırımın %50’sini, Ermeniler %20’si- ni, Osmanlı Türkleri %15’ini, yabancı uluslar %10’unu ve Yahudiler %5’ini kontrol altında bulunduruyordu.*”⁴¹² Ekonominin, ticaretin gayrimüslimlerin elinde bulunduğu bir ortamda imparatorluğun aslî unsuru olmasına rağmen Türk kimliğini öne çıkarmak oldukça zordu. Maddi imkânsızlık, eğitimden, refaktan, bilinçlenmeden minimum düzeyde faydalanmak, dolayısıyla farkındalık düzeyinden uzak kalmak anlamına geliyordu. Bunun farkına varan yöneticiler, bilinçli bir çabayla ekonomide millîleşme yoluna gittiler. Zafer Toprak’ın İkinci Meşrutiyet dönemine ait elde ettiği bir risalede şu ifadeler yer verilir:

*“Beş paramızı bile sakınarak, düşmanlarımıza vermeyelim. Paramızı, ticaretimizi, bütün memleketimizi onlardan kiskanalım. Daima yerli malı kullanalım. Daima bir Türk’ten, bir Müslüman’dan alışveriş etmeye çalışalım. Artık aklımızı başımıza alalım; gözümüzü açalım; kendi kendimizi aldatmayalım; biraz etrafımızı görelim ve düşünelim ... Yoksa, vallah ve billah ve tallah akıbetimiz fenadır. Hepimizi esir edecekler, memleketimizi elimizden alacaklar. Uyanalım, artık Türk’ten, Müslüman’dan alışveriş edelim. Bu suretle harekete başlarsak mutlaka ve mutlaka kurtulacağız. Vatanımız ve milletimiz bahtiyar olacaktır!”*⁴¹³

Bu risalede dikkat çeken üç unsur vardır. Birincisi Türk ve Müslüman kimliğinin dışında olan kesime karşı menfî bir tavrın alınması; yani imparatorluktaki bütün unsurları kapsayan Osmanlı kimliğinin bütünüyle gözden düşüğü; ikincisi Türklerin ve Müslümanların aslî unsurlar olarak görüldüğü, üçüncüsü ise İmparatorlukta yerli ekonominin güçlü olmasının imparatorluğun beka sorununu çözeceğine dair bir görüş öne sürülür. Yerli ekonominin varlığı, milletin varlığının teminatı olarak gösterilir.

Yusuf Akçura da millî ekonominin önemine dikkat çeker ve millî ekonomiyi ülkenin içinde bulunduğu sıkıntıdan kurtulmanın yollarından biri olarak görür: “*Türk*

⁴¹¹ Ercüment Ekrem, **a.g.e.**, s. 151.

⁴¹² Fatma Müge Göçek, “*Osmanlı Devleti’nde Türk Milliyetçiliğinin Oluşumu: Sosyolojik Bir Yaklaşım*”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt: 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 67.

⁴¹³ Zafer Toprak, **Türkiye’de Millî İktisat 1908-1918**, Doğan Kitap, İstanbul, 2012, s. 7.

milletinin bu azîm yükü sırtında taşıyabilmesi'yiçün yegâne çare, mikdar-ı nüfus ve iktisadî kuvvet itibarıyla şimdi düşmüş olduğu vaziyetinden her ne bahaya olursa olsun kurtarılması idi."⁴¹⁴

Nurettin'in yabancılara para yedirmeme girişimi, millî serveti güçlendirmenin bir örneğidir.

Batı'ya olumsuz yaklaşım romanın her bölümünde dikkat çeker. *"Bu Türk ve müslüman evine garbın mütefessih, katil, iğrenç medeniyeti, ki siz buna asrılık diyorsunuz galiba, işte o pis şey girmedir."*⁴¹⁵ Romanda Doğu ve Batı sürekli karşılaştırılır. Batı karşısında, Türk ve Müslüman kimliği birleşmiş, bütünleşmiş halde yansıtılır. Batılı yaşam biçimi, "asrılık", "pis şey" olarak nitelendirilir. Batı medeniyeti yozlaşmıştır ve bu yozlaşmış yaşam biçimini çeşitli araçlarla, modern ve refah yaşama maskesiyle geniş kitlelere yayma arzusundadır. Bu arzu, Türk toplum düzeninin temelini oymakta ve sosyolojik bir krize sebep olmaktadır.

Romanın sonuna doğru Nurettin evlenir. Nurettin'in eşi şöyle tasvir edilir: *"O saf, necip, nezih, faziletkâr bir Türk kadınıdır."*⁴¹⁶ Nurettin'in eşi romanın başkışileri olan Süheyla ve Süveyda kardeşlerle tam anlamıyla zıtlık teşkil eder. Böylece romanın ideal erkek ve kadın kadrosu tamamlanmış olur.

Millî yaşam tarzı yalnızca Türk kültürüne has değerleri koruyup, merkeze almak olarak algılanmaz. Hayata karşı net bir duruşu olan, sağlam karakterli, yardımsever, ahlâklı bir yaşam biçimi öne çıkarılır: *"Başkalarının da benim gibi zavallıların da hakkını beraber arıyorum. Şimdiye kadar hiçbir garibin, hiçbir fakirin, hiçbir zayıfın canını yakmadım."*⁴¹⁷ Asriler romanında Nurettin, millî kimlik kavramını tam anlamıyla örneklendiren bir gençtir.

Yeni Turan'da yaşamın her alanında, giyim kuşamda, mimaride, ekonomide millîlik ön plandadır. Millî ekonomiye ilişkin hassasiyet şöyle ifade edilir:

"Yeni Turan'a mensup en zengin bir genç bile mesela bir gün Tokatlıyan'da yemek yiyeceğine mutlak en ucuz Yeni Turan kır yahut şehir lokantalarının birinde sade bir parça et ve pilav yer, üstüne kımızını içer giderdi. Bilmem bütün bana o vakit mübalağakâr gelen bu şeylerin hepsi,

⁴¹⁴ Yusuf Akçura, *"Türk Milliyetçiliğinin İktisadî Menşelerine Dair"*, *Siyaset ve İktisat*, (Hzl. Erol Kılınç), Ötüken Yayınları, İstanbul, 2016, s. 163.

⁴¹⁵ Ercüment Ekrem, *a.g.e.*, s. 183.

⁴¹⁶ Ercüment Ekrem, *a.g.e.*, s. 184.

⁴¹⁷ Ercüment Ekrem, *a.g.e.*, s. 125.

bugün Türklerde hiss-i iktisadi ve faaliyet-i iktisadiyi çoğaltmaya, her türlü teşebbüsâta Türkleri sevk etmeye sebep olduğunu itirafa mecburum.”⁴¹⁸

Yeni Turan Partisinin faaliyetlerinin gerçekleştirildiği Yeni Turan Yurdu şöyle tasvir edilir: “... kapıları Selçuk Türklerinin oymalarıyla pek üstadane değilse bile cidden pek şahsi ve hususi surette işlenmişti. ... Türk halılarıyla örtülmüş alçak uzun yaylı kerevetlerle döşenmişti. Bu kerevetlerin üstüne eski Türk işleriyle yapılmış yastıklar atılmış. ... Eski Türk bedii renkleriyle işlenmiş perdeler ... Salonun üzerindeki camlar krem, yumuşak Bursa bezlerinden perdelerle sıkıca örtülmüştü.”⁴¹⁹ Yeni Turan, “*musikide, mimarlıkta daima memba-ı ilhamını Selçukilere kadar yükseltiyordu.*”⁴²⁰ Türklerin eski, köklü, zengin bir geçmişe, kültüre sahip olduğunu belirten Yeni Turanlılar, söylemde kalmaz, yaşamın her alanında Türk yaşam tarzını yansıtmaya çalışır. Oğuz’un kıyafeti “*yakasız bir gömlek, yumuşak Türk kumaşından bolca, kurşuni, sade bir kostüm*”⁴²¹den ibarettir.

Sözde Kızlar’da dindar görünümlü, Müslüman kimliği ön planda görünen Mustafa Efendi’nin İslamî yaşam tarzını maske olarak kullanması kimliğin kişiye toplumsal ve bireysel çıkar sağladığının göstergesidir: “*Cin fikirliliğinle meşhursun. Biz de seni bu meziyetin için iki kat severiz. Gençlik nedir bilirsin. Sakal koyuvermezden evvel yaptığın hovardalıkları annem anlatmakla bitiremiyor. İstanbul’u haraca kesmişsin. Hâlâ mahallenin tazelerinde gözün var. Onlar da senden hoşlanıyorlar.*”⁴²² Mustafa Efendi toplumda itibar görmek, daha saygın bir konuma yükselmek için “dindar” kimliğini öne çıkarır; ancak söyledikleri ve yaptıkları çelişir. Öyle ki bir süre sonra samimiyetsiz ve tutarsız yaşam biçiminden dolayı kendi çocuklarına dahi sözünü geçiremeyecek bir hale gelir.

Ali Kemal’in *Fetret* romanı Doğu-Batı meselesini etraflıca ele alan sorunları tespit etmekle kalmayıp çözüm önerileri sunan bir eserdir. Romanda Doğu’ya, Osmanlı’ya karşı yoğun bir eleştiri söz konusudur. Fetret, Doğulu bir aydının kendi medeniyetinin kurtulması için halkını uyardığı edebî bir feryattır; ancak bu eleştiri daha öz eleştiri mahiyetindedir. Yazar, Şark toplumunun bir bireyi olduğunu unutmaz. Bu

⁴¹⁸ Adivar, *Yeni Turan*, s. 24.

⁴¹⁹ Adivar, *a.g.e.*, s. 26.

⁴²⁰ Adivar, *a.g.e.*, s. 28.

⁴²¹ Adivar, *a.g.e.*, s. 33.

⁴²² Safa, *Sözde Kızlar*, s. 78.

bağlamda oryantalist bir bakış açısı yoktur. Eleştirilerin en başında Doğu'nun Batı'daki gelişmelere kayıtsız kalması, tembelliği, taassubu yaşam biçimi haline getirmesi gelir:

“Bu mülk Avrupa memaliki ile, daha vâsi’ bir nokta-i nazardan Şark Garb ile kıyas edilemez. Edebiyatta olsun, siyasiyâtta olsun, biz şarklılar, garblılara nisbeten hakikatte çok, pek çok geriyiz ibtidaiyiz. Gurûr-ı millî, ihtilaf-ı din, hatta salâbet-i diniye çoğumuza bu hakikati vâzihen gösteremez. Lâkin o alâiktan bir lahza tecerrüd edenlerimiz ayânen görmüyorlar mı ki bugün Şark’ın en büyük allâmelerişayed kemâlât-ı garbiyyeye meyletmezler, el-sine-i garbı öğrenmezler, sırf malûmat-ı şarkıyye ile iktifa ederlerse ulûmda, fûnunda Garb’ın âdetâ mekâtib-i idadiye mezunlarıyla rekabete çıkamazlar. Bu bedahetin en büyük delili şudur ki, bütün cihan-ı Şark medeniyetçe, refahiyetçe nisbeten ne kadar fakirdir, öyle olmakla beraber Garb’ın esiridir. Medeniyette, marifette o mertebeyi bulmadıkça asla bu fakırdan, bu esaretten kurtulamaz.”⁴²³

Doğu, Batı'ya karşı önyargısından, İslam dininin Batı'daki gelişmelerle uyuşmayacağı, kendilerine zarar vereceği düşüncesiyle Batı'dan uzak kalmaktadır; ancak bu uzaklık, Batı ile Doğu'yu daha da yakınlaştırmaktadır. Bu da sömürgecilik ve esaret yoluyla gerçekleşir. Doğu, Batı'nın sahip olduğu bilim ve tekniğe ulaşmadıkça Batı'dan uzak kalamadığı gibi kendini de kaybedecek, maddi ve manevi her şeyi Batı tarafından sömürülecektir.

Romanda sorunların tam anlamıyla anlaşılamadan, çözüme gidilemeyeceği vurgulanır ve Doğu'nun bu kadar geri kalmışlığı ancak Batı'yı örnek alarak giderebileceği üzerinde durulur: *“Hâsılı, itikadımca, tekrar ederim, biz Osmanlıların en ziyade muhtac olduğumuz girîve-i Şark’tan, o engelden, o taassubdan kurtularak bir terbiye-i garbiyyeye mazhar olabilmektir. (...) Oğlum, (...) yukarıdan beri bast eylediğim hakaik-ı milliyemize ne derece âgâh olursan bu memlekete o kadar hizmet edebilirsin, çünkü o nisbette ifrattan, tefritten tevakki ederek hîn-i hâcette az-çok bir iş görebilir, müşkilâtı iktihâm eyleyebilirsin.”⁴²⁴* İkinci Meşrutiyet romanlarında aydınların en çok üzerinde durdukları konulardan biri benimsenilen yaşam biçimindeki ifrat ve tefrit noktalarıdır. Bu durum bilinçlenme düzeyine tam anlamıyla ulaşamadığının,

⁴²³ Ali Kemal, **a.g.e.**, s. 58-59.

⁴²⁴ Ali Kemal, **a.g.e.**, s. 61-62.

eksiklikleri kapatma gayretiyle bazı değerlerin ya bütünüyle kabul edilip ya da bütünüyle reddedilmesinin ifadesidir.

Yazar, Doğuluları din, milliyet ayırt etmeksizin Batı medeniyetinin olumlu yönlerinden faydalanmaya davet eder. Gelişime dair unsurları evrensel olarak değerlendirir: “*Bugün iş işten geçti, biz şarklılar için bir çâre-i necat varsa artık o mâzîden feragatle aradaki haili çâk çâk ederek doğrudan doğruya sahne-i Garb’a atılmak, o bisat-ı medeniyete konmaktır, iştirak eylemektir. İlim için, marifet için, medeniyet için hudud yok; milliyet yok ve olamaz da. Âsâr-ı irfan kâinatın malıdır, malı olabilir. Her muhtacı, her müştakı müstefid, mes’ud edebilir.*”⁴²⁵

Rüşvet ve yolsuzluk ilerlemenin önündeki en büyük engeller olarak görülür: “*(...) bizde, Şark’ta (...) Menfîat-i umûmiyye-i devlet menâfi-i husûsiyye için daima feda edilegelmiştir, sirkat-i mâl-i mîrî âdetâ mübahtır, hikmet-i avam, devletin malı deniz, yemeyen domuz, demeğe bile cür’et eder.*”⁴²⁶ Alıntıda geçen “bizde, Şark’ta” ifadesi roman kişinin kendini Doğu kültür ve medeniyetine ait bir birey olarak gördüğünü gösterir.

Gelişme, ilerleme için maneviyat ve ahlâkın önemi üzerinde durulur: “*Lâkin bir kavim için teâlî-i hakikî terakkıyat-ı maneviye ileldir. Acaba her hareketimizde bu düstûra âgâh görünüyor muyuz? Meşkûk...*”⁴²⁷ Doğu, İslam dininin etkisi altındadır. Doğu toplumlarının yaşam biçiminde, düşünce dünyalarında çok önemli bir yere sahiptir. Sadece İslamiyet’te değil bütün dinlerde doğru, iyi, güzel yaşamak, ahlâklı olmak temel düsturlardandır. Doğu, dini bahane ederek, gelişmelere kendini kapatmakta; ancak dinin gereklerini de layıkıyla yerine getirememektedir.

Türklerin ilerleme yolunda en büyük eksiği düşünme ve sorgulama hususundadır: “*(...) itikadımca, mektepten, sabavetten itibaren Türklerin hayatında en büyük noksan mümârese-i fikriyedir, fikir dâimâ ham, dâimâ nâ-tırâşide kalıyor, bi-hakkın faaliyet görmüyor (...) işte zannımca, en birinci, en pâydar noksanımız bu mahrumiyettir.*”⁴²⁸

Romanda Fetret, kendi milletin yaşam biçimindeki aksaklıkları belirttikten sonra tüm bu düşüncelerinin memleketini daha iyi yerlere taşımak, güçlendirmek için

⁴²⁵ Ali Kemal, **a.g.e.**, s. 93.

⁴²⁶ Ali Kemal, **a.g.e.**, s. 106.

⁴²⁷ Ali Kemal, **a.g.e.**, s. 73.

⁴²⁸ Ali Kemal, **a.g.e.**, s. 100-101.

olduğunu belirtir: “Böyle olmakla beraber sen de, ben de bu vatanın evladındanız. Bu cidalde, bu hayatta uhdemize düşen vazife o mader-i müşfikimizi var kuvvetimizle müdafaaadır; tedennîden kurtarmak, terakkîye erdirmektir. ... İngiltere’de doğan, Fransa’da büyüyen bu Türk çocuğu her çeşit nekaisiyle beraber memleketini cihanın en mamur memâlikinden ziyade seviyordu. Tesir-i mâzî, ümid-i âtî ile, ne ile olursa olsun seviyordu.”⁴²⁹ Avrupa’da doğup büyümesine rağmen, memleketine bu kadar bağlı olan Fetret, sorunları tespit edip çözüm öneriler sunmasıyla, milletin yok olmaması için verdiği düşünsel çabayla; doğma büyüme İstanbullu olup, milletin değerlerini küçümseyip, aşağılamaktan başka bir şey yapamayan, çalışmanın “Yabancılaşan Beriki” kısmında sözü edilen roman kişileriyle tezat teşkil eder.

2.5.2. Nesneler, Giyim-Kuşam, Yeme-İçme

Anlatı metni, anlatıyı oluşturan her parça ile bir bütündür. Metindeki her şeyin bir önemi bir değeri vardır. Nesneler bir metinde entrik kurguya uygun bir atmosfer yaratma, başkişi ile mekân arasında, okur ile metin arasındaki bağları güçlendirme işlevlerinin yanı sıra sahip oldukları simgesel katmanlarla metnin açılanmasında, yüzey yapıdan derin yapıya geçişte, farklı ve zengin boyutlara yönelinmesinde oldukça önemli bir işleve sahiptir. Nesne, bireylerin tercihlerine bağlı olarak hayatımıza girer. Bireylerin tercihlerinde de bireyin dâhil olduğu kültür dairesi, dünya görüşü ve sosyal çevrenin etkisi görülür. Yani bireylerin nesne seçimleri, nesnelerin simgesel açılımları onların zihniyeti hakkında bir fikir verir. “Her grup, kendi özellikleri (hayat tarzları, dünya görüşleri, ihtiyaç ve özlemleri vs) doğrultusunda eşyayı üretmekte, almakta ve atmakta, kullanmakta ve tüketmektedir. Eşyaya ilişkin tutum ve inançlar, kısacası bir değerler sistemi geliştirmektedir.”⁴³⁰

Nesnenin simgesel ve metaforik işlevi eserlerde işlenen temalara giden birer anahtar gibidir. Nesnesiz, dış çevreden yoksun bir anlatı oldukça sığ ve yüzeysel kalır. Denkel, nesneleri evrenin yapı taşlarından biri olarak görür. “Nesneleri yok etmek evreni yok etmek olurdu. Şimdi var olan evren, onu şimdi oluşturan nesnelerin şimdi içinde oldukları karşılıklı ilişkilerle belirlenir.”⁴³¹

⁴²⁹ Ali Kemal, **a.g.e.**, s. 103.

⁴³⁰ Nuri Bilgin, **Eşya ve İnsan**, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2011, s. 222.

⁴³¹ Arda Denkel, **Nesne ve Doğası**, Doruk Yayıncılık, İstanbul, 2003, s. 25.

“Csikszentmihalyi ve Halton’a göre bütün insanlar, nesneleri aracılığıyla kendi benliklerini yaratır. “Nesneler göstergelerdir, psişik enerjinin nesnelleştirilmiş biçimleridir” diyen yazarlar, nesneleri temel olarak üç bağlamda ele alırlar: benlik ve yaratım simgesi nesneler, statü simgesi olarak nesneler ve toplumsal bütünleşme/farklılaşma simgesi olarak simgeler.”⁴³²

Ontolojik olarak birey etken, üreten, yapan bir varlıkken, nesne edilgendir. İnsan hayatında eğer nesne etken, birey edilgen bir konuma gelirse burada bir ontolojik çatışma söz konusudur. Nesnenin körleştirici etkisi bireyi esir alır, birey “şey”leşir, birey olma özelliğini kaybeder. “Şey”leşen birey, benliğini yitirir, savrulur, kopuşa sürüklenir. Niteliksel değerlerini kaybeder. Varlık dünyasındaki önemi yalnızca kapladığı yer kadardır.

Aşağıda İkinci Meşrutiyet döneminde yazılmış *Sözde Kızlar*, *Jöntürk*, *Aydemir*, *Yeni Turan*, *Salon Köşelerinde* ve *Şipsevdi* romanlarında yer alan nesneler, yiyecekler ve kıyafetler roman içinde kazandıkları anlamlar neticesinde tablolastırılmıştır.

Sözde Kızlar

Kendilik değerlerini temsil eden nesneler	Kimlik yitimini/kimliksizliği temsil eden nesneler
• Minder • İdare kandili • Ferahfeza • Ut • Tramvay • Karyola • Cerrahpaşa	• Piyano • Renkli ampüller • Aynalı dolap • Şezlong • Avize • Raket • Şarap

⁴³² Aslı Uçar, *Teselliye Eşyada Aramak: Türkçe Romanda Nesneler*, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2012, s. 39.

• Şehzadebaşı	• Şampanya • Likör • Kadeh • Uzun koltuk • Kombinezon • İpek sabahlık • Mon Homme • Van Sitep • Otomobil

(Tablo: 1)

Sözde Kızlar'da Nadir'in Türk-İslam yaşam biçimine uygun olarak yerleştirilen evindeki nesneler ve Mebrure'nin beğendiği şeyler kendilik değerlerini temsil ederken; romanda geniş bir kadroya sahip olan Mebrure'nin akrabalarına, köşk ahalisine ve onların yakın çevresine ait şeyler karşıt değer olarak tabloda yer alır.

Yeni Turan

Kendilik değerlerini temsil eden nesneler	Kimlik yitimini/kimliksizliği temsil eden nesneler
• Türklük • Ney • Çarık • Cüppe • Kımız • Türk halısı • Anadolu • Mevlevilik	• Osmanlılık • Maroken cıgara salonu • akaju ve ipek nazik oturma odası • Avrupa

(Tablo 2)

Geniş, derin bir perpektiften Türkçülük fikrinin işlendiği romanda Müslümanlık da Türk kimliğini tamamlayan önemli unsurlardan biri olarak görüldüğü için Türklüğe ve İslam'a dair şeyler ülkü değer olarak yer alır. Batı'nın şekilci unsurları ve Yeni

Turan Partisi'nin karşıtı olarak yer alan partinin görüşü olan, millî bilinci körelttiğine inanılan Osmanlılık anlayışı tablonun karşıt değerler kısmında bulunur.

Jöntürk

Kendilik değerlerini temsil eden nesneler	Kimlik yitimini/kimliksizliği temsil eden nesneler
• Konak • Tepe camları • Sofa setleri • Musandıralar • Çiçeklikler • Raflar • Eski divanlar • Minderler • Kur'an • Arabî • Farisî • Sentez • Ud • Keman • Def • Saz • Doğu • Gelenek • Türkçe • Cami • Mekteb-i Mülkiye	• Köşeler • Kanepeler • Koltuklar • Sandalyeler • Alafranga • Lavalliere'nin kuaförü • Feminizm • Batı • Polka • Fransızca, Frenkçe • Mariage libre, serbest izdivaç • Vals • Piyano • Bira şişesi • Kadeh • Afyon • Gümüş nikelli revolver • Kabzası firuze işlemeli hançer • Hafiyelik • Jurnalcılık

(Tablo 3)

Jöntürk romanında Türk-İslam yaşam biçimine ait unsurlar ülkü değerlerdir. Batı hayranlığının eleştirildiği eserde Batılı değerler ve Sultan II. Abdülhamit ile ilişkilendirilen unsurlar karşıt değer kısmındadır.

Şıpsevdî

Kendilik değerlerini temsil eden nesneler	Kimlik yitimini/kimliksizliği temsil eden nesneler
• Sofra bezi • Sini • İskemle • Çorba • Pilav • Mahalle bekçisi • Bozacı • İnce saz takımı • Şam hırkası • Osmanlı Türkçesi • Kuskus pilavı • İşkembe çorbası • Nohutlu yahni • Patlıcan dolması • Un helvası • Bulamaç • Pekmezli muhallebi • Piruhi • Tatar böreği • Keçiboynuzu şerbeti • Evliya Çelebi Seyahatnamesi • Kavaid-i Türkiye	• Salamanje • Fesleğen, kınaçiçeği saksıları • Şamdanlar • Fransızca • Fileto • Biftek • Ragu • Sosis • Sufle • Tart • Kompot • Kuşkonmaz • Enginar sapı • Omlet • Kaygana • Horhor • Erenköyü • Beyoğlu • Büyükkada • Şişli • Fener • Kuşdili

• Osmanlı edebiyatı • Millî romanlar • Türklük • Türkçe • Turşu • Leblebi • Tandır • Çılbır • Su • Laz kaması • Akik tespih	• Çiftehavuz • Mader • Bordo • Burgani • Malaga • Bisiklet • Vals • Şopen • Guno • Bize • Verdi • Alafrangalık • Zola • Burje • Kafe Şantan • Konser • Balo • Foli Berje • Olempiya • Eldorado • Les Dessous de Paris (Paris'in yeraltı) • Paris • Biraseri Moran • Fıraden • Pol ile Virjini • Baron İstaf • Eldiven • Yelpaze • Bira • Likör

	• Şampanya • Korse • Jupon • Fişo (geniş boyun atkısı) • Kapela (kadın şapkası) • Tepesi altın küreli baston • İpek çorap • Rugan • İskarpın • Kerevet • Hasır sandalye • Üç parmak enliliğinde varaklı kornişlerden sarkan metresi elli paralık tül perdeler • Sigara iskemlesi • Kapamacı işi bir çeyrek boru • Üstünde üç kuruşluk hotozlu bir ayna • Mezat malı bardaklar • Sigara tabakları • Hepsi ayrı çeşitten tabaklar, fincanlar • Çözme taklidi muhacir bezinden sarı çubuklu bir entari • Arşını on paralık tentene • Kahverengi peluştan omuzları düşük şapşal bir hırka • Ökçeleri basık kaba bir kanaviçe terlik • Altmış paralık beyaz çorap kabalığında birer eldiven

	• Moda gazeteleri • Adalar • Francala • Havyar • Balık yumurtası • Foli Dramatik, Foli Berjer, Mulen Ruj (Paris'in ünlü eğlence mekânları) • Hamam sileceğinden moda çıkararak yaptıkları krem rengi kapişonlu bornoz yeldirmeler • Revolver • Eskrim • Ermans Dö Fo • Kod Fransa • Para • Senet • Dans kitabı • Piyano • Keman • Kadrile (Bir salon dansı) • Koketri dersi • Pantufla (pandüf, terlik) • Penyuvar (Sabahlık)

(Tablo 4)

Şıpsevdî'de Meftun'un sevdiği, beğendiği, benimsediği her şey karşıt değer kısmında yer alırken; Meftun'un nefret ettiği, Türk kültürüne, İslamî değerlere uygun şeyler ülkü değer olarak romanda anlam kazanır. *Şıpsevdî*, kendilik değerleri yitimine uğrayan Meftun'un romanıdır. Bu yüzden romana, kimliksizliği ve yozlaşmayı gösteren nesneler hâkimdir. Kendilik simgeleri tükeniş geçmiştir.

Salon Köşelerinde

Kendilik değerlerini temsil eden nesneler	Kimlik yitimini/kimliksizliği temsil eden nesneler
• Türk halıları • Sırma işlemeli rengârenk seccade • Rutubetten, cinsinin adiliğinden bir türlü yanamayan kibritler • Sakız gibi beyaz örtüleriyle birer minder • Çanakkale mamulatından iki testi • Mavi zemin üzerine fin diki yapraklar resmedilmiş adi çiniden iki lamba • Alaturka • Ezan • Fes	• Piyano • Vals • Beyoğlu • Balo • Baston • Beyaz eldiven • Cazibedar tüller • İpekler • Ortası büyücek bir gül yakutla süslü altından kalın bir zincir bileziğe platinden incecik bir zincirle bağlı, gayet kısa saplı, başa gözlük • Yelpaze • Kadeh • Şampanya • Siyah elbise • Beyaz boyunbağı • Boston • Pade patinör • Gayet sade, gayet sade, nazik bir tuvalet • Açık mai yanardöner canfes üzerine ince ince kıvrılmış gayet bol bir mai tül • Koyu mai kalın atlas bir kurdela • Pırlanta ve firuzeyle süslü büyük

	bir toka • Firuzeyle pırlantadan ince, düz bir broşpodösüet beyaz eldivenler • Yer yer firuzeli elmaslı hafif, görünmeyecek kadar hafif birer altın bilezik • Pera Palas'ın mermer merdivenleri • Makferlan • Alafranga saat • Açık piyanonun yanında bir tapör • Mai atlas üzerine sırma işlenmiş Kütahyakâri bir perde • Tokathıyan • Nikelden ince ayaklar üzerine gayet kalın billurdan iki büyük bölümle onların kenarına bağlanmış yine billur iki ufak bölümden ibaret olan masa • Gümüş semaver • Süt ve çay ibrikleri • Gümüş çay fincanları • İspirto takımı • Boz renkte bir çuhadan daha koyu renkte su taşlarla işlenmiş düz tayyör biçimi bir kostüm • Koyu tirşe yanardöner canfesten plis ve önü merdiven merdiven dikilmiş krem renginde ince dantelalarla süslü bir gömlek • Gömleğin renginde canfesten ve aynı dantelalarla süslü eteklik

	• Glase iskarpinler • Siyah ipek çoraplar • Cılalı akajudan düz fıstıkî atlas kaplı ince ve alçak bir İngiliz kanepesi • İngiliz tarzında oda döşemeleri • Gümüşten birkaç resim çerçevesi • İnce uzun bir billur çiçeklik içinde menekşeler • Mine kapaklı gümüş bir slange şişesi • Masanın arkasında iki kanatlı geniş fakat kısaca ve kanatlarına ince mavi “sura” gerilmiş bir paravana • Paravananın arkasında bir tunç heykelin elinde tutup uzattığı büyük maden bir kâse içinde geniş yapraklı kısa bir palmiye • Gümüşleri, billurları, gümüş ispirto takımının ahenkli mavi aleviyle çay masası • Tavandan aşağıya düşen gayet büyük bir Acem halısı • İşlemeli eski kumaşlardan, rengârenk canfeslerden büyüklü küçüklü, kare şeklinde dantela kaplı, sırma işlemeli, kuştüyü yastıklar • Büyük bir şövale üzerinde Madam Florj’ın pastelle yapılmış dekolte

	bir resmi • İnce ve işlemeli büyük bir tül perdeyle örtülü geniş ve tek pencerenin ortasında maden bir küp içinde büyük yapraklı bir palmiye • Mavi atlas kaplı ufak lake sandalyeler, koltuklar • Üstüne siyah gümüşle kuşlar, büyük yapraklar, salkımlar işlenilmiş dar ve kare şeklindeki bir masa • İki kanadı açık cilalı cevizden bir kağıt kutusu • Siyah gümüşten kuşlar, yapraklar, salkımlar kakılı rafların arasından rengârenk mektup kağıtları, zarflar • Misvenye'nin tabloları • Çay kadehi • Beyaz dantela peçe • Ufak firuzelerden yapılmış at nalı iğne • Kuştüyü yastık • Keten mendil • Büyük abajurlu yüksek lambalar • Rostovlar'ın sofrası • Sigara • Bilardo • Likör • Pera Palas'ın sarı atlaslarla döşenmiş ufak salonu, parlak

	ışıkları, titrete lambaları, yumuşak halıları, antikalarla süslü parlak camekânları kaloriferlerle ısıtılmış havası • Keman • Rumca • Parlak gömlek • Tiyatro • Verther Operası • Manşon • Meşin koltuk • Etrafı ufak pırlantalarla süslü gökyakut küpeler • Tek taş pırlanta küpeler • Kurşuni podösüer eldivenler • Şişli • Frak • Minimini abajurlarla süslü ufacık nikel lambalar • Kuştüyü yastıklar • Beyaz atlas iskarpin

(Tablo 5)

Salon Köşelerinde romanında Şekip, tabloda karşıt değer kısmında yer alan şeylerin içinde olmasına, kullanmasına, onlarla vakit geçirmesine rağmen söz konusu şeylerden rahatsızdır, şikâyetçidir. Çok az kullanıp gördüğü Türk kültürüne has değerler romanda ülkü değer olarak işlenir. Şekip'in düşüncesi ve yaşam tarzı arasında tezatlar olması böyle bir tablonun ortaya çıkmasına yol açmıştır. Türk yaşam biçimi ve Batılı yaşam biçimi çatışma halindedir. Şekip, düşünce dünyasında Türk kültürünü benimserken; bu benimseyiş yalnızca düşünce boyutunda kalır. Şekip etrafını saran kimliksiz “şey”lerin içinde varlık mücadelesi verir.

Aydemir

Kendilik değerlerini temsil eden nesneler	Kimlik yitimini/kimliksizliği temsil eden nesneler
• Türkistan • Anadolu • Odin • Buda • Cengiz • Piyano • Keman • Yüksek arkalı abanoz sedirler • Beyaz ipek seccadeler • Acem halıları • Sedeflerle ve oymalarla gayet ince işlenmiş bir paravan kapı • Beyaz bir peplum (korseli elbise) • Koyu mavi Çin krepî elbise • Siyah demir karyola • Kalın abadan bir maşlah • Kuzu derisinden bir kürk • Tren • Mektep • Kitap • Ürgenc harabeleri • Akkale • Nur Bey Han kubbesi • Minare • Cami • Mescit • Buhara Medresesi	• İstanbul • Rengârenk elbiseli eski mağrur uşaklar • Sofalarda eteklerini sürükleyerek dolaşan hotozlu, yapmacıklı beyaz ve siyah kalfalar • Gitar • Polis • Cellat

• Osmanlı • Ceyhun nehri • Keçe çadır • Kısarak • Buğday çorbası • İmam Kulu Han Medresesi • Turan Çölü • Fatih Türbesi • Semerkant • Mirza Uluğ Medresesi • Ziraat Bankası	

(Tablo 6)

Aydemir'de Türk milliyetçiliği, İslamiyetle bütünleşmiş halde verilir. Türk ve Müslüman kimliği birbirini tamamlayan unsurlar olarak görüldüğünden Türk ve Müslüman kimliğine hitap eden şeyler bolca yer alır. Cami, medrese, türbe, minare Türk kimliğini tamamlayan göstergelerken; keçe çadır, kısarak, Türkistan Türk yaşam biçimini önceleyen kavramlar olarak öne çıkar. Romanda Ruslara ait, Ruslarla özdeşleşen kavram ve nesneler karşıt değerdir. Bu öğeler kendilik nesneleriyle karşılaştırıldığında oldukça az sayıdadır. Yazar, idealize edilmiş modeller üzerinden gider ve o modellerin hâkim olduğu bir ortam tasvir eder.

Sözde Kızlar, Yeni Turan, Jöntürk, Şıpsevdi, Salon Köşelerinde, Aydemir romanları örneğinde II. Meşhuriyet dönemi romanlarındaki fikir, kavram, mekân, yiyecek, içecek, giyim-kuşam ve nesnelerle ilgili genel bir tablo aşağıda verilmiştir:

Kendilik değerlerini temsil eden fikirler, kavramlar	Kimlik yitimini/kimliksizliği temsil eden fikirler, kavramlar
Türkçülük	Osmanlıcılık
Turancılık	İslamcılık
Modernleşme	Batı (Gayriahlaki yaşam tarzına ve sefahate yönlendirmesi sebebiyle)
Din	Alafranga
Akıl	

Kendilik bilinci	Züppe/Şık
Mazi	Yozlaşma
Gelenek	Hafiyecilik
Tasavvuf	Jurnacilik
Türkçe	Fransızca
Osmanlı	Arapça
Ahlâk	Farsça
Eğitim	Din sömürüsü
Farkıdalık	Yobazlık
Bilinçlenme	Cehalet
Sorgulama	Kabullenme
İrade	Önyargı
Güçlü karakter	Sefahat
Tasarruf	İsraf
	Vals
	Balo

(Tablo 7)

Kendilik değerlerini temsil eden mekânlar	Kimlik yitimini/kimliksizliği temsil eden mekânlar
Anadolu	Beyoğlu
İstanbul	Galata
Cerrahpaşa	Şişli
Şehzadebaşı	Tokatlıyan
Orta Asya	Erenköyü
Türkistan	Horhor
Cami	Adalar
Medrese	Avrupa
Mekteb-i Mülkiye	Paris
Galatasaray Sultanisi	Londra
	Kafeler
	Meyhaneler

	Genelevler

(Tablo 8)

Kendilik değerlerini temsil eden yiyecek ve içecekler	Kimlik yitimini/kimliksizliği temsil eden yiyecek ve içecekler
Kımız	Bira
Ayran	Şarap
Şerbet	Şampanya
Boza	Likör
Pilav	Biftek
Çorba	Tart
Turşu	Sufle
Börek	Havyar
Tandır	Sigara

(Tablo 9)

Kendilik değerlerini temsil eden kıyafetler	Kimlik yitimini/kimliksizliği temsil eden kıyafetler
Çarık	Sabahlık
Cüppe	Kombinezon
Hırka	Frak
Yelek	Eldiven
Fes	Korse
	Rugan
	İskarpın
	İpek kumaş
	Boyunbağı
	Dantelalı elbiseler
	Mendil

(Tablo 10)

Kendilik değerlerini temsil eden nesneler	Kimlik yitimini/kimliksizliği temsil eden nesneler
Ney	Piyano
Ud	Keman
Def	Gitar
Seccade	Kadeh
Sedir	Koltuk
Karyola	Köşe takımları
Türk halısı	Baston
Minder	Yelpaze
Tespîh	Aşırı süslü, şatafatlı nesnelerin hepsi

(Tablo 11)

İkinci Meşrutiyet dönemi romanlarında günlük yaşama yansıyan simgelere bakıldığında Batılı veya Batı kaynaklı unsurların karşıt değer grubunda yer aldığı görülür; ancak bu göstergeden hareketle Meşrutiyet dönemi yazarlarının Batılı değerlere bütünüyle karşı oldukları, eleştirdikleri anlamı çıkarılmamalıdır. Çünkü yazarların romanlarda eleştirdikleri Batılı unsurlar, yozlaşmaya zemin hazırlayan ya da yozlaşmanın birer göstergesi haline gelen sembollerdir. Söz konusu semboller, millî kimliğe ait değerleri silmeye çalışan, onlarla tezat oluşturan, varlığını sınırlayan “şey”lerdir. Bu “şey”lerle var olduğunu kanıksayan Meftun, Nevin, Behiç gibi tipler “şey”leşmiş, silik, kendini evrende konumlandıramamış kişilerdir. İçinde bulundukları toplumun değerleri ve kolektif bilinçaltıyla ters düşen roman kişileri her açıdan uyumsuz, zayıf, vizyonsuz kişiler olarak tasvir edilir.

Romanlarda kendilik değerlerini temsil eden değerler Türk-İslam kültür dairesi bağlamında ele alınacak kavramlardır. Aşırı yozlaşmayı sembolize eden nesneler dışındaki Batı’ya ait özellikle sanatsal unsurlar (piyano, keman vb.) ülkü değer olarak yer alır.

İkinci Meşrutiyet dönemi romanlarında aşırı lüksü, şatafatı yansıtan nesneler karşıt değer pozisyonundadır. Bu tarz romanların ortak özelliği mekânın İstanbul’da bir köşk, konak veya yalı olması; günlük yaşama Batılı yaşam tarzının hâkim olması, kahramanların millî kimlikten yoksun, körü körüne Batı’yı taklit eden yozlaşmış tipler

olmasıdır. Kendilik değerlerine sahip, bilinçli kişiler israfın hâkim olduğu böylesi bir tablo içerisinde yer almazlar. Genellikle fakirlik, taşra, zorluk, mücadele, fedakârlık, ötekileşme Türklükle ilgili kavramlar olarak öne çıkarken; zenginlik, şatafat, İstanbul, eğlence, toplantılar, balolar Batılı yaşam tarzıyla, yozlaşmayla özdeşleşir.

Şıpsevdi’de zengin olduğu halde cimriliğinde dolayı sefil bir yaşam süren yobaz Kasım Efendi ve kızı Edibe Hanım ile bütünleşen şeyler de karşıt değerlerdir. Tıpkı aşırı Batılılaşmayı eleştiren yazarların yozlaşmış kişilerle özdeşleşen Batılı değerleri karşıt göstergeler olarak ele alması gibi Hüseyin Rahmi de dinde aşırıya kaçan, yozlaşan, yobazlaşan kişilerle bütünleşen unsurları kendilik değerlerinin aleyhinde şeyler olarak görür. İkinci Meşrutiyet döneminde yazarlar her anlamda aşırının karşısında yer almışlar ve eleştiri mekanizmasını bu yönde kurmuşlardır.

Romanlarda sembol kullanımında dikkat çeken unsur, olumsuz değere sahip sembollerin, olumlu sembollere göre sayıca çok daha fazla olmasıdır. Buradan hareketle yazarlar kötüyü, istenmeyeni sergileyerek iyiyi, olması gerekeni, arzulanan modeli öne çıkarmayı tercih etmişlerdir.

2.5.3. Ev

Toplumsal değişim ve dönüşümün en önemli tanıklarından biri şüphesiz ki evdir. Ev, toplumda ağırlık kazanan kültür ve medeniyet algısının, sosyal ve ekonomik şartların ve en önemlisi zihniyetin bir yansımasıdır. Mekânın ruhu insana tesir eder. İnsan da mekân tercihiyle bu ruhun bir parçası haline gelir. Ev, içinde yaşayan insanların sosyal statüsü, yaşam biçimi, hayata bakış açısı, düşünce tarzı hakkında bilgiler verir.

“Gündelik yaşamımızın içinde geçtiği fiziksel çevre kişisel ve kolektif belleklerimizden bağlamını oluşturur. Dolayısıyla mekân hem kolektif hem de kişisel belleğin kurgulanmasında yer (locus) görevi görür. Bu esnada bir taraftan mekânın da kendi belleği oluşur ki bu da şimdiki zamana ait gerçeğin tanımını yapmamıza yardımcı olur. ... Toplumsal mekân, doğası gereği içinde tarif edilmiş bir süreyi (duration) barındırır. Toplumsal

mekânın yokluğunda herhangi bir topluluk kendi kimliğini oluşturacak bir temelden yoksun kalır.”⁴³³

Ev, kişilerin psikolojik arka planlarının yanı sıra Özalğlu’nun da belirttiği gibi döneme hâkim değer yargılarını bünyesinde barındırması açısından topluma dair mevcut sosyolojik çıkarımlar yapmamızı da sağlar. Şerif Aktaş da birey-mekân diyalektiğini şöyle ifade eder:

“Mekân tasvirleri, eserlerde kahramanların hususiyetlerini dikkatlere sunmaya da yardım eder. Bir odanın tefriş tarzı, orada günlerini geçiren insan hakkında bilgi verir. Anlatma esasına bağlı eserlerde mekâna ait görünüşle vaka kahramanının uyuşması kadar mahalle has hususiyetlerle ferdin yaşayış tarzı arasındaki çatışmalardan da yararlanılabilir. Kısacası vaka zincirinin muhtevası ve kahramanlarının psikolojik hâli mekân tasvirlerinden de anlaşılabilir.”⁴³⁴

Birey ve mekân arasındaki uyum kadar uyumsuzluk da eserin tahlili için önemli ipuçları verebilir.

Bachelard, Evin, insanın düşünceleri, anıları ve düşleri için en büyük tümleştirici güçlerden biri olduğunu ifade eder ve ekler:

“Geçmiş, bugün ve gelecek, eve farklı dinamikler kazandırır; çoğu zaman iç içe giren kimi zaman birbirine ters düşen, kimi zaman da birbirini uyaran dinamikler. Ev, insan yaşamında, olabilecekleri savuşturur, süreklilik yönünde verdiği öğütleri çoğaltır. Ev olmasa, insan dağılmış bir varlık olurdu. Ev, insanı gökten inen fırtınalara karşı olduğu gibi, yaşamda karşılaştığı fırtınalara karşı da ayakta tutar. Ev hem beden, hem de ruhtur. İnsan varlığının ilk dünyasıdır.”⁴³⁵

İkinci Meşrutiyet dönemi romanlarında ev, sembolik bir değer taşır. Roman kişilerinin yaşadığı evler kişilerin sahip oldukları kimliğin önemli yansıtıcılarından. *“Ev, insanın iç dünyasını ve yetiştiği kültürü birebir yansıtan önemli bir yaşam alanıdır. Bu açıdan ev, psikolojik ve sosyolojik çözümlemeler için verimli bir laboratuvar işlevi*

⁴³³ Serpil Özalğlu, “Hatırlamanın Yapıtaşı Mekânın Bellek ile İlişkisi Üzerine”, **Bir Varmış Bir Yokmuş Toplumsal Bellek, Mekân ve Kimlik Üzerine Araştırmalar**, (Derleyenler: Tahire Erman, Serpil Özalğlu), Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2017, s. 13.

⁴³⁴ Şerif Aktaş, **Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1991, s. 145.

⁴³⁵ Gaston Bachelard, **Uzamanın Poetikası**, (Çev. Alp Tümtürtekin), İthaki Yayınları, İstanbul, 2008, s. 41.

görür. ... Ev bir insanın ve kültürün kimlik kartı gibidir."⁴³⁶ Konak, köşk, yalı, apartman, geleneksel Türk evleri ve müstakil köy evleri İkinci Meşrutiyet dönemi romanlarında görülen ev tipleridir. "*Konaklarda, başta Osmanlı İmparatorluğunda yüksek rütbeli sivil memurlar olan paşalar olmak üzere, zengin ve itibarlı insanlar oturur. Yani konak, köşk ve yalı, bir nevi aristokrat burjuva sınıfının evidir.*"⁴³⁷ Geleneksel Türk evleri ve müstakil köy evleri ise köylülerin, taşrada yaşayan halkın ya da merkezde olup orta düzey bir gelire sahip olan kişilerin yaşadığı yerlerdir. Ekonomik düzeydeki bu sınıflandırmadan sonra evlerin özdeşleştiği değerler bağlamında konuyu irederecek olursak; Konak, geniş ailelerin yaşadığı, Osmanlı geleneksel yaşamının hüküm sürdüğü, Batı medeniyetinin tazyikine direncin kalesi konumundaki yerlerdir. Genellikle devletin çeşitli kademelerinde görev almış bir paşanın yahut çeşitli akarlara sahip bir emlak zengininin himayesinde toplanmış ailede birkaç nesil bir arada yaşar. 18 ve 19. yüzyıllarda en parlak dönemini yaşayan konak hayatı, sosyal hayattaki Batılılaşma arayışları doğrultusunda yerini modern tarzda tefriş edilmiş köşklere ve 20. yüzyılın ilk çeyreği ile birlikte apartmanlara bırakmıştır. Konaklarda özel günlerde musiki geceleri tertip edilir, masallar, hikâyeler anlatılır, Türk-İslam sentezinin hâkim olduğu bir yaşam tarzı sürdürülürdü. Konak, gerek sosyolojik manada, gerekse edebî ürünlerde Osmanlı İmparatorluğu ile özdeşleşmiştir. İmparatorluğun çok uluslu yapısı ve geleneksel yapısı eve, konak olarak yansımıştır. Nitekim imparatorluğun yıkılışıyla konak hayatının bitmesi aynı tarihlere rastlar.

Meşrutiyet dönemi Osmanlı'da Batılı yaşam tarzının en çok yaygınlaştığı dönemdir. Yaşam tarzındaki bu değişim yaşanan evlere de sirayet etmiştir. Kolektif yaşam tarzındansa bireysel yaşam tarzını esas alan Batılı yaşam⁴³⁸ geniş ailelerden ziyade çekirdek aileyi; geniş, bahçeli, müstakil yapılardan ziyade merkezlerde küçük apartman dairelerinde yaşamayı uygun bulur. Apartman, özellikle yeni nesil tarafından Batılı yaşam tarzının olmazsa olmazı olarak görülmüş, toplumda Batılı kimliğe sahip olarak görünmenin şartlarından biri haline gelmiştir. Apartman dairesinde oturmak, Batılı kimliğe sahip olmanın yanı sıra, geçmiş, geleneği, imparatorluğa ve Türk-İslam

⁴³⁶ Handan İnci Elçin, **Roman ve Mekân Türk Romanında Ev**, Arma Yayınları, İstanbul, 2003, s. 17.

⁴³⁷ Mustafa Dere, **İhtişamdan Sefalet Yeni Türk Edebiyatı'nda Konak ve Yalı**, Palet Yayınları, Konya, 2015, s. 16.

⁴³⁸ Yaşam alanlarına yansıyan Doğu ve Batı toplumları arasındaki bu farklılığın temelinde Batı'nın Coğrafi Keşifler, Reform ve Rönesas ile temelleri atılan aydınlanma Çağının aklı, bilmi ve bireyi esas alan; Doğu'nun ise İslam dini ve Kur'an temelinde gelişen ümmetçi anlayış yatmaktadır.

yaşam biçimine ait değerleri, kolektif belleği unutma işlevini de görmektedir. Durum böyle olunca Meşrutiyet döneminde apartman, aşırı batılılaşmış, kimlik yitimine uğramış, yozlaşmış karakterlerin mekânı olurken; konak geleneksel, muhafazakâr yaşamın uzamı olarak yer almıştır. Sembolik bu iki mekân üzerinden roman karakterlerine övgü ya da yergide bulunulmuştur.

Romanlarda köşk ve yalılar, roman kişilerinin refah düzeyleri hakkında bir fikir edinmeyi sağlamakla birlikte, konak ve apartman dairesi kadar net bir kimlik sembolizasyonu taşımazlar. Köşk veya yalıda yaşayan kişiler Söзде Kızlar romanında olduğu gibi kimi zaman yozlaşmış, kimlik yitimine uğramış kişiler olabiliyorken; kimi zaman da Jöntürk romanında olduğu gibi idealize edilmiş tipler de olabilmektedir.

Geleneksel Türk evleri ve köy evleri Anadolu ile taşrayla, maddi imkânsızlıklarla, saf ve doğal bir yaşam tarzıyla ve en önemlisi kendilik değerleriyle, Türk kimliğine has unsurlarla örtüşür. Fizikî olarak kapalı, dar, iç bunaltan bir görünüme sahip olan bu evler; algısal manada, kişiyle bütünleşen, kişinin kendini gerçekleştirmesine ortam hazırlayan mekânlardır. Örnek olarak *Çalılıkusu*'nda Feride'nin Anadolu köylerinde yaşadığı evleri verebiliriz. İstanbul'da köşklere, konaklarda doğup büyüyen Feride için köy evleri, kendini gerçekleştirebilme, çocukları eğitebilme, aşkını unutabilme yolunda aydınlık mekânlardır. O, her türlü zorluğa rağmen umudunu yitirmez. *Söзде Kızlar* romanında ülkü değerlerin temsilcisi durumuda olan Nadir'in annesiyle birlikte yaşadığı ev şöyle tasvir edilir:

*“Nadir'in evi Şehzadebaşı'nda idi. Vefa'ya inen sokaklardan birinde, üç katlı, yüzü kararmış, pencereleri geniş, büyük bir eski Türk evi. Kapı açıldı. Geniş, bomboş bir taşlığın serin, rutubetli küf kokusu duyuldu. Tavan pek yüksekti. Biri sağda, öteki solda, iki kalın tahta direk, tavandan yere kadar uzanıyordu. Harem tarafından geçen iki kanatlı büyük kapının üstünde yarım dairelik bir kemer vardı. ... Selamlığın dar, karanlık merdiveninden çıktılar. Bir sofadan geçtiler.”*⁴³⁹

Sofa, taşlık, harem ve selamlık kısımları geleneksel Türk evlerinde, konaklarda bulunan tipik kısımlardır. Sofa, “odalar arası ilişkiyi sağlayan ve bireylerin toplanmasına olanak veren ortak alan”⁴⁴⁰ dır. Kalabalık Türk ailelerine evsahipliği yapan bu mekânlar, kolektif yaşamın bir parçası olarak ortaya çıkmıştır. Harem, aile

⁴³⁹ Safa, *Söзде Kızlar*, s. 65.

⁴⁴⁰ Metin Sözen, *Türklerde Ev Kültürü*, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2001, s. 81.

bireylerinin günlük yaşamlarını sürdürdüğü yerken; selamlık ise misafirlerin kabul edildiği, ağırlarılandığı, evin büyüğünün iş görüşmelerini gerçekleştirdiği yerlerdir.⁴⁴¹ Selamlığa alınan kişi, haremde bulunan evin hanımlarını ve çocukları görmez. Evdeki bu bölümler dinî ve ahlâkî bir hassasiyetin yaşam alanlarına yansımalarının sonucudur.

Peyami Safa'nın *Şimşek* romanında izbe, dağınık, eski ev Müslüman evi olarak ifade edilir:

*“Öyle bir ev ki, Behire'nin kendine ait eşya ile tefriş ettiği salon ve yatak odasından başka her tarafı, merdivenleri, salonları, taşlığı ve öteki odaları Müslüman evlerine mahsus bir karışıklık ve zevksizlik içindedir; kapıdan girilince taşlık, rutubet, toprak ve küf kokar; yere soluk renkli bezler serilidir; merdivenlerde yırtık muşambalar inip çıkanların ayaklarına takılır; sofalarda odaları süslemeğe layık görülmeyen bazı eski ve kırık dökük eşya, aynası çatlamış bir gardrob veya mermeri kırılmış bir konsol göze çarpar; bütün bu tertipsizlikler arasından geçilerek Behire'nin salonuna girilir ki, orada süslemek ve döşemek için epey çalışıldığı, fakat hiç muvaffak olunamadığı görülür.”*⁴⁴²

Bir Avrupalının gözünden Müslümanların alıntıda olduğu gibi tasvir edilmesi kısmen doğaldır. Batılı, kimliğini yüceltmek için Doğuluyu eleştirebilir; ancak Türk ve Müslüman olan birini bu kimlikleri reddederek beğenmediği bir şeyi “Müslüman evi”ne benzetmesi roman kişinin kimlik yanılsamasının, hayali, kurmaca, varsayılan bir kimliğe bürünerek yaşadığının göstergesidir. Buradan Batı hayranı kişilerde lüks, yeni, Batıdan gelmiş eşyalarla tefriş edilen evlerin makbul evler; Türk-İslam geleneğini yansıtan, mütevazı eşyaların yer aldığı evlerin ise “Müslüman evi” şeklinde algılandığını çıkarmak mümkündür. Ev ve eşyalar, bir Batılının, Doğuluyu ötekileştirmek için kullandığı somut göstergelerdir.

Jöntürk romanında değişmeye başlayan yaşam tarzı ve zihniyetin eve yansması gözlenir: Ev, eski tip bir konak; ama eşyalar yenidir:

⁴⁴¹ “Osmanlı şehrinde de Türk evinin kesin bir harem-selamlık ayırımı içermesi tabiidir. Evin reisi ve diğer erkeklerinin Batı ülkelerinde olduğu gibi işlerini gördükleri büyük iş hanları Osmanlı şehir geleneğinde XIX. yüzyıldan önce yoktur; bunun tek istisnasını kapalı çarşılar oluşturur. Bu durumda erkeklerin mesleklerini evlerinin selamlık bölümlerinde veya onun altındaki dükkânlarında gerçekleştirdikleri görülür.” Deniz Esemeli, “Harem”, *İslam Ansiklopedisi*, Cilt: 16, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 150.

⁴⁴² Safa, *Şimşek*, s. 126.

*“Eski divanlar, minderler kaldırılmış. Yerine köşeler, kanepeler, koltuklar, sandalyeler konulmuş. Yatak odaları karyolalar, komodlar, gece servisleri, filânlar ile doldurulmuş. Aynalı dolaplar, lâvabolar dahi unutulmamış. Alaturkadan kâmilten çıkarılıp alafranga edilmiş vesselam. Yalnız binanın eski usul-i mimaride olması hâlâ kaybolamayarak yeni iltizam olunan alafrangalık ile o usulün arasındaki nispetsizlik erbab-ı vukufun gözlerine batıp duruyor.”*⁴⁴³

Romanda Batılı görünmek için klasikleşmiş Türk mimarisine zarar verilmesi eleştirilir: “... o canım eski letafet-i mimariyeyi zayi etmişler.”⁴⁴⁴ Eskiye bozarak yeniye ulaşma metodu doğru bulunmaz. Konaktaki bu uyumsuzluk aslında dönem insanın kafa karışıklığının bir yansımasıdır. Yeni eşyalar, eski evin içinde sırtıtmakta, eğreti durmakta; eski ev ise yeninin tazyiki karşısında direnmektedir. Bu konak örneği, tam olarak algılayamadığı, bir alt yapısının oluşmadığı çağa ayak uydurmayı düşünüp, kendini bütünüyle Batı’ya kaptıranların, gelenekten, yüzlerce yıllık tecrübe sonucu oluşan yaşam biçiminden birden kopamayacaklarını; Batı’ya önyargıyla yaklaşan, her türlü yeniliğe kulak tıkayan kesimin ise yeniliklere ne kadar direnirlerse dirensinler bir süre sonra o direncin kırılabileceğini anlayabilmeleri açısından dikkat çekicidir. Sonuçta iki taraf da mevcut durumdan memnu değildir, ortada ise bir garabet tablosu mevcuttur.

2.6. Taşra ve Merkez Bağlamındaki Bölünmüşlük: Vatan

Mekânı yalnızca insanı çevreleyen, insanın içinde yaşadığı yer olarak görmek mekânın anlam alanını ve varoluşsal yorumlamalarını kısıtlayacak sığ bir yaklaşımdır. “Ontolojik anlamda mekân, insan varlığının evrendeki tutunma yeri, bir oluşlar/kılışlar diyarı ve nihayet insan başarılarının hem ürünü, hem de etkileyen nitelikli uygulama alanıdır.”⁴⁴⁵ Mekân ve insan arasında karşılıklı bir etkileşim söz konusudur. İnsanın hayata bakışı, tecrübeleri, ruh dünyası mekân algısını değiştirebileceği gibi mekânın fiziki ve çağrışımsal koşulları bireyin ruh ve düşün dünyası üzerinde etkili

⁴⁴³ Ahmet Mithat Efendi, **a.g.e.**, s. 2-3.

⁴⁴⁴ Ahmet Mithat Efendi, **a.g.e.**, s. 2.

⁴⁴⁵ Ramazan Korkmaz, “Romanda Mekânın Poetiği”, **Yazınsal Okumalar**, Kesit Yayınları, İstanbul, 2015, s. 79.

olabilmektedir. İnsanların yaşadığı mekânlar ve diğer mekânlar hakkındaki görüşleri, ön yargıları vb. onların sahip olduğu, benimsediği kimlik/ler hakkında ipucu verebilir.

2.6.1. Kendilik Mekânı Olarak Anadolu

Coğrafya, kimlik inşasında önemli bir yere sahiptir. “Çünkü insan ve toplum, mekânda kendini görür, kendini inşa eder. Mekân hayatın havzasıdır, insanın zaman içindeki konumudur.”⁴⁴⁶ Coğrafya, milletin geçmişinden yadigârlar barındıran, halkın her türlü kültürel etkinliğine ev sahipliği yapan mekândır.

Halk edebiyatı ürünleri haricinde Anadolu, Modern Türk Edebiyatı’nda, Tanzimat döneminde yazılan Nabizade Nazım’ın Karabibik ve birkaç küçük deneme dışında, sistemli ve bilinçli bir şekilde ancak İkinci Meşrutiyet döneminde işlenmeye başlamıştır.⁴⁴⁷ O zamana kadar Türk edebiyatında en yoğun işlenen mekân şüphesiz ki İstanbul’dur. Yazar ve aydın kesimin genellikle İstanbul’da yaşamaları, İstanbul’un siyasi başkent olmasının yanı sıra kültürel ve entelektüel zenginliğe sahip olması, maddi ve sosyal imkânlarının genişliği, edebî eser için gerekli olan ilham kaynağına sahip doğal güzellikleri İstanbul’un edebî eserlerdeki ağırlığını açıklayacak birkaç etmendir. İkinci Meşrutiyet döneminin siyasi ve sosyal şartları milliyetçiliği, öze dönüşü yani Türk kimliğine yönelmeyi gerektiriyordu. Yüzyıllardır imparatorluğun kozmopolit yapısı içinde unutilan, göz ardı edilen, sürgün yeri olarak görülen Anadolu,⁴⁴⁸ böylesi bir bilinçli çaba doğrultusunda önem kazanmaya başlamıştır. Çünkü Anadolu, 1071’den itibaren Türklerin tüm yaşam enerjilerinin, tinsel duyularının, varoluş kaynaklarının sindiği, Türklerin ruhuyla yoğrulmuş simgesel bir mekândır. Anadolu, Türklerin

⁴⁴⁶ Köksal Alver, “Öyküde Mekân, Mekânda Öykü”, **Hece Öykü**, S. 17, Ekim-Kasım 2006, s. 37.

⁴⁴⁷ Ramazan Kaplan, Tanzimat döneminde roman-hikaye ayrımının olmadığını ifade ederek Ahmet Mithat Efendi’nin Bir Gerçek Hikaye ve Bahtiyarlık öykülerinin “roman ve hikayenin köye yönelişinde ilk örnekler” olduğunu söyler. Ayrıntılı bilgi için bkznz. Ramazan Kaplan, **Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Köy**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988, s. 5.

⁴⁴⁸ Abdullah Acehan makalesinde Osmanlı dönemindeki sürgün yerlerini tespit eder: “... Osmanlı Devleti zamanında en çok sürgün gönderilen Menfilar; Adana, Akka, Ankara, Antalya, Ayaş, Ayranoz, Bağdat, Bilecik, Bingazi, Bolu, Bozcaada, Bursa, Çankırı, Çorum, Dazkırı (Afyon), Dimetoka, Diyarbakır, Edirne, Ermenek, Fizan, Halep, İstanköy, İzmir, İzmit, Karahisar, Kars, Kıbrıs, Kudüs, Kütahya, Limni, Malta, Manisa, Maraş, Midilli, Mudanya, Rodos, Sakız, Samsun, Seddülbahir, Sinop, Sivas, Sultaniye, Suriye, Tekfurdağı, Tırhala, Tırnova, Tire, Trablusgarp, Trabzon, Yemen olarak karşımıza çıkmaktadır.” Görülüyor ki sürgün yerlerinin çok büyük bir kısmı Anadolu coğrafyasında yer almaktadır. Ayrıntılı bilgi için bkznz. Abdullah Acehan, “Osmanlı Devleti’nin Sürgün Politikası ve Sürgün Yerleri”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Volume 1/5 Fall 2008, s. 27.

vatanıdır. Geçmişinin, şimdi ve gelecek ile bütünleştiği, maneviyatının, kutsal değerlerinin en canlı şekilde yaşadığı yerdir.

*“Kişinin kendini çevreleyen şeyler dünyasında yitip gitmemesi için onun, tarihselliğini sağlayan bellek mekânlarına tutunması ve orada kurduğu kendilik bilinci ile hem uzamsal boyutta dünya ile hem de zamansal boyutta toplumsal geçmişle bağlantıya geçmesi kaçınılmaz bir gerekliliktir. Bu bağlamda bellek mekânları, mitik kahraman Antheus’un toprağı gibi, kendisiyle temasa geçildiğinde ölen’i diriltiren bir tinsel varoluş alanıdır.”*⁴⁴⁹

Bu bağlamda Anadolu, Türkler için ölen/ölmüş gösterilen kimliklerini diriltecek, öz kaynaklarına dönmelerini sağlayacak bir “bellek mekânı”dır, vatandır. *“İnsanoğlunun sosyal, politik ve kültürel varlığının, zamanı ve mekânı biçimlendirdiğini söylemek doğru olduğu kadar; zaman ve mekân olarak iç içe girmiş bir sürecin, insanoğlunun sosyal, politik ve kültürel varlığını oluşturduğunu söylemek de doğrudur.”*⁴⁵⁰ İkinci Meşrutiyet döneminde Türk kimliği, Türkler ve Anadolu birbirini oluşturan, değiştiren, dönüştüren kavramlar olarak karşımıza çıkar.

Anadolu yazılı kaynaklarda ve belleklerde Türklüğün en saf, katıksız şekilde yaşadığı, bazen bu özelliğiyle kozmopolit zihniyetin küçümsediği, maddi imkânsızlıkların ve bunun neticesinde eğitim, ekonomi ve diğer sosyal imkânların yetersiz olduğu bir coğrafyadır. *“1889 yılında basılan bir coğrafya ansiklopedisinde Anadolu maddesi altında şunlar yazmaktaydı: “Yukarıda zikr olunan Adalar ve bazı iskeleler Hristiyanları istisna olundukları halde, Anadolu’da sakin bulunan Hristiyanlar’ın, vatandaşları olan Müslümanlardan hiçbir farkları yoktur. Binaenaleyh, bunlara dahi “Hristiyan Türk” denilebilir.”*⁴⁵¹ Deringil’in tespitine göre Anadolu öyle bir coğrafyadır ki Anadolu’da yaşayıp Türk ve Müslüman olmayan kesim dahi “Hristiyan Türk” olarak adlandırılırdı. Albert Sorel’in “Fransa toprağı bin yılda Fransız milletini yarattı.” ifadesini Anadolu ve Türkler için uyarlayan ve “Anadolu toprağı bin yılda Türk milletini yarattı.” diyen Yahya Kemal, Anadolu ve Türklük özdeşliğini en net ifade eden aydın ve sanatçılardan biridir.

⁴⁴⁹ Ramazan Korkmaz, *Aytmatov Anlatılarında Ötekileşme Sorunu ve Dönüş İzlekleri*, Grafiker Yayınları, Ankara, 2008, s. 31.

⁴⁵⁰ Mehmet Narlı, *Şiir ve Mekân*, Akçağ Yayınları, Ankara, 2014, s. 13.

⁴⁵¹ Deringil, *a.g.e.*, s. 95.

Türk yöneticilerinin ve aydınlarının Anadolu'ya bakışındaki değişim, millî kimliklerine bakışlarındaki değişimle doğru orantılıdır. Türkler kendilerine, değerlerine, köklerine dönmeye başlayınca; Türklüğün kültür aktarıcı, daimi mekânı Anadolu algısı değişmeye başlamıştır. Yöneticiler yetersiz de olsa Anadolu'ya okullar, yollar yapmaya; aydınlar, yazarlar çoğu zaman kayıtsız kaldıkları, kulaktan dolma söylentilerle tanımaya çalıştıkları Anadolu'yu gerçekten tanımaya ve eserlerinde konu etmeye başlamışlardır. Böylelikle kimlik-birey-mekân özdeşliği sağlanmıştır. Gasset'in "*benliğe dalma*"⁴⁵² diye ifade ettiği, kendine dönüş sonrası insan, dış dünyaya artık bir tasarımla döner ve bu tasarımla dış dünyayı dönüştürür. Yöneticiler ve aydınlar gözünde Anadolu algısının değişimi/dönüşümü böylesi bir sürecin sonucudur.

Birinci Dünya Savaşı ve Millî Mücadele yılları Anadolu'ya en yoğun ilginin gösterildiği dönemdir. Çünkü yıllardır Türklüğün merkezi, en sağlam kalesi ve son sığınak olarak görülen Anadolu işgal altındadır. Bu yalnızca imparatorluğun değil, Türklüğün de beka sorunudur.

*"Hegel'in dediği gibi, bir kavram ancak belirttiği şey tehdit altında olduğunda, sonuna –dönüşümüne- yaklaştığında ortaya çıkar. ... Bir ürün olan mekân, etki ya da tepki yoluyla bizzat üretime müdahale eder. ... Kendince üretken ve üretici olan mekân, üretim ilişkilerine ve (iyi kötü örgütlenmiş) üretici güçlere dâhildir. Mekân kavramı tek başına bırakılamaz ve statik kalamaz; diyalektikleşir. ... Mekân kavramı zihinsel olanla kültürel olanı, toplumsalla tarihseli birbirine bağlar."*⁴⁵³

Böylesi bir bilinç ile yazarlar için artık Anadolu yalnızca değinilip geçilen, tasvir unsuru olarak kullanılan bir coğrafya değil, anlam üreten, geçmişle şimdi arasında aktarıcı görevi üstlenen, doğrudan romanın merkezinde yer alan, tüm gerçekliğiyle ele alınmaya çalışılan, sahiplenilen bir içtenlik mekânıdır.

İkinci Meşrutiyet dönemi savaşlar dönemidir. "*İşgal edilmiş Anadolu, düşmanın iğrenç zulmü, millî benliğin uyanmasına yol açtı.*"⁴⁵⁴ Böylesi dönemlerde edebiyat, tarihî misyonlarından biri olan propaganda yönü ile öne çıkar.⁴⁵⁵ Yazarlar gerek dış basına haklı mücadelelerini anlatmak, gerekse içerde halkı düşmana karşı motive etmek

⁴⁵² Ortega y Gasset, **İnsan ve Herkes**, (Çev. Neyyire Gül Işık), Metis Yayınları, İstanbul 2011.

⁴⁵³ Henri Lefebvre, **Mekânın Üretimi**, (Çev. Işık Ergüden), Sel Yayıncılık, İstanbul, 2014, s. 24-25.

⁴⁵⁴ Sadık Tural, **Kültürel Kimlik Üzerine Düşünceler**, Ecdad Yayınları, Ankara, 1992, s. 67.

⁴⁵⁵ Ayrıntılı bilgi için bkz.: Erol Köroğlu, **Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.

için Anadolu'yu yücelten sıkıntılarını, sorunlarını anlatan eserler kaleme almışlardır. Savaşın, insan psikolojisindeki geri dönüşü olmayan yıkıcı etkileri edebiyat vasıtasıyla hafifletilmeye çalışılmış, varlık-yokluk mücadelesinin yarattığı kaotik travma millî kimlik oluşturma hedefiyle dizginlenmeye çalışılmıştır. Anadolu tüm olumsuz koşullarına rağmen maneviyatıyla, mukaddesatıyla kısacası vatanî değerleriyle işlenir.⁴⁵⁶

Reşat Nuri Güntekin, *Çalıkuşu* romanında İstanbul'da doğmuş büyümüş, yokluk çekmemiş, taşraya hiç çıkmamış Feride'yi Anadolu'nun köylerine öğretmen olarak göndererek merkezin Anadolu ile karşılaşmasından sonra yaşadığı yabancılaşmayı, şoku ve çarpıcı etkiyi dile getirir: “Herhalde, Zeyniler şimdiye kadar işittiğim ve resimlerini gördüğüm köylerden hiçbirisine benzemiyordu.”⁴⁵⁷ Feride için resimlerden gördüğü Anadolu, Avrupa köylerinin bir numunesi olan, otantik bir yerdir. Feride, İsviçre köylerini Anadolu'dan daha iyi bilir: “Hava güzel, manzara güzel, yiyecek içecek ucuz, ahalisi iyi. Şöyle böyle İsviçre köyleri gibi bir şey.”⁴⁵⁸ Feride'nin kurduğu “Şöyle böyle İsviçre köyleri gibi bir şey.” cümlesi oldukça manidardır. İnsan bir şeyi daha iyi tanımlamak, daha iyi açıklamak için benzetme yapma gereği duyar. Benzetilen, özne tarafından benzeyene göre daha iyi bilinen öğedir. Feride için İsviçre köyleri, Anadolu ile karşılaştırıldığında daha iyi tanıdığı ve bildiği mekânlardır. İstanbul'da yaşayan bir Türk'ün, o dönemin ulaşım imkânlarının da zorluğu düşünülecek olursa, Orta Avrupa'da yer alan İsviçre'yi benzetme yapabilecek kadar bilip Anadolu'ya bu derece yabancı kalması Anadolu ve İstanbul arasındaki kopukluğu, trajediyi göstermesi açısından önemlidir.

“Ah, kalfacığım, diyordum, kim bilir gideceğim yerler ne kadar güzeldir. Ben, Arabistan'ı hayal meyal biliyorum. Anadolu herhalde ondan çok güzeldir. Oradaki insanlar bize benzemezlermiş. Kendileri fakirmiş, fakat gönülleri o kadar zengin, o kadar zenginmiş ki, hiçbirisi, değil bir fakir akraba çocuğuna, hatta düşmanına ettiği iyiliği başına kalkmak mürüvvetsizliğinde bulunmazmış. Küçük bir mektebim olacak. Baştan başa

⁴⁵⁶ Ayşe Demir, “Türk Hikâyesinde Mekân (1870-1922 Dönemi)” adlı doktora tezinde Anadolu'nun Türk hikâyesindeki görünümüne ayrıntılı olarak yer vermiştir. Ayrıntılı bilgi için bkz.: Ayşe Demir, **Türk Hikâyesinde Mekân (1870-1922 Dönemi)**, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri, 2009.

⁴⁵⁷ Güntekin, *Çalıkuşu*, s. 172.

⁴⁵⁸ Güntekin, *a.g.e.*, s. 161.

*çiçeklerle donatacağım. Çocuklarım, bir alay çocuğum olacak. Kendime “abla” dedirteceğim. Fakir olanlara, elimle siyah önlükler dikeceğim. “Hangi elinle?” diyeceksin. Gülme, alay etme. Onu da öğrenirim elbet.”*⁴⁵⁹

Alıntıda yer alan “kim bilir”, “güzeldir”, “herhalde”, “benzemezlermiş”, “fakirmiş”, “zenginmiş”, “bulunmazmış” sözcükleri Feride için Anadolu’nun belirsizliğini, bilinmezliğini, aynı zamanda İstanbullularda oluşmaya başlayan olumlu algıyı ifade eder. Feride’nin Anadolu’ya karşı meraklı, istekli, idealist tavrı Türk aydınının ve kentlisinin adeta günah çıkarmak için geliştirdiği refleksi temsil eder. Anadolu’yu keşfetmeye hazır olan Feride, yüzyıllardır görmezden gelinen bellek mekânının kapılarını İstanbul’a açan sembolik bir kahramandır.

Feride’nin Anadolu ile ilk karşılaştığı, yüzleştığı yer Zeyniler Köyü’dür. *“İlk bakışta Zeyniler bana, hâlâ yer yer dumanları tüten bir yangın harabesi gibi göründü. Köy deyince gözümün önüne yeşillikler arasında eski Boğaziçi yalılarındaki güvercinliklere benzeyen sevimli, şen manzaralı kulübeler gelirdi. Halbuki bu evler, çökmeye yüz tutmuş, simsiyah viranelerdi.”*⁴⁶⁰ İnsanın hayata bakışı, dünya algısı bildikleri, gördükleri ve yaşadıklarıyla sınırlıdır. Anadolu’ya gelene kadar adeta bir fanusta büyüyen Feride’nin Anadolu coğrafyası ve şartları karşısındaki bocalayışı, şaşkınlığı aynı zamanda Türk kimliğine, öz değerlerine karşı olan konumunu ve durumunu resmeder.

İstanbullu Feride’nin Anadolu’da öğretmenlik yapma arzusu bürokrasi kanadındaki Anadolu algısını da göstermesi açısından önemlidir: *“Gönlünün rızasıyla Anadolu’ya gitmek isteyen muallimeye ilk defa tesadüf ediyorum. Ayol biz muallimlerimizi İstanbul’dan çıkarıncaya kadar akla karayı seçeriz.”*⁴⁶¹ Yazar, Çalıkuşu’nda adeta İstanbul ile Anadolu’yu yüzleştirir. Bundan dolayı devleti temsil eden bürokrasiyi, Maarif Müdürlüğü aracılığıyla romana dâhil eder. Orada da Anadolu’ya karşı tipik çekingen, mesafeli tavrı söz konusudur.

Feride’nin arkadaşı Kristiyan’ın eşinin gözünden, Anadolu’nun ve İstanbul’da yeni yetişen nesildeki zihniyet değişiminin Türkler için, Türkleri yok olmaktan kurtaracak bilince, uyanışa sevk etmedeki önemi şöyle dile getirilir:

⁴⁵⁹ Güntekin, **a.g.e.**, s. 127.

⁴⁶⁰ Güntekin, **a.g.e.**, s. 171.

⁴⁶¹ Güntekin, **a.g.e.**, s. 134.

“Ben anlıyorum matmazel, dedi. Ruhun böyle ince elan’larını Kristiyan da şüphesiz çok iyi anlar. Fakat, birdenbire kendisini toplayamadı. Benim bundan çıkardığım netice şudur ki, İstanbul’da iyi bir garp terbiyesi görmüş bir yeni genç kız nesli vardı. Bunlar Loti’nin dezanşante’leri gibi faydasız spleen’lerle kendilerini harap eden nesilden bambaşka bir nesle mensupturlar. Onlar, aksiyonu boş hayale tercih ediyorlar ve İstanbul’daki refah ve saadetlerini bırakarak kendi istekleriyle Anadolu’yu uyandırmaya geliyorlar. Ne güzel, ne ulvi bir feragat numunesi ve benim için ne bulunmaz bir makale mevzuu. Türklerin uyanışından bahsederken müsaadenizle sizin adınızı da zikredeceğim matmazel Feride Çalığısu.”⁴⁶²

Romanda bir yabancının gözünden Türklerin uyanışı bir bilinç ve zihniyet değişimine bağlanır. İstanbul’un Anadolu karşısındaki tavır değişikliği Türkleri kurtaracaktır. Burada dikkati çeken husus Türklerin ve Anadolu’nun özdeş kavramlar olarak görülmesidir. Bu iki kavram birbiriyle bütünleşmiştir.

Romanda Anadolu’nun maddi imkânsızlıklarının yanı sıra düşünsel anlamda geri kalmışlığı, batıl inançların hâkimiyetindeki, akıl, ilim ve bilimden uzak zihniyeti de yansıtılır: *“Himmetleri hazır nazır olsun, erenlerdenmiş. Zeyni Baba bunların en büyüğü. Kimsenin iyi edemediği hastaları, buraya getirirler. Ben, bir kötürüm kadın bilirim ki, buraya sırtta getirdiler, ayaklarıyla yürüye yürüye gitti. ... Köyde birisi öleceği vakit, Azrail aleyhisselam, evvela Zeyni Baba’ya misafir olur, o vakit bu ışık kendi kendine söner. Şimdi kızım, Zeyni Baba’dan isteyeceğini iste, dedi.”⁴⁶³* Feride ve onun gibi idealist öğretmenler aracılığıyla Anadolu insanı bu cehaletten kurtulacak ve muhafaza ettiği Türk ve Müslüman kimliğini akıl, bilim ve eğitim ışığında yüceltecek, bu kimliklerin farkına varacaktır. Milliyetçilik bir bilinçtir. Elbette Anadolu insanı Türk olarak doğmuş, geçmişten gelen kültürel mirasla Türk gelenek ve göreneklerine göre yaşamıştır, yaşayacaktır; ancak tarihini, dilini, edebiyatını vb. şeyleri bilmeden millî kimlikten söz edilemez. Çünkü bunlar bilinmeden kimliğin arka planı oluşmaz, eksik kalır. Romanda bu misyon yine aydınlara ve Anadolu halkına daha fazla imkân sağlaması gereken devlet yöneticilerine yüklenir.

İstanbul’dan Anadolu’ya giden idealist öğretmenlerden biri de *Vurun Kahpeye* romanının başkişisi Aliye’dir.

⁴⁶² Güntekin, **a.g.e.**, s. 244.

⁴⁶³ Güntekin, **a.g.e.**, s. 176-177.

“Son senesinde asabî ve ateşli bir genç muallimenin ‘Anadolu’da çalışınız’ telkinini, herkesin bir moda diye sadece bahsedip münakaşa yürüttüğü bu fikri, ruhuna yakıcı ve müspet bir emel olarak yerleştirdi. Şahadetname alır almaz taşrada iş almak için Maarif’in koridorlarında dolaşmaya başladı. ... Maarif’in koridorlarında iş bekleyen yorgun ve meyus yüzlü muallimelerin taşra hizmetinden, vebadan ürker gibi kaçan, İstanbul’da bir yer bulabilmek için her zillate katlanan tavırlarına istihfafla baktı. Nihayet hiç kimsenin gitmediği (...) kasabasının münhal muallimliğini zaman tek ve eski bir sandıkla Haydarpaşa’dan trene bindi ve gitti.”⁴⁶⁴

Feride, Anadolu’yu Kâmuran’a olan aşkını ve nefreti unutmak için bir sığınak olarak görürken; Aliye için Anadolu ideallerini gerçekleştireceği tam bir hizmet alanıdır.

Aydemir’de Anadolu’nun ilerlemesi için maddi imkânlarının iyileştirilmesi gerektiği bunun da ancak yöneticiler tarafından gerçekleştirilebileceği vurgulanır:

“Mektep, ilim, muallim, doktor, ilaç, sağlığı koruma, hulasa ilim ve fen ancak müreffeh bir muhit içinde yaşayabilirler. Hepsinin boş bir avuç, aç bir mide karşısında ne tesirleri olabilir? Fakirlik fakirlik! Anadolu’nun öldürücü hastalığı budur ve buna çare bulmak da, maalesef, sizin, benim elimizde değil, Hazin Hanım. Bu hükümetin vazifesidir. Hükümet sermaye bulmalı, demir yolları, su yolları yapmalı, ziraat, sanaat, ticaret, emlak bankaları tesis etmeli ve bütün bu sermayeler Anadolu’nun içine bol bol akmalı. Her köylü bundan yararlanmalı. Bununla hayvanını, tarlasını, mahsulünü düzelterip para kazanmağa başlamalı... Para, servet! İşte Anadolu’nun hastalığının, cehaletinin, sefaletinin yegane çaresi... Köylü servet sahibi olunca o, emin olunuz kendiliğinden doktor arayacak kendiliğinden mektep isteyecek, mektepte hak ve vazifesini öğrenecek, milliyetini tanıyacak, vatanını anlayacak ve istediğimiz gibi bir Türk olacak!..”⁴⁶⁵

Anadolu’nun refaha kavuşmasıyla bünyesinde barındırdığı potansiyel ortaya çıkacak, millî kaynaklar daha iyi değerlendirilebilecek, Türklük ve Türkler olması gerektiği seviyeye ulaşacaktır.

⁴⁶⁴ Halide Edip Adıvar, **Vurun Kahpeye**, Özgür Yayınları, İstanbul, 2006, s. 2-3.

⁴⁶⁵ Tek, **a.g.e.**, s. 14-15.

“... fakat bizim Anadolu’nun o müthiş yoksulluğuna, cehaletine, sefaletine ne kadar ateşin ve imanlı olsalar da bir Refik Bey ile bir Doktor Emin ve onların toplayacakları yirmi, otuz arkadaş ne yapabilir? ... O kapalı, kirli evleri, gözlerinin beyazına kadar sararmış sıtmalı benizleri, veremli çocukları, mideleri doymayı öğrenmemiş ihtiyarları, iskelete dönmüş hayvanları, bire ancak bir veren bakımsız tarlaları!.. ... Ya sonra İstanbul’un manevi yoksunluğu, cehâleti, hodkâmlığı!”⁴⁶⁶

Aydemir’de merkez ve taşranın bulunduğu şartlara karşı karamsar ve umutsuz bir tablo çizilir. Taşra maddi, merkez ise manevi çöküntü içerisinde. Anadolu’nun birkaç idealist gencin çabasıyla refaha kavuşamayacağı ifade edilir. Geniş çaplı, devlet katkısıyla ve bilinçli yetişecek nesiller aracılığıyla Anadolu, arzulanan seviye gelecektir.

Yeni Turan’da Türklerin sürekli savaşa katıldıklarına ve Anadolu’nun hak ettiği yatırımları almadığı için eğitim, ekonomi, yaşam standardı açısından imparatorluğun en geri kalmış milleti olduğuna ve adem-i merkeziyetin uygulanmaya başlamasından sonra yirmi yıl boyunca imparatorlukta Türklerin kalkınmasına öncelik verileceğine vurgu yapılır. Halide Edip romanda Türkçülük fikri etrafında savunduğu görüşleriyle gerçekleşmesi mümkün olmayan, ütöpik bir anlayışı işler. Kaya aynı tutumu hastalandığı zaman Hamdi Paşa’nın yabancı hizmetçi ve Avrupa seyahati önerilerine karşı da sürdürür: “Sofî filan istemem. Fakat eğer hasta olacaksam rica ederim başucuma bir Türk hizmetçi getiriniz.”⁴⁶⁷ “Mutlak bana sıhhat lazımsa Anadolu’da bir yere götürmeliydiniz. Sanki yeşillik, orman ve su bizim yurdumuzda yok mu!”⁴⁶⁸ Kaya’nın hastalığı fiziksel değil ruhsaldır. O, Anadolu’nun Türk kültürü ve tarihiyle yoğurulmuş toprağında kendini mutlu, huzurlu ve sağlıklı hissetmektedir. Anadolu’nun ruhu iyileştirici, sağaltıcı özelliği Kaya’nın sahip olduğu Türk kimliği ile bütünleşir görünmektedir.

Anadolu, köyü İstanbul ise kent kavramını çağrıştıran mekânlardır. Köy-kent çatışması aracılığıyla köyle özdeş görülen Anadolu olumlanır, yüceltilir: “Hamîyet ve insanlıktan en çok ve lüzumsuz dem vurulan büyük şehirlerde açlıktan ölenler ve zaruret sevkile intihar edenler nadir değildir. Anadolu’da en yoksul sayılan bir köyde bile açlıktan insan değil köpek bile öldüğü görülmüş, iştirilmiş değildir. “Açlıktan ölmüş mü

⁴⁶⁶ Tek, **a.g.e.**, s. 14.

⁴⁶⁷ Adıvar, **Yeni Turan**, s. 73.

⁴⁶⁸ Adıvar, **a.g.e.**, s. 88.

var!” atalar sözü ancak Türk köylüsünün diline yakışan bir ifadedir.”⁴⁶⁹ “Köylü kadını bir şehirli hanım gibi yurtseverlik edebiyatını bilmez. Fakat yurtseverliğin ta kendisidir.”⁴⁷⁰ Doğayla iç içe olan, sınırlı bir mekân ve çevreyle örülü köy yaşamı, sınırsız ve kalabalıklar içindeki şehir yaşamıyla kıyaslandığında daha samimi ilişkilerin gözlemlendiği yerlerdir. Köyler, genellikle yabancıların barınmadığı, yerel yaşam biçiminin, gelenek ve göreneklerin hâkim olduğu, manevi değerlerin insan yaşamında daha çok yer kapladığı mekânlarken, kentler kozmopolit yapılarıyla, kaotik ortamlarıyla, insanın kendisine yönelmesinin, “benliğe dalmasının” zorlaştığı, “şey”lerin hâkimiyetindeki yalıtılmış mekânlardır. İnsanlarla birebir ilişki zayıftır. Alıntıda Anadolu köylüsünün yardımseverliği ve vatanseverliği şehirlilerden üstün tutulur. Anadolu, imparatorluğun diğer bölgelerine nazaran gerek savaşa bizzat asker olarak katılma, gerekse ağır vergiler ödeme bakımından savaşlardan en çok etkilenen bölgedir. Anadolu insanı devlete ve milletine bağlılığını, söz konusu savaşlar sırasında ortaya koyduğu tavırla göstermiştir. Anadolu’nun böyle bir yapıya sahip olduğunun ve millî potansiyelinin farkında olan Mustafa Kemal Atatürk Türk milletinin kurtuluş hareketini Anadolu’dan başlatmış ve Anadolu hakkında düşüncelerinde yanılmadığını çok kısa bir süre sonra görmüştür. *Küçük Paşa*’da geçen şu ifade yorumlarımızı pekiştirecek niteliktedir: “O da silah altına çağrılan her Anadolu köylüsü gibi ya gazi, ya şehit olmak emellerinden başka, kendi şahsı için bir şey düşünemezdi.”⁴⁷¹ Romanda orduya alındığında vatani için şehit ya da gazi olmayı hayat gayesi haline getiren Anadolu köylüsü vefakârlığın, cefakârlığın, merhametin ve vatanseverliğin timsali olarak sunulur.

Küçük Paşa’da Anadolu yokluk ve sefalet içinde ve bunun yansıması olarak geçim derdini düşünmekten gülmeyi unutmış kişilerin yaşadığı yer olarak tasvir edilir: “Bu yüzlerde her ne sebeple olursa olsun, sürekli bir kahkaha şöyle dursun, sessiz bir gülümseme bile pek az görülürdü. Bazen unutkanlık ve gafletten istifade eden çekingen bir gülümseme, bu simalar üzerinde şeffaf bir buhar tabakası gibi gelir geçer, arkasından tozlu buruşuklukları ince tüllerle örtülmüş bir aynanın kırık çizgileri gibi fark olunurdu.”⁴⁷² Romanda İstanbul, Anadolu’daki sefaleti, yokluğu daha açık şekilde

⁴⁶⁹ Tepeyran, **a.g.e.**, s. 153.

⁴⁷⁰ Tepeyran, **a.g.e.**, s. 154.

⁴⁷¹ Tepeyran, **a.g.e.**, s. 133.

⁴⁷² Tepeyran, **a.g.e.**, s. 150.

vurgulamak için bir vasıtaadır. Kendini bildiğinden beri paşa konağında yaşayan Salih'in paşanın ölümünden sonra konağın hanımı tarafından köyüne gönderilmesi Salih için yeni bir hayatın başlangıcı, alıştığı, bağlandığı dünyadan kopuşu, şaşkınlığı ve bununla birlikte psikolojik travmayı beraberinde getirir.

*“İstanbul konağında büyüyen Küçük Paşa'nın ba'demâ 'evimiz diyeceği hanenin böyle yıkık duvarlı, böyle tahta kırıklarından yapılmış kapısı olur mu? ... Hâne mâmüştemilât üç gözden ibarettir. Bu kısmen veya tamamen a'mâ üç gözden biri bütün aileye mahsus tûlânî bir oda, diğeri bir ahır, üçüncüsü hem insanların levâzım-ı gıdâıyesine tahsis olunmuş bir anbardır. ... Birbirine muttasıl olan bu üç damın ortasındaki anbarın hem odaya hem ahıra birer kapısı vardır. Ahırla odanın, anbarın farkları odada bir ocakla bir pencere ve ahırda yalnız bir kapı bulunmasından, anbarın iki kapısı olmasından ibarettir.”*⁴⁷³

İstanbul'dan, Paşa'nın konağından, Anadolu'nun ücra bir köyüne gelen Salih'in üvey annesi Hacca'nın sevgi ve merhametten yoksun gaddar tavırları, Salih'in köy ortamına adapte olmasını engelleyen en önemli unsurlardan biridir.

Sözde Kızlar romanında da Anadolu, romanda kendilik değerlerinin temsilcisi konumunda olan Mebrure vasıtasıyla dile getirilir. Yozlaşmış bir karakter olan Behiç, Mebrure'yi elde etme adına Anadolu'yu sever görünür.

“Anadolu, güzeldir değil mi?

Harikulade.

Fakat refah yok.

*Refah dediğiniz nedir? Elektrik ve otomobille, belki bunlar yok, fakat kalp rahatı var.”*⁴⁷⁴

Yunan mezaliminden kaçan babasını aramak için İstanbul'a gelen Mebrure için İstanbul, zorunlu olarak geldiği, alışık olmadığı, aksine çevresindeki insanlardan ötürü tiksindiği geçici bir mekândır. Romanda mekân ve insan özdeşliği yoğun olarak hissedilir. Anadolu romanda çokça yüceltilir. Anadolu safiyetin, Türklüğün, mücadelenin merkezidir. Mebrure ile Fahri'nin ortak paydasıdır. Cerrahpaşa ise şark hayatının, cehaletin, İslami değerlerin Türk ve Müslüman yaşam tarzının hüküm sürdüğü mekândır. Müslüman kimliği ile mekân arasında bir bağ kurulur. “Bu ev

⁴⁷³ Tepeyran, **a.g.e.**, s. 132-136. ?

⁴⁷⁴ Safa, *Sözde Kızlar*, s. 123.

apartman değil, han hiç değil... Burası Cerrahpaşa, bu evde oturanlar da dini bütün Müslüman, mü'min adamlardır. Ben külhanbeylik, züppelik sevmem, şıllıklardan nefret ederim."⁴⁷⁵ İstanbul'un Cerrahpaşa semti geleneksel yaşamın, değerlerin muhafaza edildiği/edilmeye çalışıldığı bir yerdir. Apartmanlar ise 19. yüzyılın sonlarından itibaren özellikle büyük şehirlerde yaygınlaşmaya başlayan, Batılı, modern yaşamın simgesi haline gelen yaşam alanlarıdır. Geleneksel yaşamı sürdürmeye çalışan, Batı'yı ve ona ait değerleri, "Frenkleşme", "yozlaşma" şeklinde algılayan kesim için apartman, gayrimüslimlerin ya da Müslüman kimliğini yitirmiş, yozlaşmış Türklerin yaşadığı yerlerdir. Cerrahpaşa ise dinî ve millî değerlerin egemen olduğu yaşam tarzına işaret eden bir mekândır. Şişli, yozlaşmışlığın, kendilik değerleri yitiminin, sözde Batılı yaşamın hâkim olduğu mekândır. Behiç ve çevresi Şişli ile özdeşir.

İkinci Meşrutiyet dönemi romanlarında Anadolu Türk-İslam kimliğinin onaylandığı mekândır. *Sözde Kızlar*'da Anadolu, İslam dininin gerçek anlamda yaşayan, iman sahibi kişilerin yaşadığı yerdir: "*Fahri de Anadolu'da rastladığı öz müminlerden, maneviyatı sağlam adamlardan hasretle ve uzun uzun bahsetti.*"⁴⁷⁶

Halide Nusret Zorlutuna, *Sisli Geceler* romanında Zehra, Fikret ve Nüzhet, Kurtuluş Savaşı'na katılmak, halka yardım etmek için İstanbul'daki rahat hayatlarını bırakıp Anadolu'ya gönüllü olarak geçen vatansever, cesur, idealist gençlerdir. "*Kim bilir, belki doktorsuzluktan ölüp giden Türk çocukları vardır orada... Gidelim Fikret...*"⁴⁷⁷ "*Burada çok ıstırap, çok meşakkat var... Ben de Fikret'le beraber hastanede çalışacağım. Mehmetçikleri çok seviyorum.*"⁴⁷⁸

Romanlarda genellikle İstanbulluların gözünden Anadolu izlenimlerine yer verilirken Anadolu insanında İstanbullu algısı da yer yer dile getirilir. Bu algı İstanbulluların, nazlı, dayanıksız, memleket meselelerine duyarsız, refah bir yaşam süren tipler olduğu yönündedir. Romanda "*Ah bu İstanbullular! diyordu. Hepsi de aha işte böyledir...*"⁴⁷⁹ ifadesiyle yukarıdaki tespitler doğrultusunda İstanbullular ayrı bir grup olarak değerlendirilir, ötekileştirilir; ancak romanın ülkü değer konumundaki kişileri Zehra, Fikret ve Nüzhet aracılığıyla bu ön yargı ve genelleştirme yıkılmaya

⁴⁷⁵ Safa, *Sözde Kızlar*, s. 76.

⁴⁷⁶ Safa, *a.g.e.*, s. 115.

⁴⁷⁷ Zorlutuna, *Sisli Geceler*, s. 50.

⁴⁷⁸ Zorlutuna, *a.g.e.*, s. 59.

⁴⁷⁹ Zorlutuna, *a.g.e.*, s. 64.

çalışılır. Anadolu'nun yüceltilmesi bu romanda da mevcuttur: “*Anadolu şimdi ümitsizlere ümid, bedbahtlara melce oldu...*”⁴⁸⁰

Çiflik Müdürü romanı adeta bütünüyle Anadolu'yu tanıtmak ve yüceltmek gayesiyle yazılmış bir eserdir. Anadolu, Türklüğün kaynağı, merkezi, en yoğun yaşatıldığı yerdir: “*Tren hep böyle sevimli levhalar içinde geçti. Allah'ım ne güzel ve ne şirin yerler!.. Bir santim boş yer yok. Ara sıra tesadüf olunan kalabalık yılankavi, şosa toprağın rengini ancak göstermeye müsaade ediyor. Bu hale Anadolu içlerine kadar tesadüf ediliyor.*” “*Ben Anadolu'nun karşımda sıralanan zenginliğini, manevi yüksekliğini görünce her fırsatta esbâb-ı tarihçe-i Türkiye'yi anlatmaktan kendimi alamıyorum.*” “*Türklüğün saf ve müstesna hayatını ancak burada öğrenebildim.*” “*... bu feyzli, bu cennet yerleri ...*”⁴⁸¹

Anadolu değerlerinin yüceltilmesi ve hâkim kılınması için millî ekonominin desteklenmesi gereklidir. Romanda millî ve yerli sermayenin devletin kalkınması açısından önemi üzerinde durulur. Amerikan ve Alman makineleri yerine çiftliğe yerli üretim makineleri alınır, daha çok verim elde edilir. “*Şimdi bana Halim ve Safi Efendilerin makinesi Amerikan makinelerinden pek hafif ve pek kullanışlı geliyor.*”⁴⁸²

Ahü's-Sakıp el-Mahruki'nin *Gülsüm* romanında Gülsüm ve Tosun, amca çocuklarıdır. Birbirlerine çocukluklarından beri âşıktır. Tosun okumak için şehir dışında gittiğinde Balkan göçü sonucu köye gelen veled-i zina bir çocuk olan Ahmet, Gülsüm'e tecavüze kalkışır. Gülsüm bu saldırı karşısında onu öldürür.

Roman, anlatıcının Anadolu köyleri izlenimlerini içerir. O dönemde dikkat çekmeye başlayan Anadolu ve Anadolu insanı İstanbul okuyucusuna yansıtılır. Anadolu, Türk ili olarak adlandırılır. Türklük vurgusu önemlidir. Anadolu Türklüğün kaynağıdır. Türklüğü yaşatan manevi değerler, gelenekler oradadır:

“Fakr u zaruretin, zulüm ve cevrin, sabır ve metanetin; mahn-ı meşakkın; istihkâr-ı hayatın, sahâvetin, hamiyetin, insaniyetin, mertliğin, hasılı her şeyin hakayık ve heyyanlığı? görmek hissi uyansa hiç şüphe yok ki hatır ve hayalinize (Türk İli) gelir. Tabiatın dağlarını, ormanlarını, layetenahi ovaların, çayırılarını, ırmaklarını, yeşil sitareler bürünmüş ufak ufak tepelerin zemzedilen vadilerini sükut çınar ağaçlarının zülal-i zalamına

⁴⁸⁰ Zorlutuna, **a.g.e.**, s. 205.

⁴⁸¹ Edhem Nejat, **a.g.e.**, s. 10, 12, 14, 19.

⁴⁸² Edhem Nejat, **a.g.e.**, s. 16.

gizlenmiş derelerin çağlayanların hazin hazin şırıltılarını mahuf mahuf gürültülerini hasıl-ı mehasin-i tabiinin her şeyini görmek veyahut yalnız düşünmek istediğiniz zaman yine hiç şüphe yok ki hatır ve hayalinize en evvel (Türk İli) gelecektir.”⁴⁸³

Yazar Türklük duygusu ve Türklük kaygısının uyandığının haberini verir.⁴⁸⁴ İkinci Meşrutiyet dönemi romanlarında Anadolu, genellikle övgüye tabi tutulmakla birlikte bazı yönlerden eleştirilir. Bazı yanlış, çağ dışı uygulamaların, batıl inançların “gelenek-görenek” çatısı altında yaygın olarak devam etmesi, hem Anadolu’yu cehaletin hâkim olduğu bir yer olarak göstermekte; hem de Anadolu’nun bilinçlenmesi ve aydınlanması yolunda bir engel teşkil etmektedir. “*Türk ili göreneğin pençe-i mahrebi altında zebun ve bitab ezilmektedir.*”⁴⁸⁵ Yazarlar Anadolu’nun sorunlarını da dile getirerek Anadolu’nun şartlarını iyileştirmek ve böylece Türk milliyetçiliğini yaygınlaştırmak gayesini taşırlar.

Ercüment Ekrem’in *Asriler* romanında “*Kastamonu’su da, Konya’sı da, Bolu’su da yerin dibine batsın*” diyen Süveyda’ya annesi “*Allah’tan kork. Anadolu olmazsa İstanbul yaşamaz.*”⁴⁸⁶ cevabını verir. Anadolu, İstanbul’un yani imparatorluğun teminatı olarak görülür. Romanın bir başka yerinde yine yozlaşmış tiplerden Süveyda, Nurettin tarafından Anadolu konusunda uyarılır: “*Anadolu kadınına tahkir etme rica ederim. Bilakis tebci et. Onun huzur-ı ismetinde hürmetle eğil. Anadolu kadınının doğurduğu o mübarek çocuklar olmasaydı, senin İstanbul’unun yerinde belki bugün yeller eserd.*”⁴⁸⁷ Anadolu, gerek insan kaynağı gerekse manevi gücüyle imparatorluğu ayakta tutan gizli güçtür.

Asriler’de yeni neslin Anadolu hakkındaki ön yargılarında, olumsuz düşüncelere sahip olmasında ebeveynlerin çocuklarına karşı ihmalkârlığı ve ilgisizliği üzerinde durulur:

“Anadolu’dan nefret ediyordu. Lakin mazurdu. Hiç kimse ona Anadolu’nun batını güzelliğini, kudsietini izah etmemişti. Vatan kelimesini bile bilmiyor, paşa babasının yed-i idaresine mevdu’ bulunan yerlerin, ne büyük fedakârlıklar ne emellerle, ne kadar genç erkeğin kanı ne kadar genç kızın

⁴⁸³ Ahü’s-Sakıp el-Mahrûki, **a.g.e.**, s. 4-5.

⁴⁸⁴ Ahü’s-Sakıp el-Mahrûki, **a.g.e.**, s. 5.

⁴⁸⁵ Ahü’s-Sakıp el-Mahrûki, **a.g.e.** s. 38.

⁴⁸⁶ Ercüment Ekrem, **Asriler**, s. 6.

⁴⁸⁷ Ercüment Ekrem, **a.g.e.**, s. 142.

gözyaşı pahasına muhafaza edildiğini ne cahil anası, ne de cah-ı ikbalden başka bir şey düşünmeyen babası ona bir kere olsun söylememiştir.”⁴⁸⁸

Çocuk eğitiminin bireyin yaşamındaki ve düşünce dünyasındaki önemi üzerinde durulur; cehaletin ve hırsın egemen olduğu insanların nasıl kimliksiz, kendilik değerlerinden yoksun bireylerin yetişmesine yol açtığı gösterilir.

Asriler romanının bir başka yerinde “asri” tipler, Türklüğün en yoğun olarak yaşadığı Anadolu’dan nefret ederler. İstanbul ve Batı, asri tiplerin içtenlik mekânı iken Anadolu dışlanan, küçük görülen bir mekândır. Romanın yozlaşmış tiplerinden biri olan Süveyda için Anadolu, “*Gelip de ne yapacaksın? Zaten burası bizim gibi kadınlar için cehennem. Biz, ya hiç dünyaya gelmemeli idik. Yahut Avrupa’da doğmalıydık.*”⁴⁸⁹ Dediği “cehennem” olarak adlandırdığı bir yerdir. Ramazan Korkmaz’ın şu cümleleri romanda yer alan “asri” tiplerin durumunu ortaya koyar:

*“Saldırgan bir merkezîyetçilik tarafından ontolojik sınırları ihlal edilmiş, anlam aktarıcı öğeleri silinmiş ve kimliği parçalanmış birey, - yaşama bir asalak gibi tutunma uğruna – öteki olma zorunluluğu ile yüzyüze bırakılmıştır.”*⁴⁹⁰ “İnsan, kendi kültür değerlerine ‘günübirlik endişeler’ ve ‘moda eğilimler’ nedeniyle yabancılaştığında, varoluş kaynakları için potansiyel bir tehdit mekânizmasına dönüşmektedir. Kendi özünü tahrip eden bilinç, evren için de kaotik bir yıkım/kıyım imgesidir.”⁴⁹¹

Kendi değerlerine yabancılaşan biri hiçbir zaman “kendi” olamayacağı gibi “başkası” da olamayan, ontolojik sorunlar yaşayan, kendini bir yere ait hissedemeyen niteliksiz, kimliksiz kişiler olarak yaşamak zorunda kalacaklardır.

İkinci Meşrutiyet dönemi romanlarında yoğun olarak Anadolu ve İstanbul’un Beyoğlu çevresi dışında kalan yerleri Türklerin vatanı, ana yurdu olarak görülürken imparatorluğun diğer bölgeleri vatanın dışında tutulmaz; ancak Anadolu ve İstanbul kadar da önem verilmez. Özellikle Türklerin ve Müslümanların yoğun olarak yaşadığı Balkan ve Orta Doğu coğrafyası romanlarda yer alır. Selanik, Batum, Suriye, Lübnan, Mısır romanlarda, Anadolu ve İstanbul dışında en çok yer verilen mekânlardır. İzzet Melih’in Tezat romanının bir bölümünün geçtiği Batum ve Bekir Fahri’nin Jönler

⁴⁸⁸ Ercüment Ekrem, **a.g.e.**, s. 138.

⁴⁸⁹ Ercüment Ekrem, **a.g.e.**, s. 152.

⁴⁹⁰ Korkmaz, **Aytmatov Anlatılarında Ötekileşme Sorunu ve Dönüş İzlekleri**, s. 39.

⁴⁹¹ Korkmaz, **a.g.e.**, s. 52.

romanının ama mekânı olan Mısır dışındaki yerler romanlarda çevresel mekân olarak yer alır. Tezat'ta Batum, kısa bir süre önce Rusların hâkimiyetine geçmiştir. Yani artık resmen bir Rus şehridir. Jönler'de ise Mısır, İkinci Meşrutiyet dönemi romanları içerisinde hiçbir şehrin bu kadar kötülenmediği kadar kötülenir. Görülüyor ki yaşanan siyasi ve sosyal gelişmelerden dolayı Anadolu ve İstanbul dışındaki coğrafyalara karşı zihinsel bir kopuş başlamıştır. Buralar kısmen, algısal olarak vatan coğrafyasının dışında tutulur ya da Anadolu ve İstanbul'dan sonra, ikincil olarak vatan değeri taşır.

2.6.2. Karşıt Değer Olarak Merkez (İstanbul-Beyoğlu)

İkinci Meşrutiyet dönemi Türk romanında Anadolu'nun karşıt mekânı olarak İstanbul'un Beyoğlu, Galata, Şişli, Nişantaşı gibi bazı ilçeleri yer alır. Anadolu ne kadar Türk millî kimliğinin, manevi değerlerin temsilcisi konumundaysa; Beyoğlu ve Galata, sefahatin, ahlâkî çöküntünün, millî ve dinî hassasiyetleri zayıf insanların yaşadığı mekândır. Beyoğlu'nun genellikle Rum, Ermeni ve Yahudi azınlığın yaşadığı bir yer olması, bu kişilerin Batı ile yoğun ilişki içinde olmasından dolayı bu bölgenin Batılı yaşam tarzı özdeşleşmiş, Batı'dan gelen yeni şeylerin ilk ulaştığı ve yayıldığı mekân olması, içkili eğlence mekânlarının, genelevlerin buralarda yoğunlaşması Türk ve Müslüman kesimin Beyoğlu ve çevresine olumsuz bir gözle bakmasında rol oynayan etmenlerdir. *“Özellikle 1838 Osmanlı-İngiliz Ticaret Antlaşması ve 1839 Tanzimat ve 1856 Islahat Fermanlarının azınlıklara tanıdığı hak ve ayrıcalıkların da etkisiyle Beyoğlu'nda yeni bir hayat şekillenir. Batılılaşma hareketleri çerçevesinde yeni hayatın tipik ve ideal örneği Beyoğlu'dur.”*⁴⁹²

Romanlarda İstanbul ve Anadolu gibi bir ayrıma gitmek doğru olmayacaktır. Çünkü İstanbul'u tek bir yaşam biçimini yansıtan bir yer olarak göremeyiz. *“İstanbul'da iki farklı yaşayış, iki ayrı mekânla ifade edilmeye başlanır: Asıl İstanbul ve Beyoğlu. Asıl İstanbul'u, hâkim Müslüman yaşayışını sürdüren özelliği ve muhafazakâr yapısıyla Aksaray, Fatih, Karagümrük gibi sur içi İstanbul'u oluşturur. Beyoğlu ise, Galata'dan başlayıp, zamanla Şişli ve Nişantaşı'na kadar yayılan kozmopolit bir hayatın hüküm sürdüğü semtin adıdır.”*⁴⁹³ Romanlarda Beyoğlu ve çevresi dışındaki

⁴⁹² Ali Şükrü Çoruk, **Cumhuriyet Devri Türk Romanında Beyoğlu**, Kitabevi, İstanbul, 1995, s. 30.

⁴⁹³ Mehmet Törenek, **Türk Romanında İşgal İstanbul'u**, Kitabevi, İstanbul, 2013, s. 139.

İstanbul, 1453'ten itibaren imparatorluğa, 16. yüzyıla beraber halifelîğe başkentlik yapan, sahip olduğu doğal ve mimari güzelliklerle Osmanlı'nın büyüklüğünü, gücünü simgeleyen, Türk-İslam değerlerinin hüküm sürdüğü vatanlaşmış bir mekândır. Ayrıca imparatorluğun her açıdan en geniş imkânlarla sahip olan şehri olan İstanbul, İkinci Meşrutiyet dönemi romanlarında en çok tercih edilen yer olması açısından da dikkat çekicidir.

Fethedildiği zamandan beri, birkaç istisna dışında, Türk edebiyatında olumlu bir yere sahip olan İstanbul'un, İkinci Meşrutiyet döneminde birtakım olumsuzluklarının öne çıkarılmasının arkasında İstanbul'un İtilaf güçleri tarafından işgal edilmesi, İstanbul hükümetinin etkili bir siyaset üretememesi ve işgali kabullenışı; diğer taraftan Anadolu'nun direnişin, mücadelenin yürütüldüğü bir merkez olmasının payı büyüktür. Ayrıca İkinci Meşrutiyet döneminde İstanbul; Beyoğlu, Şişli, Galata başta olmak üzere sosyolojik çöküntünün, karmaşanın en yoğun hissedildiği yerdir.

Ercüment Ekrem Talu'nun *Gün Batarken* romanı İkinci Meşrutiyet döneminde yazılan romanlardaki Beyoğlu'na bakışı en net şekilde ifade eden, bu açıdan İkinci Meşrutiyet romanlarını temsil edecek güce sahip bir romandır: “*Burası bir kere, Beyoğlu demektir. Beyoğlu ise bütün erkekleri baştan çıkaran, nice ocakları söndüren mülevves bir fisk ü fücür muhitiydi.*”⁴⁹⁴ Romandan yapılan şu uzun alıntı Beyoğlu'nun Türk toplumundaki algısını açıkça ifade eder:

“*Bütün memâlik-i garbiyenin matmâh-ı enzârı olan, cihânı kana boyayan muharebâtın onda dokuz gizli veya alenî, yegâne sebebini teşkil eden, emsâlsiz güzel İstanbul şehrinin yakasında Beyoğlu müstekreh bir leke teşkil eder. Şarkla garbın bütün çirkinliklerini, fezayihini ve yalnız bunları bir arada cem'eden bu belde-i mülevves ü fesad, yine şark ile garbın gayr-i meşru münasebetinden doğmuş güyâ bir piçtir. Kendilerini in'am eden elleri, öperken ısırarak mutâdı olan ekser sekenesine ne şarkılar şarklı, ne de garplılar Avrupalı der. Onların ismi beynelmilel alem olmuş bir tabir ile “Levanten”dir ki, bizler “Tatlısufrengi” diye tercüme ederiz. Mülga hukuk-ı düvel kitapları “Haymatloz - Vatansız” diye tavsif ettikleri kavim işte bunlar olsa gerek. İçlerinde namuslu, sadık, vefakâr olanı yok değildir. Fakat pek çokları vicdan yerine cüzdan ve kese taşırlar ve bu cüzdanlarının*

⁴⁹⁴ Ercüment Ekrem, **Gün Batarken**, (Hızl. Rahîm Tarım), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990, s. 1.

içinde daima iki, bazen üç, hatta dört muhtelif pasaportları vardır. Mâbutları para ile kuvvetlidir. Herhangi bir mücadelede galip geleni en evvel alkışlayanı onlar, mağlubu en evvel tekmeleyen yine onlardır. Yaşadıkları muhitten çıkmazlar, ayrılamazlar. Ceplerinde pasaportunu taşıdıkları devletlerden biri onlara, herhangi bir sebepten dolayı arz-ı ihtiyaç etse o pasaportu derhal -fakat, ileride lâzım diye muvaffakaten-ketmile diğerini ibraz ederler. Her türlü tekâliften, muâf ve müberradırlar. Cihan harbine her kavim yüz binlerce kurban verdiği halde onların burnu bile kanamadı. Mümkün mertebe rahatsız olmadan, sıkılmadan, üzülmeden başkasının mütenaggim olmak âdetleridir ve şüphesiz ki bu suretle gayet rahat yaşarlar. İstanbul'u vakit vakit sarsan ihtilâller, sekanesini kasıp kavuran zulüm devirleri Beyoğlu'nu zerre kadar mütessir etmemiştir. Beyoğlu!.. Mücahidîn-i Fatih'in ahfadından,i zamanla ahz-ı sâr etmek üzere Bizans tarafından ankasdın İstanbul'da bırakılmış bir mikropdur. Bu mikrop dahi, dört yüz kadar senedir harikulâde bir azim ve sebat ile ifâ-yı vazife ederek bir karha-i âkile suretinde daire-i tahribatını tevsî etmiş ve saadet, servet, kuvvet, sıhhat, hülâsa bir kavmin esbâb-ı azametini tehye ve teşlik eden eshap ve avâmil namına İstanbul'da ne var, ne yoksa yemiş bitirmiş, bugünkü inhitâtı o ihzâr eylemiştir. Payitahtın o asırlarca iddihâr edilmiş; dillerde destan olmuş; muhteşem; muazzam servetleri; konaklar; yalılar, mücevherler, nadide pırlantalar, tabur bozan yakutlar, kubbeli zümrütler, kanhal kangal inciler, hep Beyoğlu'nun doymaz bıkmaz gayya-yı şuhutunda kaybolup gitmiştir. Beyoğlu'nun faaliyet-i idlâlkârânesi, devletin başında gavâl-i mühimme bulunduğu zaman tezâyüd eder. Çünkü o vakit kendisine vasiyet edilmiş gâye uğrunda bezl-i gayret ve o nipette çok semere elde etmek için zemin müsaittir. Öyle zamanlarda vicdanlar daha kolay satın alınabilir ve işe yarar, servetler kolay kazanıldığı için çabuk israf edilir, asap müteheyyic bulunduğu cihetle ahlâk meyyâl-i sukut olur. Beyoğlu bunları bilir ve ona göre ağlarını kurar. Kumarhaneler, fuhuşhaneler, gazinolar, kafeşantanlar, her cinsten sefahat yuvaları yerden bitercesine çoğalır. Bu tuzaklara gâfilâne tutuldunuz mu arz-ı muhabbet eden edenedir. En hususi hizmetlerinizi dostça (!) kabul ederler. Ailelerinin, kadınlarının,

kızlarının harim agûşu size ahbapça (!) küşâdedir fakat!.. Bir kere de düştünüz, bir daha toplanmamak üzere yuvarlandınız mı? Veye size! İsminiz gâsıp, zâlim, düşman-ı urz ve namus olur ve sizi, ancak yine onlara kıyasen tanımış olan yabancılar bunun bir hakikat olduğuna kânidir. İşte bunun için daima enzar-ı beşerde siz kabahatli olmaktan kurtulamazsınız... Beyoğlu Hulki Bey'i de avlamıştı.”⁴⁹⁵

Alıntıda geçen “Müstekreh”, “leke”, “çirkinlik”, “fezayih”, “mülevves ü fesad”, “gayr-i meşru”, “piç”, “beynelmilel”, “Tatlısufrengi”, “Haymatloz - Vatansız”, “kese”, “para”, “mikrop”, “inhitât”, “gayya-yı şuhut”, “faaliyet-i idlâlkârânesi”, “kumarhaneler”, “fuhuşhaneler”, “gazinolar”, “kafeşantanlar”, “sefahat yuvaları”, “tuzak” kelimeleri Beyoğlu’nun ne derece rahatsız edici, olumsuz bir algı yarattığının ispatı niteliğindedir. Beyoğlu, memleketi hem maddi hem manevi anlamda tüketen, her türlü çirkinliğin, kötülüğün müsebbibi olan, vatan hainlerinin, içerdeki ötekilerin mekânıdır. Yazar arada istisnalar olmakla birlikte Beyoğlu ile ilgili bir genelleme yapmaktan kaçınmaz. Gayr-ı ahlâki yaşam tarzı Beyoğlu’na hükmetmektedir. Aile birliği yoktur. İçerdeki ötekiler “*Levanten*”⁴⁹⁶, “*Tatlısu Frengi*” olarak adlandırılır. Bunlar Türklük ve İslamiyet’ten uzak, yozlaşmış kişilerdir. Beyoğlu’nda yaşayanlar Mütarekeden sonra düşman kuvvetlerinden yana tavır koyar: “*Beyoğlu coşmuş, mağluplara karşı lanet ve hakaret kusuyordu.*”⁴⁹⁷ “*Karşı tarafta, katil, nankör, sefil Beyoğlu, Prodromoları, İzmaruları ile şehrayine hazırlanıyordu.*”⁴⁹⁸ Osmanlı İmparatorluğu’nun son döneminde azınlıklar bağımsızlık ya da imparatorlukta daha ayrıcalıklı bir konum elde etmek adına Batı ile iş birliği içinde olmuşlardır. Azınlıklar adeta emperyalist güçlerin imparatorluk içindeki gözleri, kulakları olmuşlar, Osmanlı İmparatorluğunun yıkılması için gerek içerde gerekse dışarıda her türlü faaliyette bulunmuşlardır.

⁴⁹⁵ Ercüment Ekrem, **a.g.e.**, s. 45-46-47.

⁴⁹⁶ 1. Özellikle Tanzimat sonrasında büyük liman kentlerinde yoğunlaşan ve ticaretle uğraşan Hristiyanlara verilen ad, tatlısu Frengi. 2. Avrupalı gibi görünmeye özenen, züppe tavrırlı. Türkçe Sözlük, Ankara: TDK Yayınları, 2011.

⁴⁹⁷ Ercüment Ekrem, **a.g.e.**, s. 82. Mütareke ile mağlup olan taraf Osmanlı İmparatorluğu’dur. Romanda Beyoğlu halkının Osmanlı aleyhinde çalışmalarda bulunduğu üzerinde durulur.

⁴⁹⁸ Ercüment Ekrem, **a.g.e.**, s. 93.

Asriler’de de Beyoğlu istenmeyen, olumsuz bir mekândır. “Beyoğlu’nda, doğru yola pek yakın ufak bir apartman kiralamış ve bu suretle o belde-i fîsk ü fesadın bütün zevklerine karışmıştı.”⁴⁹⁹

Ercüment Ekrem’in Kopuk romanında da İstanbul ve Galata ötekinin mekânıdır.

“Gün doğmuştu, kapalı duvarları arkasında ne şeni’ cinayetler fakat adalet-i beşeriyenin cezaya layık görmediği ne müstekrih fecaatler işleyen saldide konakları, evleri, harabeleriyle, varis-i siyasi olan şehir, harim-i ağuşunda aşıklarını boğan bir fahişe gibi uyanıyordu.”⁵⁰⁰ “Galata’nın maddi manevi her türlü çirkep ve çamurla bulaşık, dar, dolambaçlı, iğrenç sokaklarının her biri birer âlemdir.”⁵⁰¹

İstanbul ve Galata hem fiziki şartları hem de manevi açıdan “öteki”ni oluşturan, onunla bütünleşen mekândır. Bu mekânlar aracılığıyla orada vakit geçiren insanların “öteki”liği somutlaştırılır. O derece ki Galata’daki kahvehanelerde bulunan insanlar “insan şeklinde hayvan” olarak adlandırılır: “Murdar, masaların önünde sıralanmış bir sürü insan şeklinde hayvan oturuyor.”⁵⁰²

Evliya Çelebi’nin 17. yüzyılda yazdığı Seyahatname’den sonra hiç kimsenin onu taklit ederek, onun izinden gitmediğini düşünen Ercüment Ekrem adeta 20. yüzyılın “modern evliyası”nı yaratır ve bu eksikliği tamamlamak adına *Evliya-yı Cedit* adlı eseri kaleme alır. “Ercüment Ekrem’in ilk olarak *İleri* gazetesinde, 1920 yılında tefrika edilerek yayınlanan, gördüğü ilgi üzerine aynı yıl kitap haline getirilen *Evliyâ-yı Cedit*, Hüseyin Rahmi’nin takdim mahiyetindeki mukaddimesi ve kendisinin kaleme aldığı dibace başlıklı kısım ile on yedi bölümden oluşmaktadır.”⁵⁰³ Eser, Evliya’nın İstanbul izlenimlerinden ibarettir.

Evliya’nın Beyoğlu izlenimleri şöyledir: “Çarşısı vasi olup ahalisi meyyal-i zevk ü tarab kimesneler idüğünden meyhanesi ve harabathanesi çoktur.”⁵⁰⁴ Beyoğlu, zevk düşkünü kişilerin yaşadığı ve meyhanelerin çokça yer aldığı bir yer olarak tanımlanır. Eserin bir başka yerinde Beyoğlu’nda kimlerin olmayacağı anlatır: “Anda yüzlerce ehl-i fîsk-i hanende ve sazendegan ile bir hay u huy ederler ki dillerle tarifi mümkün değildir.

⁴⁹⁹ Ercüment Ekrem, *Asriler*, s. 26.

⁵⁰⁰ Ercüment Ekrem, *a.g.e.*, s. 160.

⁵⁰¹ Ercüment Ekrem, *a.g.e.*, s. 23.

⁵⁰² Ercüment Ekrem, *a.g.e.*, s. 26.

⁵⁰³ Âbide Doğan, “Modern Evliyâ Çelebi Ercüment Ekrem ve Eserleri: *Evliyâ-yı Cedit* ve *Zeyl-i Evliyâ-yı Cedit*”, *Türkbilig*, S. 5, 2003, s. 14.

⁵⁰⁴ Ercüment Ekrem, *Evliya-yı Cedit*, Evkaf Matbaası, İstanbul, 1920, s. 19.

... Ama ki fık ü fitne ocağı olduğundan ehl-i din itibar etmezler, anıñın müslimin-i ekalliyet üzeredir.”⁵⁰⁵ Müslüman kesim Beyoğlu muhitinden ayrı tutulur. Müslüman kimliği ile gayrimüslim kimliği net olarak birbirinden ayrılır. Müslüman kimliği kötülükten, fitneden, içkiden sıyrılmış olarak yüceltilir. Eser, Seyahatname’nin yazıldığı üslupla, 17. yüzyılın Osmanlı Türkçesi merkez alınarak yazılmıştır. Yazarın bu kaygısından olsa gerek etnik kökenli bir ayrıma gidilmez. Toplum, Müslümanlar ve gayrimüslimler olarak iki grupta değerlendirilir.

Sabir Efendi’nin Gelini’nde gelin Belkıs Hanım, mahallelinin kökleşmiş, olumsuz ön yargılarının hedefindedir. Belkıs’ın Beyoğlu’ndaki bir okulda okumuş olduğunu öğrenen bazı kadınların tepkisi halktaki Beyoğlu algısını yansıtır: “Beyoğlundan gelen gelin başka türlü olmaz ya?”⁵⁰⁶ Beyoğlu, adeta olumsuz karakter tanımlaması olarak terimleşmiştir. Eğer yeni tanışılan birisinin Beyoğlu ile bir bağı varsa, bu durum söz konusu kişiyle ilgili olumsuz hüküm vermek için yeterli bir gerekçedir.

Romanın başka bir yerinde Beyoğlu batağına düşen bir Türk kadınının Beyoğlu’nda yaşayanlarla ilgili düşüncelerine yer verilir: “Sizin için nefsinizin ihtiyaçlarını yerine getirmek için Beyoğlu var... Oradaki medeni aileler, bizim hizmetçi Sofi gibi kızlar, kadınlar size her türlü hüzzatı bol bol verirler. Biz Türk kadınlarına dokunmayın.. Biz düşersek bilmeyerek, anlamayarak düşeriz.. Sonra böyle çabucak nadim oluruz. O nedametimizi bertaraf etmeye çalışmayın. Bilakis, yardım edin. Ah.. Bakınız ben de düşdüm. Beni siz kurtarınız Saim bey!..”⁵⁰⁷ Gayrimüslim azınlığın adeta bir gayya kuyusuna dönen Beyoğlu’nun bir parçası olması doğal karşılanırken; Türklerin böylesi bir ortama yanlışlıkla, istemeden düşmüş olmasını Türk kimliğini yüceltmek amacıyla kullanılmış bir arguman olarak görmek mümkündür. Beyoğlu ahalisi, Türklerden, “biz”den farklıdır.

Halide Edip Adivar, *Mev’ut Hüküm*’de paşa çocukları ve fakir köylü çocuklarını kıyaslarken mekânsal bağlamda Anadolu ve Beyoğlu karşıtlığından faydalanır:

“Bu, bir ırk hastalığıydı. Bütün ömürlerini düşkünlükle geçiren bir Anadolu çocuğu beş on kuruşunu kahvede iskambile, rakıya verirken; paşa çocukları ve küçük beyler de para, sağlık, hepsini Beyoğlu’na avuç avuç

⁵⁰⁵ Ercüment Ekrem, **a.g.e.**, s. 21.

⁵⁰⁶ Ercüment Ekrem, **Sabir Efendinin Gelini**, s. 7.

⁵⁰⁷ Ercüment Ekrem, **a.g.e.**, s. 71-72.

döküyorlardı. Fakat aynı zamanda, sabırlı ve karanlık gözlerle kadınlar ve çocuklar bunların keyiflerinin, zevklerinin aldığı zehir ve bu sefahat hastalığı felaketini ırka sessizce aşılayarak, gidiyorlardı."⁵⁰⁸

Yazar sefahatin imkânlar doğrultusunda Anadolu ve İstanbul'da farklı şekillerde görüldüğünü; ancak hangi şekilde olursa olsun bunun bir "ırk hastalığı" haline gelebileceği tehlikesi üzerinde durur. Sefahat, beyinleri nesnelerin, maddenin körleştirici etkisiyle etkisizleştiren, manevi değerleri körelten ve değerlerinden kopmuş, köksüz, soysuz bir neslin yetişmesine neden olan felaketler silsilesinin başlangıcıdır. Zengin kesimin bu batağa sürüklendiği yer ise şüphesiz İstanbul'da sefahatin merkezi olarak görülen Beyoğlu'dur.

Beyoğlu'na ait değerler, orada yaşayan insanlar arzulanan örnek insan modelinde olmaması gereken, istenmeyen özellikleri taşıması ve Anadolu ve ona ait değerlerle karşılaştırılarak yüceltilmesi amacıyla, kötüyü, olumsuzluğu göstererek iyi olanı yüceltme düsturu çerçevesinde romanlarda kimlik inşası bağlamında son derece işlevsel unsurlardır.

Ali Sami'nin 1918 yılında üç cilt olarak kaleme aldığı *Karagöz Beyoğlu'nda* romanı, Karagöz'ün Rezzakizade Narçın Bey vasıtasıyla Beyoğlu âlemine dalması sonucunda başına gelen felaketleri anlatır. Romanın olay örgüsü şöyledir: Karagöz evli ve bir çocuk babasıdır. Yakın dostu Hacivat ile bir matbaada çalışmaktadır. Bir gün matbaaya mirasyedi, Beyoğlu'nda yiyip içip gönül eğlendirmekten başka bir gayesi olmayan Rezzakizade Narçın Bey gelir. Narçın, Karagöz'ü Beyoğlu'nda birlikte gezmeye ikna eder. İki arkadaş birlikte Narçın'ın metresi Lüsyen'in olduğu mekâna giderler. Karagöz o evde hayatının akışını değiştirecek Karolin ile tanışır. Hep birlikte içki içerler, eğlenirler. Karagöz, Karolin'e âşık olur. Evini ve işini ihmal etmeye başlar. Karısı Şekûre Hanım, Karagöz'ün kendisini aldattığından şüphelenmeye başlar. Karagöz'ün cebinde önce bir kadın mendili, sonra da Karolin'in yarı çıplak fotoğrafını bulur ve kocasının kendisini aldattığından emin olur. Çeşitli büyülerle kocasını bu yoldan döndürmeye çalışır; ancak başarılı olamaz. Çevre baskısından dolayı susmayı tercih eder. Bu arada Karagöz'ün, Karolin'e bağlılığı gittikçe artar. Bunu fırsata dönüştüren Karolin, bulunduğu hayatta kurtulacağı ve artık sadece Karagöz ile yaşayacağı bahanesiyle Karagöz'den yüklü miktarda para alır. Karagöz, Karolin'e yeni

⁵⁰⁸ Halide Edip Adıvar, **Mev'ut Hüküm**, Atlas Kitabevi, İstanbul, 1983, s. 94.

bir ev kurar. Gündüzleri Karagöz isteyken, Karolin evde başka erkeklerle görüşür. Çok geçmeden Karagöz kumar batağına saplanır. Narçın'ın parası tükenmiş ve kendisine âşık olan Karolin vasıtasıyla Karagöz'ü sömürmektedir. Yaz mevsimi yaklaşınca Karolin'in isteğiyle Büyükada'ya taşınılır. Karagöz, Karolin'in isteklerine artık para yetiştiremez hale gelir. İş yerinden yüklü miktarda para çalar ve o parayı bir gecede kumarda kaybeder. Yine kumar için evinin eşyalarını satmak zorunda kalır. Hacivat, uzun süredir hal ve hareketlerinden şüphelendiği çok sevdiği dostu Karagöz'ün durumunu eşi Şekûre Hanım'dan öğrenir ve arkadaşını kurtarmak için onu uyarır; ancak başaramaz. Narçın kendine yeni bir hayat kurmak için Karolin'in kasasından iki bin lira çalar ve Romanya'ya kaçır. Karagöz'ün elime geçtikçe yerine koyarım diyerek matbaadan çaldığı paranın ödeme günü gelir. Karagöz, Karolin'den para ister. İsteddiği yanıtı alamaz. Hacivat şahsi parasından ödemeyi yapar ve durumu kurtarır. Karagöz hastalanır. Karolin, artık Karagöz'den kendisine bir fayda gelmeyeceğini anlar ve Josef isminde zengin bir adamla hayatına devam eder. Hacivat gerçekleri öğrenir. Şekûre Hanım üzüntüden hastalanır ve ölür. Evin eşyaları satılır. Hacivat, Karagöz'ü ve çocuğunu alıp kimsenin bilmediği bir yere götürür.

Romanın ikinci cildi Karagöz'ün hastaneden çıkışıyla başlar. Karagöz'ün, hastanede yattığı sırada oğlu da vefat etmiştir. Hacivat yaşananlardan sonra Karagöz ile ortaklığını sonlandırmıştır. Karagöz'e aylık cüzi miktar para vererek onun geçimini sağlamasına yardımcı olmaktadır. Parasız, pulsuz, kimsesiz ortada kalan Karagöz, bir gün hırsızlık yaptıktan sonra Romanya'ya kaçan Narçın ile karşılaşır. Narçın'ın Romanya'da işleri iyi gitmemiş, İstanbul'a dönmek zorunda kalmıştır. Hapse girmek için kimliğini gizlemekte, polisten kaçmaktadır. Narçın, Karagöz'ü ikna eder ve birlikte yaşamaya karar verirler. Karagöz, Karolin'den intikam almak için yanıp tutuşmaktadır. Karolin ise Josef Bilmar adında bir zenginle yaşamakta ve onu Gaffan adında bir gençle aldatmaktadır. Evin hizmetçisi Suzan ise hem çırak Aleko ile hem de kapıcı ile görüşmektedir. Josef Bilmar yaşananlardan şüphelenir ve bir gün eve habersiz gider. Karolin'i Gaffan ile Suzan'ı ise Aleko ile yakalar. Karolin, olaydan sonra önceden çalıştığı randevu evine döner. Çaresiz ve parasız kaldığı için Karagöz ile arasını düzeltmeye çalışır. Çok zorlanmadan istediği karşılığı kısa sürede alır. Karagöz, Gaffan'ı bulup Karolin'in peşini bırakması için uyarmak ister. Gaffan'ın evine gider. Bu sırada Josef Bilmar, Gaffan'ı görür ve onu öldürür. Paris'e kaçır. Cinayet, Karagöz'ün

üstüne kalır. Karagöz tutuklanır; ancak Karolin'in cinayet saati Karagöz'ün kendisinin yanında olduğunu söylemesi üzerine Karagöz tahliye edilir. Narçın hırsızlık suçundan dolayı yakalanır, 6 ay hapis cezasına mahkûm edilir. Hacivat zor günlerde dostunun yanında olur ve iki dost barışır. Karagöz ile Karolin yaşananları biraz olsun unutmak ve dinlenmek için Paris'e giderler.

Üçüncü cildin ilk kısmında Karagöz ile Josef Bilmar'ın Paris'teki mücadelesi anlatılır. Karagöz ile Karolin operada Josef Bilmar ile karşılaşır. Josef Bilmar, Karolin'in peşini bırakmaz. Ona âşık olduğunu söyler ve tekrar birlikte yaşamak için ikna etmeye çalışır. Başarılı olamaz. Josef Bilmar da çareyi Karagöz'ü öldürmekte bulur. Onu düelloya davet eder. Karagöz teklifi kabul eder. Düello sonucunda Karagöz kolundan ufak bir yara alır. Josef Bilmar amacına ulaşamamıştır. Bu olaydan sonra Karagöz ile Karolin İstanbul'a döner. Karagöz tifoya yakalanır. Yaklaşık bir ay hasta yatar. Narçın hapisten çıkar, çaresizlikten Aşçı İbrahim Ağa ile kumar oynayıp, Beyoğlu'nda vakit geçirmek zorunda kalır. Karagöz'ün yanına gider. Karolin ile tekrar aralarında bir yakınlaşma başlar. Bu arada Suzan, Aleko'dan hamile kalır. Aleko, Suzan'ı teyzesinin yanından alarak arkadaşı Dimitri vasıtasıyla, hem çocuktan kurtulmak hem de Suzan'ın paralarını almak için, çaresiz kızları tuzağına düşüren ve onların üzerinden para kazanan Madam Manyon'un evine götürür. Çocuk, iskat edilir. Karagöz bir süreliğine tedavi için bir kaplıcaya gider. Karagöz'ün yokluğunu fırsat bilen Narçın ve Karolin aşklarını tazeler. Bu sırada Karolin, yeni bir av peşindedir. Dimitri vasıtasıyla babasından kalan mirası harcamaktan başka bir işi olmayan Rakım Bey ile tanışır. Narçın, Dimitri ve Karolin ortaklığındaki bir oyunla Rakım Bey, Karolin'e iyice âşık olur. Hacivat, Rakım Bey'i Karolin ile birlikte görür. Karolin, Rakım Bey'in kendilerinin evsahibi olduğu yalanını söyler. Hacivat, Karolin'in Karagöz'ü aldattığından şüphelenir. Karagöz, evine döner. Karagöz'ün eve dönmesi Karolin'in Rakım Bey ile görüşmesine engel olur. Hacivat, Karagöz'e bildiklerini anlatır. Bir gün Narçın, Rakım Bey'i Karagöz'ün evine getirir. Karagöz, sarhoş olan Rakım Bey ve Karolin'i birlikte yakalar. Karagöz evi terk eder. Hacivat vasıtasıyla Karolin'in yaşadığı evi boşalttırır. Karolin ve Narçın, Rakım Bey'den geçinmeye devam eder; ancak Rakım Bey'in parası bitmek üzeredir. Annesi Rahime Hanım, oğlunun kötü yollara saptığını görünce ona oldukça cüzi miktarda para vermektedir. Narçın ile Rakım Bey, mirası elde etmek için Rahime Hanım'ı öldürür. Rakım Bey'e kalan miras çok kısa sürede biter.

Rakım Bey'in sağığı aşırı içki içmekten dolayı bozulur ve kısa süre sonra ölür. Paris'ten intikam için dönen Josef Bilmar, Narçın'ı öldürür. Karolin'in ise yüzüne yakıcı bir sıvı döker. Karolin, artık kimsenin beğenmediğı, yüzüne bakmadığı bir kadın olmuştur. Bir gün Karolin ile Karagöz karşılaşır. Karagöz şaşırır ve cebinden bir lira çıkararak Karolin'e verir. Karolin, hayatını söndürdüğü birçok insanın âhıyla sokaklarda sürünür.

Beyoğlu, romanda Karagöz'ün hayatını alt üst eden, ailesinin dağılmasına, eşinin ölmesine sebep olman mekândır. Karagöz'ün hayatı “Beyoğlu öncesi” ve “Beyoğlu sonrası” olmak üzere iki bölümde incelenebilir. Beyoğlu çevresiyle temasa geçmeden önce Karagöz'ün hayatı şöyle anlatılır: “*İzdivâcından sonra o derece mes'ûd idi ki... Sabahleyin kalkıyor idâreye geliyor akşama kadar çalışıyor, evine geldiğı zaman istikbâline koşan zevcesini, çocuğunu okşayarak tahayyül ettiğı saâdeti izdivâcından sonra tamamıyla kendisinde görüyor, neş'esinden keyfinden durulmuyordu. Ma'lum olan zerâfet-i lisâniyyesi ile zevcesini, çocuğunu eğlendiriyor.*”⁵⁰⁹ Beyoğlu'ndan sonra ise Karagöz'ün hayatına ihanet, yalan, hırsızlık, acı ve keder hâkim olur.

Romanda Beyoğlu, insanın iradesini sınama, karakterini ölçme işlevini üstlenir. Bu durum iki yakın dost Karagöz ve Hacıvat'ı karşılaştırmak suretiyle gözler önüne serilir. Karagöz içkiye, tensel zevklerine, kumara karşı yenik düşüp kendinin ve ailesinin hayatını karartırken; Hacıvat, Karagöz'den sonra kendisinin servetine göz koyan Karolin'in kendisine yakınlaşmasına izin vermez, nazikçe reddeder.

Yazar, romanın üçüncü cildinde Beyoğlu batağına, içki, kumar ve fuhuşa batan gençleri kurtarmanın yolu üzerine fikir beyan eder. Eğitimin çok önemli olduğunu ancak hayat tecrübesinin de bir o kadar gerekli olduğunu ifade eder ve ailelere şöyle sitem eder: “*Yüzü, gözü açılır fikriyle çocuklarını mektepten, eve evden mektebe göndererek hayat-ı ictimaiyeden zerre miktarı miktarı nasibedar etmeyenlere acizane teessüfden kendimi alamam.*”⁵¹⁰ Kapalı bir tarzda büyüyen gençlerin bilmedikleri şeyleri daha çok merak ettiklerini, bu yüzden eğitimin yalnızca okulla sınırlandırılmamasını, gençlere hayata dair de tecrübeler kazandırılması gerektiğini vurgular.

⁵⁰⁹ Ali Sami, **Karagöz Beyoğlu'nda**, Asır Matbaası, İstanbul, 1918, s. 4.

⁵¹⁰ Ali Sami, **a.g.e.**, s. 525.

Romandaki isim sembolizmi üzerinde de durmak gerekir. Geleneksel Türk halk tiyatrosu tiplerinden biri olan Karagöz uyanık ve meraklıdır. Kendinden çok emindir; ancak yaptığı düşüncesizce hareketler yüzünden başı beladan eksik olmaz. Hacivat ise aklın, kültürlülüğün, bilgeliğin, güvenilirliğin temsilcisidir. Geleneksel Türk Tiyatrosundaki bu temsiller, *Karagöz Beyoğlu'nda* romanıyla birebir örtüşür. Roman, adeta yüzlerce yıllık Karagöz oyununun İstanbul-Beyoğlu'na ve İkinci Meşrutiyet dönemine uyarlanmış halidir.

Nezihe Muhiddin'in *Şebab-ı Tebah* romanında da Beyoğlu sefahatin, düşkünlüğün, ahlâksızlık ve dejenarasyonun mekânıdır:

*“Beyoğlu'na pek çok zamandan beri çıkmamıştım. Beşeriyetin en müteaffin bataklıklarının murdar kokuları ile meşhun olan o yerlerin hayali bile bende şimdi bir istikrah hâsıl ediyordu. İnsanların riya ve şeytanetleriyle pür giriv olan eğlence mahallerinde beni cezbedecek hiçbir cazibe yoktu. Kalbimdeki safiyane muhabbeti telvis etmemek için hengâm-ı şebabetimin vakayi ve hatıratı ile doldurduğu o yerleri tahayyül etmek bile istemiordum.”*⁵¹¹

Beyoğlu, hayalinden bile iğrenilen bir yerdir. Beyoğlu'nun romanlardaki işlevlerinden biri bireysel kimliği sağlamlaştırma, roman kişinin güçlü bir karaktere sahip olduğunu, saf, temiz, olgun bir insan olduğunu işaret etmektir. Beyoğlu ne kadar eleştirilir, Beyoğlu'ndan ne kadar nefret edilirse roman kişisi o kadar yüceltilmiş olur.

Sözde Kızlar'da Salih, kızkardeşi Belma'yı Beyoğlu konusunda uyarır: “*Bundan sonra gözünü aç, Sulukule'de dolaş, Beyoğlu'nda dolaşma. Çirkefe gir, Beyoğlu'ndaki eve girme.*”⁵¹² Romanlarda genellikle Beyoğlu yaşamına hiç girmemiş, kulaktan dolma şeyler neticesinde oluşan bir önyargı neticesinde Beyoğlu'na karşı bir tavır alındığı görülür. Bu uyarıda dikkat çeken şey Salih'in Beyoğlu'nu iyi bilen, orada bolca vakit geçirmiş biri olmasıdır. Yani Belma, “içerden” biri tarafından uyarılır. Bu uyarı, halktaki Beyoğlu algısının doğruluğunu göstermesi açısından önem arz eder.

Halit Ziya Uşaklıgil'in *Nesl-i Ahir* romanında Anadolu ve İstanbul değil; Avrupa şehirleri ile İstanbul ve Anadolu karşılaştırılır, Avrupa şehirleri örnek gösterilir:

“Süleyman Nüzhet ona İsviçre'nin makaralı, çengelli demiryollarını anlattı; sonra bizzat müteharrik arabalardan bütün nukat-ı cihan-ı

⁵¹¹ Nezihe Muhiddin, **a.g.e.**, s. 42.

⁵¹² Safa, **Sözde Kızlar**, s. 74.

medeniyeti birbirine bağlayan, en küçük köyleri bile yekdiğerine rabt ve ilsak eden yollardan bahsetti. -Şimdi düşün bir kere... diye başlıyor ve İstanbul'da da, Boğaziçi'nde de, Üsküdar'da da böyle yollar açarak, bu yolları türlü vesait-i nakliye ile doldurarak geniş bir hülya içinde hayat-ı memleketin şu sükûn-ı gunûdesine galeyan ve hareket vermeğe çalışıyordu. Azra başını sallayarak: Ne yazık ki bunlardan hiçbirisi yok dedi."⁵¹³

İstanbul doğal güzellikleri ve sahip olduğu ayrıcalıklı konumuyla övülürken; bu güzide şehrin maddi imkânsızlıklardan ve yönetimin ilgisizliğinden dolayı Avrupa şehirlerinin gerisinde kalmasından dolayı üzüntü duyulur.

"Bostancı'dan başlayarak İstanbul'un Anadolu'ya bir pişdar-ı ittisa'ı demek olan bu yeni köyleri, bütün Fındıklı'nın, Tophane'nin sırtlarından yavaş yavaş akıp bu taraflara intikal eden hayat-ı şehrin şu zeyl-i nev-peydasını son terakkiyatında görmek üzere etrafında birbirini vely ederek uçuşan köşkleri, henüz tamamıyla teşekkül edememiş bahçeleri, şurada burada hiçbir kaide-i muntazama takip edilmeyerek teşekkül eden bina kümelerini seyretti."⁵¹⁴

Romanda Türk toplumu sosyolojik anlamda eleştiriye tabi tutulur: "Bizde sefalet bir meziyettir, bir meziyet ki sokaklara dökülür, enzar-ı âleme teşhir edilir. ... Nice'de, Cannes'da, sonra su şehirlerinde (...) sefaleti bulmak için aramak lazımdır."⁵¹⁵ Halkın her an her yerde göze çarpan yoksulluğu yine Avrupa şehirleriyle karşılaştırılarak yansıtılır. Bu yoksulluğun, halkın içinde bulunduğu zor durumun sebebi olarak Sultan II. Abdülhamit'in politikaları gösterilir. Romanda Avrupa şehirleri yüceltilirken amaç İstanbul ve Anadolu'yu kötülemek değil; İstanbul ve Anadolu'nun da en az Avrupa şehirlerinin sahip olduğu refahı hak ettiği, o potansiyele sahip olduğu, yönetimlerin şehirleri kalkındırma konusunda daha fazla gayret sarfetmeleri gerektiğinin üzerinde durmaktır.

Orhan Mithat'ın *Şişli Hayatı* romanında Şişli bir semboldür. Sefahatin, düşkünlüğün, yozlaşmışlığın cisimleşmiş halidir. Şişli Batılı olmayı şık giyinmek, rahatça eğlenmek, eşlerini aldatmak zanneden kişilerin yaşadığı bir mekân haline

⁵¹³ Uşaklıgil, **a.g.e.**, s. 227.

⁵¹⁴ Uşaklıgil, **a.g.e.**, s. 378-379.

⁵¹⁵ Uşaklıgil, **a.g.e.**, s. 76.

gelmiştir. “Şişli de, Avrupa'dan beter azizim; Sossyete hayatı denilen tahammül edilemez bir rezalettir sürüp gidiyor.”⁵¹⁶ Şişli hayatı şöyle özetlenir:

“Halim büyük bir özenle giyindi. Tünel'den çıktığı zaman Beyoğlu'nu, güzellikleriyle, servet ve refahıyla, dilber kadınları, şık erkekleriyle eşsiz bir güzellikte buldu. Hemen hemen dekolte matmazeller, yarı açık göğüsler, dolgun beyaz kollar, ince ve gerilmiş ipek çoraplardan teninin rengi göze çarpan mütenasip bacaklar, şehvet yüklü kalçalar, yorgun ve biraz da çapkın bakışlar karşısında büyülenip kaldı. Her şey zevk ve neşe içindeydi.”⁵¹⁷

Şık, modern ve açık giyinilen bir ortamda olmak Halim'in mutlu, huzurlu olması için yeterlidir. Bir Şişli kadınının mutluluk algısı şöyledir:

“Mutluluk yalnız bunlar mıdır? Dünyada ne zevkler, ne mutluluklar var. Siz onları takdir etmiyorsunuz. Lüks bir hayat yaşamak, meselâ; her sene moda değıştikçe evinin möblelerini değıştirmek, yazın birkaç ayını Boğaziçi'nde, birkaç ayını adada, sonbaharı Nice'de, kışı Şişli'de yahut İtalya'da geçirmek. Dört başı mamur, çok ünlü marka kapalı bir otomobile binmek, yazın adalara motorla gitmek, modanın bütün yeniliklerini takip ederek salonlarda herkesten daha şık, daha zarif, daha muhteşem görünmek. Kabul günlerinde orkestra ile çay vermek, kışın balolar tertip etmek. Asıl zevk, asıl mutluluk bunlardadır.”⁵¹⁸

İkinci Meşrutiyet dönemi romanlarında Beyoğlu ve Galata'nın yanı sıra Şişli de israfın, sefahatin, yozlaşmışlığın, kimliksizliğin mekânıdır. Değerler dünyasında çöküntü yaşayan birey bu eksikliğini maddeyle, nesneyle, fiziksel görünümüyle kapatmak ister. Ön planda olan, görünen, “konuşan” birey değil; bireyin sığındığı nesnelerdir.

Avrupa, özellikle Paris İkinci Meşrutiyet romanlarında sahip oldukları teknik ve fiziki imkânlar açısından olumlu bir algıya sahipken; değerler dünyası açısından Beyoğlu ile özdeş konumdadır.

⁵¹⁶ Orhan Mithat, **a.g.e.**, s. 189.

⁵¹⁷ Orhan Mithat, **a.g.e.**, s. 135.

⁵¹⁸ Orhan Mithat, **a.g.e.**, s. 106.

2.7. Yeniden İnşanın Temeli: Eğitim

Osmanlı eğitim sisteminin temeli medreselerdi. Ulemadan gelen, nakilciliği benimseyen hocalar, bilginin tek kaynağı olarak kutsal kitap Kur'an-ı Kerim'i görüyor, pozitif bilimleri göz ardı ediyordu. "İslam topluluğunda "peygamberlerin varisleri" sayılan âlimlerin işi, Batı'daki düşünür, bilgin ve aydınlardan beklendiği gibi, mutlak bir bilgi üreterek dünyayı kurmak değil, vahiy ve sünnet ile kurulmuş dünyayı sürdürmektir."⁵¹⁹ Bedri Gencer, âlimlerin Batı'ya karşı kayıtsızlığını şöyle ifade eder:

*"Batı'nın girdiği bütün keşif ve atılımların arkasında bir tecessüs, bir türlü bilemediği sonunun ne olacağını öğrenme merakı vardır. Batı, sonunda kendisini neyin beklediğini bilemediği tarih tünelinin içinde adeta el yordamıyla, çalkantılar ve altüst oluşlarla ilerlemektedir. Oysa Müslümanlar, son hak dinin mensupları olarak nihai kurtuluş rehberi şaşmaz bir düstura sahip olduklarının bilincindedir; kurtuluş rehberi ve imtihan diyalektiği bellidir, artık insanlığın sonunun ne olacağına dair bir merak, endişe ve arayışa gerek kalmamıştır. Müslümanlara düşen tedebbür, yani duruma uygun davranıştır. ... Bu mutlak dinî üstünlük psikolojisi, verdiği tam özgüvenle Müslümanların başka inanç mensuplarının yapıp-ettiklerine kayıtsız kalmalarına ve Batı'da olduğu gibi başarı yerine takvayî aralarında rekabet hedefi olarak almalarına yol açmıştır."*⁵²⁰

Kaybedilen savaşlar ve topraklar neticesinde aşırı güven sendromunu, "bize bir şey olmaz" sanrısını geç de olsa bir kenara bırakmaya başlayan imparatorluk yönetimi, evvela sorunu askerî alanda yapılan yeniliklerle aşmaya çalışır. Bu doğrultuda ilk olarak askerî okullar açılır. Batı tarzında eğitim veren ilk askerî okul 1734'te kurulan Mühendishane'dir. Daha sonra 1773'te Mühendishane-i Bahr-i Hümayun, 1795'te Mühendishane-i Berr-i Hümayun, 1834'te Mekteb-i Harbiye ve birçok Askerî Lise açılmıştır. 1827'de ilk Tıp Fakültesi olan Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane, 1848'te ilk öğretmen okulu olan Darül-Muallimin⁵²¹, 1859'da Mekteb-i Mülkiye, 1878'de Mekteb-

⁵¹⁹ Gencer, a.g.e., s. 223.

⁵²⁰ Gencer, a.g.e., s. 149-150.

⁵²¹ "1905-1906 eğitim öğretim yılında Darulmuallimin bulunan şehirler şunlardır: Edirne, Erzurum, Adana, Ankara, Bağdat, Bursa, Beyrut, Bingazi, Diyarbakir, Şam, Selanik, Sivas, Trabzon, Kastamonu, Konya, Harput, Niğde, Isparta, Antalya, Üsküp, İstip, Pirizren, Manastır, Yanya, Van, Musul, Yemen, Zor, Kudüs, Rodos, Hakkari, İzmir. Görüldüğü gibi bütün imparatorlukta 32 tane Darulmuallimin (öğretmen okulu) vardır. Sayı bakımından yeterli gibi görünen öğretmen okullarının kalite yönünden

i Hukuk-ı Şahane kurulur. Avrupa'ya öğrenci gönderilir. Özellikle Sultan II. Abdülhamit döneminde öğrenci göndermekten ziyade Avrupa'dan hoca getirilir.

Batılı tarzda eğitim veren yeni okullar açılmakla birlikte eski, usul eğitim de devam etmekte idi. Kuran-ı Kerim esasına dayalı medrese eğitimi gerek mevcut şartların henüz oluşmamasından, gerekse halkın şiddetli tepkisine yol açmamak, bir anda düzeni değiştirmemek için sürdürülüyordu. Türk toplumuna Tanzimat'tan itibaren hâkim olan düalizm, eğitim sisteminde de kendini göstermekte idi. Geleneksel eğitim kurumları pozitif bilimlerden; Batı tarzı eğitim kurumları ise dinî eğitimden yoksundu. Bu da kendilik değerlerinden yoksun, yozlaşmış, Batı dünyasından habersiz, akıllı ve bilimi arka plana atan bir zihniyetin ortaya çıkmasına sebebiyet vermiştir.

İkinci Meşrutiyet dönemi siyasi ve sosyal anlamda bir canlanmanın yaşandığı bir dönem olduğu gibi eğitim alanında da önemli gelişmelerin yaşandığı bir dönemdir. Tanzimat'tan itibaren başlayan eğitimi yaygınlaştırma çabaları bu dönem hız kazanmıştır. Eğitimin önem kazanmasının sebebi, imparatorluğu çöküşten kurtaracak, var olan sorunları tespit etmekle kalmayıp çözüme kavuşturacak bir nesil yetiştirme arayışıdır. Osmanlı bu aşamaya imparatorluğun beka sorunuyla yüzleşmesinin zaruri bir neticesi olarak gelmiştir. Osmanlı hem eğitim sistemini çağa uygun olarak Batı tarzı okullar aracılığıyla değiştirmek hem de bunları tüm imparatorluk coğrafyasına yaygınlaştırmanın yollarını aramaya başlamıştır. Tebaadan, ümmetten, millete geçiş yolunda yaratılmak istenen millî, modern, ahlâklı, “yeni insan” tipinin oluşturulmasında, yeni bir kimlik inşasında eğitim en önemli misyonu üstlenmektedir. “*Yeni Hayat'ın en önemli prensipleri asrılık, tekamül ve eğitimidir.*”⁵²² Eğitim bireylere bağlı oldukları millete has değerlerin öğretilmesinde ve millet bilincinin oluşturulmasında önemli bir paya sahiptir. “*... milliyetin kültürel temellerini ortak bir dil ve ortak tarihî gelenekler oluşturur. Bunlar, bir eğitim süreci tarafından popüler duygusal vatanseverliğin hedefi haline getirildiğinde, sonuç milliyetçiliktir.*”⁵²³ Ballibar ve Walterstein de eğitimi ulusal ideolojinin aşılandığı yerler olarak görür.⁵²⁴ Benedict

yeterli olduğu söylenemez. Ancak, öğretmensiz maarif olamayacağı fikrinin anlaşıldığı ve zihinlere iyice yerleştiği görülmektedir. Kız okulları için öğretmen yetiştirmek amacıyla ilk kız öğretmen okulunun (Darulmuallimat) 1870 yılında açıldığını görüyoruz (Kodaman :484). Bu okul gerek program, gerekse bina ve öğretmen bakımından 1908'e kadar daima gelişme göstermiştir.” Ayrıntılı bilgi için bkznz. İlhan Aksoy, “II. Meşrutiyet Dönemi Eğitim Politikası ve Satı Bey”, **Gazi Türkiyat**, Güz 2008, S. 3, s. 70.

⁵²² Ercilasun, **a.g.e.**, s. 260.

⁵²³ Hayes, **a.g.e.**, 21.

⁵²⁴ Ballibar ve Wallerstein, **a.g.e.**, s. 121.

Anderson da “*Nasıl okullar ve üniversiteler milliyetçiliğin en bilinçli taraftarları olduysa, okul ve üniversitelerin gelişmesi de milliyetçiliğin gelişmesinin bir ölçüsü olmuştur.*”⁵²⁵ diyerek okulların, eğitimin milliyetçilik ve millî kimliğin oluşumundaki önemini vurgular.

İkinci Meşrutiyet döneminde yazar ve aydınlar hangi ideolojiyi benimsemiş olurlarsa olsunlar eserlerinde eğitimin gerekliliğini, zarureti, önemini vurgulamışlardır. Yazarlar arasındaki ortak kanı çağa uygun, modern koşullarda, kadın-erkek ayırt etmeksizin yaygın bir eğitim seferberliğinin başlatılmasıdır. Nitekim İkinci Meşrutiyet döneminde öğretmen ve okul sayısı kayda değer oranda artış göstermiştir. Özellikle Balkan Savaşları’ndan sonra Türkçülük akımının yaygınlık kazanması eğitimde izlenen politikaya da etki etmiştir. “*Dönemin düşünürleri Ziya Gökalp ile Satı Bey arasında yapılan “ulusal eğitim” tartışmasında eğitim sistemini kurarken “ulusal” amaçların verilmesi, eğitimde ödül ve cezanın yeri, toplumsal denetimin eğitim üzerindeki etkileri, kişilik özelliklerinin üzerinde eğitimin etkisi gibi konular sorgulanmıştır. “Millî Terbiye” konusu da bu dönemde eğitim bilimcilerce sıkça dile getirilen, çalışmalara konu edilen bir mevzu olmuştur.*”⁵²⁶ Bu dönem okullarda Malumat-ı Medeniyye (Yurttaşlık Bilgisi) dersi okutulmaya başlanmıştır. “Bu dönemde yayınlanan İlkokullar Yönetmeliği’nde, “*zorunlu eğitime tabi olan çocukların dinine bağlı, yurtsever, gayretli ve çalışkan insanlar olarak yetiştirilmeleri*” amaç olarak ifade edilmiştir.”⁵²⁷ Kızlar, orta, lise ve üniversite tahsiline yaygın olarak katılmaya başlamıştır. Darüfünun ıslah edilmeye çalışılmış, yurt dışından birçok hoca getirtilmiştir.

18. yüzyılda askerî okullarla başlayan, Tanzimat sonrasında sivil okullara yansıyan ve İkinci Meşrutiyet döneminde hızla yaygınlaşmaya başlayan yeni eğitim sistemi yine de yeterli ve istenilen seviyeye ulaşamamıştır. Okulların sayısı artmakla birlikte nitelikte çok büyük değişiklikler yaşanmamıştır. Selim Deringil, söz konusu yetersizliği, Osmanlı’nın son döneminde eğitime ayrılan bütçeyi, Osmanlı’dan koparak bağımsızlık kazanan yeni Balkan ülkeleriyle karşılaştırmak suretiyle açığa çıkarır:

⁵²⁵ Anderson, **a.g.e.**, s. 87.

⁵²⁶ Nurhayat Çelebi ve H. Tezer Asan, “*II. Meşrutiyet Dönemi Eğitimi ve İnsan/Birey Yetiştirme Paradigmaları Analizi*”, **Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi**, Şubat 2014, C. 3, S.1, s. 266.

⁵²⁷ Cavit Binbaşoğlu, **Türkiye’de Eğitim Bilimleri Tarihi**, Millî Eğitim Basımevi, Ankara, 1995, s. 131.

*“Devletlerin eğitim konusunda büyük paralar harcamalarından ve özellikle de Romanya, Sırbistan ve Yunanistan gibi küçük devletlerin gelirlerinin % 10'u gibi büyük bir oranı eğitime ayırmalarından kendimiz için çıkarmamız gereken dersler var. Hususiyetiyle, Bulgaristan'ın bile gelirinin %6'sını eğitime vakfetmesine karşılık bizim ayırdığımız payın %1.5'ta kalması eğitim reformuna duyulan ihtiyacı göstermektedir.”*⁵²⁸

Osmanlı'nın bütçesinden ayırdığı pay, Bulgaristan'ın ayırdığı payın ¼'ine denk gelmektedir. Bu da gösteriyor ki Osmanlı aydın ve yöneticileri eğitim sorununun farkında olmakla birlikte çözüm kısmında gerekli önlem ve girişimleri gerçekleştirmekte yetersiz kalmıştır.

İkinci Meşrutiyet dönemi romanlarında yazarlar kimi zaman eğitimin yetersizliğini eleştirirken kimi zaman da bu yetersizliğe çözüm önerileri sunarlar. Yazarların sundukları, arzuladıkları eğitim planı onların ideolojilerinin, hayata bakışlarının ve imparatorluğu çöküşten kurtaracak fikirlerin ipuçlarını verir. İkinci Meşrutiyet romanlarında eğitim konusunun görünümü şöyledir⁵²⁹:

2.7.1. Arzulanan Eğitim Modelleri

İkinci Meşrutiyet dönemi eğitimde Batılılaşmanın yaygınlaştırılmaya çalışıldığı bir dönemdir. Medrese eğitimine karşı Batılı tarzda eğitim gerek aydınlar ve yazarlar nazarında gerekse uygulamada başarıya ulaşmıştır denilebilir. Yazarlar roman başkışilerini genellikle modern tarzda, iyi derecede eğitim görmüş, bazıları birkaç yabancı dil bilen, vizyon sahibi, dünyayı, milletini ve kendini sorgulayabilen, musiki, resim vb. güzel sanatları icra eden kişiler olarak kurgulamışlardır. Romanlardan birkaç örnek verecek olursak; *Tezat*'ta Naşit, Batılı tarzda eğitim alan, Fransızca bilen, piyano çalan, *Jöntürk*'te Nurullah hem Doğu hem Batılı eğitimi almış Fransızca, Arapça, Farsça bilen, yeniliklere açık, taassuptan uzak, millî değerlerine sahip çıkan, *Ahir Zaman*'da Ecmel Bey, Avrupa'da eğitim görmüş, Halide Nusret Zorlutuna'nın *Küller* romanındaki Namık iyi eğitim almış, Batı musikisini bilen kişilerdir.

⁵²⁸ Selim Deringil, “*Osmanlı'dan Türk'e: Türkiye'de Kimlik ve Sosyal Mühendislik*”, **Simgeden Millete II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 100.

⁵²⁹ “Kadın Kimliği” başlığı altında romanlarda kadınların eğitimi konusuna değinildiği için tekrara düşmemek adına bu kısımda kadınların eğitimi konusuna girilmeyecektir.

İzzet Melih, *Tezat* romanında kadınlar üzerinden eğitimin hayati önemini şöyle ifade eder:

*“Valideler cahil ve “şahsiyetsiz” olursa büyüüttükleri, çocuklar da memleketin terakki ve tealisine hizmet edebilecek bir metanet-i ahlâkiye, her mâniaya rağmen gevşemeyen bir iradet bulmak kabil midir? Hayat-ı içtimaiyesi olmayan bir kavim edebiyatı, musikisi ve bahusus resim, heykeltıraşlık, tiyatro gibi sanayi’-i nefisesi terakki edebilir mi? Hatta daha ileriye varıp ilave ediyorum: Mevcut olabilir mi?”*⁵³⁰

Eğitim olmazsa bir milletin güzel sanatlarının, edebiyatının gelişmeyeceğini söyleyen yazar, bununla da kalmaz ve milletin bekasının tehlikeye düşeceğini ifade eder.

Nesl-i Ahir’de Cüneyt İngilizlerin, Fahur Almanların okulunda okur. Türkçe dersi ise özel ders yoluyla verilme çalışılır. *“Cüneyd’i İngilizler’in High School şubesine, Fahur’u Almanlar’ın Burger Schule’sine vermişti. Burada çocuklar Fransızcalarıyla beraber biri İngilizce, diğeri Almanca öğrenirken evde de haftada üç akşam Türkçelerine çalışıyorlardı.”*⁵³¹ Tam anlamıyla Batılı bir eğitim hâkimdir. Türkçe dersi Batılı eğitimi tamamlayan bir unsur olarak yer almaktadır. Batı’yı önceleyen, millî kimliği oluşturuvcu dersleri tamamlayıcı unsur olarak gören yaklaşım Batıcı bir aydın olan Halit Ziya Uşaklıgil’in ideal eğitim programı olarak görünmektedir.

Ahmet Mithat Efendi’nin *Jöntürk* romanının ideal kişilerinden Ahdiye hem geleneksel hem Batılı tarzda bir eğitim alır: *“Yeni usul-i tedrisin bahş eylediği teshilat sayesinde okudular, yazdılar. Birkaç hatimden maada usul-i tecvidi Kur’an’ı da öğrendiler.”*⁵³² Ahmet Mithat Efendi ideal eğitim konusunda sentez önerisinde bulunur. Doğu ve Batılı ilimler bir arada okutulmalıdır. Böylelikle, kişi köklerinden kopmadan yeni dünyalara açılabilir ve fikir dünyasını zenginleştirebilecektir.

Bazı romanlarda eğitim konusu doğrudan eğitimci başkışiler vasıtasıyla işlenir. Müfide Ferit Tek’in *Aydemir* romanında Aydemir, Orta Asya’daki Türklere eğitim vermek, onlarda millî bilinci oluşturmak için Türkistan’a gider. Aydemir millî kimliğin

⁵³⁰ İzzet Melih, *Tezat*, s. 168.

⁵³¹ Uşaklıgil, *a.g.e.*, s. 404.

⁵³² Ahmet Mithat Efendi, *a.g.e.*, s. 9.

oluşması için öncelikle dünyayı ve kendini tanımanın gerekli olduğunun bilincindedir ve bu yüzden okullarda pozitif bilimler ve felsefe eğitime ağırlık verir:

*“Mektepte gayet çok tarih ve felsefe gösterecekti. ... Platon'dan Karl Marx'a ve Nietzsche'ye kadar insanlarla veya ma'kuriyetlerle uğraşmış bütün mütefekkirleri tanıtacak ve en son medeniyetin insanların elemelerini hafifletmek için bu düşüncelerden çıkardığı içtimai tatbikatı öğretecek, talebeye millet muhabbeti, insaniyet aşkı, hizmet ihtiyacı, çalışmak şevki, fedakârlık savleti hissettirecekti. O, idealistler yetiştirmeyi istiyordu. Buradan çıkacak talebe doğrudan doğruya Demir'in talebesi olacaktı.”*⁵³³

Halkın dünyayı algılaması için gerekli olan pozitif bilimler ve felsefe eğitiminden sonra “millet muhabbeti, insaniyet aşkı, hizmet ihtiyacı, çalışmak şevki, fedakârlık savleti” aşılır ve eğitim süreci tamamlanır. Aydemir'in uyguladığı eğitim programında pozitif bilimler millî şuura ulaşma yolunda zihin açıcı birer vasıta konumundadır. Aslolan örnek insan modelinde olması gereken özelliklere sahip milliyetçi, çalışkan, vazife bilincine sahip ahlâklı bireyler yetiştirmektir.

Edhem Nejat'ın 1912'de yayımlanan *Çiftlik Müdürü* eseri eğitimin ülkenin yeniden inşasındaki payını, önemini göstermesi açısından mühimdir. Bayezid Ferid ziraat mektebinden mezun olmuş, İstanbul'da yaşayan bir gençtir. Bir gün gazetede Konya civarında bir çiftliğe müdür arandığına dair bir ilan okur ve çiftlik sahibi Turhan Efendi ile görüşür ve işe girer. Bayezid Ferid'in çiftlikte yaptıklarını arkadaşı Tokuz Akif'e yazdığı mektuplardan ve Turhan Efendi'ye sunduğu raporlardan öğreniyoruz. Bayezid Ferid, çorak, bakımsız çifliği kısa sürede ihya eder; modern araçlar, elektrikle çalışan makinelerle, verimli, yüzlerce kişinin geçimini sağladığı bir yere dönüştürür. Turhan Efendi elde edilen gelirin yüzde otuz beşini Bayezid Ferid'e verir. O da bu geliri yurt dışından kitap almak ve çiftlikteki çocukların imkânlarını geliştirmek için kullanır.

Romanda modern, çağa ayak uyduran, eğitilmiş, idealist, çalışkan, gayretli, milliyetçi, vatansever bir gençlik/kimlik önerisinde bulunulur. Bu özelliklere sahip olunursa milletin, devletin ihya olacağı; olumsuz şartlara sahip olunsu bile çalışarak, mücadele ederek, istenilen seviyeye geleceği vurgusu yapılır. Bu durum çiftlik örneğinde somutlaştırılır. Çiftlik ile imparatorluğun durumu benzerlik göstermektedir.

⁵³³ Tek, a.g.e., s. 57.

İkisi de viran, bakımsız ve çaresiz görünmektedir; ancak eğitim yoluyla tüm bu olumsuzluklar giderilebilir.

Bayezıd Ferid çiftçi çocuklarının eğitimine büyük önem verir. Romanda yeniden inşada eğitimin ve çocukların önemi şöyle vurgulanır:

“Çiftçi çocuklarını okutmak üzere bir iptidai yapturdım. İyi bir muallim celbettim. Bu muallim dört seneden beri çalışıyor. Çiftçi çocukları yalnız okuyup, yazmak, hesap yapmak ve namaz sureleri öğrenmiyorlar, âlemi tanıyorlar, terakkiyât-ı asriyeye vakıf oluyorlar, ziraata büyük bir hiss-i hürmet besliyorlar. Her günkü ziraat terakkiyâtını sinematograf manzaraları ve levhalarıyla takip ediyorlar... Çiftliğimiz mektebinde çocuklar gayet milliyetperver yetişiyorlar. Onlar gayet koyu ve mefkûreci Türk yavrularıdır. Sonra hepsi çalışmayı sever, hepsi bilhassa mesleklerin şahı olarak ziraatı tanır. Mektebimizin bütün çocukları şöyle düşünürler: Hayat vatan içindir. İnsanlar vatan hizmet ve fedakârlık eylemek için dünyaya gelmişlerdir, başka bir şey için değil...”⁵³⁴

Yazar millî bir eğitim tarzını önceler. Çocuklara hem modern eğitim tarzıyla, pozitif bilimler öğretilmekte hem de millî değerleri ve vatana millete hizmet bilinci aşılanmaktadır. Vatana ve millete hizmet eğitimin esas amacıdır.

Fazlı Necip’in *Dehşetler İçinde*⁵³⁵ romanının ideal, olumlu kişilerinden biri olan Kadı Abdurrahman Paşa’nın ilme, eğitime merakı şu ifadelerle yansıtılır:

“O zamanlar İstanbul’da birkaç yüz cild kitâb-ı nâdireyi şâmil bir kütübhâne vücûda getirebilmek, büyük fedakârlıklarla mütevakkıf olduğu halde Kadı Abdurrahman Efendi Türkçe, Arapça ve Farsça en kıymetdâr-ı âsârdan mürekkeb iki bin cild kitâbı şâmil, mükemmel bir kütübhâne vücûda getirmeye muvaffak olmuştu ve henüz otuz beş yaşlarında bulunduğu zamanlarda böyle bütün kitâbları tetkik ederek okumuştı. Her def’a me’uriyete gideceği vakit yeniden tedârik ettiği yüzlerce kitâb-ı nâdireyi beraber getirir, hâli vakitlerinde onları mütâla’a ve ikmâl ederek getirir kütübhânesinde bırakırdı.”⁵³⁶

⁵³⁴ Edhem Nejat, **a.g.e.**, s. 32.

⁵³⁵ Ayrıntılı bilgi için bkznz. Metin Erkal, **Fazlı Necib Hayatı ve Eserleri**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 1993.

⁵³⁶ Fazlı Necip, **Dehşetler İçinde**, (Hzl. Bedia Koçakoğlu), Palet Yayınları, Konya, 2014, s. 95.

Bir tarihî roman olan *Dehşetler İçinde* de Kadı Abdurrahman Paşa'nın eğitime karşı bu hassasiyeti yeni nesiller için örnek teşkil etmekte, eğitilmiş, kendini iyi yetiştiren birey modelini öne çıkarmaktadır.

Safvet Nezihi'nin *Müsebbib* romanında Zülfikar Efendi kızları Hidayet Hanım ve Atıf Hanım'ın eğitimlerine büyük önem verir. Atıf Efendi ve Hidayet Hanım da oğlu ve kızını iyi derecede eğitim aldırır. Nazif, Mekteb-i Tıbbiye'yi bitirir. Fransızca bilir. Rana da özel hocalar eşliğinde eğitime tabi tutulur. Darülmuaallimata kaydedilir. Fransızca öğrenir. Nazif için babası şunları planlar: “*Sultani'de Fransızca öğrenir. Sonra onu Avrupa'ya, Fransa'ya göndeririz. Vaktimiz buna müsait. İleride çocuk vatandaşlarına sanatıyla, fikriyle, tahsil-i medenisiyle hizmet eder. ... Vatana istikbal için yapılacak en büyük hizmet ona hedemat bir güzide ifa edebilmeye muktedir ve ehil evlat yetiştirmek olmaktan ibaret değil midir?*”⁵³⁷ Aydemir ve Çiftlik Müdürü romanlarında olduğu gibi eğitimde vatana hizmet amaçlanır.

2.7.2. Eğitimin Sorunları

Küçük Paşa ve *Çalılık* romanları Anadolu'da eğitim şartlarının ne derece zor olduğunu en net ve çarpıcı şekilde anlatan romanlardır. *Küçük Paşa* romanında taşradaki eğitim sorunu şöyle ifade edilir:

“*Vilayetlerimizden birkaçının merkezi ile bunlar dâhilinde bulunan ve nispeten gelişmiş sayılan beş on kaza, liva merkezleri istisna edilince, diğerlerinde, Selime'nin köyündeki gibi tabut, teneşir koymaya mahsus mahallere veya öteden beri mevcut ahır bozuntusu damlara türlü türlü yeni adlar takarak vilayet dâhilinde üçer beşer bin mektep küşat edildiği resmen ilan olunan ve temelsiz binalar kabilinden idadi mektepleri bile yapılmış olan bazı vilayet mekteplerinde bile hâlâ iptidai mektebi denmeye layık bir tek mektep bulunmadığını hüznle itiraf edelim.*”⁵³⁸

Osmanlı İmparatorluğu'nun her döneminde Anadolu ihmal edilmiş ve kendi haline bırakılmıştır.⁵³⁹ Eğitimin yaygınlaştırılmaya çalışıldığı Tanzimat sonrası

⁵³⁷ Safvet Nezihi, *Müsebbib*, Cihan Matbaası, İstanbul, 1910, s. 38.

⁵³⁸ Ebubekir Hazım Tepeyran, *Küçük Paşa*, İnkılâp Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 37.

⁵³⁹ Anadolu'nun yönetim tarafından göz ardı edilmesinin sebebi olarak Enderun'da yetişen Türk olmayan devlet adamlarının büyük bir kısmının Balkan kökenli olması; çoğunlukla Türklerin yaşadığı bir yer olan

dönemde de Anadolu bu hisseden en az pay alan yerlerden biri olmuştur. Maddî imkânsızlıklar neticesinde Anadolu’da eğitim istenilen düzeye ulaşamamış; ancak Cumhuriyet döneminde hızlı bir gelişme göstermiştir. Türklerde millî bilincin geç oluşmasının sebeplerinden biri olarak eğitim şartlarındaki yetersizlik gösterilebilir. Türk halkı kendine yönelecek vasıtalarla geç ulaşmıştır. Dilini, edebiyatını, tarihini, bağlı olduğu kültür ve medeniyet dairesinin özelliklerini, sözlü edebî ürünler ve kulaktan dolma şeyler haricinde öğrenmekte gecikmiştir.

Karabibik’ten sonra Anadolu’yu işleyen ikinci eser olarak kabul edilen *Küçük Paşa*’da Anadolu’daki okulların durumu eleştirel gerçekçilik yoluyla anlatılır. Durum tasvir edilir, durumun düzeltilmesi gerektiğine dair bir tavır sezilir.

Çalığışu’nda da Fransız mektebini bitirmiş, İstanbullu, başkişi Feride aracılığıyla Anadolu’nun çeşitli yerlerindeki okulların ve öğretmenlerin durumu yansıtılır. Hatta romanda İstanbul’da dahi okulların çok da iç açıcı durumda olmadığı gösterilir. Feride ilkokul öğrenimini gördüğü okulu şöyle tasvir eder:

*“Bir yanımda kocaman bir tahta direk vardır. Ne yapılsa baştan çıkarılmasına imkân olmayan ve arasına çakımın ucuyla ötesine, berisine açtığım yaracıklara stoik bir vakarla tahammül eden sessiz sedasız, ağırbaşlı ve upuzun bir komşu. Öte yanımda manastır terbiyesinin istediği serin ve mağrur loşluğu temin için yapılmışa benzeyen ve panjurları hiç açılmayan bir uzun pencere dururdu.”*⁵⁴⁰

Çocukların sahiplendikleri, kendilerini gerçekleştirebileceklerine inandıkları bir içtenlik mekânı olması gereken okullar kasvetli görünümleriyle, kapalı, dar, labirentleşen mekân durumundadır.

Feride’nin Zeyniler Köyü’nde göreve başladığı okulun yenilenmiş hali bile şöyledir:

“Geldiğimin ertesi sabahı derse başlamıştım. Bu ilk gün, hayatımın unutulmaz bir günü olarak yaşayacaktır. Maarif Müdürü’nün, büyük fedakârlıklarla yenileştirdiği dershaneyi şimdi, sabahleyin, daha iyi gördüm. Burası, herhalde eski bir ahır olacaktı. Yalnız, altına tahta

Anadolu’yu kaybetme riskinin çok az olması, genellikle Batı’ya yönelik gaza politikasının izlenmesi ve fethedilen yerleri elde tutmak amacıyla yatırımın genellikle Rumeli ve Batı topraklarına yapılması gösterilebilir.

⁵⁴⁰ Reşat Nuri Güntekin, *Çalığışu*, İnkılâp Yayınevi, İstanbul, Yıl: ?, s. 7.

döşemişler, pencereleri genişleterek, cam çevre taktırmışlardı. Ocak bacaları gibi kapkara duvar kaplamalarında tepe aşağı takılmış bir harita ile bir iskelet levhası, bir çiftlik ve bir yılan resmi sarkıyordu. Bunlarda herhalde yeni ders aletleri olacaktı. Dershanenin bahçe tarafındaki duvarın dibinde -ahir zamanından kalma- bir hayvan yemliği vardı ki, kaldırmaya lüzum görmemişler, üstüne bir tahta kapak çakarak dolap haline getirmişlerdi.”⁵⁴¹

Ahırdan bozma bu okul, eğitim için elverişli şartlara sahip değildir; ancak halk mecbur bırakılmıştır. Maarif müdürü Zeyniler’e teftiş için gelir. Okulu ilk gördüğünde söyledikleri, Anadolu’daki okulların içler acısı durumunu ifade eder: “*Bu, ne karanlık yer böyle. Mektep değil, adeta ahır. (...) Ne minzer, ne minzer! Mektep demeğe bin şahit ister.*”⁵⁴² Maarif müdürü okulu kapatmak ister. Çünkü ona göre böylesi bir yerde çocuk terbiye edilmez.

Çalığışu’nda eski-yeni eğitim sistemi de gündeme getirilir. Feride, Zeyniler’e gittiğinde çocukları medrese eğitimi almış, eski usul eğitim sistemini benimsemiş Hatice Hanım eğitmektedir. Hatice Hanım nakilcilik yoluyla görevini ifa etmektedir: “*Biz ne gördükse, onu okutuyoruz kızım. Sizin bildiklerinizi bilmeyiz, ne yapalım, mektepli değiliz ki.*”⁵⁴³ Çocuklara yalnızca dinî dersler verir, sureler ezberletir. Sosyal ve pozitif bilimlere ait dersler okutmaz. Çünkü bilmez. Çocuklara yönelik şiddet de romanda eleştirilen yönlerden biridir. “*Hatice Hanım, o sabah, taze taze mezarlıktan kesilmiş uzun değnekleri yanına yerleştirdikten sonra, birer birer çocukları yanına çağırmaya, derslerini okutmaya başladı.*”⁵⁴⁴ Muhafazakâr, tutucu yapısıyla, dünya görüşü ve eğitim metotlarıyla Hatice Hanım, Feride ile tezat teşkil eder. Hatice Hanım ile Feride karşılaştırılır ve Feride yüceltilir.

Yalnızca Anadolu ve okullar sıkıntı içerisinde değildir. Anadolu’da görev yapan öğretmenler de maddi sıkıntılarla boğuşmaktadır. Herhangi bir maddi çıkar gözetmeksizin kendini Anadolu’ya atan, idealist Feride bile şu sözleri söylemekten kendini alamaz: “*Ben, muallimliği açlıktan ölmek için kabul etmiştim. Hesabım doğru çıkmadı. Bu meslek, bir gün açlıktan öldürebilir.*”⁵⁴⁵

⁵⁴¹ Güntekin, **a.g.e.**, s. 180.

⁵⁴² Güntekin, **a.g.e.**, s. 221.

⁵⁴³ Güntekin, **a.g.e.**, s. 184.

⁵⁴⁴ Güntekin, **a.g.e.**, s. 186.

⁵⁴⁵ Güntekin, **a.g.e.**, s. 335.

Celal Nuri'nin *Ahir Zaman* romanında eğitimdeki disiplinsizlik, kontrol mekânizmasından yoksunluk dikkat çeker. Ecmel Bey bir okulda Sanskritçe dersler vermeye ikna edilmeye çalışılır. Sanskritçeye dair hiçbir şey bilmediğini söylemesinin ardından şu cevap verilir: “*Ne zararı var efendi? Sizi kim kontrol edecek, kim bu lisanı biliyor ki şu veya (bu) terkip Sanskritçe değildir diye sizi tekzibe cür'et eder! Eğer senenin sonunda görürsek ki bu lisan güç olacak, onu Hindui lehçesine, o da olmazsa Dihkân diline, o da olmazsa Urduca'ya, o da olmazsa âvâm Farisisine, o da olmazsa Acem Türkçesine, o da olmazsa Anadolucaya tahvil ederiz, okutur gideriz.*”⁵⁴⁶ Uzmanlaşmanın olmadığı, herkesin her dersi verebileceği bir zihniyet mevcuttur. Yazarlar böylesi olumsuz şartları romanlarında işleyerek arzulanan eğitim modelini vurgularlar.

Eğitimin ne denli önemli bir olgu olduğu, nasıl, ne şekilde verilmesi gerektiği konusu Batılı tarzda eğitim alan bazı insanların Türk ve Müslüman olmasına rağmen kendi vatanına yabancı kalabilmeleri durumunda da net bir şekilde anlaşılmaktadır. Bu büyük bir trajedidir. Bireyin köklerinden kopuşu ve savruluşudur. Ruhsal bir travmadır. Mehmet Rauf'un *Genç Kız Kalbi* romanı bu travmanın yok oluşa sürüklediği dejenere nesli anlatır. İzmir'den İstanbul'a amcasının yanına seyahate çıkan Pervin'in İstanbul ve İstanbul yaşamına dair tespitlerini, gözlemlerini, hayal kırıklıklarını anlattığı günlüklerden oluşan roman, kadın ve evlilik temaları üzerinden ilerler. Batıcı bir yaklaşım söz konusudur. Köhneleşmiş, çağa uymayan âdetler, gelenekler eleştirilir. Pervin ince ruhlu, duygusal, aşk evliliği yapmak isteyen, iyi eğitilmiş, Batılı tarzda yetişmiş bir kızdır; ancak köhne âdetler ve maddeci yaklaşım toplumu o derece etkisi altına almıştır ki Pervin de eleştirdiği düzenin bir parçası olmayı kurtuluş olarak görür. O derece ki âşık olduğu şair Behiç'in servetinin az olmasından dolayı kendisini terk etmesinden sonra ailesinin bulduğu genç ile evlenmek ister.

Eğitim vasıtasıyla kendisini çevresine yabancı hisseden Pervin “Dünyada muhitine yabancı olmak kadar tahammülsüz bir felaket yoktur sanırım.”⁵⁴⁷ “*Düşünmediler ki bu memlekette ne kadar yegâne, ne kadar müstesna olursak o kadar bedbaht olacağız.*”⁵⁴⁸ cümlelerini sarf etmekten kendini alamaz. Köklerden, millî

⁵⁴⁶ Kurt, a.g.e., s. 288.

⁵⁴⁷ Mehmet Rauf, *Genç Kız Kalbi*, s. 19.

⁵⁴⁸ Mehmet Rauf, a.g.e., s. 21.

değerlerden yoksun bir temelde şekillenen eğitim, bireyi buhrana sürüklemekte, arzu edilen kimlik modelinin dışına çıkarmaktadır.

Yabancı okullar İkinci Meşrutiyet döneminde eğitimde ikilik yaratması ve özellikle misyonerlik gibi farklı alanlara hizmet etmelerinden dolayı dikkate değer mevzulardandır. *Son Eseri*'nde Kâmuran Dam dö Sion'da okur. Kâmuran bu okulun misyonerlik çalışmaları sonucu Türk çocuklarının kimliklerini nasıl değiştirdiklerinden söz eder. Kâmuran'ın resim ve musikide ilerlemesi okuldaki Hemşire Terez isimli kuvvetli bir Katolik hoca sayesinde. Feridun'a yazdığı mektupta okulla ve Terez'le ilgili olarak şunları söyler: *"Tabîî olarak kuvvetli bir katolikti. Beni de Hristiyan yapmaya içten içe uğraştı. Muvaffak olamadı, fakat bu bana kuvvetli bir din hissi aşıladı. Belki bir aksülâmel, belki mizacımın tesiri, herhalde 'Dam dö Siyon'dan kuvvetli bir Müslüman olarak çıktım..."*⁵⁴⁹ Kâmuran, Katolik mektebinden sağlam karakteri ve dünya görüşü sayesinde kimlik yitimine uğramadan çıkmıştır; ancak okulun misyonlarından biri Türk ve Müslüman çocukları Hristiyanlaştırmaktır. İstanbul'un en iyi yerlerinde ve en iyi imkânlarla kurulan, Batılı yaşam tarzını benimsemiş zengin Türklerin ve yerli ve millî eğitim metodunu benimsemiş okulların sınırlı sayıda ve söz konusu okullar kadar kaliteli olmamasından dolayı çocuklarının iyi eğitim almasını isteyen, bu okulların misyonerlik faaliyetlerinden habersiz Türk ve Müslüman ailelerin ilgi gösterdiği bu okullar kimlik karmaşasına sebebiyet vermelerinden dolayı eğitim alanındaki sorunlardan biri olarak görülmektedir.

Eğitim, toplumların kimlik inşası sürecinde dil, tarih, kültür, din gibi hazır buldukları var olan, verili kavramlar değildir; milletin ve yöneticilerin çabaları ve zihniyetiyle şekillenir. Bundan dolayıdır ki İkinci Meşrutiyet dönemi yazarları eğitimi orta ve uzun vadede milletin içinde bulunduğu zor durumdan kurtaracak bir yol olarak görmüşler, eğitimin önemini belirtmenin yanı sıra eğitimin sorunlarını da ele alarak yöneticilere çözüm yönünde bir yol haritası sunmuşlardır. Akıllı, bilinçli, modern nesiller kalıcı ve yaygın olarak ancak eğitim yoluyla yetişecektir.

⁵⁴⁹ Halide Edip Adivar, *Son Eseri*, Can Yayınları, İstanbul, 2008, s. 100.

2.8. Kadın Kimliği

Doğu ve Batı toplumlarının kadına yaklaşımı yakın zamanlara gelene kadar oldukça olumsuz bir tabloyu gözler önüne serer. Batı’da XIV. Louis dönemine kadar kadın “pis”, “murdar” varlıklar olarak görülmüş, kutsal kitap İncil’e dokunmalarına dahi izin verilmemiştir. Cahiliye döneminde Araplar, kız çocuklarını diri diri toprağa gömmüş, kadın, hayvandan bile daha aşağı bir varlık olarak görülmüştür. Doğu ve Batı’da durum böyleyken; kadın, Türk toplumunda özellikle İslamiyet’in kabulünden önce oldukça önemli bir yere sahiptir. Bu değişimin sebebi İslamiyet değil, Türklerin “Araplaştırılması” girişimlerinin neticesidir. Çünkü Kur’an’da, hadislerde kadının önemine ve değerine ilişkin birçok ifade vardır. Hatta kadın isimlerinden oluşan sureler mevcuttur: Nisa (kadınlar), Müntehine (İmtihan edilen kadın), Meryem.

Doğu’da, Batı’da kadın, itilen bir varlık iken Türk toplumunda ilk günden beri itibarlı bir varlık, doğuşun temel kaynağı olan ışıktan bir varlıktır. Destanlardaki kadın-ışık ilişkisi, yaratılma destanlarındaki “ilham kaynağı” kadındır. Türklerde Ailenin temelini teşkil eden, erkeğin yoldaşı, bereket kaynağı olarak görülen kadın, gerektiğinde Kağan’a vekâleten devlet işlerinde kararlar alır, toplumda büyük saygı görürdü. Cinsiyetçi bir yaklaşım söz konusu değildi. İslamiyet’in kabulünden sonra Arapların etkisiyle bu durum değişmeye başlamış, kadının toplumdaki kıymeti ve önemi kısmen azalmıştır. “İslamiyet’ten önceki dönemlerde *“9. yüzyıldan önce” Türk ve Turani toplumlarda kadın ve erkek ikilemi sadece tabii biyolojik yapıdan kaynaklanıyordu. Görev sorumluluk ve mahiyet olarak cinsiyet ayrımı pek söz konusu değildi diyebiliriz.*”⁵⁵⁰ Türklerde aile en önemli sosyal yapı unsuru olduğundan ailenin temelini teşkil eden kadına büyük önem verilirdi. Kadın, erkeğin yoldaşı, tamamlayıcısı ve bereket kaynağı olarak görülürdü. Ava çıkar, savaşa katılabilirdi. *“Aralarında, devlet siyasetine yön verenler, devlet reisliği yapanlar ve nâip olarak devleti idare edenler vardı.”*⁵⁵¹ Konukların, elçilerin kabulünde Hatun da Kağan’ın yanında yer alırdı. Tarihsel olarak kadın erkeğin gerisinde, ikincilleştirilmiş ve bu durum bir süre sonra toplumlarda genel kanı haline gelmiştir. *“Tarih incelemesi, antik dünyadan gelen kamu alanını sadece bir erkek ortamı olarak ve kadının eve kapatılmasını, hapsedilmesini kutsayarak idealize ettiğini gösterdi. Bu tartışmanın çokça vurgulanması kadınların*

⁵⁵⁰ Necati Gültepe, **Türk Kadın Tarihine Giriş**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2013.

⁵⁵¹ İbrahim Kafesoğlu, **Türk Millî Kültürü**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2004, s. 270.

modern kamusal alandan dışlanmasını ve onların evdeki yalıtılmışlıklarını haklılaştırmaya yardım etti."⁵⁵² Bu durum 18. yüzyıla gelindiğinde yavaş yavaş önce Avrupa'da değişmeye başlamış, Osmanlı'da ise İkinci Meşrutiyet dönemine kadar kısmen; İkinci Meşrutiyet dönemi sonrasında ise hızlı bir gelişim göstermiştir.

"İnsanın doğa karşısındaki tutumunu belirleyen fizyolojik kıstaslar, iki ayrı türün benzer ve zıt öğelerle var olmasını sağlayarak tarihin işleyişini biçimlendirmiştir. Kadın ile erkek arasındaki bu ayrımın geçmişi, uygarlığın gelişimi hızlanıp, dönüm noktaları belirginleştikçe farklılaşarak itaat, baskı, mücadele, karşı çıkış gibi kavramlarda kendisine yer bulmuştur."⁵⁵³ Kadınların kendilerini topluma kabul ettirme süreci oldukça yavaş işlemiştir. 18. yüzyıl sonlarında başlayan bu bilinçlenme ve farkındalık hareketinin temelini öncelerde aramak gerekir. Coğrafi Keşifler ile başlayan Rönesans ve Reform hareketleriyle devam eden Batı'nın kendini ve "öteki"ni tanıma çabası aklın önderliğinde bir dünya fikrini oluşturmuştur. Her türlü önyargıya, kalıba karşı çıkan bu yaklaşım zamanla kadınlara karşı bakış açısının da değişmeye başlamasının kıvılcımını oluşturur.⁵⁵⁴ *"Kadınların kitlesel olarak tarih sahnesine*

⁵⁵² Serpil Çakır, **Osmanlı Kadın Hareketi**, Metis Yayıncılık, İstanbul, 2013, s. 37. Çakır, kadının geri plana itilmesinin tarihsel sürecini şöyle açıklar: *"Kadınların cinsiyetçi, ikincil tipleştirilmeleri, ev içiyle yalıtılmışlığı, doğal ve ideal rol olarak daha sonraki dönemlerde de tarihçiler tarafından kadına yüklendi. Bu tipin aksine özellik gösterenler, kamusal alanda öne çıkanlar sayılmadı, eleştirildi. Tarih yazımı ve disiplini; 19. yüzyıl boyunca erkeksi yurttaşlık, kamu işi ve kadınların dışlanmasının hikâyeleri etrafında şekillendi. Tarih, Avrupalı erkek elitlerin, "diğerleri"ni boyunduruk altına almasını kaydeden bir bilim oldu. Sömürgeleştirilmiş yerli halklar, kadınlar ve işçiler, tarihin çok nadir olarak öznesi olabildiler."* (s. 38) Yazar kadınların toplumda geri plana itilmesini ise şöyle açıklar: *"Kadının toplumsal, sınıfsal aidiyeti ne olursa olsun, sırf farklı bir cinse ait olduğu için tarihsel varlık olarak sayılmamasının nedenlerinden biri de, uzun yıllar boyunca eğitim kurumlarının kapılarının ona kapalı olmasıdır. Bırakın üniversiteleri, kadınlar kütüphanelere bile alınmadılar. Tabi bu durum onların yazma, yazar olma edimine olumsuz etki yaptı."* (s. 39)

⁵⁵³ Ümüt Akagündüz, **II. Meşrutiyet Döneminde Kadın Olmak**, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul, 2015, s. 35. Akagündüz tarih öncesinde kadınların sonraki dönemlere göre daha özgür olduğunu söyler ve bunu siyasi ve sosyal gelişmelere bağlar: *"Kadının geçmişteki var oluş mücadelesinin kültürel şablonlar şekillendikçe belirlendiğini söylemek yanlış olmayacaktır. Aslında bu fizyolojik farklılaşmadan kaynaklanan kültürel bir başkalaşımdır. Tarih öncesine dair yapılan araştırmalarda uzak geçmişteki kadınların yakın geçmiştekilerden daha özgür olduğunu göstermektedir. Çocuk doğurmakla ve bakmakla yükümlü olan kadının fizyolojik güçsüzlüğü, erkeğin gücü ile bütünleşerek erkek karşısındaki zayıf konumunu işlemeye başlamıştır. Avcı-toplayıcı ekonomik hayatta, erkek ile kadın arasında var olan iş bölümü ve buna uygun oluşan toplumsal hiyerarşiler kadının statüsünü paleolitik dönemden itibaren belirlemiştir. Avcılık yapan erkek, avladığı eti dağıtma hakkına da sahip olduğundan toplumsal ve siyasal güç kadınlarda değil erkeklerde toplanmış, gündelik yaşamda et tüketimi artıkça erkeklerin kadınlar üstündeki egemenliği de artmıştır."* (s. 35-36)

⁵⁵⁴ Serpil Çakır, kadına karşı olumsuz yaklaşımın değişim ve dönüşüme uğramasında üç faktörün öne çıktığını belirtir: *"1. Toplumun siyasal, ekonomik, sosyal ve düşünsel alanlarda köklü değişimler geçirerek belirli bir gelişme ve karmaşıklık düzeyine ulaşması, giderek özgürleşmeye başlaması. 2. Düşünsel planda oluşturulan eşitlik ve özgürlük ideolojisinin kadına ilişkin yönünün toplumsal gerçekliğe uygulanmaması; bu durumun yarattığı ikiliğin kadınlar tarafından fark edilmesi. 3. Kısmen bu koşulların sonucu olarak kadınların, hiç değilse bir bölümünün, kadın sorununun çözümsüz olmadığı konusunda*

çıkması, ilk kez Fransız Devrimi'nde gerçekleşmiştir."⁵⁵⁵ Daha sonra yavaş yavaş bazı temel haklar elde etmeye başlamışlardır. 19. yüzyıla kadar kadınlar nüfus sayımlarında yer almamıştır. *"Osmanlı'da bu tarih 1882'dir."*⁵⁵⁶ Siyasal, sosyal, ekonomi, eğitim ve hukuk gibi alanlarda geniş çaplı değişimler geçiren Osmanlı İmparatorluğu'nda kadına yaklaşım bu gelişimlere paralel olarak değişiklik arz eder. *"Batı'nın "burjuva" yaşam biçimi ve tüketim örüntüleri Osmanlı'ya da kuşatmış, bir yandan sanayileşmenin gündeme getirdiği maddi kültür, öte yandan giderek Osmanlı'yı yörüngesine çeken "özgürlük" ve "eşitlik" ilkeleri, kadın ve aileyi Osmanlı'nın ana sorunsallarına dönüştürmüştü."*⁵⁵⁷

İkinci Meşrutiyet dönemi özellikle 19. yüzyılda başlayan, kadını toplumsal hayata sokma çabalarının sonuç verdiği bir dönemdir.

*"II. Meşrutiyet'in getirdiği özgürlük ortamında kadınlar da – aynı Fransız Devrimi'nde olduğu gibi- özgürlük ve haklar talep etmeye başlıyorlar. Kadınlar kendilerinin de insan sayılmasını talep ederek yaşadıkları insan hakları ihlallerini dile getiriyorlar. Bu dönemde talep edilen kadın hakları manzumesi diyebileceğimiz bir tanımlamaya nelerin dâhil olduğuna bakarsak bunların başında kız çocuklarının ve kadınların eğitimi, kadınların kamu yaşamına katılıp görünür olmalarının desteklenmesi, giyim yasaklarının kalkması, aile hayatındaki talak ve taaddüd-ü zevcat (çok eşlilik ve erkek isteğiyle boşanma) gibi uygulamaların yasaklanması gibi taleplerini hukuk-i nisvan ve kadınlığın te'alisi olarak tanımlanıp savunulduğunu görüyoruz."*⁵⁵⁸

Eğitimin toplum genelinde cinsiyet farkı gözetmeksizin yaygınlaştırılması, Batı medeniyetinin, modern yaşamın, Osmanlı İmparatorluğu üzerinde gittikçe artan etkisi kadının sosyal hayatta görünürlüğünü artırmıştır. *"Tanzimat dönemi reformlarının belki de en önemlisi kadınların kısıtlı da olsa eğitimle ilgili yapılan reformlar sonucunda toplum hayatına katılmaya başlamasıdır. Bu dönemde kadınlar lehine kanunlarda değişiklikler yapılmış yasaklar nispeten yumuşatılmış ayrıca başka fikir ve edebiyat*

bilinçlenmesi, bireysel düzeyde başlayan talepleri, giderek örgütlü birliklere dönüştürerek bir hareket başlatmaları." (s. 58)

⁵⁵⁵ Çakır, a.g.e., s. 56.

⁵⁵⁶ Çakır, a.g.e., s. 44.

⁵⁵⁷ Zafer Toprak, **Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm 1908-1935**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2015, s. 1.

⁵⁵⁸ Serpil Sancar, **Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014, s. 93.

*alanında kadınların haklarını savunan yazılar yazılmaya başlamıştır.”*⁵⁵⁹ Söz konusu yazılar kadının öneminin, farkındalığının toplum bazında artmasını, ilgi görmesine, dikkat çekmesini sağlamıştır. Tanzimat döneminde kadın konusunda farkındalık ve bilinçlenme artmaya başlamakla birlikte dönemin aydınlarının kadın-erkek eşitliği konusunda çekinceleri bulunmaktadır: “*Şemseddin Sami, kadın konusunda ansiklopedilere geçecek nitelikte doğru şeyler söyledikten; Müslüman Osmanlı kadınlarının dinî kurallara göre nasıl olmaları gerektiğine de değindikten sonra, “Erkekler doğuştan daha üstün yaratıklar oldukları için, kadın-erkek farkının kapatılamayacağı; hatta azaltılamayacağı” sonucuna varmaktaydı.*”⁵⁶⁰ Kadın konusu henüz olgunluğa ulaşmamıştır. Şemseddin Sami, kadın-erkek eşitliğinin fiziki sebeplerden kaynaklı olarak mümkün olmayacağını vurgular. Söz konusu eşitlik talebinin fırsat eşitliğinden ve sosyal haklardan kaynaklanan bir talep olduğu fikri henüz tam anlamıyla anlaşılamamıştır.

*“İkinci Meşrutiyet dönemi kadın konusunun toplumun bütün kesimleri tarafından tartışıldığı, yazıldığı hatta karikatürize edildiği bir dönem olmuştur. Kadın konusunun bu kadar güncel olmasında en önemli etken muhakkak ki İttihat ve Terakki Cemiyetinin hem kendi parti programlarında hem de hükmet politikalarında kadına özel bir yer vermesinin sonucu olmuştur.”*⁵⁶¹

Devletin kadınların eğitimine önem vermesi peş peşe kadınlar için okulların açılmasına zemin hazırlamıştır. Sultan II. Abdülhamit döneminde açılan Füyuzât-ı Hamidiye mektebini, 1913 yılında ilk kız lisesi olan, bugünkü adıyla İstanbul Kız Lisesi, Erenköy, Çamlıca ve Kandilli Kız Liseleri izlemiştir. 1914’te Darül-Fünun’da kız öğrencilere ders verilmeye, 1915 yılında İstanbul Darül-Fünunu’nda kadınlara haftada dört gün olmak üzere düzenli konferanslar verilmeye başlanmıştır. Ayrıca 1915’te ilk defa İstanbul Edebiyat Fakültesi’nde cinsiyet ayrımı ortadan kalkmış, Türk kızları erkekler ile beraber yüksek öğrenim görmeye başlamıştır. Bu gelişmeleri 1917 yılında kızlar için Güzel Sanatlar Okulu ve Konservatuar, terzilik eğitimi veren okullar ile hemşirelik ve ticari derslerin verildiği okulların açılması izlemiştir. Türk kızlarının

⁵⁵⁹ Tezer Taşkıran, **Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları**, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1973, s. 24.

⁵⁶⁰ Güvenç, **a.g.e.**, s. 219.

⁵⁶¹ Ahmet Özkiraz ve M. Nazan Arslanel, “*İkinci Meşrutiyet Döneminde Kadın Olmak*”, **Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi**, Cilt: 3, 2011, No: 1, s. 1-10.

eğitim için yurt dışına gönderilmesi ilk kez İkinci Meşrutiyet döneminde gerçekleşmiştir.⁵⁶² Kadınlar memuriyet hayatına atılmışlar, önceden yalnızca ebe, hastabakıcı ve muallim olabiliyorken, İkinci Meşrutiyet döneminde devletin çeşitli kademelerinde görev almaya başlamışlardır.

Eğitimdeki bu gelişmelerin yanı sıra kadınlar çeşitli teşkilatlar, dernekler kurmuşlar, örgütlü bir yapı halinde kadının hak ettiği sosyal, hukukî haklarını kazanmak için çalışmalarda bulunmuşlardır.⁵⁶³ Kurulan bu dernekler kadınlar için bir sosyal alan olmuş, kadınlar evlerinden çıkmaya başlamışlardır. “*Bu cemiyetler kadına hareket imkânı sunan bir eylem alanı yaratmış ve onların kamusal alanın öznelere olarak kabul görmelerinde işlevsel bir rol üstlenmiştir.*”⁵⁶⁴ Bu dönemde çok sayıda kadın dergileri ve gazeteleri çıkarılmıştır.⁵⁶⁵ “*Türk modernleşme tarihi biraz da kadının modernleşme tarihidir.*”⁵⁶⁶ Dönemin yazarları, aydınları kadın konusuna geniş yer vermişler, kadının toplumun, devletin gelişmesinde, modernleşmesinde kilit öneme olduklarını vurgulamışlardır. “*Müslüman kadınlar ilk kez II. Meşrutiyet döneminde kendi derneklerini ve kadın dergileri kurmuşlardır.*”⁵⁶⁷ Bu gelişmelerle birlikte İkinci Meşrutiyet döneminde Türk kadını geleneksel “ev hanımı”, “anne” statüsünün yanı sıra öğrenim gören, öğreten, haklarını savunan, dergiler, gazeteler çıkaran, makale, roman, hikâye yazan, toplum meseleleriyle ilgilenen, kısmî ölçüde siyasete giren bir hüviyete sahip olmuştur. “*Osmanlı’nın II. Meşrutiyet döneminde, dünyanın sosyal-siyasi-*

⁵⁶² Ayrıntılı bilgi için bkz. Şefika Kurnaz, **Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1829-1923)**, MEB Yayınları, İstanbul, 1997.

⁵⁶³ Osmanlı Kadınları Şefkat Cemiyet-i Hayriyyesi, Teâlî-i Vatan Osmanlı Hanımlar Cemiyeti, Osmanlı Cemiyet-i Hayriyye-i Nisvaniyyesi Osmanlı Kadınları Terakkiperver Cemiyeti, Hilâl-i Ahmer Cemiyeti Kadınlar Hey’et-i Merkeziyyesi, Muhtaç Asker Ailelerine Muavenet Cemiyeti, Müdafaa-i Milliyye Osmanlı Hanımlar Heyeti bu dönem kurulan derneklerin en önemli ve en işlevsel olanlarındandır. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Toprak, 2015)

⁵⁶⁴ Gülçin Yapıcı ve Dursun Dilek, “*İkinci Meşrutiyet Döneminin Öznelere Olarak Osmanlı Kadınları*”, **Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet**, (Hızl. Halil Akyurt ve Akif Pamuk), Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 178.

⁵⁶⁵ İkinci Meşrutiyet’in ilanından önce çıkarılan gazete ve dergiler: Terakki-i Muhadderât (1869), Vakıf yahud Mürebbi-i Muhadderât (1875), Aile (1880), İnsaniyet (1883), Hanımlar (1883), Şükûfezâr (1886), Mürüvvet (1887), Parça Bohçası (1889), Hanımlara Mahsus Gazete (1895), Hanımlara Mahsus Malumat (1895), Âlem-i Nisvan (1906). İkinci Meşrutiyet döneminde çıkarılan gazete ve dergiler: Demet (1908), Mehasin (1908), Kadın (1908), Musavver Kadın, Kadın (İstanbul), Kadınlar Dünyası (1913), Erkekler Dünyası (1914), Güzel Prenses, Kadınlık, Siyanet, Seyyale, Hanımlar Âlemi, Kadınlar Âlemi, Kadınlık Hayatı, Bilgi yurdu Işığı, Türk Kadını, Genç Kadın (1919), Kadın Duygusu, İnci (1919), Diyane, Kadınlar Saltanatı, Hanım (1921), Ev Hocası. (Ayrıntılı bilgi için bkz. Çakır, a.g.e., 2013.

⁵⁶⁶ Betül Coşkun, “*Türk Modernleşmesini Kadın Romanları Üzerinden Okumak*”, **Turkish Studies**, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 5/4 Fall 2010, s. 930-964.

⁵⁶⁷ Ramazan Gülendam, **Türkiye’de Kadın Olmak Cumhuriyet Devri Türk Romanında Kadın Kimliği 1960-1980**, Kesit Yayınları, İstanbul, 2015, s. 17.

*ekonomik şartlarına paralel olarak gelişen Türk kadın hareketi ya da Türk Feminizmi Avrupadan farklı bir şekilde gelişmiştir. Avrupa ülkelerinde feminist hareketler oy hakkı mücadelesi üzerinde dururlarken bu dönemde Türk kadınlarının siyasi mücadelesi görülmemektedir. Türk kadını daha çok çalışma hayatına atılma, eşit eğitim, evlilik ve boşanma hukukundaki adaletsiz yapının düzeltilmesi için mücadele vermiştir.”*⁵⁶⁸

Elbette bu gelişmeler çoğunlukla İstanbul, İzmir, Selanik gibi büyük kentlerde yaşanmıştır. Kadının sosyal hayata bütünüyle girmesinin Anadolu'ya yaygınlaşması ancak Cumhuriyet'in ilanından sonraki süreçte gerçekleşmiştir. İkinci Meşrutiyet döneminin önemli fikir adamlarından olan İctihad yazarı Abdullah Cevdet “*Kadınlarda Gâye-i Hayat*” başlıklı yazısında kadının toplum için öneminden şöyle bahseder: “*Aile teşkilâtında kadının üstün gelen rolü bir derecededir ki, bunların toplum içindeki durumu, mensup oldukları kavmin ve hükümetlerin şekil ve mukadderâtını tayin ve tahmin için gerçek anlamda ve muteber bir ölçüdür.*”⁵⁶⁹ Kadınların toplum içindeki konumuna bakarak toplumların geleceği ve yönetim şekilleri hakkında bilgi sahibi olunacağını ifade eden Abdullah Cevdet, kadının bu denli önemini ortaya koyduktan sonra kadının görevinin bilgili, çalışkan, iyi yetişmiş nesiller yetiştirmek olduğunu ifade ederek kadına sınırlar çizer:

*“Sizin güzel bir şekilde söylenmiş şiirinizden ziyade, ev işlerinizde ve evin içinde yeni bir nizam, intizam ve kolaylık getirmenizi, yeni bir dinlenme ve eğlenme şekli ve tasarruf tasavvuru icat etmenizi görmek tercih edilir ve sizden öncelikle beklenen budur. ... Sizin ezelde taktir olunan ebedî, ezelî ve yüce vazifeniz, ey kadınlar tekrar ediyoruz: aileler ihyâ etmek ve büyük insanlar yetiştirmektir. Sizin göz dikeceğiniz şeyler Solon’lar, Brütüs’ler yetiştirmek olsun! Sizlerden başka şeyler istemek, mutenâ pek çok şeyleri bilmeyerek heder etmektir.”*⁵⁷⁰

Abdullah Cevdet bu ifadeleriyle kadının yapabileceklerinin çitasını düşük tutar. Kadınlara topluma yön veren insanlar olarak değil de topluma yön veren insanlar yetiştirme vasfını uygun görür. Batıcı görüşleriyle öne çıkan, ülkenin modernleşmesi için Batının rol model olarak alınmasını savunan Abdullah Cevdet'in bu yaklaşımı

⁵⁶⁸ Nilüfer Özcan Demir, “II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Feminizmi, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C. 16, S. 2, s. 113.

⁵⁶⁹ Abdullah Cevdet, “*Kadınlarda Gâye-i Hayat*”, **İctihad'ın İctihadı**, (Hzl. Mustafa Gündüz), Lotus Yayınevi, Ankara, 2008, s. 91.

⁵⁷⁰ Abdullah Cevdet, **a.g.e.**, s. 94-95.

İkinci Meşrutiyet döneminde kadına bakış konusunda önceki dönemlere göre önemli bir mesafe alınmışsa da henüz tam anlamıyla kadına karşı sınırlayıcı, baskılayıcı tavrıdan uzaklaşamadığının göstergesidir.

Kadına yaklaşımda anlayış farklılıkları, İkinci Meşrutiyet dönemi romanlarından belirgin bir şekilde izlenebilir:

2.8.1. Kadın Kimliğine Saygı: İdealize Edilmiş Kadınlar

İkinci Meşrutiyet dönemi Türk romanında yazarlar arzu edilen, olması gereken, idealize edilmiş, örnek kadın tiplerine bolca yer vermişlerdir. Güçlü, kendi ayakları üzerinde duran, eğitilmiş, modern, Türk ve Müslüman gelenek ve göreneklerine sahip çıkan bilinçli kadınlar topluma kadınların imkân verilirse neler yapabileceğini göstermesi ve kadına karşı toplumda bir farkındalık yaratması açısından önemli bir işleve sahiptir.

İkinci Meşrutiyet döneminde kadın konusuna en çok yer veren yazar şüphesiz ki Halide Edip Adıvar'dır. Adıvar, bu dönem yazdığı bütün romanlarda kadının sosyal hayattaki konumunun yükseltilmesi amacına hizmet eder. Romanlardan örnek verecek olursak *Yeni Turan*'da Kaya güçlü bir karaktere sahip, davası uğruna kendini, hayallerini feda etmekten kaçınmayan, mücadeleci, tarih bilincine sahip, iyi eğitim almış, Fransızca ve Almanca bilen milliyetçi bir aydındır. Halide Edip Adıvar, Kaya'yı şöyle tasvir eder: *"Samiye anasız ve daima büyük lakırdılarla konuşan büyükler arasında büyümüş olmasından, yaşından çok büyük, adeta kendine sahip bir erkek tavrı almıştı. Şüphesiz dimağı da azim ve irade kabiliyetleri de pek harikuladeydi."*⁵⁷¹ Yazar, Kaya'yı fiziksel özellikleriyle değil yaptıklarıyla, çevresine etkisiyle ve sosyal statüsüyle öne çıkarır. *"Kaya, inandığı prensiplerle, çevresine tesir eden ve onu değiştiren ilk kadın örneğidir."*⁵⁷² Türk romanında aşkın nesnesi olan, sürekli arka planda kalan, silik, edilgen kadın tipi *Yeni Turan*'da köklü bir dönüşüme uğrar. Adıvar, Kaya'yı ülke meselelerine duyarlı, halka hizmet eden, okullar açan, bilgili, kültürlü, ideal bir aydın

⁵⁷¹ Adıvar, *Yeni Turan*, s. 17.

⁵⁷² İnci Enginün, *Halide Edip Adıvar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi*, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2007, s. 128.

olarak sunar. “*Kaya İstanbul’un küçük köstekli kızlarından değil*”⁵⁷³ dir. Liderlik vasfı olan, teşkilatçı, çevresindekilerde hayranlık uyandıran bir kadındır.

Toplum içinde aktif olarak yer alan, eğitilmiş, güçlü, sorgulayan, üreten, çabalayan, mücadele eden ideal kadın tipi, Halide Edip’in ülkenin yeniden inşası, toparlanması sürecinde üzerinde önemle durduğu konulardan biridir. Güçlü bir kadın, güçlü bir anne, eş ve vatandaşdır. Bu düşünceyle yazar ideal “kadın” fikrini romanda yoğun olarak işler:

“Yeni Turan’ı en çok göze çarpıtın şey, belki de Türk kadını müessesâtıydı. Yeni Turan, kadınlarını da okutuyor, kadınlarını da yanı başında çalıştırıyordu.”⁵⁷⁴ “Yeni Turan kadınlarında ahlâki, içtimai bir inkılap yapan, kadınları bir ot, bir makine halinden çıkarıp erkeklere temiz, çalışkan bir arkadaş, çocuklara ve bütün memlekete bir ana, bir mürebbi yapmak için çalışan kadındır.”⁵⁷⁵

Kendisi de siyasette, Millî Mücadele’de aktif olarak yer almış, döneminin aydın kadınlarından biri olan Halide Edip, kendisinden hareketle romanda yarattığı Kaya karakteriyle siyasete, eğitime katkı sağlayan, sadece kendisini yetiştirmekle değil çevresini, toplumu yetiştirmekle yükümlü ideal kadın tipini önerir. Kaya, Hamdi Paşa ile evlenene kadarki süreçte Yeni Turan Partisi için konferanslar veren, Anadolu’yu karış karış gezen, okullar açan, modern, aynı zamanda geleneklerine, değerlerine bağlı bir kadındır. Halide Edip’te bu tarz ideal kadın fikrinin oluşmasında İngiltere, Kuzey Avrupa ve Amerika Birleşik Devletleri’ne yaptığı gezilerin etkisinin olduğu söylenebilir.

Seviye Talip romanında kadın konusu Macide ve annesi üzerinden verilir. Seviye, Batı terbiyesi ile yetişmiş, son derece iyi eğitim almış, istediği zaman toplum normlarının dışına çıkabilecek bir cesarete sahip güçlü bir kadındır. Nitekim âşık olarak evlendiği Talip Bey’den aşkın bittiği gerekçesiyle ayrılır ve piyano hocası Macar asıllı Cemal ile nikâhsız olarak yaşamaya başlar. Talip Bey’in boşanma isteğini kabul etmesinin ardından Seviye ile Cemal evlenir. Yine Batılı bir terbiye ile yetişmiş bir aydın olan Fahir, İngiltere’den dönünce geleneksel Türk İslam terbiyesiyle yetişmiş eşi Macide’yi İngiliz kadınlarla kıyaslayarak değişime zorlar. Macide’nin değişime yönelik

⁵⁷³ Adıvar, **a.g.e.**, s. 130.

⁵⁷⁴ Adıvar, **a.g.e.**, s. 18.

⁵⁷⁵ Adıvar, **a.g.e.**, s. 31.

tüm çabalarına rağmen Fahir, Seviyye'ye âşık olur. Seviyye'nin Cemal ile evlenmesinin ardından ise büyük bir üzüntü ve umutsuzluğa sürüklenerek savaşa katılıp şehit olmayı tercih eder.

İngiltere'den dönen Fahir, eşi Macide ile İngiliz kadınlarını kıyaslar: “*Oranın toplum hayatını ve kadınlarını gördükçe millî bir eksiklik gönlümü tırmalardı. Onun için memleketimize yarayabilecek başka bir görüşle İngiltere'yi gözden geçiriyordum.*”⁵⁷⁶ Fahir'in Türk kadınına dair gözlemleri şöyledir:

“*Onlar öyle genç kızlardır ki, gazete okuyabilecek, mektup yazabilecek kadar okur, yazarlar; sonra bütün zamanlarını ev hayatına ayırırlar. Onlar için en tabii şey dikiş dikmek, ortalık süpürmek, yaygıları temiz, düzgün bulundurmak, ortalıkta döküntü bırakmamaktır. Bunlar küçük görülecek şeyler değildir. Fakat onların bu kadınlıklarında bir erkeği sıcak bucağına koşturacak bir şey yoktur. Ne köşelerde gülümseyen bir iki çiçek, ne de temiz, güzel, sizi anlamağa, sizi eve ısındırmağa hazır bir kadın görebilirsiniz. O daha arkasından iş entarisini çıkarmağa vakit bulmadan, siz eve gelirsiniz. Siz ona fikirlerinizden söz ederken onun kuruntulu gözleri konsolun üzerinde toz arar.*”⁵⁷⁷

Türk kadınının eviyle en iyi derecede ilgilendiği ancak ev işlerine kapılıp eşini ve dış dünyayı ihmal eden, sığ, yüzeysel bir fikir dünyasına sahip olduğu ifade edilir. İngiliz kadınları ise bunun tam tersi durumundadır. Burada bir sentez vurgusu yapılır. Toplumun kadına bakışı eleştirilir: “*Bir kısmı kadını esir yapacak öbür kısmı ona süslü bir oyuncak gözü ile bakacak. Eğer kadına arkadaş ve gelecek neslin biricik annesi ve eğiticisi diye bakanlar ve onları o surette yetiştirmek isteyenler varsa bunlar azınlıkta ya da nazariyesi bol, davranışı az olan yanda...*”⁵⁷⁸ Kadının öncelikle birey olduğu, gelecek nesilleri yetiştiren bir eğitimci olduğu anlayışının çok az kişide olduğu ifade edilirken, bu anlayışın yaygınlaştırılması düşüncesi hissettirilir.

Heyula'da Selma, Batı edebiyatını ve müziğini iyi bilen, piyano, viyolonsel çalabilen, özgür ruhlu bir kadındır. “*Ne iyice ressam, insanları nasıl bütün noktalarıyla bilir, bununla beraber ne güzide şairdi.*”⁵⁷⁹

Raik'in Annesi romanında ideal kadın kimliği şöyle tarif edilir:

⁵⁷⁶ Adivar, **Seviyye Talip**, s. 12.

⁵⁷⁷ Adivar, **a.g.e.**, s. 12.

⁵⁷⁸ Adivar, **a.g.e.**, s. 14.

⁵⁷⁹ Halide Edip Adivar, **Heyûla**, Atlas Kitabevi, İstanbul, 1974, s. 105.

“Bakınız ben nasıl bir kadın isterim. Dil, isterse bilsin, hatta iki, üç; fakat hiçbir zaman Beyoğlu’nda Fransızca pazarlık etmesin. Fransız kadınlarını taklit edeceğim, diye sahte gülüşler, garip el oğuşturmalar, baş sallamalar, sıçrayarak, hoplayarak yürümeler yapmasın. Her lüzumsuz şeye Fransızca hayret etmesin. Babasını görünce “oh! Mon per”, bir şeyden korkunca (oh! Mondiyö) demesin tanrıya inansın, arasına camiye gitsin. Bizim yüksek, külrenkli, loş kubbelerde inleyerek sesi yansıtan yakarışların, göz kamaştırıcı bir düzenle, o kubbe altında yere sürünen alınların çıkardığı sesin şiir ve ululuğunu ruhça duyabilecek, bu ulu ibadetin iç korkusu ile ruhu titreyen bir kadın, sonra bütün bu duygularını çocuklarına aşılayacak bir kadın olsun. Musiki bilirse, ağır, klasik, ciddi şeyler bilsin! Biraz da çocuğunu uyutacak ninniler çalsın. Saçları, mutlak gözleri dinlendirecek biçimde koyuca bir küme teşkil etsin, bütün davranışı, duruşu sade olsun, gözleri güleç, ağzı şefkatli, elleri yumuşak olsun.”⁵⁸⁰

Halide Edip Adıvar, ideal kadın tipini Doğu-Batı sentezinde bulur. Ne bütünüyle kendini Batı'ya kaptırıp dejenere olmuş kadını, ne de taassuba kapılmış kadını önceler. Kadının “anne” statüsüne de vurgu yapılır. Kadın çocukları, nesilleri yetiştiren annedir. O yüzden kadının gelişimi, değişimi aynı zamanda mensubu bulunduğu milletin ilerlemesine işaret eder.

Romanda sürekli Fransızca konuşmaya çalışan, onları taklit eden, çocuklarına anne değil de mama dedirten, kendilik değerlerini yitirmiş dejenere tipler eleştirilir: *“Mama kelimesi, “anne” kelimesinden daha sevimli, daha samimi mi? İşte kendimi daima sakınmak istediğim bir Türk kadını!”⁵⁸¹* Bu anlamda Raik'in annesi Refika rol-model teşkil eder.

Handan, Türk romanında idealize edilmiş, modern kadın tiplemesinin o zamana kadarki en iyi temsilcisidir. Geleneksel görüşün kadını sınırlayan tavrına, bu bağlamda çevresine annesine karşı çıkan Handan, erkekten kaçmaması, erken evliliğe karşı çıkması, eşini kendi seçmek istemesi, serbest hareketleri, eşitlikçi görüşü ve iyi eğitimiyle Halide Edip Adıvar'ın tam anlamıyla arzuladığı, toplumda olmasını istediği kadın profilidir. Handan, geleneksel Türk kadınına tepki olarak, bir karşıt profil olarak yaratılmış bir tiptir. “Ev”in dışına çıkmış, erkeklerle siyaset, ekonomi, sosyoloji gibi

⁵⁸⁰ Adıvar, **Raik’in Annesi**, s. 21.

⁵⁸¹ Adıvar, **a.g.e.**, s. 20.

konularda fikir alışverişinde bulunan, düşüncelerini özgürce savunan güçlü kadın imajı, Refik Cemal'in Handan'a aşık olmasında önemli paya sahiptir. Romanda Neriman, geleneksel Türk kadınıni temsil eder. Uysal, sevecen, silik bir tip olan Neriman, Handan ile hayata bakış ve duruş açısından tezat teşkil eder. Romanda Refik Cemal'in Neriman ve Handan arasında bırakılması, bu iki kadının karşılaştırılarak Handan'ın gücünün vurgulanması yolunda kurgulanmıştır. Romanın sonunda Refik Cemal'e aşkıyla Neriman arasında kalan Handan ölür. Yazar onun toplumsal ahlâk normlarının dışına çıkmasına izin vermez.

Halide Edip Adıvar, *Yeni Turan* romanına kadar yazdığı *Heyula*, *Raik'in Annesi*, *Seviyye Talip*, *Handan* romanlarında kadının özgürlüğünü önceleyen, kadını toplum baskısından kurtulmuş bir birey olarak işleyen bir yaklaşım söz konusudur. Yazar, sinmiş, eve kapatılmış, erkeğin gölgesinde kalmış, topluma yerleşmiş köhne kadın algısını yıkmaya çalışır.

Vurun Kahpeye'de Aliye güçlü, kararlı, inandığı değerler uğruna canını bile vermekten çekinmeyen, cesur bir kadındır. Köy çocuklarını eğitmek, vatana hizmet etmek için çıktığı yoldan dönmeyen Aliye, eğitilmiş, modern, millî değerlerine sahip çıkan yapısıyla Halide Edip Adıvar'ın örnek kadın tiplerinin en önemlilerindendir. Aliye'nin gücünü, cesaretini ve azmini romanda geçen şu ifade özetler mahiyettedir: “*Toprağınız toprağım, eviniz evim; burası için, bu diyarın çocukları için bir ana, bir ılık olacağım ve hiçbir şeyden korkmayacağım; vallahi ve billahi!*”⁵⁸²

Reşat Nuri, *Çalikuşu*'nda yazar Manastırlı kadını otel komşusu Feride ile karşılaştırmak suretiyle işlevselleştirir. Cahil, batıl inanca sahip, kendi varlığını kocasının varlığıyla özdeşleştiren, silik bir kadın Manastırlı kadın olmaması gerekeni yansıtır. “*Ortağım, burada kocama basmış büyüüyü, basmış büyüüyü. Dilini ağzını bağlamış adamcağızın. Lâkin, Manastır büyücüleri daha ustadır. Çok değil, üç meci diyeyi gözden çıkardım mı, kocamı kadının elinden alırlar, yine bana getirilerdi.*”⁵⁸³

Yazar Anadolu köylerinde zor şartlarda öğretmenlik yapan Feride aracılığıyla eğitilmiş, kendine güveni olan, çalışkan, bir erkeğe dayanmadan yaşayabilen, güçlü, modern, taassuptan, bağınazlıktan uzak, kendi değerlerine yabancılaşmamış bir kimlik ortaya koyar. “*Yetim arketipinin özelliklerine uygun olarak Feride, eninde sonunda*

⁵⁸² Adıvar, *Vurun Kahpeye*, s. 1.

⁵⁸³ Güntekin, *Çalikuşu*, s. 153.

*olumsuz ya da insanlıktan çıkarıcı koşullarda kalma ayartılarına karşı dayanmak için kendine yeterince güvenmeyi öğrenmek zorunda kalır.*⁵⁸⁴ Kanter'in bu tespitinden hareketle Feride'nin güçlü karakterinin oluşumunda özyaşam öyküsünden izlerin görüldüğünü belirtmek gerekir. Anne ve babasını çocuk yaşta kaybeden, büyükannesinin ve teyzelerinin himayesinde büyüyen Feride, anne şefkati eksikliğini büyükannesinden ve teyzelerinden karşılarken; baba otoritesini karşılayacak bir kişiden mahrum yetişmiştir. Yıllar sonra Hayrettin Bey vasıtasıyla kapatmaya çalıştığı bu eksiklik, Feride'de bir otokontrol mekanizması ve bununla beraber karşılaştığı güçlüklerle cesurca mücadele eden, güçlü, kararlı, iradeli bir karakterin oluşumunda önemli bir yere sahiptir.

Reşat Nuri'nin *Gizli El* romanında da güçlü kadın imajı dikkat çeker. *“Zannedirim eski zamanlarda değiliz... Artık bir kızın evlenip evlenmeyeceğini ancak kendisi bilir.”*⁵⁸⁵

Sefalet romanının başkışısı Sabite varlıklı bir ailede dünyaya gelmiş, iyi eğitim almış, yardımsever, merhametli, gururlu, ahlâklı, namuslu bir kızdır. Babası ve annesi ölünce üvey dayısının yaptığı sahtekârlık sonucu dadısı Gayret ile birlikte tüm serveti elinden gider ve sefil bir hayat sürmeye başlar. Yapılan sahtekârlık ortaya çıkınca hak ettiği refah hayata geri döner. Bu sırada parasız kaldığı için kendisini terk eden teyzezadesi ve nişanlısı Hayati ve parası için evlendiği, Sabite'nin çocukluk arkadaşı olan Kesbiye'ye düştükleri zor durumdan ötürü yardımcı olur. Öyle ki Sabite, Hayati ve Kesbiye'nin çocukları Sabit'i evlatlık alır. Sabite, Müştak Bey ile evlenirken ona zengin bir ailenin kızı olduğunu söylemez. Konağın hizmetçisi olduğunu söyler. Onu bu haliyle kabul eden Müştak Bey ile mutlu bir evlilik kurar.

Romanda sağlam karakterin, ahlâklı yaşamın önemi vurgulanır. Maddiyatı, manevi değerlere üstün tutmanın yanlışlığı Hayati ve Kesbiye başta olmak üzere birçok karakter üzerinden anlatılır. Yaşadığı tüm sıkıntılara, zorlulara, sefaletle rağmen ırzını, namusunu, karakterini, ahlâklı yaşam çizgisini koruyan Sabite örnek, ideal bir kimlik olarak okuyucuya sunulur.

Fatma Aliye'nin romanı olan *Enin*, 1910 yılında yazılmıştır. Evlilik, eğitim ve kadın temaları işlenir. Sabahat, Fatma Aliye'nin ideal kadın tipidir. Fransızca ve

⁵⁸⁴ Fatih Kanter, **Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Yapı ve İzlek**, Grafiker Yayınları, Ankara, 2013, s. 125.

⁵⁸⁵ Güntekin, **Gizli El**, s. 80.

İngilizce bilir. Arapça ders alır. Batı ve Doğu musikisine hâkimdir. Piyano, keman, ud ve kanun çalar. Duygularıyla değil aklıyla hareket etmeyi düstur edinir. Yıllardır tanıdığı dayızadesi Suat ile evliliği söz konusu olunca, bu evliliği sorgulamaktan çekinmez. Sabahat, ifrat ve tefritten kaçman, Doğu ve Batı'yı iyi bir şekilde sentezlemiş bir kadındır.

Nebahat, Sabahat'in; Nihat ise Suat'ın üvey kardeşidir. Nebahat, Suat'a; Nihat ise Sabahat'a âşık olur. Nebahat, Suat'a kendisiyle evlenmezse intihar edeceğini söyler. Sabahat onları görür ve Suat'tan ayrılır. Suat ile Nebahat evlenir. Rıfat, Fehame'nin aşkından hastalanır. İyileşir. Ailesinde kendisini Fehame'ye benzeyen bir kızla evlendirmelerini ister. Avrupa'ya gider.

Sabahat evliliği sorgulayan, eş adayını tanımaya çalışmasıyla batılı; şu görüşleriyle de doğulu kimliğini vurgular: “Evvelce İslam kadınlarında genç kızlarla erkekler görüşerek, tanışarak izdivaç ederlerken muamele-i dest busu falan gibi şeyler olmazdı. Elleri ellerine dokunmaksızın namzetlik zamanı geçerdi. Bizim nişanlılık zamanımız da öyle alaturka geçmelidir.”⁵⁸⁶ Evlilik konusu üzerinden doğu-batı sentezi ortaya konur.

Yazarlar güçlü kadın kimliği için eğitimin kilit önemde olduğunun farkındadır. *Enin*'de de kadınların eğitimi üzerinde fazlaca durulur. Hem Doğu medeniyetine hem Batı medeniyetine vakıf olunabilecek bir eğitim yolu izlenir. “*Sabahat kavaid, mantık, belagat, ilm-i adab, münazara, coğrafya, tarih, kozmografya, hikmet, kimya derslerine Abdullah Efendi'den başladığı gibi Sabahat büyüdüğüce dersler de büyümekteydi.*”⁵⁸⁷ “*Fehame, Türk ve Fransız edebiyatına vâkıf, felsefeden bahseder, mükemmel tarih bilir.*”⁵⁸⁸

Türk kadınının ilerlemesi, toplumda layık olduğu yerde olması için çalışan aydınlardan biri olan Ahmet Hikmet Müftüoğlu, *Gönül Hanım* romanında olmasını istediği Türk kadını Gönül Kaplanoğlu aracılığıyla yansıtır. Romanın başkişisi Mehmet Tolun olmasına rağmen kitaba adını veren Gönül Hanım'dır. Romanda ana vaka çizgisini oluşturan Türk dünyasında yolculuk fikrini ortaya atan, Ali Bahadır ve Mehmet Tolun'u teşvik eden azimli, kararlı, cesur ve güçlü karakteriyle Gönül Hanım'dır. Öyle ki Mehmet Tolun, Türk tarihini ve medeniyetini araştırma yolunda

⁵⁸⁶ Fatma Aliye Hanım, **Enîn**, (Hzl. Ayşe Demir), Kesit Yayınları, İstanbul, 2012, s. 89-90.

⁵⁸⁷ Fatma Aliye Hanım, **a.g.e.**, s. 137.

⁵⁸⁸ Fatma Aliye Hanım, **a.g.e.**, s. 139.

Türklerin oluşturduğu bu ilk gruba gayretli çalışmalarından dolayı Gönül Hanım Sefer Heyeti adını verir. Gönül Hanım hem fiziki görünümü, hem de Doğu ve Batı ilmini tahsil etmiş, bilgili, kültürlü, vizyon sahibi aydın bir kadın oluşuyla dikkat çeken bir kadındır:

*“Gönül Hanım, Paris Üniversitesi Edebiyat Fakültesinden me’zundur.”*⁵⁸⁹

*“Gönül’ün iri uzunca gözlerinin parlak yeşil rengi, kumral uzun saçları, pembe beyaz yüzünde ince yay gibi eğri kaşları, bir kadın için ender olan toparlak alnı, çok sade ve kibar giyinişi, ağır ve vakur ve bilgili bir hanım bulunmasına rağmen, bâzan bir çocuk gibi saf, neş’eli cana yakın oluverişi kendisiyle görüşenlerin kalbinde mutlaka bir iz bırakırdı. Kendi anadilinden ve Rusçadan başka gayet güzel Fransızca bilir, Almanca da anlar ve konuşurdu. Okuduğu kitapların güzel ifade tarzını taklit ederek görüşmeğe özenirdi. Altı yıl kadar piyano ve resim dersleri aldığını kardeşi söylemişti. Bir-iki suluboya tablosu bir parça resim yapan Tolun’un ve hatta Kont Zichy’nin bile takdirini çekmişti.”*⁵⁹⁰

Gönül Hanım’ın birden fazla yabancı dil bilmesi, piyano çalıp resim yapması aynı zamanda da Türklük bilincine sahip, eğitimi, bilgisini Türklüğü yükseltmek için kullanan, çalışan, çabalayan bir kadın olması Meşrutiyet döneminde örnek bir kadın olması için yeterlidir. Romanın sonunda İstanbul’a gelen Gönül Hanım, Türk ve Tatar kızlarını eğitmek amacıyla bir okul açmaya karar verir.

Mehmet Tolun’un Kırım Hanlarından Giray Han’ın bir şiirini okumasından sonra yaşanan sohbet sırasında, Mehmet Tolun kadın-erkek eşitliğinden bahseder: *“Fakat bugün ruh ve bilgi bakımından kadın ile erkek arasında bir fark yoktur. Bugünkü dimağımızda düşünürsek, Gazi Giray, ülkeler istila etmiş bir Tatar Hanı ise, siz de iklimler keşfeylemiş bir Tatar hanımısınız. O yedi sene İran’da esir kalmış bir Gazi ise, siz Turan’da esir almış bir hanım gazisiniz.”*⁵⁹¹ Meşrutiyet dönemi düşünüldüğünde, bugün bile tartışılan, kadın-erkek eşitliği fikri dönemin hâkim anlayışını aşan bir fikirdir. Giray Han ile Gönül Hanım karşılaştırılır ve ikisi eşit görülür.

⁵⁸⁹ Müftüoğlu, a.g.e., s. 6.

⁵⁹⁰ Müftüoğlu, a.g.e., s. 11-12.

⁵⁹¹ Müftüoğlu, a.g.e., s. 102-103.

Turancılık fikri bağlamında yazılan Müfide Ferit Tek'in *Aydemir* romanında kadın ve kadının eğitimi konuları romanın norm karakteri olan Hazin aracılığıyla işlenir. Aydemir'in Turan için, Rus işgali altında olan, Ruslar tarafından baskı altında tutulan, okulları, camileri kapatılan ve uyanış için bir kıvılcım bekleyen Türkistan'a gitmesinin ardından Hazin, Aydemir'in Türkistan'da yaptıklarını İstanbul'da gerçekleştirir. Okullarda dersler verir. Yeni, modern, Türkçü bir neslin yetişmesi için çalışır. Aydemir'in Türkistan'da Ruslar tarafından öldürülmesinin ardından Hazin, Aydemir'in ülküsünü devam ettirmek için Türkistan'a gider. Romanda kadınların toplumun ilerlemesi için önemine şu ifadelerle yer verilir: “Bizdeki mekteplerin hemen hepsinin hedefi kız öğretmenler yetiştirmektir. Halbuki cemiyetin, yalnız kız öğretmen suretindeki mürebbiyeye değil, her terakki sahasında, her günkü yaşayışında, kadın irşadında ihtiyacı vardı.”⁵⁹²

Mehmed Nafi'nin *Türkün Romanı* eserinde Alparslan Han'ın kızı Oğuz Hanım dört beş erkeği cirit oyununda yere seren, yiğit, cesur bir kızdır. Türklerdeki ordu-millet anlayışı gereği kadınlar da silah eğitimi alır, gerektiğinde savaşa katılırdı. Oğuz Hanım, romanda Çinli hizmetçi ile karşılaştırılır ve Türklerin kadına verdiği önem, Türk kadının güçlü karakteri bu vasıta ile vurgulanır.⁵⁹³

Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç romanında Feriha Davut takma adıyla Lütfiye toplumun kadına biçtiği pasif rolden oldukça rahatsızlık duyan, onu yıkmaya çalışan eğitimli, kültürlü bir kadındır. Feriha Davut kadının yüklenen pasif misyondan şöyle şikâyet eder:

“Zavallı Türk kadını için ev içinde bedenini çalıştırmaya iki büyük vesile vardır. Ya ortalık süpürmek adı altında hasır süpürgeyi alıp iki kat olarak evin tüm mikropu tozlarını yutmak... Ya da çamaşır yıkamak adına leğen başında akşama kadar bütün ailenin kirlerini pisliklerini sıcak su içinde oluşan zehirli buharları solumak. İşte bizim en büyük ekzersizimiz sporumuz bundan ibarettir.”⁵⁹⁴ “Diğer milletlerde, bir kadının doğal karşılanacak serbest en ufak bir hareketi burada oynaklığa sayılıyor.”⁵⁹⁵ “Ne kadar melek huylu bir kız olursan ol... halkın ortasında göz göre göre bir kere

⁵⁹² Tek, **a.g.e.**, s. 57.

⁵⁹³ Bu kısım “Öteki Kimliği” başlığında ayrıntılı olarak işlenmiştir.

⁵⁹⁴ Hüseyin Rahmi Gürpınar, **Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç**, Everest Yayınları, İstanbul, 2007, s. 90.

⁵⁹⁵ Gürpınar, **a.g.e.**, s. 87.

*bisiklete binmek, herkesi benden nefret ettirmeye yeter. Aman Yarabbi ne memleket... Ne acemilik.*⁵⁹⁶ *“Beni biraz okutup yazdırttilar ... Fakat insafsızlar bu öğrenimden yararlanmaya hiç meydan vermiyorlar...”*⁵⁹⁷ *“Bu memlekette kızlar için ayıp olmayan ne var acaba?”*⁵⁹⁸ Feriha Davut toplumun biçtiği bu misyona şöyle isyan eder: *“Âdetler bizi birçok şeyden mahrum bırakıyor ama tabiat bırakmıyor. Tabiat bize de çalışma gereken bir zihin, sinirler ve adeleler vermiş...”*⁵⁹⁹

Feriha Davut, geleneksel Türk kadınının hâkim olduğu toplumda bir istisna teşkil eder. Yazar romandaki geniş kadın kadrosuyla Feriha Davut arasında bir karşılaştırmaya gider. Batıl inançların hâkim olduğu, cahil, her şeye çok kolay inanan mahalleli ve onların bu zaafından yararlanıp kadınları korkutmak isteyen, konferanslar veren İrfan Galib, Lütfiye'nin eşitlikçi, modern, güçlü imajıyla tezat teşkil ederler. İrfan Galib, Batı'da eğitim görmüş, bilgili, kültürlü biri olmasına rağmen kadınların zayıflığı ile ilgili makaleler yazar, onların cahillikleriyle alay eder. Onu bu düşüncelerinden vazgeçiren kişi ise Lütfiye'dir.

Safvet Nezihî'nin *Müsebbib* romanında Rana, romanda toplumda gelenek haline gelmiş görücü usulüne, görücüye çıkmaya *“Bu adeti değiştirmek kabil değil midir, a canım.”*⁶⁰⁰ diyerek karşı çıkar. Görücüye çıkmayı *“hayvan alır gibi onların dişlerine tırnaklarına bak...”*⁶⁰¹ mayaya benzetir. Modern, eğitilmiş, güçlü kadın kimliği vurgulanır. Nazif de *“Esir pazarında satılacak kızımız yok.”*⁶⁰² diyerek kızkardeşi Rana'ya destek olur.

Genç Kız Kalbi romanında kadına yaklaşım meselesine ve çözüm önerilerine yer verilir:

“Bir kadın kocasının cemiyet hayatına dâhil olabilmeli, ona hayatında refakat edebilmeli, onu mesela yalnız tiyatrolara gönderip kendi yalnız seyir yerlerinde eğlenmemeli. Bizim milletin büyük bir istikbal sahibi olması için yegâne eksiğimiz cemiyet hayatımızın olmadığı, kadınsızlıktan, kadınları erkeklerimizden uzak bulundurduğumuzdandır. Kadınların örtülü olması

⁵⁹⁶ Gürpınar, **a.g.e.**, s. 68.

⁵⁹⁷ Gürpınar, **a.g.e.**, s. 68.

⁵⁹⁸ Gürpınar, **a.g.e.**, s. 66.

⁵⁹⁹ Gürpınar, **a.g.e.**, s. 89.

⁶⁰⁰ Safvet Nezihî, **a.g.e.**, s. 100.

⁶⁰¹ Safvet Nezihî, **a.g.e.**, s. 101.

⁶⁰² Safvet Nezihî, **a.g.e.**, s. 103.

lazımsa, örtünsünler. Onları örtülü bulundurmak hayatımızdan çıkarmak demek midir? Bugün bir kadının kocasıyla sokağa çıkması elan ayıp görünüyor, hatta seyir yerlerinde beraber oturmalarına polis mani oluyor. Mesele bu kadar mühim iken bu hanımların bahsettikleri çarşaf oyunları adı bir oyuncaktan ibaret kalır. Bence bizde bugün kadın meselesi bundan ibarettir.”⁶⁰³

Evlilik konusunda kadının eşini tanıyıp bilmesi, bu hususta söz sahibi olması gerektiği üzerinde durulur: “Bir genç kız, hayatını teşrik ve teslim edeceği erkeği tanımalı, bilmeli, sevmeli...”⁶⁰⁴ Eski adetlerden vazgeçilmemesi durumunda binlerce kadın yanlış uygulamaların kurbanı olacaktır: “... insanca bir usul ile bu menhus âdetler ıslah edilinceye kadar daha nice binlercesi mütemadiyen kurban olacaklar.”⁶⁰⁵

Hüseyin Rahmi Gürpınar’ın *Son Arzu* romanında yine kadınların varlık mücadelesi söz konusudur. Şu diyalog dikkat çelidir:

“Ah, eski kadınlık ah... Tevekkülün felsefesini değil manasını bile bilmezlerdi.

Zişan: Zaman terakki ettikçe kadınlar hep yine eski halde mi kalsınlar? Bir şey bilmesinler mi efendim?

Efendi: Onlar için iffetin, ismetin manasını, kutsiyetini, ulviyetini bilmek kâfidir. Başka ilim istemez.

Üç kız birbirine bakışarak hafifçe kızardılar. Fakat Vicdan cevapta ötekilerden ziyade cüretkâr çıkarak:

İffetin manası da ilimle öğrenilir efendim.”⁶⁰⁶

Kadınların eğitime karşı çıkan Efendi, geleneksel Türk erkeğini temsil eder. Kadını etkisizleştiren, sosyal hayattan soyutlayan zihniyetin temsilcisidir.

“Bizim memlekette bir kızın bir erkekle muaşakası duyulduktan sonra dünyada ondan iffetsiz, ondan edepsiz bir mahluk tasavvur olunamaz.”⁶⁰⁷ “Bir kızın açık saçık serbest, ser-bâz harekâtından derhal diğer ikisi de mesul tutuluyor, bu okumuş kızlardan âlem yaka silkiyordu.”⁶⁰⁸

⁶⁰³ Mehmet Rauf, *Genç Kız Kalbi*, s. 39-40.

⁶⁰⁴ Mehmet Rauf, *a.g.e.*, s. 49.

⁶⁰⁵ Mehmet Rauf, *a.g.e.*, s. 87.

⁶⁰⁶ Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Son Arzu*, Everest Yayınları, İstanbul, 2012, s. 85.

⁶⁰⁷ Gürpınar, *a.g.e.*, s. 144.

⁶⁰⁸ Gürpınar, *a.g.e.*, s. 176.

Romanda kızlar kendi fikirleri alınmadan evlenme fikrine karşı çıkar:

*“Tabiatın aşka icbar ettiği bir çağa gelmiş genç erkeklerin, kızların bu hisleri izhar etmelerini cinayet sayılmak anane-i batılası daha ne kadar müddet zihinlerimizi köstekleyecek? Mutlak peder, validelerimizin beğendikleriyle mi evleneceğiz? Onlar intihaplarını bazı şerait içtimayla üzerine ayar ederler. Bizse bunu kalbimiz, meylimize tatbik ederiz. Bu tatbik, bu intihap bünyemizden, dimağımızdan, hissimizden, hilkıyyetimizden doğar. Bu iki intihap usulünün hangisi daha tabii ve adalet-i hilkate daha muvafıktır? Allah bu meyl hissini verirken kullar niçin intihap hakkını nez’ ediyorlar.”*⁶⁰⁹

Bu ifadeler kadınların bilinçlenmeye başladığının, kadın hakları konusunda farkındalık oluştuğunun göstergesidir. Kadınlar yaradılışlarının, hislerinin ve seçme hakkını sahip olduklarının bilincindedir.

Tebessüm-i Elem romanında kadınların toplum içindeki konumu eleştirilir. Bu mesele Ragıbe aracılığıyla yansıtılır:

“Memleketimizde mehmaemken tahsil ve terbiye görmüş kızların akıbetleri ne olur? Bu mesailerinin semerelerinden istifade için önlerinde müsait fikri bir tagaddi ve inkişaf zemini bulamazlar. Hiçbir yerde gözükp parlamazlar. Nisvana mahsus medeni cemiyetlerin hemen hepsi mefkut, gaye-i tahsillerinde erebilecekleri netice, ceraid veya resail-i münteşireye ara sıra makale göndermek, evdeki külliye boşluktan ibaret olan zamanlarını hangi efrenç esatize-i musikiyesinin meşhur parçalarını ne kadar maharetle çalarlarsa çalsınlar, hane halkınca baş ağrısından başka bir ehemmiyet-i terennümiye verilmeyen piyanoyla meşgul olmak, birkaç sahife kitap okumak yahut bir el işiyle vakit geçirmekten ibaret kalır. ... Lisan tahsiline verdikleri emeklerin mükafat-ı mesaisi bazı mesirelerde, orada burada tesadüf edebilecekleri Frenk kadınlarına hemen bir “bonjur” demek kabilinden mahkum-i akamet kalır. ... Frenk nisvanının serbestane maişetlerini görürler, zavallı “instruite” kadınlarımızı bir bedbinîdir, alır. Artık muhite, her şeye ta’n ederler, kendi ayarlarında kadın bulamadıkları için kimseyle görüşmez, ülfet edemez, bir şey beğenmez olurlar. Sonra bütün

⁶⁰⁹ Gürpınar, a.g.e., s. 116.

mefkureleri, emel-i hayatları bir noktada içtima eder. Her bir ihtiyacat-ı hissiyelerini tatmin, tatyip edecek bir zevç bulmak... ”⁶¹⁰

Kadınlar eğitim alsalar bile bu eğitimlerini toplum yararına kullanabilecek konumda değildirler. Böylece Türk kadını yalnızlaşır, bedbin, karamsar bir ruh haliyle kendisine biçilen rolü yerine getirir.

Romanda sadece sorunlar dile getirilmez. Çözüm önerilerine de yer verilir:

“Kadınlarımızın dimağları beyhude sıkletlerden, çocuklarımız kundaklardan azat edilmelidir. Avrupa’daki feminizm cüretlerini savletlerini görmüyor musunuz? Bugün cinsilatıf kütle-i ricale karşı yumruklarını göstererek ‘Biz insaniyetin nısfıyız. Hukukta istisna olmaz. Biz de doğduğumuz memleketin hava-yı hürriyetini tamamıyla teneffüs hak-ı tabisine malikiz. Müsavat, ancak bu tatbik-i kamili ile tazammun-i mana edebilir. Yoksa boş bir söz olur. Bir milletin nısfı hür, nısfı esir olamaz. Esir analardan hür çocuk doğamaz. Hürriyet inkısama, inhisara uğrayınca muzır olur. Biz artık münhasıran sizin dest-i lütufunuzla yaşamak istemiyoruz. Çekiliniz, menabi-i maişet bizim için de açılın... Biz de avukat, tabip, müntehip, mebus, nazır olmak istiyoruz,’ diyorlar. Dava-yı insaniyet ediyorlar. Bizdeki kadınlar niçin kabiliyet-i beşeriyelerini göstermekten men edilsin? Rical ve nisvan el ele verelim. Sema-yı terakkinin güneşlerine doğru koşalım. Yaşamak, çalışmak demektir. Mesaisiz hayat, ölümün şekil-i dünyevisidir,” dedi.”⁶¹¹

Gürpınar’a göre kadınların erkeklerle eşit haklara sahip olmaları, özgürce hareket edebilmeleri ve çalışma hayatına rahatça katılabilmeleri gerekmektedir.

Toplumun kadına karşı geleneksel, baskıcı, sınırlayıcı yaklaşımı karşısında Türk kadını devletin kendilerine verdiği haklar ve kadının toplumun ilerlemesinde, modernleşmesinde etkin bir rolünün olduğunun anlaşılması üzerine çeşitli arayışlar içerisine girmiştir. Bu arayışın en büyük hedefi “birey” olmaktır. Silikleşmiş, pasivize edilmiş, nesneleştirilmiş kadın artık konuşmaya, düşünmeye, sorgulamaya, fikirlerini savunmaya, isyan etmeye ve bunların neticesinde kendini arayıp bulmaya başlar. Toplumsal kalıplardan çıkarak kendi duygularının, arzularının peşinden gitmeye, “birey” olmaya karar verir.

⁶¹⁰ Gürpınar, **Tebessüm-i Elem**, s. 110.

⁶¹¹ Gürpınar, **a.g.e.**, s. 116.

Sevda Peşinde romanında ailesi tarafından zengin diye istemediği bir adamla evlendirilen Aynınur'un büyük buhranlar, iç çatışmalar sonunda çocukluk aşkı İlhami Bey ile yaşadığı ikisinin de intiharıyla sonuçlanan yasak aşk anlatılır. Toplumda metalaştırılan, silikleştirilen kadın, kendini gerçekleştirme, nefret ettiği kocasından ve kendisini o hale getiren köhnemiş değer yargılarından intikam almak için aldatma yolunu seçer. Duyguları, kendisine yüklenen sorumluluklar ve toplumsal baskı mekânizmasının yarattığı buhranla da intihara sürüklenir. Aynınur'un kocası ise karısının ölümünden altı ay sonra her şeyi unutarak, eski eşinden daha genç bir kadınla evlenir.

Aynınur Türk kadınının bir temsilcisidir ve onun şu ifadeleri toplumun kadına karşı yaklaşımının özeti mahiyetindedir:

*“Siz erkekler kadınları daima birer büyük çocuk sayarsınız. Onlarda hiçbir kuvvetin varlığına inanmazsınız. Bu zavallılar daima gözünüzde güçsüz kalmaya, kahrınızı çekmeye mahkûmdurlar.”*⁶¹² *“Dünyada kadın çok. Beni gönderirsen bir başkasını getirirsin. Senin gibi beyler, efendiler için kadın boşamanın hizmetçi savmadan ne farkı vardır? Birini savar, bir başkasını bulursunuz. Allah kesenize bereket versin. Paranıza güvindikten sonra size karşı, alacağınız karıların sayısını kim sınırlandırabilir? Karılarınızın fikrini almak, gururlarını, onurlarını korumak gibi insanca bir zorunluluk duymadıktan sonra sürü ile karı alın, defedin... Bizim gözünüzde hayvandan ne farkımız var?”*⁶¹³ *“Vücudum, ruhum, hürriyetim, etim, kemiğim, maddi manevi her şeyim hep bu adama meşru bir mal olarak kaydedildi. Ne zaman bu hayatta kendim için yaşayacağım? Ne zaman hür bir hava teneffüs ederek kendi isteklerime göre, gönlümce bir yaşama düzeyine kavuşacağım? Artık başkaları için sırf başkalarının keyiflerine hizmet için yaşamaktan usandım. Bundan sonra kendim için, yalnız kendi arzularım ve kendi arzularım ve kendi keyfim için yaşayacağım.”*⁶¹⁴ *“Hayatım süresince kocam gönlümden başka her şeye hâkimdi. Fakat*

⁶¹² Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Sevda Peşinde*, Atlas Kitabevi, İstanbul, s. 162.

⁶¹³ Gürpınar, *a.g.e.*, s. 164.

⁶¹⁴ Gürpınar, *a.g.e.*, s. 193.

ölümüm onun dilediği biçimde olmayacak. Ben istediğim gibi öleceğim. Onu beklediği intikam alma zevkinden yoksun bırakacağım.”⁶¹⁵

Kadın, başkalarının esiri adeta “mal”ı konumundadır. Başkaları için yaşamaya devam ettikçe kendisi yok olmaktadır. Aynınur bu bilince ve farkındalığa sahip olduktan sonra kendisi için yaşama kararı alır.

Memleketteki kadına yaklaşım sorununun temeli olarak amacından sapmış ve yanlış uygulanmış gelenek ve görenekler görülür: “İnsanları ilerleme yolundan alıkoyan etkenlerin başlıcası gelenek, görenek adına dimağlara yer etmiş yok edilmesi çok zor birtakım yanlışlardır.”⁶¹⁶

Moralizade Vassaf Kadri’nin *Kadınlar Komitesi* romanında Sırrı’nın eşi Belkıs gelenekselleşmiş yanlışlara karşı çıkar: “Belkıs okula girdiğinin birinci senesinden itibaren eskilerden beri uyulagelmekte olan âdetlere körü körüne boyun eğmek yerine, âdetlerin insanlara boyun eğmesi gerektiğini düşünüyor; hayatını da her yönden hür ve serbest olarak yaşamak istiyordu.”⁶¹⁷ İkinci Meşrutiyet dönemi romanlarında idealize edilen kadınların en önemli işlevi ve özelliği toplumun kadını iten, yalnızlaştıran, silikleştiren tavrına baş kaldırmak, “ben de varım”, “benim de duygularım, düşüncelerim ve kendi hayatıma ait kararları alma yetkim var” demektir.

Ercüment Ekrem’in *Sabir Efendi’nin Gelini* romanında cahil ve eğitilmiş insanın kadına karşı şiddete yaklaşımı karşılaştırılır: Eda, “Döğülür zahir. Kadının nasibi etek ile kötek imiş karısını döğmeyen sonra başını döğür, derler.”⁶¹⁸ Belkıs, “Ayıp çok ayıp! Kadın hayvan mı ki dayak yesin? benim zevcim bunu yapmaz ki sana bir şey sorayım. Yapsa da bir dakika tahammül edemem. Karılarını döğen milletler, yer yüzünde yaşamamalıdır.”⁶¹⁹ diyerek fikrini beyan eder. Eda; cahil, kapalı bir yaşam tarzıyla yetişmiş biriyken; Belkıs, iyi eğitim almış, sürekli okuyan, hem Doğu, hem de Batı medeniyetini tanıyan, modern bir kadındır. Kadını döven, onu bir birey olarak değil de bir nesne, hatta “hayvan” olarak gören zihniyet eleştirilir. Romanda Belkıs her anlamda yazarın ideal kadını temsil eder. Başkişinin kadına yaklaşım konusundaki hassasiyeti yazarın kadının toplumdaki yeri ve önemine ilişkin taşıdığı endişeye ve yerleşmiş

⁶¹⁵ Gürpınar, **a.g.e.**, s. 232.

⁶¹⁶ Gürpınar, **a.g.e.**, s. 78.

⁶¹⁷ Moralizade Vassaf Kadri, **Kadınlar Komitesi**, (Hzl. İsmet Nadir Atasoy), Berfin Yayınları, İstanbul, 2004, s. 46.

⁶¹⁸ Ercüment Ekrem, **Sabir Efendinin Gelini**, s. 55.

⁶¹⁹ Ercüment Ekrem, **a.g.e.**, s. 55.

anlayışa karşı tepki gösterme ve o algıyı yıkmaya yönelik bir çaba olarak yorumlanabilir.

Mahmut Sadık'ın *Tekâmül* romanında Şefik, bir Alman arkadaşıyla çocuklara annelerinin değil de babalarının adlarının veriliyor olmasını eleştirir:

“... medeni âlemin âile hayâtında erkekler hâkim-i mutlakıdır. Kavânîn-i mevcûde bu yolda mürettib. Bir çocuk pederinin nâmını taşıyor, bununla iftihâr ediyor. Fakat Hindistan'ın bir kısmı ki çocuklara vâlidelerinin isimlerini veriyorlar, Avrupalılardan daha âkil, daha fatîn değil midir? Hangi baba, çocuğunun hakkıyla babası olduğuna bir katiyet-i riyâziye ile emîn olabilir? Bir peder, her biri on sekiz, yigirmi, yigirmi beş yaşlarına gelmiş kız ve erkek evlâdıyla müftehir olurken bilfarz zevcesi, bu çocukların vâlidesi olduğunda şübhe edilemeyen, iki iki dört eder gibi vâlideliği isbât edilebilen kadın bu pedere, zevcine “Şu çocuk senden değildir” derse o adam ne diyebilir? Bu hâlde babalık ne kadar emr-i itibâri ise vâlidelik de o kadar ciddi ve müsbet olmaz mı? Şu hakikat meydanda iken, hangi zevc, hangi baba, bir destûr-ı riyâzinin neticesine istinâd ederek ben gerçekten babayım, diyebilir mi? Niçün erkekler bu cilve-i tabiata vakıf olarak iddiâyı hâmdan vaz geçmiyorlar. Çocuklarına layık isim vâlidelerinin nâmı olduğunu kabûl etmiyorlar?”⁶²⁰

Bir çocuğun annesinin kesin olarak annesi olduğu; ancak babasının belki babası olamayacağı fikri üzerinden Avrupa ile Hindistan karşılaştırılır ve kadına daha fazla önem veren Hindistan yüceltilir. Romanda erkek egemen toplum düzenine karşı yapılan eleştirinin biri Doğu, diğeri Batı medeniyetine mensup iki erkek tarafından ifade edilmesi kadın konusuna hassasiyeti ve kadına karşı bazı uygulamaların dünyanın çoğu ülkesinde var olduğunu göstermesi açısından dikkat çekicidir.

Şefik, yukarıda alıntılanan kısımda kadını yücelten bir yaklaşım sergilerken, romanın başka bir yerinde Kılıford ile ilgili olarak “Her ne olursa olsun bir kadın! Amma başka birinin malı!”⁶²¹ cümlesini sarf eder. Buradan kadın hareketlerinin, feminizmin ve kadına yönelik olumsuz yaklaşıma yönelik farkındalığın yeni yeni yükseldiği dönemde fikirlerin, davranışların ve alışkanlıkların çatıştığı, yerleşmiş bakış açılarının kolay kolay değişmeyeceği yargısına ulaşılabilir.

⁶²⁰ Mahmut Sadık, *Tekâmül*, Matbaa-i Hayriye, İstanbul, s. 17.

⁶²¹ Mahmut Sadık, *a.g.e.*, s. 51.

2.8.2. Karşıt Kadın Kimliği

2.8.2.1. Kabullenilmiş Çaresizliğin Pençesinde Kadın

İkinci Meşrutiyet dönemi Türk romanında geleneksel kadın, eğitilmiş, modern, sosyal hayata katılan, güçlü kadın kimliği oluşturmak için yer alan, aracı karakterlerdir. Geleneksel Türk kadınının en önemli özelliği ise kabullenilmiş çaresizlik psikolojisi içinde davranmasıdır. Geleneksel Türk kadını toplumun ve erkeğin kendilerine biçtiği rolün dışına çıkmayan, kendini küçük gören ve her türlü karar mekânizmasının dışında bırakan, olayların kendi kontrolünde olmadığı, bir şey yapsa bile başarıya ulaşamayacağı inancında, bir şeyleri değiştirme/dönüştürme gücünü kendinde hissetmeyen bir tavır sergiler.

Kadına yaklaşım probleminin temel sorunsallarından biri cinsiyetçi yaklaşımdır. Toplumsal cinsiyet eşitsizliğinin en önemli nedeni ise yüzyıllardır kadının çeşitli sebeplerle ikincilleştirilmesi ve bunun zamanla genel kabul haline gelmesidir. *“Kadınlık ve erkekliğin çekirdeğinde yatan bir “toplumsal cinsiyet kimliği” görüşü, kişinin toplumsallaştığı bir cinsiyet rolü görüşünün psikolojideki karşılığıdır. Öyle görünüyor ki, bu görüşün temeli, gerçekten de kişinin kendisini uzlaşım sal kadınlık ve erkeklik imajlarının tanımladığı türde bir kişi olarak kabul etme edimidir.”*⁶²² Kadınlık ve erkeklik rollerini kabulleniş toplumsal cinsiyeti ortaya çıkarır. Toplumsal cinsiyet eşitsizliği ise kadının çoğu alanda pasivize edilmesi, yok sayılması, haklarının elinden alınmasının bir geleneğe dönüşmesinin yarattığı bir kavramdır. *“Toplumsal cinsiyet eşitsizliği sadece zihnimizin değil, biyolojimizin de ayrılmaz bir parçası. Genlerden, hormonlardan, beyinden ve çevreden gelen emir zinciri hakkında düşünmeye meyilliyiz ... Ancak gelişim üzerinde çalışan bilim insanları, size tek yönlü nedenselliğin geçen yüzyıla ait bir fenomen olduğunu söyleyecektir. Beynin devreleri hemen hemen gerçek anlamda fiziksel, sosyal ve kültürel çevrenizin, ayrıca davranış ve düşüncelerinizin bir ürünüdür.”*⁶²³

⁶²²R.W. Cornell, **Toplumsal Cinsiyet ve İktidar**, (Cem Soydemir), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2016 , s. 281.

⁶²³Cordelia Fine, **Toplumsal Cinsiyet Yanılsaması**, (Çev. Kıvanç Tanrıyar), Sel Yayıncılık, İstanbul, 2011, s. 245.

Müsebbib romanında dikkat çeken husus eğitilmiş, modern biri olan Nazif'in kadına cinsiyetçi yaklaşımıdır. Söylem analizi yoluyla buradaki cinsiyetçi yaklaşımı tespit edebiliriz. “Dil içindeki cinsiyet ayrımcılığını kabul ederek, öznelerin, bir cinselleşmiş farklılaştırmanın hiyerarşik sistemi içindeki bir konumu doldurarak kendilerini tanıma gereksinimi duyulur, bunun sonucu olarak, cinsiyet ayrımcılığı özneleri, statükonun ve kadınların aşağılık ve erkekler tarafından cinsel yönden kullanılabilir olduğu, erkeklerin üstün ve egemen durumda olduğu ve benzeri yaygın bakışlarının kabul edilmesine zorlar.”⁶²⁴ Nazif, annesi için şöyle der: “Kadın isen de bizdensin.”⁶²⁵ Kadın olmasının “-de” ve “-ise” bağlacı ile küçümsendiği görülür. Bu cümle şöyle de ifade edilebilir. “Kadın olmana rağmen bizdensin.” Cümlenin söz dizimi gereği bağlacın öncesinde yer alan ifade olumsuzluk içerir. Yani “kadın” kelimesi olumsuzlanır. Kadına karşı toplumda yer alan bu önyargılı, küçümseyici, ötekileştirici yaklaşımın Batılı tarzda eğitim almış kişilerde de görülüyor olması bu durumun yüzyıllardır kolektif bilinçaltına yerleştiğini göstermektedir.

Cehennemlik romanında kadınla erkeğin hiçbir zaman eşit olamayacağı, bunun yaradılıştan kaynaklandığını ifade eder: “Kadının mebnasındaki zaafı unutup da erkeklikle her veçhile tev’emiyyete kalkanlar yine kendi zaaflarına âlemi güldürmüş olurlar. Avrupa’daki feministlerin, süfrajeterlerin, bilmem nelerin o şımarıklıkları maskaralıktan başka bir şey değildir...”⁶²⁶ Feminist hareket eleştirilir. Çünkü feminizmin savunduğu görüşler, Osmanlı’da yerleşmiş “kadın” algısına ters düşmektedir.

Cadı’da kadının gelenekselleşmiş çaresizliği ifade edilir: “Validen, validenin validesi, onun büyük anası bu beldede adeta erkekliğin kadınlığa galebesi önünde nasıl boyun eğmeye mecbur kalmışlarsa sen de ser-i nahvetini bu zaruret karşısında indireceksin.”⁶²⁷

Erkeğin kadına tahakkümü, kadını yargılamasına dönüşür: “Evvelen sen kadınsın ben erkek... Saniyen sen zevcesin, ben zevç...

Eee salisen?

⁶²⁴ Sara Mills, “Söylem ve İdeoloji”, *Söylem ve İdeoloji*, Su Yayınları, İstanbul, 2013, s. 127.

⁶²⁵ Safvet Nezihi, *a.g.e.*, s. 106.

⁶²⁶ Gürpınar, *Cehennemlik*, s. 111.

⁶²⁷ Gürpınar, *Cadı*, s. 186.

Salisen ben hâkimim, sen mahkûm... ... Tabirimi affedersin, yularınız daima erkeklerin elindedir.”⁶²⁸ cümleleri kadının zayıflığının, acziyetinin ve bunun erkekler tarafından kendilerine doğuştan verilmiş bir hak olarak görüldüğünün ispatıdır.

Karagöz Beyoğlu’nda romanında Karagöz’ün karısı Şekûre Hanım, kocasının kendisini aldattığını bilir; ancak Hacivat, kendisiyle aynı durumda olan, kocası tarafından aldatılan, arkadaşı Latife ve büyücü Züleyha dışında kimseye bir şey diyemez. Çevrenin tepkisinden çekinir:

“İlâçların âdem-i te’sirinden ye’s’e düşen zavallı Şekûre ne yapacağını şaşırmış kalmış idi... Bîcâre kadıncağz ne yiyor, ne içiyor mütemâdiyen Karagöz’ün eski halini bulması için ilâç, hoca, nüsha tedârîki ile meşgul... Nur-ı Osmaniye’de müracaât etmediği şer-i kadılar, üfürükçüler kalmamıştı... (...) Tam gitmeye hazırlanıyor. Derhal aklına “- Karısının üzerine evlenmiş, - Kim o yahu, -Kim olacak Karagöz karısının üzerine bir daha evlenmemiş mi?, - Vah zavallı Şekûre, Kimisi de – Adam olsa idi tutsa idi..” diyecekler gibi geliyor. Her şeyden vazgeçiyor. Kimseye bir şey söylememeye karar veriyordu.”⁶²⁹

Şekûre’nin yaşananlar karşısındaki pasif tavrı, çevre baskısı ve kadınlık gururu arasındaki çatışma, bir süre sonra hastalanmasına ve ölmesine sebep olur. Şekûre’nin sessiz sedasız ölümü, 20. yüzyıl başlarında, genel yargılara hapsolmuş Türk kadınının ölümünü temsil eder.

Romanda Şekûre ve Latife ile temsil edilen edilgen kadın tipinin en önemli özelliklerinden biri eğitimsiz oluşları ve çağ dışı yöntemlere başvurmalarıdır. Şekûre kocasının eve dönmesi amacıyla büyü yapması için Züleyha’ya başvurur. Züleyha’nın iskambil kağıtlarından fal bakıp, kupa kızından hareketle Karagöz’ün birlikte olduğu kadının Hristiyan olduğunu söylemesi Şekûre ve Latife’yi hayretler içinde bırakır: *“Hristiyan mı? Ayol Hristiyan kızı ile mi evlenmiş Şekûre ile Latîfe iskambildeki kızı baktılar. Hakîketen başı açık... Bit’tabî iskambilde başı örtülü kız bulunmadığından başka bir şey görülemeyeceği muhakkak olduğu düşünemeyen Şekûre ile Latîfe Züleyhâ’ya hak verdiler..*”⁶³⁰ Züleyha, Karagöz’e büyü yapıldığını söyler ve büyüyü bozmak için yedi benekli siyah bir köpeğin derisini bulmasını ister ve şöyle devam eder:

⁶²⁸ Gürpınar, **a.g.e.**, s. 111.

⁶²⁹ Ali Sami, **a.g.e.**, s. 100-101.

⁶³⁰ Ali Sami, **a.g.e.**, s. 70.

“Onun derisiyle üç gece tütsü vereceksin. Sonra ben sana bir nüsha vereceğim. Onu da elbisesinin bir köşesine dikersin. Üç gün geçmez yılan görmüş gibi kaçır.”⁶³¹ Elbette bu girişimler işe yaramaz. Şekûre’nin yapabildiği tek şey, kendisinin toplumdaki statüsü gibi, akıl ve bilim dışı, sonuç vermeyecek pasif girişimlerdir.

Vodinalı H. Remzi'nin *Sevda-yı Medfun Yahut Safahat-ı İstibdat* eserinde Saime, içki içen kocasına tavsiyelerde bulunurken kabullenilmiş çaresizliğini, kadının ötekileştirilmesini ifade eder: “Size nasihat vermek haşa şu uzun saçımla, kısa aklımla haddim değildir.”⁶³² Kocasından ayrılıp dul kalmaktansa intihar etmeyi tercih edeceğini belirtir. Toplumun dul kadına küçümseyici bakışı, onu bu düşünceye sürüklemiştir. “Beni sizden tefrik etmeye kadar kıyam ederler. Halbuki ben intihar ederim. Dul bir kadın olarak paşanın konağına gitmem.”⁶³³

Çalığışu'nda Anadolu'daki köylü kadınının çaresizliği, kabullenmişliği şu cümlelerde ifadesini bulur: “Hemşireciğim, efendi size göz koymuş, sizi almak için beni boşamaya kalktı. Yalvardım, yakardım: “Zıyanı yok, o hanımı al, tek beni boşama. Biz, güzel güzel geçiniriz. Ben sizin yemeğinizi pişiririm, hizmetinizi ederim!” dedim. Kuzum kardeşim bana acı!”⁶³⁴ Kadın boşanmamak için kocasının kuma getirmesine razı olur. Hatta Feride'yi kocası ile evlenmesi için ikna etmeye çalışır.

Romanda “Sizin yine bir teselliniz var. Dediğiniz gibi vazifenizin başına döneceksiniz. Ben kadını, sizden daha biçareyim.”⁶³⁵ cümlesiyle kadın olmak ile biçarelik birbirini sebep-sonuç ilişkisiyle bağlayan kavramlar olarak sunulur.

Ahmet Mithat Efendi'nin son romanı olan *Jön Türk*'te erkek, kendini kadına karşı öylesine hâkim bir konumda hisseder ki onun nasıl yetiştirileceği konusunda fikir beyan eder: “Kızları esen yellerden esirgemek gayretiyle kafesler derununda kanarya kuşu gibi yetiştirmek de tehlikelidir bir hürriyet-i tabiiye ile başı boş gezen sakalar, isketeler, ispinozlar gibi bırakmak da.”⁶³⁶ Kadın adeta, “yetiştirilen”, “bırakılan” bir nesnedir. Erkek egemen bu yaklaşım topluma öylesine sinmiştir ki kadının kabullenilmiş çaresizliği buradan kaynaklanır. “Düşünebilmek iktidarı pek büyük bir iktidar olup erkeklerin bile hepsinde bulunamaz. Kadınlarımızda ise bittabi daha az

⁶³¹ Ali Sami, **a.g.e.**, s. 71.

⁶³² Vodinalı H. Remzi, **Sevda-yı Medfun Yahut Safahat-ı İstibdat**, Uhuvvet Matbaası, İstanbul, 1327, s. 24.

⁶³³ Vodinalı H. Remzi, **a.g.e.**, s. 24.

⁶³⁴ Güntekin, **Çalığışu**, s. 301.

⁶³⁵ Güntekin, **a.g.e.**, s. 353.

⁶³⁶ Ahmet Mithat Efendi, **a.g.e.**, s. 55.

bulunur.”⁶³⁷ cümlesiyle kadın erkeğin gerisine itilir ve düşünme mefhumundan uzak tutulur. Kadının erkeğe itaata mecburiyeti şöyle dile getirilir: “*Asıl ismi kocaya varmak ile kaybettiği baba isminden sonra bir de koca ismidir. Demek ki kadının ismi bile yoktur.*”⁶³⁸ “*Kadın kendi servetine malik sayılamaz. Herhalde kocasının tasdiki olmaksızın hiçbir mukaveleye, hiçbir senede imzasını koyamaz. Kocası kendisini her nereye götürecek olsa “gitmem” diyemez. Bir itaat-ı mutlaka ile itaat-ı mutlaka ile itaata mecburdur.*”⁶³⁹

İzzet Melih'in Tezat romanında da Türk kadınının içinde bulunduğu zor şartlar ifade edilir:

“Zaten bizlerin, biçare hanımların ne ehemmiyeti var? Erkekler efendilerimiz, amirlerimiz değil mi? Hak ve kuvveti, hüküm ve hürriyeti eskiden beri kendi kendilerine bahşetmemişler mi? Bizi, ancak ev işlerine bakacak bir kahyâ kadın, çocuk yetiştirecek bir “dişi” olarak alırlar. Ve biz, haremın hava-yı mahbesinde yaşarken, efendilerimiz, bilâkayt u şart gezerler, eğlenirler, kadınlarla görüşürler! Sonra da, bizi ihmal ve istihkâr ile başka bir kadını, hatta bazen adi bir alufteyi tercih ettikleri nadir değildir. ... Bizde kadınlar hakikaten zavallı mahlûklardır. Hatta hakk-ı şikâyetleri, hatta hakk-ı müdafalaarı yok... Mesela bir kabusa dönen bir ömr-i müşterekten kurtulmak isteseler bu, kabil değildir. Zira her hak gibi, hakk-ı talak da tamamıyla erkeğe verilmiştir.”⁶⁴⁰

Kadına yönelik yapılan tespitlerin temelinde erkeğin baskıcı yaklaşımıyla kadının sindirilmişliği vardır.

Halide Edip Adıvar'ın Seviye Talip romanında Macide'nin annesi, kendisine Meşrutiyetin ilanından bahseden damadına “*Hürriyetten kadınlara ne, oğlum, dedi, erkekler düşünsün!*”⁶⁴¹ cevabını verir. Kadının toplumun kendisine biçtiği, pasif, silik rolden dolayı, tüm toplumu derinden etkileyen bir olay olan Meşrutiyetin ilanına duyarsız kalır. Bununla birlikte “erkekler düşünsün” diyerek kendisini düşünme, fikir üretme ediminden uzakta tutar.

⁶³⁷ Ahmet Mithat Efendi, **a.g.e.**, s. 133.

⁶³⁸ Ahmet Mithat Efendi, **a.g.e.**, s. 80.

⁶³⁹ Ahmet Mithat Efendi, **a.g.e.**, s. 80.

⁶⁴⁰ İzzet Melih, **Tezat**, s. 192-193.

⁶⁴¹ Adıvar, **Seviye Talip**, s. 15.

Şıpsıvdi'de yazar kadınların eğitimsizliği üzerine yoğunlaşır ve bunu toplumsal bir sorun olarak işler, çözüm önerileri sunar. Kadınların mevcut eğitim durumunu “Analarınızdan gördüğünüzden başka bir eğitiminiz yok. ... Zavallı anne, sekiz yaşındaki çocuğundan daha cahil...”⁶⁴² cümleleriyle dile getiren yazar kadınların eğitiminin toplum açısından önemini “Evvela kadın, ana yetiştirmeli ki sonra her meslekte erkek yetişsin.”⁶⁴³ şeklindeki açıklamasıyla vurgular. Eğitimli kadınlar, eğitimli analar, onlar da topluma faydalı evlatlar yetiştirecektir. Yazar Osmanlı'da kadının geri planda kalması sorununa temelden yaklaşır ve kadınların eğitimi meselenin çözümünün bir ayağı olarak sunar.

Nimetşinas'ta Neriman, bir konakta hizmetçi olarak işe başlar. Evin beyi Nihat Bey, Neriman'a âşık olur; ancak aşkına Neriman'dan karşılık bulamaz. Bunun üzerine Nihat Bey karısına Neriman ile evlenmezse veremden öleceğini söyler. Kocasını çok seven Talat Hanım eşinin ölmemesi için büyük bir fedakârlıkta bulunur ve Neriman'ı kocasıyla evlenmeye ikna etmeye çalışır. Neriman yine kabul etmez. Karısının kendisini bu kadar çok sevip fedakârlıkta bulunduğunu gören Nihat Bey, Neriman'a olan aşkından vazgeçer eşiyle mutlu bir yaşam sürer. Talat Hanım, kocasının üzerine kuma getirmesine razı olacak kadar kendini, erkeğe bağlı ve çaresiz hisseder. Kocasının kendisini sevmediğini bile bile ondan ayrı kalmak istemez.

Gulyabani romanında ise Muhsine Hanım bir konakta hizmetçi olarak çalışmaya başlar; ancak bu konakta olağanüstü şeyler yaşanmaktadır. Konakta çalışan iki hizmetçi ve konağın sahibi Hanımefendi, evde cinlerin, perilerin dolaştığını, bazı geceler gulyabaninin görüldüğünü iddia etmektedir. Bu sır konakta çalışan Hasan tarafından ifşa edilir. Aslında konakta ne cin, ne peri ne de gulyabani vardır. Bütün bunlar Hanımefendi'nin yeğenleri tarafından Hanımefendi'yi delirtip mallarının kontrolünü ele geçirmek için düzenlenen bir oyundur. Din kisvesine bürünmüş, akıldan, bilimden uzak, topluma hâkim olan batıl inanç ve hurafeler eleştirilir. Halkın cehaleti gözler önüne serilir.

Mehmet Rauf'un *Genç Kız Kalbi* romanında erkeğe boyun eğmek mecburiyetinde bulunan kadınların durumuna yer verilir:

“Bir erkek, karısını emeline muvafık bulmazsa, istediğini yapabilir. Boşar yahut başka bir kadın alarak saadetini temin eder. Fakat kocasını

⁶⁴² Gürpınar, *Şıpsıvdi*, s. 386-387.

⁶⁴³ Gürpınar, *a.g.e.*, s. 387.

sevmeyen, onun kalbine ve emellerine pek uzak olduğunu görerek, beraber yaşamaktan ise ölmeyi tercih edecek kadar nefret eden kadınlar, onlar, o zavallılar ne yapsınlar? Ya bu zulüm ve ihanet için de sürünerek çürüyüp harap ve helak olacak yahut daha fena bir ihtimal ile fuhuşa düşüp sefil ve bednam olacak değiller mi? ”⁶⁴⁴ “İşte ben ne istediğim vakit sokağa çıkabilirim, ne istediğim şeyi yapabilirim, ne istediğim yere gidebilirim. Çünkü kadını! Yani iradesiz, arzusuz, kudretsiz bir aciz, bir esir... Hayat, yalnız onlara müsait, yalnız onlara lutfetmiş. Biz her şeyde mağlup, her halde mahkur ve mazur... ”⁶⁴⁵ “Nasıl oluyor da biz kadınların da bir kalbi, bir hissi, bir emeli olduğunu düşünmüyorlar? Ve izzetinefs ve lezzeti hayat yalnız erkeklere inhisar ediyor? ... Haydi zindana... Çünkü başka türlü yapmaya memleketin hâli ve âdeti müsait değil diyorlar. ”⁶⁴⁶ “Kadın olmak yani erkeğin ruh ihtiyaçlarına fazla fazla zebun olduğumuz halde ıstırap içinde bir esir hayatı sürmeye mecbur olmak. ”⁶⁴⁷

Kadının özgürlüğü elinden alınmıştır. Kadının ezilmişliği, erkekle karşılaştırmak suretiyle verilir.

Sözde Kızlar’da Kurtuluş Savaşı ile ilgili konu açılınca Nevin, bu meselelere tepkisiz kalmasını şöyle açıklar: “*Hele kadınların bu işe hiç akli ermez.*”⁶⁴⁸ Kadın olmak bazen bir maske, sorunlardan kendini sıyırmak için bir kaçış yolu olarak görülmektedir. Burada da toplumdaki yerleşmiş, kanıksanmış silik, önemli konularda, sorunların çözümünde kadını dışlayan zihniyetin payı büyüktür.

2.8.2.2. Metalaştırılan Kadın Tipleri

Kaşif Dehri'nin *Mecnune* romanında toplumun kadını sürüklediği kaçınılmaz yaşam ve kadının cinsel meta haricinde bir değerinin olmayışının hikâyesi anlatılır. Zülal, geçimini bedenini satarak kazanan bir kadındır. Kendisine âşık olan Nâmi, onu bu hayatta kurtarmak ister. Uzun süren ikna çabaları sonucu Zülal, Nâmi Efendi ile evlenir; ancak evlenmeden önceki sevgilileri Rüştü Efendi ve Yahya Efendi Zülal'in

⁶⁴⁴ Mehmet Rauf, *Genç Kız Kalbi*, s. 49.

⁶⁴⁵ Mehmet Rauf, *a.g.e.*, s. 52.

⁶⁴⁶ Mehmet Rauf, *a.g.e.*, s. 50.

⁶⁴⁷ Mehmet Rauf, *a.g.e.*, s. 51.

⁶⁴⁸ Safa, *Sözde Kızlar*, s. 52.

peşini bırakmaz. Zülal, Yahya Efendi ile kendisinin peşini bırakması için konuşmaya ikna olur. Bundan haberdar olan Nâmi, Zülal'i boşar. Zülal delirir. Erkek egemen bir toplumda yalnız yaşayan bir kadının çaresizliği, mecburiyetleri ve çırpınışlarının anlatıldığı anlatıda kadınların geleceğine dair olumsuz bir tablo çizilir.

İzzet Melih'in 1918 yılında yayımlanan romanı *Sermet*, kadının cinsel meta olarak işlendiği romanlardandır. Eserde komşu yalının evlatlığı Neyyire'ye âşık olan Sermet'in aşk acısı ve onu atlatmak için verdiği psikolojik savaşı anlatır. Neyyire, cariye olarak geldiği evin oğluna âşıktır ve onun tarafından iğfal edilir. O yurtdışındayken, Sermet ile görüşmeye başlar. Birbirlerini severler; ancak evin oğlunun yurt dışından dönmesiyle Neyyire Sermet'ten ayrılır. Sermet çok üzülür, büyük bir boşluğa sürüklenir. Aşk acısını unutmak için önce Viyana'ya sonra Paris'e gider. Bir süre sona İstanbul'a döner. Aradan yıllar geçer. Sermet evlenmiş, yuvasını kurmuş, hayata karışmıştır. Neyyire ise âşık olduğu adamla evlenmiş; ancak mutlu olamamıştır. Sefahata düşkün olan kocası tarafından aldatılır, şiddet görür. Hastalanmıştır. Ölmeden bir süre önce Sermet ile görüşmek ister. Eski günler yâd edilir. Birkaç hafta sonra Neyyire ölür. Sermet, unutamadığı Neyyire'nin acısı ve hayata dair sorgulamalarıyla baş başa kalmıştır.

Romanda Neyyire, nesneleştirilmiş, cinsel meta haline gelmiş, ötelenmiş bir kadındır.

*“Evet, o adam beni hiç, hiç sevmeydi. Yalnız hayvani bir incizâb ile bana temellük etti. Utanarak itiraf ediyorum ki avdetinden beri aynı hayvani arzularıyla yine bana takarrüb ediyor ve ben mukavemet edemiyorum; onun kirli nevâzişlerinin esiri oluyorum ve bu der-âğuşlardan öyle şikeste ve nalân çıkıyorum ki bir gün elem ve hicab içinde öleceğimi tahmin ediyorum. Zaten ölümü temenni ediyorum. Ölümünden başka beni ne kurtarabilir? Ben bitmiş, mahvolmuş bir kadını. Yarın o adam yine kalkıp gidecek ve ben yine etrafımın heva-yı lakaydisinde, kederimle, nefretimle, günahımla baş başa kalacağım. Arada sırada bana bir koca teklif edecekler, ben bermu'tâd “hayır” diyeceğim; sonra sükût, o bildiğim ağır, müthiş, boğucu sükût...”*⁶⁴⁹

⁶⁴⁹ İzzet Melih, *İzzet Melih Devrim'in Eserleri* (Hzl. Erdoğan Kul), Kültür Ajans Yayınları, Ankara, 2016, s. 215.

Neyyire, kocası tarafından metalaştırılır. O, ölmek isteyen, çaresiz bırakılan bir kadındır.

Mehmet Rauf'un 1910 yılında kaleme aldığı *Bir Zambağın Hikayesi*, adlı eseri yarı pornografik, müstehcen olma yönüyle dönem romanları içerisinde farklılık gösterir ve dikkat çeker. Yazar bu romanından ötürü ceza almıştır. Roman kahramanı bir dostunun evinde çalışan besleme kızdan çok etkilenir ve onu kendi evinde yaşamaya ikna eder. Bir süre sonra kahraman, çok etkilendiği fakat kendisine yüz veremeyen kadının, evine aldığı Zambak'tan etkilendiğini öğrenir ve Naciye Hanım'ı elde etmek için Zambak aracılığıyla ona tuzak kurar. Naciye Hanım, Zambak ile birlikte olduğu sırada roman kahramanı saklandığı yerden çıkar ve kendisini erkek düşmanı olarak addeden Naciye Hanım'a sahip olur. Naciye Hanım, toplumun kalıplaşmış değerlerine, tabularını yıkan sevicidir. Kadınlar metalaştırılmıştır. Romanda kadınlar cinsel boşalım aracı olarak görülür ve pasivize edilir. Kadının aktif, etken olduğu zaman yalnızca iki kadının birlikte olduğu zamandır. Roman kahramanı ise erkek olarak egemen güçtür. Romadaki cinsiyetçi söylem çok barizdir. Roman kahramanı ülke sorunlarına, memleket meselelerine duyarız, kadın düşkünü biridir. “... benim gibi hayatını aşk ve şehvete adanmış, güzelliğe tutkun erkeklere...”⁶⁵⁰

Cemil Süleyman'ın *Siyah Gözler* romanında otuzlu yaşlarında dul bir kadının, 22 yaşında bir gence âşık olma süreci, toplumsal, ahlâki normlar ve kendi duyguları arasındaki ruhsal ve düşünsel çatışması anlatılır. Romanın sonunda başkişi her türlü zorluğa ve toplumsal kaidelere rağmen âşık olduğu ve kendini teslim ettiği adam tarafından aldatıldığını öğrenir ve bir kıskançlık krizi sonrası gelen buhranla sevdiği adamı öldürür.

Romanda toplumun dul bir kadına biçtiği rolle; genç bir kadının tutkuları, arzuları ve heyecanları arasındaki trajik çatışma dikkat çekicidir. Bir kadının kendinden yaşça küçük bir erkekle birlikte olması, toplum normlarına göre hor görülürken; bu sadece kadın açısından sıkıntı yaratan bir durumdur. Böylesi bir durumda yalnızca kadın sorgulanmaktadır. Cinsiyetçi bir yaklaşım söz konusudur. Genç erkek, kadını cinsel bir meta, bir boşalım aracı olarak görür ve bunu yaparken hiçbir sosyal baskı altında kalmaz, kadının hissettiği bir baskıyı hissetmez. Yaşanılan şey iki taraflı, karşılıklı bir durum olmasına rağmen yalnızca kadın bunun tazyiki altında ezilir.

⁶⁵⁰ Mehmet Rauf, *Bir Zambağın Hikayesi*, (Bir Aşkın Tarihi adlı kitabın içinde s. 249-293) Artemis Yayınları, İstanbul, 2010, s. 250.

Kadınlar Komitesi romanı Morälizade Vassaf Kadri'nin 20. yüzyıl başlarında İstanbul'da Safer Selim ve Salih Saim'in kurup yönettiği, genç, güzel, saf ve fakir kızları evlenme vaadiyle kandırıp, bir süre onlarla eğlendikten sonra, onları zengin konakların beylerine eş olarak satan bir örgütün sebep olduğu trajik olaylar anlatılır. Fahire, Kamuran, Sadiye, Ayşe ve Leyla bu çetenin tuzağına düşmüş, üzerinden para kazanılacak bir meta olarak görülen kurbanlarıdır. Romanın olay örgüsü kısaca şöyledir: Fahire, âşık olduğu Sırrı'nın Belkıs adında bir kızla evleneceğini duyunca düğünü bozmak ister, Belkıs'ı tehdit eder. Aynı gün Sırrı'nın kızkardeşi Necile de evlenmektedir. Fahire, gönderdiği mektupla Necile ile nişanlısının arasını bozar. Düğün iptal olur. Fahire, konakta yangın çıkarır ve ortadan kaybolur. Necile, Fahire'yi bulmak ve polise teslim etmek için aramaya başlar. Kamuran Hanım ile yolları kesişir. Kamuran Hanım, Necile'ye tüm sırları anlatmak için Sadiye'nin mektuplarını verir. Fakir bir ailenin kızı olan Sadiye, arkadaşı Kamuran'ın kocası Salih Saim'in kocası tarafından örgütün içine çekilir. Henüz 14 yaşında olmasına rağmen zengin ve yaşlı bir adamla evlendirilir. Evin oğlu Mehmet Ali ile Sadiye birbirlerine âşık olurlar. Bu sırada çete, Sadiye'nin karşı çıkmalarına rağmen Mehmet Ali ile Leyla'yı evlendirir. Sadiye evden gönderilir. Leyla'nın ahlâksız bir kız olduğu anlaşılır. Mehmet Ali, Sadiye ile görüşmek için onu eve davet eden bir mektup yazar. Sadiye konağı geldiğinde Mehmet Ali'nin, eski kocasının ve evin hizmetçisi Nurefşan'ın öldürölmüş olduğunu görür. Evin aşçısı evde Sadiye'yi görünce cinayetleri onun işlediğini düşünür. Sadiye hapse girer. Gerçek katilleri bulmak için polis nezaretinde komitenin yaşadığı eve gider. Cinayetleri Safer Selim ve arkadaşlarının işlediğı anlaşılır. Bu kişilerin aynı zamanda Sırrı Bey'in komşuları olan Nazıme'yi erkek çocuklarını zengin bir aileye vermek için öldürdükleri de ortaya çıkar. Katiller hapse atılır. Bu sırların ortaya çıkmasında Fahire'nin çabası büyüktür.

Romanda kadınlar bir yerlere verilen, oradan oraya sürüklenen, satılan cinsel bir meta olarak görülür. Erkek gerek fiziki gücünden gerekse toplumun, dönemin şartlarının kendisine biçtiğı kadına hükmetme, onu etkisiz kılma, kendine ram etme rolünden hareketle, kendini gerçekleştirme, “gücünü” ispatlama, egolarını tatmin etme, çevresinde var olma çabasıdır. Kadın, erkeğin bu amaçları doğrultusunda kullanılmış bir araçtır. İkinci Meşrutiyet dönemi romanlarında kadını cinsel meta, bir şeyleri göstermek için kullanılan bir “nesne” olarak gören bütün erkek egemen

yaklaşımların temelinde bu zihniyet yatmaktadır. Romanda geçen “Biz neye karar verirsek, sizler de bu karara uymak zorundasınız. Hatta kabul etmek zorundasınız.”⁶⁵¹ cümlesi kadının erkekler tarafından nasıl esir olarak görüldüğünün, kadının zorunluluklar içerisinde hapsedilmeye çalışıldığının göstergesidir.

2.8.2.3. Genel Kabulden Taşan Kadın Tipleri

1908'de İkinci Meşrutiyet'in ilanı sadece siyasi olarak değil, sosyal anlamda da bir özgürlük havası estirir. Daha önce yazılmaya, eserlerde işlenmeye çekinilen konular bu dönemde yazılmış ve geniş bir çevreye ulaşmıştır. Ahmet Rasim'in *Hamamcı Ülfet* romanı bu türden eserlerdendir. Ahmet Rasim, *Hamamcı Ülfet* romanında ilginç bir konuyu ele alır ve sevicî kadınları anlatır. Ülfet, annesi Sabriye ve annesinin âşık olduğu kadın Pakize arasında geçen gayrı ahlâkî ilişkiden bahsedilir. Sabriye Pakize'ye, Pakize ise Ülfet'e âşıktır, onu arzular. Birlikte olur. Sabriye Hanım, hem Pakize'den uzak tutmak hem de çevre baskısından dolayı kızını evlendirir. Ülfet de kocasını sever; ancak annesinin evindeki âlemleri, eğlenceleri ve Pakize'yi unutamaz. Bir gün Pakize, Ülfet'in evine gelir ve hasret giderirlerken konağın kâhyası tarafından görülürler. Ülfet konaktan ayrılıp annesinin evine, eski âlemlere geri döner. Annesinin izinde ilerleyip usta bir hamamcı hanım olur. Romanda iki önemli konu dikkat çekmektedir. Birincisi Osmanlı gibi geleneksel değerlerin hâkim olduğu bir toplumda böylesi gayriahlâkî bir durumun sıradan bir olay gibi anlatılıyor olması ve o dönemde böyle bir romanın yayımlanıyor olması; ikinci önemli nokta ise romanın kadınları, onların samimi duygularını, arzularını, tutkularını, heyecanlarını, çekincelerini merkeze alan bir anlatı olmasıdır.

Romanda kadın özgürlüğü vurgulanmaktadır; ama evliliğin resmiyet, bir zorunluluk olarak görülmesi tam anlamıyla bir hür kadın iradesinden bahsedilemeyeceğini gösterir: “Ülfet evleniyor, kendinin beğendiği delikanlıya varıyordu. ... İzdivaç ona bir şekil; bir resmiyet gibi geliyordu. Evet, evlenmeli: Fakat esir olmamalı.”⁶⁵² Evliliğin esaretle bağdaştırılmaması gerektiği yönünde bir temenni söz konusudur.

⁶⁵¹ Moralızade Vassaf Kadri, *Kadınlar Komitesi*, s. 125.

⁶⁵² Ahmet Rasim, *Hamamcı Ülfet*, (Hzl. Nuri Akalioğlu), Arba Yayınları, İstanbul, 1987, s. 59.

Romanda kadın özgürlüğünün toplumun genel kabulleriyle, yaşam tarzıyla çatışır durumda olması, “özgürlük” anlayışının yanlış anlaşıldığının bir göstergesidir. Yazarlar, aydınlar yer, zaman ve sosyolojik unsurları, adaptasyon sürecini göz ardı ederek, direkt olarak bazı akımları, fikirleri ithal etmek isteyebilir. Özellikle Batı’daki feminist hareketlerin hız kazandığı, yazarların Batı’yla önceki dönemlere kıyasla daha çok irtibat kurdukları bu dönemde böylesi girişimlerin gerçekleştirilmesi normal karşılanabilir. Çok sayıda fikir hareketinin gündeme geldiği İkinci Meşrutiyet dönemindeki bu yanılsamalar, o dönem için çeşitli karmaşalara, çatışmalara sebep olsa da kimlik inşası sürecinde belirleyici etmenlerden biri olmuştur. Namık Kemal’in “Müsademe-i efkârdan barika-i hakikat doğar.” cümlesi, İkinci Meşrutiyet döneminde arzulanan kimliğin oluşumunda önemli yer tutar.

2.9. Sultan II. Abdülhamit Aleyhtarlığı Temelinde Gelişen Muhalif Kimlik

1876’da, ağabeyi V. Murat’ın tahttan indirilmesinden sonra tahta çıkan Sultan II. Abdülhamit izlediği politikalarla, kişiliğiyle, gerçekleştirdiği uygulamalarla Osmanlı tarihinin belki de en çok konuşulan, tartışılan padişahlarından biridir. En uzun asrın en zor döneminde, milliyetçilik hareketlerinin, Batı’nın sömürgecilik faaliyetlerinin hızla yayıldığı bir dönemde yönetime gelen, bazı çevrelerce “Ulu hakan”, kimilerine göre ise “Kızıl sultan” olarak ifrat ve tefrit düzeyinde değerlendirilen Sultan II. Abdülhamit ve dönemi İkinci Meşrutiyet dönemi siyasi ve sosyal olaylarının temelini oluşturması bakımından oldukça önemlidir.

Tahta çıkar çıkmaz Kanun-i Esasi’yi çıkararak I. Meşrutiyet’i (1876) ilan eden Sultan II. Abdülhamit, çok kısa bir süre sonra Osmanlı-Rus Savaşını bahane ederek meclisi kapatır. Bu gelişme Sultan II. Abdülhamit’e karşı yoğunlaşan muhalif hareketin de zeminini oluşturur. Sultan II. Abdülhamit’i tahttan indirip V. Murat’ı tekrar tahta çıkarmak isteyen Ali Suavi ve bir grup muhalif Çırağan Sarayı’nı basar ve V. Murat’ı saraydan çıkarmaya çalışır; ancak isyan Ali Suavi ve bir grup muhalifin öldürülmesiyle başarısızlıkla sonuçlanır. Sultan II. Abdülhamit’e karşı asıl muhalif hareket 1889’da bizzat Sultan II. Abdülhamit tarafından kurulan Askerî Tıbbiye’de şekillenmeye başlar. *“Tıbbiye’de kurulan gizli örgütün adı İttihad-ı Osmanî’dir. Kurucuları, bu okuldaki öğrencilerden İshak Sükûtî, Mehmet Reşit, Abdullah Cevdet, İbrahim Temo,*

Hüseyinzade Âli idiler.”⁶⁵³ ⁶⁵⁴Bu grubun ortak özelliği Fen bilimleri ağırlıklı, Batılı tarzda bir eğitim almaları, memleketin gidişatından ve Sultan II. Abdülhamit’in yürüttüğü politikalardan memnun olmamaları, parlamenter sistemi arzu etmeleri ve imparatorluğu içine düştüğü zor durumdan kurtarmaya çalışma gayretinde olmalarıdır.

Muhallif girişimlere karşı Sultan II. Abdülhamit çeşitli önemleler almıştır. Bazı muhalifleri sürgüne göndermiş, yurt dışına kaçanların bazılarını çeşitli vaatlerle ikna ederek yurda döndürmüştür. Yayın hayatında uygulanan katı sansür, jurnalcılık ve hafiye teşkilatı bu uygulamalardan muhalif kesimi en çok rahatsız eden ve Sultan II. Abdülhamit’e karşı özellikle aydın ve yazarların menfi bir tavır almasına neden olan girişimlerdir. Jön Türklerin bir süre sonra İttihat ve Terakki Cemiyeti adını alan örgütlü muhalif hareketi, İkinci Meşrutiyet’in ilanı, Sultan II. Abdülhamit’in tahttan indirilmesi ve 1913’teki Bab-ı Âli Baskını ile yönetimin tamamen İttihat ve Terakki Cemiyeti’ne geçmesi ile sonuçlanmıştır.

İkinci Meşrutiyet dönemi, İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin kontrolünde geçen bir dönem olduğu için bu döneme Sultan II. Abdülhamit aleyhtarlığı hâkimdir. Bu dönemde Sultan II. Abdülhamit adeta “günah keçisi” ilan edilmiş, memleketin başına gelen her türlü felaketin, kötülüğün müsebbibi olarak görülmüştür. İkinci Meşrutiyet ile hissedilen özgürlük ortamında yöneticiler ve aydınlar, yazarların büyük bir kısmı için Sultan II. Abdülhamit’e saldırmak, psikolojik bir rahatlama anlamına gelir. Savaşların, ekonomik sıkıntıların yoğun olarak yaşandığı bir dönemde Sultan II. Abdülhamit aleyhtarlığı, yazarlar için adeta bir sığınak olmuştur. İkinci Meşrutiyet döneminde, Sultan II. Abdülhamit’in çokça eleştirilmesinin nedenlerinden biri de sansür, sürgün, hapis cezası uygulamalarına aydınların ve sanatçıların bizzat maruz kalmasıdır.

İkinci Meşrutiyet romanlarında Sultan II. Abdülhamit aleyhtarlığı o kadar yoğun işlenir ki bu aleyhtarlık bir aşamadan sonra kimlik inşası modeline dönüşür. Sultan II. Abdülhamit ötekileştirilir, dışlanır. O, ne kadar “özgürlük karşıtı”, “despot”, “vatan haini”, “halk düşmanı”, “bağnaz”, “yobaz” ise onu eleştirenler bir o kadar “özgürlükçü”, “demokrat”, “vatansever”, “modern”dir. İncelenen 81 romanda Sultan II.

⁶⁵³ Sina Akşin, *Jön Türkler ve İttihat ve Terakki*, İmge Kitabevi, Ankara, 2014, s. 49.

⁶⁵⁴ “Bu tarihe değin görülen muhalefet hareketleri: 1) Mithat Paşa’nın sadarettten azli ve sürülmesi üzerine üç Harbiyeli öğrencilerin kurdukları, fakat üzerine pek az şey bildiğimiz gizli örgüt, 2) Çırağan olayı (20 Mayıs 1878), 3) Scalieri-Aziz Bey komitesi (Temmuz 1878’de yakalandılar), 4) Bu son komiteden Ali Şefkatî Beyin Napoli ve Cenevre’de 1879 ve 1881 arasında çıkarttığı *İstikbal* gazetesidir. Bunlar dışında, kayda değer önemli bir girişime rastlanmamaktadır.” Akşin, *a.g.e.*, s. 48-49.

Abdülhamit ile ilgili olumlu bir yaklaşıma rastlanmamıştır.⁶⁵⁵ Romanları bu bağlamda inceleyecek olursak;

Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın *Hakka Sığındık* romanında Hacı Ferhat Efendi ve Hafız İshak Efendi, Sultan II. Abdülhamit döneminde zenginleşmiş, çevresindeki halk sefalet içinde kıvrılırken zevk ve sefa içinde yaşayan, sözde dindar tiplerdir. Romanda Hacı Ferhat Efendi ve Hafız İshak Efendi'nin Sultan II. Abdülhamit döneminde zenginleşmiş oldukları özellikle belirtilir. Sultan II. Abdülhamit'in izlediği İslamcı politika ve muhalifleri jurnalleyenlerin çeşitli makam, mevki ve parayla ödüllendirilmesi birtakım çevrelerin birden zenginleşmesine sebep olduğuna inanılır. Bu durum hem o dönemde hem de sonraki zamanlarda toplumda çeşitli rahatsızlıklara, eleştirilere sebep olmuştur. Mehmet Rauf'un *Genç Kız Kalbi* romanında da Sultan II. Abdülhamit dönemindeki adaletsiz ve gayriahlâki zenginleşme sert bir şekilde eleştirilir: "*Abdülhamit zamanında İstanbul'da asalet, türlü köpekliklerle zengin olmuş hırsız ailelerine münhasır idi. Şimdi meşrutiyet bunu da mahvetti. Evvelden zaten kibar yoktu, bugün zengin de kalmadı. Müsavat ise yalnız herkesin ahlâksızlık ve fıkirsizlikte birbirine benzemesinde tecelli ediyor demektir.*"⁶⁵⁶

Mehmet Rauf, *Menekşe* romanında da Sultan II. Abdülhamit dönemini eleştirir: "*Abdülhamid'in her irfânı daha rüşeym halinde ezen, her zekayı söndürmek için elinden geleni yapmaya çalışan o devr-i zulüm ve zulmetinde siz ve arkadaşlarınız Türklere zengin, kıymet-dâr bir edebiyat hazırlamış olduğunuzu kendiniz unutsanız bile milletimin kadir-şinasları hiçbir zaman unutmayacaktır.*"⁶⁵⁷ Burada yazar Sultan II. Abdülhamit'e rağmen Türklere zengin bir edebiyat bırakıldığından bahseder. Sultan II. Abdülhamit'in Türklerin ve Türklüğün aleyhinde çalışmış biri olduğu hissettirilir. Yazarın bu ifadeleri Türkçülüğün en çok önem kazandığı İkinci Meşrutiyet döneminde yazması manidardır. Yazar dönemin hâkim ideolojisinin farkındadır ve bunu eserinde Sultan II. Abdülhamit'i eleştirmek için araç olarak kullanır.

⁶⁵⁵ Sultan II. Abdülhamit'e karşı benimsenen olumsuz yaklaşım, yalnızca İkinci Meşrutiyet dönemi ile sınırlı değildir. Veysel Doğaner, "*II. Abdülhamit Dönemini Anlatan Romanlardan Hareketle Sultan Abdülhamit*" başlıklı yüksek lisans çalışmasında, biri İkinci Meşrutiyet döneminden, on dördü Cumhuriyet döneminden olmak üzere on beş roman inceler. Bu romanların yalnızca ikisinde Sultan II. Abdülhamit'e karşı olumlu, iyimser bir yaklaşımın sergilendiğini ifade eder. (s. 200) Ayrıntılı bilgi için bknz.: Veysel Doğaner, **II. Abdülhamit Dönemini Anlatan Romanlardan Hareketle Sultan Abdülhamit**, GaziOsmanPaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Tokat, 2010.

⁶⁵⁶ Mehmet Rauf, **Genç Kız Kalbi**, s. 20.

⁶⁵⁷ Mehmet Rauf, **Menekşe**, s. 45.

Ahmet Mithat Efendi'nin son romanı olan *Jön Türk*, Sultan II. Abdülhamit aleyhtarlığı ve onun hafiyeçilik teşkilatının masum insanların hayatını nasıl kararttığını anlatan bir eserdir. Romanın olay örgüsü şöyledir: Çocukluktan beri birlikte büyüyen Ceylan ve Nurullah feminizm, aşk ve özgürlük üzerine sohbetlerde bulunur. Ceylan Batı'dan okuduğu kaynaklarla kendini Batılı zanneden kendi değerlerine yabancılaşmış bir tiptir ve Nurullah'a âşıktır. Bir gün Nurullah'ı ilaçla uyutarak geceyi onunla geçirir ve hamile kalır. Nurullah böyle bir kızla evlenemeyeceğini düşünür ve Ahdiye ile nişanlanır. Ceylan intikam planları yapar. O dönem yönetiminin yasaklı gördüğü yayımları Nurullah'ın evine koyar ve onu jurnaller. Nurullah hapse atılır, Akka'ya sürgüne gönderilir. Oradan İskenderiye'ye kaçar. Tüm bu yaşadıklarından ve öğrendiklerinden sonra o artık bir Jön Türk'tür. Meşrutiyet ilan edilince eşiyle beraber İstanbul'a döner. Ceylan ise intihar eder.

Romanda jurnalcılık, hafiyeçilik öyle bir hal alır ki insanlar makam mevki sahibi olmak için yalandan ihbar yapıp bazı insanların hayatını karartabilmektedir. Bunun yarattığı ahlâki çöküntü, güvensizlik ortamı ve korku imparatorluğu döneme hâkim olmuştur. İnsanlar en yakınlarının bile kendilerini ihbar edeceği şüphesini taşır. Kimin ne olduğu belli değildir. “Öte tarafta adeta şiddetlice bir Jön Türk olan Kazım Bey iktiza-yı hal ve zaman tebaen hafiye kesiliyor. Beri tarafta bir Kaşif Efendi Jön Türkten muhteriz ve kendi halinde yaşar bir adam iken mecburen Jön Türk oluyor.”⁶⁵⁸ Jön Türk'te Sultan II. Abdülhamit ve jurnalcılık sevilmeyen, istenmeyen kişiden intikam alma aracı olarak kullanılır.

İkinci Meşrutiyet romanlarında, Sultan II. Abdülhamit'in bir diğer işlevi kendisinden korkulan, kaçış isteği uyandıran biri olmasıdır. İzzet Melih'in *Tezat* romanında Naşit, Sultan II. Abdülhamit baskısından sıkılıp Batum'a amcasının yanına gider. Romanda Sultan II. Abdülhamit muhalifliği şöyle dile getirilir: “Hükümetimizin; doymayan, kanmayan o müthiş canavarın, şimdiye kadar irtikap ettiği cinayetleri işitmiyor musun?”⁶⁵⁹ “Hürriyet dünyada en büyük saadettir. Aman Abdülhamit duymasın! Bir zabitin o lafz-ı menfuruistimal ettiğini haber alsa kıyametler kopar. Mübarek padişahımızın istibdadı aşkın istibdadına bile rekabet edebilir: Artık düşünmeli!”⁶⁶⁰ Sultan II. Abdülhamit yönetimi masum insanları öldüren bir canavara

⁶⁵⁸ Ahmet Mithat Efendi, **a.g.e.**, s. 205.

⁶⁵⁹ İzzet Melih, **Tezat**, s. 87.

⁶⁶⁰ İzzet Melih, **Tezat**, s. 121.

benzetilir. Hürriyetin öneminin, güzelliğinin vurgulandığı romanda Sultan II. Abdülhamit, hürriyet karşıtı biri olarak nitelenir.

Halit Ziya Uşaklıgil'in son romanı *Nesl-i Ahir*, Sultan II. Abdülhamit aleyhtarlığı üzerine temellenmiş bir romandır. Roman Sultan II. Abdülhamit yönetimine muhalif, iyi eğitim almış ve İstanbul'dan Paris'e kaçarak Jön Türk hareketine katılan Süleyman Nüzhet, İrfan ve Şakir üzerine kuruludur. İstanbul'a dönen Jön Türkler, yıllardır görmedikleri ve özledikleri şehirlerini hafife teşkilatının sardığını, muhaliflerin göz hapsinde tutulduklarını, baskıcı bir yönetimin altında halkın ezilmişliğini görürler. Romanda karamsar bir tablo çizilmiştir. Gençler düzeni değiştirmek için çabalamakta ancak yeterli güce sahip olamadıkları için başarısız olmaktadır. İmparatorluğun içinde bulunduğu çöküntü karşısında aydınlar çaresizdir. İrfan annesinin de ölümü üzerine intihar eder. Süleyman Nüzhet sevdiği kadına kavuşamaz.

Nesl-i Ahir, İkinci Meşrutiyet döneminde yazılan romanlar içinde Sultan II. Abdülhamit'e karşı en yoğun ve acımasız eleştirinin yapıldığı romandır:

*“Yüzlerce akvam ve edyanın milyonlarca insanların mehd-i hayatı altı yüz senelik bir mevcudiyet-i tarihiyenin mabed-i muazzamı, bütün cihan-ı İslamiyet'in Kabe-i ümid ü ruhu olan bu memleket otuz sene bir avuç şirzime-i sefilenin tu'mesi, her türlü hukuku ve kabiliyeti pââmâl-i tahkir ü tezyif olmuş, tabakat-ı beşeriyenin en yüksek zirvelerinde yaşamaya salahiyatdar iken en zelil ü miskin bir zümre-i mahlukat sefaletiyle çirkeflerde sürünmeye mahkum edilmiş bir millet halinde esir-i isaet olup kalmış idi. Memleket sertaser onların iştihayı akûranesini doyurmaya muvaffak olamayan, üzerine bindikten sonra çiğnenip ezilecek, yıkılıp yakılacak bir ziyaferkede idi. Tırnaklarını her uzattıkları noktasından kanlarını saçarak ciğer parçalarıyla, şiryanlarla çekilirler, her çekildikçe tekrar sökülecek uruk-ı hayat parçalanacak riât aramak, daha ziyade parçalayıp koparmak, söküp yırtmak, sonra bu hûnîn-ı gânaîm-i vahşeti dehan-ı hırs ü gayzlarına tıkmak için gittikçe mütezayid bir hücûm-ı akûrane ile tekrar saldırırlardı.”*⁶⁶¹

Romanda, Sultan II. Abdülhamit ve hırslı karakteri ihtişamlı Osmanlı'nın çöküşüne sebebiyet veren kişi olarak görülür. “Koca bir saltanatgah teşkiline kifayet

⁶⁶¹ Uşaklıgil, **a.g.e.**, s. 110-111.

ederken bir adamın gayr-ı kâbil itmâ-ı hırsına cizye güzâr olan koca bir vilayet elden çıkmak üzeredir.”⁶⁶²

Eserde Sultan II. Abdülhamit’in izlediği politikaların yalnızca imparatorluğun toprak kaybetmesine sebep olmadığı vurgulanır. Sosyolojik ve ekonomik çöküş de beraberinde gelir. Millî ekonomi, millî sanayi ve millî eğitim bulunmamaktadır. Ayrıca halk korku ve baskı altındadır.

“İşte bir memleket ki damarlarında kâffe-i zerrat güya bir devre-i mahafet ü mehabetin hiras-ı muhataratıyla donarak hâl-i tevakkufta; bir memleket ki ne ziraatında ekmek kalmış, ne ticaretinde emniyet; sanayinde gittikçe mahkûm-ı inidam bir sukut; başımızdaki festen başlayarak ayağımızdaki lastiğe kadar ecanibden dilenmeye mahkûmuz; maarifinde gittikçe edvar-ı ibtidaiyeye temayül eden bir tedenni; Sivas'ta, Harput'ta Amerikan misyonerleri bize yaman dersler verirken biz burada çocuklarımızı verecek bir Türk mektebi bulamayız. ... Ne kimsede biraz çalışmak için cesaret, ne biraz gülmek için kuvvet. Hayatınızda, ciğerlerinize, dimağınıza kadar nüfuz eden bir nazar-ı teftiş, kesenize, haremgâhınıza kadar uzatılan bir dest-i tasallut; bu gözlerle bu ellerin arasında ne yapacağından, nasıl çalışıp yaşayabileceğinden mütehayyir bir millet...””⁶⁶³

Yazara göre Sultan II. Abdülhamit yönetimindeki memleket tamamen dışarıya bağımlı hale gelmiştir. Milletin bütün imkânları yabancı güçlerin eline geçmiştir. Öyle ki Sivas'ta, Harput'ta Amerikan misyonerleri Türk çocuklarına ders verirken, İstanbul'da Türk mektebi bulmak neredeyse imkânsız hale gelmiştir. Halk etkisizleştirmiştir. Halit Ziya Uşaklıgil, İkinci Meşrutiyet yazarlarının çoğunun aksine romanda olumsuz, mevcut sorunları ve bu sorunların kaynağını dile getirerek olmaması gerekeni, yeniden inşanın hangi temellere dayanmadan yapılması gerektiğini hissettirir.

Celal Nuri İleri'nin *Merhume* romanında Sultan II. Abdülhamit devrine yaklaşım oldukça dikkat çekicidir: “*Pederim merhûm iyi bir adam olmakla beraber devr-i âfîl-i istibdâdın ecille-i ricâlindendi.*”⁶⁶⁴ Roman kişisi babasından bahsederken iyi bir adam

⁶⁶² Uşaklıgil, **a.g.e.**, s. 141.

⁶⁶³ Uşaklıgil, **a.g.e.**, s. 200-201.

⁶⁶⁴ Kurt, **a.g.e.**, s. 154.

olması ve istibdadın batan devrinin yüksek makamlı devlet adamlarından olmasını “olmakla beraber” ifadesiyle bağlar. Yani onun Sultan II. Abdülhamit ricalinden olması, iyi bir adam olmasını gölgeler.

Halide Nusret Zorlutuna, *Küller* romanında Sultan II. Abdülhamit döneminin bir panoramasını çizer: “*O zaman âli mektepler, şimdiki gibi serbest değildi. Talebe daimi ve sık bir kontrol altındaydı. O kadar ki insan uyurken bile rahat edemez, karşısındaki iki mel’un (lanetlenmiş) göz, nefeslerini sayıyor sanırdı. Biz bu cendere içinde yine delicesine işler yapardık ve çal yaka sürülmek, zincirlere vurulmak tehlikeleri altında – o zaman bu en büyük tehlikeydi, idamı sonradan öğrendik- “Sis”i ezberlemiştik.*”⁶⁶⁵

Tevfik Fikret, Sultan II. Abdülhamit döneminin en büyük muhaliflerinden biridir. Aşîyan’dan İstanbul boğazına bakarak yazdığı Sis şiiri, Sultan II. Abdülhamit’e yöneltilen eleştirilerin edebî anlamda en meşhur olanıdır. Muhalifler arasında çok ilgi gören ve el altından birçok kişiye ulaşan şiir o dönem Sultan II. Abdülhamit’i eleştiren kesimin duygularına tercüman olmuştur.

Safveti Ziya’nın 1898 yılında, Servet-i Fünun topluluğu içindeyken kaleme aldığı *Salon Köşelerinde*, yazıldığı dönemde sansüre uğramış, yazar bunun üzerine romanın sansürsüz halini çeşitli eklemelerle 1912 yılında yayınlamıştır. Roman, Sultan II. Abdülhamit döneminde geçer. Şekip, Avrupalı ailelerin hâkim olduğu bir çevrede yaşayan, vatanını, milletini seven, Batılıların aşağılamalarından sıkılmış, kendi milletinin de Batılıların sahip olduğu şartlarda yaşamasını isteyen bir gençtir. Ülkenin içinde bulunduğu, özgürlük ortamından yoksun durum Şekip’i çok üzer ve düşündürür. Bu psikoloji doğrultusunda kendini gelişmiş Batı medeniyeti karşısında aciz, küçük ve çaresiz hisseder. Türkleri, kendi milletini Batılı aileler karşısında savunma ihtiyacı hisseder; ancak Şekip’te karamsarlık ve umutsuzluk hâkimdir. Bir İngiliz kızına, kendisine karşı hissettiği küçümseyici ve alaycı bakış açısına rağmen âşık olur. Bir süre sonra kız da Şekip’e ilgi gösterir. Kızın İngiltere’ye dönmesiyle henüz alevlenmeye başlayan aşk, mesafelere yenik düşer. Şekip çaresiz ve umutsuzdur.

Romanda esaretin, sebebi olarak istibdat yönetimi görülür: “*Umut, umut; sebat ve metanet,*” diyor ve *korkunç bir istibdadın zinciri beni olduğum yere mihliyor... terakkiye, nura, ışığa, medeniyete doğru bir adım atmaklığıma mâni oluyordu.*”⁶⁶⁶ İstibdat, Türklüğün, ilerlemesini engelleyen unsurdur. Şekip, memleket meselelerine

⁶⁶⁵ Zorlutuna, **Küller**, s. 44.

⁶⁶⁶ Safveti Ziya, **a.g.e.**, s. 161.

ilgili, farkındalığı olan bir gençtir; ancak Sultan II. Abdülhamit ve istibdat yönetimi bunu engellemektedir.

Vodinalı H. Remzi'nin *Sevda-yı Medfun Yahut Safahat-ı İstibdat* romanı, Sultan II. Abdülhamit dönemi Osmanlı İmparatorluğu'nun siyasi, sosyal panoramasını yansıtan bir eserdir. İsmet, bir kalemde başkâtip olarak çalışan vatanperver, Jön Türkler ile ilişki içinde olan bir şairdir. İmparatorluğun içinde bulunduğu durumdan rahatsızdır. Bunların çözümü için padişaha bir layiha sunmak ister; ancak mabeynde bir paşa ile anlaşmazlığa düşer ve jurnallenerek merkezden uzaklaştırılır. İzmir'e gönderilir. Çok sevdiği eşi Saime'den ayrı kalır. Orada bir süre kaldıktan sonra Kıbrıs'a gider. Bu arada karısı Saime doğumdan bir süre sonra ölür. İsmet, bu bunalımdan kurtulmak için Londra'ya gider. İstanbul'a döner. Sefalet âlemine dalar. Kumar, içki ve fuhşa sürüklenir. İstanbul bataklığa gömülmüştür. Rüşvet tüm kurumları pençesine almış, katiller, suçlular dışarıda gezerken, masumlar, vatanseverler, şairler, yazarlar hapiste yahut sürgündedir. İstanbul sosyal açıdan ve ahlâken çökmüştür. Dilenciler gündüz halkı sömürürken, gece meyhaneye, içki âlemlerine dalmaktadır. Matbuat âlemi büyük bir baskı ve sansür altındadır. Hafiyecilik, jurnalcilik her yeri sarmıştır. İsmet, yazdığı bir şiire ihsan olarak bir şehzadeden yüklü miktarda para alır. Onunla piyango çekilişine girer. İkramiye İsmet'e çıkar. Aldığı parayla eşinin mezarının ve oğlu Vedat'ın olduğu adaya döner. Aldığı paranın çok büyük bir kısmını oğlunun eğitimi için ayırır. Eşinin mezarına çok yakın bir yere bir kulübe yaptırır. Eşine duyduğu özlem ve çaresizlikle ölümü bekler.

Romanın başkişisi İsmet bir şairdir ve Sultan II. Abdülhamit döneminde şair ve yazarlara uygulanan sert ve acımasız sansürün mağdurlarının bir temsilcisi konumundadır. Vatansever, yetenekli sanatkârlar, Sultan II. Abdülhamit'in casuslarının iftiralarına maruz kalmakta ve binbir emekle yazdıkları eserlerini uygulanan baskı sonucu yakmak zorunda kalmaktadırlar: *“Yıldız casuslarının, saray haydutlarının iftirasından, şer ve melanetinden ihtirazen daima azliyeti ihtiyar eder, muhabbet-i milliye ve hamiyet ü vataniye-i hissiyat-ı aliyyesiyle mütehassis bulunan ... vatan kahramanlarının asarını mutalaa eyledikten, o sahaif-i bediyyi dimağ-ı nev şukuftesine hak ettikten sonra gaddar, merdümhor hafiyeler... Alçak, namussuz jurnalcilerin dendan-ı zulm ü gadrine düşmemek mülâhazasıyla o kıymetdar eserleri ağlaya ağlaya yakıyordu.”*⁶⁶⁷ Şair ve yazarlara uygulanan bu sansürün imparatorluğun fikrî ve edebî

⁶⁶⁷ Vodinalı H. Remzi, **a.g.e.**, s. 6.

açından güçsüz kalmasına sebep olduğu vurgulanır. İmparatorluğun siyasi çöküşünün arka planında baskı, sansür, kimi zaman şair ve yazarların hapis ve sürgün cezasıyla engellenen, zayıf, çağın gerisinde kalmış düşünce dünyası yatmaktadır.

Sultan II. Abdülhamit dönemi yöneticileri halk sefalet içinde sürünürken sefahat içinde yaşamakta, halkı sömürmekte, vatan, din ve millî değerleri aşağılamaktadır: “*Mabeyn erkânı sefahat aleminde puyan. Baş kâtip milleti soymak, bu zavallı milletin kan tükürüğünden yaldızlı binalar, ufukları open köşkler yaptırmak için olanca ihtirasâtıyla ve bir kelb-i akur hacamatıyla saldırıyor, dört tarafa saldırıyordu. ... Muhabbet-i vataniye, uhuvvet-i diniye, ismet-i milliye bunların indinde muhakkar idi.*”⁶⁶⁸

Sultan II. Abdülhamit yönetimi halkın bilinçlenmesine, eğitilmiş bir şekilde yetişmesine karşıdır: “*Gençler okumasınlar, gençler yazmasınlar. Millet uyanmasın. Bu muhterem vatan evlatları müebbeden hobide kalsın, ebediyen pençe-i bi-aman-ı istibdat altında ezilsin mahvolsun ... diyorlardı.*”⁶⁶⁹

Haksızlığa, zulme uğrayan halk bu durumdan ancak bilinçlenerek, uyanarak kurtulacaktır. Elbette bu durum mevcut yönetimin işine gelmeyecektir. “*Vatan için savaşıyorum. Vatan için ihtiyar-ı sefer ettim. Vatan için bu layihayı yazdım. Vatan, ah vatan.. Vatan için öleceğim. Teselya muharebesinde silahımla kalemimle hep vatan için çalıştım. Her türlü ezvak-ı hayatı istihkar ederek, gah düşman danesini göğgüs gererek, gah kalemimin olanca kudretini sarf eyleyerek bir azim-i kuvve ile hep vatan için çalıştım.*”⁶⁷⁰

Sultan II. Abdülhamit aleyhinde şekillenen romanların neredeyse hepsinde görülen başkişinin ahlâklı, vatansever ve vatan için çalışmayı düstur edinmiş kişilerden olma özelliği *Sevda-yı Medfun Yahut Safahat-ı İstibdat* romanında da mevcuttur.

“*Her türlü mahrumiyete rağmen vicdanı saf, lekesizdi. Hafiyeliğe, casusluğa tenzil etmedi. O daima rindane, bütün cihana gülen bir tebessümle alayış-i dehri istihfaf eylerdi. İsmet Rebii gerçekten bir rind-i derya-dil idi. Azadeser bir şair idi. ... Hazine-i devletten para çekmek, nişanlarla tezyin-i sadr eylemek hatırına bile uğramazdı. O rütbe-i bâlâ-*

⁶⁶⁸ Vodinalı H. Remzi, **a.g.e.**, s. 27.

⁶⁶⁹ Vodinalı H. Remzi, **a.g.e.**, s. 34.

⁶⁷⁰ Vodinalı H. Remzi, **a.g.e.**, s. 31.

*terin-i hamiyetle, vatan muhabbetiyle mahzuz ve mübahi idi. ... Onun itikadınca ikbal-i vatan en mukaddes, en ulvi bir arzu idi.*⁶⁷¹

Safvet Nezihi'nin 1910 yılında yayımlanan romanı *Müsebbib*, Sultan II. Abdülhamit ve “istibdat” yönetimi aleyhtarlığı üzerine kurulmuş bir eserdir. Romanda Zülfikar Efendi ve ailesinin Sultan II. Abdülhamit devrinde yaşadığı facialar ve ailenin dağılması anlatılır. Zülfikar Efendi, kızı Atıfet ve Hidayet, damatları Atıf Efendi, Zahid Efendi, torunları Nazif ve Rana namuslu, ahlâklı, vatanperver, vatana hizmet için her türlü fedakârlığı yapmaya hazır, merhametli bir ailedir. Bu ailenin ortak yanı Sultan II. Abdülhamit yönetimine muhalif olmalarıdır. Sultan II. Abdülhamit yönetimi zalim, adaletsiz, halkı sömüren, devlet ve milleti felakete, çöküşe sürükleyen bir zihniyet olarak anlatılır.

Atıf Efendi Plevne'de kahramanca savaşmış bir gazi binbaşısıdır. İstanbul'a döndükten sonra Sultan II. Abdülhamit'i tahttan indirmek için planlanan Çırağan Vakası'na katılır ve öldürülür. Damadının eve gelmemesi üzerine onu aramaya çıkan ulemadan bir zat Zülfikar Efendi, uğradığı tahkir ve üzüntü sonucu kalp krizi geçirir ve ölür. Zülfikar Efendi'nin konağı aranır, mal ve mülklerine el konur. Damadı Zahid Efendi sürgüne gönderilir. Zahid Efendi sürgünde ölür. Atıfet Hanım ve kızı Zehra İstanbul'a döner ve tekrar kızkardeşi Hidayet ve yeğenleriyle birlikte yaşamaya başlarlar. Bu arada Atıf Efendi'nin oğlu Nazif büyümüş, Mekteb-i Tıbbiye'yi bitirmiştir. Nazif, Sultan II. Abdülhamit aleyhtarı bir cemiyete girer.⁶⁷² Ayasofya'ya bir afiş asılma planı Rana'nın kocası Nedim Efendi tarafından yönetime jurnallenince, Nazif, Fizan'a sürgüne gönderilir. Oğlunun acısına dayanamayan ve damadı tarafından jurnallendiğini öğrenen Hidayet Hanım vefat eder. Jurnalcilik yapan Nedim, paşalığa kadar terfi eder. Bu arada Temmuz 1908'de Kanun-i Esasi ilan edilir. Özgürlük, eşitlik ve adalet memlekete hâkim olur. Nedim Paşa, kendisine yapılan suçlamalar ve tehlikelere karşı Ayasofya civarında bir bombalı eylem hazırlığındadır. Rana ise kocasının yaptıklarına bu sefer sessiz kalmaz ve onu planladığı bombalı eylemi gerçekleştirmeden öldürür.

Muhaliflerin Sultan II. Abdülhamit dönemine yönelttikleri bütün uygulamalar romanda yer alır. Hafiyecilik, haksız yere verilen sürgün cezaları, acımasızlık,

⁶⁷¹ Vodinalı H. Remzi, *a.g.e.*, s. 64.

⁶⁷² Nazif'in II. Abdülhamit muhalifi olması ve Mekteb-i Tıbbiye'yi bitirmesi, söz konusu cemiyetin Mekteb-i Tıbbiye'de temelleri atılan İttihat ve Terakki Cemiyeti olduğunu düşündürmektedir.

güvensizlik ortamı, gaddar yönetim anlayışı, kokuşmuş adalet sistemi mağdur edilen insanlar vasıtasıyla işlenir.

Müsebbib'de Atıf Efendi vatanını, ailesinden daha çok sever: “*Fakat sizden ziyade sevdiğim bir şey var: o da vatanım, milletim.*”⁶⁷³ “*Vatanın istifadesine hadim olacak hizmet mukaddestir.*”⁶⁷⁴ “*Milletin Menfiatine ait bir hizmeti ifa için ölüme gidiyorum.*”⁶⁷⁵ “*Millet uğrunda feda-i nefse her an amade bulunmak şerefi ne olacaktı?*”⁶⁷⁶ “*Seni severim, Anne. Fakat vatanımı daha ziyade severim.*”⁶⁷⁷ Atıf Efendi, fedakâr, cesur, vatansever yönüyle *Müsebbib* romanında, Sultan II. Abdülhamit aleyhtarlığı en çok öne çıkan muhalif kişisidir.

Menfi romanı, Selanik ve İstanbul'da geçer. Avrupa'ya giderek oradaki sefahat âlemlerine dalma hevesinde olan Ekrem, babası Rauf Bey ve annesi İsmet Hanım'ın henüz kendisi bebekken ayrılması sonucu parçalanmış bir ailenin çocuğudur. Ekrem, annesinin bütün karşı çıkmalarına rağmen Rauf Bey tarafından büyütülür. Galatasaray Lisesinde eğitimini tamamlar. O sırada annesi, Ekrem'in izini bulur ve onunla görüşmeye başlar. Hüsrev Bey'in kızı olan İsmet Hanım zengin bir aileden gelmektedir ve oğlunu kızkardeşi Nihal Hanım'ın kızı Neşide ile evlendirmek arzusundadır. Ekrem'in üvey annesi İkbâl ise Ekrem'e âşıktır. Bundan dolayı Ekrem'in annesi ve Neşide ile görüşmesini istemez, onlara çeşitli iftiralarda bulunur. Bunu öğrenen Ekrem, babasının evini terk eder ve annesi İsmet Hanım'ın evine yerleşir. Neşide ile aralarında bir aşk başlar, evlenme kararı alırlar. Bunu hazmedemeyen İkbâl, Ekrem'e Avrupa'dan, Jön Türk arkadaşı Bedri'den gelen mektupları ve gazeteleri hafiyelelere ihbar eder. Ekrem tutuklanır. İstanbul'a götürülür. Verilen rüşvetler neticesinde Konya'ya sürgün edilir. Oradan bir fırsatını bulup Avrupa'ya kaçar. Bu sırada meşrutiyet ilan edilir. Özgürlük havası her yanı sarar. İsmet Hanım ve Neşide, Nihal Hanım'ın karşı çıkmasına rağmen İkbâl'e bir oyun hazırlarlar. Yaptığı hafiyecilik suçundan dolayı idam edileceğine dair mektup yazıp gönderirler. Mektubu okuyan İkbâl'in korkudan ödü patlar ve ölür. Hafiyeciliğe yani Sultan II. Abdülhamit'e hizmet eden İkbâl, bir nevi cezalandırılır. Ekrem Avrupa'dan döner ve Neşide ile evlilik hazırlıklarına başlar.

⁶⁷³ Safvet Nezihi, **a.g.e.**, s. 47.

⁶⁷⁴ Safvet Nezihi, **a.g.e.**, s. 49.

⁶⁷⁵ Safvet Nezihi, **a.g.e.**, s. 52.

⁶⁷⁶ Safvet Nezihi, **a.g.e.**, s. 53.

⁶⁷⁷ Safvet Nezihi, **a.g.e.**, s. 123.

Ekrem eğlenceye düşkün, taklitçi, Batıyı körü körüne, şekilci yaklaşımla benimseyen, düşüncesiz, ayakları yere basmayan, Avrupa'ya gitmek için anne ve babasına hasta olduğu yalanını söyleyecek kadar kendini kaybetmiş bir gençtir. Romanda onun tek yüceltilen tarafı Sultan II. Abdülhamit aleyhtarı olmasıdır. Bu da romanda verilen mesajlar açısından yeterli bir özelliktir: “*iyi giyinmeye, güzel söz söylemeye bütün etvarıyla en büyük ve zarif kibarı taklit eylemeye mecluptur.*”⁶⁷⁸

Ahmet Mithat Efendi'nin *Jön Türk* romanında olduğu gibi *Menfi*'de de jurnalcılık intikam almak için kullanılan bir araç olarak görülür. Romanda jurnalın arkasından sürgün de gelir; ancak her iki romanda da bu uygulamalar roman başkışilerine geçici olarak sıkıntılı zamanlar yaşatır. Cezalardan bir şekilde kurtulan kahramanlar mutlu bir şekilde hayatlarına devam eder. Burada Sultan II. Abdülhamit'in kötü uygulamalarına karşı er geç haklının ve iyinin kazanacağı mesajı verilir.

Romanda halk istibadadın artacağına dair uyarılır:

“Kim bilir, uyuyan sudan kork derler; fikr-i hürriyet daima cereyan eder bir nehr-i cûşan gibidir. Onun karşısına geçilemez. Set çekme cereyanına hail olmak istersen kabarır, yükselir, gerçi, gürültüsü işitilir. Fakat kuvveti artar; tazyiki artar. Nihayet bir an gelir ki o müthiş Seddi bir taraka-i heval-engiz ile koparır, yıkar, etrafı bir tufan gibi istila eder. Canlar heder olur, memureler harabezara tahavvül eder fakat sonra yerindeki bir memura feyzli bir hayat başlar. Hükümetimizin istibdadı günden güne artıyor, tazyik tezaid ediyor. Emin olunuz, arttıkça mutlak kuvvette artar.”⁶⁷⁹

Sultan II. Abdülhamit aleyhtarlığı üzerine yazılan romanlarda maksat sadece Sultan II. Abdülhamit'i eleştirmek değildir. Ona karşı bir kamuoyu oluşturmak ve bu kitleyi Sultan II. Abdülhamit örneğinden hareketle zulme, adaletsizliğe, haksızlığa karşı harekete geçirmek de amaçlanır.

Romanlarda vatan sevgisi ve Sultan II. Abdülhamit karşıt iki unsur olarak işlenir. Vatanseverlik ve çalışkanlık muhalif kimliğin en önemli vasıflarıdır. “*Vatanı uyandırmak, mesut etmek için çalış. Dünyada vatanperverlikten büyük, vatan muhbbetinden daha âli hiçbir zevk, hiçbir his yoktur.*”⁶⁸⁰

⁶⁷⁸ Fazlı Necip, **Menfi**, s. 3

⁶⁷⁹ Fazlı Necip, **a.g.e.**, s. 141.

⁶⁸⁰ Fazlı Necip, **a.g.e.**, s. 144.

Mehmet Celal'in 1910 yılında yayımlanan *İsyan* romanı iki ana vaka üzerine kuruludur: Sultan II. Abdülhamit yönetiminin gerçekleştirdiği uygulamalar ve yansımaları ile Dr. Vedat'ın trajediyle sonlanan aşk ve evlilik hayatı. “Ancak yazar, hikayesini anlattığı Vedat'ı ne tarihi çerçeve içinde misyon sahibi bir kişi, ne de sıradan bir insanın yaşadığı aile dramı çerçevesi içine oturtup netleştiremediği için olay örgüsünü sağlayacak olan iki ana çizgiyi birbirine kaynaştıramamıştır.”⁶⁸¹ Roman, başkışı Vedat'ın çocukluk yıllarıyla başlar. Vedat'ın çocukluk aşkı Zekiye ile olan ilişkisi ve aile çevresinin anlatıldığı kısımdan sonra Vedat'ın Mekteb-i Tıbbiye döneminin anlatıldığı bölüme geçilir. Sultan II. Abdülhamit'in baskıcı bir yönetim uyguladığı gerekçesiyle mektepteki gençler isyan eder. Vedat, ailesinin Fehim Paşa'ya rüşvet vermesi neticesinde hapisten çıkar. Trablusgarp'a sürgüne gönderilir. Meşrutiyet'in ilan edilmesiyle İstanbul'a, ailesinin yanına döner. Vedat, bir muayenehane açar. Zekiye bir hastalığa yakalanır. Vedat, Zekiye'nin hastalığıyla uğraşırken, onunla evlenmeyi düşünürken Şile'de kolera salgını baş gösterir. Vedat, Şile'ye görevlendirilir. Şile'den dönünce Zekiye ile evlenir. Bir süre sonra Cidde'de kolera salgını ortaya çıkar ve Vedat oraya gitmek zorunda kalır. Zekiye hamiledir. Vedat, döndüğünde Zekiye ölü doğum yapar. Karısının hastalığı ilerlemektedir. Vedat, bir akıl hastanesinde çalışmaya başlar. Orada tedavi için getirilen hasta bir doktorun cebinden çıkan mektuplar, Vedat ve Zekiye için felaketin başlangıcı olur. Bu mektuplar hasta doktor ile Zekiye arasındaki ilişkiyi ortaya çıkarır. Bunu öğrenen Vedat, karısına morfinle öldürür. Kendisi de intihar eder.

Romanda hafiyeçilik, zorba yönetim anlayışı ve işkence Sultan II. Abdülhamit yönetiminin en önemli özellikleri olarak ifade edilir. “Dâhiliye zabitlerinin hepsi hafiye, hepsi alçak idi.”⁶⁸² “Niçin bir zalim hükümdarın keyfi yerine gelsin diye saçı bitmedik masumlar ana rahminden – gözleri kapalı – mezara düşsünler? Niçin biçare kabahatsiz valideler öldürülen evlatlarının ismini değil cismini bile sormaya mahkum olsun?”⁶⁸³ Mekteb-i Tıbbiye'deki muhalif öğrenciler çeşitli işkencelere maruz kalır: “Birisi setremin düğmelerini, gömleğimin yakasını çözdü. Öbürü de kaynar suda son derece kızdırılmış iki yumurtayı koltuklarımın altına soktu. Müteakiben Fehim'in iri ellerinden

⁶⁸¹ Yılmaz Daşcıoğlu, **Mehmed Celâl'in Romanları ve Popüler Edebiyat Geleneği**, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 1995, s. 107.

⁶⁸² Mehmed Celal, **a.g.e.**, s. 13.

⁶⁸³ Mehmed Celal, **İsyan**, İstanbul, 1910, s. 12.

*biri yanaklarımın üstünde patladı.”*⁶⁸⁴ Göstermelik bir mahkeme kurulur: *“Abdülhamit’in bu alçak adamları engizisyonlarla bile hayret verecek bir merhametsizlikle etrafımı aldılar.”*⁶⁸⁵

Romanın başkişisi Vedat, eğitilmiş, mücadeleci, kararlı, idealist bir gençtir. Sultan II. Abdülhamit yönetiminin baskılarına, işkencelerine boyun eğmez. *“Vurun vurun! Batırın batırın! Huzur-ı ilahide Sizin yakanıza sarılmak için işte böyle kanlı pençeler lazımdır! Vurun öldürün! Bu kifayet etmez! Biraz daha batırın biraz daha!”*⁶⁸⁶ Sultan II. Abdülhamit yönetiminin böylesi güçlü karakterler sayesinde yıkılacağı, romanda İkinci Meşrutiyetin ilan edilmesi sonucu oluşan özgürlük havasıyla hissettirilir.

Moralizade Vassaf Kadri’nin *Ölüm Habercileri* romanının ana teması Sultan II. Abdülhamit aleyhtarlığıdır. Romanda Sultan II. Abdülhamit’in Osmanlı-Rus Savaşı’nı iktidarını perçinlemek için bilerek kaybettiğini düşünen ve Sultan II. Abdülhamit’i tahttan indirmeye çabalayan Ölüm Habercileri komitesi ile iktidarını sağlamlaştırmaya çalışan Sultan II. Abdülhamit’in mücadelesi anlatılır. Romanın olay örgüsü kısaca şöyledir: Osmanlı-Rus Savaşı’nın akabinde halk büyük bir buhran ve sefalet içindedir. Ölüm Habercileri komitesinden üç kişi Yıldız Sarayı’na gelerek halkın vaziyetini II. Abdülhamit’e anlatır. Anlatılanlar karşısında duruma üzölmüş gibi görünen padişah, onlar gittikten sonra şunları söyler: *“Ha, dedi. Şimdi saltanata geçtim. Şimdi guletlerim var. Ve her şeyim var. Şimdi intikam! Her şey için intikam!”*⁶⁸⁷ Kısa bir süre sonra Behram Ağa, Sultanın yanına gelerek sarayın bahçesinde, sepet içinde bir çocuk bulunduğunu haber verir. Ölüm Habercileri Komitesi’nden bir kadının imzasını taşıyan mektupta, sefaletten dolayı çocuğuna bakamadığını, çocuğa Sultan II. Abdülhamit’in bakması gerektiğini, aksi takdirde Sultan II. Abdülhamit’i öldüreceğini yazar. Sultan II. Abdülhamit sepeti bırakan kişinin yakalanması emrini verir. Sepet, Ölüm Habercileri Komitesi’nden Salih Bey tarafından konulmuştur. Salih Bey, sepeti bıraktıktan sonra yakalanmadan kaçmayı başarır; ancak kısa bir süre sonra komite üyelerinin de yer aldığı ev, II. Abdülhamit’in adamları tarafından basılır. Komitedeki Abdullah’ın, Sultanın casus olduğu anlaşılır ve komite üyeleri tarafından öldürölür. Ev de ateşe verilir. Ölüm

⁶⁸⁴ Mehmed Celal, *a.g.e.*, s. 16.

⁶⁸⁵ Mehmed Celal, *a.g.e.*, s. 16.

⁶⁸⁶ Mehmed Celal, *a.g.e.*, s. 16.

⁶⁸⁷ Moralizade Vassaf Kadri, *Ölüm Habercileri* (Gizli Mezaristan), Cemiyet Kütüphanesi, Reşadiye Matbaası, Dersaadet 1330/1914, s. 11.

Habercileri Komitesi Ayşe ve Naile adındaki iki kadını Osmanlı-Rus Savaşı'nı Sultan II. Abdülhamit'in bilerek kaybettiğine dair belgeleri bulması için saraya casus olarak gönderirler; ancak bu casuslar başarılı olamaz, yakalanırlar. Komite, Sultan II. Abdülhamit'e casusların serbest bırakılmasını isteyen, tehdit içerikli bir mektup gönderir. Sultan II. Abdülhamit, Ayşe'yi serbest bırakır ve peşine adam takar. Ayşe, peşindeki adamları atlatmayı başarır. Son olarak Salih bir plan kurarak saraya gider, sultanla görüşür. Ölüm Habercileri komitesinin II. Abdülhamit'e suikast hazırlığında olduğunu söyler ve padişahın güvenini kazanır. Bu durumdan faydalanan Salih, savaş belgelerini ve Naile Hanım'ı saraydan kaçıtır.

Romanda Sultan II. Abdülhamit, mutlak iktidarını güçlendirmek için imparatorluğun Rusya ile girdiği savaşı bilerek kaybedecek kadar körleşmiş, hırslı, korkak, zalim bir sultan olarak gösterilir. Padişah, iktidarın gücünü milleti kalkındırmak için değil düşmanlarından intikam almak için kullanır. *“O gece herkesin aşiyane-i saadetini tahta-i tabuta, hâk-i pak-i vatani bir harabezara tahvil eden bir hükümdarın taht-ı saltanatı namına çizmiş olduğu müthiş ve kanlı planın o meşum haritanın krokileri hakkedilmiş idi.”*⁶⁸⁸ Osmanlı-Rus Savaşı'nın kaybedilmesi, Sultan II. Abdülhamit'e bağlanır. *“O gün Osmanlı heyet-i milliyesini pis ve kanlı bir ağız, siyah irinli bir kalp idama mahkûm eylemiş idi.”*⁶⁸⁹ Romanda Sultan II. Abdülhamit yönetimindeki halk, gardiyan denetimindeki mahkûmlara benzetilir: *“Abdülhamit zahiren onların hükümdarı... Ve hakikatte intikam alıcı, kan içici bir bekçisi... Meşum, müthiş biaman bir: Gardiyan!...”*⁶⁹⁰

Romanda Ölüm Habercileri komitesinden Salih Bey, Sultan II. Abdülhamit aleyhtarlığını en iyi dile getiren, Sultan II. Abdülhamit ile her anlamda tezat oluşturan, mücadelecî, azimli, fedakâr, halkın selameti için canını tehlikeye atmaktan çekinmeyen bir kişidir. Salih, komitedeki arkadaşlarına yaptığı bir konuşmada II. Abdülhamit hakkında şunları söyler: *“Abdülhamit'in çizmiş olduğu plan memleket hakkında pek muzır neticeler verecektir. Bu hükümdar eğer on sene kadar saltanatta bulunursa memleket tamamıyla mahvolacaktır. ... Hayat ve saltanat üst tarafı bunun için*

⁶⁸⁸ Moralızade Vassaf Kadri, **a.g.e.**, s.3

⁶⁸⁹ Moralızade Vassaf Kadri, **a.g.e.**, s. 4.

⁶⁹⁰ Moralızade Vassaf Kadri, **a.g.e.**, s. 5.

hiçtir.”⁶⁹¹ Romanda rahat içinde yaşamak ve mutlak iktidarını sürdürmek için her yolu mubah gören Sultan II. Abdülhamit’e yoğun bir eleştiri söz konusudur.

Sultan II. Abdülhamit’in halka yalan söylediği, verdiği sözleri tutmadığı Komite üyesi Cemal’in Sultan II. Abdülhamit ile konuşması sırasında dile getirilir. Kendisine gece yarısı sokakta niçin dolaştığını soran Sultan II. Abdülhamit’e Cemal Bey şöyle cevap verir: “*Siz taht-ı saltanata geçtiğiniz vakit millete istediği hürriyeti verecek idiniz... Herkesin kendim gibi olmasını arzu ederim diyen siz değil miydiniz?*”⁶⁹²

Ölüm Habercileri’nde Sultan II. Abdülhamit yalnızca gerçekleştirdiği uygulamalar ve karakteriyle eleştirilmez. Anlatıcının Sultan II. Abdülhamit’e karşı olumsuz tavrı fiziki tasvirlerde de kendine yer bulur: “*(...) iki parmak kadar kara sakallı, fesinden dahi iki parmak kadar dışarı taşkın püsküllü, uzun ökçeli potinli, siyah elbiseli bir adamın (...) Bu adam Abdülhamit’ten başka kimse değildi.*”⁶⁹³ Bundan başka anlatıcının Sultan II. Abdülhamit’i tasviri şöyledir: “*Daima titremekte olan iki renksiz dudak... Bir atmaca pençesi gibi atılmaya müheyya bir vaziyette duran iki uzun kemikli kol... İçine saman doldurulmuş sarı derili bir iskelet tarzındaki vücut... Daima mütecessis bir kafa... Ve iki parlak göz... Parlak, fakat nursuz... Parlak, fakat donuk... Ve hileli... Her şeyi fena gören herkesi düşman addeden bir dimağ...*”⁶⁹⁴ Cümle kuruluşunda kelime kullanımı, cümleyi kuran kişinin tercih ve seçimine tabidir. Kelimelerin seçimi, kullanılan sıfatların niteliği söz konusu kişiye, duruma karşı kişinin tavrını yansıtır. Tasvirde yer alan “renksiz, atmaca pençesi, saman, iskelet, nursuz, donuk, hileli, fena, düşman” ifadeleri anlatıcının Sultan II. Abdülhamit’e yaklaşımını net bir şekilde ortaya koyar.

Bazı devlet adamlarına yönelik yaklaşımlar dönemin siyasi ve sosyal şartlarına göre değişebilmektedir. Sultan II. Abdülhamit, Osmanlı’nın en zor döneminde, imparatorluğun çöküş evresinde padişahlık yapmıştır. İmparatorluğun dağılmasının yarattığı trajik ve travmatik durum, imparatorluğun başındaki isim olan Sultan II. Abdülhamit’e sert ve acımasız eleştirilerin yöneltilmesine sebep olmuştur. İkinci Meşrutiyet dönemi yazarları Sultan II. Abdülhamit’i “eski”, “deneyimlenen” biri olarak

⁶⁹¹ Moralızade Vassaf Kadri, **a.g.e.**, s. 66.

⁶⁹² Moralızade Vassaf Kadri, **a.g.e.**, s. 44-45.

⁶⁹³ Moralızade Vassaf Kadri, **a.g.e.**, s. 8.

⁶⁹⁴ Moralızade Vassaf Kadri, **a.g.e.**, s. 214.

gördükleri için arzuladıkları “yeni hayat” ve “yeni insan” kimliğinde ona olumlu olarak yer vermezler.

3. Öteki Kimliği

Kimlik inşası sürecinin vazgeçilmezlerinden biri “öteki”dir. Öteki ve kimlik, çok yönlü bir ilişkiler ağına sahiptir. Kimliğin anti tezi olan “öteki”, “ben/biz” olmayan, istenmeyen, ötelenendir. “Öteki”, *bu çerçevede, “biz” tarafının bittiği yerde başlar; “biz”in dışı sınırıdır. Yani “biz”, bir yerde “öteki”ne göre belirlenir.*⁶⁹⁵ Öteki, “ben/biz”in nasıl olmaması gerektiğini vurgulama işlevinin yanı sıra kimi zaman kimlik inşası sürecine yön veren ve örnek teşkil eden bir konuma gelir. Öteki, bu özellikleriyle “ben/biz” kimliğini değiştiren/dönüştüren yapıcı bir unsurdur. Kimliğin nasıl şekilleneceğini, nelerin dışarıda bırakılacağını belirler. Karşılıklı bir etkileşim söz konusudur. İki kavram iç içe geçmiştir. Bu noktada “öteki”nin mi “ben/biz” kimliğini; yoksa “ben/biz” kimliğinin mi “öteki”ni oluşturduğu sorusunun cevabı kısır döngüdür.

Bir insanın benliğinin, öz bilincinin farkına varmasında bir başka bilinç tarafından kabul görmesi, tanınması bireyin varoluşunun en önemli aşamalarından biridir. Valery “*kendine dönmek, dünyaya dönmek yani tam da kendinden başka bir şeye dönmektir.*”⁶⁹⁶ der. Yani özbilinç, başka bir bilince ihtiyaç duyar. Ben-öteki ilişkisi, bünyesinde birden çok parametreler barındırır. Hegel’in ortaya koyduğu köle-efendi diyalektiği bu parametrelerden biridir. Efendi, kendini iyi güçlü, başarılı görürken; köleyi kötü, güçsüz, kendisine bağımlı olarak görür. Köleyi bu şekilde görerek, kendi “efendi”liğinin kabul görmesini arzular. Böylece kendi kimliğini sağlamlaştırır, onu görünür kılar. Köle de efendinin gözündeki konumuyla kendi özbilincine varır. Böylece efendi olma yolunda ilerler. Nitekim bu konuda Hegel, Modern devletin oluşumunda köle ve efendiliğin diyalektik biçimde var olduğunu savunur. Hegel’in devlet felsefesi “*toplumsal özbilincin oluştuğu tek düzlemdir.*”⁶⁹⁷ II. Meşrutiyet döneminde başlayan ve Cumhuriyet’in ilanıyla güçlenen millî kimlik de bu temel üzerine inşa edilmiştir. İmparatorluktaki azınlıklar, toplumsal özbilinçlerini oluştururup “modern devlet” kurma aşamasına gelmeye çalışırken, Türkler, aynı zamanda ulus devleti temel alan bu

⁶⁹⁵ Herkül Millas, **Türk ve Yunan Romanlarında Öteki ve Kimlik**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 22.

⁶⁹⁶ Tülin Bumin, “*Hegel’de Köle-Efendi Diyalektiği Üzerine Notlar*”, Erişim Adresi: <http://www.insanokur.org/hegelde-kole-efendi-diyalektigi-uzerine-notlar-tulin-bumin/>, Erişim Tarihi, 20.08.2017.

⁶⁹⁷ Tülin Bumin, **Hegel**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1998, s. 140.

sistemin karşısında yer almıştır. Ancak sürecin karşısında yer almak, görmezden gelmek, süreci durdurmadığı gibi azınlıkların millî kimliklerini daha rahat kazanmalarına zemin hazırlamıştır. Azınlıklar, Türkleri “öteki” olarak görüp kimliklerini oluştururken, Türklerin millî kimlik oluşturması yaşanan gelişmelerin neticesinde bir zarurettir.

Kimlik, çoğulluğu içinde barındıran bir kavramdır. Tek tip bir kimlikten söz edilemez. Kimliğin içinde çeşitli alt kimlikler ve “öteki” yer alır. Julia Kristeva’nın tanımlamasıyla, “kimliğimizin gizli yüzüdür yabancı”. Gizli ya da bastırılmış olan, bizde varoluşsal bir rahatsızlık duygusu, kötü bir önsezi yaratır. Kimliğimizin oluşturulmasında bize yabancılaşmış olan, geri gelip hayallerimizi sarar ve huzurumuzu kaçıır. Korkuyla beklerken, der Kristeva, “güçlü yabancıya karşı öç almak üzere 'biz' duygusu ortaya çıkar. Birbirimize sarılmamalı mıyız, biz bize kalıp yabancıyı def etmemeli miyiz?”. “Bizi” bir arada tutan Kristeva’ya göre “yabancıyı” uzakta tutmaktır. Yeni kozmopolis için Kristeva alternatif bir kimlik esası önerir: “*Ötekiyle, yabancıyla bir arada yaşama, bizi bir öteki olup olmama olasılığı ile karşı karşıya getirir. Bu, sadece ötekini -insalcılıkla*” kabul edip edememe meselesi değildir, kendimizi onun yerine koymak demektir ki bu da insanın kendi için kendini tahayyül edip yaratması demektir.”⁶⁹⁸ İçimizdeki yabancıyı kabullenip onunla kendimizi özdeşleştirirsek “öteki”nin yabancılığı ortadan kalkar. Öteki, hem içimizde hem dışımızda; hem bizden hem de bizden değildir. “Öteki”ni dışarıda bırakırken “biz”i; “biz”i oluştururken de “öteki”ni şekillendiririz.

“Öteki”nin varlığı, “ben”in varlığına işaret eder. “Öteki” bünyesinde “ben”i, “ben” ötekini içerir. Assman bu konuyla ilgili olarak “*Öteki olmadan ben kavramı da olmayacağı gibi, başka gruplar olmadan biz bilinci de olamayacaktır.*”⁶⁹⁹ derken; Gasset ise “*Öteki insanda hep ona yansımış olan ben de bulunurum. ... Bir başkasını, kendi olduğumuzdan öte, öteki olmayı, ötekinin varlığıyla kaynaşmayı da arzuladığımız oranda severiz ve gerçekten, ötekinin varlığını kendi varlığımızla bir gibi duyarız ve ötekini elimizden alırlarsa, sanki bizi özvarlığımızın yarısından yoksun bırakıyorlarmış gibi gelir, üstelik bize en önemliymiş gibi gelen yarısından.*”⁷⁰⁰ ifadeleriyle öteki-ben arasındaki karşılıklı ilişki üzerinde durur.

⁶⁹⁸ David Morley ve Kevin Robins, **Kimlik Mekânları**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2011, s. 48.

⁶⁹⁹ Assmann, **a.g.e.**, s. 153.

⁷⁰⁰ Ortega y Gasset, **Tarihsel Bunalım ve İnsan**, Metis Yayınları, İstanbul, 2013, s. 61-62.

“Öteki”nin varlığının insan psikolojisine önemli etkileri vardır. “Öteki”ne yüklenen olumsuz özellikler vasıtasıyla kişi rahatlar, bir nevi arınır. Çünkü kendisi istenmeyen özelliklerin dışında, onun tam karşısında bir kimlik inşa etmiştir. “Öteki” ne kadar yıpratılır, ne kadar ötelenirse “ben/biz”in arınma, rahatlama ve özgüven düzeyi o derece yükselir.

İkinci Meşrutiyet dönemi, özellikle Balkan Savaşları’ndan sonra, kimliklerin net çizgilerle birbirinden ayrılmaya başladığı bir dönemdir. Bu kimlikler etnik köken temelinde şekillenmiştir. İmparatorluktaki gayrimüslim azınlıklar millî kimlik inşası sürecinin en önemli hedef kitlesi haline gelmiştir. *“Osmanlı Devleti’nde azınlıkların hiyerarşik sırası Rumlar (Ortodoks), Ermeniler, Katolikler, Yahudiler ve Protestanlar şeklindedir.”*⁷⁰¹

Bünyesinde birçok etnik unsur barındıran Osmanlı İmparatorluğu’nda kurtuluşun son çaresi olarak görülen Türk kimliğine dönüş, farkındalığın artması ve “öteki”nin görünür hale gelmesi sürecini de beraberinde getirir. İmparatorluğun aslı, kurucu unsuru olan Türkler, yıllardır Osmanlılık maskesi altına sığınarak imparatorluğun yıkılması ve kendi ulus-devletlerini kurulması için mücadele veren “öteki”nin farkına varmıştır. Bu farkındalık, Türkler açısından bilinçlenme ve millî kimliği inşa etme sürecinin en önemli ayaklarından birini oluştururken; imparatorluktaki “öteki”ler için “öteki”nin uyanışı anlamına gelmektedir. Türkler çok uzun süre, imparatorluğu ayakta tutmak adına ve birlik ve beraberliği esas alan yaşam üslûbu gereği “öteki”ni görmemiş/görmek istememiş/görmezden gelmiştir; ancak yaşanan siyasi ve sosyal gelişmeler neticesinde “öteki”yi görmemek imkânsız hale gelmiştir. “Öteki” Türklerin karşısına ayrılıkçı faaliyetler ve saldırgan bir tavırla çıkmışlar böylelikle Türklerin milli kimlik inşası sürecinde karşı kutupta yer almışlardır.

Ötekinin görünür hâle gelişi dönemin siyasi ve sosyal şartlarına göre değişiklik gösterir. Ermeniler, Rumlar ve Batı dünyası İkinci Meşrutiyet döneminin en göze çarpan ötekileridir. *“... 1896’dan 1914’e uzanan süreçte yabancılar ve azınlıklar giderek ötekileşmiş ve kolektif şuurda olumludan olumsuza doğru kaymıştır.”*⁷⁰² Birinci Dünya Savaşı sırasında, imparatorluğun içinde bulunduğu karmaşadan yararlanarak bağımsızlık kazanmak isteyen Ermenilerin özellikle Doğu Anadolu’da ayaklanmalar çıkararak, binlerce masum insanı öldürmeleri ve 1915 Tehcir’i ile sonuçlanan trajik

⁷⁰¹ Sacit Ayhan, **Türk Romanında Azınlıklar (1872-1950)**, Özgür Yayınları, İstanbul, s. 29.

⁷⁰² Ömer Solak, **Romanda Öteki Ötekinin Romanı**, Tablet Yayınları, Konya, 2008, s. 415.

olaylar, imparatorluk yöneticilerinde ve Türk halkında derin izler bırakmıştır. Millet-i Sadıka olarak görülen, binlerce yıldır Türklerle bir arada yaşayan, Türklerle birçok ortak kültürel unsurun bulunduğu Ermenilerin beklenmedik isyanı, Türklerin zihninde Ermenilerin “öteki” unsur olarak yer almasını zorunlu hale getirmiştir.

Yunanistan’ın 1829 yılında imzalanan Edirne Antlaşması ile Osmanlı İmparatorluğu’ndan kopması, Balkan Savaşları’nda diğer Balkan devletleri ile birleşip Osmanlı’ya savaş açarak mağlup etmesi imparatorluktaki büyük devlet imajının zedelenmesine yol açmıştır. Bir zamanlar imparatorluk dâhilinde birer eyalet olan küçük devletçiklere dahi yeniliyor olunması Türkleri hem millî kimliklerini oluşturma yönünde bir uyanışa hem de bu uyanış süreciyle beraber Rumların “öteki” konumunun farkına varılmasına sevk etmiştir. Bunun yanı sıra Yunanlıların Birinci Dünya Savaşı yıllarında İzmir’i işgal etmesi, özellikle Ege bölgesinde gerçekleştirdikleri mezalim, Millî Mücadele’nin önemli bir kısmının Yunanlılara karşı gerçekleştirilmiş olması Rumların “öteki”liğinin ön plana çıkmasına sebebiyet vermiştir.

Türklerde “öteki”nin görünür hale gelmesini sağlayan bir başka etken ise ekonomik ve sosyolojiktir. Özellikle Tanzimat Fermanı sonrasında gittikçe artan azınlıklara verilen imtiyazlar, bazı alanlardaki vergi muafiyeti, askerlik yapmamaları, ticarete hâkim olmaları, Türklerin büyük bir kısmı Anadolu’da tarım ve hayvancılıkla uğraşıp sefalet içinde yaşarken, onların özellikle büyük şehirlerde refah içinde yaşamaları Türklerde rahatsızlık uyandırmıştır.

Batı dünyasının özellikle 18. yüzyıldan itibaren imparatorluğu ortadan kaldırmaya yönelik emperyalist, yıkıcı faaliyetleri; sosyal yaşamda Doğu-Batı medeniyeti ikilemini yaratarak Türk sosyal yaşamında bir krize, kaosa sebebiyet vermesi, Batı’nın Türkler tarafından “öteki” olarak görülmesinin başlıca sebepleridir. Batı, uzun bir süre Türk örf, adet, gelenek ve göreneklerini yozlaştıran, millî değerleri yıpratın bir unsur olarak görülmüştür.

İkinci Meşrutiyet dönemi Türk romanında ötekiler üç şekilde yer alır.

3.1. Yabancılaşın Beriki

Beriki, “öteki”nin tam tersi özelliklere sahip, “biz”den ya da “biz”e yakın olan kişidir. İkinci Meşrutiyet dönemi romanlarında “beriki”i istisnai durumlar dışında Türk

ve Müslümanlardan oluşur; ancak etnik bağ ve din bir yere kadar kişinin beriki olarak algılanmasını sağlar. Burada devreye “yabancılaşan beriki” adlandırması girer. Şimdiye kadar ele alan kısımda imparatorlukta azınlık olarak yer alan ya da Türklerin tarihsel olarak bakıldığında düşman olarak nitelendirdiği kişilerden oluşan bir öteki kadrosu işlendi. İkinci Meşrutiyet dönemi Türk romanında yer alan bir başka öteki profili etnik olarak Türk ve Müslüman olup, kendilik değerlerine ya hiç sahip olamamış ya da yitirmiş, yabancılaşmış, gayriahlâki yaşamı benimsemiş, aidiyet problemi yaşayan kişilerden oluşur. Bunları yabancılaşan beriki olarak adlandırmamız mümkündür.

18. yüzyılda başlayan, 1839’da Tanzimat Fermanı’nın ilanı ile resmileşen ve gittikçe artan Batı’ya yönelik Tanpınar’ın ifadesiyle bir “medeniyet krizine” sebep olmuştur. Doğu’nun bilim, teknoloji ve modernlik bağlamında Batı medeniyetinden oldukça geride olması Doğu toplumlarında Batı’ya karşı bir hayranlık hissetmesine sebebiyet vermiştir. Bu hayranlık hissi de taklitçiliği beraberinde getirmiştir. Batı’yı anlayacak bir birikime ve temele sahip olmayan ve onu taklit etmeye başlayan Doğulu, ne tam anlamıyla Batılı, ne de Doğulu olabilmiştir. Böylelikle kimliksizliği kimlik edinmiş bir grup ortaya çıkmıştır. Fiziken Osmanlı ülkesinde yaşayan bu grup kendini kalben ve fıkren Batı’ya ait hisseder. Osmanlı vatandaşı olmaktan, Türk ve Müslüman olmaktan nefret eder, bu verili kimlikleri reddeder. Toplumda bir ikiliğe ve kaosa sebep olan bu durum söz konusu grubun öteki olarak algılanması için gerekli zemini oluşturur. Batılıların çoğunlukla öteki olarak algılandığı bir ortamda Batı taklitçilerinin de bu bağlamda değerlendirilmesi doğal bir sürecin ürünüdür.

Yabancılaşan berikiler daha çok toplumdaki ahlâki bozuklukları, yozlaşmayı ifade etmek amacıyla roman kurgusunda yer almış kişilerdir.

Peyami Safa, *Şimşek* romanında Müfid’in ifadeleriyle ahlâki çöküntüye uğramış, sığ düşünceli, halkı küçümseyen toplumu felakete doğru sürükleyen kişileri eleştirir:

“Bu insanlar karşısında her zaman aynı iğrenişi duymuştu. Onun nazarında bütün bu yığın, gözlerinin çukuru sürme ve seyyie dolu, bakışları iğreti yalancı ve hissiz, dudakta kokulu bir kireç tadı bırakan yüzleri kötü ihtirasların çizgileriyle kırışmış, kocasını da, âşığını da, dostunu da aldatmak ve dolandırmaktan zevk almaya alışmış, cahil ve Hodgâm, kalbsiz ve küstah, itikatsız ve seciyesiz, kelbî, maddî, behimî, ancak servetin ve iştihanın varlığına inanan bu kadınlar ve, seyyiatı güzide insanların bir

hakki zanneden, fikirsiz, mefkûresiz, ilimleri kulaktan dolma, aktör ve mutasallif, sahte, haysiyetsiz ve mağrur, zelil ve mütekebbir, faydasız ve hain erkekler, bütün insanlar arasında nifakın, ayrılığın ve anarşinin kundağını tutuşturuyorlar. Bir cemiyeti muvazenede bulunduran ahlâki ve içtimai bütün kaidelere dudak büktüklerini evlerindeki hayattan kalabalıklar içindeki hallerine varıncaya kadar her türlü hareketleriyle hissettiriyorlar.”⁷⁰³

İçerdeki ötekileri anlatan en yoğun anlatan eser Peyami Safa’nın *Sözde Kızlar* romanıdır. Romanda böylesi kişiler için “Tangolar” ifadesi kullanılır.

“Tangolar, halis Türk, dini bütün Müslüman mahallerinde yeni kadınlara verilen isimdi. Birkaç sene evvel, dekolte bir moda yüzünden işitilen bu isim, memleketin en kibar mahallelerine kadar her yere yayılmış, onlarca pek iğrenç bir zihniyete lakap yerinde kullanılmış, bugüne kadar unutulmamıştı. Onlarca tango demek, dinini, milliyetini sevmeyen; mahallesine, ailesine, isyan eden; ırzını, namusunu satan, her günahı işleyen ve böyle, Allah tarafından, bin türlü hastalıklarla, hırıldaya hırıldaya gebertilen mel’un karı demektir. Onlarca bu memlekette muharebe ve açlık ölümüne kadar her felaketin: Yangınların, koleraların, İspanyol hastalıklarının, kuduzun bir tane sebebi tangolardı. Onlarca Allah, gâvura acıyor, bu tangolar yüzünden Müslümanlara gazap ediyor, aman vermiyordu. Onlarca bugüne kadar çekilen eziyetler bir şey değildi, bunun dahası vardı, kimbilir, gökyüzü yekpare kızgın bir bakır gibi tangolu milletin başına çökecek, çoluk, çocuğa kadar ne masumların başlarını bile yakacak, dağılıyacak, haşır haşır haşlıyacaktı.”⁷⁰⁴

Türk ve Müslüman kimliğini benimseyen kişiler, yozlaşmış grubu “Tangolar” olarak ifade eder ve “öteki”yi adlandırır ve somutlaştırır, . Memleketin başına gelen her türlü belanın, sıkıntının sebebi onlardır.

Romanda geleneklerine bağlı Türk ve Müslüman bir ailede yetişen Belma (Gerçek adı Hatice’dir. ‘tangolar’ın içine girdikten sonra bu ismi beğenmez ve Belma ismini alır), değer yitimi yaşayan, Türklük ve Müslümanlıktan nefret eden bir gruba dâhil olur ve kendini yok oluşturma sürükler. Daha sonra yaptığı hataların farkına varan

⁷⁰³ Safa, *Şimşek*, s. 58-59.

⁷⁰⁴ Safa, *Sözde Kızlar*, s. 179.

Belma şu cümleleri söylemekten kendini alamaz: “Siz benden değilsiniz, Türk ve Müslüman cemiyetinden değilsiniz, bu memlekette, izini belli etmiyen kör yılanlar gibi sokulmuşsunuz, siz bizden değilsiniz, siz hiçbir milletten değilsiniz, şu içinizdeki masum kızı, Güzide’yi siz bitirdiniz, Belma’yı siz öldürdünüz, Salih’i siz çıldırttınız, her fenalığa katlanacak kadar âdilklere alışkın Salih bile size karşı izzetinefis sahibi oldu. O külhanbeyi, o mütereddi şark erkeği bile sizden yüksekti. Aklını kaybetti, fakat son haysiyetini kaybetmedi...”⁷⁰⁵ Her şeyini kaybetmiş, felakete sürüklenmiş Belma, tüm bu farkındalık süreci sonunda dahi “şark erkeği bile” ifadesini kullanır. Doğu ve Doğuluya karşı ön yargılı, küçümseyici tavırdan uzak kalamaz.

Başıkişi Mebrure de tek gayeleri sefahat içinde yaşamak, şık giyinmek, içki içmek, kumar oynamak, kadınlarla/erkeklerle gezip tozmak olan insanları eleştirir:

*“Mebrure için bu köşk, büyükten küçüğe, kadından erkeğe, teklifsizden yabancıya kadar hep sefih, zevk düşkün, hafif meşrep insanlarla dolu. Bunlar, dümeni kopmuş, freni kırılmış bir otomobil içinde, yüksek, dik bir bayırdan aşağıya alabildiğine giden, fakat vartayı ya hissetmeyen, yahut seve seve kabul eden insanlara benziyorlardı. ... bu insanlar şu evde, yalnız birbirine zevk, eğlence ve heyecan vermek için yanyana gelmişlerdi. Bu maksada yürümek için başkaları tarafından kudsî tanınan her şeyi hurafe sanıyorlar, korkmadan çiğniyorlardı.”*⁷⁰⁶

Belma, Cerrahpaşa’da Şark kültürünün hüküm sürdüğü bir aile yetişmiştir; ancak bulunduğu şartlardan milliyetinden, çevresinden utanır. Adını Hatice iken Belma olarak değiştirir. Sonunda Behiç’in tuzağına düşerek intihar eder. Behiç, zevk, sefa ve kadından başka bir şey düşünmeyen, Belma’dan olan evlilik dışı çocuğu öldürüp gömecek kadar zalim, kendilik değerlerini yitirmiş bir gençtir. Nevin de o şekildedir. Mebrure, Fahri ve Nadir ise bu kişilerle karşılaştırma yapmak suretiyle yüceltilir. Ülkü değer kısmındaki bu isimler kendini, değerlerini bilen tanıyan, memleket meselelerine duyarlı kişilerdir. Romanda içki, kumar ve sefahatin hâkim olduğu Şişli neslinin eleştirisi yapılır. Ahlâkın, kendilik değerlerine sahip olmanın önemi ve bu unsurların kimlik inşasındaki rolü vurgulanır. *Sözde Kızlar*’da, yozlaşmış neslin kendi çevresine yabancılaşması şu cümlelerle açıkça ifade edilir: “İstanbul’da Cerrahpaşa isminde bir yer var mıdır, varsa neresidir, bu yere şimendiferle mi, araba ile mi, tramvayla mı

⁷⁰⁵ Safa, a.g.e., s. 186.

⁷⁰⁶ Safa, a.g.e., s. 63.

gidilir bilmem. Viyana'nın her sokağını tanırım, isimlerini ezbere sayabilirim, fakat İstanbul'un semtlerini hiç görmedim, gezmedim."⁷⁰⁷ Viyana'nın İstanbul'a göre daha aşına olması bireyin çevresiyle uyumsuzluğu gösterir. İstanbul bireyi bunaltan, sıkın, kendini gerçekleştiremediği labirentleşmiş bir mekândır, mekân-birey diyalektiği sağlanamamıştır, bozuktur. Romanlara yansıyan Batı hayranlığına kapılan kişilerdeki huzursuzluğun, mutsuzluğun, uyumsuzluğun sebebi budur.

Sözde Kızlar'da "Tangolar" olarak adlandırılan gruba Kiralık Konak'ta da rastlanır. Seniha, Faik Bey, Servet Bey romanda bu grubu temsil eden en güçlü kişilerdir. Servet Bey romanda şöyle tasvir edilir: "*Servet Bey, Müslümanlıktan ve Türklükten nefret eden bir kazasker oğludur.*"⁷⁰⁸ Değerlerinden kopan, adeta evrende bir boşlukta savrulan Seniha, kaçış psikolojisi içindedir: "*En küçük teferruatına kadar her şeyini ve her tarafını ve ezberlediği bu evden, doğduğu günden beri daima aynı havayı yuta yuta adeta bunaldığını hissettiği bu memleketten kaçmak, uzaklara, görülmemiş, işitilmemiş şeylere doğru gitmek istiyordu. Avrupa'nın şenlik ve aydınlık şehirler, onu büyümlü bir surette kendine doğru çekiyordu. Çölde yürüyene serap neyse, Seniha'ya Avrupa oydu.*"⁷⁰⁹ Batı'ya şekilci bağlanış, millî değerlerden kopuş Seniha'da vücut bulur.

Dejenere neslin bir temsilcisi olan Faik'in hayata bakış açısı ve gayesi şu cümlelerle ifade edilir: "*Faik Bey, arkadaşlarına kadından bahsederken: "Otuzundan aşağısını geç!" derdi ve hayatta yegâne emeli, seçkin ve zengin bir dulla evlenmekti.*"⁷¹⁰ "*Avrupa mı? Ah! J'an ai soupe ma chere*" derdi ve bu genç adam, *Seniha'ya bu cihetten de harikulade görünüyordu.*"⁷¹¹

Kiralık Konak'ta içinde bulunulan, Batı taklitçiliğinin egemen olduğu dönem "redingot devri" olarak adlandırılır. "*Sonra redingot devri geldi ve redingotu içinden yarı uşak, yarı kapıkulu, riyakâr, adi bir nesil türedi. ... her beyni tatsız ve soysuz bir Arnuvo ve bir Rokoko merakı sardı; binalarımız, eşyalarımız, elbiselerimiz gibi ahlâkımız, terbiyemiz de rokokolaştı.*"⁷¹² Ne Batılı, ne Doğulu olabilen tiplerin yaşadığı,

⁷⁰⁷ Safa, **a.g.e.**, s. 60.

⁷⁰⁸ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Kiralık Konak**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005, s. 14.

⁷⁰⁹ Karaosmanoğlu, **a.g.e.**, s. 43.

⁷¹⁰ Karaosmanoğlu, **a.g.e.**, s. 45.

⁷¹¹ Karaosmanoğlu, **a.g.e.**, s. 44.

⁷¹² Karaosmanoğlu, **a.g.e.**, s. 11.

ahlâkın ve değerlerin yozlaştığı bu devir, toplumun sosyolojik çöküşünün dönemsel adıdır.

Gürpınar, *Şıpsevdî*'de aşırı alafranga Meftun Pehlevizade ve ailesinin başından geçen gülünç, bir o kadar da düşündürücü olayları anlatır. Yanlış batılılaşmanın yarattığı sıkıntılar, değerler çatışması geniş bir şahıs kadrosuyla verilir. Meftun “*tırnaklarını alafranga bir tür insan nalbantında*” kestiren, çehresi “*uzun zamandan beri tuvalet sularının, pomatların, pudraların bol bol kullanılmasından çok yorgun*”⁷¹³ bir tiptir. Kendisi alafranga sevdalı olduğu gibi çevresindekileri de bu doğrultuda yetiştirmeye çalışır. Böylelikle daha çok Şark kültürünün hâkim olduğu ev ahalisiyle Meftun arasında bir çatışma başlar. “*Fransız yemek cetvelinde olmayan yemeklerin o evde yenmesi neredeyse yasak...*”⁷¹⁴tır.

Meftun'da alafranga yaşama arzusu o kadar baskındır ki bu yaşam için gerekli olan parayı elde etmek için kendisinden ödün verir, istemediği bir kızla evlenir. Bu evlilik neticesinde “*Meftun'un konağı, yalısı, köşkü, “ekipaj”ları olacak, Beyoğlu kibar âlemlerinde alafrangalığı, zarafeti gücüyle bir anılacak, kulüplerde özel yerleri bulunacak, İstanbul'da modanın, yeni fikirlerin, Batı medeniyetinin yayıcısı olacaktı*”⁷¹⁵ Meftun'un bu aşırı batılılaşma arzusu birçok felakete sebebiyet verir. Köşkteki birçok kişi ölür, yuvalar dağılır, kendisi de yaşananlar üzerine Paris'e kaçar.

Şıpsevdî'de Meftun babasının ölümünden sonra eğitim için amcası tarafından Paris'e gönderilir; ancak Meftun orada gününü gün edip, gezip tozmak, Batılılara körü körüne hayran olmak ve birkaç kelime Fransızca konuşmak dışında hiçbir şey yapmamıştır. Amcasının ölümü üzerine İstanbul'a döner ve Batılı tarzda bir yaşam sürmeyi, çevresindekileri bu doğrultuda eğitmeyi hayatının en önemli gayesi haline getirir. Meftun “bilmiş”liğini kendi çıkarları uğruna, çevresindekileri kandırmak için kullanır. Kasım Efendi'nin servetini ele geçirmeyi arzulayan Meftun, eniştesi Mahir'i tuzağına düşürmek için onu metres tutmaya yönlendirir ve onu dinî kaidelerle, uydurma birkaç felsefî sözle ikna etmeye çalışır: “*Allah kadını erkek, erkeği kadın için yaratmış... Fakat bir erkek tek bir kadınla yaşayacaktır diye emretmemiş.*”⁷¹⁶ Burada

⁷¹³ Gürpınar, *Şıpsevdî*, s. 66.

⁷¹⁴ Gürpınar, *a.g.e.*, s. 82.

⁷¹⁵ Gürpınar, *a.g.e.*, s. 190-191.

⁷¹⁶ Gürpınar, *a.g.e.*, s. 413.

yazar Meftun'un cahilliğini, aynı zamanda da bilginin şahsi çıkarlar için kullanımını eleştirir.

Değer yitiminin bir boyutu da kendi kültürel değerlerin yitimi, onlara yabancılaşmadır. *Şıpsevdî*'de Meftun, “gece sokaklara sopa vuran mahalle bekçisinden; köpeklerin havlamasından; ötekini takip eden bozacı seslerinden; tütün tabakasını, ağızlığını cebine koyup gecelik entarisi, Şam hırkasıyla akşamları yemekten sonra çıkagelen alaturka misafirlerden; ince saz takımından...”⁷¹⁷ şikâyet eder; “işkembe çorbası, nohutlu yahni, patlıcan dolması, un helvası, bulamaç, pekmezli muhallebi, piruhi, Tatarböreği vb.”⁷¹⁸ den nefret eder; “Evliya Çelebi Seyahatnamesi, Kavaid-i Türkiye, dilbilgisi, söz dizimi, Osmanlı edebiyatı... Millî romanlar...”⁷¹⁹ okumaktan ürker. “Türklük özellikleriyle oluşan bir orijinaliteyi kabul etmemek, böyle bir iddiada bulunanları adi görmek”⁷²⁰ hayattaki düsturlarından biridir. Gürpınar millî değerlerden yoksunluğu, kültürel kodları dışlamayı eleştirir ve bu özellikleri ideal “aydın” profilinin dışında tutar.

Şıpsevdî romanında Meftun Kasım Efendi'nin servetine konmak için kızı Edibe ile evlenir. Kız kardeşi Lebibe'yi de Kasım Efendi'nin oğlu Mahir ile evlendirir. Gerçi Lebibe ile Mahir, Meftun'un planlarından çok önce gayriahlâki boyutta ilişki yaşamaya çoktan başlamıştır. Meftun'un teyzesinin kızı bir gençle ilişki yaşar, hamile kalır. Meftun'un eşi Edibe yoldan çıkar, birçok erkekle birlikte olur. “*Şıpsevdî*'de aşk, şehvettir ve doyuma varıldığı zaman son bulur. Bundan ötürü de bütün çiftler birbirini aldatır.”⁷²¹

Şıpsevdî'de de Şık'ta olduğu gibi hırsızlık olayı yaşanır. Meftun ile Mahir, Kasım Efendi'nin kasasından senet çalarlar. Ayrıca Meftun, Kasım Efendi'nin kızıyla evlenmek için kendisine piyango çıktığı yalanını söylemekten kaçınmaz.

Yazar sadece başkişi veya romanda önemli işleve sahip kişileri ahlâki çöküntü içinde göstermez. Adeta bu çöküntünün kuşattığı bir sosyal çevre tasvir eder. Köşkün hizmetlilerinde de aynı gayriahlâki durum gözlenir. Hizmetçi Zarafet, kâhya Şaban'dan hamile kalır. Mösyö Makferlan ve Şehim Bey'in balodaki halleri şöyle anlatılır: “Sanki

⁷¹⁷ Gürpınar, a.g.e., s. 67.

⁷¹⁸ Gürpınar, a.g.e., s. 67.

⁷¹⁹ Gürpınar, a.g.e., s. 67.

⁷²⁰ Gürpınar, a.g.e., s. 68.

⁷²¹ Berna Moran, *Türk Romanına Eleştirel Bakış 1*, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 143.

bu iki eş kolları arasındaki yabancı kadınlardan aldıkları zevke bedel kendi eşlerini o gecelik bir başı boşlukla başkalarının kucağına bırakmışlardı.”⁷²²

Romanda Meftun’un kardeşi Raci karakter ve hayat görüşü olarak Meftun ile zıtlık teşkil eder. Lebibe ve Rebia’nın ahlâksızlıklarına, Meftun’un kumpaslarına, hırsızlığına şiddetli tepki gösterir; ancak Meftun kadar baskın bir karakter olmadığı için istediğini gerçekleştiremez. Raci romanda, bir karşılaştırma unsuru olarak Meftun’un dejenerasyonunu, ahlâki çöküntüsünü, kendi çıkarı uğruna her yolu mubah sayan zihniyetini okuyucuda somutlaştırmak için yaratılmış romanda ülkü değerleri temsil eden nadir kişilerdendir.

Mehmet Rauf’un *Genç Kız Kalbi* romanında Türk ve Müslüman olmasına rağmen batılı bir eğitim alan bir genç kızın kendi vatanına yabancılaşması anlatılır. Bu büyük bir trajedidir. Bireyin kopuşu ve savruluşudur, ruhsal bir travmadır. “*Dünyada muhitine yabancı olmak kadar tahammülsüz bir felaket yoktur sanırım.*”⁷²³ “*Düşünmediler ki bu memlekette ne kadar yegâne, ne kadar müstesna olursak o kadar bedbaht olacağız.*”⁷²⁴ Toplumda “öteki” olma yolunda ilerleyen başkişinin bir süre sonra bilinçlenerek, farkındalığa erişmesi ötekileşme sürecini durdurur.

Fazlı Necib’in birinci cildini 1909’da, ikinci ve üçüncü cildini 1910 yılında yayımladığı *Dehşetler İçinde* romanı III. Selim ve II. Mahmut dönemlerini, Yeniçeri Ocağı’nın kaldırılıp Nizam-ı Cedit’in kurulma sürecini anlatan tarihî bir romandır. Romanda Yeniçeriler, halka zulmeden, devlet için tehlike arz eden bir duruma gelmiştir. Başkişi Şamil ve Kadı Abdurrahman Paşa Yeniçerilere ve onları destekleyen Behlül ve Hacı Mehmet Ağa’ya karşı, canları pahasına mücadele edip hedefe ulaşırlar.

Şamil ve Kadı Abdurrahman Paşa namuslu, ahlâklı, adil, çalışkan, zeki, cesur, eğitilmiş, fedakâr, merhametli, sadık, vatan ve milletin selameti için hiçbir şeyden çekinmeyen tiplerdir. Behlül ve Hacı Mehmet Ağa ise Şamil ve Kadı Abdurrahman Paşa ile tam anlamıyla zıtlık teşkil eder. Behlül ve Hacı Mehmet Ağa ne kadar kötüyse, ne kadar olumsuzlanmışsa, Şamil ve Kadı Abdurrahman Paşa bir o kadar iyi ve idealize edilmişlerdir. Yazar bu çatışma yoluyla toplumda olması gereken, olmasını istediği “yeni insan” tipini vurgular, destekler.

Behlül ve Hacı Mehmet Ağa halka zulmeden, halkı sömüren tiplerdir:

⁷²² Gürpınar, **a.g.e.**, s. 434.

⁷²³ Mehmet Rauf, **Genç Kız Kalbi**, s. 19.

⁷²⁴ Mehmet Rauf, **a.g.e.**, s. 21.

“Baba oğul uygun idiler. Behlül babasının vechen ve ahlâken küçük mikyâsta bir timsâli idi. Bu fark ile Hacı Mehmed fevka’l-âde hasîs olduğu halde Behlül ziynet ve ihtişâma mübtelâ harîs-i câh ve ikbâl idi. Hacı Mehmed, bülent mertebelere, mevki-i ikbâle vâsıl olmayı pek arzu ederdi. Fakat o naktaya vusûlden yegâne maksadı halkı daha iyi soyabilmek, daha çok para toplamak amaline ma’tuf idi. Oğlu Behlül ile aralarında bu noktadan tezâd hâsıl oluyordu. Behlül babasının topladığı, sakladığı, bütün o altınları mertebe-i câh ve ikbâle vusûl için avuç avuç saçmaya, ayakları altına almaya muktedirdi. O, para kazanmaktan ziyâde bezl etmekten zevk-yâb olurdu.”⁷²⁵

Öyle ki Hacı Mehmet Ağa için para her türlü değerden, kıymetten üstündür:

“Para ile fazilet satın alınır. Para ile şân ve şeref satılır. En kuvvetli dostluk para ile bağlanır ve para için çözülür. Vatanperverlik, hamiyet-i fedakârlık bunlar hep büyük sözler. Fakat hepsi para karşılığında titrerler. Ahmaklara, sâde dillere züğürt tesellisi olmaktan başka bir şeye yaramazlar. Onlara da göster; ona vusûl için bütün bu feza’il dedikleri şeyleri ayakları altına almaktan çekinmezler.”⁷²⁶

Orhan Mithat'ın 1923 yılında kaleme aldığı *Şişli Hayatı* romanı Halim adında tecrübesiz, şıpsavdi bir gencin evli, çocuklu, şuh, hafif meşrep bir kadının peşinden sürüklenmesini ve Halim'in intiharına kadar varan süreci anlatır. Hayattaki tek gayesi gezmek, eğlenmek, şık giyinmek, kadınlarla vakit geçirmek olan “Benim bütün güzel kadınlara meylim varmış”⁷²⁷ diyen Halim, memleket meselelerine, toplum ahlâkına, geleneklere duyarsız, şehvetli hislerinin kurbanı olan saf bir gençtir. Duygularının esiri olur. Aklını hiçe sayar. Yazar Halim ve çevresindekiler vasıtasıyla böylesi tiplerin toplumu bataklığa sürükleyeceğinin mesajını verirken; ahlâkın, manevi değerlerin, toplumu ayakta tutan aile kavramının önemini vurgular. Ahlâki değerlere sahip, namuslu, gelenek ve göreneklerine yabancılaşmamış bir kimlik önerisinde bulunur.

Refik Halit'in 1918'de kaleme aldığı *İstanbul'un Bir Yüzü* romanında Sultan II. Abdülhamit ve İkinci Meşrutiyet yıllarında Osmanlı konak hayatının ahlâki ve sosyolojik çöküşü ve Şişli hayatı anlatır. Eser, paranın, gösterişin, sefahatin maneviyatın, geleneğin yerini aldığı, genç kızların zengin koca, orta yaşlı dul kadınların

⁷²⁵ Fazlı Necip, *Dehşetler İçinde*, s. 130.

⁷²⁶ Fazlı Necip, *a.g.e.*, s. 131.

⁷²⁷ Orhan Mithat, *Şişli Hayatı*, s. 89.

genç erkek peşinde koştuğu; yiyip, içip, güzel giyinmek, eğlenmekten başka bir amaçlarının olmadığı; “*halkın, milletin kesesinden*”⁷²⁸ çıkan paralarla zengin olan türedi zengin erkeklerin genç ve güzel kadınların peşinden koştuğu İstanbul sosyetesinin eleştirisinin yapıldığı bir romandır. Romanda iki dönem anlatılır. Meşrutiyet öncesi dönem Fikri Paşa ve onun konağı ile özdeşleştirilir. İkinci Meşrutiyet sonrası dönem ise Fikri Paşa konağının bir dönem yavaşması olan Kani ve onun yaşadığı çevre olan Şişli aracılığıyla yansıtılır. Fikri Paşa konağı Türk-İslam geleneklerine bağlı, ahlâki yaşam tarzının hâkim olduğu bir yerdir; ancak bu durum bir süre sonra değişir. Dindar görünen Fikri Paşa'nın damadı şöyle tasvir edilir: “*Gayet ahlâklî, dindar, ırz ehli görünmesine rağmen pek iyi bilirdik ki için için dünyanın en fena adamları gibi düşünür, hepimize fena gözle, adeta hayalinde soyup açarak öyle bakardı. Gayet fassal, dedikoducuydu da...*”⁷²⁹ Fikri Paşa'nın kızı Ragıbe Hanım, evli ve çocuklu bir adam olan Vasaf Hadi ile ilişki yaşar. Fikri Paşa'nın kızı Şadiye Hanım, evlenmeyi geri kafalılık olarak gören, Batı'yı yanlış anlayan ve gayriahlâki yaşamı Batılılaşma olarak gören zihniyetin temsilcisidir: “*Evlenmek mi diyordu, ikimiz de onu düşünecek kadar geri fikirli değiliz. Biz böyle hislerin üzerindeyiz, hayatı başka türlü görürüz.*”⁷³⁰ Romanda, karısını para karşılığı satan ve “*Siz bilirsiniz.. Bende kalsın; elbette başka bir müşteri çıkar.*”⁷³¹ diyen insanların yaşadığı bir İstanbul anlatılır.

Romanda yabancılaşan beriki kadrosunun önemli bir kısmını, memleketin içine düştüğü buhranlı durumdan faydalanıp, şahsi zenginliği için halkı sömüren harp zenginleri oluşturur. Eleştirilen türedi savaş zenginlerinin profili şöyle çizilir:

“*Ona sade kadından, kumardan, içkiden bahsetmelidir; artık kâra da kanmıştır; işlerini kendi haline bırakmış, zevk peşinde dolaşıyor; dünya umurunda değil, varsa kadın, yoksa kadın...*”⁷³² “*... öyle cahil, öyle adi, öyle çirkef bir herif ki insan kalkıp ayağının altına almak, başını, gözünü yarmak istiyor; ölümü cihana nimet...*”⁷³³ “*Evet, işte harp devri simaları hep böyle şanssız, bayağı, zevk vermez, kaba adamlardan ibaretti.*”⁷³⁴

⁷²⁸ Karay, *İstanbul'un Bir Yüzü*, s. 36.

⁷²⁹ Karay, *a.g.e.*, s. 59.

⁷³⁰ Karay, *a.g.e.*, s. 89.

⁷³¹ Karay, *a.g.e.*, s. 95.

⁷³² Karay, *a.g.e.*, s. 102.

⁷³³ Karay, *a.g.e.*, s. 103.

⁷³⁴ Karay, *a.g.e.*, s. 110.

Zevk ve sefahat âlemine dalmış, varlık-yokluk mücadelesi veren milletin kuyusunu kazan bu kişilerin değer/sizlik dünyasını para ve eğlence oluşturur.

Yazar romanda yabancılaşan berikilerin sebep oldukları olayları anlattıktan, ayrıntılı tasvirler verdikten sonra toplumun içinde bulunduğu durumu şöyle yansıtır: *“Hal ve hamur olduk; hep kirlendik, hep lekелendik. İnsan ruhuna sükûn ve istirahat verecek iki hikâye işitemiyor; faziletine iman edeceğim bir ahbab bulamıyor; bir meziyetliye tesadüf edemiyor... Mütemadiyen alçalıyoruz, adileşiyoruz, ahlâksızlaşıyoruz. Eskiden alelade adamlardık, ne çok zararlıydık, ne de çok faydeli, fakat bugün herkes muzır... Karmakarışık, altüst olduk, ne kadar yazık!”*⁷³⁵ Memleketin bu hale gelmesinde kendi değerlerine yabancılaşan berikilerin payının büyük olduğu hissettirilir.

Mehmet Rauf, *Ferda-yı Garam* eserinde sevmek, sevilme, âşık olmak, giyinip gezmekten başka dertleri olmayan, memleket meselelerinden bihaber, kapalı, sığ bir neslin numunesini verir. Romanda uzaktan akraba olan ve aynı evde büyüyen Sermed ve Macid'in aşkı anlatılır. İngiliz ve Fransız mürebbiyeler elinde büyüyen bir neslin hayata bakışı ifade edilir.⁷³⁶

Roman kişileri toplumdan kopuk, bohem, karamsar, zayıf karakterli kimselerdir: *“Bütün hayatımız böyle geçse... Böyle, insanların tutkularının karanlığından uzak, bu saf ve temiz hayat devam etse. Ah, bu insanların arasında yaşamaktan ne kadar nefret ediyorum bir bilseniz.”*⁷³⁷

Ercüment Ekrem'in *Gün Batarken* romanı içerdeki ötekilerin geniş bir çevrede ve farklı meslek ve görünüşlerde ele alındığı bir eserdir. Romanın başkişisi Hulki Bey'dir. Hulki Bey, Balkan Savaşlarında görev almış *“temiz ve necip asker”*⁷³⁸ olup; *“sert, metin, doğru bir adam olarak tanınmış”*⁷³⁹, erdemli bir insandır. Arkadaşları rüşvet ve iltimasla önemli mevkilere gelirken; kendisi rahatsızlık vermemesi adına Nevşehir'e sürgüne gönderilir. İş arkadaşı Rum Prodomos'un teşvikiyle evini rehinden kurtarmak amacıyla rüşvet alır ve bu olaydan sonra Hulki'nin hayatı değişmeye başlar. Annesi ve eşiyle birlikte İstanbul Beyoğlu'na taşınır. Bir süre sonra Beyoğlu muhitiyle

⁷³⁵ Karay, a.g.e., s. 190.

⁷³⁶ Mehmet Rauf, *Ferda-yı Garam*, s. 8. “Bahar için İngiliz zevkinin neler tasarladığını çok merak ediyordu.” (s. 8) “Siz Fransızları tercih etmiyor musunuz?” (s. 8) “Genç kız, Miss Morgan adında bir İngiliz mürebbiyenin eğitimine verilmişti.” (s. 14-15)

⁷³⁷ Mehmet Rauf, a.g.e., s. 59.

⁷³⁸ Ercüment Ekrem, *Gün Batarken*, s. 6.

⁷³⁹ Ercüment Ekrem, a.g.e., s. 9.

tanışır. İçki, kumar ve kadın hayatının vazgeçilmezleri olur. Karısını boşar, sırf kendisine parası için yaklaşan Rum İzmaru ile evlenir. İşleri kötü gitmeye başlayınca önce en yakın arkadaşı Prodromos, sonra İzmaru tarafından terk edilir. Gerçeği yavaş yavaş anlayan ve büyük bir pişmanlık yaşayan Hulki Bey doğup büyüdüğü Türk-Müslüman geleneğinin hüküm sürdüğü, kendilik değerleri ve içtenlik mekânı olan Eskenderzade mahallesine, özüne geri döner. Eşiyle tekrar nikâhlanır. Romanda gün batarken ifadesi imparatorluğun, kurumların ve insanların ahlâki çöküşüne işaret eder; ancak “*Bu gün battıysa yarın daha güzel doğar.*”⁷⁴⁰ denilerek geleceğe dair umut vurgulanır.

Ercüment Ekrem'in 1922'de yazdığı *Asriler*, Batılılaşmayı yanlış anlayan, Batılı yaşamayı, Türk-İslam gelenek ve yaşayış tarzından kopup, sefahat içinde gayriahlâki bir yaşam tarzı benimsemek olarak algılayan, “*Bütün muharebeleri esvaba, giyime, aşka, hoppalığa, süslenmeye, sevmeye, sevilmeye dair...*”⁷⁴¹ olan, asriliği açık gezmek, erkeklerle flört etmek olarak algılayan⁷⁴², “*züppe kafilesi*”⁷⁴³’nin, “*zirzoplar*”⁷⁴⁴’ın “asri” tiplerin eleştirisini içerir. Romanın ana temasını oluşturan, toplumsal ve ahlâki değerlerin düşmanı olarak görülen asrilik şöyle açıklanır: “*Asrilik*”! *O ne yaman kelime! Türkte edep ve terbiye, şiir ve edebiyat, fezail-i içtimaiyye namına neler varsa mahveden, bir cevher-i namus ve ismet olan Türk kadını bir acube haline koyan, hissi, hamiyeti, diyaneti öldüren bu korkunç kelime!*”⁷⁴⁵ Romanın olay örgüsü şöyledir:

Cabbar Paşa, eşi Dilnevaz Hanım ve kızları Süveyda ve Süheyla ile Kastamonu'daki görevinin bitmesi üzerine İstanbul'a döner. Yıllardır İstanbul'dan uzak, onun hayaliyle yaşayan, Anadolu'dan nefret eden kızlara Fransızca ve piyano öğrenmeleri için Matmazel Kleopatra ve Melahat adında iki mürebbiye tahsis edilir. Türk-İslam yaşam tarzına bigâne olan bu kişiler ve amca çocukları Fazıl vasıtasıyla açık seçik giyinip, Beyoğlu gecelerinde sefahat içinde yaşamaya başlayan kızların bu durumundan anne ve babalarının henüz haberi yoktur. Hayata tamamen, eğlence, kadınlarla vakit geçirme gayesiyle yaklaşan Fazıl bir gün eğlenmek için gittikleri “eski

⁷⁴⁰ Ercüment Ekrem, **a.g.e.**, s. 94.

⁷⁴¹ Ercüment Ekrem, **Asriler**, s. 29.

⁷⁴² “*Şimdi kızların an-ı izdivaçlarına kadar açık gezmeleri asrilik icabatından bulunduğu ileri sürerek annesine karşı gelmişti.*” Ercüment Ekrem, **a.g.e.**, s. 30.

⁷⁴³ Ercüment Ekrem, **a.g.e.**, s. 35.

⁷⁴⁴ Ercüment Ekrem, **a.g.e.**, s. 40-41.

⁷⁴⁵ Ercüment Ekrem, **a.g.e.**, s. 171.

*fahişe*⁷⁴⁶ Madam Falha'nın evinde Süveyda ile birlikte olur. Bu olaydan sonra Viyana'ya kaçar. Cabbar Paşa ölür. Kızlar, annelerini çeşitli numaralarla kandırarak konağı sattırıp, Şişli'ye taşınmalarına ikna eder. Şişli'de kızlar artık iyice yoldan çıkarak “asri” yaşama adına her türlü gayriahlâki davranışı sergilemektedir. Fazıl, İstanbul'a döner. Süveyda'nın kardeşi Süheyla'ya ilgi duyar. Süheyla da ona âşıktır. Bu arada Fazıl, Süveyda'dan kurtulmak için arkadaşı, kendilik değerlerine sahip Nurettin'i tuzağa düşürerek Süveyda ile evlenmesini sağlar. Fazıl da serbest evlilik vaadiyle hayran kaldığı Melahat ile evlenir. Süveyda, kocasından olan çocuğu vücudunu bozacağı düşüncesiyle aldırır. Nurettin, Süveyda'yı boşar. Bu sırada Süheyla, Matmazel Kleopatra aracılığıyla Fransız Valentino ile birlikte olur. Böylece Fazıl'dan intikam aldığına inanır. Valentino, Süheyla ile Süveyda'yı Paris'e götürür. Bir süre sonra Valentino Süheyla'yı terk eder. İki kız kardeş eğlence mekânlarında Fransız erkeklerince aranan hafif meşrep kadınlar olmuştur. Süheyla veremden ölür. Süveyda, pişmanlıklar içerisinde İstanbul'a döner. Sağlığı bozulmuş, eski güzelliğinden eser kalmamıştır. Parası da yoktur. Eski eşi Nurettin'i bulur. Onun evlenmiş ve bir çocuk sahibi olmuş olduğunu görür. Nurettin'den af diler; ancak bu isteği karşılık bulmaz. Nurettin'in evinden ayrılırken, Süveyda perişan, ne yapacağını bilmez bir haldedir.

*“Züppe takımı”nın evliliğe bakışı toplumsal normların dışındadır. “Neden ömrü oldukça hep aynı erkeğin yüzünü görmeğe mahkum olsun? Bu ne köhne, saçma, ne zalim bir düşünce!”*⁷⁴⁷ Onlara göre metres, nikâhsız yaşama çok doğaldır: *“Nikahsız karısı şaşılacak ne var bunda.”*⁷⁴⁸ Şampanya: *“... alem-i medeniyetin içkisi”*⁷⁴⁹ dir. *“Size karşı bigane değilim”* diyen Melahat'a, Fazlı, *“-Pardon bigane ne demek? Anlayamadım”*⁷⁵⁰ şeklinde cevap verir. Bir diğer kişi *“Ne (Rezonan)! Bizim Türk sosyetesinde bir böylesi daha yoktur.”*⁷⁵¹ ifadesini kullanacak kadar dil yitimine maruz kalmışlardır. Kadına karşı yaklaşım “asri”lerde kişinin çıkarına göre değişiklik gösterir. *“Asri bir kadının dilediği zaman, dilediği gibi, dilediği erkekle münasebette*

⁷⁴⁶ Ercüment Ekrem, **a.g.e.**, s. 48.

⁷⁴⁷ Ercüment Ekrem, **a.g.e.**, s. 37.

⁷⁴⁸ Ercüment Ekrem, **a.g.e.**, s. 38.

⁷⁴⁹ Ercüment Ekrem, **a.g.e.**, s. 52.

⁷⁵⁰ Ercüment Ekrem, **a.g.e.**, s. 115.

⁷⁵¹ Ercüment Ekrem, **a.g.e.**, s. 120.

bulunmasını daima tervic eden küçük Bey, bu defa amcazadesini kabahatli çıkarıyordu."⁷⁵²

Kopuk, Ercüment Ekrem'in Ahmet adındaki bir çocuğun öz babasını öldürmesine kadar giden hazin hikâyesinin anlatıldığı bir romandır. Gülsüm, küçük yaşta Ceddi Paşa konağına besleme olarak alınır. Bir süre sonra paşanın oğlu Feridun tarafından iğfal edilir ve hamile kalır. Bu olay ortaya çıkınca çocuğun ahçıdan olduğu iftirasıyla Gülsüm konaktan gönderilir. Çocuğu Ahmed'i Yanginyeri Mahallesinde sefalet içinde büyötmeye çalışır. Ahmet çok küçük bir yaşta annesi ölür. Gülsüm, oğluna ölmeden önce başına gelenleri, onun Ceddi Paşa'nın torunu, Feridun Bey'in oğlu olduğunu söyler. Ahmet bir gün tesadüfen Ceddi Paşa'nın konağına gider. Feridun Bey'in oğlu olduğunu söyler; ancak buna kimseyi inandıramaz, tahkir edilir ve konaktan gönderilir. Ahmet'in kulübesinin çok yakınında oturan Makbule, Ahmet'in en yakın arkadaşıdır. İçkici üvey babasının elinde hasta annesiyle birlikte eziyet çeken Makbule'nin tek sığınağı Ahmet'tir. Bir gün Makbule'nin annesi yediğı dayaklara, çektiğı sıkıntılara dayanamayarak ölür ve kızını Ahmet'e emanet eder. Ahmet, Galata'da Nikoli'nin kahvesinde çalışmaya başlar. Makbule'yi, Süleyman adında bir beyin evine hizmetçi olarak verirler. Ahmet, Makbule'yi konaktan alır evlerine getirir. Süleyman Bey, Ahmet'in konağına gelmesinden sonra evde bazı şeylerin kaybolduğunu iddia ederek polise başvurur. Ahmet birkaç hafta hapis yatar. Çıktığında Makbule'yi hiçbir yerde bulamaz. Sarhoş olduğı bir gün Makbule'nin üvey babasını öldürür. Sokaklarda yaşayan, hırsızlık yapan bir arkadaş grubuyla tanışır. O da artık bir "kopuk"tur. Makbule'nin randevü evlerinden birine verilmiş olabileceğı ihtimali doğrultusunda randevü evlerini gezmek için gerekli olan parayı bulmak amacıyla zengin, halkı sömüren, halkın hakkını gasp eden kişilerin evlerini soyarlar. Buradan elde ettiğı parayı, fakirlere dağıtır. Bir gün Şekûre Hanım randevu evine gider. Şekûre Hanım'ın Ahmet için hazırladığı kız, Melahat takma adını almış olan Makbule'dir. Büyük bir şaşkınlık ve üzüntü yaşayan Ahmet, Makbule'nin tıpkı annesi Gülsüm gibi, babası Feridun Bey tarafından kandırılıp hamile bırakıldığını, daha sonra konaktan gönderildiğini öğrenir. Çocuğu doğumdan sonra ölen Makbule, ruhsal olarak büyük bir çöküntü içindedir. Ahmet, babası Feridun Bey'in konağına girer ve onu öldürür. Yakalanır, idam edilir. Yazar, annesi ve sevdiğı kızı hamile bırakıp hayatlarını mahveden, kendisinin sefalet

⁷⁵² Ercüment Ekrem, *a.g.e.*, s. 98.

içinde büyüyüp hırsızlık yapmasına sebep olan babasını öldüren Ahmet'in gerçekten suçlu olup olmadığı sorgulamasıyla romanı bitirir.

Romanda zengin-fakir tezatı dikkat çeker. Zenginler, halkı sömüren, onların namusunu, hakkını hiçe sayan kişiler olarak yansıtılırken; fakirler zenginlerin bu girişimlerden dolayı, sefalet içinde yaşayan, gayriahlâki bir yaşam içine sürüklenmiş çaresiz kişiler olarak gösterilir. *“Bu kibar konakları hep namussuz, hergele yatağıdır... Burada fukaranın namusu, ırzı, canı para etmez...”*⁷⁵³

Ali Sami'nin *Karagöz Beyoğlu'nda* romanında yabancılaşan beriki Rezzakizade Narçın Bey'dir. Narçın Bey, “şık” giyinip, güzel mekânlarda yiyip, içip, eğlenen, babasının türlü zorluklarla biriktirip oğluna bıraktığı serveti yiyip bitiren bir gençtir. İradesizliği, bilgisizliği, kadına ve paraya düşkünlüğü onun öne çıkan özellikleridir. Babasının eğitim için Paris'e gönderdiği Narçın, orada operalara, balolara, kafelere gitmekten başka bir şey yapmadan, hiçbir şey öğrenmeden İstanbul'a döner. Lüsyen'i metres tutan Narçın, babasından kalan parayı eritir. Bunu telafi etmek ve sefahatine devam etmek için gözüne Karagöz'ü ve onun metresi Karolin'i kestirir. Karolin'in iki bin lirasını alıp kaçırmaktan çekinmez.

Narçın, romanda Karagöz'ü mutlu, huzurlu hayatından koparıp, onun ve ailesinin hayatını karartan, Karolin ile tanışmalarına aracılık eden kişi olarak gösterilir: *“Narçın hakikaten Karagözü var kuvvetiyle uçuşuma sürüklüyordu.. Ne kadar sefâhat mümkün ise yaptırıyordu.. Beyoğlu'nun en müthiş kumarhânelerine, en hunhâr kârhanelerine sevk ediyor. Azîm mesârife sokuyor ve'l-hâsıl olanca sür'atle felâkete yaklaşıyordu.”*⁷⁵⁴

Narçın'a göre Avrupa'dan gelen her şey Avrupalı herkes kendi memleketinde olanlardan üstündür. Narçın, Avrupalı kadınları, Türk kadınlarından üstün tutar: *“Avrupaî kadınlar, bir erkek nasıl idâre edileceğini, nasıl eğlendirildiğini pek güzel bilirler, Türk hanımları böyle değildir. Hemen ekseriyetle hayât-ı ictimâiyyeye vâkıf değildirler.”*⁷⁵⁵ Narçın için makbul kadın, kendisini en iyi eğlendiren kadındır. Bu bağlamda romanda olumsuz değerlerin temsilcisi olan Narçın'ın Türk kadınlarını beğenmemesi ve küçük görmesi Türk kadınına yüceltici bir durumdur.

⁷⁵³ Ercüment Ekrem, **Kopuk**, s. 45.

⁷⁵⁴ Ali Sami, **a.g.e.**, s. 63-64.

⁷⁵⁵ Ali Sami, **a.g.e.**, s. 20.

Narçın, yerli terzileri de beğenmez. Karagöz'ü, Mir'e⁷⁵⁶ yönlendirir: “*Amân azîm, insan hiç öyle terzilere elbise yaptırır mı? Esâsen vücudunuz da güzel, bizim Mîr'e sizi prezante edeyim de...*”⁷⁵⁷ Bir süre Paris'te kalan Narçın'ın Batılı zannettiği kimliğini gösterme yollarından biri “şık” giyinmek, ikincisi ise konuşurken bazen araya Fransızca kelimeler katmaktır. Mir'den giyinmekle, bozuk birkaç Fransızca kelime kullanmakla, Beyoğlu'nda eğlenmekle Batılı olduğunu zanneden Narçın, millî değerlerden, ahlâki değerlerden kendini soyutlamış bir tiptir.

Romanın ikinci cildinde “yabancılaşan beriki” kadrosuna Gaffan da dâhil olur. “*Yalakazade Gaffan Bey İstanbul'un zengin bir familyasının yegâne varisi olduğundan peder ve validesinin vefatıyla kendisine elli, elli beş bin lira kadar bir servet kaldı. Aynen Rezzakizade gibi bir iki sene de paralar suyunu çekince geçinmek için çalışmaya mecburiyet hasıl oldu.*”⁷⁵⁸ Gaffan Bey, geçimini sevgilisi Karolin'den aldığı paralarla sağlar. Karolin'in Josef Bilmar ile birlikte olduğunu bile bile sırf para için bu ilişkiyi yaşar. Üstelik Karolin'i de hizmetçi Suzan ile aldatır.

Üçüncü ciltte Rakım Bey, “Beyoğlu'nda hemen hemen girmedığı hane kalmamış” olan, babasından kalan mirası harcamaktan başka bir mesuliyeti olmayan, iradesiz, tecrübesiz, zayıf karakterli bir gençtir. Parasızlıktan dolayı Karolin ve Beyoğlu çevresinden uzak kalınca annesini bile öldürmekten çekinmeyen Rakım Bey, bu sefih hayatının bedelini canıyla öder.

Yazar, romanda “yabancılaşan beriki” olarak değerlendirilebilecek üç ismi de ölümle cezalandırır. Bu ceza yönteminden de anlaşılacağı gibi kendi değerlerine yabancılaşmış, zayıf karakterli kişiler, toplumda açtıkları sosyolojik yaradan dolayı eleştirilir.

Romanın başkişisi Karagöz, eğlenceye düşkünlüğü, iradesizliği, içki, kumar, hırsızlık gibi şeylere bulaşması, Karolin'i ve eğlence hayatını, eşi, çocuğu ve dostu Hacivat'a tercih etmesi, hatta dolaylı olarak eşinin ve çocuğunun ölümüne sebep olması dolayısıyla yabancılaşan beriki olarak kabul edilebilir. Karagöz, kendini bu sefih hayata o kadar kaptırmıştır ki hastaneden çıktıktan bir süre sonra eşini ve oğlunu kaybetmenin acısını unutup önceki hayatına geri döner. Romanda Karagöz, cesareti, saflığı ve

⁷⁵⁶ Mir, Beyoğlu'nda yer alan, özellikle Tanzimat döneminde ün kazanmış, Batılı tarzda giyinmek isteyen zenginlerin uğrak yeri olan meşhur bir terzidir.

⁷⁵⁷ Ali Sami, **a.g.e.**, s. 38.

⁷⁵⁸ Ali Sami, **a.g.e.**, s. 193.

“Osmanlı kimliği” savunuculuğuyla olumlanır. Karagöz, Josef Bilmar’ın düello tekilifine “... *Osmanlıları korkaklık ile itham ettiremem, herhalde ben bu herife mükemmel bir ders vereceğim.*”⁷⁵⁹ diyerek karşılık verir. Karagöz, içerde, kendi ülkesinde gayriahlâki yaşam tarzıyla ön plandayken; Fransa’da “öteki”ne karşı cesur ve milletine sadık, millî hassasiyetleri olan biri olarak karşımıza çıkar. Karagöz, Fransızlara karşı “Osmanlı” kimliğini öne çıkarırken, Josef Bilmar ve arkadaşları Karagöz’den bahsederken “Türk” olarak söz eder. “*Azizim ben Türkleri pek iyi tetkik etmişimdir. Emin olunuz ki onlar bu gibi şeylerden çekinecek adamlar değildir. Benim Yunan muharebesinde muhbir sıfatıyla bulunduğum malumunuzdur. Orada Türklerin cengâverliklerini gördüm bu adamlar zannedersiniz ki zırhdan gömlek giymişler gibi.*”⁷⁶⁰ Türk kimliği, “öteki”lerde, Osmanlı içindeki Türklere göre daha yaygındır. Türklere bir kısmı Osmanlı, bir kısmı Müslüman, bir kısmı da Türk kimliğini şeklinde bölünmüş bir kimlik algısı mevcutken, imparatorluk dışındaki kişilerde genel olarak “Türk” kimliği ağır basmaktadır.

Menfi romanında Ekrem eğlenceye düşkün, taklitçi, Batıyı körü körüne, şekilci yaklaşımla benimseyen, düşüncesiz, ayakları yere basmayan, Avrupa’ya gitmek için anne ve babasına hasta olduğu yalanını söyleyecek kadar kendini kaybetmiş bir gençtir. Romanda onun tek yüceltilen tarafı Sultan II. Abdülhamit aleyhtarı olmasıdır. Bu da romanda verilen mesajlar açısından yeterli bir özelliktir. “*iyi giyinmeye, güzel söz söylemeye bütün etvarıyla en büyük ve zarif kibarı taklit eylemeye mecluptur.*”⁷⁶¹ Annesinin değerini verdiği parayla ölçen bir evlat olan Ekrem⁷⁶², toplum nazarında bir ötekidir.

Cehennemlik’te kapalı bir yaşam tarzı süren yalı sakinlerinin gayriahlâki tavırlarıyla felakete sürüklenen yaşamlar anlatılır. Zengin ve yaşlı adamların genç kadınlarla evliliğinin yarattığı sorunlar Hasan Ferruh Efendi-Cavidan Hanım ve Sabri Bey-Ferhunde Hanım çiftleri vasıtasıyla yansıtılır. Cavidan Hanım, eşinin yeğeni Muzaffer ile; Ferhunde Hanım ise yalının evlatlığı ve yeğeninin nişanlısı olan Şemsi ile kocalarını aldatır. Üstelik Ferhunde Hanım’ın kızı Mevrure ile Şemsi birbirlerine

⁷⁵⁹ Ali Sami, **a.g.e.**, s. 412.

⁷⁶⁰ Ali Sami, **a.g.e.**, s. 418.

⁷⁶¹ Fazlı Necip, **Menfi**, s. 3.

⁷⁶² “*Şimdi validem bana böyle bir avuç altın, hiç unutmam, tamam yirmi lira idi, verdiği zaman nazarımda validemin kıymet ve ehemmiyeti arttı. Ona bir valide olmaktan ziyade bir velinimet bir lütfkar suretiyle muameleye başlamıştım.*” Fazlı Necip, **a.g.e.**, s. 14.

âşıktır. Ferhunde Hanım'ın Şemsi'den hamile kalmasıyla bu aşk imkânsız hale gelir. Şemsi ve Mebrure intihar eder.

Toraman'da 60'lı yaşlarındaki Şuayp Efendi'nin 19 yaşındaki Binnaz ile evlenmesinden doğan, aile bağlarını zayıflatıp koparan ve Şuayp Efendi'nin ölümü ve bir ailenin çökmesiyle sonuçlanan olaylar silsilesi anlatılır. Düşkün bir kadın olan Binnaz, yaşlı ve zengin olan Şuayp Efendi ile evlenir; ancak kocasını, üvey oğlu Aziz ve başka bir adamla aldatır. Bunu öğrenen Şuayp Efendi üzüntüsünden ölür.

Romanda toplumdaki gayriahlâki durumlar işlenerek, toplumun temelini oluşturan aile kurumunun nasıl yok edildiğine işaret edilir. Böylece olumsuzluğu göstererek ahlâklılık, aile bağları güçlü kimlik önerisi getirilir.

Hayattan Sahifeler romanında İstanbul'un varoşlarında dilencilik yaparak, insanların duygularını sömürerek yaşayan insanların uygunsuz yaşam biçimi, çökmüş aile ve manevi yapı işlenir. Hacer kocasını çeşitli adamlarla aldatır. Kızı Hürmüz, mahalleden Mustafa adında bir delikanlıdan hamile kalır. Hacer, fakirlikten kurtulmak için kızını yaşlı, zengin manav Veli Efendi ile evlendirmek ister; ancak kızının hamileliği bu evliliğe engel görünür. Hürmüz'ün hamileliği herkesten saklanır. Hürmüz, herkesten gizli annesinin yardımıyla çocuğu evde doğurur. Hacer, yeni doğan çocuğu boğarak öldürür.

Reşat Nuri'nin 1918'de Cemil Nimet takma adıyla yazdığı ilk romanı olan *Harabelerin Çiçeği* tam anlamıyla bir "öteki"nin romanıdır. Sultan II. Abdülhamit dönemi paşalarından birinin oğlu olan Süleyman güzelliği ve zekâsıyla herkesin hayran olduğu, annesinin ve paşa babasının iftihar kaynağı olan bir çocuktur. Adeta konakta her şey ve herkes onun mutluluğu için çalışır. Süleyman, teyzesinin kızı Seniha'ya âşıktır. Babası, eniştesini jurnaller ve sürgüne gitmelerine sebep olur. Bir gün konakta yangın çıkar ve Süleyman'ın yüzü yanar. Artık hayatı değişir. Anne ve babası tarafından önemsenmez, sevilmez. Onun için önemli olan iki şey vardır: süt ninesi ve köpeği. Galatasaray Sultanisi'ne başlar. Arkadaşlarının alaycı yaklaşımlarını ve dışlamalarına maruz kalır. Okul bittikten sonra eğitimini devam ettirmek için Paris'e gider. Orada fahişelerle dostluk kurar. Anne ve babası ölür. Mudanya'da kör bir Rum kızla karşılaşır ve onun gözünü tedavi eder. Bir gün yıllardır görmediği teyzesi ve Seniha ile karşılaşır. Seniha hastalıktan ölür. Süleyman onun anne ve babasız kalan iki çocuğuna sahip çıkar.

Romanda fiziksel, düşünsel ve sosyal anlamda toplumdan dışlanmış, ötelenmiş kişiler işlenir. Toplumun ötekileştirdikleri kişiler üzerinden kendilerini tamamlama, bütünleme arayışında oldukları görülür. Öteki ne değilse, onlar odur ya da öteki ne ise onlar o olmayandır. Süleyman'ı ve romandaki ötekileri ötekileştirenler “yabancılaşan beriki”dir.

Anne ve babası tarafından bile dışlanan Süleyman'ın gözdelikten ötekiliğe sürüklenen hikâyesi roman boyunca gittiği her mekânda hissettirilir. O ancak kendisi gibi ötelenmiş kişilerle ilişki kurabilir. İstanbul'da sütünesi ve köpeği, Paris'te fahişeler, Mudanya'da kör Rum kız ve hayvanlarla ilişki kurar ve kendini huzurlu hisseder. Süleyman o kadar dışlanmıştı ki kendisini sokak köpekleri ve sakatlarla karşılaştırır: “*Sakatlardan daha bedbaht, sokak köpeklerinden daha metruk idim.*”⁷⁶³ O sadece yüzü yandığı için değil, fikirleri ve hayata bakışıyla da çoğunluktan, silikleşmiş, tipleşmiş kitlesel yığından farklıdır. “*Demek, benim insanlardan farkım, sade çehremde değildi. Fikrim, hislerim, gönlümün içinde taşlaşmış sakit ıstırabım itibarıyla da onlardan başka bir mahlûktum.*”⁷⁶⁴

Yangından önce Süleyman kaybolunca çok büyük telaş ve üzüntü yaşayan aile; yangından sonra kaybolan Süleyman için endişe etmez, sıradan bir vaka olarak görür. “*Haydi; senin bana edeceğin en büyük iyilik, gözümün önünden çekilmen olacak!..*”⁷⁶⁵

Doğu'nun yüzeye takılıp insanları fiziksel olarak değerlendirmelerine eleştiri getirilir: “*Oradaki gözler, emin olun daha başka türlü bakacak size... Orada, daha ziyade maskelerin içine bakarlar.*”⁷⁶⁶ “*Memlekette olduğu gibi halk bana düşman gözüyle bakmıyordu.*”⁷⁶⁷

Ötekine bakış açımız kendi kimlik inşa sürecimizi doğrudan etkileyen unsurlardandır. Öteki, ben/biz kimliğinin sınırlarını çizer. İkinci Meşrutiyet dönemi Türk romanında içerdeki ötekiler vasıtasıyla, Türk ve Müslüman gelenek ve görenekleriyle yetişmiş, değerlerine sahip çıkan, ahlâklı, idealist, çalışkan, çağa ayak uyduran bir kimlik önerisinde bulunulur.

⁷⁶³ Reşat Nuri Güntekin, **Harabelerin Çiçeği**, İnkılâp Yayınları, İstanbul, s. 56.

⁷⁶⁴ Güntekin, **a.g.e.**, s. 58.

⁷⁶⁵ Güntekin, **a.g.e.**, s. 43.

⁷⁶⁶ Güntekin, **a.g.e.**, s. 54.

⁷⁶⁷ Güntekin, **a.g.e.**, s. 54.

3.2. Kimlik Uyarıcı Bir Unsur Öteki: Yüceltilen “Öteki”den “Beriki”ye Uyarı

Ötekinin kimlik inşa sürecindeki önemli işlevlerinden biri de uyarıcı, eleştirici özelliğiyle kimlik inşa sürecindeki bireyi sorgulamaya, kendisiyle yüzleşmeye, farkındalığı artırmaya yönlendirmesidir. Öteki bu tavrıyla hem kendini konumlandırır hem de berikini inşa eder. “... *ben'in öteki'ni anlamaya çalışması zorunludur, çünkü aksi halde kendisini tam olarak anlaması mümkün değildir; tam bir kendini- anlama, başlangıçta, sorgulanmamış varsayımlarımızın ve önyargılarımızın sınırlılığını taşır. Başka kültürleri ve ahlâk sistemlerini anlamaya çalışmak bir “ufuklar füzyonu”na yol açar ki, bu yolla kendi kimliğimiz üzerinde öz-eleştirel düşünmeye imkân veren daha geniş bir kavramlar dizgesine kavuşuruz.*”⁷⁶⁸ Ötekinin fikirleri, dünyaya bakış açısı “ben” açısından önemlidir, önemli olmalıdır. Öteki, ben'in eksiklerini tespit eden, ben'e tarafsız bir gözle bakarak; onu uyandıran kişidir. Ötekini anlamak ben'i anlamaktır.

İkinci Meşrutiyet dönemi Türk romanında az da olsa ötekinin ben'i şekillendirme, uyarma/uyandırma işlevine rastlanmaktadır. Burada dikkat çeken unsur, öteki, ben için olumsuz bir algı oluşturmaktayken; yazar-anlatıcı ve okuyucu açısından, başkişiyi eleştirmesi, hatalarını fark etmeye teşvik etmesi açısından olumlu bir izlenim uyandırır.

Mehmet Rauf'un *Menekşe* romanında Ermeniler öteki olarak görülmez: “*Bu iki hemşire Türk muhibbi ve Türk memuru olan pederlerinin sayesinde, vaktiyle nasılsa Türkçeye hakkıyla vâkıf addedilecek kadar mükemmel bir tahsil görmüş olduklarından edebiyat-ı Türkiye'yi merak etmişler, zekaları ve gayretleri sayesinde, edebiyatımızın bütün eserlerine vâkıf olmuşlardı.*”⁷⁶⁹ Ermenilerin Türk dili ve edebiyatına vakıf olmaları, ilgi göstermeleri, onlara karşı olumlu, pozitif bir yaklaşım sergilenmesi için yeterli görülmüştür.

Safvet Nezihi'nin *Salon Köşelerinde* romanı ötekinin işlevsel olarak kullanımı açısından zengin bir romandır. Batılıların yoğun olarak yaşadığı bir çevrede yaşayan, iyi eğitim almış, yabancı dil bilen bir Türkün kendi kültürü ve millî değerleriyle Batı'ya karşılaştırması ve bu iki medeniyet arasında kendini konumlandırmaya çalışıp sorgulamasını anlatan romanda başkişi bazen öteki karşısında acziyet hisseder: “*Bu*

⁷⁶⁸ Fatmagül Berktaş, *Tarihin Cinsiyeti*, Metis Yayınları, İstanbul, 2015, s. 9.

⁷⁶⁹ Mehmet Rauf, *Menekşe*, 24.

*aczimden, bu esaretimden kalbim o derece yaralıydı ki artık en tabi sözler bile bana dokunaklı geliyor, her an hor görülen, hakarete uğrayan, tecavüz edilen izzetinefsim, hürriyetim, iradem beni galeyana hazır bir halde bulunduruyordu. ... Bu alçalmadan, bu manevi düşkünlükten, bu esaretimizden utandım...*⁷⁷⁰ Romanın bir başka yerinde bu acziyet şöyle dile getirilir:

*“O zengin, o kayıtsız adamlar... hayatı arzularına tâbi kılmaya, arzularının gerçekleşmesi için her türlü fedakârlıkta bulunmaya kabiliyet hisseden... o zarafetleri, servisleri, malumatları, mağrur bakışlarıyla dünyayı küçümser gibi duran... her şeyi gördükleri için hiçbir şeye şaşmayan... bir şey beğenmeyen, beğenmeye tenezzül etmeyen bu adamların yanında ben, bizler pek zavallı, pek garip kalıyorduk, adeta hür insanların yanında zincire bağlanmış esirlere benziyorduk; ve bunu şimdi daha feci, daha acı surette hissediyordum...”*⁷⁷¹

Batılların çoğu açıdan öteki olarak algılandığı romanda başkişinin bu acziyeti ve çaresizliği bir kimlik bunalımı ve aidiyet problemi yaşamasından kaynaklanmaktadır. *“Zayıflık duygusu kişinin bir ben olarak kendi gerçekliğinin ve kimliğinin güvenilir bir duygusuna sahip olmamasından doğar.”*⁷⁷² Romana bir kimliğe dayanamayan, adeta savrulan benin çırpınışları ve kimlik arayışı hâkimdir.

Romandaki bir Batılı tipin gözünden Türklerin imparatorlukta hali şöyle ifade edilir: *“Türk olarak mesela ben yalnız sizi biliyorum. Pekâlâ, pek hoş... İlerisiniz, bilgilisiniz, medenisiniz... Fakat, fakat sonra sizin gibi yüz tane de Rum, Ermeni ve Levanten tanıyorum. Siz, yani Türklük, Osmanlılık cemiyette yüzde bir nispetinde kalıyorsunuz ve sizin medeni ve kavmi varlığınız hakkında gösterebileceğiniz bir delil - çünkü yalnız sizin varlığınız var- yüz tarafından çürütülüyor...”*⁷⁷³ Ötekinin ifadesiyle Türkler adeta kendi vatanlarında yoklar. İmparatorlukta birer azınlık olan Rumlar, Ermeniler ve Levantenler Türklerden daha iyi konumda bulunmaktadır. Azınlıkların imparatorluğun aslî unsuru olan Türklerden daha gelişmiş bir medeniyete sahip oldukları ifadesi söz konusu azınlıkların Türklerin gözünde ötekileşmesine, onların küçük görülerek, aşağılanmasına sebep olmakla birlikte; aşağılanan, küçük görülen

⁷⁷⁰ Safveti Ziya, **a.g.e.**, s. 152-153.

⁷⁷¹ Safveti Ziya, **a.g.e.**, s. 32.

⁷⁷² Harry Guntrip, **Şizoid Görüngü Nesne İlişkileri ve Kendilik**, Metis Yayınları, İstanbul, 2013, s. 129.

⁷⁷³ Safveti Ziya, **a.g.e.**, s. 142.

azınlıkların, kendilerinden daha iyi bir durumda olmaları tespitinin olaylara dışarıdan bakan bir Batılı tarafından dile getiriliyor olması hem büyük bir uyarıcı etki yapması hem de bireyi travmatik bir kaosa sürüklemesi açısından önemlidir. Yine romanın bir yerinde Türklere karşı olumsuz bir eleştiriye yer verilir: “*O sizin bitmek tükenmek bilmeyen uykularınızın sıhhatine içiyorum.*”⁷⁷⁴ Batılı öteki, Türk'e Türklerin çağa ayak uyduramadıklarını, tembellik ettiklerini, sürekli uyuduklarını söyler ve bu durumdan bir memnuniyet duyduğu izlenimini uyandırır. Zira Türklerin uyuması ötekinin yani Batının işine gelmektedir. Osmanlı üzerine emperyalist emellerini gerçekleştirmeyi hedefleyen Batı için Osmanlı'nın bu durumu bulunmaz bir fırsattır. İşte bu açıdan ötekinin söylemleri önem kazanır ve berikiyi uyanışa doğru iter.

Ercüment Ekrem'in *Gün Batarken* romanında Rum olan Pandelaki Bey vasıtasıyla ötekinin uyandırıcı etkisi sergilenir: “*Oh, monşer bey, dedi. Ne güzel şehir!.. Yazık ki siz Türkler kadrini bilemediniz aah! Yabancıların eline düşse, cennet olurdu!..*”⁷⁷⁵ Ercüment Ekrem'in *Asriler* romanında da bir Rum kızın gözünden Türkler eleştirilir: “*Sizinkiler alışmış dört karı birden almaya., tabii kadın kıymetini anlamazlar. Çok yazık size! Zavallı (dezneşante)ler sizin arkanızdaki çarşaf sanki kadınlık hukukunuzun kefenidir. Yahut ki koderfcalarınızın, dostlarınızın cinayetini örtmek, size göstermemek için bir perdedir. Ah! Bir kere uyanıp da zincirlerinizi kırsanız; isyan etseniz kadının yalnız bir çocuk makinesi olmadığını erkeklerinize öğretseniz.*”⁷⁷⁶ Rum kızın gözünde Türk kadını erkeğe mahkûmdur ve tüm hakları elinden alınmıştır. Türk kadını öteki tarafından uyanışa çağrılır.

Ercüment Ekrem'in *Asriler* romanında öteki, oryantalist⁷⁷⁷ bir bakış açısıyla Türk'e yaklaşır. Fransızlardaki Türk algısı şöyledir: “*Babanız gerçekten paşa mı? Kaç kuyruklu? Siz evli miydiniz kaç ortağınız vardı? Nargile içer misiniz? Hadimler sizi döver miydi? Zevcine hıyanet eden kadınları torbaya koyup da geceleyin Boğaziçi'ne mi atarlar?*”⁷⁷⁸ Doğu medeniyetini dışarıdan, ötekileştirerek, ön yargılarıyla değerlendiren bu yaklaşım roman dâhilinde ötekinin ötekileştirmesi olarak yorumlanabilir. Ötekinin bu yaklaşımı; batının neden öteki olarak görüldüğünü de açıklar mahiyettedir. Batı,

⁷⁷⁴ Safveti Ziya, **a.g.e.**, s. 83.

⁷⁷⁵ Ercüment Ekrem, **Gün Batarken**, s. 66.

⁷⁷⁶ Ercüment Ekrem, **Asriler**, s. 128.

⁷⁷⁷ “*Şarkiyatçılık, Doğu'yu Batı'nın kültürel ve ideolojik kurumları, bu kurumların yarattığı sözcükler, imgeler ve doktrinlerle bezenmiş bir söylem yoluyla algılamaktır.*” Jale Parla, **Kölelik, Efendilik, Şarkiyatçılık**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012, s. 20-21.

⁷⁷⁸ Ercüment Ekrem, **Asriler**, s. 162-163.

Doğu'yu sürekli küçümsemekte, yok saymakta, alay etmektedir. Coğrafi keşiflerle başlayan, Doğu'yu, "öteki"ni yani kendini tanıma çabası Rönesans ve Reform hareketleriyle, aklın önderliğindeki düşünce sisteminin geliştirilmesi, Sanayi İnkılâbı ve sömürgecilik hareketleri ile sonuçlanmıştır. Dünya ekonomisini elinde tutan güçlü Batı sömüren, Batı'nın yaşadığı "kendini tanı"ma sürecinden mahrum kalan Doğu ise sömürülendir. Kendini egemen güç olarak gören Batı, Doğu'ya karşı benimsediği aşağılayıcı tavrı kendinde bir hak olarak görmekte ve bunu ekonomisiyle, ilim ve bilim gücüyle Doğu toplumlarına kabul ettirmektedir. Bu hor görülme, aşağılanma bir süre sonra Doğu toplumlarında kendi değerlerine, millî kimliklerine dönüşü hızlandırmıştır; ancak arada kaybedilen en az dört yüz yıllık zamanı telafi etmek hiç de kolay olmayacaktır.

Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın *Cehennemlik* romanında bir Ermeni doktorun gözünden Türkler eleştirilir. Ötekinin gözünden berikin kimlik inşası gerçekleştirilmeye çalışılır. *"Meram letaif olmakla beraber şunu da söylemekten asla hâyâ etmem ki Türklerin defoları affedersiniz 'ridikul' yani abes-i tuhaflik cihetleri beyan olunmak iktiza eder ise pek düşkün oldukları iki şeye karşı sükût durmanın kabili mümkün olmaz. ... Bu iki defodan birisi boğaz ve ikincisi de uçkuru sık çözmek meseleleridir ki bunu daha iyice ve tıpça beyan iktiza eder ise ekl ve tenasül cihetine pek fazla müptela bulunmalarıdır."*⁷⁷⁹

Yine aynı romanda Ermeni Alemyan'ın gözünden Türklere eleştiri yöneltilir: *"Progre' dediğin öyle olur işte... Yaşasın koca Osmancığın ensal-i necibeleri. 'Fatih lö kongeran' taştan top içinde barut koyduysa şimdiki Türkler de terakki aygırına binmek için mekteplerde beyinlerine dinamit yerleştiriyorlar... Hevet zamane Türklerinin kafalarında 'ekspuloziyon' vardır."*⁷⁸⁰

Cehennemlik romanında Bir Ermeni'nin gözünden Türklerde dil yitimi dile getirilir. *"Herze yiyiniz, zerde yiyiniz, ona bir lafım yok. Fakat bu zavallı Türkçe sizin gibi yüksek bir 'edukasyon' almış ağır beyefendilerin, paşaların ağızlarında kuş dili gibi anlaşılmasız bir çalım alır. Biz Ermeniler Türkçeyi sizlerden daha nazik ve anlaşılır bir letafetle konuşuruz."*⁷⁸¹ Öteki olarak görülen Ermeni, Türkleri kendi ana dillerini layıkıyla konuşamadıkları gerekçesiyle eleştirmekle kalmaz; kendileriyle Türkleri

⁷⁷⁹ Gürpınar, *Cehennemlik*, s. 247.

⁷⁸⁰ Gürpınar, *a.g.e.*, s. 252.

⁷⁸¹ Gürpınar, *a.g.e.*, s. 44.

mukayese eder. Kendilerinin Türkçeyi Türklerden daha iyi konuştuklarını ifade eder. Burada vurgulanmak istenen ötekinin Türkçeye olan hassasiyeti değil; karşıdaki bireyin kendilik değerlerinden ne derece yoksun oluşudur. Öteki, berikinin kimliksizliğinin derecesini vurgulamak amacıyla kullanılmış bir vasıta. Metinde gerçekleştirilen karşılaştırma, Türkleri kendilerine getirmek, uyandırmak maksatlardır. İskender Öksüz kimlik oluşumunda dilin etkisini şöyle ifade eder: “Milletler “ben” hissine millî dilleriyle, millettaşlarıyla aynı dili konuştuklarını görerek ulaşmaktadırlar. Bunun tersi de doğrudur. *“Benden değil” anlayışı da konuşunca anlaşılmadıklarını görmekten doğmaktadır.*”⁷⁸² Söz konusu örnekte kişi, millî dil bilincine sahip değildir. Dolayısıyla millî bir kimlikten de söz etmek olanaksızdır. Bir Ermeni’nin sahip olduğu farkındalığa bir Türk henüz erişememiştir.

Gönül Hanım romanının ötekisi Ruslardır. “*Yazık ki, atalarımızın, millî namusumuzun beşiği olan ilk yurdlarımıza şimdiye değin ne Türklerden, ne Tatarlardan ilmi bir hey’et gidememiştir. Varlığından haberdar bile olmadığımız tarihimize âid yâdigârlardan Orhun, Turfan âbidelerinden, yazıtlarından, belgelerinden ırkımızın en yaman düşmanları olan Rus seyyahları sâyesinde bilgi alabildik.*”⁷⁸³ Türkler kendi tarihleri hakkında bilgi sahibi bile değilken, Türklerin kadim düşmanı Ruslar, Türk dilini, tarihini araştırmaya koyulmuş, en önemli bulguları elde etmişlerdir. Düşmanını iyi tanımak onun gücünü, zaaflarını, bilmek ve ona göre bir politika izlemeyi gerektirir. Ruslar bunu çok etkili bir şekilde yaparken, Türkler düşmanına gelene kadar henüz kendiyle bile tanışmamış bir millet durumundadır. Kendi tarihlerine ait bilgiyi Ruslardan öğrenme durumunda kalma, bir yandan Türklere bir eleştiri olarak düşünüldüğünde bir yandan da onları uyandırma, kendi değerlerini sahip çıkma araştırmaya teşvik etme olarak düşünülebilir.

Romanlarda az da olsa olumlu öteki algısı da mevcuttur. Ercüment Ekrem’in *Kopuk* romanında bir Ermeni, geçmişi karanlık olmakla birlikte Makbule’yi bulması için Ahmet’e yardım eder. Tıpkı Ahmet’e işveren Rum kahveci Nikoli gibi: “*Kumkapı taraflarında Yervenat isminde yaşlıca bir meyhaneci vardı. Vaktiyle İstanbul’un en Külhanbeylerinden ve sayılı hırsızlarından olan bu adam, zanaatının terakkiyat-ı hazıra-ı fenniyyeye uydurulması dolayısıyla, istikrah ederek tövbekar olmuş. Beş on*

⁷⁸² Öksüz, **a.g.e.**, s. 309.

⁷⁸³ Müftüoğlu, **a.g.e.**, s. 7-8.

mühimce vurgundan elinde avucunda kalan sermaye ile meyhaneciliğe başladı."⁷⁸⁴ Mehmet Rauf'un Menekşe romanında da Ermeniler öteki olarak görülüyor: "Bu iki hemşire Türk muhibbi ve Türk memuru olan pederlerinin sayesinde, vaktiyle nasılsa Türkçeye hakkıyla vâkıf addedilecek kadar mükemmel bir tahsil görmüş olduklarından edebiyat-ı Türkiye'yi merak etmişler, zekaları ve gayretleri sayesinde, edebiyatımızın bütün eserlerine vâkıf olmuşlardı."⁷⁸⁵

Ahmet Rasim'in *İki Güzel Günahkâr* eserinde Eleni, arkadaşı Yani ile sokaklarda yaşayan bir Rum'dur. Anna Maringo'nun evine sığınır. Orda yaşamaya başlarlar. Yani bir adam öldürür. Hapse girer. Eleni ise Beyoğlu batağını düşer. O, artık güzelliği ile dillere düşmüş bir düşkündür. Yani hapisten çıkınca, Eleni'yi öldürür. "Kumar ile fuhşun en bayağı örnekleri, hırsızlık, karmanyola, istiropya manevralarının en ustalıklı, en zorlu biçimleri, kadın hastalıklarının türlü çeşiti, melunların en iğrençleri, aşağılığın ve bayalığın saklanma yerleri, yatakları, sürücüler buralardadır."⁷⁸⁶ Hem toplumun ahlâki yargıları, batağa düşmüş değerler; hem de bireyin iradesi, karakteri öteki aracılığıyla eleştirilir, sorgulanır.

Türklerin öteki konumundaki kişiler tarafından övüldüğü de görülür. "Türk askerleri her şeyde derin en metin bir asker oldukları gibi sevgide, vefada da öyle metin, emsalsiz olmaları pek tabiidir."⁷⁸⁷ Moralızade Vassaf Kadri'nin *Şimal Rüzgarı* eserinde bir Bizanslı, "Türk ricali fevkalade bir surette terbiye görmüş, birkaç lisana vakıf, dur-endiş asilzadelere müteşekkildir."⁷⁸⁸ der. Benimsenen, sahip olunmak istenen kimliğin öteki nazarında bile takdir görüyor olması, olumsuz tavır beklenen ötekinin olumlu yaklaşımı, ben'in kimlik inşa sürecini sağlamlaştırır.

İzzet Melih'in *Tezat* romanında "öteki"nin gözüyle Türklerin yenileşme tarihi eleştirilir: "Tarihinizde büyük padişahlar, müthiş fatihler var; fakat esaslı bir inkılâb-ı içtimai yapmış olan bir "müceddit"iniz gelmedi. Halbuki devletlerin tealisini, milletlerin refahını temin eden fütuhattan ziyade ıslahat ve tanzimattır."⁷⁸⁹ Türklerin ötekilerin gözünde en başarılı oldukları alan askerî alandır. Nitekim Osmanlı yenileşme hareketleri de askerî alanda başlar; ancak yalnızca askerî yeniliklerin yeterli olmayacağı

⁷⁸⁴ Ercüment Ekrem, **Kopuk**, Şirket-i Mertebiye Matbaası, İstanbul, 1926, s. 100.

⁷⁸⁵ Mehmet Rauf, **Menekşe**, s. 24.

⁷⁸⁶ Ahmet Rasim, **İki Güzel Günahkâr**, (Hzl. Rıdvan A. Yakın), Arba Yayınları, İstanbul, 1988, s. 63-64.

⁷⁸⁷ Safveti Ziya, **a.g.e.**, s. 82.

⁷⁸⁸ Moralızade Vassaf Kadri, **Şimal Rüzgârı**, s. 30.

⁷⁸⁹ İzzet Melih, **Tezat**, s. 187.

çok kısa bir süre sonra anlaşılacaktır. Osmanlı’da yokluğu eleştirilen mücedditler ancak 19. yüzyılda tam anlamıyla ortaya çıkacaklar ve Tanzimat ve ıslahat hareketlerini dönemin şartlarının el verdiği ölçüde gerçekleştirmeye çalışacaklardır.

Çalikuşu’nda Ermeni Hacı Kalfa ve ailesinin çocuklarının eğitimine kız-erkek ayırt etmeden önem vermeleri örnek teşkil eder ve “Öteki” üzerinden kimlik inşası gerçekleştirilir.

*“Hacı Kalfa, okuryazar bir adam değilmiş ama, ilmin kıymetini takdir edermiş. İnsan her şeyi bilmeliymiş. Sırasına göre yankesicilik bile lazım olurmuş. Mirat, iki sene Ermeni mektebine gitmiş, iki seneden beri de Osmanlı mektebinde okuyormuş. Hacı Kalfa’nın programına göre bu çocuk, yirmi yaşına kadar sıra ile Fransızca, Almanca, İngilizce, İtalyancayı mükemmel öğrenerek tam bir adam olacakmış. ... Hayganuş’a gelince, kız olmasına rağmen onun tahsiline de Mirat’inkinden daha az ehemmiyet veriliyor değildi. Hayganuş, Ermeni Katolik mektebine gidiyordu.”*⁷⁹⁰

Ermeni aile zor şartlarda olmalarına rağmen hem oğlunun, hem kızının eğitimine büyük önem vermektedir. Maddi zorluklar çeken Ermeni ailenin çocuklarının eğitimine bu derece önem vermesi Türklerde dikkat uyandırmak, “öteki” olarak görülen, beğenilmeyen Ermenilerle karşılaştırma yoluyla Türklerde eğitime verilen önemi artırmak için kurgulanmıştır denilebilir. Yazar anlatıcının “Hayganuş’a gelince, kız olmasına rağmen” ifadesi Türk toplumunda yerleşmiş kadına karşı önyargıyı ifade etmektedir. Yazar kadınlara eğitim hakkının erkeklerle eşit oranda olmasını istenmesine rağmen, söz konusu ön yargı öylesine yerleşmiştir ki onu savunurken bile kullandığı üslûpla kadını ikincilleştirmekten kendini alamaz.

İnsanın yakın çevresinden, “biz” grubundan aldığı eleştiriler istenilen etkiyi yapmayabilir; ancak bu eleştiriler “öteki” olarak görülen kişilerden gelirse işin boyutu farklılaşabilir. “Öteki”nin bizi eleştirmesi, bizim yanlışlarımızın farkına varması onun bizden daha iyi bir konumda olduğunun, daha da önemlisi bizim ondan geride olduğumuzu gösterir. O yüzden “öteki”nin yaptığı eleştiriler, “beriki”ne tokat gibi çarpar, onu sarsar. “Beriki” sarsıntısının etkisiyle kendini toparlamaya, kendine dönmeye çabalar. İkinci Meşrutiyet dönemi romanlarında bu etkinin sarsıntıya, sekteye uğrayan

⁷⁹⁰ Güntekin, *Çalikuşu*, s. 157.

kimlik inşası sürecini hızlandırdığı, roman kişilerinin değişim/dönüşümünde yapıcı bir işlev üstlendiği görülür.

3.3. Kimlik Yüceltimi İçin Ötekinin İtilmesi

Kimlik inşa sürecinde “ben/biz”in karşısına çıkan “öteki”nin konumlandırılması oldukça önemlidir. “Beriki”nin karşıtı olan “Öteki”nin, düşük profilli, arzulanan kimliğin tersi yönünde ifade edilmesi, berikin kimlik inşasında olumlu ve işlevsel bir özelliğe sahiptir. Ermeniler, Rumlar ve Hristiyanların genellikle romanlarda hizmetçi, garson, fahişe, metres olarak yer aldığı görülür. Romanlardaki bu görünüm “öteki”nin aydınlar ve halk nazarında görünür hale gelmesinin bir yansıması oluşunun yanı sıra sosyolojik bir gerçekliğin de izlerini taşır. Meşrutiyet döneminde köşk ve yalılarda Rum, Ermeni, Yahudi uşak ve hizmetçilerin yoğunluğu; eğlencenin ve sefahatin merkezi Beyoğlu’na Rumların hâkim olduğu bilinen gerçeklerdendir. Yani yazarlar, azınlıkları düşük statülü mesleklerde gösterirken çoğu zaman kasıtlı bir yaklaşımda bulunmamış; dönemin panoramasını verirken azınlıkların Türk sosyal hayatındaki görünümünü de yansıtmışlardır.

İkinci Meşrutiyet dönemi romanlarında genellikle Türkler egemen, üstün konumdayken; ötekiler statü olarak geri planda kalan, zayıf karakterli, ahlaki zaafı olan, maddiyatı öne çıkaran kişilerdir.

Halide Edip Adıvar’ın *Seviyye Talip*, romanında ev sahibi, Rum hizmetçi “Eleni’ye karşı tiksinti ve aşağılama”⁷⁹¹ hissi duyar. *Raik’in Annesi* romanında Ogustin, Refika ile Rauf’un arasını açan, yuvasını dağıtan metres rolünü üstlenir. Romanda bir Rum olan Katina ise hizmetçidir.

Hüseyin Rahmi Gürpınar’ın *Tebessüm-i Elem* romanında hizmetçinin milliyeti belirtilmez. “*Hristiyan bir hizmetçi kızla*”⁷⁹² ifadesiyle hizmetçinin yabancılığı vurgulanır. Ötekinin pasivize edilişi romandaki Uranya’da vücut bulur. Uranya, başkişi Kenan’ın yanında gezdirdiği, metalaşmış bir kişidir.⁷⁹³ *Son Arzu* romanında para karşılığında hanımının mektuplarını götüren dedikoducu, bahçıvanın karısı Marika,

⁷⁹¹ Adıvar, *Seviyye Talip*, s. 42.

⁷⁹² Gürpınar, *Tebessüm-i Elem*, s. 112.

⁷⁹³ “Yanında gezdirdiği, “Uranya” isminde güzel bir Rum kıızıydı.” ifadesi yer alır. Gürpınar, *Tebessüm-i Elem*, s. 113.

Rum'dur. *Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç*'ta iki hizmetçiden biri Rum, diğeri Ermeni'dir.⁷⁹⁴ *Toraman* romanında Kahveci Agop ile ilgili şu ifade dikkat çekicidir: “Ama bizim Agop iyi kahve pişirir. Herif aba ve ecdad bu hanın gedikli kahvecisidir. Ermeni'dir ama hasb-el-sanat müsekkek'in manasını bilir.”⁷⁹⁵ İfadede geçen “Ermenidir ama” ibaresi oldukça manidardır. Bu ibareden sonra Agop ile ilgili sanattan anladığı yönünde olumlayıcı ifadeler kullanılır. Onun olumsuz, istenmeyen özelliği ise Ermeni olmasıdır. Bu ifadelerden Ermenilerin iyi ve güzel işler yapamayacağı, böylesi olumlu özelliklere sahip olan Ermenilerin Türklerde şaşkınlık yarattığı algısı yansıtılır.

İzzet Melih'in *Tezat* romanında garsonluk, Rumlarla özdeşleştirilir. “Her nedense kahve garsonluğu Rum milletine has bir sanattır.”⁷⁹⁶ Halit Ziya'nın *Nesli Ahir*, Mehmet Rauf'un *Bir Aşkın Tarihi*⁷⁹⁷ ve Celal Nuri'nin *Ahir Zaman*⁷⁹⁸ romanlarındaki hizmetçiler de Rum'dur.⁷⁹⁹ Ahmet Mithat Efendi'nin son romanı olan *Jöntürk*'te hizmetçinin Ermeni olduğunun ifade edildiği cümledeki üslup üzerinde durmak gerekir. “Yukarı hizmetinde kart bir Ermeni karısını da hesaba koyarsak beş nüfustan ibaret bir hane halkı.”⁸⁰⁰ Cümlede Ermeni hizmetçinin hane halkı nüfusundan sayılması, ekstra, belirtilmesi gereken bir durum olarak sunulur. Onun hane halkından sayılması şarta bağlanır. Ev sahipleri+hizmetçi beş nüfus etmektedir. Ermeni hizmetçi ev sahiplerinin gerisinde, ikinci sınıf bir konumdadır. Burada da ötekiyi dışlayıcı, küçümseyici tavır sergilenir.

Ahir Zaman'da Adelina Postaloviç Türk erkeklerini yoldan çıkaran, ailelerin yıkılmasına sebep olan bir kadındır: “... bir Slovak karısı, belâ-yı asimani gibi İstanbul'a geldi, aileleri harâb etti, bu karının adı madmazel Adelina Postaloviç'tir.”⁸⁰¹ *Sevda-yı Medfun* romanında küçük bir kız çocuğunu pazarlayan, onun üzerinden para kazanan Lehli bir Yahudi mevcuttur. “Alçak, namussuz bir Lehli, Avusturya tebasından rezil bir Yahudi bu etfal-i nevrestenin muta'-ı namusunu satıp avuç dolusu para kazanıyor. Kahrolsun...”⁸⁰² Yine aynı romanda başkişi İsmet buhranda olduğu bir

⁷⁹⁴ “Bu biri Ermeni biri Rum iki kadın hizmetçimizin de ağlayarak birbirinin kucağına atıldığını hayretle gördüm.” Gürpınar, *Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç*, s. 82.

⁷⁹⁵ Gürpınar, *Toraman*, s. 191.

⁷⁹⁶ İzzet Melih, *Tezat*, s. 161.

⁷⁹⁷ “Evinde bir Rum hizmetçisi vardı” Mehmet Rauf, *Bir Aşkın Tarihi*, s. 4.

⁷⁹⁸ “Rum hizmetçi gevezeliğe başladı.” Kurt, *a.g.e.*, s. 199.

⁷⁹⁹ “Hizmetçiye Rumca bağırırdı.” Uşaklıgil, *a.g.e.*, 368.

⁸⁰⁰ Ahmed Midhat Efendi, *a.g.e.*, s. 7.

⁸⁰¹ Kurt, *a.g.e.*, s. 279.

⁸⁰² Vodinalı H. Remzi, *a.g.e.*, s. 58.

dönemde Rum bir hayat kadınıyla birlikte olur. İzzet Melih'in *Sermet* romanında Yvonne ve Rosine, Sermet'in gönül eğlendirdiği, tensel olarak teselli bulduğu kızlardır. Burada öteki cinsel meta haline gelmiştir.

Tez kapsamında incelenen romanlarda Müslüman unsurların öteki olduğu tek eser Bekir Fahri'nin *Jönler* romanıdır. Romanda Araplar ile ilgili ağır ithamlar, hakaretler yer alır. "Osmanlı" milleti ile karşılaştırılır: "*Osmanlılar fena bir millet sayılamazdı. Onlar hiçbir zaman şu Mısır'ın kansız Araplar'ı gibi değildirler.*"⁸⁰³ Romanda yer alan Arap fahişe tasviri, Araplara karşı olan tavrı net olarak gösterir: "*Gözleri (...) sokak başında gözüken birkaç Arap fahişeye ilişti. Sabahın mahmurluğuyla düzgünlü, kızılı yüzleri iğrenç gözükiyordu. Şillik bir tavır, bakımsız bir kıyafetle ötekine berikine sataşarak eğleniyorlardı.*"⁸⁰⁴ Dinen ve ahlâken uygun olmayan oğlancılığın Araplarda yaygın olduğu ifade edilir: "*Burası oğlan kerhanesidir. Ulan bu Araplar kadar aşağı millet yok be kardaş. Para için birbirlerini düzerler. Size daha tuhafını söyleyim. Bu Avrupalı seyyahlar da kadınlarıyla gidip onları seyrederler. Ne acayip insanlar be kardaş.*"⁸⁰⁵ Oğlancılık yapan Arapları, Avrupalıların seyretmesi ise Batı halklarına yönelik bir eleştiriyi bünyesinde barındırır. Şu tespitlerde de Araplar millet olarak ağır ithamlar altında bırakılır: "*Zaten onun nazarında Mısırlılar adeta kansız, cansız bir millet idi. Yumuşak tabiatlarıyla her nüfuzun önünde baş eğiyorlardı.*"⁸⁰⁶

Reşat Nuri'nin *Gizli El* romanında Rus Olga, başkişi tarafından kullanılan hatta bir yerden sonra onun esiri konumuna gelir, nesneleştirilir: "*Bazen etrafımızda her zamandan fazla çoğalan Olga'larla bir çalgılı gazinoda diz dize, yahut kapalı bir yerde kucak kucağa bazen aile evlerinde, hatta bizim banttan arkadaşların evlerinde... Oralarda da başka biçimde, başka renkte, fakat hep aynı kumaştan Olga'lar...*"⁸⁰⁷ "Olga'lar" denilerek bir genelleştirme yapılır ve Olga'lar Türk erkeklerinin eğlencesinin metası olarak kalıplaştırılır. Yine *Gizli El* romanında garson Ermeni'dir.⁸⁰⁸

⁸⁰³ Bekir Fahri, *a.g.e.*, s. 133.

⁸⁰⁴ Bekir Fahri, *a.g.e.*, s. 90.

⁸⁰⁵ Bekir Fahri, *a.g.e.*, s. 83.

⁸⁰⁶ Bekir Fahri, *a.g.e.*, s. 68.

⁸⁰⁷ Güntekin, *Gizli El*, s. 139.

⁸⁰⁸ "Hacı diye çağırdığı bir ihtiyar Ermeni garsonun her içeriye girişinde, "Çocuğa portakal getir!" diye bağıırıyordu." Güntekin, *a.g.e.*, s. 107.

Çalıkuşu'nda ise “*Ne anlıyorsun bu Ermeni gelini edalı hanımlardan? Gel sen de benimle beraber, dedim.*”⁸⁰⁹ cümlesiyle Ermeniler ötelenir.

Orhan Midhat'ın *Şişli Hayatı* romanında da Rum'lar öteki unsurdur. “*Evde hizmetçi yerine Rum garsonlar... Biliyorsun eskiden selamlıkta Rum sofracılar olurdu. Ama, hareme ayak basamazlardı. Şimdi gerçekten görmedin mi, yatak odasında iki garson toz alıyordu.*”⁸¹⁰

Moralizade Vassaf Kadri'nin *Kadınlar Komitesi* romanında Kamuran Hanım'ın konağındaki hizmetçi Rum, uşak ise Hırvat'tır. İkinci Meşrutiyet romanlarında Hırvat asıllı hizmetçiye ilk defa Kadınlar Komitesi'nde rastlanır.

Refik Halit'in *İstanbul'un Bir Yüzü* romanında bir Ermeni'nin tasviri dikkat çekicidir. “*Efendim sizi dilenci kılıklı bir ermeni görmek istiyor.*”⁸¹¹ Bir uyruk ismi olan ve büyük harfle yazılması gereken Ermeni kelimesi küçük harflerle yazılmıştır. Tasvir edilirken gelen kişinin milliyeti vurgulanır. Çünkü onu en iyi tanıtan, en iyi tasvir eden yönü Ermeni olmasıdır. “dilenci kılıklı” ifadesiyle de Ermeni'nin tasviri tamamlanır ve ötekiliği, dışlanmışlığı tescillenir. Romandaki hizmetçi, İkinci meşrutiyet romanlarının çoğunda olduğu gibi yine Rum'dur: “*Mermer merdivenleri çıktım, zile bastım, kolalanmış bembeyaz önlüklü bir Rum hizmetçi kapıyı açtı.*”⁸¹²

Ercüment Ekrem Talu'nun *Gün Batarken* romanı ötekiler açısından oldukça zengin bir romandır. Öncelikle evin hizmetçisi Sofi, Rum'dur. “*Evdeki Rum hizmetçi kızı Sofiyi mürşit ittihaz ederek, zaten acib olan kıyafetini bir kat daha acaipleştirdi.*”⁸¹³ Romanda Prodromos ve İzmaru ise Hulki Bey'i yoldan çıkaran ötekiler olarak yer alır. Romandaki ötekiler şöyle tasvir edilir:

“*Bu karı kocanın davetlerine en ziyade icabet edenler, ailenin samimi dostu Prodromos Cingözoğlu efendiden başka, evvela; bir büyük bankanın sâbika-ı zî-nüfuz erkânından olup bilahare İttihatçıların ısrarıyla köşe-i inzivaya çekilmişken, bu muharebede yine her nasılsa sivrilmiş olan “Pandelâki Bey, ile âşıkâne maceraları dillerde destan olan zevcesi; sonra karısını bütün sefareter erkânına peşkeş çekerek kendisine o suretle temin-i*

⁸⁰⁹ Güntekin, *Çalıkuşu*, s. 70.

⁸¹⁰ Orhan Mithat, *Şişli Hayatı*, (Hzl. İsmet Nadir Atasoy), Berfin Yayınları, İstanbul, 2005, s. 181.

⁸¹¹ Refik Halid Karay, *İstanbul'un Bir Yüzü*, (Hzl. Aslıhan Karay Özdaş), İnkılâp Yayınevi, İstanbul, 2011, s. 31-32.

⁸¹² Karay, *a.g.e.*, s. 141.

⁸¹³ Ercüment Ekrem, *Gün Batarken*, s. 12.

mevki ve menâfi eden ve bu aralık maliye nâzırıyla aralarından su sızmayacak kadar samimiyeti mütevatir olan Rum banker; Beyoğlu'nun kibar âlemlerinde güzellikleri bihakkın şöhretgîr olan ve devre-i esbakda zengin bir müteahhidin kızları bulunan üç hemşireden birinin zevci ve ecnebi bir müessese-i maliyenin müdürü bulunan bir Musevi; cümlesi Estekzâde'nin tevessül ettiği çarelere az çok benzeyen tedabir ile bugün aşağı yukarı onun kadar zengin olan sabık mebuslar, zabıtlar, memurlara harbiye ve bahriye nazırlarının meddahlığını edip çöplenen ve fırak-ı muhalifeye bilâ-tereddüd geçmek için, onların sukutunu bekleyerek rahat yaşamasını bilen ahlâk düşkününü bazı erbâb-ı kalemden ibâretti."⁸¹⁴

Burada karısını zenginlere peşkeş çeken Rum ve Musevi'nin yanı sıra ahlâk yoksunu, para düşkününü mebuslar ve devlet memurları da öteki olarak yer alır. Onlar başkişi Hulki'yi sefaletle sürükleyen, ailesini yıkan unsurlardır. Onlar sadece Türk toplumunun bir temsilcisi olan Hulki'nin düşmanları değil, Türk toplum hayatını dinamitleyen kişilerdir.

Ercüment Ekrem'in *Asriler* romanındaki en büyük öteki Rumlardır. Üvey kızını sokağa atan "şıllık bir Rum kızı"ndan söz edilir: "*Vatana, Türklükten ve İslamiyetten tecrit etmiş bir halde ve fazla mutaassıp bulunduğu karısını tatlik ederek civar bir mahallenin imamı olan ihtiyar babası da evden kovduktan sonra Heybeliada'da tanıdığı şıllık bir Rum kızını her işini görmek ve o vakit dokuz yaşından kadar olan kızı Melahat'a da bakmak üzere yanına almıştı. Melahat on yaşına girince Rum karısı onu başından def etmek istedi.*"⁸¹⁵ Romanın başka bir yerinde Türk kızları ile Rum ve Ermeni kızları karşılaştırılır. Rum ve Ermeni kızlarının kolay elde edilen, hafif meşrep kızlar olduğu, Türk kızlarının ise sağlam karakterli, namuslarına düşkün kızlar olduğu ifade edilir. "*Koleksiyonuma bir de Türk ilave etmek istiyorum. İtiraf ederim ki çok uğraştığım halde muvaffak olamadım. Rum, Ermeni yüzlercesiyle tanıştım. Fakat, bhusus Haliç'in öteki sahilinde oturan Türkler bana hiç yüz vermediler. Şimdi anlıyorum ki bu Cabbar Paşa kızları nezdinde muvaffak olacağım ihtimali var. Zira bunların Türklüğü yalnız bir tabiyetten ibaret kalmış. ... Avrupa taklitçiliği bu Cabbar Paşa ailesinde ananevi fezailinden hiçbirini bırakmamış.*"⁸¹⁶ Bu ifadeleri kullanan

⁸¹⁴ Ercüment Ekrem, **Gün Batarken**, s. 65.

⁸¹⁵ Ercüment Ekrem, **Asriler**, s. 31.

⁸¹⁶ Ercüment Ekrem, **a.g.e.**, s. 122.

Fransız Lavantörya romandaki bir diğer ötekidir. Fransız Lavantörya her ülkeyi kendi imkânlarına göre egemenlikleri altına aldıklarını iddia eder: “*Bir takım yeni milletleri istihdam ederiz. Türkiye’de aletimiz siz Rumlarsınız.*”⁸¹⁷ Lavantörya aracılığıyla Batı’nın emperyalist, işgalci, yıkıcı yönü vurgulanır. Batı medeniyetinin bir temsilcisi olan Lavantörya ahlâki yönden zayıf, işlerini halletmek için her yolu mubah sayan, çıkarıcı bir kişidir. İstanbul’da ajanlık faaliyetleri yürütmek için bulunur ve onun en büyük yardımcıları imparatorluktaki en büyük azınlık unsurlardan olan Rumlardır. Burada hem Batı eleştirilir hem de cüzi miktarda para karşılığında Batı’nın yıkıcı emellerine hizmet eden, aracılık eden Rumlar yerilir. Romanda Lavantörya, hizmetçi tercihini bir Yahudi’den yana kullanır. Sebebini ise şöyle açıklar: “*Hizmetini orta yaşlı bir Yahudi karısı görüyordu. Bu unsurda rağbet etmesindeki sebep Rum hizmetçiler hakkında sabk etmiş olan tecrübesidir. Bunların ekseriyet itibariyle hilekar, hırsız, arsız, hayasız, nankör olduklarını görmüştü.*”⁸¹⁸ Rumların sürekli hizmetçilik mesleğiyle anılmasının yanı sıra onu bile layıkıyla yapamadıkları, “hırsızlık” gibi adi suçlarla itham edildikleri görülür. Üstelik bu ifadenin romanda Türk olmayan, bir diğer öteki Fransız Lavantörya tarafından dile getiriliyor oluşu Rumlar’a karşı bu yaklaşımın yalnızca Türkler tarafından gerçekleştirilmediğini, bu durumun farklı milletlere mensup kişiler tarafından da fark edildiğini göstermesi ve Rumların “öteki”liğini genelleştirmesi açısından önem teşkil eder.

Ercüment Ekrem Talu’nun *Sabir Efendi’nin Gelini* adlı romanında Aşçıbaşı Recep Ağa, Rum hizmetçi Sofi’ye sarkıntılık eder, onu milliyetinden ötürü cinsel meta olarak görür. Cinsi arzularını onun üzerinde gerçekleştireceğine inanır. Üstelik Sofi nişanlı olmasına rağmen: “*Sizde zararı yok... Yavuklun da olsa, gocan da olsa, gusura bahmaz ki.. Ben bilmem mi, sanki!*”⁸¹⁹ Recep Ağa, hizmetçinin Rum ve Hristiyan olmasından dolayı onun iffet, namus gibi kavramlardan yoksun olduğu önyargısını taşır.

Karagöz Beyoğlu’nda romanında Karolin ve Lüsyen Türk erkeklerini baştan çıkararak, yuvalarını yıkan, çeşitli felaketlere sürükleyen, kurnaz, paragöz, ahlâken düşük kadınlardır. Narçın’ın metresi Lüsyen’i anlatan şu ifadeler aynıyle Karolin için de geçerlidir:

⁸¹⁷ Ercüment Ekrem, **a.g.e.**, s. 123.

⁸¹⁸ Ercüment Ekrem, **a.g.e.**, s. 129-130.

⁸¹⁹ Ercüment Ekrem, **Sabir Efendinin Gelini**, s. 27.

“Narçın’ın metresi Lüsyen Bulgaristan’da, Romanya’da âdi kafe-şantanlarda şarkı söyleyen Romanyalı bir çingene kızı idi. Artık oralarda para etmediğini görünce Pâris’ten geliyor gibi İstanbul’a kapağı atmış Kristal’de fuayeye dâhil olmak şerefine de nâil olabiliyordu.. İşte bu sıralarda Narçın’ı dâm-ı iğfâline düşürmüş hindinin tüyünü yolar gibi zavallı Rezzâkî efendi merhûmun düğüm düğüm üzerine sakladığı liracıklarını Narçın’ın cebinden kendi çantasına aktarma etmeye başlamıştı... Her akşam konserden sonra Pansiyon Henriyyet’de Narçın’ı kabûl eder, ihtimal ki her mülâkat hemen hemen elli latmış liraya patlardı. Narçın’dan sonra bir diğeri daha avlanmış ise de Narçın’ı terketmeyi de usûl-i muhabbetine muvâfık görmemişti.”⁸²⁰

Hayattan tek beklentileri para olan Lüsyen ve Karolin bu amaç uğruna her yolu mubah görür. Romanda içki, fuhuş, kumar, yalan, ihanet ve Beyoğlu semti bu isimlerle özdeşleşmiştir. Her anlamda karşıt güç konumunda yer alan Lüsyen ve Karolin yaptıklarıyla yalnızca erkekleri değil, onların eşleri çocuklarını da mağdur eden, toplumun ahlâken yozlaşmasına sebep olan kişiler olarak gösterilir.

Karagöz Beyoğlu’nda da Beyoğlu çevresine ayrıntılı olarak yer verilmesine rağmen o sefil hayatın parçası haline gelmiş bir Türk kadınından söz edilmez. Türk kadını böylesi bir ortamdan uzak tutulup yüceltilir. “Kadınlar bir yandan milletin ruhunu, diğer yandan başka milletlerden, farkı belirleyen simgeler oluyordu. Kadınların bu kimliğe uygun davranmaları, kadınların yüceltilme- sine, sınırları aşmaları ise, cezalandırılmalarına neden olabilmekteydi.”⁸²¹ Romanda Türk kadını, ahlâki yaşam tarzıyla, “öteki” kadınlardan ayrılır.

Romanda “öteki” kadrosunda yer alan bir diğer isim Yorgi’dir. “Hizmetçi kızın kardeşi Tatavralı Yorgî Filip, Tokatlayan, Lüksemburg gibi yerlerde dolaşır eline geçirdiği pek yağlı parçaları hemşîresine takdîm eder.”⁸²² Yorgi, Karolin’in evinde hizmetçi olarak çalışan kızkardeşine ve Karolin’e müşteri bulacak kadar gözünü para bürümüş, değer yitimine uğramış bir ötekidir. Yorgi’nin evdeki hizmetçinin ağabeyi olması bilgisinden hareketle, hizmetçinin de bir Rum olduğunu çıkarmak mümkündür.

⁸²⁰ Ali Sami, a.g.e., s. 21-22.

⁸²¹ Nûkhet Sirman, “Kadınların Milliyeti”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt: 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 229-230.

⁸²² Ali Sami, a.g.e., s. 77.

Karolin'in evindeki hizmetçi Suzan'ın birlikte çırak Aleko da romanın öteki kadrosundadır. Aleko'nun çırak olması ve yalnızca hizmetçi Suzan ile ilişki yaşayan yönüyle, tek boyutlu olarak romanda yer alması onun "öteki"liğini pekiştirir. Karolin'in oturduğu apartmanın kapıcısı Fransuva'dır. Kurnaz, para ve kadın düşkünü biri olan Fransuva; Josef Bilmar, Karolin ve hizmetçi Suzan'dan para koparmak için yalan söylemekten geri durmaz. Karolin'in Karagöz bir süreliğine ortadan kaybolduktan sonra birlikte olduğu Fransız Josef Bilmar, Gaffan'ı öldürecek kadar canı, "*zeki, şeytan fikirli bir adam*"⁸²³ olması, Paris'te kıskançlıktan dolayı Karagöz'ü öldürmek istemesinden dolayı bir "öteki"dir. Paris'te Karolin ve Karagöz'ün tercümanlığını yapan kişi bir Yahudi'dir ve "*zeki, şeytan*"⁸²⁴ olarak tasvir edilir. İbrahim Ağa'nın bir gece eğlendiği kız Rum Uranya'dır. Karagöz'ün evinin hizmetçisi yine bir Rum olan Despina'dır. Aleko'nun arkadaşı Dimitri, Aleko'yu Suzan'ı Madam Manyon'un evine götürmesi için ikna eden çıkarıcı bir kişidir. Karolin'in yeni hizmetçisi Eliz'dir. Görülüyor ki romanda Türk olmayan herkes hizmetçi, fahişe, dolandırıcı, kumarbaz, içkici, veya katildir. Despina hariç hepsi olumsuz bir karakter örneği sergiler.

İkinci Meşrutiyet dönemi Türk romanında ötekilerin milliyeti ve konumu romanın içeriğine göre değişiklik gösterir. Nitekim tarihî romanlardaki ötekiler, Sultan II. Abdülhamit ve İkinci Meşrutiyet dönemindeki ötekilerden farklılık arz eder. Mehmed Nafi'nin Cengiz Han dönemini anlatan *Türkün Romanı* adlı eserinde öteki, İslamiyet öncesinden o döneme kadar Türklerin en büyük düşmanı olan Çinlilerdir. Romanda iki öteki bulunmaktadır. Bunlardan birincisi Türklerin tarihte uzun süre mücadele ettikleri Çinliler; ikincisi ise romanda Türk olarak ifade edilen Cengiz'dir. Romanda Çinli hizmetçi vasıtasıyla cirit oyunu üzerinden Türkler ve Çinliler karşılaştırılır ve Türklerin yiğitliği, cesareti; Çinlilerin ise korkaklığı, esareti üzerinde durulur.

"Düşman gelemmez diye siz de ülkenizin içinde tavuk gibi kapalı ve miskin bir halde kalmışsınız. Bizim povallarımız göğsümüzün içindedir. dedi. Dayım Ertuğrul Şah yarın sabah buradan gün batımı tarafına gidecek. O gittiği yerde duvar yapmayacak imanına düşmeyen düşmanlarına göğüs gerecek, ülkeler fethedecek. Al bayrağı gezdirecek. ... Dayım gün batımı tarafına Türk şanı yayacak bu dünyaya anlatacak ki bu büyük Asya toprağı

⁸²³ Ali Sami, **a.g.e.**, s. 349.

⁸²⁴ Ali Sami, **a.g.e.**, s. 366.

Türk oğullarının has yurdudur. Karıları da erkekleri gibi asker olan bir Türk milleti bulunduğunu dosta düşmana gösterecek.”⁸²⁵

Romanda Kamer Sultan kendisiyle evlenmek isteyen Cengiz Han’a şunları söyler: “Cengiz hangi hakla hangi kudretle bana tahakküm etmek istiyor? Ben Çinli miyim, benim şerefim yok mudur, ben onun eğlencesi miyim? Acaba zaptettiği Çin ülkesini bu kadar kolay mı fethetti, yoksa beni bir Çinliden daha aşağı mı bilir?”⁸²⁶ Eserde aşağılık, küçüklük, değersizlik konusunda Çinliler bir çatışma unsuru oluşturur. “Çinli gibi olmak” bir hakaret anlamı taşır.

Moralizade Vassaf Kadri'nin 1453 İstanbul'unu anlattığı *Şimal Rüzgarı* romanında öteki, çevresinde yaşananları umursamayan, tehlikeleri görmeyen, dünyevi arzular peşinde koşan bir zihniyet tarafından yönetilen Bizanstır. İstanbul’un fethinden sonraki sürecin anlatıldığı romanda, Vesito adlı bir papazın Türk ve Bizans halkına, mevcut ve fetih öncesi İstanbul’a ait gözlemlerine yer verilir. Öteki’nin gözünden Türkler gayet ahlâklı, çalışkan, adaletli, merhametli, yardımsever insanlar olarak anlatılır. Büyük bir yıkımın yaşandığı, imparatorluğun çöküşe sürüklendiği 1915 yılında Birinci Dünya Savaşı yıllarında yazılan romanda güçlü maziye sığınma ve bu yolla halka nereden geldiğini, nasıl bir ecdada sahip olduğunu hissettirmek, mevcut sorunları aşabileceğine dair güven aşlamak Türk tarihinin ne kadar eski ve görkemli bir tarih olduğu vurgulanır.

Vatikan ve Rusya romandaki diğer ötekileri temsil eder. Osmanlıları İstanbul’dan atmak ve ortadan kaldırmak için çeşitli planlar yaparlar. “Hurafat... İtaatsizlik... Lâkaytlık... Hissizlik... gibi fikirleri orta başlı Türk kadınlarıyla genç kızlara ve genç Türk çocuklarına telkih eylesinler...”⁸²⁷ Böylece Osmanlı yıkılacak, İstanbul Hristiyan şehri olarak kalacaktır.

Türklerin romanda Bizans halkı ve rahip Vesito tarafından övülmesi ben’in öteki’nden, ötekinin ise ben’den izler taşıdığının göstergesidir.

Aydemir romanının ötekisi Ruslardır. Orta Asya’daki Türklerin bağımsızlık mücadelesini anlatan romanda Ruslar, Türkleri yok etmeye çalışan, onların varlık mücadelesinin karşısında yer alan düşman millettir.

⁸²⁵ Mehmed Nafi, *Türkün Romanı*, İstanbul, 1916, s. 13.

⁸²⁶ Mehmed Nafi, *a.g.e.*, s. 76.

⁸²⁷ Moralizade Vassaf Kadri, *Şimal Rüzgârı*, s. 86.

Nezihe Muhiddin'in *Şebab-ı Tebah* romanında Margerita Francesco Bella adındaki İtalyan kadın, Fazıl'ı baştan çıkaran biri olarak yansıtılır: “*Ah Margerita Francesco Bella! Ah bu narin İtalyan dilberi! Kadınların iğfalat-ı iblisanelerine aldanmamaya pek mutmain olan kalbim, sahnede sanki mazi-i eyyamın mezamir-i hicranını taganni eder gibi titreyen bu genç sedaya yine ne çabuk meclup olup kalmıştı.*”⁸²⁸

Mahmut Sadık'ın 1912 yılında yazdığı *Tekâmül* romanı, basit bir kurguya sahip olmasına rağmen yazıldığı döneme göre düşünüldüğünde farklı ve dikkat çekici unsurlara sahiptir. Bu unsurlara geçmeden önce romanın olay örgüsüne kısaca değinilmesi faydalı olacaktır: Şefik Bey, Şam'dan yola çıkarak Kahire'ye gitmek isteyen bir gençtir. Beyrut'ta Alman bir seyyah, bir Fransız mühendis ve Amerikalı Kılıford ile tanışır. Bir süre sonra Kılıford'a ilgi duymaya başlar. Kılıford evli, eşinin Londra'daki birkaç ay sürecektir işlerinden dolayı merak ettiği Doğu coğrafyasını gezmek için yola çıkmış bir kadındır. Kılıford'un evli olması, başlangıçta Şefik'i hayal kırıklığına uğratsa da ona karşı duygularına engel olamaz. Bu sırada İskenderiye'ye vapur yolculuğu başlar. Vapurda Şefik ile Kılıford arasındaki muhabbet daha da artar. Doğu-Batı medeniyetinin farkları, eksiklikleri ve edebiyat üzerine sohbetlerde bulunurlar. Şefik'in Kılıford'a bağlılığı gittikçe artar. İskenderiye'ye gelirler. Birkaç gün orada kalıp Kahire'ye geçerler. Farklı yerlerde kalsalar da ikili sık sık görüşür. Şefik, Kılıford'un tüm soğukluklarına rağmen ilişkiyi ilerletmek arzusundadır. Nitekim bir süre sonra amacına ulaşır; ancak Kılıford sebepsizce Şefik'ten uzaklaşır. Bunun üzüntüsünü yaşayan ve uzaklaşmanın sebebini anlamaya çalışan Şefik, tekrar Kılıford'un ilgisiyle karşılaşır ve birlikte olurlar. Kılıford, bir mektup bırakarak Kahire'den İskenderiye'ye oradan da Marsilya'ya gitmek üzere ayrılır. Mektubu alan Şefik çok üzülür ve öfkelenir. Kılıford'un peşinden İskenderiye'ye gider. Kılıford vapura binmeden onla görüşme fırsatı bulur. Kılıford'un kendisiyle sırf çocuk sahibi olmak için yakınlaştığını, birlikte olduğunu öğrenir. Kılıford, vapura binip İskenderiye'den ayrılır.. Şefik ise şaşkın, öfkeli, üzgün ve hayal kırıklığına uğramış bir halde derin düşüncelere gark olur.

Tekâmül romanı, mekân olarak İstanbul ve Anadolu dışında (Beyrut, Port Sait, İskenderiye, Kahire) bir yerin seçilmesi, ayrıca çalışma kapsamında incelenen

⁸²⁸ Nezihe Muhiddin, *a.g.e.*, s. 6.

romanlarda hiç rastlanmayan Amerikalı bir “öteki”yi içermesi açısından dikkat çekicidir. Madam Kıliford farklı bir “öteki”dir. Şefik, onun farklılığını şöyle dile getirir: “Amerikalı kadının hâl ü tavrı ne bizim Şark terbiyesine, ne de az çok görüp bilmek gayretinde bulunduğumuz Avrupa usûl-i maişetine tevâfuk etmiyordu.”⁸²⁹ Kıliford’un tek başına memleketinden kilometrelerce uzaklıkta bir yerde aylarca vakit geçirmesi, serbest davranışları, Şark insanı için tuhaf ve tasvip edilmeyen bir davranış olarak görülür. “Fakat Amerikalılarca bu serbesti-i hareket bir kaide-i maişet hükmüne geçmiştir.”⁸³⁰ Şefik, Kıliford’un bazı davranışlarını eleştirse, sorgulasa da ona âşık olduğu için her şeyini hoş görmeye çalışır. Romanın sonunda Kıliford’un “... medeniler gittikçe za’af-ı bünyeye uğramaktadırlar. Hele Amerikalılarda işrete inhimâk ile mesai-i ifratkârâne ile cümle asabiyeyi, muvazeneyi kaybetmiş ve bünye, kuvvet ve dermandan ve akvâm-ı şarkiyede görülen zendegîden ve tam sıhhaten ve metânet-i bedeniyeden mahrum kalmıştır. ... Bu arzusun husûlü Amerika nesli için tarîk-i tekâmülde benim vasıtamla bir küçük hatve atmak demek idi.”⁸³¹ gerekçesiyle, eşini aldatarak, başka bir erkekten hamile kalması Kıliford’un ve Batı dünyasının değerler dünyasındaki yozlaşmayı ve yıkımı gözler önüne serer. Şahabeddin Süleyman, *Tekâmül* romanı üzerine yazdığı “Tekâmül”⁸³² başlıklı yazısında romandan şu sonucu çıkarır: “Fi’l-hakika milletleri teâli etdiren ahlâk-ı ictimâiye ile, hayât-ı umûmiyede metânet, nâmus ve haysiyete noktası noktasına tabîatdır. Bir milletin efrâdı ferdin-be-ferden gayet hâlim ve selîm, nâmûslu, mütefekkir oldukları hâlde hâl-i ictimâiyede aksine hareket ederlerse... O millet terakkî ve teâli edemez.”⁸³³ Batı dünyası bilim ve teknikte ne kadar ileri olsa da sosyal hayatta gayriahlâkî bir yaşam tarzının benimsenmiş olması onun ilerlemesine, gelişmesine engel olarak görünür.

⁸²⁹ Mahmut Sadık, **a.g.e.**, s. 7.

⁸³⁰ Mahmut Sadık, **a.g.e.**, s. 21.

⁸³¹ Mahmut Sadık, **a.g.e.**, s. 103-104.

⁸³² Rûbab Mecmuası’nda yayınlanan yazıda romandan övgüyle bahsedilir: “Eserin üslûbunda öyle bir cazibe, öyle bir metânet, öyle bir hüsn vardı ki... Tahakküm ediyor, te’sir ediyor, bırakmıyordu. Evet onda ne bir hayâl-i nevîn, ne bir süs, ne bir kelime-i mümtâz-ı cedîd... Hulâsa nazarı celbedecek, rûhu tecessüs-i keşfiye sevk edecek hiçbir şey yok idi. Fakat nadeğî arasında bir seyyâliyet, hey’et-i umûmiyede bir ma’deniyet, bir metânet vardı. O Yunan âsâr-ı mi’mâriyesine benziyordu. Teşevvüş ile değil sâdelikle, adem-i intizam ile değil intizâm ile, süsle değil tabîatı ile hüsn-i bedâiyi te’mîn ediyordu. Kelimeler fikirlerle izdivâc etmiş. Fikir için kelime, kelime için fikir şâ’ibe-i tahrîsinden onun Tekâmül’ü âzâde ve bahtiyâr...” Nazım H. Polat, **Rûbab Mecmuası ve II. Meşrutiyet Dönemi Türk Kültür, Edebiyat Hayatı**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2005, s. 385.

⁸³³ Polat, **a.g.e.**, s. 387.

Romadaki “öteki” Kıliford Batı medeniyetinin, Şefik ise Doğu medeniyetinin bir temsilcisidir. Doğulular, çoğu Batılıda olduğu gibi hayalperest, akıldan ziyade duygularının yönlendirmesiyle yaşayan, şehirleri teknik gelişmelerden uzak olarak değerlendirilir. Kıliford’un Doğu medeniyetine yönelik sözlerine karşı, Şefik kendi medeniyetini savunmaya geçmekten kendini alamaz: “- *Ah bu Şarklılar ne kadar hayalperverdirler... Tasdik ederim hayal, beşeriyetin bir cihet-i şâiriyetidir. Yunanistan’ın esâtir devrine vâkıfım.*” Diyen Kıliford’a Şefik, – *Fakat Şark hâlâ devr-i esâtirde değildir.*”⁸³⁴ diyerek cevap verir.

Kıliford’da Doğu’ya karşı oryantalist bir bakış açısı yoktur. Bazı yönlerden Doğu’yu eleştirir; ancak bunu Doğu’nun karakterine has şeyler olarak görür: “*Şehri pek beğendiğini söylüyordu yalnız şehir içinde vesâit-i nakliyenin noksan bulunmasını, muntazam tramvaylar yapılmamış olmasını – o zaman yok idi – bir kusûr olarak gösteriyordu. Bu kusûru da şarka mahsûs letâfete bağlıyordu.*”⁸³⁵ Kıliford, Doğu’nun iklimini, insanların güçlü ve sağlıklı olmasını över:

*“Medeniyet-i hâziranın bütün fevâidini tasdik etmekle beraber şarkın laubaliyâne, lakaydâne hayât ve meişetine de hayrân oluyordu. Bu sâf havanın bu güzel iklimin vücûda tam bir tendürüstü ufak tefek avârizla muhtel olmaktan beri bir kuvvet ve sıhhat hâsıl etdiğini söylüyor ve burada ihtiyâcâtın pek az, hayâtın pek şâirâne olmasını, âdetâ ihtiyâcât-ı zarûriyeye karşı adem-i tenezzül gösterilmesini iklimin tesirine hamlediyordu.”*⁸³⁶

Şefik, Doğu medeniyetine has bazı unsurların savunuculuğunu yapar: “*Kim ne derse desin, Şark musikisinin dimağa, kalbe velhasıl ruha fevkalade tesirâtı var.*”⁸³⁷ Şefik, Doğulu kimliğini hiçbir zaman reddetmeyen, bir Batılı karşısında değerlerini savunan bir karakterdir. Onun en zayıf yönü ise duygularına yenik düşüp, evli bir kadınla birlikte olmasıdır. Romanda duygularıyla hareket eden ve bu doğrultuda tam bir Doğulu olan Şefik’in duygusallığı ile Amerikan ırkını “tekâmül” ettirmek için tek başına yola çıkan ve planı doğrultusunda herhangi bir duygu bağı olmadan Şefik’ten

⁸³⁴ Mahmut Sadık, **a.g.e.**, s. 22.

⁸³⁵ Mahmut Sadık, **a.g.e.**, s. 48.

⁸³⁶ Mahmut Sadık, **a.g.e.**, s. 49.

⁸³⁷ Mahmut Sadık, **a.g.e.**, s. 41.

hamile kalan Amerikalı Kılıford'un akılcılığı sorgulanır. Her şeyden önce ahlâklı bir birey olunması gerektiği vurgulanır.

Amerikalı madam ilim ve teknikte Batı'yı, fiziki yönden ise Doğu'yu üstün tutar: *“Akvâm-ı şarkiye hakkındaki merakını, belki hırs-ı tedkikden ilerü gelen merakını ilerüye götürüyor, Avrupalıları ve bâhusus Amerikalıları medeniyette ve tekmiât-ı ilmiyede akvâm-ı şarkiyeye mütefevvik bulduğu hâlde medeniyetlerin tedricen zaaf-ı bünyeye düşâr olduklarını ve sıhhat ve zindeki, tamâm-ı uzviyet husûsunda noksana, intizâm-ı ef'âl-ı hayâtiyede adem-i kudrete uğradıklarını da teslim etmek istiyordu. Bir aralık ağzından : -Ah siz şarklılar! Herhâlde Amerika medeniyetlerinden güzelsiniz. Sözüünü kaçırdı.”*⁸³⁸

Bir Amerikalının, Doğu medeniyetine bu derece tarafsız yaklaşımı, İkinci Meşrutiyet dönemi romanlarında pek rastlanılır bir durum değildir. Doğu'nun bir Batılı tarafından övülmesi Doğu'nun kendi değerlerinin farkına varması, kendisinde olan bazı şeylerin çoğu alanda öykündüğü, taklit ettiği Batı'da olmadığını, Batı karşısında aşağılık kompleksine girilecek bir konumda olunmadığının anlaşılması bağlamında kimlik inşasına hizmet eder. Bu anlamda Kılıford oldukça işlevsel bir “öteki”dir.

Sonuç olarak İkinci Meşrutiyet dönemi romanlarında “öteki”; konumuyla, uyarılarıyla, “ben/biz” kimliğinin inşasında etkin bir rol üstlenir. Onun bilinçlenmesini, farkındalığının artmasını, yanlışlarını düzeltmesini, sahip olduğu değerlerin kıymetini anlamasını sağlar.

⁸³⁸ Mahmut Sadık, **a.g.e.**, s. 68.

Sonuç

Kimlik, kişinin kendini tanımlama, konumlandırma ve anlamlandırma biçimidir. Yaşanılan coğrafyaya, bağlı bulunulan milliyete, medeniyet dairesine, dönemin siyasi, sosyal ve ekonomik şartlarına, bireyin karakterine, cinsiyetine, inancına göre şekillenen kimlik, bireyin aidiyet sorununu çözer, onun savrulmasını, kopmasını önleyen bir sığınak işlevi görür. Kimlik, bireyin ve toplumların dünyaya açılan penceresidir. Pencerenin, şekli, boyutu, niteliği öznelere tarafından belirlenir.

Farkındalık ve bilinçlenme süreci sonunda ortaya çıkıp yaygınlaşan milliyetçilik akımının etkisiyle planlı bir millî kimlik inşası süreci başlar. Nihai hedefi ulus-devlet kurmak olan bu anlayış, bir milleti millet yapan değerler olan dil, tarih, din, kültür gibi ortak yönleri öne çıkararak kitleleri kendilerine benzeyenlerle bir arada tutup, “öteki”lerden farklarını ortaya koymayı amaçlar.

İkinci Meşrutiyet dönemi (1908-1923), Osmanlı İmparatorluğu’nun son dönemidir. Sultan II. Abdülhamit’in 23 Temmuz 1908’de Meşrutiyet’i ilan etmesiyle başlayan bu on beş yıllık dönem, 29 Ekim 1923’te Cumhuriyet’in ilan edilmesiyle sona erer. Trablusgarp Savaşı, Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşı gibi yıkılışa ve yeniden doğuşa zemin hazırlayan, toplumu sosyolojik, psikolojik ve ekonomik olarak derinden sarsan bu olaylar, her açıdan değişimlerin ve dönüşümlerin habercisi olmuştur. İkinci Meşrutiyet dönemine kadar imparatorluğun dağılmasını önlemek amacıyla milliyetçiliğe karşı tavır alan, hatta kendi Türklüğünü bile dillendirmekten çekinen Osmanlı, Osmanlılık ve İslamcılık gibi yapay, toplumsal bütünleşmeyi, kaynaşmayı sağlayamayacak kimlik politikalarından sonra son durak olan Türk kimliğine yönelmiştir. Aslî unsuru güçlü tutarak imparatorluğun kurtarılacağına inanılması ya da zaruri/kaçınılmaz bir süreç neticesinde, 19. yüzyılın sonlarında aydınların ilmî alanda başlattığı bu hareket, Meşrutiyet yıllarında siyasi bir hüviyete kavuşmuştur. İkinci Meşrutiyet döneminin hâkim fikir hareketi Türkçülük olmakla birlikte Osmanlılık, İslamcılık ve Batıcılık da aynı dönemde var olan, savunulan fikirlerdendir. Toplumsal olaylar deneysel değildir. Tek bir sebebi ya da tek bir sonucu yoktur, çok yönlüdür. Zıt görüşler, aynı dönemde farklı açılardan temsil edilebilir. Bu bağlamda Osmanlılık bitti, İslamcılık başladı; İslamcılık bitti Türkçülük

başladı gibi ifadeler konuyu basitleştirip yüzeysel bir algı yaratmaktan başka bir anlam taşımaz. İmparatorluğu kurtarmaya yönelik toplumsal bir kimlik projesi olarak ortaya atılan bu görüşler artan, azalan ölçülerde varlık göstermiştir.

Siyasi ve sosyal gelişmeler edebî eserlerin muhtevası üzerinde bir etkiye sahip olduğu gibi edebî eserler de toplumsal gelişmeler üzerinde şekillendirici bir etkiye sahiptir. Basılan gazete, dergi, kitap vs. yoluyla kısa zamanda geniş kitlelere ulaşma imkânına sahip olan edebi eserler insanların edebi zevklerine hitap ettikleri gibi düşünce dünyaları üzerinde de pay sahibidir. İkinci Meşrutiyet döneminde, önceki dönemlerle kıyaslandığında yazar ve eser sayısında büyük artış görülür. Her türlü olumsuzluğun müsebbibi olarak görülen Sultan II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesiyle özgürlük ortamının doğduğuna inanılması, süreli yayıncılığın, matbaanın gelişip yaygınlaşması, savaşımlardan dolayı sanatçıların halka moral ve güç vermek için propagandist eserler vermek istenmesi bu artışın sebeplerindendir. Süreli yayınların artışına bağlı olarak tefrika eserlerin çoğalması popüler romanların; kadının toplum için öneminin anlaşılmasıyla kadın yazarların sayısında kayda değer bir yükseliş gözlenir. Osmanlı aydınlarının, yenilikçilerin çok büyük bir kısmı edebiyat dünyasının içinde olan kişilerdir. Hüseyin Rahmi Gürpınar, Halide Edip Adıvar, Halit Ziya Uşaklıgil, Ahmet Mithat Efendi, Mehmet Rauf, Fatma Aliye gibi ön plana çıkan yazarların yanı sıra Moralızade Vassaf Kadri, Bekir Fahri, Ali Kemal, Nezihe Muhlis, Emine Semiye, Cemil Süleyman, Ercüment Ekrem, İzzet Melih, Celal Nuri, Ethem Nejat, Ali Sami, Mahmut Sadık, Orhan Mithat, Mehmet Celal, Mehmet Nafi, Dündar Alp, Fazlı Necip, Ahü's-Sakıp el-Mahruki, Vodinalı H. Remzi, Safvet Nezihi, II. Meşrutiyet dönemi yazarlarından bazılarıdır.

İnsan, dil evrenin genişliği kadar bir dünyaya sahiptir. O dünyanın gerektirdiği kadar düşünür ve var olur. Dil, bireysel edinimlerin kazanılmasındaki rolüyle bireysel kimliğin, bireyler arasında ortak bir sembol olması, insanları birleştirip, bütünleştirip bir grup haline gelmelerini sağlayan en önemli ortak payda olması dolayısıyla da toplumsal kimliğin oluşumunda kilit rol üstlenir. Her dilin kendine özgü bir düşünce sistemi vardır. Milletin düşünce yapısı, karakteri, dili etkilediği gibi dilin bu kendine özgü düşünce sistemi de milletin karakterinde, tinsel görünümünde önemli bir yere sahiptir. Türkler için “uyanış” ve “kendine dönüş” dönemi olan İkinci Meşrutiyet dönemi, Tanzimat döneminde Şinasi ile başlayan dilde sadeleşme çabalarının en iyi ve en geniş

anlamda sonuç verdiği dönem olmuştur. Yazarlar eserlerini sade bir dille yazmaya hassasiyet gösterirken, eserlerinde yer verdikleri karakterlerin de Türkçeye duyarlı olup olmadıklarını sorgularlar. Yazarlar yabancı dil öğrenimine değil, Türkçe konuşmak varken Türkçeyi beğenmeyen, bayağı bulan, kendi milletinin değerlerini küçümsemek için yabancı dillere meyleden kişilere karşıdır. Bu tipler yozlaşmış, kendilik değerlerinden kopuk, kimliksiz karakterler olarak yansıtılır. Meşrutiyet dönemi roman karakterleri anadil hassasiyeti bakımından iki açıdan incelenebilir. Birincisi anadil bilincine sahip, idealize edilmiş, yüceltilmiş, olması istenen karakterler; ikincisi ise toplumun aksak yönlerini, sosyal sıkıntılarını, göstermek amacıyla romanlarda yer alan dil bilincinden yoksun, köksüz karakterler. Yozlaşmış karakterler, romanlarda, olumlu karakterlerin yüceltilmesi için karşılaştırma unsuru olarak işlev görür. Yazarlar bu suretle millî değerlere sahip olmayı önceleyen bir kimlik inşası modelini savunur. Romanlarda Fransızca konuşmak, Türkçe konuşurken araya birkaç Fransızca kelime eklemek modernliğin, Batılı görünmenin, zengin ve lüks yaşamın; Arapça ve Farsça ise Doğulu ve Müslüman kimliğin bir göstergesi haline gelmiştir. Sahip olmak istedikleri kimliğe, kimliğin en belirgin ve somut görünümünden olan dil ile ulaşmaya çalışan kişilerin bilinçsizliği, yozlaşmışlığı ve tamamlanamamışlığı en iyi dil kullanımlarında görünür.

Köklü bir tarih ve ortak geçmiş, milleti bir arada tutan en önemli paydalardan biri olduğu gibi sunduğu tecrübelerle, oluşturduğu kolektif bellekle insanlar için rol-model teşkil eder. Geçmişte kazanılan zaferler, yeniden doğuşlar, kurtuluşlar, fetihler zor zamanlarda millet için moral kaynağı, adeta bir sığınak işlevi görür. Savaşlar dönemi olan İkinci Meşrutiyet dönemi tarihteki başarılarla, tarihin yeniden canlandırılmasına en çok ihtiyaç duyulan dönemdir. Tarihî roman ya da tarih temalı roman yazımı, tarihi yeniden canlandırmanın yollarından biridir. İkinci Meşrutiyet döneminde bu bağlamda yazılan romanlar “tarihî romanlar” ve “an’dan maziye dönüş yapan romanlar” olmak üzere iki kısımda incelenebilir. Yazarlar, Türk halkının düşman güçler karşısındaki zorlu ve haklı mücadelesini desteklemek amacıyla kimi zaman eserlerinde düşman güçlerinin Osmanlı toprağında gerçekleştirdiği mezalimi, bazen de Türklerin tarihteki düşman güçlere karşı elde ettiği büyük zaferleri konu etmişlerdir. Gerek Osmanlı tarihini gerekse eski Türk tarihini konu alan romanlarda yoğun bir Türklük vurgusu görülür. Tarihî romanlar Türkçülük ideolojisinden güç alarak Türk

kimliğini ve “şimdi”yi inşa etme işlevini üstlenir. Oğuz Kağan, Sultan Alpaslan, Yıldırım Beyazıt, Timur ve Fatih Sultan Mehmet romanlarda en sık geçen ve övülen tarihî şahsiyetlerdendir.

İkinci Meşrutiyet dönemi romanlarında soy, imparatorluğun içinde bulunduğu zor şartların yarattığı travmayı sağaltan bir unsur olarak güçlü bir mazi ve geniş bir vatan coğrafyasıyla bütünleşmiş halde ortaya çıkar. Yazarlar, Türklere soya mensubiyet şuurunu aşlamaya ve yerleştirmeye çalışır. Çünkü soy, kökendir. Kökeninin bilincinde olmayan birey, kimlik bunalımı yaşar.

Din, kişinin dünyayı algılamasında, anlamlandırmasında, kimliğinin şekillenmesinde, kendine has bir zihniyet çerçevesinde bireylerin düşün dünyasını biçimlendirmede rol sahibidir. İnsanların çeşitli durumlar ve olaylar karşısında nasıl ve ne şekilde bir yol takip etmesi gerektiğini önerir. Aynı zamanda millet oluşturan bireylerin ortak yönlerinden biridir. Din, hem imparatorluğun dağılmasını önleyecek, imparatorluk bünyesindeki halkları bir arada tutan toplumsal bir harç hem de inşa edilmek istenen, ahlâklı, vazife bilincine sahip, çalışkan, dürüst, kendilik değerlerine bağlı “yeni” insan tipinin oluşturulması yolunda önemli bir vasıta. Ayrıca Türk kimliğinin vazgeçilmez bir unsurudur. Hangi fikre sahip olurlarlarsa olsunlar İkinci Meşrutiyet dönemi yazarlarının hiçbirini dini dışlamamış, dine karşı bir tavır almamıştır. Din; kültürün, milliyetin vazgeçilmez bir parçası olarak vurgulanmıştır. Ayrıca Doğu toplumlarında sorunun din değil, dini bahane ederek kendini yeniliklere, ilerlemeye kapatan bağnaz zihniyete sahip kişiler olduğu ifade edilir. Dini, şahsi çıkarları uğruna kullanan, insanların duygularını ve paralarını sömüren kişiler eleştirilir.

Bir yaşam biçimi olan kültür, yaşamın her alanında kimliğe dair ipuçları verir. Nesneler, evin biçimi, kıyafetler, yiyecekler insanların tercihleri doğrultusunda var olur ve ilk bakışta çok dikkat çekmeyen ancak kültür ve kimlik hususunda zengin bir malzeme sunan somut görünümeler birleştiğinde bir dünya görüşü ortaya çıkar. Söz konusu somut görünümeler romanlarda sembol değeri kazanır. İkinci Meşrutiyet dönemi romanlarında günlük yaşama yansıyan sembollere bakıldığında Batılı veya Batı kaynaklı unsurların karşıt değer grubunda yer aldığı görülür; ancak bu göstergeden hareketle Meşrutiyet dönemi yazarlarının Batılı değerlere bütünüyle karşı oldukları, eleştirdikleri anlamı çıkarılmamalıdır. Çünkü yazarların romanlarda eleştirdikleri Batılı unsurlar, yozlaşmaya zemin hazırlayan ya da yozlaşmanın birer göstergesi haline gelen

sembollerdir. Söz konusu semboller, millî kimliğe ait değerleri silmeye çalışan, onlarla tezat oluşturan, varlığını sınırlayan “şey”lerdir. Türk-İslam yaşam tarzını yansıtan semboller ülkü değer kapsamında değerlendirilir. Yazarlar olumsuzluğu göstererek, idealize olanı işaret etme tekniğini tercih ettiğinden eserlerde çoğunlukla olumsuz çağrışımda bulunan sembollere yer verilir.

Anadolu, Türklüğün en saf, katıksız şekilde yaşadığı, bazen bu özelliğinden dolayı yozlaşmış zihniyetin küçümsediği, maddi imkânsızlıkların ve bunun neticesinde eğitim, ekonomi ve diğer sosyal imkânların yetersiz olduğu bir bellek mekânıdır. Anadolu, yaklaşık bin yıldır Türklerin tüm yaşam enerjilerinin, tinsel duyularının, varoluş kaynaklarının sindiği, Türklerin ruhuyla yoğrulmuş simgesel bir mekândır. İkinci Meşrutiyet dönemindeki millî kimlik inşası çabası ve öze dönüş zihniyeti yazarları, uzun süredir göz ardı edilen Anadolu’ya yönelmelerini sağlamıştır. Romanlarda Anadolu, kendilik değerleri, saflık, yardımseverlik, merhamet ve yoksullukla özdeşleştirilen vatandır. İkinci Meşrutiyet dönemi romanlarında Beyoğlu ve çevresi, Türk-İslam değerleriyle çatışan, vatansız, milliyetsiz “öteki”nin mekânıdır. İçki, kumar, fuhuş ve sefahat; bunun neticesinde parçalanan aileler, sonlanan hayatlar Beyoğlu denilince akla gelenlerdendir. Daha çok Rum, Ermeni ve Yahudilerin yaşadığı, Batılı çevrelerin rağbet gösterdiği bu yer, Anadolu ile her anlamda tezat teşkil eder. Beyoğlu’na ait değerler, orada yaşayan insanlar, arzulanan örnek insan modelinde olmaması gereken, istenmeyen özellikleri taşıması ve Anadolu ve ona ait değerlerle karşılaştırılarak Anadolu’nun yüceltilmesi amacıyla, kötüyü, olumsuzluğu göstererek iyi olanı yüceltme düsturu çerçevesinde romanlarda kimlik inşası bağlamında son derece işlevsel unsurlardır.

Kimlik inşası süreci aynı zamanda bir farkındalık sürecidir. Bu farkındalığın sağlanmasında eğitim önemli bir paya sahiptir. Dilini, tarihini, kültürünü öğrenmeyen, “öteki”nden haberdar olmayan birinin sağlam bir kimlik inşa süreci geçirmesi olanaksızdır. İkinci Meşrutiyet döneminde eğitim seferberliğinin başlatılması, okul sayısının artması millî kimliğin öne çıkmasında etkin rol oynamıştır. Yazarlar da eserlerinde kadın-erkek ayırt etmeksizin, modern, hem Batılı ilimleri hem de geleneksel değerleri öğreten bir eğitim modelinin yaygınlaştırılmasını, bu doğrultuda sorunların çözülmesini arzulamışlardır. Eserlerde özellikle Anadolu’nun maddi imkânsızlıklardan dolayı eğitim alanında geri kalmışlığı vurgulanır.

İkinci Meşrutiyet dönemi özellikle 19. yüzyılda başlayan, kadını toplumsal hayata sokma çabalarının sonuç verdiği bir dönemdir. Kadının toplumun ilerlemesinde, modernleşmesi hususunda önemli bir gösterge olduğunun anlaşılması üzerine okullar, dernekler açılmış, kadının sosyal hayata katılımını engelleyen zihniyetle mücadeleye girişilmiştir. Romanlarda güçlü, modern, eğitilmiş, kendilik bilincine sahip, kendi ayakları üzerinde durabilen, ideal bir kadın kimliği önerilir. Arzu edilen nesillerin yetiştirilebilmesi için öncelikle o nesilde aranan özellikler temelinde kadının yetiştirilmesi, bilinçlendirilmesi gerektiği belirtilir. Yazarlar “ideal” kadın kimliği çizerken bunun birden yerleşemeyeceğinin farkındadır. Bu yüzden romanlarda kadını toplumsal hayatın dışına itmeye, eve hapsetmeye, kabullenilmiş çaresizliğe mahkûm etmeye çalışan zihniyet eleştirilir. Pasifize edilmiş, edilgen hale getirilmiş, metalaştırılmış kadın tipleri sosyolojik bir eleştiri mekânizmasının işletilmesinin yanı sıra; “ideal” kadın kimliğinin de daha çok ön plana çıkmasını sağlamaktadır.

İkinci Meşrutiyet dönemi, iktidarı döneminde sürekli Sultan II. Abdülhamit’e karşı faaliyetlerde bulunan ve nihayet onun tahttan indirilmesine yol açan İttihat ve Terakki Cemiyeti’nin kontrolünde geçen bir dönem olduğu için bu döneme Sultan II. Abdülhamit aleyhtarlığı hâkimdir. Bu dönemde Sultan II. Abdülhamit adeta “günah keçisi” ilan edilmiş, memleketin başına gelen her türlü felaketin, kötülüğün müsebbibi olarak görülmüştür. Çoğunluğunu Jön Türklerin ya da Sultan II. Abdülhamit aleyhtarı kişilerin oluşturduğu İkinci Meşrutiyet dönemi yazar kadrosu için Sultan II. Abdülhamit’e saldırmak, psikolojik bir rahatlama anlamına gelir. Savaşların, ekonomik sıkıntıların yoğun olarak yaşandığı bir dönemde Sultan II. Abdülhamit aleyhtarlığı yazarlar için adeta bir sığınak olmuştur. Eserlerde sansür, sürgün, hapis cezası uygulamaları, verilen yanlış kararlar neticesinde mağdur olan, canından olan insanlar aracılığıyla eleştirilir. İkinci Meşrutiyet romanlarında Sultan II. Abdülhamit aleyhtarlığı o kadar yoğun işlenir ki bu aleyhtarlık bir aşamadan sonra kimlik inşası modeline dönüşür. Sultan II. Abdülhamit ötekileştirilir, dışlanır. O, ne kadar “özgürlük karşıtı”, “despot”, “vatan haini”, “halk düşmanı”, “bağnaz”, “yobaz” ise onu eleştirenler bir o kadar özgürlükçü, demokrat, vatansever, çağdaş, cesur, güçlü ve iradelidir. İncelenen 80 romanda Sultan II. Abdülhamit ile ilgili olumlu bir yaklaşıma rastlanmamıştır.

Öteki, “ben/biz”in nasıl olmaması gerektiğini vurgulama işlevinin yanı sıra kimi zaman kimlik inşası sürecine yön veren ve örnek teşkil eden bir konuma gelir. Öteki,

bu özellikleriyle “ben/biz” kimliğini değiştiren/dönüştüren yapıcı bir unsurdur. Kimliğin nasıl şekilleneceğini, nelerin dışarıda bırakılacağını belirler. İkinci Meşrutiyet romanında öteki, oldukça işevsel ve çok yönlü olarak kullanılmıştır. Türk millî kimliğini öne çıkarmak ve “öteki”nin farkına varılmanın bir gereği olarak özellikle Ermeni, Rum ve Yahudi azınlıklara, bazı Batılı milletlere karşı menfi bir tavır alınmıştır. Romanlarda bu kişilerin genellikle hizmetçi, kapıcı, garson, fahişe, metres olarak yer aldığı tespit edilmiştir. Ayrıca “öteki”nin karakter olarak zayıf, kurnaz, para için her şeyi yapabilen, gayr-i ahlâki yaşam tarzını benimsemiş insanlar olduğu görülür. Ötekinin, berikiyi uyararak, uyandırarak, kendine dönmesini, bilinçlenmesini sağlama işlevi de romanlarda dikkat çeker. Öteki bu tavrıyla hem kendini konumlandırır hem de berikini inşa eder. Burada öteki, “ben” için olumsuz bir algı oluşturmaktayken; yazar-anlatıcı ve okuyucu açısından, başkişiyi eleştirmesi, hatalarını fark etmeye teşvik etmesi açısından olumlu bir izlenim uyandırır. İkinci Meşrutiyet dönemi romanlarında “öteki” yalnızca Türk dışı unsurlardan oluşmaz. Aslen Türk ve Müslüman olup kendi değerlerine yabancılaşmış kişiler “öteki” olarak yer alır. “Yabancılaşan beriki” olarak tanımlanabilecek, kimliksizliği kimlik edinmiş, daha çok Batı taklitçisi olan bu kişiler toplumdaki ahlâki bozuklukları, yozlaşmayı ifade etmek amacıyla roman kurgusunda yer alırlar.

Bu çalışmada ümmetten millete, ulus-devlete geçiş sürecinde imparatorluktaki aydın ve yazarların bu süreci nasıl okudukları, sürece nasıl katkı sağladıkları, nasıl algıladıkları üzerinde durulmuştur. Geniş bir arka plana, hazırlığa dayanmadan yürütülmeye çalışılan bu süreçte Batı medeniyeti etkisinde kültürel yozlaşma gözlenmiştir. II. Meşrutiyet döneminde yazarlar, eserlerinde bir yandan Türk millî kimliğini öne çıkarmayı hedeflerken; bir yandan da yanlış Batılılaşmanın yol açtığı yozlaşmayı eleştirmişler, çağdaş bir Türk kimliği üzerinde durmuşlardır.

İkinci Meşrutiyet dönemi romanları millî değerleri, öze dönüşü esas alan yeni bir zihniyetle, “yeni hayat” ve “yeni insan”, dolayısıyla yeni bir kimlik önerisinde bulunmuşlardır. Tarihine, kültürüne, ana diline, millî hassasiyetlere önem veren; akıllı, ilmi, bilimi, teknolojiyi, ilerlemeyi, gelişmeyi arzulayan; araştıran, sorgulayan, bilinçli, eğitilmiş, ön yargıları olmayan, aşırılıktan kaçınan, yeniliklere açık, güçlü bir karaktere ve iradeye sahip, ahlâklı, bir kimlik öncelenir. Bu zihniyet, Osmanlı İmparatorluğu’nun yıkılmasına engel olamasa da Cumhuriyetin kuruluş felsefesine sirayet etmiş,

küllerinden yeniden doğan Türklerin yeni devletine zemin hazırlamıştır. Cumhuriyet Türkiyesi böyle bir tarihsel gerçeklik ile edebî kurgulamanın sonucudur.

Kaynakça

A. İncelemeye Esas Alınan Romanlar

- ADIVAR, Halide Edip, **Ateşten Gömlek**, Can Yayınları, İstanbul, 2007.
- ADIVAR, Halide Edip, **Handan**, Can Yayınları, İstanbul, 2007.
- ADIVAR, Halide Edip, **Heyûla**, Atlas Kitabevi, İstanbul, 1974.
- ADIVAR, Halide Edip, **Mev'ut Hüküm**, Atlas Kitabevi, İstanbul, 1983.
- ADIVAR, Halide Edip, **Raik'ın Annesi**, Atlas Kitabevi, İstanbul, 1967.
- ADIVAR, Halide Edip, **Seviyye Talip**, Atlas Kitabevi, İstanbul, 1967.
- ADIVAR, Halide Edip, **Son Eseri**, Can Yayınları, İstanbul, 2008.
- ADIVAR, Halide Edip, **Vurun Kahpeye**, Özgür Yayınları, İstanbul, 2006.
- ADIVAR, Halide Edip, **Yeni Turan**, Can Yayınları, İstanbul, 2010.
- Ahmed Midhat Efendi, **Jön Türk**, (Hzl. Osman Gündüz), Akçağ Yayınları, Ankara, 2010.
- Ahmet Rasim, **Hamamcı Ülfet**, (Hzl. Nuri Akalioğlu), Arba Yayınları, İstanbul, 1987.
- Ahmet Rasim, **İki Güzel Günahkâr**, (Hzl. Rıdvan A. Yakın), Arba Yayınları, İstanbul, 1988.
- Ahü's-Sakıp el-Mahrûki, **Gülsüm**, Nefaset Matbaası, İstanbul, 1914.
- Aka Gündüz, **Katircioğlu**, Cem Kütüphanesi, İstanbul, 1916.
- Ali Kemâl, **Fetret**, (Hzl. M. Kayahan Özgül), Hece Yayınları, Ankara, 2003.
- Ali Sami, **Karagöz Beyoğlu'nda I-II-III**, Asır Matbaası, İstanbul, 1918.
- Bekir Fahri, **Jönler**, (Hzl. Atilla Özkırımlı), İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.
- Cemil Süleyman, **Siyah Gözler**, (Hzl. Nuri Akbayan), Oğlak Yayınları, İstanbul, 1997.
- Dündar Alp, **Şarkın En Büyük Hükümdarı Timurlenk**, Hamiyet Kütüphanesi, İstanbul, 1335.
- Ebubekir Hazım Tepeyran, **Küçük Paşa**, İnkılâp Yayınevi, İstanbul, 2011.
- Edhem Nejat, **Çiftlik Müdürü**, Babıali Matbaası, İstanbul, 1912.
- Emine Semiye, **Sefalet**, (Hzl. Kadriye Kaymaz, Zeynep Berktaş), Antik Türk Klasikleri, İstanbul, 2010.
- Ercüment Ekrem, **Asriler**, Şirket-i Mertebiye Matbaası, İstanbul, 1927.

- Ercüment Ekrem, **Evliya-yı Cedid**, Evkaf Matbaası, İstanbul, 1920.
- Ercüment Ekrem, **Gün Batarken**, (Hzl. Rahîm Tarım), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990.
- Ercüment Ekrem, **Kopuk**, Şirket-i Mertebiye Matbaası, İstanbul, 1926.
- Ercüment Ekrem, **Sabir Efendi'nin Gelini**, Gayret Kitabevi, İstanbul, 1939.
- Fatma Aliye Hanım, **Enîn**, (Hzl. Ayşe Demir), Kesit Yayınları, İstanbul, 2012.
- Fazlı Necib, **Dehşetler İçinde**, (Hzl. Bedia Koçakoğlu), Palet Yayınları, Konya, 2014.
- Fazlı Necib, **Menfi**, İstanbul, 1909.
- GÜNTEKİN, Reşat Nuri, **Çalıkuşu**, İnkılâp Yayınları, İstanbul, Yıl: ?.
- GÜNTEKİN, Reşat Nuri, **Gizli El**, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2014.
- GÜNTEKİN, Reşat Nuri, **Harabelerin Çiçeği**, İnkılâp Yayınları, İstanbul,
- GÜRPINAR, Hüseyin Rahmi, **Cadı**, Everest Yayınları, İstanbul, 2013.
- GÜRPINAR, Hüseyin Rahmi, **Cehennemlik**, Everest Yayınları, İstanbul, 2010.
- GÜRPINAR, Hüseyin Rahmi, **Gulyabani**, İnkılâp Yayınları, İstanbul, 2014.
- GÜRPINAR, Hüseyin Rahmi, **Hakka Sığındık**, Hilal Matbaacılık, İstanbul, 1968.
- GÜRPINAR, Hüseyin Rahmi, **Hayattan Sahifeler**, Palet Yayınları, Konya, 2015.
- GÜRPINAR, Hüseyin Rahmi, **Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç**, Everest Yayınları, İstanbul, 2007.
- GÜRPINAR, Hüseyin Rahmi, **Nimetsinas**, Everest Yayınları, İstanbul, 2012.
- GÜRPINAR, Hüseyin Rahmi, **Sevda Peşinde**, Atlas Kitabevi, İstanbul,
- GÜRPINAR, Hüseyin Rahmi, **Son Arzu**, Everest Yayınları, İstanbul, 2012.
- GÜRPINAR, Hüseyin Rahmi, **Şipsevdi**, Everest Yayınları, İstanbul, 2015.
- GÜRPINAR, Hüseyin Rahmi, **Tebessüm-i Elem**, Everest Yayınları, İstanbul, 2012.
- GÜRPINAR, Hüseyin Rahmi, **Toraman**, Everest Yayınları, İstanbul, 2012.
- İzzet Melih, **Tezat**, (Hzl. Dr. Mehmet Yılmaz), Kesit Yayınları, İstanbul, 2014.
- KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri, **Kiralık Konak**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
- KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri, **Nur Baba**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.
- KARAY, Refik Halid, **İstanbul'un Bir Yüzü**, (Hzl. Aslıhan Karay Özdaş), İnkılâp Yayınevi, İstanbul, 2011.
- Kaşif Dehri, **Mecnune**, Kader Matbaası, İstanbul, 1328.
- KUL, Erdoğan, **İzzet Melih Devrim'in Eserleri**, Kültür Ajans Yayınları, Ankara, 2016.

- KURT, Mustafa, **Celal Nuri İleri'nin Romanları [Perviz, Ölmeyen, Merhûme, Âhir Zaman]**, Kurgan Edebiyat Yayınları, Ankara, 2012.
- Mahmut Sadık, **Tekâmül**, Matbaa-i Hayriye, İstanbul, 1912.
- Mehmed Celal, **İsyan**, İstanbul, 1910.
- Mehmed Nafi, **Türkün Romanı**, İstanbul, 1916.
- Mehmet Rauf, **Bir Aşkın Tarihi**, Artemis Yayınları, İstanbul, 2010,
- Mehmet Rauf, **Bir Zambağın Hikâyesi**, (Bir Aşkın Tarihi adlı kitabın içinde s. 249-293) Artemis Yayınları, İstanbul, 2010.
- Mehmet Rauf, **Ferda-yı Garam**, (Hzl. Mehmet Yaman), Kitapzamanı, İstanbul, 2011.
- Mehmet Rauf, **Genç Kız Kalbi**, Elips Kitap, Ankara, 2011.
- Mehmet Rauf, **Menekşe**, (Hzl. Ertan Egin), Palet Yayınları, Konya, 2012.
- Moralızade Vassaf Kadri, **Kadınlar Komitesi**, (Hzl. İsmet Nadir Atasoy), Berfin Yayınları, İstanbul, 2004.
- Moralızade Vassaf Kadri, **Ölüm Habercileri** (Gizli Mezaristan), Cemiyet Kütüphanesi, Reşadiye Matbaası, Dersaadet 1330/1914.
- Moralızade Vassaf Kadri, **Şimal Rüzgârı**, (Hzl. Zeki Taştan), Akçağ Yayınları, Ankara, 2006.
- Moralızade Vassaf Kadri, **Yetimenin Kabri**, İstanbul, 1915.
- MÜFTÜOĞLU, Ahmet Hikmet, **Gönül Hanım**, (Hzl. Fethi Tevetoğlu), Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1971.
- Nezihe Muhiddin, **Şebab-ı Tebah**, Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006.
- Orhan Midhat, **Kahraman Türk Kızı**, Cemiyet Kütüphanesi, İstanbul, 1333.
- Orhan Midhat, **Kanlı Muaşaka**, Çavuşoğlu Matbaası, İstanbul, 1917.
- Orhan Mithat, **Şişli Hayatı**, (Hzl. İsmet Nadir Atasoy), Berfin Yayınları, İstanbul, 2005.
- SAFA, Peyami, **Sözde Kızlar**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2000.
- SAFA, Peyami, **Şimşek**, Ötüken Yayınları, İstanbul, Yıl: ?.
- Safvet Nezihi, **Müsebbib**, Cihan Matbaası, İstanbul, 1910.
- Safveti Ziya, **Salon Köşelerinde**, (Hzl. Nuri Akbayer), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2009.
- Şehbenderzade Filibeli Ahmed Hilmi, **A'mak-ı Hayal**, (Hzl. Osman Gündüz) Akçağ Yayınları, Ankara, 2013.

Şehbenderzâde Filibeli Ahmed Hilmi, **Öksüz Turgut**, (Hzl. Ubeydullah Küçük), Bedir Yayınevi, İstanbul, 1972.

TEK, Müfide Ferit, **Aydemir**, (Hzl. Recep Duymaz), Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2002.

UŞAKLIGİL, Halid Ziya, **Nesl-i Ahîr**, Özgür Yayınları, İstanbul, 2009.

Vodinalı H. Remzi, **Sevda-yı Medfun Yahut Safahat-ı İstibdat**, Uhuvvet Matbaası, İstanbul, 1327.

ZORLUTUNA, Halide Nusret, **Küller**, (Hzl. Hüseyin Tuncer), Timaş Yayınları, İstanbul, 2012.

ZORLUTUNA, Halide Nusret, **Sisli Geceler**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 2002.

B. Genel Kaynakça

Kitaplar

- Agah Sırrı Levend, **Türk Dilinde Gelişme ve Sadeleşme Evreleri**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1972.
- AHMAD, Faroz, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, (Çev. Yavuz Alogan), Kaynak Yayınları, İstanbul, 2014.
- AKAGÜNDÜZ, Ümüt, **II. Meşrutiyet Döneminde Kadın Olmak**, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul, 2015.
- AKALIN, Şükrü Haluk vd., **Türkçe Sözlük**, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.
- AKŞİN, Sina, **Jön Türkler ve İttihat ve Terakki**, İmge Kitabevi, Ankara, 2014.
- AKTAŞ, Şerif, **Refik Halit Karay**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004.
- AKTAŞ, Şerif, **Roman Sanatı ve Roman İncelemesine Giriş**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1991.
- AKTAŞ, Şerif, **Yenileşme Dönemi Türk Şiiri ve Antolojisi 1**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1996.
- AKYÜZ, Kenan, **Modern Türk Edebiyatının Ana Çizgileri 1860-1923**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1995.
- ALİMJANOVA, G.M., **Karşılaştırmalı Kültürdilbilim**, (Çev. Seyhan Uçar – Şekip Aktay), Gazi Kitabevi, Ankara, 2016.
- ALTUĞ, Taylan, **Dile Gelen Felsefe**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2008
- ANDERSON, Benedict, **Hayali Cemaatler**, Metis Yayınları, İstanbul, 2014.
- ARAİ, Masami, **Jön Türk Dönemi Türk Milliyetçiliği**. (Çev. Tansel Demirel), İletişim Yayınları, İstanbul, 2011.
- ARGUNŞAH, Hülya, **Tarih ve Roman**, Kesit Yayınları, İstanbul, 2016.
- ARIK, Remzi Oğuz, **Coğrafyadan Vatana**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1990.
- ARSAL, Sadri Maksudi, **Milliyet Duygusunun Sosyolojik Esasları**, Ötüken Yayınevi, İstanbul, 1972.

- ARSLAN, Nihayet, **Türk Romanının Oluşumu**, Phoenix Yayınevi, Ankara, 2007.
- ASSMANN, Jan, **Kültürel Bellek**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2001.
- AYDIN, Suavi, **Kimlik Sorunu, Ulusallık ve Türk Kimliği**, Öteki Matbaası, Ankara, 1998.
- AYHAN, Sacit, **Türk Romanında Azınlıklar (1872-1950)**, Özgür Yayınları, İstanbul, 2014.
- AYVAZOĞLU, Beşir, **Yahya Kemal-Eve Dönen Adam**, İstanbul, 2008, s. 526.
- BACHELARD, Gaston, **Uzamanın Poetikası**, (Çev. Alp Tümertekin), İthaki Yayınları, İstanbul, 2008.
- BALCI, Yunus, **Türk Romanında Aydın Problemi (1908-1950)**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002.
- Balibar ve Wallerstein, **İrk Ulus Sınıf**, (Çev. Nazlı Ökten), Metis Yayınları, İstanbul, 2013.
- BAYAT, Fuzuli, **Türk Mitoloji Sistemi Ontolojik ve Epistemolojik Bağlamda Türk Mitolojisi I**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2011.
- BELEK, İlker, **Din, Toplum, İktidar**, Yazılama Yayınevi, İstanbul, 2016.
- BERKES, Niyazi, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, (Hızl. Ahmet Kuyaş), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2013.
- BERKTAY, Fatmagül, **Tarihin Cinsiyeti**, Metis Yayınları, İstanbul, 2015.
- BİLGİN, Nuri, **Eşya ve İnsan**, Gündoğan Yayınları, İstanbul, 2011.
- BİLGİN, Nuri, **Tarih ve Kolektif Bellek**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, 2013.
- BİNBAŞIOĞLU, Cavit, **Türkiye’de Eğitim Bilimleri Tarihi**, Millî Eğitim Basımevi, Ankara, 1995.
- BORATAV, Pertev Naili, **Halk Hikâyeleri ve Halk Hikâyeciliği**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 2002.
- BUMİN, Tülin, **Hegel**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2013.
- BUMİN, Tülin, **Hegel**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 1998.
- CALHOUN, Craig, **Milliyetçilik**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2012.
- CONNERTON, Paul, **Toplumlar Nasıl Anımsar?**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2014.
- CORNELL, R.W., **Toplumsal Cinsiyet ve İktidar**, (Cem Soydemir), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2016.
- ÇAKIR, Serpil, **Osmanlı Kadın Hareketi**, Metis Yayıncılık, İstanbul, 2013.

- ÇETİŞLİ, İsmail vd., **II. Meşrutiyet Dönemi Türk Edebiyatı**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2012.
- ÇORUK, Ali Şükrü, **Cumhuriyet Devri Türk Romanında Beyoğlu**, Kitabevi, İstanbul, 1995.
- DAŞÇIOĞLU, Yılmaz, **Dalgalı Suda Gölge ve Suret 19. Yüzyıl Türk Edebiyatında Bireyleşme Üzerine**, Hat Yayınevi, İstanbul, 2014,
- DEMİRCİ, Kerim, **Teorik Bir Yaklaşımla Zamirler**, Grafiker Yayınları, Ankara, 2010.
- DENKEL, Arda, **Nesne ve Doğası**, Doruk Yayıncılık, İstanbul, 2003.
- DERE, Mustafa, **İhtişamdan Sefalete Yeni Türk Edebiyatı'nda Konak ve Yalı**, Palet Yayınları, Konya, 2015.
- DİNO, Güzin, **Türk Romanının Doğuşu**, Cem Yayınevi, İstanbul, 1978.
- DURMUŞ, Mitat, **Ömer Seyfettin'in Anlatılarında Kendilik Bilinci ve Öteki**, Karadeniz Dergi Yayınları, Ankara, 2014.
- EAGLETON, Terry, **Edebiyat Kuramı**, (Çev. Tuncay Birkan), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2004, s. 43-44.
- ELIADE, Mircea, **Mitlerin Özellikleri**, (Çev. Sema Rifat), Simavi Yayınları, İstanbul, 1993.
- ENGİNÜN, İnci, **Halide Edip Adıvar'ın Eserlerinde Doğu ve Batı Meselesi**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2007.
- ENGİNÜN, İnci, **Mukayeseli Edebiyat**, Dergah Yayınları, İstanbul, 1999.
- ENGİNÜN, İnci, **Yeni Türk Edebiyatı Tanzimat'tan Cumhuriyet'e (1839-1923)**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2009.
- ERCİLASUN, Bilge, **İkinci Meşrutiyet Devrinde Tenkit**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2013.
- FINE, Cordelia, **Toplumsal Cinsiyet Yanılsaması**, (Çev. Kıvanç Tanrıyar), Sel Yayıncılık, İstanbul, 2011.
- FOUCAULT, Michel, **Bilginin Arkeolojisi**, (Çev. Veli Urhan-Hzl. İlkey Özküraplı), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2011.
- GASSET, Ortega y, **İnsan ve Herkes**, (Çev. Neyriye Gül Işık), Metis Yayınları, İstanbul 2011.

- GASSET, Ortega y, **Tarihsel Bunalm ve İnsan**, Metis Yayınları, İstanbul, 2013.
- GELLNER, Ernest, **Uluslar ve Ulusçuluk**, (Çev. Büşra Ersanlı ve Günay Göksu Özdoğan), Hil Yayınları, İstanbul, 2008.
- GENCER, Bedri, **İslam'da Modernleşme**, Doğu Batı Yayınları, Ankara, 2014.
- GEORGEON, François, **Osmanlı Türk Modernleşmesi (1900-1930)**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2013.
- GIDDENS, Anthony, **Modernite ve Bireysel Kimlik**, Say Yayınları, İstanbul, 2014.
- GIDDENS, Anthony, **Sosyoloji: Kısa Fakat Eleştirel Bir Giriş**, (Çev. Ülgen Yıldız Battal), Siyasal Kitabevi, Ankara, 2016.
- GÖÇGÜN, Önder, **Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın Romanlarında Şahıslar Kadrosu**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1993.
- GUNTRİP, Harry, **Şizoid Görüngü Nesne İlişkileri ve Kendilik**, Metis Yayınları, İstanbul, 2013.
- GÜLENDAM, Ramazan, **Türkiye'de Kadın Olmak Cumhuriyet Devri Türk Romanında Kadın Kimliği 1960-1980**, Kesit Yayınları, İstanbul, 2015.
- GÜLTEPE, Necati, **Türk Kadın Tarihine Giriş**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 2013.
- GÜNAY, V. Doğan, **Kültürbilime Giriş**, Papatya Yayıncılık, İstanbul, 2016.
- GÜNDÜZ, Osman, **İkinci Meşrutiyet Romanı 1908-1918 Yapısal ve Tematik İnceleme**, Dergah Yayınları, İstanbul, 2013.
- GÜNGÖR, Erol, **Kültür Değişmesi ve Milliyetçilik**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2007.
- GÜNGÖR, Erol, **Türk Kültürü ve Milliyetçilik**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2010.
- GÜVENÇ, Bozkurt, **Türk Kimliği**, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 2010.
- HAYES, Carlton J. H., **Milliyetçilik: Bir Din**, (Çev. Murat Çiftkaya), İz Yayıncılık, İstanbul, 2010.
- HEGEL, G. W. F., **Tarih Felsefesi**, (Çev. Aziz Yardımlı), İdea Yayınevi, İstanbul, 2010.
- HOBSBAWM, Eric J., **Milletler ve Milliyetçilik**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2014.
- HORTAÇSU, Nuran, **Ben Biz Siz Hepimiz**, İmge Kitabevi, Ankara, 2007.
- İLERİ, Celâl Nuri, **Celal Nuri İleri'nin Romanları [Perviz-Ölmeyen-Merhûme-Âhir Zaman]**, (Hzl. Mustafa Kurt), Kurgan Edebiyat Yayınları, Ankara, 2012.

- İNCİ ELÇİN, Handan, **Roman ve Mekân Türk Romanında Ev**, Arma Yayınları, İstanbul, 2003.
- JUNG, Carl Gustav, **Din ve Psikoloji**, (Çev. Cengiz Şişman), İstanbul, İnsan Yayınları, 1993.
- JUSDANİS, Gregory, **Gecikmiş Modernlik ve Estetik Kültür**, Metis Yayınları, İstanbul, 2015.
- KAFESOĞLU, İbrahim, **Türk Millî Kültürü**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2004
- KANTER, Fatih, **Reşat Nuri Güntekin'in Romanlarında Yapı ve İzlek**, Grafiker Yayınları, Ankara, 2013.
- KANTER, M. Fatih, **Millî Edebiyat Dönemi Türk Şiirinde Benlik Algısı ve Kimlik Kurgusu**, Kitabevi, İstanbul, 2014.
- KAPLAN, Mehmet, **Kültür ve Dil**, Dergah Yayınları, İstanbul, 2014.
- KAPLAN, Ramazan, **Cumhuriyet Dönemi Türk Romanında Köy**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988.
- KARAAĞAÇ, Günay, **Dil, Tarih ve İnsan**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2005.
- KARATAŞ, Cengiz, **II. Meşrutiyet Dönemi Fikir Hareketleri ve Türk Edebiyatına Yansımaları**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2014.
- KARPAT, Kemal H., **Osmanlı Modernleşmesi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2014.
- KARPAT, Kemal, **Osmanlı'dan Günümüze Edebiyat ve Toplum**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2009.
- KARPAT, Kemal, **Osmanlı'dan Günümüze Kimlik ve İdeoloji**, (Hızl. Güneş Ayas), Timaş Yayınları, İstanbul, 2011.
- KERMAN, Zeynep, **Uşaklıgil'in Romanlarında Batılı Yaşayış**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2008.
- KORKMAZ, Ramazan, **Aytmatov Anlatılarında Ötekileşme Sorunu ve Dönüş İzlekleri**, Grafiker Yayınları, Ankara, 2008.
- KÖROĞLU, Erol, **Türk Edebiyatı ve Birinci Dünya Savaşı**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
- KURNAZ, Şefika, **Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını (1839-1923)**, MEB Yay., İstanbul, 1992.
- KUSHNER, David, **Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu**, Kesit Yayınları, İstanbul, 2009.

- LEFEBVRE, Henri, **Mekânın Üretimi**, (Çev. Işık Ergüden), Sel Yayıncılık, İstanbul, 2014.
- LEWİS, Bernard, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, Arkadaş Yayınevi, Ankara, 2013.
- MARDİN, Şerif, **Din ve İdeoloji**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.
- MARDİN, Şerif, **Jön Türklerin Siyasî Fikirleri**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.
- MARDİN, Şerif, **Türk Modernleşmesi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.
- MARDİN, Şerif, **Türkiye, İslam ve Sekülerizm**, (Çev. Elçin Gen, Murat Bozluolcay), İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.
- MİLLAS, Herkül, **Türk ve Yunan Romanlarında Öteki ve Kimlik**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2005.
- MORLEY, David ve Kevin ROBİNS, **Kimlik Mekânları**, Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 2011.
- NARLI, Mehmet, **Şiir ve Mekân**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2014.
- OCAK, Ahmet, **Selçukluların Dinî Siyaseti**, Tatav Yayınları, İstanbul, 2002.
- OKAY, Orhan, **Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi**, Dergâh Yayınları, İstanbul, 2008.
- OKUMUŞ, Ejder, **Dinin Meşrulaştırma Gücü**, Özgü Yayınları, İstanbul, 2005.
- ÖKSÜZ, İskender, **Millet ve Milliyetçilik**, Panama Yayıncılık, Ankara, 2016.
- Ömer Seyfettin, **Bütün Eserleri Makaleler 1**, (Hzl. Hülya Argunşah), Dergah Yayınları, İstanbul, 2000.
- Ömer Seyfettin, **Bütün Eserleri Makaleler 2, Tercümeler**, (Hzl. Hülya Argunşah), Dergah Yayınları, İstanbul, 2001.
- ÖZGÜL, M. Kayahan, **Divan Yolu'ndan Pera'ya Selametle Modern Türk Şiirine Doğru**, Hece Yayınları, Ankara, 2006.
- ÖZÖN, Mustafa Nihat, **Türkçede Roman**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- ÖZTÜRK, Nurettin, **Türk Edebiyatında İnsan**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2001.
- ÖZÜNLÜ, Ünsal, **Edebiyatta Dil Kullanımları**, Multilingual Yayınları, İstanbul, 2001.
- PAMUK, Akif, **Kimlik ve Tarih**, Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul, 2014.
- PARLA, Jale, **Efendilik, Şarkiyatçılık, Kölelik**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2012.
- PARLATIR, İsmail, **Şinasi**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2004.

- POLAT, Nazım H., **Rûbab Mecmuası ve II. Meşrutiyet Dönemi Türk Kültür, Edebiyat Hayatı**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2005.
- POSPELOV, Gennadiy, **Edebiyat Bilimi**, (Çev. Yılmaz Onay), Evrensel Basım Yayın, İstanbul, 2014.
- SEVGİ, Ahmet ve Mustafa Özcan, **Prof. Ali Canip Yöntem'in Yeni Türk Edebiyatı Üzerine Makaleleri**, Tablet Kitabevi, Konya, 2005.
- SAID, Edward, **Şarkiyatçılık**, (Çev. Berna Ülner), Metis Yayınları, İstanbul, 2012.
- SANCAR, Serpil, **Türk Modernleşmesinin Cinsiyeti**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.
- SARINAY, Yusuf, **Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları 1912-1931**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1994.
- SAZYEK, Hakan ve Esra Sazyek, **Yeni Türk Edebiyatında Önsözler**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2008.
- SEYHAN, Azade, **Dünya Edebiyatı Bağlamında Modern Türk Romanı Kesişen Yazgıların Hikâyesi**, (Çev. Erkan Irmak), İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.
- SHAYEGAN, Daryush, **Yaralı Bilinç**, Metis Yayınları, İstanbul, 2014.
- SMİTH, Anthony D., **Millî Kimlik**, (Çev. Bahadır Sina Şener), İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.
- SOLAK, Ömer, **Romanda Öteki Ötekinin Romanı**, Tablet Yayınları, Konya, 2008.
- SÖZEN, Metin, **Türklerde Ev Kültürü**, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2001.
- ŞAHİN, Veysel, **Bilge Kadının Aynadaki Yüzü Halide Edip Adıvar'ın Romanlarında Yapı ve İzlek**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2014.
- ŞİMŞEK, Ahmet ve Ali Satan, **Millî Tarihin İnşası**, Tarihçi Kitabevi, İstanbul, 2011.
- TANPINAR, Ahmet Hamdi, **XIX. Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2006.
- TAŞKIRAN, Tezer, **Cumhuriyetin 50. Yılında Türk Kadın Hakları**, Başbakanlık Basımevi, Ankara, 1973.
- TEKİN, Arslan, **Üç Tarz-ı Siyaset ve Tartışmalar**, Bilge, Kültür, Sanat Yayınları, İstanbul, 2015.
- TİMUR, Taner, **Osmanlı Kimliği**, İmge Kitabevi, Ankara, 2010.
- TOPRAK, Zafer, **Türkiye'de Kadın Özgürlüğü ve Feminizm 1908-1935**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2015.

- TOPRAK, Zafer, **Türkiye’de Millî İktisat 1908-1918**, Doğan Kitap, İstanbul, 2012.
- TÖRENEK, Mehmet, **Türk Romanında İşgal İstanbul’u**, Kitabevi, İstanbul, 2013.
- TUNCER, Hüseyin, **Meşrutiyet Devri Türk Edebiyatı**, Akademi Kitabevi, İzmir, 1994.
- TURAL, Sadık, **Kültürel Kimlik Üzerine Düşünceler**, Ecdad Yayınları, Ankara, 1992.
- TURAN, Osman, **Türk Cihân Hâkimiyeti Mefkûresi Tarihi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2005.
- TURHAN, Mümtaz, **Kültür Değişmeleri**, Çamlıca Yayınları, İstanbul, 2006.
- TÜRKDOĞAN, Orhan, **Türk Toplumunda Aydın Sınıfın Anatomisi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2003.
- TÜRKDOĞAN, Orhan, **Türk Ulus-Devlet Kimliği**, Çizgi Kitabevi, Konya, 2013.
- TÜZER, İbrahim, **Ahmet Mithat Anlatılarında Kimlik İnşası ve Modernizm**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2014.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, **Millet ve Tarih Şuuru**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 2016.
- ÜSTEL, Fusun, **İmparatorluktan Ulus-Devlete Türk Milliyetçiliği: Türk Ocakları (1912-1931)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2010.
- YAVUZ, Hilmi, **Osmanlılık, Kültür, Kimlik**, Boyut Matbaacılık, İstanbul, 1996.
- Ziya Gökalp, **Türkçülüğün Esasları**, Elips Kitap, Ankara, 2006.

Makaleler, Bildiriler

- Abdullah Cevdet, “*Cihân-ı İslâma Dair*”, **İctihad’ın İctihadı**, (Hzl. Mustafa Gündüz), Lotus Yayınevi, Ankara, 2008, s. 72-85.
- Abdullah Cevdet, “*Kadınlarda Gâye-i Hayat*”, **İctihad’ın İctihadı**, (Hzl. Mustafa Gündüz), Lotus Yayınevi, Ankara, 2008, s. 91-95.
- ACEHAN, Abdullah, “*Osmanlı Devleti’nin Sürgün Politikası ve Sürgün Yerleri*”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, Volume 1/5 Fall 2008, s. 12-29.
- AHMAD, Feroz, “*Osmanlı İmparatorluğu’nun Son Dönemlerinde Milliyetçilik ve Sosyalizm Üzerine Bazı Düşünceler*”, **Osmanlı İmparatorluğu’nda Sosyalizm ve Milliyetçilik**, Derleyenler: Mete Tunçay – Erik Jan Zürcher, İletişim Yayınları, İstanbul, 2014.

- AKÇAM, Taner, “*Türk Ulusal Kimliği Üzerine Bazı Tezler*”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt: 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 53-62.
- AKÇURA, Yusuf, “*Türk Milliyetçiliğinin İktisâdî Menşelerine Dair*”, **Siyaset ve İktisat**, (Hzl. Erol Kılınç), Ötüken Yayınları, İstanbul, 2016, s. 144-166.
- AKSOY, İlhan, “*II. Meşrutiyet Dönemi Eğitim Politikası ve Satı Bey*”, **Gazi Türkiyat**, Güz 2008, S. 3, s. 67-81.
- AKTAŞ, Şerif, “*Yenileşme Dönemi-Millî Edebiyat 1911-1923*”, **Türk Edebiyatı Tarihi III**, (Edt. Talat Sait Halman), Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2007, s.183-268.
- ALVER, Köksal, “*Öyküde Mekân, Mekânda Öykü*”, **Hece Öykü**, S. 17, Ekim-Kasım 2006.
- ARGUNŞAH, Hülya, “*Millî Edebiyat*”, **Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı 1839-2000**, (Edt. Ramazan Korkmaz), Grafiker Yayınları, Ankara, 2011, s. 183-236.
- BALCI, Yunus, “*Modernden Postmoderne Türk Romanının Jakobin Aydınları*” **Hece, Düşüncede, Edebiyatta, Sanatta Modernizmden Postmodernizme Özel Sayısı**, 138-139-140, Ankara, 2008, s. 187-195.
- BALÇIK, M. Berk, “*Milliyetçilik ve Dil Politikaları*”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt: 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 777-787.
- BAŞÇI, Pelin, “*Yerli Edebiyat, yurdun Edebiyatı; Herkes Onu Okumalı: Türk Edebiyatı kanonu ve Ulusal Kimliğin Sınırları*”, **Pasaj**, Sayı: 6, Kasım 2007-Mayıs 2008, Ankara, s. 44-69.
- BRENNAN, Timoty, “*Ulus ve Roman*”, (çev. Zeynep Ağdaş), **Hece**, Sayı: 232, 2016, s. 109-117.
- BUMİN, Tülin, “*Hegel’de Köle-Efendi Diyalektiği Üzerine Notlar*”, Erişim Adresi: <http://www.insanokur.org/hegelde-kole-efendi-diyalektigi-uzerine-notlar-tulin-bumin/>, Erişim Tarihi, 20.08.2017.
- COŞKUN, Betül, “*Türk Modernleşmesini Kadın Romanları Üzerinden Okumak*”, **Turkish Studies**, International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic Volume 5/4 Fall 2010, s. 930-964.

- ÇELEBİ, Nurhayat ve H. Tezer ASAN, “II. Meşrutiyet Dönemi Eğitimi ve İnsan/Birey Yetiştirme Paradigmaları Analizi”, **Eğitim ve Öğretim Araştırmaları Dergisi**, Şubat 2014, C. 3, S.1, s. 262-270.
- DEMİR, Ayşe, “Millî Kimliğe Doğru Bilinçli Bir Adım: Yeni Lisan”, **Yeni Lisan Hareketi ve Millî Edebiyat Çalıştayı Bildirileri** (Hızl. Hülya Argunşah ve Oğuzhan Karaburgu), Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul, 2014, s.89-96.
- DERİNGİL, Selim, “Osmanlı'dan Türk'e: Türkiye'de Kimlik ve Sosyal Mühendislik”, **Simgeden Millete II. Abdülhamid'den Mustafa Kemal'e Devlet ve Millet**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 93-110.
- DOĞAN, Âbide, “Modern Evliyâ Çelebi Ercüment Ekrem ve Eserleri: Evliyâ-yı Cedit ve Zeyl-i Evliyâ-yı Cedit”, **Türkbilig**, S. 5, 2003, s. 13-24.
- DURMUŞ, Mitat, “Kimlik, Dil ve Öteki İlişkisi Açısından Türkçenin Konumlandırılması”, **Türk Dili**, S. 782, Şubat 2017, s. 17-26.
- DÜNDAR, Fuat, “Millî Ezber: Saf Türk-Karışık Öteki“, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt: 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 893-900.
- EFE, Adem, “II. Meşrutiyet Dönemi (1908-1925) İslâmcıları ve Çağdaşlaşma Görüşleri”, **Doğu Batı**, S. 46, Ağustos-Eylül -Ekim 2008, Ankara, s. 243-272.
- ENGİNÜN, İnci, “Osmanlıcadan Modern Türkçeye Türk Edebiyatı ve Öz Kimlik“, **Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye**, (Derleyen: Kemal H. Karpat), Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004.
- ERCİLASUN, Bilge, “Millî Edebiyat Terimi ve Ali Canip”, **Yeni Lisan Hareketi ve Millî Edebiyat Çalıştayı Bildirileri** (Hızl. Hülya Argunşah ve Oğuzhan Karaburgu), Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 104-121.
- ERDOĞDU, A. Teyfur, “Osmanlılığın Evrimi Hakkında Bir Deneme: Bir Grup (Üst Düzey Yönetici) Kimliğinden Millet Yaratma Projesine”, **Doğu Batı**, S. 45, Mayıs-Haziran-Temmuz 2008, Ankara, s.
- ESEMENLİ, Deniz, “Harem”, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 16, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, s. 138-152.
- ESKİN, Şerif, “Ulusal Kimliğin İcadı ve Hafıza Mekânı Olarak Onuncu Yıl Marşı”, **Hece**, Sayı: 232, 2016, s. 98-104.

- FINDLEY, Carter Vaughn, “*Süreklilik, Yenilik, Sentez ve Devlet*”, **Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye’si**, (Derleyen: Kemal H. Karpat), Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004.
- GÖÇEK, Fatma Müge, “*Osmanlı Devleti’nde Türk Milliyetçiliğinin Oluşumu: Sosyolojik Bir Yaklaşım*”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt: 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 63-76.
- GÖKTÜRK, Eren Deniz, “*1919-1923 Dönemi Türk Milliyetçilikleri*”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt: 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 103-116.
- GÜNDÜZ, Osman, “*II. Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Türk Romanında Yeni Açılımlar*”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi**, Cilt: 4, Sayı: 8, 2006, s. 101-164.
- Halil İnalcık, “*II. Meşrutiyet: Anayasa Rejimi Geliyor, Cumhuriyet Yolu Açılıyor*”, **Doğu Batı**, S. 45, Mayıs-Haziran-Temmuz 2008, Ankara, s. 11-16.
- KARAKAŞ, Mehmet, “*Millî Kimlik İnşası ve Dil İlişkisi Açısından Yeni Lisan Hareketi’nin Türk Millî Kimliğinin İnşasına Etkileri*”, **Yeni Lisan Hareketi ve Millî Edebiyat Çalıştayı Bildirileri** (Hzl. Hülya Argunşah ve Oğuzhan Karaburgu), Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 156-174.
- KARPAT, Kemal, “*Tarihsel Süreklilik, Kimlik Değişimi ya da Yenilikçi, Müslüman, Osmanlı ve Türk Olmak*”, **Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye’si**, (Derleyen: Kemal H. Karpat), Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004.
- KILIÇBAY, Mehmet Ali, “*Osmanlı Aydını*”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 55-60.
- KORKMAZ, Ramazan, “*Aytmatov Anlatılarında Aşkın Eriştirici ve Dönüştürücü Gücü*”, **Bilig**, S. 46, 2008, s. 1-8.
- KORKMAZ, Ramazan, “*Romanda Mekânın Poetiği*”, **Yazınsal Okumalar**, Kesit Yayınları, İstanbul, 2015, s. 79-99.
- KORKMAZ, Ramazan, “*Servet-i Fünun Edebiyatı*”, **Yeni Türk Edebiyatı El Kitabı 1839-2000**, (Editör: Ramazan Korkmaz), Grafiker Yayınları, Ankara, 2011.
- KÖPRÜLÜ, Fuat, “*Eski Devirlerde Türk’ü Nasıl Telakki Ederlerdi?*”, **Köprülü’den Seçmeler**, (Hzl. Orhan F. Köprülü), Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1972, s. 33-39.

- KÖPRÜLÜ, Fuat, “*Osmanlı Telakkisi*”, **Köprülü’den Seçmeler**, (Hızl. Orhan F. Köprülü), Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1972, s. 33-39.
- KÖPRÜLÜ, Fuat, “*Tanzimat’tan Beri Osmanlılık Telakkisi*”, **Köprülü’den Seçmeler**, (Hızl. Orhan F. Köprülü), Millî Eğitim Basımevi, İstanbul, 1972, s. 40-45.
- KÖSEOĞLU, Nevzat, “*Türk Milliyetçiliği İdeolojisinin Doğuşu ve Özellikleri*”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt: 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 208-225.
- MARDİN, Şerif, “*Tanzimat ve Aydınlar*”, **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt: 1, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 46-54.
- MİLLAS, Herkül, “*Millî Türk Kimliği ve Öteki (Yunan)*”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt: 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 193-201.
- MİLLS, Sara, “*Söylem ve İdeoloji*”, **Söylem ve İdeoloji**, Su Yayınları, İstanbul, 2013.
- Ömer Seyfettin, “*Yeni Lisan*”, **Genç Kalemler Dergisi**, (Hızl. İsmail Parlatır, Nurullah Çetin), s. 75-81.
- ÖZALOĞLU, Serpil, “*Hatırlamanın Yapıtaşı Mekânın Bellek ile İlişkisi Üzerine*”, **Bir Varmış Bir Yokmuş Toplumsal Bellek, Mekân ve Kimlik Üzerine Araştırmalar**, (Derleyenler: Tahire Erman, Serpil Özaloğlu), Koç Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2017, s. 13-19.
- ÖZCAN, Tarık, “*Bellek Mekânı Olarak Ömer Seyfettin Hikâyeciliği*”, **Yeni Lisan Hareketi ve Millî Edebiyat Çalıştayı Bildirileri**, (Hızl. Hülya Argunşah ve Oğuzhan Karaburgu), Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul, s. 104-121.
- ÖZCAN DEMİR, Nilüfer, “*II. Meşrutiyet Dönemi Osmanlı Feminizmi*”, **Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C. 16, S. 2, s. 107-115.
- ÖZDEN, Mehmet, “*Hürriyet Çağında Milliyetçilik*”, **Doğu Batı**, S. 46, Ağustos-Eylül - Ekim 2008, Ankara, s. 107-116.
- ÖZKİRAZ, Ahmet ve M. Nazan ARSLANEL (2011) “*İkinci Meşrutiyet Döneminde Kadın Olmak*”, **Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi**, Cilt: 3, No: 1, s. 1-10.
- ÖZLEM, Doğan, “*Evrenselcilik-Tekilcilik Tartışması Bağlamında Kimlik ve Özgürlük*”, **Anlamdan Geleneğe, Kimlikten Özgürlüğe**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 2009, s. 165-188.
- ÖZLEM, Doğan, “*Kaygı ve Tarihsellik*”, **Doğu Batı**, Sayı: 6, 1999, s. 13-40.

- ÖZTÜRK, Nurettin, “XIX. Yüzyıl Türk Edebiyatında Voltaire ve Rousseau Çevirileri”, **Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi**, S. 12, 2002, s. 69-79.
- ÖZYURT, Cevat, “Millet İnşasında Edebiyat, Tarih ve Din“, **Hece**, Sayı: 20, Nisan 2016, s. 89-97.
- POLAT, Nazım H., “Yeni Lisan-Yeni İnsan”, **Yeni Lisan Hareketi ve Millî Edebiyat Çalıştayı Bildirileri** (Hzl. Hülya Argunşah ve Oğuzhan Karaburgu), Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul, 2014, s. 245-255.
- POLAT, Nazım H., “Yeni Türk Edebiyatı Türk Kimliğine Ne Kattı?”, **Tanzimat Sonrası Türk Kültür Hayatından Yansımalar**, Kurgan Edebiyat Yayınları, Ankara, 2012, s. 327-340.
- SİRMAN, Nükhet, “Kadınların Milliyeti”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt: 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 226-244.
- SÜMER, Mehmet, “Ulus İnşasında Edebiyat”, **Hece**, Sayı: 232, Nisan 2016, s. 75-82.
- TİMURTAŞ, Faruk Kadri, “Tarih Boyunca Türkçecilik Cereyanı”, **Makaleler**, (Hzl. Mustafa Özkan), Atatürk Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara, 1997, s. 264-277.
- TURAL, Sadık Kemal, “İkinci Meşrutiyet Döneminde Türk Edebiyatı”, **Türk Dünyası El Kitabı**, Cilt: 3, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1998, s. 619-660.
- TURAL, Sadık Kemal, “Türk Aydınları Arasında Uyanış ve Millî Edebiyat Akımı”, **Türk Dünyası El Kitabı**, Cilt: 3, Türk Kültürü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1992, s.
- TÜRKEŞ, A. Ömer, “Millî Edebiyattan Milliyetçi Romanlara”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt: 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 811-828.
- TÜRKEŞ, Ömer, “Romana Yazılan Tarih“, **Edebiyatın Omuzundaki Melek Edebiyatın Tarihle İlişkisi Üzerine Yazılar**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2011
- UÇMAN, Abdullah, “Mizancı Murad”, **İslam Ansiklopedisi**, Cilt: 30, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2005, s. 214-216.
- UYANIK, Necmi, “Batıcı Bir Aydın Olarak Celal Nuri İleri ve Meşrutiyet’ten Cumhuriyet’e Türk Kadınına Bakışı”, **Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, S. 36, 2014, s. 137-161.

- YAPICI, Gülçin ve DİLEK, Dursun, “*İkinci Meşrutiyet Döneminin Özneleri Olarak Osmanlı Kadınları*”, **Yüzüncü Yılında II. Meşrutiyet**, (Hzl. Halil Akyurt ve Akif Pamuk), Yeni İnsan Yayınevi, İstanbul, 2008.
- YETİŞ, Kazım, “*Mili Edebiyatın Süreci ve Çerçevesi*”, **Yeni Lisan Hareketi ve Millî Edebiyat Çalıştayı Bildirileri** (Hzl. Hülya Argunşah ve Oğuzhan Karaburgu), Türk Edebiyatı Vakfı Yayınları, İstanbul, 2014, s.308-313.
- YÖRÜK, Zafer, “*Politik Psişe Olarak Türk Kimliği*”, **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce: Milliyetçilik**, Cilt: 4, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009, s. 309-324.
- Ziya Gökalp, “*Türk Kimdir?*”, **Makaleler IX**, (Hzl. Şevket Beysanoğlu), Kültür Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 1991, s. 37.
- ZÜRCHER, Eric J., “*Jön Türkler, Osmanlı Müslümanları ve Türk Milliyetçileri: Kimlik Politikaları 1908-38*”, **Osmanlı İmparatorluğu'ndan Atatürk Türkiye'sine Bir Ulusun İnşası Jön Türk Mirası**, (Çev. Lütfi Yalçın), Akılçelen Kitaplar, Ankara, 2015.
- ZÜRCHER, Jan Erik, “*Jön Türkler, Müslüman Osmanlılar ve Türk Milliyetçileri: Kimlik Politikaları, 1908-1938*”, **Osmanlı Geçmişi ve Bugünün Türkiye'si**, (Derleyen: Kemal H. Karpat), Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2004.

Tezler

- DAŞÇIOĞLU, Yılmaz, **Mehmed Celâl’in Romanları ve Popüler Edebiyat Geleneği**, Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, 1995.
- DEMİR, Ayşe, **Türk Hikâyesinde Mekân (1870-1922 Dönemi)**, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Kayseri, 2009.
- DOĞAN, Mehmet Medeni, **Giyim Kuşam ve Kültür İncelemeleri Üzerine Türk Romanı (1870-1940)**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara, 2011.
- DOĞANER, Veysel, **II. Abdülhamit Dönemini Anlatan Romanlardan Hareketle Sultan Abdülhamit**, GaziOsmanPaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Tokat, 2010.

- ERKAL, Metin, **Fazlı Necib Hayatı ve Eserleri**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Erzurum, 1993.
- GÖKALP ALPASLAN, Gonca, **Tanzimat Edebiyatında Sözlü ve Yazılı Gelenekten Gelen Unsurlar**, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 1999.
- KACIROĞLU, Murat, **1919-1928 Yılları Arası Türk Romanında Yapı ve Tema**, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Erzurum, 2007.
- ÖZDEMİR, Mehmet, **Moralizade Vassaf Kadri, Hayatı Sanatı ve Eserleri**, Erciyes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, Kayseri, 2008.
- UÇAR, Aslı, **Teselliyi Eşyada Aramak: Türkçe Romanda Nesneler**, İhsan Doğramacı Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara, 2012.

Yazar ve Eser Dizini

- A'mak-ı Hayal, 121, 319
- Abdullah Cevdet, 33, 40, 115, 116, 222, 250, 328
- Ahir Zaman, 21, 72, 134, 208, 215, 297
- Ahmet Mithat Efendi, 17, 20, 78, 123, 124, 177, 178, 209, 242, 243, 253, 261, 297
- Ahmet Rasim, 249, 294, 317
- Aka Gündüz, 22, 138, 317, 343
- Ali Canip Yöntem, 38, 51, 327
- Ali Kemal, 21, 40, 66, 67, 68, 69, 70, 95, 124, 129, 151, 152, 153, 154
- Ali Sami, 22, 198, 201, 241, 242, 284, 285, 286, 302, 303, 317
- Asriler, 21, 147, 150, 190, 191, 196, 281, 291, 300, 317
- Ateşten Gömlek, 19, 20, 317
- Bir Aşkın Tarihi, 20, 141, 247, 297, 319
- Cadı, 20, 94, 240, 318
- Cehennemlik, 20, 59, 64, 240, 286, 292, 318
- Celal Nuri İleri, 21, 66, 70, 72, 133, 136, 255, 324, 333
- Cemil Süleyman, 21, 247, 317
- Çalikuşu, 21, 137, 175, 181, 182, 183, 212, 213, 214, 227, 242, 295, 299, 318
- Çiftlik Müdürü, 22, 97, 189, 210, 212, 317
- Dehşetler İçinde, 21, 211, 212, 277, 278, 318
- Dündar Alp, 21, 138, 317
- Ebubekir Hazım Tepeyran, 21, 212, 317
- Enin
- Enîn, 228, 229
- Ercüment Ekrem, 21, 145, 146, 147, 148, 149, 150, 190, 191, 193, 195, 196, 197, 237, 280, 281, 282, 283, 284, 291, 293, 294, 299, 300, 301, 317, 318
- Ethem Nejat
- Edhem Nejat, 22
- Evliya-yı Cedit, 196
- Fatma Aliye, 21, 228, 229, 318
- Fazlı Necip
- Fazlı Necib, 21, 98, 211, 261, 286
- Ferda-yı Garam, 17, 67, 280, 319
- Fetret, 21, 67, 68, 70, 95, 124, 151, 153, 317
- Genç Kız Kalbi, 20, 139, 215, 232, 233, 244, 245, 252, 277, 319
- Gizli El, 21, 137, 228, 298, 318
- Gulyabani, 20, 119, 244, 318
- Gülsüm, 22, 126, 127, 189, 283, 317
- Gün Batarken, 21, 193, 280, 291, 299, 300, 318
- Hakka Sığındık, 20, 64, 119, 252, 318
- Halide Edip Adıvar

- Halide Edip, 20, 21, 39, 54, 55, 56,
126, 197, 198, 223, 225, 226, 227,
243, 296, 323, 327
- Halide Nusret Zorlutuna, 21, 142, 188,
208, 256
- Halit Ziya Uşaklıgil, 17, 20, 66, 209,
254, 255, 342
- Hamamcı Ülfet, 249, 317
- Handan, 20, 174, 226, 227, 317, 325
- Harabelerin Çiçeği, 21, 287, 288, 318
- Hayattan Sahifeler, 20, 287, 318
- Heyula, 20, 225, 227
- Hüseyin Rahmi Gürpınar
Hüseyin Rahmi, 20, 56, 57, 59, 61,
64, 94, 231, 233, 236, 252, 275,
292, 296, 297, 324
- İstanbul'un Bir Yüzü, 21, 279, 299, 318
- İşyan, 20, 262, 319
- İzzet Melih, 21, 98, 99, 147, 209, 243,
246, 253, 294, 297, 298, 318
- Jönler, 21, 131, 298, 317
- Jöntürk, 18, 123, 155, 157, 158, 175,
176, 208, 209, 297
- Kadınlar Komitesi, 21, 237, 248, 249,
299, 319
- Kahraman Türk Kızı, 19, 21, 142, 144,
319
- Kanlı Muaşaka, 19, 21, 96, 97, 319
- Karagöz Beyoğlu'nda, 22, 198, 201,
202, 241, 284, 301, 302, 317
- Kaşif Dehri, 245, 318
- Katırcıoğlu, 22, 138, 317
- Kıralık Konak, 19, 21, 65, 274, 318
- Kopuk, 21, 196, 283, 284, 293, 294, 318
- Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç,
20, 231, 297, 318
- Küçük Paşa, 21, 186, 212, 213, 317
- Küller, 21, 208, 256, 320
- Mahmut Sadık, 238, 305, 306, 307, 308,
319
- Mecnune, 245, 318
- Mehmet Celal, 20, 262
- Mehmet Nafi, 21
- Mehmet Rauf, 17, 20, 66, 67, 139, 140,
141, 215, 233, 244, 245, 247, 252,
277, 280, 289, 294, 297, 319
- Menekşe, 20, 139, 140, 252, 289, 294,
319
- Menfa
Menfi, 97, 98, 99, 260, 261, 286
- Merhume, 21, 70, 133, 255
- Mev'ut Hüküm, 20, 197, 198, 317
- Moralızade Vassaf Kadri, 21, 81, 83,
84, 85, 86, 92, 237, 248, 249, 263,
264, 265, 294, 299, 304, 319
- Müfide Ferit Tek
Müfide Ferit, 21, 95, 209, 231
- Müsebbip
Müsebbib, 21
- Nesl-i Ahir, 20, 66, 98, 130, 131, 202,
209, 254, 297
- Nimetşinas, 244, 318
- Nurbaba, 125
- Orhan Mithat

- Orhan Midhat, 21, 204, 278, 299, 319
 Öksüz Turgut, 21, 87, 88, 320
 Ölmeyen, 21, 70, 133, 324
 Ölüm Habercileri, 21, 263, 264, 265, 319
 Ömer Seyfettin, 30, 38, 39, 51, 52, 55, 68, 69, 111, 128, 323, 326, 332, 343
 Perviz, 21, 70, 324
 Peyami Safa, 21, 137, 175, 176, 188, 271, 272
 Raik'in Annesi, 20, 55, 227, 296
 Refik Halit Karay, 21, 299, 321
 Reşat Nuri Güntekin
 Reşat Nuri, 21, 137, 181, 288, 295, 298, 299
 Sabir Efendi'nin Gelini, 21, 197, 237
 Safvet Nezihi, 21, 129, 212, 232, 240, 259, 260, 289, 319
 Safveti Ziya, 17, 20, 141, 142, 256, 290, 291, 294, 319
 Salon Köşelerinde, 20, 129, 141, 155, 162, 166, 256, 289, 319
 Sefalet, 21, 228, 257, 317
 Sermet, 21, 146, 147, 246, 298
 Sevdâ Peşinde, 20, 236, 318
 Seviyye Talip, 54, 55, 225, 227, 243, 296, 317
 Sisli Geceler, 21, 142, 188
 Siyah Gözler, 21, 247, 317
 Son Arzu, 20, 233, 296, 318
 Son Eseri, 20, 216, 317
 Sözde Kızlar, 19, 21, 73, 129, 151, 155, 156, 175, 187, 188, 202, 245, 272, 273, 274, 319
 Şebab-ı Tebah, 21, 144, 202, 305, 319
 Şıvsevdi, 20, 56, 120, 155, 158, 161, 172, 244, 275, 276, 318
 Şimal Rüzgarı, 21, 83, 84, 85, 92, 294, 304
 Şimşek, 21, 77, 137, 176, 271, 272, 319
 Şişli Hayatı, 21, 278, 299, 319
 Tebessüm-i Elem, 20, 56, 57, 118, 119, 234, 235, 296, 318
 Tekâmül, 238, 305, 306, 319
 Tezat, 21, 98, 99, 208, 209, 243, 253, 294, 297, 318
 Timurlenk, 21, 138, 317
 Toraman, 20, 119, 287, 297, 318
 Türkün Romanı, 22, 91, 92, 231, 304, 319
 Vodinalı H. Remzi, 21, 242, 257, 258, 259, 297, 320
 Vurun Kahpeye, 19, 20, 126, 183, 184, 227, 317
 Yakup Kadri Karaosmanoğlu
 Yakup Kadri, 21, 65, 125, 274
 Yeni Turan, 20, 41, 55, 56, 93, 94, 118, 150, 151, 155, 156, 157, 185, 223, 224, 227, 317, 342
 Yetimenin Kabri, 21, 81, 82, 83, 84
 Yusuf Akçura, 36, 37, 38, 39, 101, 149, 150, 329

Ziya Gökalp, 38, 39, 52, 53, 66, 101, 111, 115, 207, 328, 334

Öz Geçmiş

Kişisel Bilgiler

Adı Soyadı : Yavuz Sinan ULU
Doğum Yeri ve Tarihi : Ankara, 20.11.1989

Eğitim Durumu

Lisans Öğrenimi : Hacettepe Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, 2007-2011.

Yüksek Lisans Öğrenimi: Gazi Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı (Ders Dönemi-2011-2012)

Ardahan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı, 2012-2014.

Bildiği Yabancı Diller : İngilizce, Fransızca (A2)

Bilimsel Faaliyetleri :

Çeviri Kitap

1- ULU, Yavuz Sinan, **Mehmed Vecihi Mihr-i Dil**, Kültür Ajans Yayınları, Ankara, 2016.

Kitap Bölümü

1- ULU, Yavuz Sinan, “Kutlu Töre Romanı Örneğinde Kaşkay Türklerinde Kadın Algısı”, **Türk Dünyasında Kadın Algısı**, (Edt. Şayan Ulusan ve Shurubu Kayhan), Celal Bayar Üniversitesi Yayınları, Manisa, 2016, s. 855-860.

Uluslararası Hakemli Dergilerde Yayımlanan Makaleler

1- ULU, Yavuz Sinan, “Halit Ziya Uşaklıgil’in Kar Yağarken Adlı Öyküsüne Yapısal Bir Yaklaşım,” **Turkish Studies**, Cilt: 7/4, Aralık 2012, s. 3093–3103.

2- ULU, Yavuz Sinan, “İkinci Meşrutiyet Dönemi Türk Basını ve Feyz-i Hürriyet Gazetesi,” **Turkish Studies**, Cilt: 9/6, Mart 2014, s. 1051–1062.

3- ULU, Yavuz Sinan, “Ferit Edgü’nün “Ne” Adlı Küçürek Öyküsünde Modernizm Eleştirisi,” **Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi**, Cilt: 26, Eylül 2015, s. 148–152.

4- ULU, Yavuz Sinan, “Turfanda mı Yoksa Turfa mı ve Yeni Turan Romanları Örneğinde Tanzimat ve Meşrutiyet Aydını,” **Uluslararası Türkçe Edebiyat Kültür Eğitim Dergisi**, Cilt: 4/4, Aralık 2015, s. 1581–1606.

Uluslararası Bilimsel Toplantılarda Sunulan ve Bildiri Kitabında (Proceedings) Basılan Bildiriler

- 1- ULU, Yavuz Sinan, “Adalet Ağaoğlu’nun Çatıdaki Çatlak Adlı Oyunun Yapısalcılık Işığında Tahlili,” IV. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Öğrenci Kongresi 2012, **Bildiriler Kitabı**, Cilt 1, İstanbul Kültür Üniversitesi, İstanbul, s. 663-675.
- 2- ULU, Yavuz Sinan, “İlhan Berk’in Güneşi Yakanların Selamı Şiirine Değişbilimsel Açından Bir Bakış”, 13. Uluslararası Dil, Yazın ve Değişbilim Sempozyumu: Basit Üslup, 26-28 Eylül 2013, **Bildiriler Kitabı**, C. 1, Kafkas Üniversitesi, Kars, s. 243-252.
- 3- ULU, Yavuz Sinan, “Buket Uzuner’in Uzun Beyaz Bulut Gelibolu Romanında Postmodernist Unsurlar,” Uluslararası Savaş ve Edebiyat Sempozyumu, 16-18 Aralık 2014, **Bildiriler Kitabı**, Sakarya Üniversitesi, Sakarya, s. 505-514.
- 4- ULU, Yavuz Sinan, “Ömer Seyfettin ve Aka Gündüz’ün Piç Adlı Öykülerinin II. Meşrutiyet Dönemi Kimlik Algısı Bakımından Değerlendirilmesi”, Uluslararası Edebiyat ve Toplum Sempozyumu, 26-28 Nisan 2016, **Bildiriler Kitabı**, Bartın Üniversitesi, Bartın, s. 489-494.
- 5- ULU, Yavuz Sinan, “Kutlu Töre Romanı Örneğinde Türk Edebiyatında Kaşkay Türkleri”, III. Uluslararası Türk Dünyası Araştırmaları Sempozyumu, 25-27 Mayıs 2016, **Bildiriler Kitabı**, Bakü-Azerbaycan, s. 661-666.
- 6- ULU, Yavuz Sinan, “Problem of Belief in the Quest Era Poet Tevfik Fikret’s Poems”, International Scientific Conference of Students And Young Scientists, April 10-13, 2017, Almaty, Kazakhstan, s. 31-32.

Uluslararası Bilimsel Toplantılarda Sunulan ve Bildiri Kitabında (Proceedings) Basılmayan Bildiriler

- 1- ULU, Yavuz Sinan, “Kafkas Coğrafyasını Samed Vurgun’un Şiirlerinden Okumak”, Kafkasya’ya Genç Bakışlar Sempozyumu II, 15-17 Eylül 2014, Tebriz-İran.

İş Deneyimi

Stajlar :

Projeler :

- 1- Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü Projesinde Madde Yazarı, “Virani” Maddesi. 2014. Tamamlandı.
- 2- Türk Edebiyatında Bağlamsal Dizin Projesinde Madde Yazarı, “Recaizade Mahmut Ekrem” Maddesi. Devam Ediyor.

Çalıştığı Kurumlar : Ardahan Üniversitesi, 2012 – hâlen.

İletişim

E-Posta Adresi : yavuzsinanulu@ardahan.edu.tr, yavuzsinanulu@hotmail.com

Tarih : 15.09.2017

